స్వారోచిష
మనుచరిత్రము

★

కల్యాణీ గ్రంథమండలి

విజయవాడ-1

వెల రు. 45-00

పీఠిక

[illegible] ' యని [illegible]
[illegible]నాటినుండియున్న కోర్కె [illegible]మైనది. నన్నయాదు
లగు నాదికవి. కవిత్రయము భారతము నాంధ్రీకరించుటకు మున్నా
[illegible]డ్లు పట్టినది. తరువాతి కాలమున నా [illegible] శ్రీనాథాదులు
సంస్కృత గ్రంథానువాదము చేసినను స్వప్రతిభా[illegible]
వర్ణనల సమకూర్చి భావి ప్రబంధకవులకు మార్గదర్శకులైరి. పిల్లల
మఱ్ఱి పినవీరభద్రుఁడు భారత, అభిజ్ఞాన శాకుంతలములలోని కథను
గ్రహించి 'శృంగార శాకుంతల'మను పేర ప్రబంధముగా రచించెను.
[illegible] ప్రబంధశబ్దము కావ్యమాత్రపరమైనను, అష్టాదశవర్ణనా
యుక్తమై గద్యపద్యాత్మకమైన తెనుఁగు కావ్యమందే రూఢమైనది.
కథావస్తువును ప్రసిద్ధమైనదానిని గ్రహించి కవిప్రతిభ నద్దానికి
జోడించిన మిశ్రకావ్యములే [illegible]యములుగా నుండునని
[illegible].

ఉ.

'ప్రఖ్యాతంబన మిశ్రబంధమన నుత్పాద్యంబనంగాఁ ద్రిధా
వ్యాఖ్యాతంబగు వస్తువందు మఱి యధ్యాహారముం జేయఁగాఁ
[illegible]వృత్తమైనఁ గృతి [illegible] వక్తకున్ శ్రోతకున్
విఖ్యాతిం గలిగించుఁ బుణ్యమహిమన్ [illegible]'

నూతనఘల్లు లాచరణ నూపురఝూళిఝళీ ... ...
ఘాతవి యద్ధునీచకచక ద్విక చోత్ప ... ...
యాతకుమార గంధవహహారి సుగంధవిలా ... ...
చేతము చల్లఁ జేయవలె జల్లునఁజల్లవలె న్మనో ...
ద్యోతకగోస్తనీ ఫలమధుద్రవ గోఘృతి పాయస ప్రసా
రాతిరసప్రసారరుచిర ప్రసరంబుగ సారె సారెకున్.

అను నుత్పలమాలిక నాశువుగా చది ... రాయలు తానే గండపెండేరము నాతని పాదమునఁ ... కవిత్వమనగా నాలోచించియు రసభరితముగా వర్ణించి ... దింపకయుఁ జెప్పుట. అంతేకాని యేదో చిట్టిమొల్లిపద బంధము కాదు.

ఇతనికి 'ఆంధ్రకవితాపితామహ' అని బిరుదున్నది. ఈ బిరుదము నితనికన్న పూర్వము శివదేవయ్య—క్రీ. శ. 1260 ప్రాంతపు వాఁడును, కొలవిసత్యనారాయణకవి—ఇతనికి సత్తెనారన యనివ్యవహారిక నామము—1400 ప్రాంతము వాఁడును వహించిరి. పెద్దన మూఁడవవాఁడు. ఇతని తరువాత 1600 ప్రాంతమువాఁడగు ఉప్పుగుండూరి వేంకటకవియు, ఎనమండ లక్ష్మీనృసింహ ...—1680 ప్రాంతము వాఁడును వహించిరి. మండపాక పార్వతీశ్వర ... 'అభినవాంధ్రపితామహ' బిరుద మున్నది.

ఈ బిరుదు పెద్దన కెప్పుడు వచ్చినది ? గ్రంథావతారిక ... 'హితుఁడవు ... ఆంధ్రకవితా పితామహుఁడవు' పీఠిక ప. 16. చెప్పినందున గ్రంథరచనకు ముందే యున్నదని కొందఱి యూహ. కాని గ్రంథరచన పరిసమాప్తి పొందిన తరువాతనే యంకితమిచ్చుట పరిపాటి కాన అప్పుడే పీఠికను వ్రాసి తన కా గ్రంథరచనా సమర్థతను బట్టి రాయలిచ్చిన బిరుదమును గ్రంథస్థమునుగఁ జేయుటలో విప్రతిపత్తియుండదు. అంతియకాని చాటు శ్లోకములచే యట్టి బిరుదునిచ్చిరనుట విచారసహము.

ఈయన 'హరికథాసార' మను మఱొక గ్రంథమును రచించి తన గురువగు శఠకోపయతి కంకిత మొనర్చెను. ఆ గ్రంథమునుండి యా ... కొన్ని పద్యములు రంగరాట్ఛందమున నుదాహరింపఁబడినవి.

క. శఠకోపయతికి ఘనతను, శఠారికోపమతికిని గుణతమ హృత్క-
ర్మఠనిరతికిఁ జనునాఁగమ, పఠనాయతనియతికి నజపాసంభృతికిన్.

గీ. అఖిల పాపకాంక్షి కాశ్రయ పద్మశ్రీ, లోపసంతసమునకు లోకకర్త
చేరనేఁగి యమునాంబుపోనంబున డిగ్గి, యథవసించియుండునర్థితోడ.

క. హాలసనాల కినాలము, గోలుచుఁ బ్రతికిశిపినింబు కో యనఁజాలం
జాలింబడిరా నయమును, హాలాహలముఁ నివసోనాపదగాపునవిసఁగన్.

ఇంతేకాక రాయలు స్వర్గస్థుడైన పిమ్మట నాతని నిర్యాణమును గూర్చి యొక సీసమాలికను రచించినాఁడు. కాని దానిలో నొక పద్యము మాత్రమే ప్రచారములో నున్నది.

సీ. ఎదురైనచోఁ దన మదకరీంద్రము నక్క-
కేలూఁత యొసఁగి యెక్కించుకొనియెఁ
గోకటగ్రామాద్యనేకాగ్రహారము
లడిగిన సీమలయందు నిచ్చె
మనుచరిత్రంబందుకొను వేళఁ బురమేఁగఁ
బల్లకిదనకేలఁ బట్టి యెత్తె
గిరయుండ గండపెండేరమున కీవె
తగుదని తానె పాదమునఁ దొడిగె.

గీ. 'ఆంధ్రకవితాపితామహ, అల్లసాని
పెద్దనకవీంద్ర!' యని నన్నుఁ బిలుచునట్టి
కృష్ణరాయలతో దివి కేఁగలేక
బ్రతికియున్నాఁడ జీవచ్ఛవంబ నగుచు.

ఇందు రాయలు దనకెట్టి మర్యాద నిచ్చి గౌరవించినాఁడో వ్యక్తీకరింపఁబడినది.

మఱియుఁ గృష్ణరాయల యనంతరము కన్నడరాజ్యము పైకి గణపతిరాజు దండెత్తిరాఁగా,

సీ. రాయరాహుతు గండరాచ యేనుఁగు వచ్చి
యూరట్లకోట నోరాడునాఁడు

సంపెట నరపాల సార్వభౌముఁడు వచ్చి
సింహాద్రి జయశిలఁ జేర్చునాఁడు
సెలగోలుసింహంబుచేరి ధిక్కృతిఁగొంచు
తల్పులఁగరుల డీకొల్పునాఁడు
ఘనతర నిర్భరగండపెండెరమిచ్చి
కూతురాయల కొనగూర్చునాఁడు

గీ. నోడలెఱుంగవో చచ్చితో యుర్విలేవొ
చేరఁజాలక తలచెడి జీర్ణమైతొ
కన్నడంబెట్లు సొచ్చెదు గజపతీంద్ర !
తెఱచి నిలుకుక్క సొచ్చిన తెఱఁగుదోఁప.

అను సీసపద్యమును వ్రాసిపంపగా నాతఁడు సిగ్గుపడి మఱలి పోయెనని తెలియుచున్నది. పూర్వము మనుమసిద్ధి ప్రతాపరుద్రున కోడిన రాజ్యమును తిక్కన కవీంద్రుఁడు నిల్లే ప్రతాపరుద్రునిఁ దన కవితానైపుణిని మెప్పించి యా రాజ్య మాతని కిప్పించెనట !

మఱియును కృష్ణరాయ విరచితంబగు నాముక్తమాల్యదయుఁ బెద్దనచే రచింపఁబడినట్లు ప్రథకలదు. కాని కవిరాజగు రాయలట్టి పనికిఁబూనుకొని యుండఁడు. కాక 'కవితాప్రావీణ్యఫణీశ!' యున్నగు కవిసంబోధన లాతని కవితా ప్రావీణ్యమును జాటుచునే యున్నవి. కొందఱికిఁ దమయాశ్రితులు వ్రాసిన గ్రంథములఁ దమవిగాఁ బ్రకటించుకొను నలవాటున్నను ఇప్పట్ల నది యసత్యమని తోఁచును.

కృతికర్తృ, భర్తృ కీర్తిదాయకంబగు మహాప్రబంధమును రచించి యాంధ్రభాషాయోష కలంకృతినిచ్చి యనేక సత్కృతుల రాయలచే నంది, యనేకాగ్రహార భోగముల ననుభవించి యైహిక భోగములఁ దనివి సెందుటయే కాక, తాను ప్రీతితో దానముపట్టిన కోకటాగ్రహారమునకు గురుని పేర 'శఠకోపపుర' మని పేరు పెట్టి బ్రాహ్మణులకు దాన మొసంగెను. తెనుఁగు భాషనుండు నంతకుఁ బెద్దన కీర్తి శరీరమున కేభంగపాటును రానేరదు.

గ్రంథ విమర్శనము

— చ. రా. శాస్త్రి

మార్కండేయ పురాణములో స్వారోచిష మనుసంభవ గాథ యున్నది. దానిని మారన చతుర్థ పంచమాశ్వాసములలో 150 పద్యములలోఁ దెనిఁగించినాఁడు. దానిని పెద్దన 800 వఱకుఁ బెంచి ప్రబంధముగాఁ జేసెను. దీనిఁ బోల్చిచూచినచో మార్కండేయపురాణ గాథకును దీని కెక్కుడుగా నున్న భేదములున్నవి. పెద్దన ప్రతి పద్యమునఁ దన ప్రౌఢిమనైపుణి, కవితా పాండిత్యము గనుపఱచుచు చక్కని పరిశ్రమ చేసి కవులెల్లరు నెఱుఁగునట్లు రచించెను. కాని యూరక పదముల గూర్చలేదు. తానెంత పండితకవి యైనను పూర్వకవుల వచనములను ప్రత్యేకముగాఁ బరిశీలించి వానిలోని యందమును గ్రహించి తీర్చిదిద్దెను. ఎందుకును నెక్కుడు సాధించిన పదము లేని గద్యపద్యములు గానరావు. 'అల్లసాని వాని యల్లిక జిగిబిగి' యన్నట్లు జిగిబిగిగానే యుండును గాని సడలియుండవు. పెద్దనకు సంస్కృతాంధ్రము లెట్లు సమన్వయమగునో లెస్సగాఁ దెలియును. కావుననే సంస్కృతభాషయు, దెనుఁగు నుడికారములు నందముగాఁ జక్కఁగాఁ జొప్పించెను.

మార్కండేయ పురాణమునకు మనుచరిత్రకు భేదములు

మూలమున—సిద్ధుఁడొకఁడు ప్రవరుని యింటికి కేతెంచెను, ఆ గృహస్థుఁ డాతని కాతిథ్య మొసంగి పరితోషము నొసఁగి 'ఇంత చిన్నవయసున మీ రెట్లు తీర్థయాత్ర లన్నిటిని జేసినారు?' అని ప్రశ్నింప నాతఁడు పాదలేప విషయముఁ జెప్పి 'దీనిని పాదములకుఁ బూసికొనిన నాపగలింటి లోపల పన్నిరెండు యోజనములు పోయి రా వచ్చును' అని చెప్పెను. ప్రవరుని కోరికపై సిద్ధుఁడా మందు నతని కిచ్చెను. ప్రవరుఁడద్దానిని కాలికిఁ బూసికొని హిమగిరి కేఁగెను. అక్కడి మంచువలనఁ బాదలేపనముఁ గరఁగి పోయెను. అతఁడు చాలసేపు చూచి చూచి తనివి పడక మఱునాఁడు రావచ్చునని మరలఁ దలఁచెను. కాని కాళ్ళు లేవలేదు. అంతఁ బశ్చాత్తప్తుఁడై

యెవరైన ముని యుండునేమో, యతని యుసు [illegible] బోవచ్చునని నెమకుచుండ వరూధిని యతనిం [illegible].

అతనిని కామించినది. ఎదుటికి వచ్చి [illegible] వద్దకుంజేరి తన కథనంతను జెప్పి దానిం జెప్పుమని వేడు [illegible] తన నప్సరసగాం దెలిపి తన్ను వలచి రక్షింపుమన్నది. [illegible] కర్మ భంగమును సహింపలేక తన యూరికిం బోవు [illegible] జెప్పుమనెను. ఆమె 'ఇక్కడి భోగములు మీ [illegible] గునే ? ఇట నన్ను కూడి రమియింపు'మనుచు [illegible] కౌంగిలించినది. అతండు త 'న్నంట కంటకు' మని తన నగ్నివలనం గల్గు సుఖమును నేకరువు పెట్టెను. ఆమె 'నన్నుం జంపక కొన్నాళ్లైనను భోగించి నా కోరిక తీర్పు' మన్నది. అతండు 'పరవనితారతి' కీడని [illegible] సెప్పిన వాక్యానుసారమప్పని నొల్లక, యాచమించి, [illegible] యగ్నిదేవుం బ్రార్థించి తత్ప్రసాదలబ్ధజవంబున నిజగృహంబున కరిగెను.

మనుచరిత్రలో— సిద్ధుండు గుతపకాలమున (మధ్యాహ్నాత్పరము) వచ్చినట్లు సెప్పి, ప్రవరుండు హిమగిరి [illegible] తర్వాత మధ్యాహ్న మయ్యెనని చెప్పుట వలన నది యసంభవమని చర్చింప వలసివచ్చినది. మూలమునం గాలనియమములేదు, [illegible] లోపలననే మందు పని చేయుననియుం జెప్పంబడి నందున [illegible] డా మర్నాడే వెళ్ళెనని కథ కలియుచు నీ శంకను దీర్చుచున్నది.

అదికాక, వరూధిని కౌంగిలించు కొన్నాక జరిగిన వాక్ప్రవాదము నిందు ముందుగానే జరిగినట్లు జెప్పి, కౌంగిలించు కొనిన తర్వాత నామెను గెంటి, యామె సాపేక్షగా ననిన మాటలకు సరకు సేయక, ప్రవరుం డామె యొడలి కలయిక నంటిన గందమును గడిగి కొని వార్చి యగ్నిదేవుం బ్రార్థించెనని మార్చుట యెంతయు రస [illegible]తా పాదకముగా నున్నది.

మూలమున—కలియను గంధర్వుండు మున్ను వరూధినిని [illegible] నామెచేం తిరస్కృతుండై యిప్పు డీ విషయమును దివ్య [illegible]చేం దెలిసి ప్రవరు [illegible] కగని కలి[illegible]

నను మనసారా వలచినవాఁడ'వని చెప్పిన నియమము నింక 'నిదియస్మద్దేశ స్వభావసిద్ధము కన్నుఁ జెదరు నఘనము' ననుట యెంతయు సమంజసము గాదని తెల్పుచున్నది. పరపక్షీతికలవారెట్టి నియమములను పాటింపవలెను.

స్వారోచి వేసిన్న మనుజుఁ గేవల కల్పితమే. 'స్వారోచిష జన్మాదికంతయును స్వారోచి సరసిన్న ప్రదేశముల విహరించుచు పాంచభౌతికముఁ గాంచెను. తన్ను వరియింపవచ్చిన హంసితో హంస 'నేను స్వారోచిఁగాను, విషయ సుఖములఁ దనిసి విరక్తుఁడనైతి' ననెను. అది విని స్వారోచియు పరిత్యక్తుఁడై, సపత్నీకుఁడై తపోవనమున కరిగి ఘోరతపం బొనర్చి నిష్కామత్వంబు నొంది యమలోకంబు లందె' నని మనుచరిత్ర మున్నది. దేవలోకో త్పన్నగాథ వివరించె. శ్రీకృష్ణ కొన్ని యుదాహరణలు, కేవల కల్పిత గాంధర్వ పురాణములు లిద్దానిని సమర్థింపఁ జేసెను.

ఇందలి శ్లేషోక్తులకుఁ గొన్ని యుదాహరణలు.

జాపుల్ కేవలుఁజల్లు. మను. ఆ. 2. ప. 22
మృగమద సౌరభవిభవ... మహామహిమఁ బొసెన్ ఆ. 2. ప. 24
అసుర... శిక్షితమునకు. ఆ. 3. ప. 3
... దేవతలకన ఆ. 3. ప 57
జలు... సుమనోవాసన. ఆ. 5. ప. 68

జోపత్యాసన్న్యాసము

అల్లదెసిం జూపన... నాలుగెమోములన్. ఆ. 4. ప. 16
అమరింపఁబడ్డ చన్నుం... మనమును పోటికన్. ఆ. 4. ప. 88

కల్పనాచాతురి

మరుని గొనసంగుఁగాయము... నిశ్చితగతులన్. ఆ. 3 ప. 21

భావ ప్రకటన

కునుముల కుసుమ... పద్మంబులన్. ఆ. 3. ప. 30
నోములు నోచినమ్మలు... అక్కటా! ఆ. 3. ప. 29
... పంపులు చేసి... అంబుజాననా. ఆ. 3. ప. 8

నుడికారములు శ్రీనాథునినుండి తేఁబడినవే. పోలికలఁ గొన్నింటిని గమనింపుడు.

సీ. అని యమ్మహాభాగుఁడాచమన మొనర్చి
నియతుండు శుచియునై నిలిచి గార్హ
పత్యాగ్నిదనమది భావించి వందన
మొనరించి యిట్లను ననిలమిత్ర !
నీయంద యాహవనీయాగ్నియును దక్షి
ణాగ్నియుఁ బ్రభవించె నఖిలదేవ
తలకును దృప్తినీవలన సిద్ధించును
సకలలోకముల కాశ్రయము వీవ
ఆ. నిత్యసత్యమూర్తి నీ ప్రసాదంబున
నిసుఁడు గ్రుంకకుండ నిపుడ యింటి
కరుగువాఁడఁగాక యాగమోదితకర్మ
జాత నైష్ఠికుండ నైతి నేని.

మార్కం. ఆ. 4. ప. 252.

దివిషద్వర్గము ... ఆ. 2.75 దానజపాగ్నిహోత్ర. ఆ. 2.76

తే. అనఘమందార విద్యాధరాత్మజన్మ నే విభావసి యనుదాన.

మార్కం. ఆ 5. 6 ఆ.

తే. అనఘ మందార విద్యాధరాత్మభవను; ననువిభావసి.

మను. ఆ. 6.17.

సీ. సంపూర్ణ పూర్ణిమాసాంద్ర చంద్రాతప
విలసిత శశికాంత వేదికలను
మంజరీ సంజాత మకరంద నిష్యంద
మాకంద మాధవీ మండపముల
శృంగారవనమహా శృంగారమణిశృంగ
హాటకశైల శృంగాటకముల
సంఫుల్లహల్లక సహకారవాసనో
జ్జ్వలదీర్ఘ దీర్ఘికా సైకతముల
గీ. గగన గంగాతరంగిణీ గంధవాహ
బంధురామోద గ్రాసౌధాగ్రభాగములను

నవనవోల్లాస రతికళానైపుణముల
బ్రతిదినంబు రమించిరి సతియుఁ బతియు.

జక్కన, విక్రమార్క చరిత్ర.

సీ. గంగాతరంగిణీ... సామగ్రిఁజెంది. మను. ఆ. 6. ప. 2

సీ. నలినసంభవు సాహిణములు వాగునంబులు
కోలములు సామములు మాకుఁ గువలయాక్షి
చదలేటి బంగారు జలరుహంబులతూండ్లు
భోజనంబులు మాకుఁ బువ్వుఁబోఁడి
సత్యలోకము దాఁక సకలలోకంబులు
నాటపట్టులు మాకు నబ్జవదన
మధురాక్షరములైన మామాటలు వినంగ
నమృతాంధసులె యోగ్యు లగుదు రంగి

గీ. భారతీదేవి ముంజేతిపలుకుఁ జిలుక
సమదగజయాన సబ్రహ్మచారి మాకు
వేదశాస్త్ర పురాణాది విద్యలెల్లఁ
దరుణి నీయాన ఘంటాపథంబు మాకు.

శృంగార నైషధము.

సీ. చిన్నివెన్నెలకందు... గోత్రామరేంద్ర. ఆ. 2. ప. 43

సీ. గిరినికుంజములఁ గుంజరపుంజములు శంకఁ
గంఠీరవంబు లుత్కంఠ నెగయఁ
బల్వలంబుల గిరి ప్రకరంబులును శంక
నేణకరాజులు పిండులెక్క బెట్టఁ
గడలి మధ్యంబునఁ గాకోలములు శంక
జలదేవతలు భీతి సంభ్రమింప
వదములఁ గువల కాననవాటి యనుశంక
నిందిందిరశ్రేణు లెదురుకొనఁగ

గీ. రజతగిరియందుఁ దాండవారంభరభస
భంగిపతిత పరశ్వథపాణి వికట

కంధరారూఢ గజకృత్తి కంఠశంక
ప్రమథులకుఁ దోఁప నంధకారంబు ప్రబలె.

భీమఖండము ఆ. 2 35. ప. శ్రీనాథుఁడు.

సీ. ఉరుదరీకుహర ... జఠరారుణాతపములు మను. ఆ. 3. ప. 11.

సీ. పతిపాణిపల్లవచ్యుత నీవిబంధనవ్యగ్ర బాలాహస్తవనరుహంబు
ధవకృతాధరబింబదశన క్షతవ్యథాభుగ్న లీలావతీ భ్రూలతంబు
శృంగారనైషధము.

సీ. సహసా నఖుంపచ ... శయ్యానిపాత ... మను. ఆ. 3. ప. 116.

చ. కొసరి వసంతకాలమునఁ గోయిల క్రోల్చినభంగి నేడ్చె న
బ్బిసరుహనేత్ర కొండచఱిఁ బెద్దయెలుంగున వెక్కివెక్కి
వెక్కసమగు మన్యువేగమునఁ గాటుకకన్నుల నీరు సోనలై
యుసరికకాయలంతలు పయోధరముల్ దిగువాఱునట్లుగన్.

కాశీఖండము.

ఉ. పాటునకింతులోర్తురె ... చిందువందఁగన్. మను. ఆ. 2. ప. 70.

ఇట్లెన్నో పోలికలున్నవి. పై యేడుపద్యములఁబట్టియే తిమ్మన పారిజాతాపహరణములోను, వసుచరిత్రమున రామరాజభూషణుఁడును బద్యముల వ్రాసిరి. ఆ పద్యములఁగూర్చి తెనాలి రామలింగకవి 'ముక్కు తిమ్మన ముద్దుగా నేడ్చినాఁడు బట్టుమూర్తి బావురుమని యేడ్చినాఁడు. అల్లసానిపెద్దన అటునిటు నేడ్చె'నని పరిహసించెనట! మనుచరిత్రలోని పద్యములకుఁ బ్రతిబింబములుగాఁ దరువాతి ప్రబంధములలో నెన్నో పద్యములు వెలసినవి.

సాధారణముగాఁ బ్రబంధమున నష్టాదశవర్ణన లుండవలయును. నగర, అర్ణవ, శైల, ఋతు, చంద్రోదయ, సూర్యోదయ, ఉద్యాన, జలక్రీడా, మధుపాన, రతోత్సవ, విప్రలంభ, వివాహ, కుమారోదయ, మంత్ర, దూత్య, ప్రయాణ, యుద్ధ, నాయకాభ్యుదయ వర్ణనములు. అందు 'అర్ణవ, మధుపాన, మంత్ర, దూత్య' వర్ణనలిందు లేవు. కనుక చతుర్దశవర్ణనలే యున్నవి. 'ఏషామష్టాదశానాంమధ్యేకైశ్చిదూన మపీష్యతే. ప్రతాపరుద్రీయము. కావ్య. 71. (అందు కొన్ని లేకున్నను మహాకావ్యత్వమునకు భంగములేదు)' అని బహువచన నిర్దేశముచే నాలుగు తగ్గినను నిది మహాప్రబంధమనుట నిర్వివాదము.

కథా సంవిధానము

సాధారణముగా సంస్కృత కావ్యములలో వస్త్వైక్యము లేదు. రఘువంశము దిలీపుని వర్ణనతోఁ బ్రారంభమై యగ్నివర్ణుని వర్ణనతో ముగియుచున్నది. అట్లే దీనిలోను వరూధినీ ప్రవరుల వృత్తాంతము మూఁడాశ్వాసములలో ముగియుచున్నది. నాల్గవ యాశ్వాసమున నారంభమైన స్వరోచి కథ యాఱవ యాశ్వాసమునఁ గొంత వఱకే కలదు. తర్వాత స్వారోచిషమనువృత్తాంతముతోఁ బ్రబంధము ముగియుచున్నది. అట్లు కథలో విచ్ఛిత్తియున్నను లోకస్వభావానుకూల రూపముగా నద్దానిని మలచు శక్తి పెద్దన్న కున్నది. పెద్దన పాత్రల యౌచితిని బోషించి యీ యితివృత్తమును నడపించెను. పాత్ర శిల్పముచేతనే యిది మనోజ్ఞముగా నున్నది.

మనోభావములనుఁ జక్కగా స్ఫుటపఱచు పద్యములు వ్రాయుటలో నితనికి కౌశలము మెండు. ప్రవరుని స్వరూప స్వభావవర్ణన, సిద్ధప్రవర సంభాషణ చదువఁగానే ప్రవరుని శాంతస్వభావము మన కన్నులకుఁ గట్టకపోదు. ఇప్పట్టున 'నాని చక్కఁదనము నైగాఢ్యమునఁ జేసి, ... ఆ. 1. 52. మానినీనాథకుటుంబ జంబాల పటల ఆ. 1. 64' వీనినిఁ జదివినచో నతని భావము గోచరించును.

తర్వాత ప్రవర వరూధినీ సంభాషణమున శాంతి శృంగార రసములకుఁ జెరియొక తట్టునను జరిగినవాదము వర్ణనాతీతము. ఇచ్చట కామినులు సూక్తులకు నెట్టి యర్థముఁజెప్పి యువకులను మోసగించి తమ వలలో వేసికొందురో, అందుకై వారుచేయు ప్రయత్నములును చక్కగా నిరూపింపఁబడినవి. మఱియు వైదికుల ప్రాపంచిక సుఖవిముఖత, వైదిక కర్మనిష్ఠతయుఁ జక్కగా వర్ణింపఁబడెను. 'ఎన్ని భవంబులం గలుగు... జేన్చు భాగ్యముల్. ఆ. 2. 57.' అను వరూధిని స్వపక్షస్థాపన ప్రయత్నము, 'ఈ పాండిత్యము సిద్ధినక్క ... మీ సంప్రదాయార్థముల్. 2.64.' అను ప్రవరుని యుక్తివాదము నెంతో యౌచితిని నిర్వహించినవి. ఇట్లు చూపఁదొడంగినచోఁ బొత్తమంతయుఁ జూపవలసి యుండును. సర్వత్ర రసభరితమైయున్న ప్రబంధమున నెచ్చోట రసము గుపడదు !

ఇందొండు రెండు శబ్దదోషము లున్నవి. 'పణిన సూనాకణాడ ఆ. 1.12' లో పణిన సూనపద మసాధువు. శ్రీనాథుఁడు 'పణినా

కథాసంగ్రహము

ప్రథమాశ్వాసము; వింధ్య హిమాచలములమధ్య దేశమున, వరణానదీ తీరమున అరుణాస్పద మను పురముండెను. అందు ప్రవరు డను బ్రాహ్మణ యువకుడుండెను. అతడు సోమయాజి, నిత్యాగ్ని హోత్రి; శిష్యుల కెల్లప్పుడును స్వాధ్యాయము చెప్పుచుండువాడు. తల్లిదండ్రు లింటిపెత్తనము చేయుచుండ, ఇల్లాలు తోడునీడగనుండి పాదసేవలు సేయుచుండ నతనికి కాలము గడచుచుండెను. అతని భార్య అతిథిపూజలో అన్నపూర్ణవంటిది. అతనికి తీర్థయాత్రలు చేయవలెనని కుతూహలము. అందుచే యాత్రికులు వచ్చినచో [illegible]టంతో నెదురేగి, తీసికొనివచ్చి, ఆతిథ్యమిచ్చి, వారినా యా దేశము లందలి విశేషము లడిగి తెలిసికొనును.

ఒకనాడొక సిద్ధుడతని యింటికి వచ్చెను. అతడు ఆతిథ్య మిచ్చి, విశ్రాంతి తీసుకొనుచుండ యాత్రావిశేషములు చెప్పుమని యడిగెను. అతడు 'నాలుగుదిక్కుల మధ్యనున్న తీర్థయాత్రలన్నిటిని సేవించితిని. అక్కడి విశేషములు చూచితిని వేయుశేషుడే కాని చెప్పుట కలవికాదు' అనెను. 'మీవయస్సు చాల తక్కువ. ఇన్ని యెట్లు తిరుగగల్గిరి?' అని ప్రవరుడు ప్రశ్నించెను. అతడు 'రహస్యమైనను మీకు చెప్పుచున్నాను. నాయొద్ద పాదలేప మను సిద్ధౌషధమున్నది. దానిని కాలికి పూసికొన్నచో వాయువేగమున పోవచ్చును' అనెను. ప్రవరునికి వేడుకకల్గినది. అతనిని కోరినాడు. సిద్ధుడు తన సజ్జలో బరిణలోని మందు తీసికాలికి పూసినాడు. ప్రవరుడు హిమవత్పర్వతమున కేగదలచుకొనెను.

ద్వితీయాశ్వాసము : తలచుకొనుట తడవుగా నతడు హిమవత్పర్వతముపై వ్రాలెను. అక్కడి విశేషములు చూచెను. మధ్యాహ్నమైనది. మరునాడు వచ్చి మరలచూడ వచ్చునని యింటికి వెళ్ళదలచెను. కాని పాపము! అతని పాదలేపము మంచునకు కరగి పోయినది. కాళ్ళు లేవలేదు. అతని తప్పు తెలిసినది తరతప్పు. అనేక క్షేత్రము లుండగా నీపాడు కొండకేల వచ్చితినిరా? యనుకొని

సిద్ధాశ్రమములకై వెతకుచుండగా నొక దివ్యభవనము కనిపించినది. ఆతడక్కడి కేగుసరి కక్కడ నొక దివ్యాంగన యున్నది. ఆమెను చూచి అతడు తొణకక బెణకక 'దారితప్పి వచ్చితిని. నీ వెవరవో నన్ను ప్రజలలో చేర్చి పుణ్యము కట్టుకొనుమమ్మా తల్లీ !' అని ప్రార్థించినాడు. ఆమె యాతని చూడగానే మన్మథునిబారికి చిక్కినది. 'నేను వరూధిని యను నప్సరసను. నిన్ను వలచితిని. నాతో నిక్కడ సుఖముగా నుండు' మన్నది. అతడు దారి చెప్పుమనియే వేడెను. అతనిని తనవైపు త్రిప్పుకొనుటకై యెంతో ప్రయత్నించినది. 'కలంచునే సతుల మాయలు ధీరచిత్తంబులన్' ఆమె కడకతని కౌగిలించు కొన్నది. అతడామెను త్రోసివేసి గంగలోనికేగి, ఆమె యొంటినుండి తనకంటినమంచి గంధము కడిగికొని, అగ్నిదేవుని ప్రార్థించినాడు. అతడా దేవు నావేశముచే ప్రొద్దుగ్రుంకక మునుపే యిల్లు సేరెను.

మూడవ యాశ్వాసము : తాను దేవతాస్త్రీ! మానవుని కోరినది. అతడు కాదని గెంటిపోయినాడు. ఆమె కారాత్రి జాగరణమే శరణమైనది. చెలులూరడించిరి. ఎట్లో తెల్లవారినది. అతడా ప్రాంతముననుండక పోవునాయని వనవిహారమునకని అతని వెదకుటకై చెలికత్తెలతో పాటామె బయల్దేరినది.

ఆమె నంతక్రితమొక గంధర్వుడు కోరినాడు. ఆమె యతని నొల్లలేదు. ఈ సమయము తెలిసికొన్నాడు. వెంటనే ప్రవరుని వేషముతాల్చి, ఆయుద్యానములో జటచెప్పుచు పువ్వులు కోయుచు నామెకు కన్పించెను. అమ్మయ్య! బ్రతికితినని యామె పరుగు పరుగున వెళ్ళి అతనిని 'ఇంకెక్కడికిపోదువు? రాత్రి బాధించితివి, చాలు. రమ్మ'ని చేతులు పట్టుకొన్నది. అతడు 'నేను వెళ్ళుట యిక కల్ల. కాని నాషరతుల కంగీకరించినచో నీవద్దకు వత్తును. లేదా యిక్కడనే తపము చేసికొందును'అనెను. ఆమె షరతులజెప్పుమన్నది. 'నేనువెళ్ళుదున్న వరకు నీవుపొమ్మనరాదు. పరదేశినికదా. అని నీయిష్టము వచ్చినట్లునన్నందువేమో అని ముందుగా మాట్లాడు చున్నాను. సంగమ వేళ కన్నుమూసికొనవలెను. (ఇది తన కామరూపము బయట

పడకుండ కోరినది) అట్లయిన వత్తునని. ఆమె యంగీకరించినది. ఆమెకు కావలసినది అతని దేహము. ఎన్ని మహత్తులైననేమి ? అతని కామె కావలెను. ఇద్దరును సుఖముగా కొన్నాళ్ళు కాపురము చేసిరి.

కొన్నాళ్ళకామె గర్భవతియైనది. ఇక తనను నెల్లు సుఖము తగ్గుటయే కాక ప్రమాదవశమున తన మాయ బయట పడెనా ప్రాణము మీదికి వచ్చునని అతడామెతో మెల్లగా 'ఈ వేళ నాకు పాదలేపమును రాసిన సిద్ధుడగపడినాడు. మా యింటి దగ్గర పరిస్థితి బాగుగా లేదని చెప్పినాడు. ఆ పాదలేపరహస్యము చెప్పినాడు. వచ్చుచుపోవుచుందునులే. వెళ్ళివత్తున'ని ఆమెనోదార్చి తన దారిని తాఁబోయెను.

నాలవయాశ్వాసము: ఆమెకు పుత్రుడు కల్గినాడు. వాని పేరు స్వరోచి. అతడు పెరిగి పెద్దవాడై విద్యాబుద్ధులు నేర్చినాడు. మందరపర్వత ప్రాంతమున విశ్వకర్మ నిర్మితమైన నగరమున నాగరికులకు రాజై రాజ్యము సేయుచుండెను. ఒకనాడతడు వేటకేగెను. అక్కడ నొక స్త్రీ అతని శరణు కోరినది. ఆమె నతడడుగగా తన కథ నిట్లు చెప్పినది. నేను మనోరమ యను నొక గంధర్వకన్యను. నా తండ్రి ఇందీవరాక్షుడను గంధర్వరాజు. మందారుడను విద్యాధరుని కూతురు విభావసియు, పారుడను బ్రహ్మర్షి కూతురు కళావతియు నా చెలులు. మేమొకనాడు కైలాసమున పువ్వులకై వనములలో తిరుగుచు నొక గుహలో వికృతముగా నున్న మునిని చూచితిమి. నేనా మునిని తాకితిని అతడు తపోభంగమై లేచి కోపముతో 'నావంటి ముసలి' వానితో నీకు సరసములా ? నిన్ను రాక్షసుడు బాధించుగాక !' యని శపించి, చేతిలోని నాగబెత్తముతో నా శిరమును మోదినట్లు మోదెను. నా చెలులది చూడలేక, అతనిని నిందలింపగా 'మీకు క్షయరోగము వచ్చు'నని వారిని శపించెను. వారట్లు రోగదూషితలైరి. నన్నొక రాక్షసుడు మూనాళ్ళనుండి తరుముచున్నాడు. నావద్ద అస్త్రహృదయమను విద్య యున్నది. దాని పరిగ్రహించి అతనిని జంపు' మని యావిద్య నుపదేశించినది.

అంతలో రాక్షసుడు వచ్చెను. అతడు స్వరోచి సైన్యమును మింగివేసెను. స్వరోచి యతని నెదుర్కొని ఘోరముగా యుద్ధముచేసి చివరకు ఆగ్నేయాస్త్రముచే నతనిచంపెను. అతడు గంధర్వుడై నిలిచెను.

పంచమాశ్వాసము: 'నేనిందీవరాక్షుడను. నీకు మేనమామను. ఒకముని శాపమున నిట్లయితి'నని చెప్పుచుండ మనోరమవచ్చి తండ్రికి సమస్కరించినది. శాపకథను చెప్పుమనగా నతడిట్లు చెప్పెను. బ్రహ్మమిత్రుడనుముని శిష్యుల కాయుర్వేదము చెప్పుచుండగా నాకు చెప్పుమని కోరితిని. అతడు రాచ బిడ్డలకు నేర్పననెను. నీకోసమై ముష్టియెత్తుకొందునా? అనినేనెట్లయిననతనివలన విద్యనేర్వదలచి శాంబరీ మాయచే బ్రాహ్మణ బాలుడనై యాయుర్వేదమును పూర్తిగా నేర్చితిని. అప్పుడు నేను గర్వముతో నిజరూపము దాల్చి 'నీవు నేర్పనంతలో ఆగునా ? ఇదిగో నేర్చితిని' అంటిని. అతడా గ్రహముతో నన్ను రాక్షసుడవు కమ్మని శపించెను. కాలపడి బతిమాలగా శాపమోక్షము ప్రసాదించెను. ఇప్పుడు నీవు నన్ను రక్షించితివి. నా కూతును పరిగ్రహింపు' మనెను. అతడెట్టకేల కంగీకరించెను. ఇందీవరాక్షుడు మహావైభవముగా కూతురి వివాహము జరిపి, యాయుర్వేదము నల్లునికరణముగా నిచ్చెను. నలకూబరుడువచ్చి తన తండ్రిపేరిట వధూవరులకు కాన్కల జదివించెను.

షష్ఠాశ్వాసము : అది తొలినాటి రాత్రి. గదిలోన కేగినారా వధూవరులు. స్వరోచి పెండ్లికూతును జేరబోయెను. ఆమె దుఃఖించుచున్నది. కారణమేమని బుజ్జగించినాడా రసికుడు. ఆమె తన చెలులు దుఃఖించుచుండ తాను సుఖపడలేనన్నది. వెంటనే వారి రోగము మాన్పుదునని ఆమెతో వారున్నచోటి కేగెను. వారు కైలాసముపై నుండిరి. తన యాయుర్వేద విద్యాప్రభావమున వారి రోగము నాతడు చేతితో తీసివేసెను. వారు సంతోషించిరి. వారు ప్రత్యుపకారముగా నతని కియ్యదగినది తమయొద్ద నొకటున్నదనిరి.

అందు విభావసి 'నేను మందారుడను విద్యాధరుని కూతురను. పేరు విభావసి. నాకు మృగ పక్షి భాషలన్నియు తెలియును. ఆ విద్యతోసహా నన్ను పెండ్లాడు'మన్నది. కళావతి 'నా తండ్రి పారు

ఒకనాడా స్వరోచి వేటాడుచు నొక యడవిపందిని చంప బోగా లేడి యొకటి యడ్డుపడి 'దానినెందుకు చంపుదువు ? నన్ను చంపుమ'న్నది. 'నీకంత వైరాగ్యమేల వచ్చె' ననగా 'నే కోరినతడు లభించనపుడు చచ్చుటయే మంచిద'న్నది. అతడు సవిమర్శముగా చెప్పుమనగా నది 'నిన్నే కోరితి'నన్నది. 'అదెట్లు' అన్న స్వరోచి 'నొకసారి కౌగిట జేర్పు'మని కోరినది. అతడట్లు చేయగా నది దివ్యస్త్రీయై 'నేను వనదేవతను. నీ వలన మనువు కాదగిన పుత్రుని కను టకై దేవతలు కోరగా వచ్చితిని' అన్నది. అత డామె కోర్కె నెరవేర్చెను. ఆమె గర్భవతియై పుత్రుని కన్నది. అతడే 'స్వారో చిషు'డను పేరున పెరిగి దయాధర్మనిరతుడై శ్రీమన్నారాయణు గూర్చి దపస్సుచేసి మనుపదవి నందెను. ఆ స్వారోచిషుడు రెండవ మనువై ప్రజలను తన బిడ్డలవలె నేలెను.

ఇది సంగ్రహ కథ. విపులముగా ప్రబంధము జదివి రసము నాస్వాదింతురుగాత !

ఇట్లు,

వ్యాఖ్యాత.

శ్రీ

స్వారోచిషమనుచరిత్రము

(టీకాతాత్పర్యసహితము)

ప్రథమాశ్వాసము

వక్షోజకురంగనాభ మెదపైఁ • జెన్నొంద విశ్వంభరా
దేవిం దత్కమలాసమీపమునఁ బ్రీ • తిన్నిల్పినాఁడో యనం
గా వందారుసనందనాదినిజభ • క్తశ్రేణికిం దోఁచు రా
జీవాక్షుండు కృతార్థుఁ జేయు శుభదృ • ష్టిం గృష్ణ
రాయాధిపున్॥ 1

శ్రీమన్మహీమండల మండనాయమాన విద్యానగరాధిప శ్రీకృష్ణదేవరాయ సంస్థాన దిగ్గజంబును, 'ఆంధ్రకవితా పితామహ' బిరుదాంకితుండు నగు నల్లసాని పెద్దన కవీంద్రుఁడు తా రచింపఁబోవు స్వారోచిషమనుసంభవం బను ప్రబంధము నిర్విఘ్నముగాఁ గొనసాగుటకును, కృతిపతి యగు రాయల కభీష్టసిద్ధి కొఱకును గాను మంగళాశీర్వచనముఁ జేయుచున్నాఁడు. 'మంగళాదీని మంగళమధ్యాని మంగళాంతాని చ శాస్త్రాణి ప్రథన్తే। వీరపురుషకాణ్యాయుష్మత్పురుషకాణి చ భవన్తి, అధ్యేతారశ్చ ప్రవక్తారో భవన్తి' అను భాష్యోక్త్యనుసారము మంగళకర శ్రీ కారమా దినుంచెను. "దేవతావాచకాశ్శబ్దా యేచ భద్రాదివాచకాః। తే సర్వేనైవ నింద్యాస్స్యుర్లిపితో గణతో పివా" అను నార్యోక్తస్మృతిని శ్రీకారము మంగళప్రదమైనది. 'మోభూమి స్త్రీగురుశ్శంభం బిశుతే' అని మగణము భూమిదేవతాకమై [illegible] వర్ధకమగును.

టీక, శ్రీ = లక్ష్మీదేవియొక్క; వక్షోజకురంగనాభము = స్తనములమీఁది కస్తూరి; ఎదపైన్ = వక్షస్థలముపైన; చెన్నొందన్ = ప్రకాశింపగా; విశ్వంభరాదేవిన్ = భూదేవిని; తత్కమలాసమీపమునన్ = ఆ లక్ష్మీదేవికి దగ్గఱగా; ప్రీతిన్ = ప్రేమతో; నిల్పినాడో యనంగాన్ = నిల్పెనో యను భ్రాంతికల్గునట్లు; వందారు = నమస్కరించు, సనందన+ఆది = సనందనుడు మొదలైన; నిజభక్తశ్రేణికిన్ = తనభక్త

బృందమునకు; తోచు = తోచునట్టి; రాజీవాక్షునకు = విష్ణుమూర్తి; కృష్ణ...ఽధిపున్ = శ్రీకృష్ణదేవరాయలను; శుభదృష్టిన్ = మంచిచూపుతో; కృతార్థున్ = ధన్యునిగా; చేయుతన్ = చేయుగాక!

తా: విష్ణుమూర్తి వక్షస్థలముపై రాసికొనిన కస్తూరి చూచి సనందనాది మునులు 'లక్ష్మీదేవి ప్రక్కన భూదేవిని నిల్పెనో' యనుకొనిరట. అట్టి విష్ణుమూర్తి కృతిపతియైన శ్రీకృష్ణదేవరాయలను ధన్యుని చేయుగాక! ఇది ఆశీర్వచనము. ఇందు భ్రాన్తి చెప్పబడినది కనుక భ్రాన్తిమదలంకారము. శార్దూలవిక్రీడితవృత్తము. లక్షణము:మసజసతతగ. 12. అక్షరముల మీదయతి.

ఉ॥ ఉల్లమునందు నక్కటిక ♦ మూనుట మీకులమందుఁ గంటి మం
చల్లన మేలమాడు నచ ♦ లాత్మజమాటకు లేఁతనవ్వు సం
ధిల్లఁ గిరీటిఁ బాశుపత ♦ దివ్యశరాఢ్యునిఁ జేయు శాంబరీ
భిల్లుఁడు కృష్ణరాయల క ♦ భీష్టశుభప్రతిపాది గావుతన్! 2

టీ. ఉల్లమునందున్ = మనసులో; అక్కటికమూనుట = దయపలచుట, మీకులమందున్; కంటిమి = చూచితిమి; అంచున్ = అనుచు; అల్లనన్ = మెల్లగా (పరిహాసముగా) మేలమాడు = వేళాకోళముసేయు; అచలాత్మజమాటకున్ = పార్వతి మాటకు; లేఁతనవ్వుసంధిల్లన్ = చిఱునవ్వురాగా; కిరీటిన్ = అర్జునుని; పాశుపతదివ్యశరాఢ్యునిన్ = పశుపతి దేవతాకమైన మంత్రరాజము కలవానిగా; చేయు = చేసిన; శాంబరీభిల్లుఁడు = మాయాకిరాతుడైన శివుడు; కృష్ణరాయలకున్ = రాయలకు; అభీష్ట శుభప్రతిపాదికావుతన్ = కావలసిన శుభములను చేయువాడగు గాక!

తా: పాశుపతమునకై యర్జునుఁడు తపస్సుచేసినప్పుడాతనిఁ బరీక్షింపఁబూని కిరాతవేషముతో వచ్చి యాతనిపై దయఁజూపినవేళ పార్వతి 'మీకులమందు దయ గల్గుట నేటికి చూచితి' మని వేళాకోళము చేయుచుండగా నర్జునునికిఁ బాశుపతాస్త్రమునిచ్చిన శివుడు కృష్ణరాయల కోరికలఁదీర్చుఁగావుత! ఇందు కరుణలేని బోయజాతియందు దయపుట్టినట్లు చెప్పుటచే విరూపకార్యోత్పత్తికమగు విషమాలంకారము. ఉత్పలమాలవృత్తము. 'భరన భ భ రలగ' 10 అక్షరముల మీదయతి.

ఉ॥ నాలుగుమోముల న్నిగమ ♦ నాదము లుప్పతిలం బ్రచండవా
తూలహతిం జనించు రొద ♦ తోడి గుహావళి నొప్పు మేరువుం
బోలెఁ బయోజపీఠి ముని ♦ ముఖ్యులు కొల్వఁగ వాణిఁగూడి పే
రోలగమున్న ధాత విభ ♦ వోజ్జ్వలుఁ జేయుతఁ గృష్ణరాయనిన్॥ 3

టీ: నాలుగుమోములన్ = నాలుగు ముఖములందును; నిగమనాదములు = వేద ధ్వనులు; ఉప్పతిలన్ = పుట్టుచుండగా; ప్రచండవాతూలహతిన్ = పెనుగాలిదెబ్బచే; జనించు = పుట్టునట్టి; రొదతోడి = ధ్వనికల్గిన; గుహావళినొప్పు = గుహలతో ప్రకాశించు; మేరువుంబోలెన్ = మేరుపర్వతమువలె: పయోజపీఠిన్ = పద్మమను పీఠమందు;

మునిముఖ్యులు = మునిశ్రేష్ఠులు; కొల్వఁగన్ = సేవింపఁగా; వాణిఁగూడి = సరస్వతితో కలసి; పేరోలగమున్న = నిండుసభలోనున్న ; ధాత = బ్రహ్మ; కృష్ణరాయనిన్ = కృష్ణరాయలను; విభవోజ్జ్వలునిన్ = ఐశ్వర్యముచేఁ బ్రకాశించువానిఁగా; చేయుతన్ = చేయుఁగాక!

తా. నాలుగుముఖములతో వేదములు చదువుచుండఁగా, ఆనాదమునచే ప్రతిధ్వనించుచున్న గుహలు కలిగిన మేరుపర్వతమై ప్రకాశించుచు, సరస్వతీసమేతుఁడై పద్మాసనముపైఁ గూర్చుండి సభతీర్చిన బ్రహ్మదేవుఁడు శ్రీకృష్ణదేవరాయలను నైశ్వర్యాభివృద్ధి చేయుఁగాక!

దీనిలో మేరువునకు బ్రహ్మను, గుహలకు ముఖములను, నాదమును వేదధ్వనికిని, పోల్చినందున ఉపమాలంకారము. ఇంతఁగొలువుతీర్చిన బ్రహ్మను వర్ణించుటచే రాయల సభ యూహింపబడుచున్నది.

ఉ॥ అంకముఁ జేరి శైలతన • యాస్తనదుగ్ధము లానువేళ బా
ల్యాంకవిచేష్టఁ దొండమున • నవ్వలిచన్గబళింపఁబోయి యా
వంక కుచంబుగానక హి • వల్లభహారముఁ గాంచి వే మృణా
ళాంకుర శంక నంటెడు గ • జాస్యుని గొల్తు నభీష్టసిద్ధికై. 4

టీ; అంకమున్ = ఒడిని. చేరి, శైలతనయాస్తనదుగ్ధములు = పార్వతిచనుబాలను; ఆనువేళన్ = త్రాగునప్పుడు; బాల్యాంకవిచేష్టన్ = పసితనపు గుఱుతైన చేష్టతో; తొండమునన్ = తొండముతో; అవ్వలిచన్ = ఆప్రక్కచంటిని; కబళింపఁబోయి = పట్టుకొనబోయి; ఆవంకన్ = ఆ రెండవప్రక్క; కుచంబున్ = చంటిని; కానక = చూడక; అహివల్లభహారమున్ = పామనెడి హారమును; కాంచి = చూచి; వేన్ = వెంటనే; మృణాళాంకురశంకన్ = లేతతామరతూఁడనెడిభ్రాంతిని; అంటెడి = పొందునట్టి; గజాస్యునిన్ = వినాయకుని; అభీష్టసిద్ధికిన్ = కోరికసిద్ధించుటకొఱకు; కొల్తున్ = సేవింతును.

తా: అర్ధనారీశ్వరుని యొడిలో వినాయకుడు పరుండి పాలుద్రాగుచున్నాడు. సామాన్యముగా చంటిపిల్లలు పాలుద్రాగునపు డొకచన్ను ద్రాగుచు, రెండవచంటిని చేతులతో నలుపుచుందురు. అట్లే అతడు నావల చంటినందుకొనఁబోఁగా ఆ వైపు పురుషదేహముకాన చన్ను దొరకకపోఁగా పాము తగిలినది. అది మెత్తగా నున్నందున తామరకాడయను భ్రాంతితో తీయఁబోవు విఘ్నేశ్వరుడు కృష్ణరాయలకు కోర్కె కలనిచ్చుగాక ! ఇందు భ్రాంతియున్నందున భ్రాంతిమదలంకారము.

సీ॥ చేర్చుక్కగా నిడ్డ • చిన్నిజాబిల్లి చే
సిందూరతిలకంబు • చెమ్మగిల్ల
నవతంసకుసుమంబు • నం దున్న యెలదేఁటి
రుతి కించిదంచిత • శ్రుతులు నీన

ఘనమైన చేరాపు ♦ చనుదోయిరాయిడఁ
దుంబీఫలంబు తుం ♦ దుడుకుఁ జెంద
దరుణాంగుళిచ్ఛాయ ♦ దంతపుసరకట్టు
లింగిలీకపువింత ♦ రంగు లీన

గీ॥ నుపనిషత్తులు బోటులై ♦ యోలగింపఁ
బుండరీకాసనమునఁ గూ ♦ ర్చుండి మదికి
నించుకవేడుక వీణ వా ♦ యించుచెలువ
నలువరాణి మదాత్మలో ♦ వెలయుఁగాత. 5

టీ. చేర్పుచక్కగాన్ = దగ్గరగాపెట్టు చక్కగా; ఇడ్డ = పెట్టిన; చిన్నజాబిల్లి చేన్ = చంద్రకళచే; సింధూరతిలకంబు=సింధూరపుబొట్టు; చెమ్మగిల్లన్=తడియగా; అవతంసకుసుమంబునందున్న = చెవిలోపెట్టుకొన్నపువ్వునందున్న; ఎలదేఁటిరుతి = కొదమతుమ్మెదల ధ్వని; కించిత్+అంచిత=కొద్దిగాబాగున్న; శ్రుతులన్ = రాగము కలుగుటకైతీయు శ్రుతులను; ఈనన్ = పుట్టించగా; ఘనమైన = గొప్పదైన; చేరాపు = దగ్గరగారాయునట్టి; చనుదోయిరాయిడిన్ = కుచయుగముయొక్క రాపిడిచే; తుంబీఫలము = వీణకున్న యెండుసొరకాయ; తుంగుడుకుఁచెందన్ = అదరగా; తరుణాంగుళిచ్ఛాయన్ = మృదువైనవ్రేళ్ళకాంతిచే; దంతపుసరకట్టులు=దంతముతో చేసినవీణమెట్లు; ఇంగిలీకపువింతరంగులు = ఇంగిలీకముయొక్కవింతయైనరంగులను; ఈనన్ = కల్గించగా; ఉపనిషత్తులు = వేదాంతములు; బోటులై = స్త్రీలై; ఓలగింపన్ = సేవింపగా; పుండరీకాసనమునన్ = తెల్లతామరపువ్వనెడిగద్దెపై, కూర్చుండి; మదికిన్ = మనస్సునకు; ఇంచువేడుకన్ = ఇంపైన యుత్సాహముతో; వీణన్, వాయించు చెలువ = వాయించునట్టి; నలువరాణి = సరస్వతి; మదాత్మలోన్ = నామనస్సులో; వెలయుఁగాతన్ = ప్రకాశించుగాక! తాత్పర్యము తేలికయైనది. మొదటి మూడుపాదములలోను అతిశయోక్తియు, నాలవపాదమున స్వభావోక్తియు నలంకారములు, 'ఇంద్రగణములారు, సినగణంబులు రెండు, ప్రతిపాదమున నుండును. ఆటవెలదికాని తేటగీతికాని చివరనుండవలెను. సీసము,

క॥ కొలుతున్ మద్గురు విద్యా
నిలయుం గరుణాకటాక్ష ♦ నిబిడజ్యోత్స్నా
దళితాశ్రితజనదురిత
చ్ఛలగాఢ ధ్వాంతసమితిఁ ♦ శఠకోపయతిన్. 6

టీ: విద్యానిలయున్ = విద్యలకుస్థానమైనవాని (చదువరిని); కరుణాకటాక్ష = దయతోడిక్రీఁగంటి చూపులనెడి; నిబిడజ్యోత్స్నా = దట్టమైన వెన్నెలతో; దళిత = పోగొట్టబడిన; ఆశ్రితజన = భక్తులయొక్క; దురితచ్ఛల = పాపమను; గాఢధ్వాంతసమితిన్ = కారుచీకటికలవాని; మద్గురున్ = నాగురువగు; శఠకోపయతిన్ = శఠకోపుడను సన్యాసిని; కొలుతున్ = సేవింతును.

క్రీగంటిమాపులందు చంద్రికాత్వము నారోపించుటచే రూపకమును, ఛల శబ్దముచే అపహ్నుతియు నలంకారములు.

మ॥ వనజాక్షోపము వామలూరుతనయున్ ♦ ద్వైపాయనున్ భట్టబా
ణుని భాసున్ భవభూతి భారవి సుబం ♦ ధున్ బిల్హణుం గాళిదా
సుని మాఘున్ శివభద్రు మల్హణకవిం ♦ జోరున్ మురారిన్ మయూ
రుని సౌమిల్లుని దండిఁ బ్రస్తుతులఁ జే ♦ కొందు న్వచస్స్ఫూర్తికిన్. 7

సంస్కృత కవిస్తుతి. టీ. వనజాక్షోపమున్ = విష్ణుతుల్యుఁడగు; వామలూరుతనయున్ = పుట్టలోఁ బుట్టిన వాల్మీకిని; ద్వైపాయనున్ = వ్యాసుని; భట్టబాణుని = బాణభట్టును, భాసుని, భవభూతిని, భారవిని; సుబంధుని, బిల్హణుని, కాళిదాసుని, మాఘుని, శివభద్రుని, మల్హణకవిని, చోరుని, మురారిని, మయూరుని, సౌమిల్లుని, దండిని; వచస్స్ఫూర్తికిన్ = వాక్స్ఫూర్తి గల్గుటకై. ప్రస్తుతులన్ = స్తోత్రములచేత; చేకొందును = స్మరింతును; 'సభరనమయవ' 13 అక్షరములపై యతి. మత్తేభవృత్తము.

ఆ॥ వ్యాసరచితభార ♦ తామ్నాయ మాంధ్రభా
షఁగ నొనర్చి జగతిఁ ♦ బొగడుఁ గనిన
నన్నపార్యుఁ దిక్క ♦ నను గృతక్రతు శంభు
దాసు నెఱ్ఱసుకవిఁ ♦ దలఁతు భక్తి. 8

ఆంధ్రకవిస్తుతి. టీ. వ్యాసరచిత = వ్యాసునిచేత రచింపబడిన; భారతామ్నాయము = పంచమవేదమన బరగు భారతమును, ఆంధ్రభాషగన్ = తెనుఁగుగా; ఒనర్చి = చేసి; జగతిన్ = లోకమందు, పొగడున్ = కీర్తిని; కనిన = పొందిన; నన్నపార్యున్ = నన్నయ్యను; కృతక్రతున్ = యాగముచేసిన; తిక్కనన్ = తిక్కనయజ్వను; శంభుదాసుడను [illegible] గల ఎఱ్ఱసుకవిన్ = ఎఱ్ఱాప్రగ్గడను; భక్తిని = భక్తితో; తలఁతున్ = స్మరింతును; విషమపాదమందు సూర్యగణములు, [illegible]; సమపాదములందు సూర్యగణాలు కల్గి యతిగణముల [illegible] కల్గిన ఆటవెలఁది.

మ॥ భరమై తోఁచు కుటుంబరక్షణకుఁ గాఁ ♦ బ్రాల్మాలి చింతించి నిం
తరతాళీదళసంపుటప్రకరకాం ♦ తారంబునం దర్థపుం
దెరువాటుల్ దెగి కొట్టి తద్ఘటిత ♦ విజ్ఞానావాక్యకీర్తిరూ
విరసుండై కొఱతం బడుం గుకవి పృ ♦ థ్వీభృత్సభావీథికిన్. 9

టీ. భరమైతోఁచు = బరువనిపించిన; కుటుంబరక్షణకుఁగాన్ = ఆలుబిడ్డలఁ బోషించుటకై; ప్రాల్మాలి = సహింపలేక; చింతన్ = విచారముతో; నిరంతర = ఎడతెగని; తాళదళసంపుట = తాటియాకుల పుస్తకములయొక్క; ప్రకరకాంతారంబునన్ = సమూహమను కారడవిలో; అర్థపుందెరువాటుల్ = పద్యార్థముల (ధనముల) [illegible]; తెగి = సాహసించి; కొట్టి = [illegible]; తద్ఘ = దానిచేరిన; సభల్ = సభలలో; [illegible]

చౌర్యక్రియా = తెలియఁబడిన దొంగతనము కలవాఁడగుటచే; విరసుండై = ద్వేషింపఁబడి; పృథ్వీభృత్సభాపక్షితిన్ = రాజుముందర; కుకవి = చెడుకవి; కొఱతింబడున్ = తక్కువగును. కొఱతవేయుటయను శిక్షనందును.

తా. కుకవులు తాము గ్రంథముల వ్రాయలేక [illegible] ప్రాఁతతాటి యాకుల గ్రంథములవెదకి, వానిలోని పద్యములను తాము వ్రాసితిమని మోసపుత్తురు. ఇందు రూపకాలంకారము.

కం॥ అని యిష్టదేవతావం
దనసుకవిస్తుతులుఁ గుకవి ♦ తతి నికృతియుఁ జే
సి నవీనకావ్యరచనకు
ననుకూలకథల్ దలంచు ♦ నాసమయమునన్॥ 10

టీ. అని = ఈరీతిగా; ఇష్టదేవతావందన, (మును) సుకవిస్తుతులున్ = సుకవుల పొగడుటయు; కుకవితతినికృతియున్ = కుకవులసమూహమును నిందించుటయును; చేసి, నవీనకావ్యరచనకున్ = క్రొత్తకావ్యము రచించుటకు; అనుకూలకథల్ = తగు కథలను; తలంచునాసమయమందున్ = తలచెడివేళ. (ముందుపద్యముతో సమన్వయము)

సీ॥ ఉదయాచలేంద్రంబు ♦ మొదల నెవ్వనికుమా
రతకుఁ గ్రౌంచాచల ♦ రాజ మయ్యె
నావాడపతి శకం ♦ ధరసింధురాధ్యక్షు
లరిగాఁపు లెవ్వాని ♦ ఖరశరాసి
కాపంచగౌడధా ♦ త్రీపదం బెవ్వాని
కసివాలుఁగా నేఁగు ♦ పట్టి బయలు
సకలయాచకజనా ♦ శాపూర్తి కెవ్వాని
ఘనభుజాదండంబు ♦ కల్పశాఖి
గీ॥ ప్రతిబలరాజాధిరాజ వీ ♦ రప్రతాప
రాజపరమేశ బిరుద వి ♦ భ్రాజి యెవ్వఁ
డట్టి శ్రీకృష్ణదేవరా ♦ యాగ్రగణ్యుఁ
డొక్కనాఁడు కుతూహలం ♦ బుప్పతిల్ల. 11

టీ. ఎవ్వని కుమారతకున్ = ఎవ్వఁడు కుమారస్వామి అగుటకు; మొదలన్ = మొదట; ఉదయాచలేంద్రంబు = ఉదయగిరి దుర్గము; క్రౌంచాచలరాజము = క్రౌంచ మను పర్వతము; అయ్యెన్ = అయ్యెనో; ఎవ్వానిఖరశరాసికిన్ = ఎవనివాఁడిమైన కత్తికి; నావాడపతిశకంధరసింధురాధ్యక్షులు = నావాడదేశపురాజు; శకంధరదేశరాజు, గజపతియను కళింగరాజులు; అరిగాఁపులు = కప్పముగట్టెడి సామంతరాజులైరో;

ఎవ్వనికిన్ = ఏరాయలకు; ఆపంచగౌడధాత్రీపదంబు = పంచగౌడదేశములతో కూడిన భూమి (గౌడులు, కన్నడులు, సారస్వతులు, ఉత్కళులు, మైథిలులు, అను పంచగౌడులతో కలిసిన హిందూస్థాన రాజ్యము.) ఉనికిపట్టుగాన్ = స్వాధీనముగా; ఏఁగు నట్టి బయలు = విహరించు ప్రదేశము; ఎవ్వనిఘనభుజాదండము = ఏరాయని గొప్పదైన దండము వంటిభుజము; సకలయాచకజన+ఆశాపూర్తికిన్ = యాచకుల కోరికలదీర్చుటకు; కల్పశాఖి = కల్పవృక్షమో, ఎవ్వఁడు; ప్రబల = గొప్పదైన; రాజాధిరాజ. వీర ప్రతాప, రాజపరమేశ ఆను బిరుదవిభ్రాజి = బిరుదులతో ప్రకాశించువాఁడో; అట్టి శ్రీకృష్ణదేవరాయాగ్రగణ్యుఁడు, ఒక్కనాఁడు, కుతూహలంబున = కోరిక; ఉప్పతిల్లన్ = ఉత్సాహంగా (పల్కెనని ముందుపద్యముతో సంబంధము)

తా: కుమారస్వామి క్రౌంచపర్వతమును ఛేదించినట్లు శ్రీకృష్ణదేవరాయలు ఉదయగిరి దుర్గమును ఛేదించెను. తరువాత నావాఁడే, కటకంధరు, కళింగరాజులను తనకు కప్పముకట్టునట్లుచేసి, పంచగౌడదేశములను విహారప్రదేశముగా ఉండునట్లుచేసెను. కల్పవృక్షమువలె యాచకుల కోరికల తీర్చుచు రాజాధిరాజాదిబిరుదములు గల్గిన శ్రీకృష్ణ దేవరాయలొకనాఁడు వేడుకగ .... ఇంక. ముందు కాలితపద్యములలో చూడుఁడు.

సీ. ఇందీవరంబుల ♦ నీను కన్గొనలును
శరదిందుముఖులు ♦ చామరములిడఁగ
బాణిని సూనుకణాద ♦ బాదరాయణసూత్ర
ఫక్కి విద్వాంసు లు ♦ పన్యసింపఁ
బార్శ్వభూమి నభీరు ♦ భటకదంబకరాళి
హేతిచ్ఛటాచ్ఛాయ ♦ నీలుకొనఁగ
సామంతమండలో ♦ ద్దామమాణిక్యాంశు
మండలం బొలసి యీ ♦ రెండఁ గాయ

గీ॥ మూరురాయరగండ పెం ♦ డారమణి మ
రీచిరింఛోళిఁ గలయు నా ♦ వృతము లగుచు
నంకపాళినటద్దుకూ ♦ లాంచలములు
చిత్రిమాంజిష్ఠవిభ్రమ ♦ శ్రీ వహింప 12

టీ: ఇందీవరంబులనీను = నల్లకలువల పుట్టించు; కన్గొనల = ప్రకాశించు కన్నులుకల; శరదిందుముఖులు = శరత్కాలపు పండువెన్నెల చంద్రునివంటి ముఖములుకల స్త్రీలు; చామరములు = వింజామరములను; ఇడఁగన్ = వేయఁగా; విద్వాంసులు; పాణినిసూను = పాణినియొక్క; కణాద = కణాదునియొక్క; బాదరాయణసూత్ర = వ్యాసుని సూత్రములయొక్క; ఫక్కిన్ = రీతిని; (వ్యాకరణ, వైశేషికతర్క, వేదాంతశాస్త్రములను) ఉపన్యసింపన్ = శాస్త్రార్థములు చేయుచుండఁగా; పార్శ్వభూమిన్ = రెండు ప్రక్కలను; అభీరు =

భయములేని; భటకదంబ = భటసముదాయముయొక్క; కరాళహేతి+ఘటా = భయంకరమైన కత్తుల సముదాయముయొక్క; ఛాయన్ = నీడలతో; ఘనతమస్సు కొనంగన్ =చీకటివ్యాపించగా; సామంత = సామంతరాజులయొక్క; మండన = అలంకారము లందలి; ఉద్దామమాణిక్య = గొప్పవైన మాణిక్యములయొక్క; ఘృణి పటలంబు = కిరణసమూహము; ఒలసి = వ్యాపించి; ఈగెండ = లేతయెండ; కాయన్ = కాయు చుండగా; మూరురాయరగండ = అశ్వపతి, గజపతి, నరపతి, అను ముగ్గురురాజులకు గండమువంటిదను నర్థమునిచ్చు పదభూషితమైన; పెండార = కాలియందెయొక్క; మణి మరీచిరింఛోళి = మాణిక్యకాంతిపుంజముచే; కలయన్ = అంతటను; ఆవృతములగుచున్ = ఆవరించబడినవై, అంకపాళి = ఒడిలో; నటత్+దుకూల+అంచలములు=కదలెడి పట్టువస్త్రముయొక్క అంచులు; చిత్ర = రంగు రంగులైన, మాంజిష్ఠ = ఎఱుపు, పసుపు కలిసిన రంగుయొక్క; విభ్రమశ్రీన్ =విలాససంపదను; వహింపన్ = భరింపగా; (కాలిగండపెండేరపు మణికాంతులచే కట్టిన పట్టుబట్ట అంచులు చిత్రవర్ణములు కలవిగా ప్రకాశించుచున్నవి. ఇందు తద్గుణాలంకారము.)

క॥ భువనవిజయాఖ్య సంస
ద్భవనస్థిత సింహపీఠి ♦ ప్రాజ్ఞులగోష్ఠిన్
కవితామధురిమ డెందము
దవులం గొలువుండి సదయ ♦ తన్ ననుఁ బల్కెన్. 13

టీ: భువనవిజయ+ఆఖ్య = భువనవిజయమను పేరుకల; సంసద్భవనస్థిత = సభాభవనమునను న్న; సింహపీఠిన్ = సింహాసనమందు; ప్రాజ్ఞులగోష్ఠిన్ = పండితప్రసంగమందు; కవితామధురిమ = కవిత్వమందలి మాధుర్యము; డెందముదవులన్ = హృదయమునకు హత్తగా; కొలువుండి = కొలువుతీరియుండి; సదయతన్ = దయతో; ననున్ = నన్నుగూర్చి; పల్కెన్ = ఆనెను. (ఏమనెనో ముందుపద్యములోనున్నది.)

తే॥ సప్తసంతానములలోఁ బ్ర ♦ శస్తిఁ గాంచి
ఖిలము గాకుండు నది ధాత్రిఁ ♦ గృతియ కానఁ
గృతి రచింపుము మాకు శి ♦ రీషకుసుమ
పేశలసుధామయోక్తులఁ ♦ బెద్దనార్య. 14

టీ: పెద్దనార్య = పూజ్యుడవైన పెద్దనా! ధాత్రిన్ = భూమిలో; సప్తసంతానములలోన్ = 'తటాకము, ఆరామము, నిధి, అగ్రహారము. దేవాలయము, ప్రబంధము, పుత్రుడు' అను ఏడు సంతానములలోను; ప్రశస్తిన్ = ప్రశస్తిని; కాంచి = పొంది; ఖిలముకాకుండునది = చెడిపోనిది; కృతి+ఆ=కృతియ = ప్రబంధమే, కాన, శిరీష కుసుమ = దిరిసెనపువ్వువలె; పేశల = మృదువైన; సుధామయ+ఉక్తులన్ = అమృతమయమైన (రసభరితములైన) వాక్కులతో; కృతిన్ = ప్రబంధమును; మాకున్; (అంకితముగా) రచింపుము. ఉపమాలంకారము.

టీ; అతనికిన్ = ఆయయాతికి; అహితసూదనులు = శత్రుసంహారులు [illegible] +అన్వితమతులు = విద్యాబుద్ధులుకలవారు (నైన); యదు[illegible] = [illegible] సుడు; అనుసుతులు=అనుకొడుకులు; ఉద్భవమొందిరి = పుట్టిరి; [illegible] తుర్వసుడు, గుణనిధియై = గుణవంతుడై; విశ్రుతకీర్తిన్ =ప్రసిద్ధమైన [illegible] చెన్ = పొందెను.

తే॥ వానివంశంబు తుళువాన్వ • యాయ మయ్యె
నందుఁ బెక్కండ్రు నృపు లుద • యంబు నొంది
నిఖిలభువనపరిపూర్ణ నిర్ణిద్రకీర్తి
నధికులైరి తదీయాన్వ • యమునఁ బుట్టి. 22

టీ. వానివంశంబు = ఆతుర్వసుని వంశమే; తుళువ+అన్వయము [illegible] వంశము; అయ్యెన్ = ఆయెను; అందున్ = ఆవంశమున; పెక్కండ్రు = [illegible]; నృపులు=రాజులు; ఉదయంబున్+ఒంది=పుట్టి. నిఖిలభువన = [illegible]; పూర్ణనిర్ణిద్ర = నిండిప్రకాశించు; కీర్తిన్ = కీర్తితో; అధికులైరి=[illegible]; తదీయ = ఆతనిసంబంధమైన; అన్వయమునన్ = వంశమున, పుట్టి ([illegible] కన్వయము)

మహాస్రగ్ధర.

ఘనుఁడై తిమ్మక్షితీశా • గ్రణి శకకమఠ
• గ్రావ సంఘాతవాతా
శనరాడాశాంతదంతి • స్థవిరకిరుల జం
• జాటముల్ మాన్పి యిమ్మే
దిని దోర్దండైకపీఠిం • దిరముపఱిచి కీ
• ర్తిద్యుతుల్ రోదసిం బ
ర్వ నరాతుల్ నమ్రులై పా • ర్శ్వములఁ గొలువఁ దీ
• వ్రప్రతాపంబు సూపెన్. 23

టీ: తిమ్మక్షితి+ఈశ+అగ్రణి = తిమ్మరాజు; ఘనుడై = గొప్పవాడై; శక కమఠ = మాయతాబేలు (ఆదికూర్మము) యొక్క; గ్రావసంఘాత = కొండగుంపు యొక్క; వాత+అశనరాట్ = గాలిమేతగాగల పాములరాజైన ఆదిశేషునియొక్క; ఆశా+అంతదంతి = దిక్కులచివరనున్న గజములయొక్క; స్థవిరకిరుల = ముసలిఅడవి పందుల (ఆదివరాహము) యొక్కయు; జంజాటముల్ = భారములను; మాన్పి; ఈ + మేదినిన్ = ఈభూమిని; దోర్+దండ+ఏకపీఠిన్ = దండములవంటి చేతులనెడి ఒక

ముఁడై; తిరముపఱిచి = స్థిరముగానుంచి; కీర్తిద్యుతుల్ = కీర్తియొక్క కాంతులు; రోదసిన్ = భూమ్యాకాశములమధ్యను; పర్వన్ = వ్యాపించునట్లు; అరాతుల్ = శత్రువులు; నమ్రులై = వంగినవారై; పార్శ్వములన్ = రెండుప్రక్కలందును; కొల్వన్ = సేవింపగా; తీవ్రప్రతాపంబు = తీక్ష్ణమైన ప్రతాపమును; మానెన్ = మానెను.

తా: తిమ్మరాజు రాజై ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యముగా భూభారమును వహించుచుండగా, ఆదివరలో భూమి భారమును మోయుచున్నట్టి ఆదికూర్మవరాహములు, శేషాహి, కులపర్వతములు, దిగ్గజములును పనివుత్తగ్గ సుఖించినవి. అనగా అంతధర్మముగా పాలించెనని భావము. శత్రువులనణచి కీర్తిసంపాదించెను. అతిశయోక్తి అలంకారము.

క॥ వితరణఖని యా తిమ్మ
క్షితిపగ్రామణికి దేవ • కీ దేవికి నం
చితమూర్తి యీశ్వరప్రభుఁ
డతిపుణ్యుఁడు పుట్టె సజ్జ • నావనపరుఁడై. 24

టీ. వితరణఖని = దానమిచ్చుటలోగనివంటి; అతిమ్మక్షితిపగ్రామణికిన్ = అతిమ్మరాజునకు; దేవకీదేవికిన్ = దేవకియను పట్టపురాణికిని; అంచితమూర్తి = అందమైనశరీరము కలవాడు; అతిపుణ్యుడు = మిక్కిలి పుణ్యముకలవాడునైన; ఈశ్వరప్రభుడు = ఈశ్వరరాజు; సత్+జన+అవనపరుడై = మంచివారిని రక్షించుటయందాసక్తికలవాడై; పుట్టెన్ = పుట్టెను.

చ॥ బలమదమత్తదుష్టపుర • భంజనుఁడై పరిపాలితార్యుఁడై
యిలపయిఁదొంటిటీశ్వరుఁడె • యీశ్వరుఁడై జనియింపరూపఱెన్
జలరుహనేత్రలం దొఱఁగి • శైలవనంబుల భీతచిత్తులై
మెలఁగెడు శత్రుభూపతుల • మేనులఁదాల్చిన మన్మథాంకముల్. 25

టీ: బలమద = బలముచేత, గర్వముచేతను; మత్త = మదించిన; దుష్ట = దుష్టులైన (రాజులయొక్క); పుర = పట్టణములను, (త్రిపురాసురులను) ; భంజనుడై = నాశనము చేయువాడై; పరిపాలిత+ఆర్యుడై = సజ్జనుల రక్షించువాడై, (పార్వతిని రక్షించువాడై) తొల్లి+ఈశ్వరుడె = మునుపటిశివుడే; ఇలపయిన్ = భూమిపై; ఈశ్వరుడై = ఈశ్వరరాజై; జనియింపన్ = పుట్టగా; జలరుహనేత్రలన్ = పద్మమువంటి కన్నులు కలిగిన స్త్రీలను-భార్యలను; తొఱగి = విడిచి; శైలవనంబులన్ = కొండలందు; అడవులందును; భీతచిత్తులై = భయపడిన మనస్సుకలవారై; మెలగెడు = తిరిగెడు; శత్రుభూపతులమేనులన్ = శత్రురాజుల శరీరములందు; తాల్చిన = ధరించిన; మన్మథ+అంకముల్ = మన్మథచిహ్నములు; రూపఱెన్ = నశించెను.

తా: ఈశ్వరరాజు, త్రిపురాసుర సంహారముచేసి లోకరక్షణచేసి పార్వతిని రక్షించిన పరమేశ్వరుని వలె దుష్టులైన రాజులనెల్ల జయించి, శిష్టుల రక్షించుచుండగా, ఆతని శత్రురాజులు భార్యలను విడిచి కొండలు, అడవులుపట్టిపోయి

శృంగారచేష్టలనే మరచుట ఈశ్వరుడు వచ్చిన [illegible] నశించినట్లుండెనని కవి చమత్కరించినాడు. [illegible]

సీ॥ నిజభుజాశ్రిత ధారు ♦ ణీవజ్రకవచుండు
దుష్టభుజంగాహి ♦ తుండికుండు
వనజేక్షణామనో ♦ ఘన పశ్యతోహరుం
డరిహంససంస ద ♦ భ్రాగమంబు
మార్గణాగణపిక ♦ మధుమాసదివసంబు
గుణరత్నరోహణ ♦ క్షోణిధరము
బాంధవసందోహ ♦ పద్మవనీహేళి
కారుణ్యరస నిమ్న ♦ గాకళత్రుఁ
గీ॥ డనన జగంబుల మిగులఁ బ్ర ♦ ఖ్యాతిఁ గాంచె
ధరణిధవదత్తవివిధోప ♦ దా విధా
మార్జితశ్రీవినిర్జిత ♦ నిర్జరాల
యేశ్వరుఁడు తిమ్మభూపతి ♦ యీశ్వరుండు. 26

టీ: ధరణిధవ... ఈశ్వరుడు; ధరణిధవ = రాజులచేత; దత్త [illegible]; వివిధ = నానావిధములైన; ఉపదావిధా = కానుకలచే; [illegible]; శ్రీవినిర్జిత = సంపదచే జయింపబడిన; నిర్జర+ఆలయ+ఈశ్వరుడు = [illegible] కలవాడు; తిమ్మభూపతి యీశ్వరుండు = తిమ్మరాజుకొడుకైన యీశ్వరుడు; [illegible] భుజా+ఆశ్రిత = తనబాహువుల నాశ్రయించిన; ధారుణీ = భూమికి; వజ్రకవచ = వజ్రకవచమువంటివాడు; దుష్ట = దుష్టులను; భుజంగ = పాములకు [illegible] పాములవాడు; వనజ+ఈక్షణా = పద్మమువంటి కన్నులుగల (స్త్రీల) [illegible]; మనః+ఘన = మనస్సనెడిధనమునకు; పశ్యతోహరుండు = [illegible] వాడు; అరిహంససంసత్ = శత్రువులను హంసలగుంపులకు; [illegible] మేఘమువచ్చు (వర్ష) కాలము; మార్గణాగణపిక = యాచకులగుంపుల నెడి కోయిలలకు; మధుమాసదివసంబు = వసంతమాసపుఱోజు; గుణరత్న = గుణములను రత్నములకు; రోహణక్షోణిధరము = రోహణమను పర్వతము (రోహణమున రత్నములు [illegible] పుట్టునని ప్రతీతి) బాంధవసందోహపద్మవనీహేళి = బంధువుల సమూహమను [illegible] సూర్యునివంటివాడు; కారుణ్యరస = దయయనెడినీటికి; నిమ్నగాకళత్రుడు = (నదులు భార్యలుగాగల) సముద్రుడు; అనన్ = అనునట్లు; జగంబులన్ = లోకములందు; మిగులన్ = మిక్కిలి; ప్రఖ్యాతిన్ = కీర్తిని; కాంచెన్ = పొందెను. అలం. రూపకోల్లేఖములు.

తా: నానాదేశపు రాజులు కట్టిన కప్పములతో నైశ్వర్యమున నింద్రుని మించిన తిమ్మరాజు కొడుకగు నీశ్వరరాజు భూమిని నిష్కంటకముగా పాలించుచు,

నష్టులనాబట్టి పోషించేవాడు; సుందరుడై శత్రువుల రూపుమాపుచు, యాచకులదన్నుచు గుణగణనిధియై, బంధువులను చేరదీసినవాడై. దయాసముద్రుడై పేరందెను.

క॥ ఆయీశ్వరనృపతికిఁ బు
ణ్యాయతమతియైన బుక్క ♦ మాంబకుఁ దేజ
స్తోయజహితు లుదయించిరి
ధీయుతు లగు నారసింహ ♦ తిమ్మనరేంద్రుల్. 27

టీ: ఆయీశ్వరనృపతికి = ఆయీశ్వరరాజునకు; పుణ్య + ఆయతమతియైన = పుణ్యకార్యములందు బుద్ధిగల; బుక్కమాంబకున్ = బుక్కమదేవికిని; తేజః + తోయజహితులు = తేజస్సున సూర్యునివంటివారైన; ధీయుతులగు = బుద్ధిమంతులైన; నారసింహ తిమ్మనరేంద్రుల్ = నరసింహరాజు, తిమ్మరాజును; ఉదయించిరి = పుట్టిరి,

క॥ అందు నరసప్రభుఁడు హరి
చందనమందారకుంద ♦ చంద్రాంశు నిభా
స్పందయశస్తుందిల ది
క్కందరుఁడై ధాత్రి నేలెం ♦ గలుషము లడఁగన్. 28

టీ. అందున్ = ఆయిద్దరిలో; నరసప్రభుడు = నరసరాజు; హరిచందన = దేవవృక్షము; మందార = మందారము; కుంద = మొల్లపువ్వు; చంద్రాంశు = చంద్రుని కిరణములతో; నిభ = సమమైన; అస్పంద = నిశ్చలమైన; యశః + తుందిల = కీర్తితో నిండిన; దిక్ + కందరుడై = దిక్కులను గుహలుకలవాడై; కలుషములు = పాపములు, అడఁగన్ = అణఁగఁగా; ధాత్రి = భూమిని; ఏలెన్ = పాలించెను; కీర్తిని వర్ణించునపుడు తెల్లనివస్తువులతో పోల్చుట కవిసమయమగుటవలన ఇచ్చట కీర్తిహరిచందనాదులతో పోల్పఁబడినది. అలం. ఉపమాతిశయోక్తులు.

ఉ॥ శ్రీరుచిరత్వభూతిమతి ♦ జిత్వరతాకృతి శక్తి కాంతులన్
ధీరతసారభోగముల ♦ ధీనిధి యీశ్వరనారసింహుఁ డా
వారిజనాభశంకరుల ♦ వారిరుహారుల వారితమ్ములన్
వారియనంగమాములను ♦ వారిధిరోధులఁ బోలు నిమ్మహిన్. 29

టీ: ఈ + మహిన్ = ఈలోకమున; ధీనిధి = బుద్ధికిగనియైన; ఈశ్వరనారసింహుడు = ఈశ్వరరాజు కొడుకైన నరసరాజు; శ్రీరుచిరత్వ = లక్ష్మీప్రకాశనము; భూతి = ఐశ్వర్యము; మతి = బుద్ధి; జిత్వరతా = జయశీలముకల్గుట; ఆకృతి = రూపము; శక్తి = సామర్థ్యము; కాంతులన్ = కాంతులచేతను; ధీరతన్ = ధైర్యముచేతను; సారభోగములన్ = సారముచేతను; భోగముచేతను; ఆ, వారిజనాభ = విష్ణుని; శంకరులన్ = శంకరుని; వారిరుహారులన్ = బ్రహ్మను, కుమారస్వామిని; వారితమ్ము

అన్ = మన్మథుని, వీరభద్రుని; వారియనుంగుమామలను = చంద్రుని. మైనాకుని; వారి విరోధులన్ = రాహువును; ఇంద్రుని; పోలున్ = పోలియుండును.

తా: ఈశ్వర నరసరాజు సంపదలో విష్ణువు, ఐశ్వర్యమున శివుఁడు, సృష్టిని బ్రహ్మ, జయించుస్వభావమున కుమారస్వామి, చక్కఁదనమున మన్మథుఁడు, శౌర్యమున వీరభద్రుఁడు, కాంతిలో చంద్రుఁడు, ధైర్యమున మైనాకుఁడు, సాహసమున రాహువు, భోగమున ఇంద్రుఁడువలె నుండును. అలం. ఉపమాయథాసంఖ్యములు.

సీ॥ అంభోధివసన వి ♦ శ్వంభరావలయంబుఁ
దనబాహుపురి మర ♦ తకముఁ జేసె
నశ్రాంతవిశ్రాణ ♦ నాసారలక్ష్మికిఁ
గవికదంబముఁ జాత ♦ కములఁ జేసె
గకుబంతనిఖిలరా ♦ ణ్ణికరంబుఁ జరణ మం
జీరంబు సాలభం ♦ జికలఁ జేసె
మహనీయ నిజవిని ♦ ర్మలయశస్సరసికి
గగనంబుఁ గలహంస ♦ కంబుఁ జేసె

గీ॥ నతిశితకృపాణకృత్త ♦ త్తారివీర
మండలేశ సకుండల ♦ మకుటనూత్న
మస్తమాల్యపరంపరా ♦ మండనార్చి
తేశ్వరుండగునారసిం ♦ హేశ్వరుండు. 30

టీ. అతిశిత = మిక్కిలివాడియైన; కృపాణ = కత్తిచే; కృత్త = నరుకఁబడిన; అరివీర = శత్రువీరులైన; మండల + ఈశ = రాజులయొక్క; సకుండల = కుండలములతోఁగూడిన; మకుట = కిరీటములుకల్గి; నూత్న = క్రొత్తవైన; మస్తమాల్య = తలలమాలలయొక్క; పరంపరామండన = పంక్తియను నలంకారములచే; అర్చిత + ఈశ్వరుండగు = పూజింపబడిన ఈశ్వరుఁడు కలవాఁడైన; నారసింహేశ్వరుండు = నరసరాజు; అంభోధివసన = సముద్రమేబట్టగాగల; విశ్వంభరావలయంబున్ = భూమండలమును; తనబాహుపురిమరతకమున్ = తనబాహుపురిలోనిపచ్చగా; చేసెన్ = చేసెను; అశ్రాంత = ఎడతెరపిలేకుండ; విశ్రాణన + ఆసార = వితరణమను వర్షముయొక్క; లక్ష్మికిన్ = సంపదకు; కవికదంబమున్ = కవులసముదాయమును; చాతకములన్ = చేసెన్ = చాతకపక్షులగా చేసెను; కకుప్ + అంత = దిక్కులచివరలున్న; నిఖిల రాట్ + నికరంబున్ = రాజులందరినసమూహమును; చరణమంజీరంబున = కాలియందెలోని సాలభంజికలన్ = బొమ్మలుగా; చేసెన్; మహనీయ = గొప్పదైన; నిజ = తనయొక్క యశః + సరసికిన్ = కీర్తియనుకొలనుకు; గగనంబున్ = ఆకాశమును; కలహంసకంబున్ = హంసనుగా; చేసెన్ = చేసెను.

తా: నరసరాజు భూమినంతయును తేలికగా వహించెను. కవుల కెన్నో దానముల నిచ్చెను. రాజులనుజయించి, వారిరూపములను తనకాలియందెలపై చెక్కించెను. తన కీర్తి ఆకాశమునంటునట్లు చేసెను. ఎందరో శత్రురాజుల తలల నరికి శివపూజచేసెను. రూపకాతిశయోక్త్యలంకారములు.

తే॥ అన్నృసింహప్రభుండు తి ♦ ప్పాంబవలన
నాగమాంబికవలన నం ♦ దనులఁ గాంచె
వీరనరసింహరాయ భూ ♦ విభుని నచ్యు
తాంశసంభవుఁ గృష్ణరా ♦ యక్షితీంద్రు. 31

టీ: అన్నృసింహప్రభుండు = ఆనరసరాజు; తిప్పాంబవలనన్ = తిప్పమవలన; వీరనరసింహరాయభూవిభుని = వీరనరసరాయలను, నాగమాంబికవలనన్ = నాగమ్మవలన; అచ్యుతాంశసంభవున్ = కృష్ణాంశసంభూతుఁడైన, కృష్ణరాయక్షితీంద్రున్ = శ్రీకృష్ణదేవరాయలను; నందనులన్ = కొడుకులను; కాంచెన్ = కనెను.

క॥ వీరనృసింహుఁడు నిజభుజ
దారుణకరవాల పటుధ ♦ ధారాహతవై
రారి యగుచు నేకాతప
వారణముగ నేలె ధర న ♦ వారణ మహిమన్. 32

టీ: వీరనృసింహుఁడు = వీరనరసరాజు; నిజభుజ = తనభుజమందలి; దారుణకరవాల = భయంకరమైన కత్తియొక్క; పటుధారా = కఠినమైన అంచు (పదను) చే; ఆహతవైరి = కొట్టఁబడిన శత్రువీరులుకలవాఁడు; అగుచు = అయి; ఏక+ఆతపవారణముగన్ = ఏకచ్ఛత్రముగా (రాజులకు చిహ్నముగా ఛత్రముండును. ఒకేరాజైనచో ఒకేగొడుగుండును.) అవారణమహిమన్ = అడ్డులేని సామర్థ్యముతో; ధరన్ = భూమిని; ఏలెన్ = పాలించెను.

క॥ ఆవిభు ననంతరంబ ధ
రావలయముఁ దాల్చెఁ గృష్ణ ♦ రాయఁడు చిన్నా
దేవియు శుభమతి తిరుమల
దేవియునుం దనకుఁ గూర్చు ♦ దేవేరులుగాన్. 33

టీ: ఆవిభు+అనంతరంబ = ఆవీరనరసరాజుతరువాత; కృష్ణరాయఁడు = కృష్ణదేవరాయలు; చిన్నాదేవియున్ = చిన్నాదేవియను నామెయు; తిరుమలదేవియున్ = తిరుమలదేవియను నామెయు; తనకున్ = తనకు; కూర్చుదేవేరులుగాన్ = ప్రియమైన పట్టపురాణులుకాఁగా; ధరావలయమున్ = భూమండలమును; తాల్చెన్ = ధరించెను.

సీ॥ తొలఁగెను ధూమకే ♦ తుక్షోభ జనులకు
నతివృష్టిదోషంబు ♦ [illegible]

కంటకాగమభీతి ♦ గడచె నుద్ధతభూమి
భృత్కటకం బెల్ల ♦ నెత్తువడియె
మాసె నఘస్ఫూర్తి ♦ మరుభూములందును
నెల మూఁడు వానలు ♦ నిండఁ గురిసె
నాబాలగోపాల ♦ మఖిలసద్వ్రజమును
నానందమున మన్కి ♦ నతిశయిల్లెఁ

గీ॥ బ్రజల కెల్లను గడు రామ ♦ రాజ్య మయ్యెఁ
జారుసత్త్వాభ్యుఁ డీశ్వర ♦ నారసింహ
భూవిభుని కృష్ణరాయఁ డ ♦ భ్యుదయ మొంది
పెంపుమీఱంగ ధాత్రిఁ బా ♦ లింపుచుండ. 34

టీ: చారుసత్త్వ + అభ్యుఁడు = మంచి బలముకలిగిన; ఈశ్వరనరసింహ భూవిభుని కృష్ణరాయఁడు = ఈశ్వరరాజు కొడుకైన నరసరాజు కొడుకగు కృష్ణదేవరాయలు; అభ్యుదయము+ఒంది = మేలునుపొంది; పెంపుమీఱంగన్ = అభివృద్ధి అతిశయింపగా; ధాత్రిన్ = భూమిని; పాలింపుచుండన్ = పాలించుచుండగా; జనులకున్ = ప్రజలకు; ధూమకేతుక్షోభ = అరిష్టసూచకమైన తోకచుక్క పొడచుటవంటి బాధ; తొలగెను = తప్పెను; అతివృష్టి దోషభయంబు = ఎక్కువవానలు కురియుటవలని భయము; పాసెన్ = పోయెను; కంటక+ఆగమభీతి = బాధించు బందిపోటుదొంగలు మున్నగువారి వలన భయము; కడచెన్ = లేదు; ఉద్ధత = పొగరుకల; భూమిభృత్ = రాజులయొక్క; కటకంబు+ఎల్లన్ = దుర్గములన్నియు, ఎత్తు+పడియెన్ = అణగెను; అఘస్ఫూర్తి = పాపవిజృంభణము; మాసెన్ = తగ్గెను; మరుభూములందును = నిర్జలప్రదేశములందుగూడ; నెలమూడు వానలు = నెలకుమూడు వానలు; నిండన్ = తృప్తిగా; కురిసెన్ = వర్షించెను; ఆబాలగోపాలము = పిన్నలు మొదలు పసువులకాపరుల వరకు; అఖిలసత్+వ్రజమును = అందరు సజ్జనుల సమూహమును, ఆనందమునన్ = ఆనందముతో; మన్కిన్ = బ్రతుకుటతో; అతిశయిల్లెన్ = అతిశయించియుండెను. ప్రజలకున్ = జనులకు; ఎల్లను = అందరకు; కడున్ = మిక్కిలి; రామరాజ్యము+అయ్యెన్ = శ్రీరాముడు పరిపాలించుచున్నప్పుడున్నట్లు ఎంతో సుఖకరముగా నుండెను.

మ॥ అలపోత్రిప్రభుదంష్ట్రిభోగివరభో ♦ గాగ్రాళిఁ గుంభీభృ
చ్చలకూటోపలకోటిరాపు చెడ ని ♦ చ్చల్ రాయగా నైన మొ
క్కలు భూకాంతకు నన్న నయ్యె నరస ♦ క్ష్మాపాలు శ్రీకృష్ణరా
యలబాహామృగనాభిసంకుమదసాం ♦ ద్రాలేపపంకంబునన్ 35

టీ. భూకాంతకున్ = భూదేవికి; అల = ఆ; పోత్రిప్రభు=ఆదివరాహము యొక్క; దంష్ట్రి = కోఱయును; భోగివర = ఆదిశేషునియొక్క; భోగ = పడగల

యొక్క; అగ్ర+అళి = చివరిలపంక్తి యందలి; రాలు = మణులు; ఉద్భట = గొప్పదైన; అచలకోటి = పర్వతశిఖరములందలి; ఉపలకోటి= రాళ్లగుట్టలు; రూపుచెడన్ = ఆనవాలు చెడునట్లు; నిచ్చల్ = ఎల్లప్పుడు. రాయగాన్ = ఒరసికొనగా; ఐన = వచ్చిన; నొక్కులు = గంట్లు; నరసక్ష్మాపాలు శ్రీకృష్ణరాయల = నరసరాజు కొడుకైన శ్రీకృష్ణదేవరాయలయొక్క; బాహా = బాహువులందలి; మృగనాభి = కస్తూరి; సంకుమద = జవ్వాజిలచే; సాంద్ర = దట్టమైన; ఆలేప = పూతయొక్క, పంకంబునన్ = బురదచే; నున్ననయ్యెన్ = (గంట్లుతప్పి) నునుపయ్యెను.

తా: భూమినివహించెడి ఆదివరాహముకోఱ, ఆదిశేషుని పడగలమీదిమణులు; కులపర్వతముల శిఖరములమీది రాళ్లు రాయుటచే భూమికి నొక్కులు పుట్టెను. ఆగంట్లు కృష్ణదేవరాయలు భుజమునకు రాసికొనిన కస్తూరి, జవ్వాది మున్నగు గంధపు పూతఅంటుటచే పూడిపోయెను. కృష్ణరాయలు ఆదివరాహాదులకంటెకూడ సున్నితముగా భూభారమును వహించెనని భావము. అతిశయోక్తి అలంకారము.

ఉ॥ క్రూరవనేభదంతహత ♦ కుడ్యపరిచ్యుతవజ్రపంక్తిఁ బో
ల్పారు మిణుంగురుంబురువు ♦ లంచు వెసం గొనిపోయి పొంత శృం
గారవనద్రుమాళి గిజి ♦ గాండ్రులు గూండ్లఁ జేర్చు దీపికల్
గా రహిఁ గృష్ణరాయమహి ♦ కాంతుని శాత్రవపట్టణంబులన్. 36

టీ. కృష్ణరాయమహీకాంతుని = కృష్ణరాయలయొక్క; శాత్రవపట్టణంబులన్ = శత్రువుల పట్టణంబులయందు; క్రూరవనేభదంత = కఠినమైన అడవి యేనుగుల దంతములచే; హత = కొట్టబడిన; కుడ్యపరిచ్యుత = గోడలనుండిరాలిన; వజ్రపంక్తిన్ = వజ్రములగుట్టను; పొల్పారు= మెరసెడి; మిణుంగురుంపురువులంచున్ =మిణుగురు పురుగులనుకొనుచు; గిజిగాడులు = బంగారు పిచ్చుకలను పక్షులు; వెసన్ = వెంటనే; కొనిపోయి = తీసికొనివెళ్ళి; పొంతన్ = దగ్గరలోనున్న: శృంగారవనద్రుమ+ఆళిన్ = ఉద్యానవనములోని చెట్లయందలి; గూడులన్ = తమగూళ్ళలో; దీపికల్ గాన్ = దీపములవలె; రహిన్ = ఆసక్తితో; చేర్పన్ = పెట్టుకొనును.

తా: కృష్ణరాయల శత్రువుల పట్టణములు పాడుపడి అడవులుకాగా అడవి యేనుగుల దంతపు దెబ్బలకు గోడల నతికిన మణులు క్రిందికి రాలగా, పిచ్చుకలు వాటిని మిణుగురు పురుగులని పట్టుకొనివెళ్లి తమగూళ్లలో అంటించుకొనుచున్నవి. రాయలు శత్రువుల నెందరినో మట్టుపెట్టెనని భావము. అతిశయోక్తి, భ్రాంతిమదలంకారములు.

సీ॥ తొలుదొల్త నుదయాద్రి ♦ శిలఁ దాఁకి తీండ్రించు
నసిలోహమున వెచ్చ ♦ నయి జనించె
మఱికొండవీ డెక్కి ♦ మార్కొని నలిగ్గెన
[illegible] ♦ [illegible]

నట సాఁగి జమ్మిలో ♦ యఁబడి వేగ దహించెఁ
గోనఁ బిట్టేర్చెఁ గొ ♦ ట్టానఁ దగిలెఁ
గనకగిరిస్ఫూర్తిఁ ♦ గరఁచె గౌతమిఁ గ్రాఁచె
నవుల నాపొట్నూర ♦ రవులుకొనియె

గీ॥ మాడెములు వ్రేల్చె నొడ్డాది ♦ మసి యొనర్చెఁ
గటకపురిఁ గాల్చె గజరాజు ♦ గలఁగి పఱవఁ
దోఁక చిచ్చన నౌర యు ♦ ద్ధురతఁ గృష్ణ
రాయ బాహుప్రతాపజా ♦ గ్రన్మహాగ్ని. 37

టీ. కృష్ణరాయ = కృష్ణదేవరాయలయొక్క; బాహాప్రతాప = భుజప్రతాపము యొక్క; జాగ్రత్ = ప్రకాశించెడి; మహా+అగ్ని = పెద్దనిప్పు; ఉద్ధురతన్ = [illegible] మండుటచే; తోఁకచిచ్చనన్ = నిప్పంటించిన పికుకల వరుసయో అన్నట్లు (ఉత్ప్రేక్ష) తొలుదొల్తన్ = మొట్టమొదట; ఉదయాద్రిశిలన్ = ఉదయగిరియను కొండరాతిని; తాఁకి = తగిలి; తీండ్రించు+అసిలోహమునన్ = తీవ్రమైన కత్తియను ఇనుమువలన; వెచ్చనయి = వేడెక్కి; జనించెన్ = పుట్టెను; మఱి = తర్వాత; కొండవీడెక్కి = కొండవీడు పట్టణము నాక్రమించి; మార్కొనినలిమ్మైన = ఎదిరించినట్టి; అలకసవాపాత్రునిన్ = ఆ, కసవాపాత్రుడను రాజును; అంటి = అంటుకొని; రాజెన్ = రగుల్కొనెను (కసవాపాత్రుడనుటచే గడ్డియనియు శ్లేషచే తెలియుచున్నది.) అటన్ = తర్వాత; సాఁగి = ముందునకుపోయి; జమ్మిలోయన్+పడి = జమ్మిలోయ యను పట్టణమున (జమ్మిచెట్లున్నలోయలో) పడి; వేగన్ = వేగముగా; దహించెన్ = తగులబెట్టెను; కోనన్ = కోనయను నడవిని; బిట్టు+ఏర్చెన్ = ఎక్కువగా కాల్చెను; కొట్టానన్ = కొట్టామను దేశమును; తగిలెను = అంటుకొనెను; కనకగిరిస్ఫూర్తిన్ = కనకగిరియొక్క అతిశయమును; కరచెన్ = కరగించెన్; గౌతమిన్ = గోదావరినదిని; గ్రాఁచెన్ = వేడెక్కునట్లు గ్రాచెను; అవులన్ = అటుతర్వాత; ఆపొట్నూరన్ = పొట్నూరియందు; రవులుకొనియెన్ = రగుల్కొనెను; మాడెములు = మాడెపుగ్రామములను; వ్రేల్చెన్ = వ్రేలునట్లుచేసెను; ఒడ్డాదిన్ = ఒడ్డాదియను పట్టణమును; మసియొనర్చెన్ = మసిగాచేసెను; గజరాజు = గజపతి; కలఁగి = కలతచెంది; పఱవన్ = పరుగెత్తగా; కటకపురిన్ = కటకమను పట్టణమును; కాల్చెను = తగులబెట్టెను; ఔర = ఎంతఆశ్చర్యము!

తా: కవి ఈపద్యమున కృష్ణరాయల ప్రతాపము నగ్నిగాచెప్పి అగ్నిలక్షణములను చెప్పెను. అవన్నియు రాయలవిజయమును చెప్పునవే. కృష్ణరాయలు మొట్టమొదట ఉదయగిరిపై దండెత్తి, తర్వాత క్రమముగా కొండవీడు, జమ్మిలోయ, వేగి, కోన, కొట్టాము; కనకగిరి, గోదావరితీరము, పొట్నూరు, మాడెములు, ఒడ్డాది, కటకములను జయించెను. ఇట్లు ప్రతాపాగ్ని తోఁకచిచ్చువలె ఉదయగిరిలో నంటు

కొని కటకము వఱకు వ్యాపించెనని యుత్ప్రేక్షింపబడినది. అప్రతాపమునే అగ్నిగా చెప్పుటచే రూపకోత్ప్రేక్షల సంకరము.

మ॥ ధరకెంధూళులు కృష్ణరాయలచమూ ♦ ధాటీగతి న్వింధ్యగ
హ్వరముల్ దూఱఁగఁ జూచి తా రచటఁగాఁ ♦ పైయుండుటం జాల న
చ్చెరువై యెఱ్ఱనివింతపిట్టలు వ ♦ చ్చెం జూడరే యంచు వే
సారెకుం జూతురు వీరరుద్రగజరా ♦ ట్శుద్ధాంతముగ్ధాంగనల్. 38

టీ: వీరరుద్రగజరాట్ = వీరరుద్రగజపతియొక్క; శుద్ధాంతముగ్ధాంగనల్ = అంతఃపురమందలి ముగ్ధలైన స్త్రీలు, తారు=తాము; కృష్ణరాయల = రాయలయొక్క; చమూధాటీగతిన్ = సేనయొక్క దాడి నడచుటచే; ధరకెంధూళులు = భూమిమీదియెఱ్ఱనైన పరాగములు; వింధ్యగహ్వరముల్ = వింధ్యగుహలను; దూఱఁగన్ = దూరఁగా; చూచి; అచటన్ = అక్కడ; కాఁపైయుండుటన్ = కాపురముండుటచే, చాలన్ = మిక్కిలి; అచ్చెరువై = ఆశ్చర్యమై; ఎఱ్ఱనివింతపిట్టలు = ఎఱ్ఱనైనవింతగ్రుడ్డిపిట్టలు; వచ్చెన్ = వచ్చెను; చూడరే = చూడండి; అంచున్ = అనిపలుకుచు; వే = వేగముగా; సారెకున్ = పలుసారు (పిలిచి); చూతురు = చూచుచుందురు.

తా. రాయల శత్రువైన వీరరుద్ర గజపతి భార్యలతో సహా పారిపోయి వింధ్యపర్వతగుహలలో కాపురముండెను. రాయలదండు వచ్చినపుడు రేగిన కొండ ప్రదేశమగుటచే ఎఱ్ఱనైన ధూళిని చూచి ఆరాజుభార్యలు గోలతనముచేత ఆవేవో క్రొత్త పిట్టలనుకొని వారిలోవారు చెప్పుకొనజొచ్చిరి. రాయలపేరు విన్నంతనే గజపతి తన భార్యలతోసహా కొండలకు పారిపోయెననియు, రాయలదండయాత్రవేళ సేననుండి రేగినధూళి పిట్టవలె నున్నదనియు భావము. అతిశయోక్తి, ముగ్ధపదము సాభిప్రాయ మగుటచే పరికరము. ధూళిని పిట్టగా భ్రమించుటచే భ్రాంతిమదలంకారములు.

చ॥ అభిరతి కృష్ణరాయఁడు జ ♦ యాంకములన్ లిఖియించి తాళస
న్నిభముగఁ బొట్టునూరికడ ♦ నిల్పిన కంబము సింహభూధర
ప్రభుతిరునాళ్లకుం దిగుసు ♦ రప్రకరంబు కళింగమేదినీ
విభు నపకీర్తికజ్జలము ♦ వేమఱుఁ బెట్టి పఠించు నిచ్చలున్. 39

టీ. కృష్ణరాయడు = కృష్ణదేవరాయలు; అభిరతిన్ = ఆసక్తితో; జయ+అంకములన్ = జయచిహ్నములను; లిఖియించి = వ్రాయించి; తాళసన్నిభముగన్ = తాటిచెట్టుగా; పొట్టునూరికడన్ = పొట్నూరికవద్ద; నిల్పినకంబము = పాతించినస్తంభము; సింహభూధరప్రభుతిరునాళ్లకున్ = సింహాచలముమీదనున్న వరాహనరసింహస్వామివారియుత్సవములకు; దిగుసురప్రకరంబు = దిగునట్టి దేవతాసమూహము; కళింగమేదినీవిభు = కళింగరాజుయొక్క; అపకీర్తికజ్జలమున్ = అపకీర్తియనుకాటుకను; వేమఱున్ + పట్టి = పలుమారుచూచి; నిచ్చలున్ = ఎల్లప్పుడును; పఠించున్ = చదువును; (రాసిన జయకరములను కాటుకపూసి చదువుట పరిపాటి)

తా: కృష్ణరాయలు కళింగదేశ విజయానంతరమున విజయస్తంభము వ్రాయించి పొట్నూరివద్ద నాటించెను. అదిచూచువారికి కళింగరాయలయొక్క అపకీర్తి స్పష్టముగా తెలియుచున్నది. ఈవిషయమునే దేవశ్లోకములగువ... మాసినయక్షరములను మసిపూసి చదువునట్లు ఆ స్తంభములపై, అపకీర్తి ... రని చమత్కరించినాడు. రూపకాతిశయోక్తులలంకారములు.

మహాస్రగ్ధర.

ఎకరాలన్ మండువా సా ♦ హిణములుగల భ
♦ ద్రేభసందోహవాహ
ప్రకరంబుం గొంచుఁ దత్త ♦ త్ప్రభువులు పనుపన్
♦ రాయబారుల్ విలోకో
త్సుకులై నిత్యంబు శ్రీకృ ♦ ష్ణుని యవసరముల్
♦ చూతు రం దంద కొల్వాం
దక యాప్రత్యూష మాసం ♦ ధ్యము పనివడి త
♦ న్మందిరాళిందభూమిన్.

టీ: తత్తత్ప్రభువుల్ = ఆయారాజులు; పనుపన్ = పంపగా (వచ్చిన); రాయబారుల్ = దూతలు; ఎకరాలన్ = మొగసాలలందు; మండువాసాహిణములుగల ... వాలోనున్న గుఱ్ఱపుసాలలందును; కల = వారికున్న; భద్రేభ = మంచి ... సందోహ = గుంపులను; వాహప్రకరంబున్ = గుఱ్ఱాల గుంపులను; ... లుగా తెచ్చుచు; విలోక+ఉత్సుకులై = రాజదర్శనమునను వేడుకకలవారై; నిత్యం బున్ = ఎల్లపుడును; కొల్వు+అందక = దర్శనము దొరకక; ఆప్రత్యూషము ... వారినదిమొదలు; ఆసంధ్యము = సాయంకాలమువఱకు; పనివడి = ప్రయత్నించి; తత్ +మందిర+అళిందభూమిన్ = ఆరాయల యింటిముంగిట; శ్రీకృష్ణుని యవసరముల్ = రాయలదర్శన సమయములను; అందున్+అందున్+ఆ = మళ్ళిమళ్ళీ; ... చూచుచుందురు. 'స, త, న, స, ర, ల,' గణములు, 9, 16 యక్షరములయతి.

తా: ఆయాదేశపు రాజులు కానుకలుగా ఏనుగులను, గుఱ్ఱముల నిచ్చి దూతలనంపగా వారువచ్చి ఆకానుకలను శాలలోకట్టి ఎప్పుడు ప్రభువు దర్శనమగునా యని ఆతురతతో నిలబడి నిరీక్షించుచుందురు. వచ్చిన రాయబారులెక్కువగా నుండుటచే దర్శనము త్వరగా దొరకదని భావము, స్వభావోక్తి.

చ॥ మదకలకుంభికుంభనవ ♦ మౌక్తికముల్ గనుపట్టు దట్టమై
వదలక కృష్ణరాయ కర ♦ వాలమునం దగుధార నీట న
భ్యుదయము నొందిశాత్రవుల ♦ ఘట్టి మునుంగఁగఁ ఫేనపంక్తితోఁ
బొదిగొనినపై పయి న్వొడలు♦బుద్బుదపంక్తులు వోలెఁ బోరులన్. 41

టీ: పోరులన్ = యుద్ధములందు; కృష్ణరాయకరవాలమునన్ = కృష్ణదేవరాయల కత్తియందు; తనుధారానీటన్ = తన ధారనీటియందు; మదకల = మదముచే నొప్పెడి; కుంభికుంభ = ఏనుగుల కుంభస్థలములందలి; నవమౌక్తికముల్ = క్రొత్త ముత్యములు; అభ్యుదయమునొంది = ఎక్కువై; శాత్రవుల = శత్రువులయొక్క; పుట్టి = నీటిని దాటుటకు పరికరము; మునుంగగన్ = మునుఁగగా; ఫేనసంతతితోన్ = నురుగులతో; పొంగి పొంగి కూడి; పైపయిన్ వెడలు = మీదిమీదికి లేచునట్టి; బుద్బుద పంక్తులువోలెన్ = నీటిబుగ్గలవలె, పదలక = ఎల్లప్పుడును; దట్టమై = దట్టముగా; కనుపట్టున్ = కనుపడుచుండును.

తా: కృష్ణదేవరాయలు యుద్ధములందేనుగుల కుంభస్థలముల పగులఁగొట్టగా నెన్నో ముత్యములు రాలి తేలుచున్నవి. అవి కత్తిధారలో నా శత్రువుల పుట్టి మునుఁగగా లేచిన నీటిబుగ్గలవలె నున్నవి.

వెదురుబద్దలు మున్నగువాటితో నీటిని దాటుటకై కట్టెడి సాధనమును పుట్టి యందురు. ఏదైనను మునిఁగినప్పుడు 'పుట్టిమునిగిన' దనుట లోకోక్తి. ఇప్పుడు రాయలు కత్తిపట్టగా శత్రువుల పుట్టి మునుఁగుచున్నది. ముత్యములు నిగ్గిన యేనుఁగుగుంపుల శత్రువులను సైతము తేలికగా రాయలు జయించుచుండెనని భావము.

సీ॥ వేదండ భయద శుం ♦ డాదండ నిర్వాంత
 వమథువుల్ పైఁజిల్కు ♦ వారిగాఁగఁ
దత్కర్ణ విస్తీర్ణ ♦ తాళవృంతోద్ధూత
 ధూళి చేటలఁ జల్లు ♦ దుమ్ముగాఁగ
శ్రమముఁబుష్కరోత్థ ♦ గమనాసికాగళ
 త్స్వేదంబు సైచు క ♦ ర్దమముగాఁగఁ
గుపితయోధాంకిత ♦ కుంతకాంతాగ్రభే
 దనములు దండఘ ♦ ట్టనలుగాఁగఁ

తే॥ జెనటిఁ బగిలి ప్రతాపంబు ♦ చిచ్చు లాపు
నిరసి గడిదేశములు సొచ్చి ♦ నిలిచి యేలుచు
మూరురాయరగండాంక ♦ వీరకృష్ణ
రాయభూభృద్భయంకర ♦ ప్రబలధాటి॥ 42

టీ. మూరురాయరగండాంక = 'మూరురాయరగండ' అను బిరుదుగల; వీరకృష్ణరాయభూభృత్ = వీరుడగు కృష్ణరాయలయొక్క; భయంకర ప్రబలధాటి = భయంకరమైన గొప్పదైనదాడి, వేదండ = ఏనుగులయొక్క; భయద = భయంకరమైన; శుండాదండ = దండములవంటి తొండములనుండి; నిర్వాంత = వెడలునట్టి; వమథువుల్ = తుంపురులు, పైన్ = మీద, చిల్కు = చల్లెడి, వారి+కాఁగన్ = నీరుకాఁగా, తత్ +

కర్ణ = ఆ యేనుగు చెవులను, విస్తీర్ణతాళవృంత = వెడల్పైన విసనకఱ్ఱలచే, ఉద్ధూత = ఎగురగొట్టబడిన, ధూళి = పరాగము, చేటలన్ = చేటలతో, చల్లనమ్ము+కొనన్ = చల్లెడి మట్టికాగా; శ్రమ = అలసటచే; ఘుర్ఘురత్ = బురబురలాడు, తురంగము = గుఱ్ఱములయొక్క, నాసికా = ముక్కులనుండి, గళత్ = జాఱుచున్న పంకంబు = చీమిడి; వైచు = వేసెడి, కర్దముకాగన్ = బురదకాగా, కుపిత = కోపించిన, యోధ = సైనికులచే, ఆక్షిప్త = విసరబడిన, కుంతకాంతార ఖేలనములు = ఈటెల, తోడియాటలు; దండఘట్టనలు గాగన్ = కఱ్ఱలతో కొట్టుటకాగా, [illegible] = దుష్టులైన శత్రువులయొక్క; ప్రతాపంబు చిచ్చులు = ప్రతాపమను నిప్పులు; ఆర్పు కరణిన్ = ఆర్పెడి రీతిగా. గడిదేశములు = సరిహద్దుదేశములను; చొచ్చి = ప్రవేశించి, కలచి = కలతపెట్టి, అలచున్ = అలసిపోవునట్లు చేయును.

తా. నిప్పుమంటలు పెరిగినప్పుడు వాటినార్పుటకై నీరుచల్లుదురు, చేటలతో దుమ్ముకొట్టుదురు. బురదవేయుదురు. కఱ్ఱలతో మోదుదురు. అట్లే శత్రువుల ప్రతాపాగ్ని రేగగా రాయలు సేనలు నడిపించి యుద్ధముచేసి శత్రువుల యుద్ధతి నణగించెను. వారిని జయించెను. ఉత్ప్రేక్షారూపకము లలంకారములు.

—షష్ఠ్యంతములు—

క॥ ఏవంవిధగుణవంతున
కావల్గత్తురగబహువి ♦ ధారోహకళా
రేవంతున కతిశాంతున
కావిష్కృతకీర్తిధవళి ♦ తాశాంతునకున్. 43

టీ. ఏవంవిధగుణవంతునకున్ = ఇట్టిగుణములుకల; ఆవల్గత్ = అంతటఁ గంతులు వేయుచున్న; తురగ = గుఱ్ఱములయొక్క; బహువిధ+ఆరోహకళా = పలురకములైన ఎక్కుటలయందు, రేవంతునకున్ = నేర్పుకల; అతిశాంతునకున్ = శాంతమైన, ఆవిష్కృత = వ్యాపించిన, కీర్తి = కీర్తిచే; ధవళిత = తెల్లనగా జేయబడిన, ఆశా+అంతునకున్ = దిక్కులకొసలుకల, (కృష్ణరాయల కభ్యుదయ పరంపరాభివృద్ధిగా, అని మూడవ పద్యమునకన్వయము) 5 పద్యముల తరువాత క్రియయుండుటచే నిది 'కులకము.'

క॥ పుంఖానుపుంఖసైంధవ
రింఖాసంఘాతజాత ♦ రేణూగ్రతమో
రింఖద్రిపునృపదహార
ప్రేంఖదసుగ్రసనజఠర ♦ భృత్యసిఫణికిన్. 44

టీ. పుంఖానుపుంఖ = ఎడతెగని, సైంధవరింఖాసంఘాత = గుర్రములగిట్టల త్రొక్కుడులచే, జాతరేణు = పుట్టినధూళియనెడు, ఉగ్రతమః = కారుచీకటిలో, రింఖత్ = తిరుగాడుచున్న, రిపునృపహార = శత్రురాజుల హృదయములందు, ప్రేంఖత్ = చలించెడి. అసు = ప్రాణములయొక్క; గ్రసన = మ్రింగుటచే, జఠరభృతి = కడుపునింపుకొను, అసిఫణికిన్ = కత్తియను సర్పము కలవానికి.

తా: ఎక్కువ అశ్వసైన్యముతో దండయాత్రచేసి తన కత్తితో శత్రువులను ఖండించి ప్రాణములు గొనువాడు.

క॥ అవిరళ వితరణ విద్యా
నవరాధేయునకు సజ్జన ♦ విధేయునకుం
గవితాస్త్రీలోలునకున్
ఖవిటంక నటద్యశోబ్ధి ♦ కల్లోలునకున్॥ 45

టీ. అవిరళ = ఎడతెగని; వితరణవిద్యా = దానమనువిద్యలో; నవరాధేయునకున్ = క్రొత్తకర్ణుడైనవాడు; సజ్జనవిధేయునకున్ = పండిత విధేయుడు; కవితాస్త్రీలోలునకున్ = కవిత్వమను స్త్రీయందాసక్తిగలవాడు; ఖవిటంక = ఆకాశముముందరను; నటత్ = నటించు; యశః+అబ్ధి కల్లోలునకున్ = కీర్తియను సముద్రముయొక్క కెరటములుకలవాడు. దానకర్ణుడు, పండితపోషకుడు, కీర్తివంతుడును.

క॥ దిగధీశాసహ్యధగ
ద్ధగితేద్ధరుచిప్రతాప ♦ తపనస్ఫురణా
స్థగితద్యుమణికి నిమిషా
ర్ధగృహీతకళింగరాజ ♦ తనయాగ్రణికిన్.

టీ. దిక్+అధీశ = దిక్పాలకులకు; అసహ్యా = సహింపరాని, ధగద్ధగిత + ఇద్ధ రుచి = ధగధగమెరయు; ప్రతాపతపన = ప్రతాపమను సూర్యునియొక్క; స్ఫురణ స్థగిత = కాంతిచే కప్పబడిన; ద్యుమణికిన్ = సూర్యునికలవానికి; నిమిషార్ధ = అరనిమిషములో; గృహీత = గ్రహింపబడిన; కళింగరాజ తనయాగ్రణికిన్ = కళింగరాజ కుమారుడు కలవానికి; దిక్పాలురకసహ్యమైన ప్రతాపము కలవాడు. కళింగరాజును సులభముగా ఓడించినవాడు.

క॥ కరుణాకర వేంకటవిభు
చరణస్మరణప్రసంగ ♦ సంగతమతి కీ
శ్వరనరసింహ మహీభృ
ద్వరనందన కృష్ణరాయ ♦ ధరణీపతికిన్. 47

టీ: కరుణాకర = దయాస్వరూపుడగు; వేంకటవిభు = వేంకటేశ్వరునియొక్క; చరణ స్మరణ ప్రసంగ = పాదస్మరణయందు; సంగతమతికిన్ = ఆసక్తమైన బుద్ధి కలవాడు; ఈశ్వర...నందన = ఈశ్వరరాజు కొడుకగు నరసింహరాయల సుపుత్రుడగు, కృష్ణరాయ ధరణీ పతికిన్ = కృష్ణరాయలనెడి మహారాజునకు.

కథాప్రారంభము

వ. అభ్యుదయపరంపరాభివృద్ధిగా నాయొనర్పం బూనిన స్వారోచిషమనుసంభవం బను మహాప్రబంధంబునకుం గథాక్రమం బెట్టిదనిన: జైమినిముని స్వాయంభువ మనుకథాశ్రవణానంతరంబున మీఁదన్ నెవ్వండు మనువయ్యె నెఱింగింపు మనవుడుం బక్షులు మార్కండేయుండు క్రోష్టికిం జెప్పినప్రకారంబున నిట్లని చెప్పం దొడంగె.

టీ: అభ్యుదయపరంపరాభివృద్ధిగాన్ = శ్రేయస్సులపరంపర కభివృద్ధి కల్గునట్లు; నా యొనర్పన్ + పూనిన = నేనురచింప ప్రారంభించిన; మహాప్రబంధమునకున్ = అష్టాదశ వర్ణనలుకల గద్యపద్యయుతమైన గ్రంథమునకు; కథాక్రమము = కథావరుస; ఎట్టిది + అనినన్ = ఎట్టిదనగా; జైమినిముని = జైమినియనుముని; స్వాయంభువ... అనంతరంబునన్ = స్వాయంభువమనువుయొక్క కథను విన్నతరువాత; మీఁదన్ = పిమ్మట; ఎవ్వండు = ఎవడు; మనువు + అయ్యెన్ = మనువుగావచ్చెను; ఎఱింగింపుము; అనవుడున్ = అనగా; పక్షులు = ధర్మపక్షులు; చెప్పన్ + తొడంగెన్ = చెప్పనారంభించెను;

జైమినిధర్మపక్షుల నడుగగా-అవి మార్కండేయుడు క్రోష్టికి చెప్పిన రీతిగా చెప్పినవి.

మ॥ వరణాద్వీపవతీ తటాంచలమునన్ వప్రస్థలీచుంబితాం
బరమై సౌధసుధాప్రభాధవళిత ♦ ప్రాలేయరుఙ్మండలీ
హరిణంబై యరుణాస్పదం బనఁగ నా ♦ ర్యావర్తదేశంబునన్
బుర మొప్పున్ మహికంఠతరళ ♦ స్ఫూర్తి న్విడంబించుచున్.

టీ: ఆర్యావర్తదేశంబునన్ = వింధ్యహిమవత్పర్వతముల మధ్యదేశమున; వరణా ద్వీపవతీ = వరణానదియొక్క; తట + అంచలమునన్ = తీరప్రాంతమున; వప్రస్థలీ = ప్రాకారములచే; చుంబిత + అంబరమై = తాకబడినయాకాశములదై; సౌధ = మేడల యొక్క; సుధాప్రభాధవళిత = సున్నపుకాంతిచే తెల్లగాజేయబడిన; ప్రాలేయరుక్ + మండలీ = చంద్రమండలమందలి; హరిణంబై = జింకకలదై; మహి = భూమియొక్క కంఠహార = కంఠహారముయొక్క; తరళస్ఫూర్తిన్ = హారముమధ్యనుండు నాయకమణి యొక్క కాంతిని; విడంబించుచున్ = అనుకరించుచు; అరుణాస్పదంబు + అనగన్ = అరుణాస్పదమను పేరుతో; పురము = పట్టణము, ఒప్పున్ = ప్రకాశించును.

తా: ఆర్యావర్తదేశమున, వరణానది యొడ్డున అరుణాస్పదమను పట్టణము కలదు. అది ఆకాశమునంటెడి ప్రాకారపు గోడలు, చంద్రమండలములోని జింకను కూడ ప్రకాశింపజేయు తెల్లనిమేడలు కలిగి భూదేవికి కంఠహారములో నాయకమణి వలె నున్నది. అలం. అతిశయోక్తి, ఉపమ, ఉత్ప్రేక్ష.

సీ॥ అచటి విప్రులు మెచ్చ ♦ రఖిలవిద్యాప్రౌఢి
ముది మది దప్పిన ♦ మొదటివేల్పు
నచటిరాజులు బంటు ♦ నంపి భార్గవునైన
బింకానఁ బిలిపింతు ♦ రంకమునకు
నచటిమేటికిరాటు ♦ లలకాధిపతినైన
మును సంచి మొద లిచ్చి ♦ మనుప దక్షు
లచటినాలవజాతి ♦ హలముఖాత్తవిభూతి
నాదిభిక్షువు భైక్ష ♦ మైన మాన్పు
గీ॥ నచటి వెలయాండ్రు రంభాదు ♦ లైన నొరయఁ
గాసె కొంగున వారించి ♦ కడపఁ గలరు
నాట్యరేఖాకళాధురం ♦ ధరనిరూఢి
నచటఁ బుట్టిన చిగురుఁగొ ♦ మ్మైన చేవ. 50

టీ: అచటివిప్రులు = ఆపట్టణమందలి బ్రాహ్మణులు; అఖిలవిద్యా ప్రౌఢిన్ = అన్నివిద్యలందలి నేర్పుతో; ముది... వేల్పున్ = ముసలితనముచే మతిచెడిన (బ్లుండిన) బ్రహ్మనైనను; మెచ్చరు. అచటిరాజులు. బంటునంపి = భటునిపంపి; భార్గవునైనన్ = పరశురాముడైనను; బింకానన్ = బింకముతో; అంకమునకున్ = దగ్గరకు; మేటికిరాటులు = గొప్పవారగు కోమట్లు; అలకాధిపతినైనన్ = కుబేరునైనను; మును = ముందుగా; సంచిమొదలు = మూలధనము; ఇచ్చి; మనుపన్ = రక్షించుటకు; దక్షులు = సమర్థులు; నాలవజాతి = శూద్రులు; హలముఖ + ఆత్త = నాగలికొనచే సంపాదింపబడిన; విభూతిన్ = సంపదచే; ఆదిభిక్షువు = బిచ్చగాండ్రలో మొదటివాడైన శివుని యొక్క; భైక్షమైనన్ = బిచ్చమెత్తుకొనుటనుకూడ; మాన్పున్ = మాన్పును; వెలయాండ్రు = వేశ్యలు; నాట్యరేఖాకళా = నాట్యమనుకళలో; ధురంధరనిరూఢిన్ = ఎక్కువనేర్పుచే; రంభాదులైనన్ = రంభ మొదలగునప్సరస్త్రీలైనను, ఒరయన్ = ఎదురొడ్డగా; కాసెకొంగునన్ = చీరచెఱగుతో; వారించి = ఊరకొనబెట్టి; కడపగలరు = తోలింతురు; చిగురుకొమ్మైనన్ = లేతచిగురుకూడ (దత్తమండలములలో చివురుచెట్టను నొకరకపు చెట్టున్నది. అదెంతముదిరినను చేవపట్టదు. అట్టిదికూడ అక్కడ చేవపట్టునని భావము.) చేవ = గట్టితనముకలది.

తా: ఆపట్టణములోని బ్రాహ్మణులు చదువులో బ్రహ్మను మెచ్చరు. రాజులు పరశురాముడైన దగ్గరకు పిలిపింతురు. కోమట్లు కుబేరునికైన నప్పుపెట్టగలరు.

శూద్రులు పంటపండించి శివుని బిచ్చమెత్తుకొనుటను మాన్పగలరు. వేశ్యలు నాట్య కళలలో రంభాదులు పోటీచేసినను పైటతో నివారింతురు. అచ్చట చిలుకలు కోవిదులను చేవగానుండును. అలం. అతిశయోక్తి.

ఉ॥ ఆపురిఁ బాయకుండు మక ♦ రాంకశశాంకమనోజ్ఞమూర్తి భా
షాపరశేషభోగి వివి ♦ ధాధ్వరనిర్మలధర్మకర్మదీ
క్షాపరతంత్రుఁ డంబురుహ ♦ గర్భకులాభరణం బనారతా
ధ్యాపనతత్పరుండు ప్రవ ♦ రాఖ్యుఁ డలేఖ్యతనూవిలాసుఁడై. 51

టీ. ఆపురిన్ = ఆపట్టణమును; మకరాంక = మన్మథునివలె; శశాంక=చంద్రుని వలె; మనోజ్ఞమూర్తి=అందమైన దేహముకలవాడు; భాషా+అపరశేషభోగి = భాషలలో రెండవ యాదిశేషుడు; (ఆదిశేషుడు పతంజలిగా నవతరించి వ్యాకరణ భాష్యము వ్రాసి భాషను కట్టుదిట్టము చేసినవాడు. ఇతడుకూడ అంతటివాడని భావము.) వివిధ+అధ్వర = సమస్తయాగములందు; నిర్మలధర్మకర్మ = స్వచ్ఛమైన ధర్మకార్యము లందు; దీక్షాపరతంత్రుడు = దీక్షయందాసక్తికలవాడు; అంబురుహగర్భకుల+ఆభర ణంబు = బ్రాహ్మణజాతి కలంకారమైనవాడు; అనారత = ఎల్లప్పుడును; అధ్యాపన= వేదముల జదివించుటయందు; తత్పరుండు=ఆసక్తికలవాడు; ప్రవర+ఆఖ్యుడు = ప్రవ రుడను పేరుకలవాడు; అలేఖ్య = వ్రాయుటకు వీలుకాని; తనూవిలాసుడై = రూప రేఖలుకలవాడై; పాయక = విడువక; ఉండున్ = ఉండును. అలం. రూపకోపమలు.

ఆ॥ వానిచక్కఁదనము ♦ వైరాగ్యమునఁ జేసి
కాంక్షసేయు జార ♦ కామినులకు
భోగబాహ్య మయ్యెఁ ♦ బూచినసంపెఁగ
పోలుపు మధుకరాంగ ♦ నలకుఁ బోలె. 52

టీ. వానిచక్కదనము = వానియందము; వైరాగ్యమునఁజేసి = విరాగముకల్గు టచే; కాంక్షసేయు = ఆతనికోరెడి; జారకామినులకున్ = జారస్త్రీలకు; పూచిన సంపెగపొలుపు = పూచినసంపెంగయొక్క అందము; మధుకర+అంగనలకుబోలెన్ = ఆడుతుమ్మెదలకువలె; భోగబాహ్యము = అనుభవింపరానిది; అయ్యెన్ = ఆయెను;

తా: తుమ్మెద అన్నిపువ్వులమీద వ్రాలునుగాని సంపెంగపువ్వుపై వ్రాలదు. వ్రాలినచో అది వెంటనే చనిపోవునట, అందుచే తుమ్మెదల కది పనికిరానట్లే ఆత డెంత అందమైనవాడైనను జారవృత్తి లేనివాడగుటచే జారకామినులకు పనికిరాని వాడయ్యెను. అలం. ఉపమ.

ఉ॥ యాగావసరమందు నానృయుఁ ♦ డాశ్రయుఁడై కమనీయకౌతుక
శ్రీవిధిఁ గాకటుల్ గొలిచి ♦ చేసిన కారుణి సోమిదమ్మ సౌ
ఖ్యావహమై ఘటింప సుఖ ♦ తైతలినందనులు గాంచి దేవియున్
దేవతవోలె నాంచి యాలు ♦ [illegible] గాపుర మొప్ప నాతనికిన్. 53

టీ. యాగావసరమందున్ = యజ్ఞసమయమున; యాజ్ఞయున్ = యాగముచేసిన వాఁడును; ఘన+ఆఖ్యుఁడై = ఘనమంతుఁడై; [illegible] శ్రీవిధిన్ = వివాహమందు; కాకటుల్ = పిల్లకట్లను; కొలిచి = కొలిచినాఁడు; (ఇద్దరి చిరుత యాగమును పరిమాణి); చేసిన = పెండ్లిచేసిన; కారుణిసోమిదమ్మ = ప్రసన్నురాలైన సోమిదేవి; (సోమయాజిభార్య సోమిదేవి) సౌఖ్య + ఆవహమై = సుఖముచేకూర్చునదై; ఘటింపన్ = సేవింపఁగా; సుఖున్ = సుఖముకలవాఁడై తలిదండ్రులు; [illegible]; దేవియున్ దేవతవోలెన్ = సాక్షాత్ పరమేశ్వరులవలె; [illegible] = [illegible]పెట్టఁగా; నాతనికిన్ = ప్రవరునికి; కాపురము; ఒప్పన్ = జరుగుచుండెను.

తా. ఆనియజ్ఞ ఘనవంతుఁడై, [illegible] భార్య [illegible] సేవింపఁగా [illegible] యజ్ఞముచేసి [illegible] సుఖముగా కాపురము చేయుచుండెను.

సీ॥ వరణాతరంగిణీ ♦ దరవికస్వరనూత్న
కమలకషాయగం ♦ ధము వహించి
ప్రత్యూషపవనాంకు ♦ రములు వైకొనువేళ
వామనస్తుతి పఠ ♦ నమున లేచి
[illegible] ♦ [illegible]
సఘమర్షణస్నాన ♦ మాచరించి
[illegible] ♦ [illegible] జపియించి
[illegible] ♦ [illegible]

గీ॥ [illegible] ♦ [illegible]
[illegible] ♦ [illegible]
[illegible] ♦ [illegible]
వచ్చు నింటికిఁ బ్రజ దన్ను ♦ మెచ్చి చూడ 54

టీ: వరణాతరంగిణీ = వరణానదియొక్క; దరవికస్వర = కొద్దిగా వికసించిన; నూత్నకమల = క్రొత్తతామరపువ్వులయొక్క; కషాయగంధము = పరిమళముకాని వాసనను; వహించి = పూని; ప్రత్యూషపవన + అంకురములు = తెలవారిన పిల్ల గాలులు; వైకొనువేళన్ = వీచుచుండగా; వామనస్తుతిపఠనమునన్ = వామన

స్తోత్రముచేయుచు; లేచి = నిద్రలేచి; స+ఛాత్రుడు+అగుచున్ = శిష్యులతోకూడినవాడై; నిచ్చలున్=నిత్యమును; ఏగి=వెళ్ళి; ఆ+ఏఱు+అన్ = ఆ నదియందు; అఘమర్షణస్నానము = పాపముపోవుటకై చెప్పు మంత్రములు=అఘమర్షణ మంత్రములు. వాటితో జేయుస్నానము; ఆచరించి = చేసి; సాంధ్యకృత్యమున్ = సంధ్యావందనమును; తీర్చి = చేసి; సైకతస్థలిన్ = ఇసుకతిన్నెపై; సావిత్రిన్ = గాయత్రిని; జపియించి = కర్మసాక్షికిన్ = సూర్యునికి; ఎఱగి = నమస్కరించి; ఫల = పండ్లు; సమిత్+కుశ = సమిధలుదర్భలు. కుసుమాది...తతియున్ = పూలుమున్నగు పదార్థములను; ఉదికినమడుగుదోవతులు = ఉతికి మడతపెట్టిన పంచెలు; కొంచున్ = తీసికొనుచు; బ్రాహ్మణులు = వటువులు; వెంటన్+రాన్ = వెనుక నేరాగా; ప్రజ=జనులు; తన్నున్; మెచ్చి; చూడన్=చూచుచుండగా; బ్రాహ్మణుండు = ప్రవరుడు; ఇంటికిన్; వచ్చున్.

శా॥ శీలంబుం గులమున్ శమంబుదమమున్ ♦ జెల్వంబు లేఁబ్రాయముం
బోలం జూచి యితండు పాత్రుఁడని యే ♦ భూపాలుఁడీ వచ్చినన్
సాలగ్రామము మున్నగాఁగొనఁడుమా♦న్యక్షేత్రముల్ పెక్కు చం
దాలం బండు నొకప్పుడుం దఱుఁగదిం♦టం బాడియుం బంటయున్. 55

టీ: శీలంబున్ = మంచిశీలమును; కులమున్ = వంశమును; దమమున్=బహిరింద్రియ నిగ్రహమును; శమమున్ = అంతరింద్రియ నిగ్రహమును; చెల్వంబున్ = అందము; లేఁబ్రాయమున్ = పడుచుదనమును; పోలన్ = తగియుండగా, చూచి = ఆలోచించి; ఇతండు; పాత్రుడని = దానమిచ్చుటకు (ప్రతిగ్రహమునకు) తగినవాడని; ఏభూపాలుడు=ఏరాజు; ఈన్+వచ్చినన్=ఇయ్యబోగా; సాలగ్రామమున్నగాన్ = సాలగ్రామము మొదలు; కొనడు=పరిగ్రహింపడు; మాన్యక్షేత్రముల్ = ఈనాములు; పెక్కుచందాలన్ = పలురీతులుగా; పండున్; ఇంటన్ = ఇంటిలో; ఒకప్పుడున్ = ఎప్పుడైన; పాడియున్, పంటయున్; తరుగదు.

తా: ప్రవరుని పాత్రతచూచి తగినవాడని ఏరాజైన ప్రతిగ్రహమునకు దోషములేని సాలగ్రామము మొదలైనవి తెచ్చి యియ్యబోయినను పరిగ్రహించుడు. మాన్యములు పండుచున్నవి. ఇంటిలో పాడి సమృద్ధిగా నున్నది.

తే॥ వండ నలయదు వేవుర ♦ వచ్చిరేని
నన్నపూర్ణకు నుద్దియౌ ♦ నతనిగృహిణి
యతిథు లేతేర నడికిరే ♦ యైనఁ బెట్టు
వలయుభోజ్యంబు లింటన ♦ వ్వారిఁ గాఁగ.

టీ: అన్నపూర్ణకున్=కాశీవిశ్వేశ్వరుని భార్యయగు నన్నపూర్ణాదేవికి; ఉద్దియౌ= సాటియైన; అతనిగృహిణి = ప్రవరుని భార్య; వేవురు = వేయిమంది, వచ్చిరేనిన్ = వచ్చినను; వండన్+అలయదు = వండుటకు విసుగుకొనదు; అతిథులు = అన్నము కోరివచ్చునట్టివారు; ఏతేరన్ = రాగా; నడికిరేయైనన్ = అర్ధరాత్రమైనను; ఇంటన్

= ఇంటియందు; [illegible]గాన్ = సమృద్ధముగా; వలయు[illegible]ంబులు = కావలసిన సామగ్రులు; [illegible]ట్టన్ = పెట్టును.

తా: [illegible] వచ్చిన వారిని రక్షించి అతిథుల తృప్తిపొందించుటలో అన్నపూర్ణవ[illegible]. [illegible] వానికి, అర్థపాత్రము కొనింటు, [illegible] కావలసిన పదార్థములను వంటి తృప్తిగా పెట్టును.

సీ॥ తీర్థసంవాసులై • తెంచిన వారి విన్న
నమునఁగా నేను న • న్నెంతయైన
వేగిరాతిథ్యము • కేఁగి యింటికిఁ దెచ్చఁ
దెచ్చి సద్భక్తిని • దాతిథ్య మిచ్చి
యిచ్చి యిష్టాన్న సం • తృప్తులఁ గాఁ జేయఁ
జేసి కూర్చున్నచోఁ • జేరవచ్చు
వచ్చి యీధరఁ గల్గు • వనధిపర్వతసరి
త్తీర్థమాహాత్మ్యముల్ • దెలియ నడుగు

గీ॥ నడిగి యోజనపరిమాణ • మరయు నరసి
పోవలయుఁ జూడ ననుచునూ • ర్పులు నిగుడ్చు
ననుదినము తీర్థసందర్శ • నాభిలాష
[illegible]ంగ న[illegible] • [illegible]హోత్రి. 57

టీ: [illegible]హోత్రి = ఆపేరుగల [illegible]; అనుదినము = ప్రతిదినమును; తీర్థసందర్శన + అభిలాషను = తీర్థముల [illegible] కోరిక; ఆత్మన్ = మనసులో; [illegible] = [illegible]; తీర్థసంవాసులు = తీర్థయాత్రలు చేయువారు; వచ్చినారు + [illegible]; వచ్చిన + ఎంతవారైనన్ = ఎంతవారలైనను; ఎదురుగాన్ + ఏగున్ + ఏగి; [illegible] = వారిపాదముల[illegible]; ఎరగి = నమస్కరించి; ఇంటికిన్ + తెచ్చున్ = ఇంటికి తీసికొనివచ్చును; తెచ్చి; సద్భక్తిన్ = మంచిభక్తితో; ఆతిథ్యము = అతిథిపూజను; ఇచ్చున్ = చేయును; ఇచ్చి; ఇష్ట + అన్నసంతృప్తులగాన్ = ఇష్టమైన అన్నము, పదార్థములతో తనివిపొంది[illegible]గా; చేయున్; చేసి; కూర్చున్నచోన్ = కూర్చుండగా; చేరవచ్చున్ = దగ్గరకువచ్చును; వచ్చి; ఈ + ధరన్ = ఈభూమిలో; కల్గు; వనధి = సముద్రములు; పర్వత, సరిత్ + తీర్థ = కొండలు, నదులు, తీర్థములయొక్క; మాహాత్మ్యముల్ = మహత్త్వమును; తెలియున్ = తెలియునట్లు; అడుగున్; అడిగి; యోజనపరిమాణము = ఎన్నిగామడల దూరముండునో, అరయున్ = తెలిసికొనును; అరసి పోవలయున్; చూడన్ = చూచుటకు; అనుచున్; ఊర్పులు = నిట్టూర్పులు; నిగుడ్చున్ = విడుచును; ముక్తపదగ్రస్తము శబ్దాలంకారము.

క॥ ఈవిధమున నభ్యాగత
సేవాపరతంత్రిసకల ♦ జీవనుఁ డయి భూ
దేవకుమారకుఁ డుండం
గా విను మొకనాఁడు కుతప ♦ కాలము నందున్. 58

టీ: ఈవిధమునన్ = ఈరీతిగా; అభ్యాగతసేవా = అతిథిసేవయందు; పరతంత్రి = ఆసక్తికల; సకలజీవనుడయి = జీవితమంతయుకలవాడై; భూదేవకుమారకుడు = బ్రాహ్మణయువకుడు; ఉండంగన్, వినుము, ఒకనాడు, కుతపకాలమునందున్ = మధ్యాహ్నము దాటిన తర్వాత. (ముందుపద్యమునకు సమన్వయము)

సీ॥ ముడిచినయొంటి ♦ కెంజడమూఁయ మువ్వన్నె
మెగముతోలు కిరీట ♦ ముగ ధరించి
కకపాలకేదార ♦ కటక ముద్రితపాణిఁ
గుఱుచ లాతాముతోఁ ♦ గూర్చి పట్టి
యైణేయమైన యొ ♦ డ్డాణంబు లవణిచే
నక్కళించిన పొట్ట ♦ మక్కళించి
యారకూటచ్ఛాయ ♦ నవఘళింపఁగ జాలు
బడుగు దేహంబున ♦ భస్మ మలఁది

గీ॥ మిట్టయురమున నిడుయోగ ♦ పట్టె మెఱయఁ
జెవుల రుద్రాక్షపోఁగులు ♦ చవుకళింపఁ
గావికుబుసంబు జలకుండి ♦ కయును బూని
చేరెఁ దద్గేహ మాషధ ♦ సిద్ధుఁ డొకఁడు. 59

టీ: ముడిచిన = ముడివేసిన; ఒంటి = ఒక్కటిగానున్న; కెంపు+జడ = ఎఱుపు రంగైనజడ; మూయునట్లు; మూడు+వన్నె మెగము = మూడురంగులు కలమృగము (పులి) యొక్క, తోలు = చర్మము; కిరీటముగన్ = తలపాగగా; ధరించి. కకపాల = కక్షపాలను (సన్యాసులు చంకలో పెట్టుకొను తోలుసంచి) కేదారకటక = పంచలోహములతో చేయబడిన కడియముచే; ముద్రిత = ఒత్తుకొనిన; పాణిన్ = చేతియందు; కుఱుచలాతాముతోన్ = పొట్టిదగుయోగదండముతో; కూర్చిపట్టి = అదిమిపట్టుకొని యైణేయమైన = ఆడుజింకతోలుతో చేసిన; ఒడ్డాణంబులవణిచేన్ = నడ్డికిబిగించుకొన్న పట్టాయొక్క బిగువుచే; అక్కళించిన = లోనికణచుకొన్న; పొట్టన్ = కడుపును; మక్కళించి = ఉబ్బించి; ఆరకూట+ఛాయన్ = ఇత్తడిరంగును; అవఘళింపగఁజాలు = తిరస్కరింపదగిన; బడుగుదేహంబునన్ = చిక్కినశరీరముపై; భస్మము = విభూతిని, అలఁది = పూసికొని; మిట్టయురమున = ఎత్తైనరొమ్ముపై; నిడుయోగపట్టె =

పాదమైనయోగపట్టె (యోగాభ్యాసము చేయుచున్నట్లు గుర్తైనజింకతోలు వంటిది) మెరయన్ = ప్రకాశించుచుండగా; చెవులన్ = చెవులందు; రుద్రాక్షపోగులు = రుద్రాక్షలనెడి చెవులకమ్మలు; చలనింపన్ = ఊగుచుండగా; కావిసురుచిరంబున్ = కాషాయపురంగు బట్టయును; జలకుండికయును = కమండలువును; పూని = ధరించి. ఒకడు; ఔషధసిద్ధుడు = ఔషధసిద్ధికలవాడు; తద్గేహమున్ = ఆ బ్రాహ్మణుని యింటిని; చేరెన్ = చేరెను.

తా: ఒకడు పులితోలు కట్టుకొన్నాడు. పంచలోహముల కడియమున్న చేతితో కరిసోలయు, యోగదండమును పట్టుకొన్నాడు. నడ్డికి జింకతోలుతోచేసిన పట్టెయు, మెడలో యోగపట్టెయు నున్నవి. పచ్చని శరీరమునకు విభూతిపూసికొన్నాడు; చెవులను రుద్రాక్షపోగు లూగుచున్నవి; కావి చొక్కా తొడిగికొని కమండలువును చేతబట్టి సిద్ధుడొకడు బ్రాహ్మణుని యింటికి వచ్చెను.

తే॥ ఇట్లు చనుదెంచు పరమయో • గీంద్రుఁ గాంచి
భక్తిసంయుక్తి నెదురేగి • ప్రణతుఁ డగుచు
నర్ఘ్యపాద్యాదిపూజనం • బాచరించి
యిష్టమృష్టాన్నకలనఁ దం • తుష్టుఁ జేసి. 60

టీ: ఇట్లు = పైనచెప్పిన రీతిగా; చనుదెంచు = వచ్చెడి; పరమయోగీంద్రున్ = ఉత్తమయోగిని; కాంచి = చూచి; భక్తిసంయుక్తిన్ = భక్తితో; ఎదురేగి = ఎదురుగా వెళ్ళి; ప్రణతుఁడు + అగుచున్ = నమస్కరించినవాఁడై; అర్ఘ్య = చేతులు కడిగికొనుటకైనీరు; పాద్య = కాళ్ళుకడిగికొనునీరు; ఆదిపూజనంబు = మొదలైన విధ్యపూజను; ఆచరించి = చేసి; ఇష్టమృష్ట + అన్నకలనన్ = ఇష్టమైన అన్నమునువండి తృప్తిగా పెట్టుటచే; సంతుష్టున్ = సంతోషించినవానినిగా; చేసి (ముందున కన్వయము)

క॥ ఎందుండి యెందుఁ బోవుచు
నిందులకే తెంచినార • లిప్పుడు విద్వ
ద్వందిత నేఁడు గదా మ
న్మందిరము పవిత్రమయ్యె • మాన్యుఁడ నైతిన్. 61

టీ: విద్వద్వందిత = పండితులచే నమస్కరింప బడువాఁడా! ఎందుండి = ఎక్కడినుండి; ఎందున్ = ఎక్కడికి, పోవుచున్; ఇందులకున్ = ఇక్కడికి; ఏతెంచినారలు = వచ్చిరి? మత్ + మందిరము = నాయిల్లు; ఇప్పుడుగదా; పవిత్రము + అయ్యెన్; మాన్యుఁడన్ = పూజింపదగినవాఁడను; ఐతిన్.

క॥ మీమాటలు మంత్రంబులు
మీమెట్టినయెడఁ బ్రయాగ • మీపాద పవి
త్రముల తోయము లలఘు
ద్యోమార్గఝరాంబుపాన • యుక్తము లుర్విన్. 62

టీ: ఉర్విన్ = భూమియందు; మీమాటలు; మంత్రంబులు = వేదవాక్యములు; మీ మెట్టినయెడ = మీరుత్రొక్కినచోటు; ప్రయాగ = పవిత్రమైనది; మీపాద = మీయడుగులయొక్క; పవిత్ర + అమలతోయములు = పవిత్రమగు స్వచ్ఛమైననీరు; అలఘు = గొప్పదైన; ద్యోమార్గ = స్వర్గమండలి; ఝర+అంబు = ప్రవాహోదకము నకు; పౌనరుక్తములు = పునరుక్తివంటివి (వాటితో సమమైనది)

తా: మీమాటలే వేదవాక్యములు; మీరుత్రొక్కినచోటు పవిత్రక్షేత్రము, మీకాళ్లు కడిగిననీరు గంగోదకము వంటిది.

ఉ. వానిదిభాగ్యవైభవము ♦ వానిదిపుణ్యవిశేష మేమ్మెయిన్
వాని దవంధ్యజీవనము ♦ వానిది జన్మము వేఱుసేయ కె
వ్వానిగృహాంతరంబున భ ♦ వాదృశ యోగిజనంబు పావన
స్నానవిధాన్నపానముల ♦ సంతస మందుచుఁ బోవు నిచ్చలున్. 63

టీ: భవాదృశయోగిజనంబు = మీవంటియోగులు: ఎవ్వాని గృహాంతరంబునన్ = ఎవనియింటిలో; వేఱుసేయక = భేదములేక; పావన = పవిత్రమైన; స్నానవిధా = స్నానవిధి; అన్నపానములన్ = అన్నముతినుట; నీరుత్రాగుటలతో; సంతసము + అందుచున్ = తృప్తిపొందుచు; నిచ్చలున్ = నిత్యమును; పోవున్ = వెళ్ళుచుందురో; వానిది = వానిదే; భాగ్యవైభవము = అదృష్టము; పుణ్యవిశేషము = ఎక్కువపుణ్యము; ఏ + మెయిన్ = ఏరీతిగానైనను; అవంధ్యజీవనము = సఫలమైన జీవితము.

తా: యోగీశ్వరా! మీవంటివారెవరింటివద్ద భేదమెంచక వచ్చినప్పుడెల్ల స్నానపానముల తృప్తిపొందుదురో వారిదే అదృష్టము. వాని జీవితమే సఫలమైనది వాడేపుణ్యాత్ముడు.

తే॥ మౌనినాథ! కుటుంబ జం ♦ బాలపటల
మగ్నమాదృశగృహమేధి ♦ మండలంబు
నుద్ధరింపంగ నౌషధ ♦ మొండు గలదె
యుష్మదంఘ్రిరజోలేశ ♦ మొకటితక్క, 64

టీ: మౌనినాథ = యోగీశ్వరా! కుటుంబ...మండలంబు; కుటుంబ = కుటుం బమను; జంబాలపటల = బురదలో; మగ్న = దిగబడిన; మాదృశ = మావంటి; గృహమేధిమండలంబున్ = గృహస్థుల సముదాయమును; ఉద్ధరింపంగన్ = లేవనెత్తుటకు; యుష్మత్ = తమయొక్క; అంఘ్రి = పాదములయొక్క; రజః + లేశము = ధూళిరవ్వ; ఒకటితక్కన్ = ఒక్కటితప్ప; ఒండు = మరొక; ఔషధము = మందు; కలదె?

తా: మునీంద్రా! సంసారమను బురదలో కూరుకొనిపోయిన మావంటివారి నుద్ధరించుటకు మీవంటివారి పాదధూళితప్ప వేరే యౌషధము లేదు. రూపకాలంకారము.

క. నావిని మునియిట్లను వ
త్సా! విను మావంటి తైర్థి ♦ కానకి కెల్లన్
మీవంటిగృహస్థుల సుఖ
జీవనమునఁ గాదె తీర్థ ♦ సేవయుఁ దలఁపన్. 65

టీ: నావిని = అనఁగా. విని, ముని = వ్యాసుఁడు; ఇట్లు+అనున్ = ఇట్లు పలికెను. వత్సా = నాయనా! విను. మావంటితైర్థికానీకికిన్ = మావంటి తీర్థయాత్రలుసేయువారికి; ఎల్లన్ = అందఱకును; మీవంటి, గృహస్థుల సుఖజీవనమునన్ = గృహస్థులు సుఖముగానుండుటచేతనే; తీర్థసేవయున్ = తీర్థయాత్రయును; తలంపన్ = ఆలోచింపఁగా; కాదె = అగునుగదా!

తా: మావంటి అతిథిసమర్యాదలుచేయు గృహస్థులు చల్లగానున్నందుననే మావంటివారింతవఱకు హాయిగా తీర్థయాత్రలు చేయుచున్నారు.

సీ. కెలఁకుల పసిఁడి కొం ♦ గటిజున్ను గృహమేధి
యజమానుఁ డంకస్థి ♦ తార్థపేటి
పండిన పెరటి క ♦ ల్పకము వాస్తవ్యుండు
దొడ్డిఁ బెట్టినవేల్పు ♦ గిడ్డి కాఁపు
కడలేనియమృతంపు ♦ నడఁబావి సంసారి
సవిధమేరునగంబు ♦ భవనభర్త
మఱి దేశపథమధ్య ♦ మప్రప కులపతి
యోగారకోటి కొదవు స ♦ స్యము కుటుంబి

తే. బధిర పంగ్వంధ భిక్షుక ♦ బ్రహ్మచారి
జటి పరివ్రాజ కాతిథి ♦ క్షపణ కాన
గ్నాత కాపాలికాద్యనా ♦ థులకుఁ గాన
భూసురోత్తమ! గార్హస్థ్య ♦ మునకు సరియె? 66

టీ: గృహమేధి = గృహస్థు; బధిర...అనాథులకున్ = బధిర — చెవిటివారు. పంగు = కుంటివాఁడు; అంధ = గ్రుడ్డివాఁడు; భిక్షుక = బిచ్చగాండ్రు; బ్రహ్మచారి = వడుగులు; జటి = జడలు కలవారు; పరివ్రాజక = సన్న్యాసులు; అతిథి = ఆగంతుకులు; క్షపణక = బౌద్ధభిక్షుకులు; నగ్నాత = దిగంబరులు; కాపాలిక = ఒకమతమువారు; ఆది = మొదలైన; అనాథులకున్ = దిక్కులేని వారలకు; కెలకులన్ = ప్రక్కన; ఉన్న; తంగటి జున్ను = తంగేటి చెట్టునకు పట్టిన తేనె తెరవంటివాఁడు; పండిన = పండ్లుకాచిన; పెరటికల్పకము = దొడ్డిలోని కల్పవృక్షము; వాస్త

వ్యుండు, యజమానుడు = గృహస్థు; అంకస్థిత = దగ్గరలోనున్న; అర్థపేటి = ధనము దాచినపెట్టె; దొడ్డిన్ = దొడ్డిలో; పెట్టిన = ఉంచిన; వేల్పుగిడ్డి = కామధేనువు; కాంపు=గృహస్థు; కడలేని = అంతములేని; అమృతంపు = అమృతముయొక్క; నడబావి = నడవకలబావి; సవిధ = సమీపమునయున్న; మేరునగంబు = మేరుపర్వతము; మరుదేశపథమధ్యమ = నీరులేనిచోటికి మధ్యనున్న; ప్రప = చలిపందిరి; నిలపతి= గృహస్థు; ఆకటికిన్ = ఆకలివేళకు; ఒదవు = దొరికిన; సస్యము = పైరు; (వంటివాడు) కుటుంబి = గృహస్థు; కాన = అంగుచే; భూసుర+ఉత్తమ = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడా! గార్హస్థ్యమునకున్ = గృహస్థాశ్రమమునకు; సరియె = (ఇతరాశ్రమములు) సాటియగునా? ఇందు తంగెటిజున్ను మొదలైన పదార్థములు తేలికగా దొరకునవి. అట్టివాడు గృహస్థుడని చెప్పబడినది. అలం. రూపకోల్లేఖములు.

క. నావుడుఁ బ్రవరుం డిట్లను
దేవా! దేవర సమస్త ♦ తీర్థాటనముం
గావింపుదు రిలపై నటు
గావున విభజించి యడుగఁ ♦ గౌతుక మయ్యెన్. 68

టీ: నావుడున్ = అట్లనిన తర్వాత; ప్రవరుండు; ఇట్లు + అనున్; దేవా! దేవర = పూజ్యులైనమీరు; ఇలపైన్ = భూమిమీద; సమస్తతీర్థ+అటనమున్ =అన్ని తీర్థముల తిరుగుటను; కావింపుదురు = చేయుదురు; అటుగావునన్ = అందుచే; విభజించి = (ఒక్కొక్క విషయమునే) వేఱుపరచి; అడుగన్ = అడుగుటకు; కౌతుకము= వేడుక; అయ్యెన్ = అయినది.

శా. ఏ యే దేశములన్ వసించితిరి మీ ♦ రే యే గిరుల్ చూచినా
రే యే తీర్థములందుఁ గ్రుంకిడితి రే ♦ యే ద్వీపముల్ మెట్టినా
రే యే పుణ్యవనాళిఁ ద్రిమ్మరితి రే ♦ యే తోయధుల్ డాసినా
రాయాచోటులఁ గల్గు వింతలు మ♦ హాత్మా! నా కెఱింగింప రే. 69

టీ: మహాత్మా! మీరు; ఏయేదేశములన్ = ఏయేదేశములందు; వసించితిరి — ఉండిరి; ఏయేగిరుల్ = ఏయేకొండలు; చూచినారు. ఏయేతీర్థములందున్ =ఏయేపుణ్యనదులలో; క్రుంకిడితిరి = స్నానము చేసితిరి ? ఏయేద్వీపముల్ = ఏయేదీవులను; మెట్టినారు = త్రొక్కితిరి; ఏయేపుణ్యవన+ఆళి = ఏయేపుణ్యమైన వనపంక్తులను; త్రిమ్మరితిరి = సంచరించితిరి? ఏయేతోయధుల్ = ఏయేసముద్రములను; డాసినారు=సమీపించితిరి? ఆయాచోటులన్ = అక్కడక్కడ; కల్గువింతలు = ఉన్నచోద్యములను నాకున్, ఎఱింగింపరే = తెలుపగదయ్యా!

తా: అయ్యా! మీరేకొండలు తిరిగితిరో, ఏయేనదులలో స్నానమాడితిరో, ఏయేసముద్రములలో స్నానము చేసితిరో, అక్కడక్కడ నున్న వింతలు చెప్పుడు!

తే. పోయి సేవింపలేకున్న • పుణ్యతీర్థ
మహిమ వినుటయు నఖిలక • ల్మషహరంబు
కాన వేడెద ననిన న • వ్వాఙ్మునివరుఁ
డాదరాయత్తచిత్తుఁడై • యతని కనియె. 69

టీ: పోయి = తీర్థయాత్రలకు వెళ్ళి; సేవింపలేకున్నన = సేవింపలేనిచో; పుణ్యతీర్థమహిమ = పుణ్యక్షేత్రముల గొప్పదనమును; వినుటయును = వినుటకూడ; అఖిలకల్మషహరంబు = పాపముల నెల్ల పోగొట్టునది, కాన = అందుచే; వేడెదన్ = ప్రార్థింతును, అనినన్ = అనగా; ఆ + వాఙ్మునివర్యుడు = ఆసిద్ధులలో శ్రేష్ఠుడు; ఆదర + ఆయత్తచిత్తుఁడై = ఆదరముకల మనస్సు కలవాడై; అతనికని = అత్రిమునితో; అనియెన్ = పల్కెను.

తా: వెళ్ళి సేవింపలేకున్నచో పుణ్యతీర్థమహిమ విన్నను పాపములు పోవును. కాన మిమ్ము వేడుచున్నాను. అని అడుగుటతో ఆసిద్ధుడతనితో ఇట్లు చెప్పెను.

ఉ. ఓ చతురాస్యవంశకల • శోదధిపూర్ణశశాంక! తీర్థయా
త్రాచణశీలినై జనప • దంబులు పుణ్యనదీనదంబులుం
జూచితి నందునందుఁ గల • చోద్యములం గనుఁగొంటి నాపటీ
రాచల పశ్చిమాచల హి • మాచల పూర్వదిశాచలంబులన్. 70

టీ: ఓచతురాస్య...శశాంక - చతురాస్య = బ్రహ్మదేవునియొక్క; వంశకలశ + ఉదధి = వంశమను పాలసముద్రమునకు; పూర్ణశశాంక = నిండుచంద్రుని వంటివాడా; తీర్థయాత్రాచణశీలనై = తీర్థయాత్రలు చేయుటయందాసక్తికల మనస్సు కలవాడనై; జనపదంబులు = దేశములు; పుణ్యనదీనదంబులున్ = పవిత్రమైన నదులను, నదములను; చూచితిన్, ఆపటీరాచల = (దక్షిణమున) మలయపర్వతము మొదలుకొని; పశ్చిమాచల = పడమటికొండ; హిమాచల = హిమవత్పర్వతము; పూర్వదిశాచలంబులన్ = తూర్పుకొండల వరకు; అందున్ + అందున్ = అక్కడక్కడ; కలచోద్యములన్ = ఉన్నట్టివింతలను; కనుగొంటిన్ = చూచితిని;

తా: ఓ బ్రాహ్మణోత్తమా! నేను నాల్గుదిక్కులందుగల కొండలనన్నిటిని చూచితిని. ఎన్నో పుణ్యనదీనదములను చూచితిని.

శా. కేదారేశు భజించితిన్ శిరమునం • గీలించితిన్ హింగుళా
పాదాంభోరుహముల్ ప్రయాగనిలయుం • బద్మాక్షు సేవించితిన్
యాదోనాథసుతాకళత్రు బదరీ • నారాయణుం గంటి నీ
యా దేశం బన నేల చూచితి సమ • స్తాశావకాశంబులన్. 71

టీ: కేదారేశున్ = కేదారేశ్వరుని; భజించితిన్ = సేవించితిని; హింగుళా [illegible] దాంభోరుహముల్ = హింగుళాదేవియొక్క పాదపద్మములను; [illegible] = [illegible] కీలించితిన్ = చేర్చితిని; (తల పాదములకానునట్లు మ్రొక్కితిని) [illegible] =ప్రయాగలో నున్న; పద్మాక్షున్ = విష్ణుమూర్తిని; సేవించితిన్. [illegible] సుతా = లక్ష్మీ; కళత్రున్ = భార్యగాగల; బదరీనారాయణున్ = బదరీనారాయణుని; కంటిన్ = చూచితిని; ఈయాదేశంబు = ఈదేశము ఆదేశము; [illegible] +ఏల = అనుటయేటికి; సమస్త+ఆశా+అవకాశంబులన్ = అన్నిదిక్కుల యందలి ప్రదేశము లను; చూచితిన్ = చూచితిని.

వ. అది యట్లుండె వినుము. గృహస్థరత్నంబ! [illegible] రవిరథ తురంగ శృంగార చామరచామరచ్ఛటా [illegible] చమరసముదయంబగు నుదయంబునం గలపిశేషంబులు శేషునకైన లెక్కింప శక్యంబె? అంధరిపుకంధరావాస వాసుకివిరోధి [illegible] భవ దుర్వ్యథాభోగభోగినీ భోగభాగ పరివేష్టితపటీర [illegible] వేల్ల దేలాలతావలయం బగు మలయంబునం గల [illegible] యెయ్యది? అకటకట! వికటకూట కోటి [illegible] శృంగా [illegible] మానజరదిందుబింబగళ దమృతబిందుదుర్దినార్ద్రీకృత [illegible] భంజన పరాంజనహస్తిహస్తం బగున స్తంబునంగల [illegible] విశ్రాంతిజింతించిన మేనం బులకలింపదుం [illegible] వర్ధితవర్ధిష్ణుధరణీరుహ సందోహదోహదప్రధా [illegible] విలాసినీవిలాసవాచాలతులాకోటికలకలాహూ [illegible] లసమరాళం బగురజతశైలంబునోలంబులం గాంగ [illegible] దేశంబు లం గన్న సంసృతిక్లేశంబులు వాయవే? సతతమద [illegible] య నైరావణవిషాణ కోటిసముట్టంకిత కటక [illegible] కందళప్రాతజా తాలాతశంకాపసర్పదభ్రముభ్రమీవిభ్రమ [illegible] ధరం బగుమేరుధరాధరంబు శిఖరంబుల సోయగంబులు గలయం గనుంగొనుట బహుజన్మకృత సుకృత పరిపాకంబునంగాక యేరికి సేకూరనేర్చు? నేనిట్టిమహాద్భుతంబు నీశ్వరానుగ్రహంబున నల్ప కాలంబునం గనుగొంటి ననుటయు నీష దంకురితహాసనగ్రసిష్ణుగండ యుగళుండగుచుం బ్రవరుం డతని కిట్లనియె.

టీ: గృహస్థరత్నంబ = గృహస్థులలో శ్రేష్ఠుడా! అది=ఆచూచుట; అట్లు + ఉండెన్ = అటుండనిమ్ము; వినుమ = చెప్పబోవునది వినుము; లంబమాన...సముద

యంబు; లంబమాన = వ్రేలాడుచున్న; నవిరథతురంగ=సూర్యుని రథపు గుఱ్ఱములను; శృంగార = అలంకారముగా; చారు=అందమైన; చామర+ఛటా = వింజామరలగుత్తులను ; ప్రేక్షణీక్షణ = చూచుటలోని వేడుకచే; ఉద్గ్రీవ = మెడలెత్తిన; చమరసముదయంబు = చమరీమృగముల గుంపులు కలది; అనుపదయంబునన్ = అయిన తూర్పు కొండయందు; కలకలశేఖరంబులు = ఉన్న వింతలు; శేషఫణికైనన్ = ఆదిశేషునకైనను (వేయినోళ్ళున్నను) లెక్కింపన్ = ఇన్నియని లెక్కించుటకు; శక్యంబె = తరమా; అంధక...వలయంబు: అంధకరిపుకంధరా = శివుని కంఠమే; ఆవాస = నివాసముగా గల; వాసుకి = వాసుకియొక్క; వియోగభవ = వియోగమువలనపుట్టిన; దుర్వ్యాధా+ఆభోగ = ఎక్కువబాధకల; భోగిని భోగభాగ = సర్పస్త్రీల శరీరభాగములచే; పరివేష్టిత = చుట్టుకొనబడిన; చందనవిటపి = మంచిగంధపుచెట్లయొక్క; వాటికా = వరుసలందు; వేల్లత్ = చుట్టుకొన్న; ఏలాలతావలయంబగు = ఏలకతీగలుకల; మలయంబునన్ = మలయమందు; కలశాంబువగు = ఉన్నచల్లదనమునకు; విలువయెయ్యది = వెలయున్నదా ? (వెలకట్టలేము) కటకట = అహాహా! వికట...హస్తంబు వికటకూటకోటి = మెరకపల్లములుగా నున్న శిఖరములయొక్క; విటంక = ముంజూరులందున్న (గువ్వగూండ్లవంటి సందులందున్న) శృంగాటక = నలువీధులమొగలలో; అధోకమాన = తిరిగెడి; జరత్ = అస్తమింపబోవు; ఇందుబింబ = చంద్రబింబమునుండి; గళత్ = జారుచున్న; అమృతబిందు = అమృతబిందువులచే; నిర్ఝర = వర్షపుజోరుచే; ఆర్ద్రీకృత = తడుపబడిన; సల్లకీపల్లవ = అందుగుచిగుళ్ళయొక్క; ప్రభంజనపర = భంజించుటయందాసక్తికల; అంజనహస్తి = అంజనమనెడి పశ్చిమదిగ్గజముయొక్క; హస్తంబగు = తొండముకల; అస్తంబునన్ = పడమటికొండయందు; కల = ఉన్న; మణిప్రస్తరంబుల విశ్రాంతిన్ = మాణిక్యపురాళ్ళపై విశ్రమించుటను, చింతించినన్ = తలచుకొనగా; మేనన్ = శరీరమందు; పులకలు = గగుర్పాటులు; ఇప్పుడున్ = ఇప్పుడుగూడ; పొడమెడిన్ = పుట్టుచున్నవి. స్వస్వ...మరాళంబు; స్వస్వప్రవర్ధిత = తమచే పెంచబడినవై; వర్ధిష్ణు = పెరిగెడిస్వభావముకల; ధరణీరుహసందోహ = చెట్లగుంపునకు; దోహద = అకాలమున పుష్పించుటకుచేయుక్రియయే; ప్రధాన = ప్రధానముగా; అసమాన ఖేలన్ = సాటిలేనట్లు ఆడెడి, ఐలబిలవిలాసినీ = కుబేరుని భార్యలయొక్క; విలాసవాచాల = విలాసచేష్టలందు మ్రోగెడి, తులాకోటి = అందెలయొక్క; కలకల+ఆహూయమాన = కలకలధ్వనులచే పిలువబడు; మానస = మానససరస్సునందలి; మద+అలసమరాళంబు = మదించిమందమైన హంసలుకల; అగురజతశైలంబునోలంబులన్ = అయిన కైలాసపు మారుమూలల; కాలగళవిహార ప్రదేశంబులన్ = శివునివిహారప్రదేశములను; కన్నన్ = చూచినచో; సంసృతి క్లేశంబులు = సంసార దుఃఖములు; పాయవె = పోవా?. సతత...ధురంధరంబు-సతత=ఎప్పుడును; మదజలప్రసరణ=మదజలముప్రసరించుటలో; పరాయణ = ఆసక్తికల, ఐరావణ = ఐరావతముయొక్క విషాణకోటి = దంతముకొనలచే; సముట్టంకిత=పొడువబడిన, కటక = కొండప్రదేశములందు; పరిస్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న; కురువింద = కెంపులయొక్క; కందళప్రాత= [illegible] = [illegible]; [illegible] = కొఱవులనెడి సందేహ

ముచే; ఆపసర్పత్ = తొలగుచున్న; అభ్రము = ఐరావతముయొక్క భార్యయైన యేనుగుయొక్క; భ్రమీ = గిరగిరతిరుగుటవలన; విలాస = ఒయ్యారము యొక్క; ఘురధరంబగు = బరువుమోయునట్టి; మేరుధరాధరంబు = మేరుపర్వతముయొక్క; శిఖరంబుల సోయగంబులు = శిఖరముల యందములను; కలయన్ + కనుఁగొనుట=కలయ జూచుట; బహుజన్మకృత = అనేకజన్మములందుచేసిన; సుకృతపరిపాకంబునన్ = పుణ్యఫలముచేత; కాక = కానిచో; ఏల = ఏరీతిగా; చేకూరు నేర్పున్ = సంభవింపగలుగును నేను, (సిద్ధుడు) ఇట్టిమహాద్భుతంబులు=ఇటువంటిగొప్పవింతలను; ఈశ్వరానుగ్రహంబునన్ = దైవకృపవలన; అల్పకాలంబునన్ = కొద్దికాలములో: కనుఁగొంటిన్ = చూచితిని; అనుటయును = అనిచెప్పగా; ఈషత్ + అంకురిత = కొద్దిగామొలచిన; హాసన్రగసిష్ణు = చిరునవ్వును మ్రింగునట్టి; గండయుగళుండు + అగుచున్ = రెండు చెక్కిళ్లుకలవాడగుచు; ప్రవరుండు; అతనికిన్ = సిద్ధునికి, ఇట్లు+అనియెన్ = ఇట్లు చెప్పెను.

చ. వెఱవక మీకొక ట్టొనర్తునొక ♦ విన్నప మిట్టివి యెల్లఁజూచి రా
నెఱకలు గట్టుకొన్న మఱి♦యేండ్లును బూండ్లును బట్టుఁ బ్రాయపుం
జిఱుతతనంబు మీమొగము ♦ సెప్పక చెప్పెడు నద్దిరయ్య! మా
కెఱుఁగ దరంబె మీమహిమ♦లీర యెఱుంగుదు రేమిచెప్పెదున్.

టీ: వెఱవక = జంకులేక; మీకున్, ఒకవిన్నపము; ఒనర్తున్ = చేయుచున్నాను; ఇట్టివియెల్లన్ = ఇటువంటి తీర్థములన్నియు. చూచిరాన్ = చూచివచ్చుటకు; ఎఱకలు = రెక్కలు; కట్టుకొన్నన్ = కట్టుకొనినను; మఱి=ఇంకను; ఏండ్లును బూండ్లును = చాలసంవత్సరములు; పట్టున్, మీమొగము; ప్రాయపుంజిఱుతతనంబున = చిన్నవయస్సును; చెప్పకచెప్పెడిన్ = మీరుచెప్పకయే చెప్పుచున్నది; అద్దిర + అయ్య = ఎంతఆశ్చర్యమయ్యా! మీమహిమలు = మీప్రభావములు; మాకున్, ఎఱుఁగన్ = తెలిసికొనుటకు; తరంబె = శక్యమా ? ఈరు+అ = మీరే; ఎఱుంగుదురు; ఏమిచెప్పెదున్ = నేనేమి చెప్పగలను ?

తా; నిర్భయముగా ఒక్కమాట అనుచున్నాను. రెక్కలు కట్టుకొని యెగిరివెళ్ళి చూచివచ్చినను ఇవన్నియు తిరుగుటకెన్నియేండ్లైనను చాలదే. మీమొగము చూడగనే మీకెంతోవయస్సు లేనట్లుతెలియుచున్నది. మరియింత స్వల్పకాలములో నివన్నియు నెట్లు చూడగల్గితిరో ? మీమహిమలు మీకే తెలియవలెగాని మాబోంట్లకు తెలియవు.

క. అనినఁ బరదేశి గృహపతి
కనియెన్ సందియముఁ దెలియ ♦ నడుగుట తప్పా?
వినవయ్యా జరయు రుజయును
జెనకంగా వెఱచు మమ్ము ♦ సిద్ధుల మగుటన్ 74

టీ: అనినన్ = అనఁగా; పరదేశి = సిద్ధుఁడు; గృహపతికిన్ = గృహస్థుఁడైన ప్రవరునికి; అనియెన్ = చెప్పెను; సందియమున్ = సందేహమును; తెలియన్ = తెలిసికొనుటకై; అనుగుఁడ, వినవయ్య = వినుము, సిద్ధులము = ఔషధసిద్ధి కలవారము; అరుజన్ = అరుజచే; మమ్ము; జరయున్ = ముసలితనమును; రుజయున్ = రోగమును; చెందంగారావు = రావు; చెందుట = భయపడును.

తా: నిస్సందేహము మనుగుడ చెప్పెదను. జవాబు వినుము. మాకౌషధసిద్ధి యున్నందున మమ్ము ముసలితనము, రోగము మా దరికి రావు.

మ. పరమం బైన రహస్య మైన నయిన దా ◆ పం జెప్పెదన్ భూమి ని
ర్జరవంశోత్తమ! పాదలేప మను పే ◆ రం గల్గు దివ్యౌషధం
బురసం బీశ్వరసత్కృపం గలిగెఁ ద ◆ ద్భూరిప్రభావంబునం
జరియింతుం బవమానమానస తిర ◆ స్కారిత్వరాహంకృతిన్. 75

టీ: భూమినిర్జరవంశోత్తమ = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడా! పరమంబు = గొప్పదైన; రహస్యము = చెప్పరానిది; ఐనన్ = అగును; అయినన్ = అయినను; దాపన్ = దాచను; చెప్పెదన్ = చెప్పెదను; పాదలేపమను పేరన్ = పాదలేపమను పేరుతో; కల్గుదివ్యౌషధంబురసంబు = గొప్పదైనదివ్యమైన ఔషధము; ఈశ్వరసత్కృపన్ = భగవంతుని దయచే; కలిగెన్ = నాకు లభించెను; తద్భూరిప్రభావంబునన్ = దాని గొప్పమహిమచే; పవమాన = వాయువుయొక్క; మానస = మనస్సుయొక్క; తిరస్కారి = మించెడి; త్వరా = వేగముయొక్క; అహంకృతిన్ = గర్వముతో; చరియింతున్ = తిరుగుదును.

తా: ఇది రహస్యమైనను నీకు దాచక చెప్పెదను. నాకు దైవకృపవలన 'పాదలేప' మను దివ్యౌషధము లభించినది. దానిమహిమచే వాయుమనోవేగములను మించిన వేగముతో సంచరింపఁగలను.

క. దివి బిసరుహబాంధవ సైం
ధవసంఘం బెంతదవ్వు ◆ దగ లే కరుగున్
భువి నంతదవ్వు నేమును
తవతవ లే కరుగుదుము హు ◆ టాహుటి నడలన్. 76

టీ: దివిన్ = ఆకాశమందు; బిసరుహబాంధవ = సూర్యునియొక్క; సైంధవ సంఘంబు = అశ్వములు; ఎంతదవ్వు = ఎంతదూరము. దగలేక = శ్రమలేక ; అరుగున్ = వెళ్ళునో; భువిన్ = భూమియందు; ఏమును = మేమును; తవతవలేక = ఆయాసము లేక; హుటాహుటినడలన్ = చురుకైననడకలతో; అరుగుదుము = వెళ్ళుదుము.

మ. అనిన న్విప్రవరుండు కౌతుకభర ◆ వ్యగ్రాంతరంగుండు భ
క్తి నిబద్ధాంజలిబంధురుండునయి మీ ◆ దివ్యప్రభావం బెఱుం

గని నాప్రల్లదముల్ సహించి మునిలో ♦ కగ్రామణీ! సత్కృపన్
నను మీశిష్యునిఁ దీర్థయాత్రవలనన్ ♦ ధన్యాత్ముఁగాఁ జేయరే. 77

టీ: అనినన్ = అనగా; విప్రవరుండు = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడు; కౌతుకభర = వేడుకతో; వ్యగ్ర = తొందరకల్గిన; అంతరంగుండు = మనస్సుకలవాడు; భక్తి=భక్తిచే; నిబద్ధ+అంజలిబంధురుండునయి=కట్టబడిన దోసిలికలవాడునై; మీదివ్యప్రభావంబు = మీగొప్పమహిమను; ఎఱుంగని; నాప్రల్లదముల్ = నాకూడని మాటలను; సహించి = మన్నించి; మునిలోకగ్రామణీ = మునిశ్రేష్ఠుడా! సత్కృపన్ = మంచిదయతో; మీశిష్యునిన్ = మీశిష్యుడైన; నన్నున్ = నన్ను; తీర్థయాత్రవలనన్ = తీర్థయాత్ర చేయుటచే; ధన్యాత్మన్ + కాన్ = ధన్యుడనగునట్లుగా; చేయరే = చేయుడు !

తా: ఎంతో వేడుకపడినవాడై దోసిలికట్టి ఏదో తెలియక అన్న మాటలు క్షమించి, మీశిష్యుడనైన నన్ను తీర్థయాత్రచేయించి ధన్యునిచేయుడు.

క. అనుటయు రసలింగము నిడు
తనవట్రువ పేఁపసజ్జ ♦ దంతపుబరణిన్
నినిచిన యొకపసరిది యది
యని చెప్పక పూసెఁ దత్ప ♦ దాంబుజయుగళిన్ 78

టీ: అనుటయున్ = అనగా; (సిద్ధుడు) రసలింగమున్ = పాదరసముతో చేసిన శివలింగమును; ఇడు=ఉంచెడి; తనవట్రువపేఁపు + సజ్జన్ = తనగుండ్రనైన [illegible] సజ్జలో; దంతపుబరణిన్ = దంతపుబరణిలో; ఇనిచినయొకపసరు = ఉంచినపసరును; ఇదియదియని చెప్పక = అదేయాకుపసరో చెప్పక; తత్పదాంబుజయుగళిన్ = అతని రెండు కాళ్ళకును; పూసెన్ = రాసెను.

క. ఆమం దిడి యతఁ డరిగిన
. భూమీసురుఁ డరిగెఁ దుహిన ♦ భూధరశృంగ
శ్యామలకోమలకానన
హేమాఢ్యదరీఝరీ ని ♦ రీక్షాపేక్షన్. 79

టీ: ఆమందున్ = ఆపసరును; ఇడి = ఇచ్చి (పూసి) అతడు=ఆసిద్ధుడు; అరిగినన్ = వెళ్ళగా; భూమీసురుడు = ప్రవరుడు; తుహిన...అపేక్షన్-తుహినభూధర= మంచుకొండయొక్క; శృంగ = శిఖరములందలి; శ్యామలకోమలకానన = నల్లనిమృదువైన యడవులను, హేమ+ఆఢ్య = బంగారుతో నిండిన; దరీ = గుహలను; ఝరీ = సెలయేళ్ళను, నిరీక్షా+అపేక్షన్ = చూచుకోరికతో, అరిగెన్ = వెళ్లెను.

వ. అనిన విని యమ్మహీసురనందనుం డట్లరిగి యెట్లు ప్రవర్తించె నతని పుణ్యవర్తనశ్రవణంబు మనంబునకు హర్షోత్కర్షంబు కల్పించెం దద్వ్రతివృత్తాంతంబు కృపాయత్తచిత్తంబున నానతీయవలయు నని యడుగుటయును.

టీ: అనిన = అనిపక్షులు చెప్పగా; విని = జైమినివిని; ఆ+మహీసురప్రవరుండు — ఆబ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడు; అట్లు, అరిగి = వెళ్ళి; ఎట్లు, ప్రవర్తించెన్ = నడచెను; అతని పుణ్యవర్తనశ్రవణంబు = అతనియొక్క పుణ్యమైన నడవడికనువినుట; మనంబునకున్ = మనస్సునకు; హర్షోత్కర్షంబున్ = ఎక్కువ సంతోషమును; కల్పించెన్ = కల్గించెను; తద్వ్రతివృత్తాంతంబు = తద్వ్రతికథను; కృపా + ఆయత్తంబు+అగు=దయకల; చిత్తంబునన్ = మనస్సుతో; ఆనతి+ఈయవలయును = చెప్పవలయును; అని+అడుగుటయున్ = అనియడుగగా (దీనికి రెండవ యాశ్వాసములోని 'అవధరింపుము' అన్న క్రియతో అన్వయము)

శా. గంగాస్వచ్ఛతరంగభంగిక యశో • గాఢచ్ఛవిచ్ఛన్న సా
రంగాంకాంక నిరంతరప్రతికళా • ప్రౌఢి ప్రియంభావుకా!
గాంగేయాచల చాపభూషణ వచో • గాంభీర్య లీలాస్పదా!
బంగాళాంగ కళింగభూప సుభటా • భ్రశ్రేణి ఝంఝానిలా! 81

టీ: గంగా = గంగానదియొక్క, స్వచ్ఛతరంగ = స్వచ్ఛమైన కెరటముల యొక్క; భంగిక = రీతికల; యశః = కీర్తియొక్క; గాఢ+ఛవి+ఛన్న = గాఢమైన కాంతిచేకప్పబడిన; సారంగ+అంక = చంద్రునిలోని చిహ్నముకలవాడా; (అతిశయోక్తి) నిరంతర = ఎడతెగని; ప్రతికళా = అన్నికళలయందలి; ప్రౌఢి = సామర్థ్యముచే; ప్రియంభావుకా = ప్రియమైనవాడా! గాంగేయ+అచలచాప = మేరువువిల్లుగాగల శివునియొక్క; భూషణ = కాళియాభరణమైన ఆదిశేషునియొక్క; వచః+గాంభీర్యలీలా = వాక్కులలోని ప్రౌఢిమకు; ఆస్పదా = స్థానమైనవాడా! బంగాళ+అంగ, కళింగభూప = బంగాళ, అంగ, కళింగదేశపు రాజులయొక్క; సుభట+అభ్రశ్రేణి = భటులనెడు మేఘములకు; ఝంఝానిలా = పెనుగాలివైనవాడా! (రూపకము)

క. మండలికతపనశోభిత
కుండలిపతిశయనకర్ణ • కుండలితరసా
ఖండకవిశ్రావ్య దిగ్వే
దండప్రతిదళనకలహ • తాడితపటహా!

టీ: మండలికతపన = 'మండలికతపనుడు' (సామంతులను తపింపజేయువాడు) అను బిరుదుచే; శోభిత = శోభించువాడా! కుండలిపతిశయన = విష్ణువునకు; కర్ణకుండలిత = చెవులకు కుండలముగాచేయబడిన; రస+అఖండ = నవరసములతో నిండిన;

కవికావ్య = కవులకావ్యములుకలవాడా; దిక్ + వేదండ = దిగ్గజములయొక్క; శ్రుతి దళన = చెవులను బ్రద్దలుచేయు; కలహతాడిత = యుద్ధమున వాయింపబడు; పటహా = పటహములుకలవాడా!

— : ఉత్సాహము : —

కురుకరూశకురుకరూశ ♦ కోసలాంధ్రసింధుబా
హ్లీకశకాంగ వంగసింహ ♦ ళేశకన్యకామణి
ప్రకరపాణిఘటితరత్న ♦ పాదుకాకలాచికా
ముకురవీటికాకరండ ♦ ముఖ్యరాజలాంఛనా! 83

టీ॥ కురుకరు... ఈశ=కురుకరు, కాశ, కురు, కరూశ, కోసల, ఆంధ్ర, సింధు, బాహ్లీక, శక, అంగ, వంగ, సింహళేశుల ప్రభువులయొక్క; కన్యకామణిప్రకర = కన్యలసమూహముయొక్క; పాణిఘటిత = చేతులలోనుంచుకొనబడిన; రత్నపాదుకా = రత్నములుపొదివిన పాదుకలు; కలాచికా = తమ్మలమునియుపడిగము; ముకుర = అద్దము; వీటికాకరండ = తాంబూలపుబరణి; ముఖ్య = మొదలైన; రాజలాంఛనా = రాజచిహ్నములు కలవాడా!

ఇది శ్రీ మదాంధ్రకవితాపితామహ సర్వతోముఖాంక పంకజాక్ష
పాదాంబుజాధీనమానసేందిందిర నందవరపురవంశో త్తంస
శఠకోపతాపసప్రసాదాసాదిత చతుర్విధకవితా మతల్లి
కాల్లసాని చొక్కయామాత్య పుత్త్ర పెద్దనార్య
ప్రణీతంబైన స్వారోచిషమనుసంభవం
బనుమహాప్రబంధమునందు

ప్రథమాశ్వాసము

సంపూర్ణము.

శ్రీ

స్వారోచిష మనుచరిత్రము

(టీకాతాత్పర్యసహితము)

ద్వితీయాశ్వాసము

ఖండశీతనగ మ
ధ్యాఖండక్షోణిమండ • లాఖండల వి
ద్యాఖేలనభోజ! సుధీ
శేఖరసురాగ! కృష్ణరాయ • లీలామదనా! 1

టీ: శ్రీఖండశీతనగ = మలయ, హిమాలయముల; మధ్య = మధ్యనున్న; అఖండ = సమస్తమైన; క్షోణిమండల = భూమండలమునకు; ఆఖండల = ఇంద్రునివలె పాలకుడైనవాడా; విద్యాఖేలన = చదువులలో క్రీడించుటలో; భోజ = భోజునివంటి వాడా! సుధీశేఖరసురాగ = విద్వాంసులకు కల్పవృక్షమైనవాడా! లీలామదనా = విలాసములందు మన్మథునివంటివాడా! కృష్ణరాయ = శ్రీకృష్ణరాయా! (అవధరింపుము అని ముందుతో సమన్వయము)

వ. అవధరింపుము. జైమినిమునీంద్రునకుం బ్రజ్ఞాసాంద్రంబు లగు పక్షీంద్రంబు లవ్వలికథ యిట్లని చెప్పం దొడంగె. 2

టీ: అవధరింపుము = వినుము; జైమినిముని+ఇంద్రునకున్ = జైమినిమునికి; ప్రజ్ఞాసాంద్రంబులు + అగు = ఎక్కువ బుద్ధికలిగిన; పక్షీంద్రంబులు = ధర్మపక్షులు; అవ్వలికథన్ = తరువాతి కథను; ఇట్లని = ఈరీతిగా; చెప్పన్+తొడంగెను = చెప్ప నారంభించెను.

చ. అటఁ జని కాంచె భూమిసురుఁ ♦ డంబరచుంబిశిరస్సరజ్ఝరీ
పటలముహుర్ముహుర్లుఠ ద ♦ భంగతరంగమృదంగనిస్వన
స్ఫుటనటనానురూపపరి ♦ ఫుల్లకలాపకలాపిజాలమున్
కటకచరత్కరేణుకర ♦ కంపితసాలము శీతశైలమున్. 3

టీ. భూమిసురుడు=ప్రవరుడు; చని = వెళ్ళి; అటన్ = అక్కడ; అంబర... జాలమున్-అంబరచుంబి = ఆకాశమునంటెడి; శిరస్+సరత్ = శిఖరములనుండి స్రవించు; ఝరీపటల = సెలయేళ్ళయందు; ముహుర్ముహుః = మాటిమాటికి; లుఠత్ = ఎగురుచున్న; అభంగ = ఎడతెగని; తరంగ = కెరటముల సెడి; మృదంగనిస్వన = మద్దెలచప్పుడుచే; స్ఫుటనటన = స్పష్టమైన నాట్యమునకు; అనురూప = తగినట్లు; పరిఫుల్ల = విప్పబడిన; కలాప =పురికల; కలాపిజాలమున్=నెమళ్ళగుంపులుకలదియు; కటకచరత్ = చరియలందు తిరుగుచున్న; కరేణు = ఏనుగులయొక్క; కర = తొండములచే; కంపితసాలము = కదల్పబడినచెట్లుగల: శీతశైలమున్ = హిమవత్పర్వతమును; కాంచెన్ = చూచెను,

తా: ప్రవరుడు హిమాలయమున కేగెను. అక్కడ ఆకాశము నంటిన శిఖరములనుండి స్రవించుచున్న సెలయేళ్ళలో నెగురుచున్న కెరటముల చప్పుళ్లు మద్దెల మ్రోతకాగా దానికనుకూలముగా పురులువిప్పి నెమళ్లు నాట్యము చేయుచున్నవి. ఏనుగులు చెట్లను కదల్పుచున్నవి. వానినతడుచూచెను.

వ. కాంచి యంతరంగంబునఁ దరంగితంబగు హర్షోత్కర్షంబున,

టీ: కాంచి = చూచి; అంతరంగంబునన్ = మనస్సులో; తరంగితంబగు = పొంగెడి; హర్షంబునన్ = ఎక్కువయానందముతో.

క. నరనారాయణ చరణాం
బురుహద్వయభద్రచిహ్న ♦ ముద్రితబదరీ
తరుషండమండలాంతర
సరణిన్ ధరణీసురుండు ♦ సనఁ జన నెదుటన్. 5

టీ: ధరణీసురుండు = ప్రవరుడు; నర...సరణిన్-నరనారాయణ = నరనారాయణులను మహర్షులయొక్క; చరణ+అంబురుహద్వయ = పద్మములవంటి రెండు పాదములయొక్క; భద్రచిహ్నముద్రిత = మంగళకరమైన వజ్రాదిరేఖలచే గుర్తింపబడిన; బదరీతరుషండమండల =రేగుచెట్లగుంపులతో పు యొక్క; అంతర=మధ్యనుండి యున్న; సరణిన్ =త్రోవను; చనన్+చనన్ =వెళ్ళగా వెళ్ళగా; ఎదుటన్. (యుండు దానితో నన్వయము)

తా: ఆపద్వ్రతమునుండి సంతోషించి ప్రవరుడు నరనారాయణులు సంచరించినందున వారిపాదములయందలి రేఖలు కలిగి గుర్తింపదగిన తోటమధ్యనుండియున్న త్రోవనే పట్టి పోయెను. (ఆతోటయే 'బదరీనారాయణము' అని పిలువ బడునది)

క. ఉల్లలదలకా జలకణ
పల్లవితకదంబముకుళ • పరిమళలహరీ
హల్లోహలమదబంభర
మల్లధ్వను లెసఁగ విసరె • మరుదంకురముల్. 6

టీ: ఉల్లల...ధ్వనులు-ఉల్లలత్ = చెలగుచున్న; అలకా = అలకానది యొక్క; జలకణ = నీటిబిందువులచే; పల్లవిత = చిగిర్చిన; కదంబముకుళ = కడిమి మొగ్గలయొక్క; పరిమళలహరీ = సువాసనయను ప్రవాహమున; హల్లోహల = కోలాహలముగా...; మదబంభరమల్లధ్వనులు = మదించిన తుమ్మెదల రొదలు; ఎసఁగన్ = ఎక్కువకాఁగా; మరుత్+అంకురముల్ = పిల్లగాలులు; విసరెన్=వీచెను; అలం. స్వభావోక్తి.

తా: అలకానదినీరాదినుండి గాలి వీచినది. ఆయొడ్డున చిగిర్చిన కడిమి మొగ్గల మీద వ్రాలి మదించిన తుమ్మెదల రొదయు వినబడుచున్నది.

సీ. తొండముల్ చాచి యం • దుగుజిగుళ్లకు నిక్కు-
కరుల దంతచ్ఛాయ • కడలుకొనఁగ
పెలవుల వనదంశ • ములు మూఁగి నెతెవెట్టఁ
గోల్పులు లొప్పదరిండ్ల • గుణిక లిడఁగ
సింగపుకోఱయుసుక లం • కల వరాహంబులు
మొత్తమ్ములై త్రవ్వి • ముస్తె లెత్త
నష్టంబు వినువు నా • పక్షులగతి మను
భిల్లు లొంకలనుండి • క్రేళ్లుదాటఁ

గీ. ప్రబలభల్లూకనఖభల్ల • భయదమథన
శిథిలమధుకోశవిసర వి • శీర్ణమక్షి
కాంతరాంతర దంతురి • తాతపమునఁ
బుడమి తిలతండులన్యాయ • మూన నెలుంగ. 7

టీ: తొండముల్ = తొండములను: చాచి; అందుగుజిగుళ్ళకున్ = అందుగు చెట్లచిగుళ్ళకై; నిక్కు = మునికాళ్ళతో నిలుచున్న; కరుల = ఏనుగులయొక్క; దంత+ఛాయ=దంతకాంతి; కడలుకొనఁగన్ = వ్యాపించగా; పెలవులన్ = పెదవులమూలలందు; వనదంశములు = అడవియీఁగలు; మూఁగి = ముసురుచు; నెతె + పెట్టన్ =

సందులు చేయగా; క్రోల్పులుల్ = పెద్దపులులు; పొద+ఇండ్లన్ = ఇల్లుగానుండు పొదలలో; గుఱకలిడగన్ = గుఱ్ఱుపెట్టినిద్రింపగా; సెలయేటియిసుకలంకలన్ = సెలయేళ్ళఇసుకతిప్పలపై; వరాహంబులు = అడవిపందులు; మొత్తంబులై మందలై; త్రవ్వి + పెల్లగించి; ముస్తెలు+ఎత్తన్ = తుంగముస్తలుతీయగా; ఖడ్గంబు=ఖడ్గము; నిడుపును = పొడవును (కల) అపడ్డలగతిన్ = అవు పెయ్యలవలె; మనుబిళ్ళు=సెంట మన్నులు (ఒకరకపు మృగములు); డొంకలనుండి = పొదలనుండి; క్రేళ్లుదాటన్ = గంతులువేయగా; ప్రబలభల్లుక = పెద్దయెలుగు బంట్లలయొక్క; నఖములు = ఈటెల వంటిగోళ్ళచే; భయదమథన = భయంకరముగాలాగుటచే; శిథిల = చెదిరిన; మధుకోశ విసర = తేనెతెరల గుంపునుండి; విశీర్ణమక్షికా = రేగినతేనెటీగలయొక్క; అంతర + అంతర = మధ్యమధ్యసందులనుండి; దంతురిత=వ్యాపించునట్టి; ఆతపము=ఎండచే; పుడమి = భూమి; తిలతండులన్యాయమునన్ = నువ్వులు బియ్యముకలిపినట్లు; వెలుంగన్ = ప్రకాశింపగా. (ముందునకన్వయము)

తా: అందుగుచిగుళ్లనందుకొనుటకై మునికాళ్లపై లేచునేనుగుల దంతికాంతులు చిమ్ముచుండెను. పెద్దపులులు నిద్రపోవుచుండగా నడవి యీగలు సెలవులంగు ముసరి దోలుచుచున్నవి. ఇసుకతిప్పలలోనున్న తుంగముస్తల నడవిపందులు త్రవ్వుచున్నవి. మన్నులను మృగములు డొంకలదాటుచున్నవి. ఎలుగుబంట్లు గోళ్ళచే తేనెతెట్టెలను లాగగా తేనెటీగలు రేగినవి. వానిమధ్యనుండి కొంతమేర యెండపడి కొంతమేర నీడగానున్నందున నువ్వులు, బియ్యము కలిపినట్లున్నది. స్వభావోక్తి.

క. పరికించుచు డెందంబునఁ
బురికొను కౌతుకముతోడ ♦ భూమీసురుఁడ
గ్గిరికటకతటనిరంతర
తరుగహనవిహార ♦ తత్పరమతియై. 8

టీ: పరికించుచున్ = పరిశీలించుచు; భూమీసురుడు = ప్రవరుడు; డెందమునన్ = మనసులో; పురికొనుకౌతుకముతోడన్ = ఎక్కువైనవేడుకతో; ఆ +గిరికటక తట = ఆకొండచరియలందు; నిరంతర = దట్టమైన; తరుగహన = కారడవులందు; గుహా = గుహలందు; విహార= విహరించుటయందు; తత్పరమతియై= ఆసక్తిగలవాడై.

సీ. నిడుదపెన్నెఱిగుంపు ♦ జడగట్టి సగరు మ
న్నను మందు తపముఁ ♦ గైకొనినచోటు
జరఠకచ్ఛపకులే ♦ శ్వరువెన్ను గాన రా
జగతికి మిన్నేఱు ♦ దిగినచోటు
పుచ్ఛడీకతనంబు ♦ పోఁబెట్టి గిరికన్య
పతిఁ గొల్వ నాయాన ♦ పడినచోటు
వలరాచరాచవాఁ ♦ డలికాక్షుఁ గనువెచ్చఁ
గరఁగిన యాలకని ♦ కరపుటచోటు

సీ. తపసియిల్లాండ్ర చెలువంబుఁ ♦ దలఁచి తలఁచి
మునుప మూఁడిచ్చు విరాళిఁ ♦ గొన్నచోటు
కనుపువులు వేల్పుఁబడవాలుఁ ♦ గన్నచోటు
హర్షమునఁ జూచి ప్రవరాఖ్యుఁ డాత్మలోన. 9

టీ: ప్రవర + ఆఖ్యుఁడు = ప్రవరుఁడను పేరుకలవాఁడు; సగరుమున్మనుమండు = సగరుని మనుమని కొడుకు-భగీరథుఁడు; నిమురపెన్నెఱిగుంపు = పొడవైనజుట్టు; జడగట్టన్ = జడవలె నల్లుకొనఁగా; తపము = తపస్సును; కైకొనినచోటు = చేసినచోటు; మిన్ను + ఏఱు = ఆకాశగంగ; జరఠకచ్ఛపకుల + ఈశ్వరువెన్ను = ముసలివాఁడైన ఆదికూర్మముయొక్క వీఁపు; కొనరాన్ = కన్పడునట్లు; (పైనుండి ధారపడుచుండఁగా కొండమీఁదనుండి అంతలోతుగొయ్యిపడినదని భావము.) జగతిన్ = భూలోకమునకు, దిగినచోటు = అవతరించిన ప్రదేశము; గిరికన్య = పార్వతి; పుచ్చడీకతనంబునన్ = సిగ్గును; పోఁదట్టి = దిగవిడిచి; పతిన్ = కర్తకాఁబోవు శివుని; కొల్వన్ = సేవించుటకు; ఆయాసపడినచోటు; వలరాచరాచవాఁడు = మన్మథుఁడనురాజు; అలికాక్షుకనువెచ్చన్ = నొసటికన్నుకల శివుని కంటిమంటతో; కదిగిన = బూదియైన; అల = ప్రసిద్ధమైన; కనికరపుచోటు = జాలిపుట్టించుచోటు; మును = పూర్వము; తపసియిల్లాండ్ర = మునిపత్నులయొక్క; చెలువంబు = అందమును; తలచితలచి = ధ్యానించి; మూఁడు + చిచ్చులు = త్రేతాగ్ని (యజ్ఞములోనుండు దక్షిణాగ్ని, గార్హపత్యాహవనీయములు) విరాళిన్ = విరహమును; కొన్నచోటు = పొందినచోటు; కనుము + పులు = కనుపులుండుగడ్డి (గెల్లు) వేల్పుపడవాలున్ = దేవసేనాపతియగు కుమారస్వామిని; కన్నచోటు = కనినప్రదేశము; హర్షమునన్ = సంతోషముతో చూచి; ఆత్మలోనన్ = తనలో. (ముందునకన్వయము) (మూఁడిచ్చుఅనఁగా మూఁడు చిచ్చులవాఁడు శివుఁడని యర్థముచెప్పి దేవదారువనవిహారముగాఁగలి కొందరు చెప్పుచున్నారు. అదేయుక్తమని తోఁచును.)

చ. విలయకృశానుకీలముల ♦ వేఁడిమిఁ జోఁడిమి మాలి వెల్మిడిన్
గలసిన భూతధాత్రి మఱి ♦ క్రమ్మఱ రూపయినిల్చి యోషధుల్
మొలువఁగఁ జేయునట్టి నయ ♦ ముం బ్రతికల్పము నెట్లు గాంచు నీ
చలిమలవల్ల నల్లసిలు ♦ చల్లఁదనంబును నూనకుండినన్. 19

టీ. విలయకృశానుకీలములన్ = ప్రళయకాలాగ్నిజ్వాలలయొక్క; వేఁడిమిన్ = వేడిచే; జోఁడిమి = పసు; మాలి = చెడి; వెల్మిడిన్ = బూదిలో; కలసినభూతధాత్రి = కలిసినభూమియు; మఱి = మరల; క్రమ్మఱన్ = తిరిగి; రూపయి = భూమిగానై; నిల్చి = ఉండి; ఓషధుల్ = చెట్లు; మొలువంగన్ = మొలుచునట్లు; చేయునట్టి; నయమున్ = శక్తిని; ప్రతికల్పమున్ = బ్రహ్మయొక్క ప్రతిదినారంభమునను, ఈచలిమలవల్లన్ = ఈమంచుకొండవలనను; అల్లసిలు = కల్గు, చల్లదనంబును; ఊనకుండినన్ = వహించనిచో; ఎట్లు; కాంచున్ = పొందును ?

తా. ప్రళయకాలమున అగ్నిచే కాలి బాడిపడినట్టి భూమి మరల సృష్టిలో పూర్వరూపమును పొందినను, ఈహిమవత్పర్వతమునకుం జెలువేలేనిచో మెరుగులు మొలుచునట్టి శక్తి లేకపోయెడిది. అలం. కావ్యలింగము. వాక్యార్థమునకు వాక్యార్థము కారణమైనచో కావ్యలింగము.

సీ. పసుపునిగ్గులు దేఱు ♦ సాఁపజన్నిద మొప్పఁ
ప్రమథాధిపతి యింటి ♦ పట్టెఱింగ
శచి కీఁతఁ గఱపుచుఁ ♦ జదలేట సురరాజు
జలకేళి సవరించు ♦ చెలు వెఱింగె
నదనుతోఁ జేఁపి చ ♦ న్నవిసి యోషధుల మ
న్మొదవు కొండలఁ గెల్ల ♦ బిదుక నెఱిఁగెఁ
వేల్పుటింతులలోన ♦ విఱ్ఱవీగుచు మేన
నవరత్న రచనల ♦ రవణ మెఱిఁగెఁ

గీ. బరిపరివిధంపు జన్నంపుఁ ♦ బరికరంపు
సొంపు సంపద నిఖిల ని ♦ లింప సభయు
నప్పటప్పటికిని జిహ్వ ♦ త్రుప్పు డుల్ల
నామెత లెఱింగె నీ తుషా ♦ రాద్రి కతన. 11

టీ. ఈతుషారాద్రికతనన్ = ఈమంచుకొండ మూలముగా; పసుపునిగ్గులు = పసుపుకాంతులు; తేఱు = తేటగాకనిపించు; సాఁపు+జన్నిదము = [illegible]; ఒప్పన్ = ప్రకాశింపగా; ప్రమథ+అధిపతి = శివుడు; ఇంటిపట్టు = ఇంటిలోనుండుటను (గృహస్థధర్మమును) ఎఱింగెన్ = ఎఱిగెను; శచికిన్ = శచీదేవికి; ఈఁత = ఈదుటను; కఱపుచున్ = నేర్పుచు; చదలేఱు+అన్ = ఆకాశగంగయందు; సురరాజు = ఇంద్రుడు; జలకేళి = జలక్రీడ; సవరించుచెలువు = చేయుకీలిని; [illegible]; మన్మొదవు = గోరూపముధరించిన భూదేవి; అదనుతో = సమయమున; చేఁపి; చన్నవి = చన్నులు, అవిసి = ఉబ్బించి; కొండలకెల్లన్ = అన్నికొండలకును; [illegible] = చెట్లను; పిదుకనెఱిఁగెన్ = పిదుకుటను నేర్చెను (హిమవంతుడు [illegible]) మేన = హిమవంతుని భార్య; వేల్పుటింతులలోనన్ = దేవతాస్త్రీలలో; విఱ్ఱవీగుచున్ = మిక్కిలిగర్వపడుచు; నవరత్న = తొమ్మిది రత్నములయొక్క; రచనల = చెక్కడపు పనిగల; రవణము = అలంకారము; ఎఱిఁగెను; నిఖిలనిలింపసభయున్ = దేవతలందరును; బరిపరివిధంపు = పలురకములైన; జన్నంపుపరికరంపు = యజ్ఞపరికరములయొక్క; సొంపుసంపదన్ = అభివృద్ధిచే; అప్పటికిన్ + అప్పటికిన్ = అయా సమయములందు; జిహ్వాత్రుప్పుడుల్లన్ = నాలుకకు పట్టిన పూచిపోవునట్లు; (హితకరమైనది తినవలెనని [illegible]) ఆమెతలు = విందులు, ఎఱింగెన్. (మేన = మేనకయను నప్సరసయని కొందఱు.)

తా: హిమవంతుని ఘూలముగా బ్రహ్మచారిగానున్న శివుడొకయింటివాడై నాడు. ఇంద్రుడు తన కీర్తి సేవ్పుచు జలక్రీడా సౌఖ్య మనుభవించెను. హిమవంతుడు చూడనైన కుమారుకొనగా గొన్నపమైన భూదేవినే ఓషధులు పిదికిరి. మేన ఈకొండ నిండి నవరత్నఖచితములైన యాభరణములను ధరించి దేవతాస్త్రీలలో విఖ్యాతిగినది. ఇందు పుట్టిన యజ్ఞసాధనములచే దేవతలకు నాలుక తృప్తుచున్నది.

మ. తలమే బ్రహ్మకునైన నీనగ ♦ మహత్త్వం బెన్న నే నిచ్చోడం
గలచోద్యంబులు రేపు గన్గొనియెదం ♦ గా కేమి నేఁ డేగెదన్
నళినీబాంధవ భానుతప్త రవికాం ♦ త స్యంది నీహార కం
దళనూత్కారపరంపరల్ పయిపయిన్ మ ♦ ధ్యాహ్నముందెల్పెడిన్:

టీ: ఈనగమహత్త్వంబు = ఈకొండగొప్పదనము; ఎన్నన్ = ఎన్నుటకు; బ్రహ్మకునైనన్; తలమే = శక్యమా ? ఈ+ఎడన్ = ఇక్కడ; కల=ఉన్న;చోద్యంబులు = అద్భుతములు; రేపు; కన్గొనియెదన్ = చూతును; కాకేమి = కాకఅంత హడావిడేమి వచ్చినది ? నేడు; ఏగెదన్ = వెళ్ళుదును; నళినీబాంధవ = కమలములకు హితుడైన సూర్యునియొక్క; భాను = కిరణములచే; తప్త = వేడెక్కింపబడిన; రవికాంత = సూర్యకాంతపురాలమీదికి; స్యంది = జారుచున్న; నీహారకందళ=మంచు బొట్లవలని; నూత్కారపరంపరల్ = 'చుంయి చుంయి' మనుచప్పుళ్లు; పయిపయిన్ = మీదమీద; మధ్యాహ్నమున్, తెల్పెడిన్ = తెల్పుచున్నవి.

తా: ఈహిమవత్పర్వతముయొక్క వింతల నెన్నుట బ్రహ్మతరమైనకాదు. ఈరోజునసే చూడవలెనా ? రేపుచూతును. నేటికిపోదును. అప్పుడే మధ్యాహ్నమైనట్లు సూర్యకాంతపు రాళ్ళమీదపడి మంచుబిందులు చుంయి చుంయి మనుటచే తెలియుచున్నది.

గీ. అనుచుఁ గ్రమ్మఱు వేళ నీ ♦ హారవారి
బెరసి తత్పాదలేపంబు ♦ గరఁగిపోయెఁ
గరఁగిపోవుట యెఱుఁగఁ డ ♦ ద్ధరణిసురుఁడు
దైవకృతమున కిల నసాధ్యంబు గలదె. 13

టీ: అనుచున్; క్రమ్మఱు వేళన్ = మరలునప్పుడు; నీహారవారి = మంచునీరు; బెరసి = అంటి; తత్ + పాదలేపంబు = అతని పాదములకు పూసికొన్న పసరు; కరిగి పోయెన్; కరగిపోవుట; అ+ధరణీసురుడు = ప్రవరుడు; ఎఱుగడు; ఇలన్ = భూమిపైన్ దైవకృతమునకున్ = దైవముచేయుపనికి; అసాధ్యంబు = సాధ్యముకానిది; కలదె = ఉన్నదా ?

తా: అక్కడిమంచు నీరుతగిలి పాదలేపము కరిగిపోయినది. ఆప్రవరుడది కరిగినట్లే యెఱుగడు. దైవతంత్రమునకింకిపోదుకదా! అలం. అర్థాంతరన్యాసము.

మ. అతఁ డట్లౌషధహీనుఁడై నిజపురీ ♦ యాత్రామిళత్కౌతుకో
ద్ధతిఁ బోవన్ సపది స్ఫుటార్తిఁ జరణ ♦ ద్వంద్వంబు రాకుండినన్
మతిఁ జింతించుచు నవ్విధం బెఱిఁగి హా! ♦ నన్నిట్లు దైవంబ! తె
చ్చితె యీఘోరవనప్రదేశమునకున్ ♦ సిద్ధాపదేశంబునన్. 14

టీ: అతడు, అట్లు, ఔషధహీనుడై = మందులేనివాడై; నిజపురీ = తనయూరికి; యాత్రా = వెళ్ళుటకై; మిళత్ = కూడిన; కౌతుక+ఉద్ధతిన్ = ఎక్కువవేడుకతో; పోవన్ = వెళ్ళుటకు; చరణద్వంద్వంబు = రెండుకాళ్లు; రాకుండినన్=రాకపోగా; సపది = అప్పుడు; స్ఫుట+ఆర్తిన్ = స్పష్టమైన బాధతో; మతిన్ = బుద్ధియందు; చింతించుచున్ = విచారించుచు; ఆ+విధంబు = పాదలేపముకరగినట్లు; ఎఱిఁగి; హా = అయ్యో! దైవంబ = దైవమా! నన్నున్+ఇట్లు; సిద్ధ + అపదేశంబునన్ = సిద్ధుడనుమిషతో; ఈఘోరవనప్రదేశమునకున్=భయంకరమైన అడవిపట్టునకు; తెచ్చితి+ఎ = తెచ్చితివా ?

తా: పాదలేపము కరిగినతర్వాత నతడు తనయూరి కెగిరిపోదలచెను. కాని కాళ్లు పైకిలేవలేదు. అప్పుడు జరిగినది తెలిసికొన్నాడు. మనసులో "హా దైవమా! సిద్ధుని మిషతో నన్నీయడవికి తెచ్చిపారవేసితివే!" అని విచారించెను.

క. ఎక్కడి యరుణాస్పదపుర?
మెక్కడి తుహినాద్రి ? క్రొవ్వి ♦ యే రాఁ దగునే?
యక్కట! మును చనుదెంచిన
దిక్కిది యని యెఱుఁగ వెడలు ♦ తెరు వెయ్యదియో? 15

టీ: ఎక్కడి యరుణాస్పదపురము = నాపట్టణమెంతదూరము ? తుహిన+అద్రి = హిమవత్పర్వతము; ఎక్కడ; క్రొవ్వి = పొగరెక్కి (రావచ్చునా కూడదా అని ఆలోచింపక) ఏన్ = నేను; రాన్+తగునే = రావచ్చునా? అక్కట! మును = మునుపు; చనుదెంచిన = వచ్చిన; దిక్కు = మార్గము; ఇది+అని యెఱుఁగన్ = ఇదనినేనెరుగను; వెడలుతెరువు = వెళ్లెడిమార్గము; ఏ+అది+ఓ=ఏదో?

మ. అకలంకౌషధసత్త్వముం దెలియ మా ♦ యాద్వారకావంతి కా
శి కురుక్షేత్ర గయా ప్రయాగములు నే ♦ సేవింపఁ గుద్దండ గం
డక వేదండ వరాహ వాహరిపు ఖ ♦ డ్గ వ్యాఘ్ర ముమ్మ్రంచుఁగొం
[illegible] రాఁ జెల్ల [illegible] బుద్ధిజాడ్యజనితో ♦ న్మాదుల్ గదా శ్రోత్రియుల్.

టీ: నేన్ = నేను; అకలంక= నిర్దుష్టమైన; ఔషధసత్త్వమున్=ఔషధమహి [illegible] = [illegible] మాయా = మాయాద్వారము; ద్వారకా; అవంతి = ఉజ్జయిని; కాశి; కురుక్షేత్ర; గయా; ప్రయాగములు = ప్రయాగక్షేత్రములను;

సేవింపక; ఉద్దండ=క్రూరమైన; గండక=గండకమృగములు; వేదండ=ఏనుగులు; వరాహ=అడవి పందులు; వాహారిపు=అడవి దున్నపోతులు; ఖడ్గ=ఖడ్గమృగములు; వ్యాఘ్రము=పెద్దపులులు కలవైన; (ఇచ్చట షష్ఠీవిశేషణమునకు ప్రథమ వచ్చినది) ఈ+మంచుకొండకున్=ఈకొండకు; రాన్+చెల్లును+ఎ=రాదగునా? శ్రోత్రియుల్=వేదము చదివినవారు; బుద్ధిజాడ్య=తెలివితక్కువచే; జనిత+ఉన్మాదుల్=పుట్టిన మనశ్చాంచల్యము కలవారు; కదా?

తా : నేను సిద్ధనిమంగనుహిమ నెరుగగోరి ప్రసిద్ధమైనగయా, ప్రయాగ, కాశి, హరిద్వారము, ఉజ్జయిని మున్నగు పట్టణములకుపోక. క్రూరమృగములుకల యీ కొండకేల రావలెను. ఇక్కడ ఇట్టి బాధకల్గినచో తిరిగి యింటికి వెళ్లుటకు దారిదొరకడిది. వేదవేత్తలైనవారు తెలివితక్కువ వారుకదా! అలం. అర్థాంతర న్యాసము.

సీ. నను నిముసంబు గా ♦ నకయున్న నూ రెల్ల
నరయు మజ్జనకుఁ డెం ♦ తడలు నొక్కొ
యెప్పుడు సంధ్యలయందు ♦ నిలు వెళ్లనీక న
న్నోమెడు తల్లి యెం ♦ తొఱలు నొక్కొ
యనుకూలవతి నాదు ♦ మనసులో వర్తించు
కులకాంత మది నెంత ♦ కుందు నొక్కొ
గడఁ దోడు నీడలై ♦ క్రీడించు సచ్ఛాత్రు
లింతకు నెంతచిం ♦ తింతు రొక్కొ

గీ. యతిథిసంతర్పణంబు లే ♦ మయ్యె నొక్కొ
యగ్ను లే మయ్యెనొక్కొ ని ♦ త్యంబులైన
కృత్యములఁ బాపి దైవంబ ♦ కినుక నిట్లు
పాఱవైచితె మిన్నులు ♦ పడ్డచోట. 17

టీ : ననున్=నన్ను; నిముసంబు = నిమిషము; కానకయున్నన్ = చూడకున్నచో; ఊరు+ఎల్లన్=ఊరంతయు; అరయు=వెదకెడి; మత్+జనకుడు = నాతండ్రి; ఎంత+అడలును+ఒక్కొ=ఎంతగా విచారించునో? ఎపుడున్ = ఎల్లప్పుడును; సంధ్యలయందున్ = సంధ్యాకాలములందు; ఇలువెళ్లనీక = ఇల్లువెడలిపోనియ్యక; ఓమెడు = కాపాడునట్టి; తల్లి; ఎంత+ఒఱలునొక్కొ = ఎంతగా బాధపడునో? అనుకూలవతి = నాకనుకూలముగా నడచునది; నాదుమనసులోన్ = నామనసునకు; వర్తించు = ఎక్కిన (నాకునచ్చిన;) కులకాంత=భార్య; మదిన్ = మనసులో; ఎంత; కుందునొక్కొ = కుములునో? గడన్ = దగ్గర; తోడునీడలై = సహాయులై; క్రీడించు=విహరించెడి; సత్+ఛాత్రులు = మంచిశిష్యులు; ఇంతకున్ = ఇప్పటికి;

ఎంతచింతింతురోక్కా; అతిథిసంతర్పణంబులు=అతిథులకు భోజనములు పెట్టుటలు; అగ్నులు = హోమముచేయవలసిన మూడగ్నులును; దైవంబ = దైవమా? కినుకన్ = కోపముతో; నిత్యంబులైన = ప్రతిదినముచేయవలసిన; కృత్యములన్ = కర్మలనుండి; పాపి = ఎడబాపి; మిన్నులు + పడ్డచోటన్ = ఆకాశములు వాలినచోట (చాలయెత్తైన దూరప్రదేశమున) పాఱవైచితె=విసరివేసితివా? అలం. సందేహము.

క. నను నిలుసేరు నుపాయం
బొనరింపఁగఁ జాలు సుకృతి ♦ యొకఁ డొదవఁ డొకో
యనుచుం జింతాసాగర
మున మునిఁగి భయంబు గదురఁ ♦ బోవుచు నెదురన్. 18

టీ: ననున్=నన్ను; ఇలు + చేరు + ఉపాయంబు = ఇల్లుచేగెడి ఉపాయము; ఒనరింపగన్ = చేయుటకు; చాలుసుకృతి=శక్తికల పుణ్యాత్ముడు; ఒకడు = ఎవడైనను; ఒదవడొకో = దొరకకుండునా? అనుచున్; చింతాసాగరమునన్ = విచారమను సముద్రమున; మునిగి, భయంబు, కదురన్ = కల్గగా; పోవుచున్ = ఏదోదారినిపోవుచు; ఎదురన్ = ఎదుట; (ముందున కన్వయము) అలం. రూపకము, సందేహము.

సీ. కులిశధారాహతి ♦ పొలుపునఁ బైనుండి
యడుగుమోవఁగ జేగు ♦ రైన తటులఁ
గనుపట్టులోయ గం గానిర్ఝరము వాఱఁ
జలువయూ నయ్యేటి ♦ కెలఁకులందు
నిసుక వెట్టిన నేల ♦ నేచి యరణ్యాంశులఁ
జొరనీక దట్టమై ♦ యిరులు గవియు
క్రముకపున్నాగ నా ♦ రంగ రంభా నాళి
కేరాదివిటప కాం ♦ తారవీథిఁ

గీ. గెరలు పిక శారికాకీర ♦ కేకిభృంగ
సారసధ్వనిఁ దనలోని ♦ చంద్రకాంత
దరులు ప్రతిశబ్ద మీన గం ♦ ధర్వ యక్ష
గానఘూర్ణిత మగునొక్క ♦ కోనఁ గనియె. 19

టీ: కులిశధారా=వజ్రాయుధపుపదనుచేనైన; హతిపొలుపునన్ = దెబ్బలచే; పైనుండి అడుగుమోవగన్ = క్రిందవరకును; జేగురైన=ఎఱ్ఱని; తటులన్ = చరియలలో; కనుపట్టులోయన్ = కనుపడుచున్న రెండు కొండల మధ్యప్రదేశమున, గాంగ

నిర్ఝరము = గంగాప్రవాహము; పాఱన్ = ప్రవహించుచుండగా; చలువయౌ = చల్లనైన; ఆ+ఏఱు + కోలకులందున్=ఆనదికి రెండు ప్రక్కలను; ఇసుక + పెట్టిన నేలన్=ఇసుక భూములందు; ఏచి=పెరిగి; అర్క+అంశులన్ + సూర్యకిరణములను; చొరనీక=ప్రవేశింపనియ్యక; దట్టమై=చిక్కగానుండి; ఇరులు + కవియు = చీకట్లు క్రమ్ము; క్రముక=పోక; పున్నాగ = పొన్న; నారంగ = నారింజ; రంభా = అరటి; నాళికేర+ఆది=కొబ్బరిమున్నగు; విటపి = చెట్లయొక్క; కాంతారవీథిన్ = తోపులందు; కెరలు = కూయుచున్న; పిక కోకిలలయొక్క; శారికా = గోరువంకల యొక్క; కీర = చిలుకలయొక్క; కేకి = నెమళ్లయొక్క; భృంగ = తుమ్మెదల యొక్క; సారస=బెగ్గురు పక్షులయొక్క; ధ్వనిన్ = చప్పుడుచే; తనలోని = తనలోనున్న; చంద్రకాంతదరులు = చంద్రకాంతపురాలగుహలు; ప్రతిశబ్దము = ప్రతిధ్వని; ఈనన్ = పుట్టించగా; గంధర్వయక్ష = గంధర్వులయొక్క, యక్షుల యొక్క; గానఘూర్ణితమగు = సంగీతముచే ధ్వనించు; ఒక్కకోనన్ = ఒకకొండల సందును; కనియెన్ = చూచెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

తా: అక్కడ కొండలోయ యున్నది. దాని కిరుప్రక్కలను వజ్రాయుధముచే తెగగొట్టబడినట్లుగా జేగురైన కొండలున్నవి, ఆమధ్యనుండి గంగ ప్రవహించుచున్నది. దాని కిరుప్రక్కలందు నీటి చలువచే నిసుక తిప్పలందు పెరిగిన చెట్లతోపులలో కూయుచున్న పికాదిధ్వనులు గుహలనుండి ప్రతిధ్వనించుచున్నవి. గంధర్వ యక్షుల సంగీతధ్వనులు వినబడుచున్నవి. ప్రవరుడాలోయను చూచెను.

క. కనుఁగొని యిది మునియాశ్రమ
మను తపాతపఁ బొడమి యిచటి ♦ కరిగిన నాకుం
గన నగు నొక తెఱువ యని
మనమునఁ గల దిగులు కొంత ♦ మట్టువడంగన్. 20

టీ: కనుగొని = చూచి; ఇది = ముందుకన్పించుచున్నది; మునియాశ్రమము; అనుతపాతప=అనిరెడి ఆదుర్దా; పొడమన్ = పుట్టగా; ఇచటికిన్; అరిగినన్ = వెళ్లినచో; నాకున్; ఒకతెఱువ = ఒకదారి; కననగున్ = తెలిసికొనవీలగును; అని; మనమునన్+కలదిగులు=మనస్సులోని బాధ; కొంత = కొంచెము; మట్టు+పడంగన్ = తగ్గగా. (ముందునకన్వయము)

చ. నికటమహీధరాగ్రతట ♦ నిర్గతనిర్ఝరధారఁ బాసి లో
యకుఁదలక్రిందుగా మలఁక ♦ లై దిగుకాలువ వెంటఁబూచుమ
ల్లిక లవలంబనంబుగ న ♦ లిప్రకరధ్వని చిమ్మ రేఁగ లో
నికి మణిపట్టభంగసర ♦ ణిన్ ధరణీసురుఁ డేగి చెంగటన్. 21

టీ: ధరణీసురుడు=ప్రవరుడు; నికట = సమీపముననున్న; మహీధర + అగ్ర తట=కొండచివరి ప్రదేశమునుండి; నిర్గత = స్రవించు, నిర్ఝరధారన్ = సెలయేటి ధారను; పాసి=విడిచి; లోయకున్=కోనకు; తలక్రిందుగాన్ = నిలువుగా; మల

కత్తై = మెలికలుగా; దిగుకాలువవెంటన్ = ప్రవహించుకాలువవంటి; పూచుమల్లికలు =పూచెడిమల్లెలు; అవలంబనంబుగన్ = ఆధారముగా; అలిప్రకరధ్వని = తుమ్మెదల గుంపురొద; చిమ్మిరేగన్ = ఎక్కువకాగా; మణిపట్టభంగసరణిన్ = మణులమెట్ల దారిని; లోనికిన్ = కోనలోపలికి; ఏగి; చెంగటన్ = దగ్గరలో (ముందున కన్వయము)

తా : ప్రవరుడు తానున్నచోటికి దగ్గరలో కొండశిఖరమునుండి లోయలోనికి వంపులుతిరిగి తలక్రిందుగా పడుచున్న సెలయేటిపాయకు రెండు ప్రక్కలందు మొలిచి పూచిన మల్లెతీగలు పట్టుకొని, అవికదలినందున రేగి తుమ్మెదలు రొదసేయుచుండగా రత్నముల మెట్లదారిగుండా కోనలోనికిదిగి ఆ సమీపమున...

శా. తావుల్ గ్రేవలఁ జల్లు చెంగలువకే ♦ దారంబు తీరంబునన్
మావుల్ గ్రోవులు నల్లిబిల్లిగొను కాం ♦ తారంబునం దైందవ
గ్రావాకల్పితకాయమానజటిల ♦ ద్రాక్షాగుళుచ్ఛంబులం
బూవుందీవెల నొప్పు నొక్కభవనం ♦ బున్ గారుడోత్కీర్ణమున్.

టీ : గ్రేవలన్ = ప్రక్కలందు, తావుల్ =పరిమళములను, చల్లు = ప్రసరింప జేయు; చెన్ను+కలువ=ఎఱ్ఱకలువలుకల; కేదారంబుతీరంబునన్ = పల్లపునేలగట్టున; మావుల్ =మామిడిచెట్లు; గ్రోవులు=ఎఱ్ఱగోరింటచెట్లు; అల్లిబిల్లి గొనుకాంతారంబు నందున్ =ఒకదానితోనొకటి పెనవేసికొన్న అడవిలో; ఐందవగ్రావ = చంద్రకాంత పురాలచే; ఆకల్పిత = తయారుచేయబడిన; కాయమాన = పందిరియందు; జటిల = దట్టముగానల్లుకొన్న; ద్రాక్షాగుళుచ్ఛంబులన్ = ద్రాక్షతీగెలకున్న గుత్తులతో; పూవుందీవెలన్ =పూలతీగెలతోను; ఒప్పు = ప్రకాశించు; ఒక్కభవనంబున్ = ఒక మేడను; గారుడ + ఉత్కీర్ణమున్ = పచ్చనిమాణిక్యములచే పొదుగబడినదానిని (కాంచి అని ముందుదానితో అన్వయము)

తా : ఎఱ్ఱకలువలున్న పల్లపునేలప్రక్కనున్న మామిడి, ఎఱ్ఱగోరింటతో పునశ్చ మ చంద్రకాంతపు రాతి స్తంభములుకల్గిన పందిరిమీద అల్లుకొన్న ద్రాక్షతీగెలు, పూల తీగెలనుండి వ్రేలాడు ద్రాక్షపండ్లగుత్తులు, పూలగుత్తులతో ఇంపుగానున్న మేడను (చూచి.)

క. కాంచి తదీయవిచిత్రో
దంచితసౌభాగ్యగరిమ ♦ కచ్చెరువడి యా
కాంచనగర్భాన్వయమణి
యించుక దడయంగ నచటి ♦ కేగెడు వేళన్. 23

శ్రేష్ఠుడు; ఇంచుక = కొద్దిగా; తఱియంగన్ = సమీపించగా; అచటికిన్; ఏగడు వేళన్ = వెళ్లునప్పుడు. (ముందునకన్వయము)

క. మృగమదసౌరభవిభవ
ద్విగుణితఘనసారసాంద్ర ♦ వీటీగంధ
స్థగితేతరపరిమళమై
మగువపొలుపు దెలుపు నొక్క ♦ మారుత మొలసెన్. 24

టీ : మృగమదపరిమళవిభవ = కస్తూరిసువాసనకన్న; ద్విగుణిత = రెట్టించబడిన; ఘనసార = పచ్చకర్పూరముతో కూడిన; సాంద్ర = దట్టమైన; వీటీగంధస్థగిత = తాంబూలపువాసనచే కప్పబడిన; ఇతరపరిమళమై = ఇతరసువాసనలుకలదై; మగువ పొలుపు = స్త్రీయున్నట్లుచాయ; తెలుపు + ఒక్క మారుతము = తెలిపెడియొక గాలి; ఒలసెన్ = వీచెను.

తా : కస్తూరి, పచ్చకర్పూరము మున్నగు పరిమళద్రవ్యములతోడి తాంబూలపు వాసన తక్కిన పువ్వులవాసనల నణచి, స్త్రీయున్నట్లు తెలుపుచు వీచినది. ఆగాలివీచుటతో అక్కడ స్త్రీయున్నట్లు తెలిసినది. అలం. కావ్యలింగము.

మ. అతఁ డా వాతపరంపరాపరిమళ ♦ వ్యాపారలీలన్ జనా
న్వితమిచ్చోటని చేరఁబోయి కనియెన్ ♦ విద్యుల్లతావిగ్రహన్
శతపత్రేక్షణఁ జంచరీకచికురం ♦ జంద్రాస్యఁ జక్రస్తనిన్
నతనాభిన్ నవలా నొకానొకమరు ♦ న్నారీశిరోరత్నమున్. 25

టీ : అతడు; అవాతపరంపరా = ఆగాలితెరలవలన; పరిమళవ్యాపారలీలన్ = సువాసనతెగులుటచే; ఈ + చోటు = ఈప్రదేశము; జన + అన్వితము = జనులతో కూడినది; అని; చేరన్ + పోయి = దగ్గరకేగి; విద్యుత్ + లతావిగ్రహన్ = మెరపుతీగవంటి శరీరముకలదాని; శతపత్ర + ఈక్షణన్ = వందరేకులుకల తామరపువ్వువంటి కన్నులుకలదాని; చంచరీకచికురన్ = తుమ్మెదలవంటి జుట్టుకలదాని; చక్రస్తనిన్ = చక్రవాకపక్షులవంటి స్తనములు కలదానిని; నతనాభిన్ = లోతైనబొడ్డు కలదాని; ఒకానొకమరుత్ + నారీశిరోరత్నమున్ = దేవతాస్త్రీలలో శ్రేష్ఠురాలైన; నవలాన్ = స్త్రీని; కనియెను = చూచెను.

తా : ఆగాలితెరలవలన ఇక్కడ జనులుందురని చేరబోయి, మెరపుతీగవంటి శరీరము, తామరపువ్వువంటి కన్నులు, తుమ్మెదలవంటిజుట్టు, చంద్రునివంటిముఖము; చక్రవాకములవంటి స్తనములు, లోతైన నాభికల ఒకానొక దేవతాస్త్రీని చూచెను.

తే. అమలమణిమయనిజమంది ♦ రాంగణస్థ
తరుణసహకారమూల వి ♦ తర్ది మీఁద
శీతలానిల మొలయ నా ♦ సీనయైన
యన్నిలింపాబ్జముఖియు న ♦ య్యవసరమున. 26

టీ : అమల=స్వచ్ఛమైన; మణిమయ=మణులచే చట్టాచేయబడిన; నిజమందిర= తనయింటి; అంగణస్థ = ముందరనున్న; తరుణసహకార = లేత మావిగున్న యొక్క; మూల = మొదటనున్న; వితర్దిమీదన్ = అరుగుపై; శీతల + అనిలము= చల్లనిగాలి; ఒలయన్ = వీచగా; ఆసీనయైన = కూర్చున్న; ఆ+నిలింప + అబ్జముఖి యున్+ఆదేవతాస్త్రీయును; ఆ+అవసరమునన్ = ఆసమయమందు; (ముందున కన్వయము)

సీ. తతనితంబాభోగ ♦ ధవళాంశుకములోని
యంగదట్టపుఁ గావి ♦ రంగువలన
శశికాంతమణిపీఠి♦జాజువాఱఁగఁ గాయ
లుత్తుంగకుచపాళి ♦ నత్తమిల్లఁ
దరుణాంగుళీఘాత ♦ తంత్రీస్వనంబుతో
జిలిబిలిపాట ము ♦ద్దులు నటింప
నాలాపగతిఁ జొక్కి ♦ యరమోడ్పుఁ గనుదోయి
రతిపారవశ్య వి ♦ భ్రమముఁ దెలుపఁ
గీ. ప్రౌఢిఁ బలికించు గీతప్ర ♦ బంధములకుఁ
గ్రమకరపంకరుహరత్న ♦ కటకఝుణఝు
ణ ధ్వనిస్ఫూర్తి తాళమా ♦ నములు గొలుప
నింపు దళుకొత్త వీణ వా ♦ యింపుచుండి. 27

టీ: తత = వెడల్పైన; నితంబ = పిరుదులయొక్క; ఆభోగ = నిండుమీద నున్న; ధవళ + అంశుకములోని = తెల్లనివస్త్రములోపలి; అంగదట్టపు = పావడ యొక్క; కావిరంగువలనన్=ఎఱుపురంగుచే; శశికాంతమణిపీఠి = చంద్రకాంతపుపీట, జాజు+పాఱగన్ = ఎఱ్ఱగాకాగా; కాయలు = వీణకునమర్చిన సొరకాయలు; ఉత్తుంగకుచపాళిన్=ఎత్తైన స్తనప్రదేశమును; అత్తమిల్లన్ = అనగా; తరుణ = మృదువైన; అంగుళీ=వ్రేళ్లచే; ఘాత=మీటబడిన; తంత్రీస్వనంబుతోన్ = తీగెలధ్వనితో; జిలిబిలిపాట=సన్ననికొంతుపాట; ముద్దులునటింపన్ = వినుటకింపుగాగా; ఆలాపగతిన్ = రాగాలాపముచేయుటలో; చొక్కి=పరవశయై; అరమోడ్పుగనుదోయి = సగము మూసినకన్నులజంట; రతి = సురతవేళకల్గు; పారవశ్యవిభ్రమము = పరవశత్వపువిలాసమును; తెలుపన్ = తెల్పగా; ప్రౌఢిన్ = నేర్పుతో; పలికించు = వీణపైపలుకు నట్లుచేయు; గీతప్రబంధములకున్ = సంగీతపుకృతులకు; క్రమ = అందమైన; కరపంకరుహ=పద్మములవంటి హస్తములయొక్క; రత్నకటక = రత్నములు పొదివినకంకణములయొక్క; ఝుణఝుణధ్వని = ఝుణఝుణమను చప్పుడుయొక్క; స్ఫూర్తి = వినిపించుట; తాళమానములు = తాళప్రమాణములను; కొలుపన్ = కల్గింపగా; ఇంపు దళుకొత్తన్ = పొయికూర్పగా; వీణ; వాయింపుచుండి=వాయించుచు... (ముందున కన్వయము)

తా : ఆమె లోపల నెఱ్ఱని పావడ కట్టి పైన నల్లని సన్నని చీర కట్టినది. ఆచీరలోనుండి ఎఱ్ఱని పావడకాంతి ఆమె కూర్చున్న చంద్రకాంతపుపీటమీదికిపడి దాని నెఱ్ఱగా చేయుచున్నది. సారకాయలు చంటినానునట్లు వీణెను పట్టుకొని తంత్రీనాదముతో తనమృదుమధుర కంఠస్వరము మేళవించి రాగాలాపన చేయుచు రతిపారవశ్యము పొందినట్లు తాదాత్మ్యముతో సగముకన్నులు మూసికొని చేతులకున్నరత్నకంకణధ్వనులు తాళములుకాగా వీణవాయించుచున్నది. ఆకాలమునకూడ ఉత్తమస్త్రీలు లోపలపావడలు (under wears) కట్టుకొనువారు. ఇందు తద్గుణ, నిదర్శన, రూపకము లలంకారములు.

ఉ. అబ్బురపాటుతోడ నయ ♦ నాంబుజముల్ వికసింపఁ గాంతి పె
ల్లుబ్బి కనీనికల్ వికసి ♦ తోత్పలపంక్తులఁ గ్రుమ్మరింపఁగా
గుబ్బమెఱుంగుఁ జన్గవ గ ♦ గుర్పొడువ న్మదిలోనఁ గోరికల్
గుబ్బటిలంగఁ జూచె నల ♦ కూబరసన్నిభు నద్ధరామరున్. 28

టీ : అబ్బురపాటుతోడన్=ఆశ్చర్యముతో; నయన+అంబుజముల్ = పద్మములవంటికన్నులు; వికసింపన్ = విస్ఫారగా; కాంతి; పెల్లుబ్బి = ఎక్కువై; కనీనికల్=కంటిలోనినల్లగ్రుడ్లు; వికసిత+ఉత్పలపంక్తులన్=వికసించిన కలువలబ్రోవును; క్రుమ్మరింపగాన్ = నిండించగా; గుబ్బమెఱుంగు = వట్రువయైనిగనిగలాడు; చన్గవ=చంటిజంట; గగుర్పొడువన్ = పులకరింపగ; మదిలోనన్; కోరికల్; గుబ్బటిలంగన్ = ఎక్కువకాగా; నలకూబరసన్నిభున్ = నలకూబరునితో సమమైన; ఆ+ధరామరున్=ఆబ్రాహ్మణుని; చూచెన్ = చూచెను; అలం. పరిణామము.

తా : ఆదేవతాస్త్రీ నలకూబరునివలె సుందరమైన బ్రాహ్మణుని చూచినది. ఆమె కాశ్చర్యమువేసినది. కన్నులువిస్ఫారితవి. నల్లగ్రుడ్లు కదలుచు కలువపంక్తులున్నట్లనిపించినవి. స్తనద్వయము పులకరించినది. మనస్సులో నెన్నోకోరికలు రేకెత్తినవి.

ఉ. చూచి ఝుళంఝుళత్కటక ♦ సూచితవేగపదారవిందయై
లేచి కుచంబులుం గుఱుము ♦ లేనడు మల్లలనాడ నయ్యెడం
బూచిన యొక్కపోక నును ♦ బోదియఁ జేరి విలోకనప్రభా
వీచికలం దదీయపద ♦ వీ కలశాంబుధి వెల్లిగొల్పుచున్. 29

టీ : చూచి; ఝుళంఝుళత్కటక=ఝుళఝుళమని చప్పుడగునందెలచే; సూచిత=సూచింపబడిన; వేగ=వేగముకల; పద + అరవిందయై = పాదపద్మములుకలదై; లేచి; కుచంబులున్ = స్తనములును; కుఱుమున్ = కొప్పును; లేనడుము = సన్నని నడుము; అల్లలనాడన్ = జవజవలాడగా; ఆ + ఎడన్ = అక్కడనున్న; పూచిన; ఒక్కపోక=ఒకపోకచెట్టుయొక్క; నునుబోదియన్ = నునుపైన మొదలును; చేరి = చేర్లబడి; విలోకనప్రభావీచికలన్=చూపులకాంతి కెరటములతో; తదీయ = అతని

సంబంధమైన; పదవీకలశాంబుధిన్ = వచ్చెడిమార్గ మనెడి పాలసముద్రమును; వెల్లి గొల్పుచున్=పొంగిపొరలునట్లు చేయుచు; (ముందున కన్వయము)

తా : ఆదేవతాస్త్రీ అతనిచూచి గల్లుగల్లున మ్రోయునందెల చప్పుడుతో తన తొందరను సూచించుచులేచి, ఆప్రక్కనున్న పూచినపోకబోదె కొనుకొని నిలువబడి తెల్లనిచూపుల ప్రసరింపజేయుచు అతడువచ్చు మార్గమునే చూచుచుండెను.

మ. మునుమున్ ప్పుట్టెడు కొంకులౌల్యము నిడన్ ♦ మోదంబు విస్తీర్ణతం
జొనుపన్ గోర్కులు గ్రేళ్లు ద్రిప్పమదిమె♦చ్చ్రెల్ రెప్పలల్లార్పన
త్యనుషంగస్థితి బిచ్చపాటొసఁగ నొ ♦ య్యారంబునం జంద్రికల్
దనుకం జూచె లతాంగి భూసురుఁ బ్రఫు♦ల్లనేత్ర పద్మంబులన్ ౩౦

టీ : లతా+అంగి=తీగవంటి శరీరముకల స్త్రీ; మునుమున్ = ముందుగా; పుట్టెడుకొంకు=పుట్టినజంకు; లౌల్యమున్=చాంచల్యమును; (ఆసక్తిని;) ఇడన్ = కల్గించగా; మోదంబు=సంతోషము; విస్తీర్ణతన్ = వైశాల్యమును; చొనుపన్ = పొందింపగా; కోర్కులు; క్రేళ్లుద్రిప్పన్ = గంతులు వేయించగా; మదిమెచ్చ్రెల్ = మనసులోని మెచ్చుకొనుటలు; రెప్పలల్లార్పన్ = కనురెప్పలను చలింపజేయగా; అతి+అనుషంగస్థితి=మిక్కిలి చేరికగానుండుట; బిచ్చపాటు = కదలకుండుటను; ఒసగన్ = ఇయ్యాగా; ఒయ్యారంబునన్ = విలాసముచే; చంద్రికల్ = వెన్నెలలు; తనుకన్ = ప్రకాశింపగా; ప్రఫుల్లత్ + నేత్రపద్మంబులన్ = వికసించిన కనుదామరలతో; భూసురున్ = బ్రాహ్మణుని; చూచెన్.

తా: ప్రవరునిచూడగానే ముందు జంకుఆసక్తికల్గినవి. ఒంటరిగా నందమైనవాడు లభించెనని సంతోషము హెచ్చినది. కోరికలతో కేరింతలు కల్గినవి. తగినవాడే అను మెచ్చు రెప్పలల్లార్ప జేసినది. అతడింకను దగ్గరకు రాగా నిశ్చేష్టమైనది. ఒయ్యారముగా చూచుచుండగా వెన్నెలలు విరియునట్లున్నది. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

క. పంకజముఖి కప్పుడు మై
నంకురితము లయ్యెఁ బులక ♦ లావిష్కృత మీ
నాంకానలసూచక ధూ
మాంకురములుఁ బోలె మఱియు ♦ నతనిం జూడన్. ౩౧

టీ : మఱియున్; అతనిన్ = ప్రవరుని; చూడన్ = చూడగా; అప్పుడు; పంకజముఖికిన్ = పద్మమువంటి ముఖముకలయామెకు; మైన్ = శరీరమందు; ఆవిష్కృత=ప్రకటింపబడిన; మీనాంక=మన్మథుడను; అనలసూచక = అగ్నినిసూచించు; ధూమ+అంకురములుపోలెన్ = పొగమొలకలువలె; పులకలు = గగుర్పాటులు; అంకురితములు = పుట్టినవి; అయ్యెన్.

తా : ఆమెకు ప్రవరుని చూడగానే మన్మథాగ్నిలోపల పుట్టినట్లు సూచించు పొగవలె గగుర్పాట్లు పుట్టినవి.

ఉ. తోఁగలి ఱెప్పలం దొలఁగ ♦ ద్రోయుచుఁ బైపయి విస్తరిల్లు క
న్నుంగవ యాక్రమించుకొను ♦ నో ముఖచంద్రు నటంచుఁ బోవనీ
కంగజుఁ డానవెట్టె కది ♦ యన్ గుఱి వ్రాసెననంగ జాఱె సా
రంగమదంబు లేఁజెమటఁ♦గ్రమ్మె లలాటము డిగ్గి చెక్కులన్. 32

టీ: తోఁగలిఱెప్పలన్ = వాలైనరెప్పలను; తొలఁగన్ = దూరముగా; ద్రోయుచున్; పైపయిన్=మీదమీదకు, విస్తరిల్లు; కన్నుంగవ = రెండుకన్నులు; ముఖచంద్రున్=చంద్రునివంటి ముఖమును; ఆక్రమించుకొనునో; అటంచున్ = అని; పోవనీక = పోనియ్యక; అంగజుడు = మన్మథుడు; ఆనవెట్టె = ఆపువలకు సూచనగా ఆజ్ఞాపించి; కదియన్=దగ్గరగా; గుఱి=గుర్తు; వ్రాసెన్ = వ్రాసెనో; అనంగన్ = అనునట్లు; సారంగమదంబు=బొట్టుగా పెట్టుకొన్న కస్తూరి; లేఁజెమటన్ = చిరుచెమటచే; జాఱి; లలాటమున్ = నొసటినుండి; డిగ్గి = దిగి; చెక్కులన్ = చెంపలను; క్రమ్మెన్=ఆవరించెను; అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

తా: ఆమె కన్నులు విప్పార్చి ప్రవరుని చూచుచున్నది. చెమటతో బొట్టు చెక్కిళ్ళపైకి జారినది. రెప్పలను పైకిత్రోయుచు కన్నులు వెడలుచుండగా మన్మథుడు, ముఖమునుకూడ ఆక్రమించుకొనునేమోయని గీటుగీసినట్లుగా కస్తూరిచారిక లున్నవని కవి యుత్ప్రేక్షించినాడు.

మ. అనిమేషస్థితి మాన్పె బిత్తరపుఁజూ ♦ పస్వేదతావృత్తి మా
న్పె నవస్వేదసమృద్ధి బోధకళ మా♦న్పెన్ మోహవిభ్రాంతి తో
డనె గీర్వాణవధూటికిన్ భ్రమరకీ ♦ ట న్యాయ మొప్పన్ మను
ష్యుని భావించుట మానుషత్వము మెయిం♦జూపట్టెనా నత్తఱిన్. 33

టీ: గీర్వాణవధూటికిన్ = దేవతాస్త్రీకి; అత్తఱిన్ = అప్పుడు; భ్రమరకీట న్యాయము = పచ్చపురుగు తుమ్మెదగునట్లు; (తుమ్మెద పచ్చపురుగును తెచ్చి తన గూటిలో పెట్టి గీపెట్టునట. కొంతసేపటికి ఆపురుగుకూడ తుమ్మెదవలె గీపెట్టును. తుమ్మెదయేయగును) ఒప్పన్=ఒప్పునట్లు; మనుష్యునిన్=ప్రవరుని; భావించుటన్ = ఆలోచించుటచే; తోడనె=వెంటనే; మానుషత్వము = మనుష్యునికున్న ధర్మములు; మెయిన్=శరీరమునందు; చూపట్టెన్ = కనపడెనేమో; నాన్ = అనునట్లు: బిత్తరపు జూపు = చంచలమైనచూపు; అనిమేషస్థితిన్ = రెప్పార్పకపోవుటను; మాన్పెన్; నవస్వేదసమృద్ధి = క్రొత్తచెమట ఎక్కువగా పట్టుట; అస్వేదతావృత్తిన్ = చెమట పట్టకపోవుటను; మాన్పెన్; మోహవిభ్రాంతి = ప్రేమాతిశయమువలన ఆలోచన లేకపోవుట; బోధకళన్=జ్ఞానము కల్గుటను; మాన్పెన్.

తా: దేవతాస్త్రీయైనను మనుష్యుని భావించుటచే భ్రమరకీట న్యాయముగా ఆమెకు రెప్పార్పకుండుట, చెమటపట్టకుండుట, వివేకము అను దేవతా లక్షణములు పోయి రెప్పలుమూయుట, చెమటపట్టుట, మోహముకల్గుట అను మనుష్యధర్మములు కల్గినవి.

వ. ఇట్లతని రూపరేఖావిలాసంబులకుఁ జొక్కి యక్కమల పత్రేక్షణ యాత్మగతంబున. 34

టీ: ఇట్లు; అతనిరూపరేఖావిలాసంబులకున్ = అతనియొక్క అందము, విలాసములకు; చొక్కి=పరవశయై; ఆ + కమలపత్ర+ఈక్షణ = తామర రేకులవంటి కన్నులుకల ఆమె; ఆత్మగతంబునన్ = తనలో; (తలచెను.)

ఉ. ఎక్కడివాఁడొ యక్షతన ♦ యేందు జయంత వసంత కంతులన్
జక్కదనంబునం గెలువఁ ♦ జాలెడివాఁడు మహీసురాన్వయం
బెక్కడ యీతనూవిభవ ♦ మెక్కడ యేలనిబంటుగా మరుం
డక్కఁగొనంగ రాదె యకటా నను వీఁడు పరిగ్రహించినన్. 35

టీ: (ఇతడు) యక్షతనయ = కుబేరుని కొడుకగు నలకూబరుని; ఇందు = చంద్రుని; జయంత = ఇంద్రుని కొడుకైన జయంతుని; వసంత = వసంతుని; కంతులన్=మన్మథుని; చక్కదనంబునన్=అందములో; గెలువన్ = గెల్చుటకు; చాలెడువాడు=సమర్థుడు; ఎక్కడివాడో=ఎక్కడినుండివచ్చెనో? మహీసురాన్వయంబు = బ్రాహ్మణకులము; ఎక్కడ; ఈతనూవిభవము=ఈయందము; ఎక్కడ; అకటా = అయ్యో! వీడు=ఇతడు; ననున్=నన్ను; పరిగ్రహించినన్ = చేపట్టినచో; మరున్=మన్మథుని; ఏలనిబంటుగా = జీతమియ్యకయే కొలువుసేయు బంటుగా; డక్కగొనంగరాదె=స్వాధీనము చేసికొరాదా?

తా: ఈబ్రాహ్మణు డందములో దేవయువకులను మించును. బ్రాహ్మణునికింత అందమా? ఆహా! వీడే నన్ను చేపట్టినచో మన్మథుని బంటుగా నిలబెట్టనా? అనగా మన్మథుని గెల్తును. నన్నిక మన్మథుడు బాధింపలేడని భావము. విషమాలంకారము.

సీ. వదనప్రభూతలా ♦ వణ్యాంబు సంభూత
కమలంబు లన వీని ♦ కన్ను లమరు
నిక్కి వీనులతోడ ♦ నెక్కసక్కెము లాడు
కరణి నున్నవి వీని ♦ ఘనభుజములు
సంకల్పసంభవా ♦ స్థానపీఠికవోలె
వెడఁదయై కనుపట్టు ♦ వీని యురము
ప్రతిఘటించు చిగుళ్ల ♦ పై నెత్తివాటిన
రీతి నున్నవి వీని ♦ మృదుపదములు

గీ. నేరకేటేటియసల్ తెచ్చి ♦ నీరజాప్త
సానఁబట్టిన రాపొడి ♦ చల్లి మదిపి

పదను సుధనిడి చేసెనో ♦ పద్మభవుఁడు
వీనిఁ గాకున్నఁ గలదె యీ ♦ మేనికాంతి. 36

టి. వీనికన్నులు; వదన = ముఖముయొక్క; ప్రభూతలావణ్య = ఎక్కువ యందమును; అంబుసంభూత = నీటిలోపుట్టిన; కమలంబులనన్ = పద్మములనునట్లు; అమరున్=ఒప్పును. వీనిఘనభుజములు; నిక్కి = ఎత్తుకల్గి; వీనులతోడన్ = చెవులతో; ఎక్కసక్కములాడుకరణిన్ = వికటముగా మాటలాడు రీతిని; ఉన్నవి; వీని యురము=వీనిరొమ్ము; సంకల్పసంభవ = మన్మథునియొక్క; ఆస్థానపీఠికవోలెన్ = సభలోని సింహాసనమువలె; వెడదయై = విశాలమై, కనుపట్టున్ = కనపడును; వీని మృదుపదములు=వీని మెత్తనిపాదములు; ప్రతిఘటించు = పోటీచేయు; చిగుళ్లపైన్ = చిగుళ్లమీద; ఎఱ్ఱవాఱినరీతిన్ = కోపముతో నెఱ్ఱపడినట్లుగా; ఉన్నవి, వీనిన్, పద్మభవుఁడు = బ్రహ్మ; నేరెటేటియసల్ = జంబూనదిలోని బురదను; తెచ్చి; నీరజ+ఆప్తున్ = సూర్యుని; సానబట్టినరాపొడి = సానపట్టగా రాలినపొడిని; చల్లి; మెదిపి =పిసికి; సుధన్ = అమృతముతో; పదను + ఇడి = బొమ్మచేయుట కనువుగా చేసి; చేసెనో = సృష్టించెనేమో? కాకున్నన్ = లేనిచో; ఈమేనికాంతి = ఇట్టి శరీరపుటందము; కలదె=కల్గునా ?

తా : ఇతని కన్నులు ముఖపుటందములో పుట్టిన పద్మములువలె నున్నవి. వీనిభుజము లెత్తుగా చెవులతో పరిహాసముచేయు చున్నట్లున్నవి. రొమ్ము విశాలమై మన్మథుని సభాస్థలిలోని సింహాసనమువలె నున్నది. పాదములు తమతో పోటీచేయు చిగుళ్లపై కోపించునట్లున్నవి. చిగుళ్లకన్న నెక్కువ మృదువుగాను, ఎఱ్ఱగానుఉన్నవి. ఇతని సృష్టించునప్పుడు బ్రహ్మ జంబూనదిలోని బంగారుమట్టి తెచ్చి, సూర్యుని సానపటిన పొడిని కలిపి, అమృతముతో పదునుచేసెనా అన్నంత అందముగా తేజస్సుతో అమృతాయమానముగా నున్నాడితడు.

క. సురగరుడోరగనర ఖే
చరకిన్నరసిద్ధసాధ్య ♦ చారణవిద్యా
ధరగంధర్వకుమారుల
నిరతము గనుఁగొనమె పోల ♦ నేర్తురె వీనిన్. 37

టి : సుర...కుమారులన్ = దేవతలు, గరుడులు, నాగులు, నరులు, ఖేచరులు, కిన్నరులు, సిద్ధులు, సాధ్యులు, చారణులు, విద్యాధరులు, గంధర్వులు, నైన యువకులను; నిరతము = ఎల్లప్పుడును; కనుగొనమె = చూడమా ? వీనిన్; పోలనేర్తురె పాటిరాగలరా ?

మ. అని చింతించుచు మీనకేతనధనుః ♦ జ్యాముక్తనారాచ దు
ర్దినసమ్మూర్ఛితమానసాంబురుహయై ♦ దీపించు నెం దత్తఱం

నసవిల్తుశాస్త్రంపు ♦ మినుకు లావర్తించు
పని వెన్నతోఁ బె ♦ ట్టినది మాకు
హయమేధ రాజసూ ♦ యములనఁ బేర్వడ్డ
సవనతంత్రంబు లుం ♦ కువలు మాకుఁ

గీ. కనకనగసీమఁ గల్పవృ ♦ క్షములనీడఁ
బచ్చరాచట్టు గమి రచ్చ ♦ పట్టుమాకుఁ
బద్మసంభవ వైకుంఠ ♦ భర్గసభలు
సాముగరిడీలు మాకు గో ♦ త్రామరేంద్ర.

టీ: గోత్రా+అమర+ఇంద్ర=భూసురశ్రేష్ఠుడా! చిన్ని వెన్నెలకందున్=బాలచంద్రుని; వెన్నుదన్ని = వెనుదగిలి; సుధా+అబ్ధిన్ = పాలసముద్రమున; పొడమినచెలువ=పుట్టిన స్త్రీ (లక్ష్మి), మాకుతోఁబుట్టువు=కూడపుట్టినది. (అప్సరసలు కూడ పాలసముద్రములో పుట్టినవారే) రహి+పుట్టన్ = రక్తికల్గునట్లు; జంత్ర = వాద్యపరికరములతోను; గాత్రములన్ = కంఠముతోను; రాల్+కరగించు=రాళ్లను కరగునట్లుచేయు; విమల గాంధర్వంబు = స్వచ్ఛమైన సంగీతము; (ఇది గంధర్వులకు కులవిద్య) మాకు, విద్య = వచ్చినచదువు; నసవిల్తుశాస్త్రంపుమినుకులు = మన్మథుని శాస్త్రము మాటలు; (కళాశాస్త్ర వచనములు) ఆవర్తించుపని = వల్లింపజేయుపని; మాకు, వెన్నతోడన్ + పెట్టినది = చిన్నప్పటి నుండియు నభ్యసింపబడినది; హయమేధ=అశ్వమేధము; రాజసూయములు; అనన్=అనగా; పేరు+పడ్డ = పేరందిన; సవనతంత్రంబులు=యాగక్రియలే; మాకు; ఉంకువలు = కన్యలకై యిచ్చుధనము, కనకనగసీమ= మేరుపర్వతప్రాంతము; కల్పవృక్షముల నీడన్= నందనములోని దేవతావృక్షముల నీడయందలి; పచ్చరాచట్టుగమి= మరకతమణులతో కూర్చిన ప్రదేశము; మాకు; రచ్చపట్టు = సభచేసెడిచోటు, పద్మసంభవ = బ్రహ్మయొక్క; వైకుంఠ =విష్ణువుయొక్క; భర్గ =శివునియొక్క; సభలు; మాకు; సాముగరిడీలు = అభ్యాసము చేసికొను ప్రదేశములు.

తా: మేము లక్ష్మిదేవికి తోబుట్టువులము. జంత్రగాత్రముల సంగీతముపాడి రాళ్లను కరగింపగలము. కళాస్త్రము నెరిగి ఆరితేరినారము. మేము అశ్వమేధ రాజసూయములు చేసినవారికి లభింతుము. మేరుసానువు, కల్పవృక్షముల నీడలందలిమరకతమణులపై కూర్చుందుము. త్రిమూర్తుల కొల్వుకూటములలో విద్యాప్రదర్శనములు చేయుచుందుము.

క. పేరు వరూథిని విప్రకు
మార! ఘృతాచీ తిలోత్త ♦ మా హరిణీ హే
మా రంభా శశిరేఖ లు
దారగుణాఢ్యలు మదీయ ♦ లగు ప్రాణసఖుల్

టీ: విప్రకుమార=బ్రాహ్మణుల చిన్నవాడా! పేరు=నా పేరు; వరూధిని; ఉదారగుణ+అఢ్యలు = మంచిగుణము కలవారైన; ఘృతాచి, తిలోత్తమ, హరిణి, హేమ, రంభ, శశిరేఖయును, మదీయలగు = నా సంబంధమైన; ప్రాణసఖుల్ = చెలికత్తెలు.

మ. బహురత్నద్యుతిమేదురోదరదరీ ♦ భాగంబులం బొల్చు ని
మ్మహికాహార్యమునం జరింతు మెపుడున్ ♦ బ్రేమ న్నభోవాహినీ
లహరీశీతలగంధవాహపరిఖే ♦ లన్మంజరీసౌరభ
గ్రహణేందిందిరతుందిలంబులివి మ ♦ త్కాంతారసంతానముల్

టీ: బహురత్నద్యుతి = ఎక్కువ రత్నకాంతులతో; మేదుర = దట్టమైన; ఉదర=మధ్యభాగములుకల, దరీభాగంబులన్=గుహలలో; పొల్చు = ప్రకాశించు; ఈ+మహీకా+ఆహార్యమునన్ = ఈ మంచుకొండయందు; ఎపుడున్=ఎల్లప్పుడును; ప్రేమన్=ప్రేమతో, చరింతుము = సంచరింతుము; నభః+వాహినీ = ఆకాశగంగ యొక్క; లహరీ=ప్రవాహముకలన; శీతల = చల్లనైన; గంధవాహ = గాలిచే; పరిఖేలత్ =కదలెడి; మంజరీ=పూలగుత్తుల యొక్క; సౌరభ = పరిమళములయొక్క; గ్రహణ=గ్రహించు; ఇందిందిర= తుమ్మెదలచే; తుందిలంబులు = బలిసినవి- ఎక్కువగాగలవైన; ఇవి; మత్+కాంతారసంతానముల్ = మావిహారప్రదేశములు.

క. భూసురకైతవ కుసుమశ
రాసన ! మాయింటవింద ♦ వైతివి గైకొ
మ్మా సముదంచ న్మణిభవ
నాసీనత సేదదేఱి ♦ యాతిథ్యంబున్. 46

టీ: భూసురకైతవ = బ్రాహ్మణుడను నెపముననున్న; కుసుమశరాసన = మన్మథుడా! మా యింటన్ = మా యింటిలో; విందవు=చుట్టమవు; ఐతివి; సముదంచత్+మణిభవన=అందమైన మణిమయమైన మేడలో; ఆసీనతన్ = కూర్చుండుటచే; సేదదేఱి = శ్రమతీర్చుకొని; ఆతిథ్యంబున్=అతిథిపూజను; కైకొమ్మ=పరిగ్రహింపుము.

తా: మన్మథునివంటి బ్రాహ్మణుడా! నీవుమాయింటికి చుట్టముగావచ్చితివి. ఈ మేడలో కూర్చుండి విశ్రాంతి తీసికొని ఆతిథ్యము స్వీకరించి వెళ్ళుము.

తే. కుందనమువంటి ♦ మేను మ ♦ ధ్యంది నాత
పోష్మహతిఁ గందె నడ దాఁకె ♦ నోష్ఠ లోలుకు
వదన మస్మద్గృహంబు పావనము సేసి
బడలికలు వాసి చను మన్న ♦ బ్రాహ్మణుండు. 47

టీ: కుందనమువంటి= బంగారమువలెనున్న; మేను=దేహము; మధ్యందిన= మధ్యాహ్నపువేళనున్న; ఆతప+ఊష్మహతిన్ = ఎండవేడితగులుటచే; కందెన్ =

నల్లపడెను; ఒప్పులొలుకు=ముద్దులొలుకుచున్న; వదనము = ముఖము; వడదాకెన్ = వేడితగిలి వాడినది; అస్మత్+గృహంబు=నాయిల్లు; పావనంబు+చేసి = పవిత్రము చేసి; బడలికలు+పాసి=శ్రమపోగొట్టుకొని; చనుము=వెళ్లుము; అన్నన్ = అనగా; బ్రాహ్మణుడు=ప్రవరుడు. (పల్కెను)

ఉ. అండజయాన నీ వొసఁగు ♦ నట్టి సపర్యలు మాకు వచ్చె నిం
దుండఁగరాదు పోవలయు ♦ నూరికి నింటికి నిప్పు డేను రా
కుండ నొకండువచ్చి మఱి♦యొండు నె? భక్తియ చాలు సత్క్రియా
కాండముఁదీర్ప వేగ చనఁ ♦ గావలయుం గరుణింపునాపయిన్.48

టీ: అండజయాన=హంసవంటి నడక కలదానా! నీవు; ఒసగునట్టి = చేయునట్టి, సపర్యలు=పూజలు-మర్యాదలు; మాకున్; వచ్చెన్=ముట్టెను; ఇందున్; ఉండఁగ రాదు=ఉండుటకు వీలుపడదు; ఊరికిన్ = మా యూరికిన్; పోవలయున్; ఇప్పుడు; ఇంటికిన్ = మా యింటికి; రాకుండక+ఒకండు=రానిచో నొకటి; వచ్చి మఱియొండునె=వచ్చిన మఱొకటియునా ? భక్తి+అ=భక్తియే; చాలున్. సత్క్రియాకాండము=సత్కర్మలనన్నింటిని; తీర్పన్ = తీర్చుకొనుటకు; వేగ = వేగమే. చనగావలయున్ = వెళ్లవలెను; నాపయిన్ = నామీద; కరుణింపుము = దయ చూడుము.

తా: ఓతరుణీ ! నీవుచేయు మర్యాదలు నాకు ముట్టినట్లే భావించుకొనుము. భక్తియేచాలు. మాయింటికి వచ్చిన నొకటియు, రాకున్న మఱొకటియునా? మాధ్యాహ్నిక క్రియలను (అనుష్ఠానములను) తీర్చుకొనుటకై వేగమే పోవలెను. నాపై దయచూపుము.

ఉ. ఏ నిఁక నిల్లు సేరుటకు ♦ నెద్ది యుపాయము మీమహత్త్వము
లా్మానిని! దివ్యముల్ మదిఁ ద♦ లంచిన నెందును మీకసాధ్యముల్
గానము గాన తల్లి ! ప్రజ ♦ లన్ ననుఁ గూర్పు మటన్న లేఁత న
వ్వాననసీమఁ దోఁప ధవ ♦ ళాయతలోచన వాని కిట్లనున్. 49

టీ: ఏన్ = నేను; ఇకన్, ఇల్లు+చేరుటకున్; ఉపాయము; ఎద్ది = ఏది ? మానిని=అభిమానముకలదానా ? మీమహత్త్వముల్=మీ మహిమలు; దివ్యముల్ =దేవతా సంబంధమైనవి; మదిన్ = మనసులో; తలంచినన్; ఎందును = ఎక్కడ నైనను, మీకున్; అసాధ్యముల్ = సాధింపశక్యముకానివి; కానము = చూడము-లేవు. కానన్; తల్లి=ఓయమ్మా; నన్నున్; ప్రజలన్ = ప్రజలతో; కూర్పుము = కలుపుము; అటన్నన్=అనగా; ధవళ+ఆయతలోచన = తెల్లనిదీర్ఘమైన కన్నులు కలయామె; లేతనవ్వు = చిరునవ్వు; ఆననసీమన్=ముఖమందు; తోపన్=కన్పడగా; వానికిన్ = ప్రవరునితో; ఇట్లు+అనున్.

తా: నాకిలు చేరుటకేదియుపాయము? మీరు దివ్యమహిమ కలవారగుటచే మీకు సాధ్యముకాని పనులులేవు. కాన ఓతల్లీ ! నన్ను ప్రజలలో పడవేయుము.

(తానిప్పుడడవిలోనున్నాడు. ఊరిలోనికి తన వారి మధ్యకువచ్చుటయే ప్రజలలో పడుట.) అని ప్రవరుడనగా వరూథిని చిరునవ్వు నవ్వి అతనితో నిట్లన్నది. (ఇచ్చట 'తల్లి' అనుటచే ఆతని మాతృభావము వ్యక్తమైనది.

ఉ. ఎక్కడియూరు కాల్నిలువ ♦ కింటికిఁ బోయెదనంచుఁ బల్కె దీ
వక్కట మీకుటీరనిల ♦ యంబులకున్ సరిరాకపోయెనే
యిక్కడి రత్నకందరము ♦ లిక్కడినందనచందనోత్కరం
బిక్కడిగాంగసైకతము ♦ లిక్కడి యేలవలీనికుంజముల్. 50

టీ. ఎక్కడియూరు = ఊరేమిటి? (మాటిమాటికి 'మాయూరు, మాయూరు' అందువు. అక్కడేమున్నది? అని ఎగతాళిగా అనుట) కాల్ + నిలువక = మోపిన కాలాపలేక; ఇంటికిన్; పోయెదను + అంచున్ + పల్కెదు + ఈవు; అక్కట = అయ్యో! మీ కుటీరనిలయంబులకున్ = మీ తాటాకు గుడిసెలకు; ఇక్కడి; రత్నకందరములు = రత్నములున్న గుహలు; నందన = ఉద్యానములోని; చందన + ఉత్కరంబు = మంచిగంధపు చెట్లతోపు; గాంగసైకతములు = గంగానదిలోని యిసుక తిన్నెలు; లవలీనికుంజముల్ = సన్నెల తీగలల్లుకొన్న పొదరిండ్లు; సరిరాకపోయెనే = సాటి రాలేకపోయెనవా?

తా: ఏమిటయ్యా! ఊరు ఊరందువు. అక్కడేమున్నది. పూరిగుడిసెలే కదా! ఇక్కడనున్న రత్నాలగుహలు, గంధపుచెట్లతోపులు, ఇసుకతిన్నెలును మీపూరిండ్లకు సాటియేరాలేక పోయెనా?

ఉ. నిక్కము దాపనేల ధర ♦ ణీసురనందన యింక నీపయిం
జిక్కె మనంబు నాకు నను ♦ జిత్తజు బారికి నప్పగించెదో;
చొక్కి మరందమద్యముల ♦ చాలలఁ బాటలు పాడు తేంట్ల సొం
పెక్కిన యట్టిపూవుఁబొద రిండ్లను గౌఁగిట గారవించెదో. 51

టీ. ధరణీసురనందన = బ్రాహ్మణ కుమారుడా! ఇంకన్ = ఇప్పుడు; నిక్కము = నిజము; దాపనేల = దాచుటయేటికి? నాకున్; నీపయిన్; మనంబు = మనస్సు; చిక్కెన్ = లగ్నమైనది; ననున్; చిత్తజుబారికిన్ = మన్మథబాధకు; అప్పగించెదో = వదలుదువో; మరందమద్యముల చాలలన్ = పూదేనెయను కల్లుతొట్టులతో; చొక్కి = మదించి; పాటలు + పాడు; తేంట్లన్ = తుమ్మెదలచే; సొంపు + ఎక్కిన = అందగించిన, పూవుఁబొదరిండ్లను = పూలుపూచిన పొదరిండ్లలో; కౌఁగిటన్ = కౌగిలింతలచే; గారవించెదో = మర్యాదచేయుదువో.

తా: ఓ విప్రవరా! నిజము దాచుట యేటికి? నామనసు నీపై తగుల్కొన్నది. నన్నిక్కడ బాధపడుమని వెళ్ళిపోదువో, దయతలచి, మకరందము త్రాగి రొద సేయు తుమ్మెదలున్న పూచిన పొదరిండ్లలో నన్ను కౌగిలించుకొని ఆనంద పరతువో? (అది నీ చిత్తము - నా యదృష్టమును.)

క. అనుటయుఁ బ్రవరుం డిట్లను
వనజేక్షణ యిట్లు వలుక ♦ వరుసయె వ్రతులై
దినములు గడపెడు విప్రులఁ
జనునే కామింప ? మది వి ♦ చారము వలదే.

టీ. అనుటయున్=అనగానే; ప్రవరుండు; ఇట్లు+అనున్. వనజ+ఈక్షణ=పద్మములవంటి కన్నులు కలదానా! ఇట్లు=ఈరీతిగా; పలుకన్=అనుట; వరుసయె=న్యాయమా? వ్రతులై=జపతపోగ్నిహోత్రములు చేసికొనుచు; దినములు=కాలమును; గడపెడు; విప్రులన్ = బ్రాహ్మణులను; కామింపన్+తగునే = కోరవచ్చునా ? మదిన్=మనసులో; విచారము=ఆలోచన; వలదే = ఉండవద్దా ?

తా: ప్రవరుడిట్లన్నాడు. నీ విట్లనవచ్చునా? వ్రతములతో కాలక్షేపము చేసెడి బ్రాహ్మణులను కోరవచ్చునా? ఆలోచించుము.

ఉ. వేలిమియు న్సురార్చనయు ♦ విప్రసపర్యయుఁ జిక్కె భుక్తికిన్
వేళ యతిక్రమించె జన ♦ నీజనకుల్ కడువృద్ధు లాఁకటన్
సోలుచుఁ జింతతో నెదురు ♦ సూచుచునుండుదు రాహితాగ్ని నేఁ
దూలు సమస్తధర్మములుఁ ♦ దొయ్యలి నేఁ డిలుసేరకుండినన్. 53

టీ. తొయ్యలి=ఓవరూధినీ ! వేలిమియున్ = హోమములు; సుర+అర్చనయున్=దేవతాపూజయు; విప్రసపర్యయున్ = బ్రాహ్మణుల పూజయును; చిక్కెన్=తప్పినది; భుక్తికిన్=భోజనమునకు; వేళ; అతిక్రమించెన్ = దాటెను; జననీజనకుల్=తల్లిదండ్రులు; కడువృద్ధులు=మిక్కిలి ముసలులు; ఆకటన్ = ఆకలిచే; సోలుచున్=పడిపోవుచు; చింతతోన్=(నేనింకనురాలేదను) విచారముతో; ఎదురు సూచుచునుండుదురు; నేన్=నేను; ఆహితాగ్నిని=యజ్ఞము చేసినవాడను; నేడు = ఇప్పుడు; ఇల్లు+చేరకుండినన్=ఇల్లు చేరకపోయినచో; సమస్తధర్మములున్ = అన్ని గృహస్థకార్యములును; తూలున్=చెడిపోవును.

తా: నాకు హోమము, దేవతార్చన, అతిథిపూజ చేసికొను వేళ తప్పినది. ముసలివారైన నా తల్లిదండ్రులాకలిచే సోలుచు నాకై ఎదురుచూచుచుందురు. అగ్నిహోత్రములు చేసికోవలసిన నేనిప్పుడిల్లు చేరకపోయినచో గృహస్థధర్మములు చెడును.

ఉ. నావుడు విన్నఁబాటు వద ♦ నంబున నించుక దోఁపఁ బల్కె నో
భావజరూప! యిట్టియెల ♦ ప్రాయము వైదికకర్మనిష్ఠలం
బోవఁగ నింక భోగములఁ ♦ బొందుట యెన్నఁడు యజ్ఞకోటులం
బావను లౌటకు న్ఫలము ♦ మా కవుఁగిళ్ళ సుఖించుటేగదా. 54

టీ: నావుడున్ = అనినతర్వాత; వదనంబునన్ = ముఖమందు; ఇంచుక = కొద్దిగా; విన్నబాటు = తెల్లపోవుట; తోపన్ = కనపడగా; వరూధిని, పల్కెన్; ఓ.భావజరూప=మన్మథునివంటి రూపముకలవాడా ! ఇట్టియెలప్రాయము= ఇటువంటి యౌవనము; వైదికకర్మవిస్ఫురలన్ = వేదోక్తమైన యజ్ఞయాగాది కర్మలందలి ఆసక్తితో; పోవగన్=గడవగా; ఇంకన్; భోగములన్=ఇంద్రియ సుఖములను; పొందుట=అనుభవించుట; ఎన్నడు? యజ్ఞకోటులన్ = ఎన్నో యజ్ఞములచే; పావనులు+ఔటకున్ =పవిత్రులగుటకు; ఫలము=లాభము; మాకవుగిళ్లన్ = మా కౌగిలింతలలో; సుఖించుట+ఏ=సుఖించుటయే కదా !

తా; ఓ బ్రాహ్మణుడా ! యౌవనమున్న పదిరోజులు వైదికకర్మలతో గడపినచో ఇక సుఖము లనుభవించుట యెప్పుడు ? కాక మీరీ యజ్ఞయాగాదులు చేయుటకు ఫలము మా కౌగిలింతలు పొందుటేకదా! ఫలితము దొరకుచుండగా ఇక కర్మచేయనేటికి ? కర్మలు చేయవలెనను తొందరతో ఫలితమును చెడగొట్టుకొనకుము.

సీ. సద్యోవినిర్భిన్న ♦ సారంగనాభికా
హృతమై పిసాళించు ♦ మృగమదంబు
కసటుపోఁ బీఁటెండఁ ♦ గరఁగి కఱ్ఱలనంటి
గమగమవలచుఁ జొ ♦ క్కపుజవాజి
పొరలెత్తి ఘనసార ♦ తరువులఁ దనుఁ దాన
తొరఁగిన పచ్చక ♦ ప్పురపుసిరము
గొజ్జంగి పూఁదోదల్ ♦ గురియంగఁ బటికంపు
దొనల నిండినయట్టి ♦ తుహినజలము

గీ. వివిధకుసుమకదంబంబు ♦ దివిజతరుజ
మృదులనసన ఫలాసవా ♦ మేయరత్న
భూషణంబులు గల విందు ♦ భోగపరుఁడ
వయి గ్రహింపుము నన్నుఁ గూడి ♦ యనుదినంబు॥ 55

టీ : ఇందున్=ఇక్కడ; సద్యః+వినిర్భిన్న= అప్పుడే బ్రద్దలైన; సారంగనాభికాహృతమై=కస్తూరి మృగముల బొడ్డులనుండి తేబడి; పిసాళించు = సువాసనవేయు; మృగమదంబు=కస్తూరి; కసటు + పోన్ = మురికిపోవునట్లు; బీటెండన్ = మండుటెండచే; కరగి; కఱ్ఱలన్+అంటి=కర్రలనంటుకొని; గమగమవలచు = గుప్పునపరిమళించెడి; చొక్కపుజవాజి=స్వచ్ఛమైన జవ్వాదియు; పొరలు+ఎత్తి= పైపట్టలూడి; ఘనసారతరువులన్= కర్పూరపుటరటి చెట్లనుండి; తనుఁ దాన=దానంతటది; తొరగిన = క్రిందరాలిన; పచ్చకప్పురపుసిరము = పచ్చకర్పూరపుపొడి; గొజ్జంగిపూ

బొాదల్=పన్నీరు పూవులపొదలు; కురియంగన్=వర్షింపగా; పటికంపుదొనలన్ = స్ఫటికపు రాతినేల అందలి తొట్లులలో; నిండినయట్టి; తుహినజలము = పన్నీరు; వివిధ=పలురకములైన; కుసుమకదంబంబు = పూలగుత్తులు; దివిజతరుజ = కల్ప వృక్షము నుండి వచ్చిన; మృదులవసన = మెత్తని వస్త్రములు; ఫల=పండ్లు; ఆసవ =మద్యము; అమేయ = ఊహింపరాని-ఎన్నో; రత్నభూషణంబులు = రత్నములు పొదివిన అలంకారములు; కలవు; భోగపరుడవై= భోగాసక్తికలవాడవై; అనుదినంబు =ప్రతి దినమును; ననున్; కూడి=కలిసి; రమింపుము=క్రీడింపుము.

తా: ఇందు అప్పటి కప్పురము కస్తూరి మృగముల బొడ్డులను కోసితెచ్చిన కస్తూరి, జవ్వాది, పన్నీరు, పచ్చకర్పూరపురజము, ఇంకను ఎన్నో పూవులు; పండ్లు, వస్త్రాభరణాదులు నున్నవి. నీవు భోగమందాసక్తి కలిగి నాతో కూడి సుఖింపుము. అలం. ఉదాత్తము.

క. అంధునకుఁ గొఱయె వెన్నెల
గంధర్వాంగనల పొందు ♦ గాదని సంసా
రాంధువునఁ బడియె దకట ! ది
వాంధము వెలుఁగుఁ గని గొంది ♦ నడఁగినభంగిన్. 56

టీ. అంధునకున్ = గ్రుడ్డివానికి, వెన్నెల; కొఱయె = పనికివచ్చునా ? అక్కట=అయ్యో ! దివా+అంధము=పగలు కన్నులు కన్పడని గ్రుడ్లగూబ; వెలుఁగుకని=వెలుతురు చూచి; గొందిన్=చీకటిమూలలందు; అడగినభంగిన్ = మణిగినట్లు; గంధర్వాంగనల పొందు=గంధర్వస్త్రీలతోడి కలయిక; కాదు+అని = అక్కరలేదని; సంసార+అంధువునన్ = సంసారమను నూతిలో; పడియెదు = పడుచున్నావు,

తా: గ్రుడ్డివానికి వెన్నెల యుపయోగములేదు. గ్రుడ్లగూబ వెల్తురుచూచి చీకటిగొందిలో మణుచుకొని యుండునట్లు నీవు గంధర్వస్త్రీల పొందుకాదని సంసారములో పడుదువందువేమి ? ఇంత తెలివితక్కువ యుండునా? సరిచూచుకొనుము. అలం. ప్రతివస్తూపమ, ఉపమయు.

ఉ. ఎన్నిభవంబులం గలుగు ♦ నిక్షుశరాసనసాయకవ్యథా
ఖిన్నత వాడి వత్తలయి ♦ కేలఁ గపోలము లూఁది చూపులన్
విన్నదనంబు తోఁపఁగను ♦ వేదుఱునం బయిగాలి సోకినన్
వెన్నవలెం గరంగు నలి♦వేణులఁ గౌఁగిటఁ జేర్చుభాగ్యముల్, 57

టీ: ఇక్షుశరాసన = మన్మథునియొక్క; సాయకవ్యథా = బాణపుబాధచే; ఖిన్నతన్ = విచారముతో; వాడి=నవకముచెడి; వత్తలయి = ఎండిపోయినట్లయి; కేలన్=చేతులమీద; కపోలములు+ఊది=చెక్కిళ్ళుపట్టుకొని; చూపులన్; విన్నదనంబు=దైన్యము; తోపన్=తోచగా; కనువేదుఱునన్ = చూచిన అపేక్షచే; పయి

గాలి సోకినన్ = (వలచిన పురుషునిమీదినుండివచ్చు) గాలి సోకినచో; కరంగు + అలివేణులన్ = కరఁగెడి స్త్రీలను; కౌఁగిటన్ = కౌఁగిటిలోనికి; చేర్చు భాగ్యముల్; ఎన్ని భవంబులన్ = ఎన్ని జన్మలకు; కలుగున్ = దొరకును ?

తా: ఎవరికైనను తమ్ము చూడఁగానే మోహించి మన్మథబాధచే కృశించి, ఆ విచారముతో కంపకు చెయ్యిచేర్చుకొని కోరిక తీర్చుమన్నట్లుగా నెఱ్ఱిచూపులు చూచుచు, వలపుకాని మీదినుండి గాలి తగిలినంతనే కరగిపోయి సులభముగా చెప్పినట్లు వినెడి యువతులను కౌగిలించుకొని సుఖించు నదృష్టమెన్ని జన్మలకు లభించునో ? (అట్టి దుర్లభమైన నాప్రేమ లాభమును చేజేతుల త్రోచిపుచ్చకుము. అని భావము.)

క. కుశలంతయో వ్రతముల నగు
నశనాయాసమున నింద్రి ♦ య నిరోధమునం
గృశుఁడవయి యాత్మ నలఁచుట
సశరీర స్వర్గసుఖము ♦ సమకొని యుండన్. 58

టీ: సశరీరస్వర్గసుఖము = మానవశరీరముతో నుండగనే స్వర్గమందలి అప్సరస్సంభోగాది సుఖము; సమకొని = సిద్ధించి; ఉండన్ = ఉండగా; వ్రతములన్ = వ్రతములతో; అగునశనాయాసమునన్ = అగునట్టి ఆకలి బాధచేతను; ఇంద్రియ నిరోధమునన్ = చక్షురాదీంద్రియములను విషయములైన రూపాదుల ననుభవింప నియ్యక నిరోధించుటచేతను; కృశుఁడవయి = చిక్కి; ఆత్మన్ = జీవుని; అలచుట = శ్రమపెట్టుట; కుశలతయే = నేర్పా ?

తా: ఎప్పుడో చనిపోయిన తర్వాత లభించు స్వర్గసౌఖ్య మీనాడే లభించుచుండగా వ్యర్థముగా వ్రతముల నాచరించుట వలని యాగాయాసములు పడుట తెలివితక్కువ. అలం. కావ్యలింగము.

తే. అనినఁ బ్రవరుండు నీ వన్న ♦ యర్థ మెల్ల
నిజము కాముకుండైనవా ♦ నికి; నకాముఁ
డిది గణించునె! జలజాక్షి ♦ యెఱిఁగితేని
నగరమార్గంబుఁ జూపి పు ♦ ణ్యమునఁ బొమ్ము. 59

టీ: అనినన్ = ప్రవరుండు; ఓ జలజ+అక్షీ = పద్మములవంటి నేత్రములు కలదానా ! నీవు; అన్న = చెప్పిన; అర్థము+ఎల్లన్ = విషయమంతయును; కాముకుడు = కామాసక్తికలవాడు; అయినవానికిన్; నిజము = అంతే; అకాముడు = కోరికలేనివాడు; ఇది = నీవు చెప్పినది; గణించునె = లెక్కసేయునా? ఎఱిగితి+ఏని = తెలిసినచో; నగరమార్గంబున్ = పట్టణము త్రోవను; చూపి; పుణ్యమునన్+పొమ్ము = పుణ్యము కట్టుకొమ్ము.

తా: ప్రవరుడిట్లనెను, ఓ తరుణీ! నీవన్నది కాముకుడైనవానికి; కాని, విషయసుఖములపై కోరికలేనివాడిదేమియుగణింపడు. నీ వెరిగినచో నాకు నగరమార్గము చూపి పుణ్యముకట్టుకొనుము. (లేదా యూరకుండుము నన్ను వలవకుము. నేనొల్లను.)

క. బ్రాహ్మణుఁ డింద్రియవశగతి
జిహ్మాచరణైకనిపుణ ♦ చిత్తజ నిశితా
జిహ్మగములపాలై చెడు
బ్రహ్మానందాధిరాజ్య ♦ పదవీచ్యుతుఁడై. 60

టీ. బ్రాహ్మణుఁడు; ఇంద్రియవశగతిన్=ఇంద్రియములకు స్వాధీనమైన నడకతో, జిహ్మాచరణ=చెడుపనులు చేయుటయందు; ఏకనిపుణ = కేవలము నేర్పుకల; చిత్తజ=మన్మథునియొక్క; నిశిత = వాడియైన; అజిహ్మగములపాలై = బాణముల దెబ్బలపడి, బ్రహ్మానంద=బ్రహ్మయొక్క ఆనందము యొక్క; అధిరాజ్య=సామ్రాజ్యముయొక్క; పదవీ=దారినుండి; చ్యుతుడై = జారినవాడై; చెడున్ = నశించును.

తా : బ్రహ్మజ్ఞానముకల ద్విజుడు ఇంద్రియలోలుడై మన్మథబాణములకు గురియయ్యెనా బ్రహ్మానంద మార్గపుచాయకే అందక నశించును. అలం. కావ్యలింగము.

వ. అనిన నత్తెఱవ యక్కఱకఱిపలుకుల కులికి గటగటం గటవఁ గరకఱిం జెఱకు విలుకాఁడు పరగించు విరిదమ్మిగోరకలు నెఱకులఁ జూఱనుచుఱుక్కునం గాఁడినఁ గడుం గెరలి పరిణత వివిధ విబుధ తరుజనిత మధుర మధురసం బానమదంబు నదటునం జిదిమిన నెఱుం గగు మనసిజహాసు నైనఁ జమకునం గవియ గమకించు తెంపునం గొంకు దె ప్రాయంపు మదంబునను ననన్యకన్యాసామాన్య లావణ్యరేఖా మదంబునను నొంటిపాటునం గంటికిం బ్రియుండై తంగేటిజంటి చందంబునం గొంటుదనం బెఱుంగక కుఱుంగట నున్నయమ్మహీసురవర కుమారు తారుణ్యసౌభాగ్యంబులం జేసి తనవైదగ్ధ్యంబు మెఱయఁ గలిగె నని పల్లవించు నుల్లంబు నుల్లాసంబునం గదురు మదంబున నోసరించక చంచలదృగంచలప్రభ లతని ముఖాంబుజంబునం బొలయ వలయమణిగణచ్ఛాయాకలాపంబు లుప్పరం బెగయఁ గొప్పు చక్కం జెక్కుచు జక్కవగిబ్బలుం బోని గబ్బిగుబ్బలం జొబ్బిల్లు కుంకుమరసంబునం బంకిలంబులగు హారముక్తాతారకంబుల నఖకోరకంబులం గీఱి తీరువడం జేయుచుఁ బతితవనతరుకుసుమ కేసరంబులు

రాల్చు నెపంబునం బయ్యెద విదిల్చి చెక్కు సవరించు నెంతెంతయు
బాలయు చెలువంపుఁ బాలిండ్లఁ దక్క యంబునం జేర్చి కొప్పు
ముడిపాటుతో మగిడి మగిడి చూచుచుఁ జిడిముడిపాటు చూపుఁ బ్రే
మంకురించు జంకెనలు నటించుచుఁ జేరి యిట్లనియె. 61

టీ: అనవే = అనగా; ఆ+తెరవ=ఆ వరూధిని; ఆక్కరకరిపలుకులకున్ =ఆ కఠినమగు మాటలకు; ఉలికి=ఉలికిపడి; చెఱకువిలుకాఁడు = మన్మథుడు; కర కరన్=క్రూరముగా; గరగరికన్+కఱవన్ = రెక్క రెక్క పొడుచుకొనునట్లు (పరం పరగా;) పరగించు=ప్రయోగించు; విరిదమ్మి గొరకలు= వికసించిన తామరపువ్వులను బాణములు; నెఱకులు=మర్మస్థానములందు; చుఱుకుచుఱుక్కనన్ = చురుక్కు మనునట్లుగా; కొండ్రనన్ = నాటగా; కసుంగెరలి=మిక్కిలి కోపించి; పరిణత = పక్వమైన; వివిధవిబుధతరు = పలురకములైన దేవతా వృక్షములనుండి; జనిత = పుట్టిన; మధుని=తియ్యని; మధురసంబు=పువ్వు తేనెను; ఆనానుపానంబు+అవటునన్ = త్రాగుటవలన మత్తుయొక్క అతిశయముచే; చిగిరించన్ = చిగ్గినను; ఎఱుంగక; మదనహరునైనన్ =శివుడైనను; చిగుగుననన్ =నేర్పుచే; కదియన్ = తాకుటకు; గమ కించుతిమురునన్ =ప్రయత్నించు కండకావరముచే; కొమిరెప్రాయంపుమదంబునన్ = యౌవనమువలనిమదముచే; అనన్యకన్యాసాహసాన్య = ఇతర కన్యలకులేని; లావణ్య రేఖా=అందముయొక్క; మదంబుచేన్ = గర్వముచేతను; ఒంటిపాటునన్ = ఒంట రిగా; కంటికిన్ =చూపునకు;ప్రియుండైన = ఇంపైనవాడై; తంగేటిజుంటి చందంబు నన్=తంగేటి చెట్టునకు పట్టిన తేనెతెరవలె-చాల సులభుడై; గొంటుతనంబు=గడుసు దనము; ఎఱుంగక =తెలియక; కడంగటన్ = దగ్గరలో; ఉన్న; ఆ + మహీసుర వరకుమారు=ఆ బ్రాహ్మణ యువకునియొక్క; తారుణ్యమాధుర్యంబులంజేసి = యౌవ నము, తెలివితనములచే; తన వైదగ్ధ్యము=తన నేర్పు; మెఱయన్ =ప్రకాశించునట్లు; కలిగెను=అవకాశము కల్గెను; అని; పల్లవించు = పెరుగుచున్న; ఉల్లంబు + ఉల్లా సమునన్ = మనస్సుయొక్క ఉత్సాహముతో, కగురుమదంబునన్ = కలుగుచున్న గర్వము చేతను; ఓసరించక=ఇటునటు తప్పుకొనక; చంచల = చలించుచున్న; దృక్ +అంచలప్రభలు=కనుకొలకుల కాంతులు; అతని ముఖ+అంబుజమునన్ = ప్రవ రుని పద్మమువంటి ముఖముపైగ; పొలయన్ = ప్రసరింపగా; వలయ = కంకణముల యొక్క; మణిగణ+ఘృణాకలాపంబులు=మణుల కాంతులు; ఉపరంబు + ఎగయన్ =పైకి వ్యాపించగా; కొప్పు; చక్కన్ =బాగుగా; చెక్కుచున్ = సవరించుచు; జక్కవగిబ్బలుంబోని = పడుచుతనములోనున్న చక్రవాక పక్షులవంటి; గబ్బిగుబ్బ లన్=పెద్దచనులనుండి; బొబ్బిల్లు = ప్రసరించు; కుంకుమరసంబునన్ = కుంకుమ పువ్వుతో కలిసిన మంచిగంధముచే; పంకిలంబులగు = మట్టికొట్టుకున్నట్లున్న; హార ముక్తాతారకంబులు=ముత్యాలపేరులోని ముత్యాలను; నఖకోరకంబులన్ = మొగ్గల వంటి గోళ్లతో; గీరి=గీసి; తీరుపడంజేయుచున్ = చిక్కులు పోవునట్లు చేయుచు; పతిత=మీదపడిన; వనతరు=అడవిచెట్ల యొక్క; కుసుమకేసరంబులు = పూలకింజ

ల్కాములను; రాల్చు నెపంబునన్ = దులిపెడిమిషచే; పయ్యెద=పైటను; విదిల్చి =విడిచి; చక్కసవరించుచున్ = చక్కగా సర్దుకొనుచు; అంతంతన్=అంతటంతట; పొలయు చెలులన్=సమీపించు చెలికత్తెలను; తలచూపకయుండన్ = కనుపడకుండు నట్లు; తత్తరంబునంజేసి=తొందరచే; బొమముడిపాటుతోన్ = కనుబొమ్మలు ముడిచి; చూచు సంజ్ఞచే; మగిడిమగిడిచూచుచున్ = తిరిగి తిరిగి చూచుచు; చిడిముడిపాటు చూపులన్ = కోపముతోడి చూపులందు; అంకురించుజంకెనలన్ = పుట్టెడిబెదరింపులతో, వారించుచున్=నివారించుచు; చేరి = అతనికి దగ్గరగా వెళ్ళి; ఇట్లు + అనియెన్;

శా. ఎందే డెందము గందళించురహిచే ♦ నేకాగ్రతన్ నిర్వృతిం
జెందుం గుంభగతప్రదీపకళికా ♦ శ్రీదోఁప నెం దెందుఁబో
కెందే నింద్రియముల్ సుఖంబుఁగను నా♦యింపే పరబ్రహ్మ'మా
నందో బ్రహ్మ'యటన్న ప్రాఁజదువు నం♦తర్బుద్ధి నూహింపుమా.

టీ. ఎందేన్=దేనియందు; డెందము = మనస్సు; రహిచేన్ = అనురాగముచే; కందళించున్=తగుల్కొని వికసించునో; ఎందున్; ఏకాగ్రతన్ = నిశ్చలత్వముచే; కుంభగత = కుండలోనున్న; ప్రదీపకళికా శ్రీదోపన్ = దీపము యొక్క కాంతివలే; నిర్వృతిన్=సుఖమును; చెందున్ = పొందునో; ఎ-దేన్ = దేనియందు; ఇంద్రియముల్ = జ్ఞానేంద్రియములు; ఎందున్+పోక = దేనినిమీదకిని పోక; సుఖంబున్=సుఖమును; కనున=పొందునో; ఆయింపే=ఆయానందమే; పరబ్రహ్మము = పరమాత్మ; ఆనందః+బ్రహ్మ = ఆనందమే బ్రహ్మ; అటన్న ప్రాఁజదువున్ = అనెడి వేదవాక్యమును; అంతర్బుద్ధిన్=మనసులో; ఊహింపుమా=ఆలోచించుము.

తా: ఏ విషయమందు లగ్నమైన మనస్సు, నింద్రియములును కుండలో పెట్టిన దీపమువలె నిశ్చలములై కేవలము సుఖమునే పొందునో ఆవైషయికానందమే పరబ్రహ్మను, 'ఆనందో బ్రహ్మ' అన్న వేదవాక్యమును స్మరించుము. (కాన రతిసుఖము కూడ బ్రహ్మానందమే కాన నేచెప్పినట్లొప్పుకొన వచ్చునని ఆమె భావము.)

సీ. అనుచుఁ దనన్నొడఁబఱచు న ♦ య్యమరకాంత
తత్తఱముఁ జూచి యాత్మ న ♦ తండు దనకు
సిగ్గు వెగటును బొడమ ని ♦ స్పృహతఁ దెలుపు
నొక్క చిఱునవ్వు నవ్వి య ♦ య్యువిద కనియె. 63

టీ: అనుచున్=ఇట్లుచెప్పుచు; తన్ను; ఒడబఱచు=ఒప్పించెడి; ఆ+అమరకాంత=ఆ దేవతా స్త్రీయొక్క; తత్తఱమున్=తొందరను; చూచి; అతండు; ఆత్మన్=తనలో; తనకున్; సిగ్గున్ = లజ్జయు; వెగటును = అసహ్యమును; పొడమన్=పుట్టగా; నిస్పృహతన్ = అక్కరలేదని భావమును; తెలుపు + ఒక్క = తెలిపెడి ఒక; చిఱునవ్వు; నవ్వి; ఆ + ఉవిదకున్ = ఆస్త్రీకి; అనియెన్=చెప్పెను.

తా: ఆరీతిగా తన్నెట్లయినను ఒప్పించదలచి మాట్లాడెడి ఆమె తొందరను చూచి ప్రవరుడు సిగ్గుపడి, అసహ్యించుకొని, ఎంత చెప్పినను విననన్నట్లు నిష్ఫ్రుహగా ఒక్క చిరునవ్వు నవ్వి ఇట్లనెను.

శా. ఈపాండిత్యము నీకుఁ దక్క మఱి యెం • దేఁ గంటిమే కామశా
స్త్రోపాధ్యాయివి నానచించెదవు మే • లోహో! త్రయీధర్మము
ల్పాపంబుల్ రతి పుణ్య మంచు నికనే • లా తర్కముల్ ? మోక్షల
క్ష్మీపథ్యాగమసూత్రపంక్తికి నివె హో • మీ సంప్రదాయార్థముల్.

టీ: ఈపాండిత్యము = ఈ నేర్పు; నీకున్ + తక్క = నీకు తప్ప; మఱియెందేన్ = మరెవ్వరియందైనను; కంటిమే = చూచితిమా ? కామశాస్త్ర + ఉపాధ్యాయివి = కామశాస్త్రము నేర్పుదానవు; నాన్ = అన్నట్లుగా; త్రయీధర్మముల్ = మూడు వేదములలో చెప్పిన ధర్మములును; పాపంబుల్ = పాపములు; రతి = స్త్రీసంగమము; పుణ్యము; అంచున్; వచించెదవు = చెప్పెదవు; మేలు; ఓహో; ఇకన్ = ఇంక; తర్కముల్ = విచారణలు; ఏలా = ఎందుకు ? మోక్షలక్ష్మీ = మోక్షసంపదయొక్క; పథ = మార్గమైన; ఆగమసూత్రపంక్తికన్ = వేదసూత్రములకు; (పా. ఫక్కికిన్ = రీతికి) మీ సంప్రదాయ + అర్థముల్ = మీ సంప్రదాయములో వచ్చు నర్థములు; ఇవెహో = ఇవేనేమో ?

తా: ఇట్టి నేర్పు నీకే కాని మరెవరికిని లేదు. కేవలము కామశాస్త్రమును చెప్పుదానవు కాన అట్లు చెప్పుచుంటివి. వేదత్రయములో చెప్పిన కర్మకాండంతయు పాపమా ? రతియొక్కటే పుణ్యమా ? మోక్షప్రతిపాదకమైన వేదాంతములకు నివేనా మీరు చెప్పెడి యర్థము ? బాగున్నది, ఓహోహో ! (అని యెగతాళిచేసెను) అలం వ్యాజస్తుతి. స్తుతివలె కన్పించునింద.

మ. తరుణీ! రేపును మాపు హవ్యములచే • తం దృప్తుఁడౌ వహ్నిస
త్కారుణా దృష్టి నొసంగు సౌఖ్యము లెఱుం • గన్ శక్యమే నీకు నా
కరణుల్ దర్భలు నగ్నులుం బ్రియములై • నట్లన్యముల్ గావొడల్
తిరమే చెప్పకు మిట్టితుచ్ఛసుఖముల్ • మీసాలపైఁ దేనియల్. 65

టీ. తరుణీ = పడుచుదానా ! రేపును = సూర్యోదయకాలము; మాపున్ = సాయంసమయము నందును ; హవ్యముల చేతన్ = హోమద్రవ్యములచే; తృప్తుడౌ వహ్ని = తృప్తిపొందెడి అగ్నిహోత్రుడు; సత్కారుణాదృష్టిన్ = మంచిదయాదృష్టితో; ఒసంగు సౌఖ్యములు = ఇచ్చు సుఖములు; ఎఱుంగన్ = తెలియుటకు; శక్యమే = వీలా ? నీకున్; నాకున్ ; అరణుల్ = నిప్పును మథించికొను పరికరములు ; దర్భలున్ ; అగ్నులున్, ప్రియములు + ఐనట్లు = హితమైనట్లుగా ! అన్యముల్ = తక్కినవి ; కావు ; ఒడల్ = శరీరము; తిరమే = స్థిరమా ? ఇట్టితుచ్ఛసుఖముల్ = ఈనీచమైన సుఖములను ; చెప్పకుము. మీసాలపైదేనియల్ = మీసాలపైనంటుకొనిన తేనెవలె పైకి మెరయునవి.

టీ: తరుణీ! రెండు సంధ్యలందు హోమము చేయుటచే తృప్తిపొందెడి అగ్నిహోత్రుడు మాకిచ్చు బ్రహ్మానంద సౌఖ్యములను నీ వెరుగవు. నాకు నిత్యకర్మానుష్ఠానమునకైన అగ్నులు, దర్భలు, అరణులు ఇష్టమైనట్లు తక్కినవి కావు. శరీరము శాశ్వతమైనదా? శాశ్వతముకాని శరీరముచే ననుభవించు సుఖములు మాత్రమే పాటి నిత్యములు? మీసాలమీద అంటుకొన్న తేనెబొట్లవలె క్షణికసుఖము నిచ్చునవే. ఇట్టి తుచ్ఛసుఖములమాట నాకు చెప్పకు. నాచెవి కెక్కదు.

చ. అనుటయు మాటలేక హృద ♦ యాబ్జము జల్లన మోము వెల్లనై
కనలుచు నీరు దేఱు తెలి ♦ కన్నుల నాతనిఁ బుల్కు పుల్కు నం
గనుఁగొని మాటలం బొదువు ♦ గద్గదికం దల యూఁచి యక్కటా!
వనిత తనంతఁ దా వలచి ♦ వచ్చినఁ జుల్కన గాదె యేరికిన్. 66

టీ: అనుటయున్ = అట్లనగానే; మాటలేక (బదులిచ్చుటకు) నోటమాట రాక; హృదయాబ్జము = పద్మమువంటి గుండె; జల్లు + అనన్ = జల్లుమనగా; మోము = ముఖము; వెల్లనై = తెల్లపోయి; కనలుచున్ = కోపించుచు; నీరుదేఱు = నీరు క్రమ్మిన; తెలికన్నులన్ = తెల్లనికన్నులతో; ఆతనిన్; పుల్కు పుల్కనన్ = మూయుచు తెరుచుచు; కనుగొని = చూచి; మాటలన్ = మాటలందు; పొదువుగద్గదికన్ = ఆవరించెడి డగ్గుత్తికతో. తలయూఁచి; (ముంగనకన్నయము) అక్కటా = అయ్యో! వనిత = స్త్రీ; తనంతదాన్ = తనంతట తాను; వలచివచ్చినన్ = కోరివచ్చినచో; ఏరికిన్ = ఎవరికైనను; చుల్కకగాదె = చులకనకదా! అర్థాన్తరన్యాసాలంకారము.

తా: ఆమాటలతో ఆమె గుండె జల్లుమన్నది. ముఖము వెలవెలపోయినది. కన్నులనీరు క్రమ్మినది. ఎంతమాటన్నాను! తన్నెతిరస్కరించెనే అన్నట్లు అవమానము భరింపలేక మినుకుమినుకున చూచుచున్నది. నోటమాటరాక యెట్లో రప్పించుకొన్నందున బొంగురుపోయిన స్వరముతో ఇట్లన్నది. ఆడుది తనకుతానై వరించినప్పుడింత చులకనగదా! అతడు మానవుడైయుండి దివ్యస్త్రీ కోరినను నిరసించినాడు.

మ. వెతలం బెట్టకు మింక నన్ననుచు నీ ♦ వీబంధమూడన్ రయో
ద్ధతి నూర్పులు నిగుడన్ వడిన్ విరులు చిం ♦ దం గొప్పువీడందనూ
లత తోడ్తోఁ బులకింపఁగా ననునయా ♦ లాపాతిదీనాస్యయై
రతిసంరంభము మీఱ నిర్జరవధూ ♦ రత్నంబు పైపాటునన్. 67

టీ: నిర్జరవధూరత్నంబు = దేవతాస్త్రీలలో శ్రేష్ఠురాలైనయామె; ఇంకన్; నన్నున్; వెతలన్ బాధలను; పెట్టకుము; అనుచున్; నీవీబంధము = పోకముడి; ఊడన్ = ఊడిపోగా; రయ + ఉద్ధతిన్ = వేగాతిశయముచే; ఊర్పులు = శ్వాసలు; నిగుడన్ = హెచ్చుగా; వడిన్ = వేగముచే; విరులు = పువ్వులు; చిందన్ = రాలగా;

కొప్పు; వీడన్ = విడిపోగా; తోడ్తోన్ = వెనువెంటనే ; తనూలత = తీగవంటి శరీరము; పులకింపగాన్ = గగుర్పొడువగా; అనునయ + ఆలాప = బతిమాలు మాటలతో; అతిదీన = మిక్కిలి దీనమైన; ఆస్యయై = ముఖము కలదై; రతిసంరంభము = సంభోగముమీదకోరికచే కల్గుతొందర; మీఱన్ = హెచ్చగా ; పైపాటునన్ = పైన పడుటచే ; (ముందున కన్యాయను) అలం. స్వభావోక్తి.

శా. ప్రాంచద్భూషణ బాహుమూలరుచితోఁ ♦ బాలిండ్లుపొంగారఁ బై
యంచుల్ మోవఁగఁ గౌఁగిలించి యధరం ♦ బాసింప హా శ్రీహరీ
యంచున్ బ్రాహ్మణుఁ డోరమోమిడితదీ ♦ యాంసద్వయంబంటి
పొమ్మంచుం ద్రోచెఁ గలంచునే సతులమా♦యల్ ధీర చిత్తంబులన్

టీ: ప్రాంచత్ + భూషణ = అందమైన అలంకారముల యొక్కయు ; బాహుమూల = చంకలయొక్కయు; రుచితోన్ = కాంతితో; పాలిండ్లు = స్తనములు; పొంగారన్ = ఉబ్బగా; పైయంచుల్ = చనుమొనలు ; మోవగన్ = అనునట్లుగా ; కౌగిలించి; అధరంబు = పెదవిని; ఆసింపన్ = కోరగా ; బ్రాహ్మణుడు = ప్రవరుడు ; హా! శ్రీహరీ! అంచున్ = అనుచు; ఓరమోము + ఇడి = ముఖము ప్రక్కకు త్రిప్పి ; తదీయ = ఆమె సంబంధమైన; అంసద్వయంబు = రెండుమూపులను; అంటి = తాకి; పొమ్ము + అంచున్ = పో అనుచు; త్రోచెన్ = త్రోసెను; సతులమాయల్ = స్త్రీల మాయలు; ధీరచిత్తంబులన్ = ధీరులమనస్సులను; కలంచునే = కలత చెందింపగలవా ? అలం. అర్థాన్తరన్యాసము.

క. త్రోపువడి నిలిచి ఘన ల
జ్జాపరవశయగుచుఁ గొప్పు ♦ సవరించి యొడల్
దీపింప నతనిఁ జుఱచుఱఁ
గోపమునం జూచి క్రేఁటు ♦ కొనుచుం బలికెన్. 69

టీ: త్రోపు + పడి = త్రోయబడి; నిలిచి; ఘనలజ్జాపరవశయగుచున్ = ఎక్కువ సిగ్గుకలదై ; కొప్పు సవరించి = ఊడినకొప్పును సర్దుకొని; ఒడల్ = శరీరము ; దీపింపన్ = ప్రకాశింపగా ; కోపమునన్ = కోపముతో ; చుఱచుఱ చూచి = కొరకొరలాడుచుచూచి ; క్రేటుకొనుచున్ = గొంతుక సవరించుకొనుచు (కొందఱు 'వెక్కుచు' అనిరి) పలికెన్.

ఉ. పాటున కింతు లోర్తురె కృ ♦ పారహితాత్మక నీవు త్రోయ ని
చ్చోట భవన్నఖాంకురము ♦ సోఁకెఁగనుంగొను మంచుఁజూపియ
ప్పాటలగంధి వేదన నె ♦ పం బిడి యేడ్చెఁ గలస్వనంబుతో
మీటిన విచ్చుగుబ్బచను ♦ మిట్టల నశ్రులు చిందువందగన్ 70

టీ: కృపారహిత +ఆత్మక= దయలేని మనస్సుకలవాడా ! పాటునకున్ = పడుటకు ; ఇంతులు= స్త్రీలు; ఓర్తురె = సహింపగలరా? నీవు ; త్రోవన్ = త్రోయగా; ఇచ్చోటన్=ఇక్కడ; భవత్ + నఖ+అంకురము = నీసన్ననిగోరు ; సోకెన్=తగిలెను-గీరుకొన్నది. కనుంగొనుము=చూడుము; అంచున్=అనుచు; చూపి; ఆ+పాటలగంధి= ఆవరూధిని; వేదనవెపంబు+ఇడి= బాధవంకపెట్టుకొని; మీటినన్ = గోటితోకొట్టినచో; విచ్చు= ఉబ్బునట్టి; గుబ్బ = వట్రువలైన; చనుమిట్టలన్ = మెరకైన చన్నులందు; అశ్రులు = కన్నీళ్లు; చిందువందగన్= పడిచెదరగా; కలస్వనంబుతోన్=మధురమైన కంఠధ్వనితో; ఏడ్చెన్.

తా: 'ఓరీ నిర్దయుడా! నీవు త్రోయునప్పుడు ఇక్కడ నీగోరు గీచికొన్నది. చూడు'మనిచూపుచు బాధవంక పెట్టుకొని కన్నీళ్లు చన్నులపైబడి చెదరునట్లుగా కార్చుచు, మధురముగా ఏడ్చెను. ఆమె యేడుపుకూడ ప్రియుని మనసు కరగించవలెనని కనుక వీనుల విందుగా ఏడ్చినది.

క. ఈవిధమున నతికరుణము
గా వనరుహనేత్రి కనుఁ ♦ గవ ధవళరుచుల్
కావిగొన నేడ్చి వెండియు
నా విప్రకుమారుఁ జూచి ♦ యలమటఁ బల్కెన్. 71

టీ: వనరుహనేత్ర=పద్మమువంటి నేత్రములుకల వరూధిని; ఈవిధమునన్= ఇట్లు; అతికరుణముగాన్ = మిక్కిలి దయపుట్టునట్లుగా; కన్నుగవధవళరుచుల్ = రెండుకన్నులయొక్క తెల్లని కాంతులు ; కావిగొనన్ =ఎఱ్ఱపడునట్లు; ఏడ్చి; వెండియున్ = మరియు; ఆవిప్రకుమారున్ = ఆప్రవరుని; చూచి; అలమటన్ = దుఃఖముతో; పల్కెన్.

ఉ. చేసితి జన్నముల్ తపము ♦ చేసితి నంటి; దయావిహీనతన్
జేసిన పుణ్యముల్ ఫలము♦సెందునె? పుణ్యము లెన్నియేనియుం
జేసినవానిసద్గతియె ♦ చేకుఱు భూతదయార్ద్రబుద్ధి కో
భూసురవర్య! యింతఁ దల♦పోయవు నీచదు వేల చెప్పుమా? 72

టీ: ఓభూసురవర్య = ఓబ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడా! జన్నముల్ = యజ్ఞములను; చేసితిన్ =చేసితిని; తపముచేసితిని; అంటి =అంటివి. దయావిహీనతన్ =జాలిమాలి; చేసినపుణ్యముల్ = చేసినమంచిపనులు; ఫలము+చెందునె =ఫలించునా? పుణ్యములు ; ఎన్నియేనియున్= ఎన్నియైనను; చేసినవానిసద్గతి+ ఎ = చేసినవానికివచ్చు స్వర్గమే; భూత=జీవులయందు ; దయా+ఆర్ద్రబుద్ధికిన్ = దయచే మృదువైనబుద్ధి కలవానికి ; చేకుఱున్ = వచ్చును; ఇంత = ఈపాటియైనను; తలపోయవు =ఆలోచించవు; నీచదువు; ఏల = ఎందుకు? చెప్పుమా ?

తా: ఓ విప్రవరా! యజ్ఞాలు చేసినాను, తపస్సులు చేసినాను అందువు కాని దయలేకుండ చేసిన పుణ్యకార్యములకు ఫలితముండునా? దయకలవానికి పుణ్యకార్యములు చేసినవాని సద్గతిలేదన్నచని చెప్పుదురు. ఈపాటి ఆలోచింపని నీ చదువేందుకు? చెప్పు?

సీ. వెలివెట్టిరే బ్రాహ్మ ♦ ణులు పరాశరుఁబట్టి
దాశకన్యాకేళి ♦ తప్పుఁజేసి
కులములో వన్నె త ♦ క్కువ యయ్యెనే గాధి
పట్టికి మేనక ♦ చుట్టరికము
నసపుఁగొట్టై వేల్పు ♦ నాగవాసముఁ గూడి
మహిమను గోల్పడియెనే ♦ మాండకర్ణి
స్వారాజ్య మేలంగ ♦ నీరైరె సుర లహ
ల్యాజారుఁ డైన జం ♦ భాసురారి
గీ. వారికంటెను నీమహ ♦ త్త్వంబు ఘనమె
పవనపర్ణాంబుభక్షులై నవసి యినుప
కచ్చడాల్ గట్టుకొను ముని ♦ ముచ్చు లెల్ల
తామరసనేత్రలిండ్ల బం ♦ దాలు గారె 73

టీ: బ్రాహ్మణులు=బ్రాహ్మణులు; దాశకన్యాకేళిన్ = దాశకన్యయగు సత్యవతితో కూడుటను; తప్పుజేసి =తప్పుగాభావించి; వెలివెట్టిరే = వెలివేసిరా? గాధిపట్టికిన్ =విశ్వామిత్రునకు; మేనక చుట్టరికము = మేనకతోడి సాంగత్యము; కులములో = కులములో; వన్నె = వాసి; తక్కువ యయ్యెనే? మాండకర్ణి మాండకర్ణియను మహర్షి; నసపుగొట్టై = [illegible]; వేల్పునాగవాసముక్ = అప్సరసల వాడను; కూడి =కలసి; మహిమను = గొప్పదనమును; కోల్పోయెనే =పోగొట్టుకొనెనా? సురలు = దేవతలు; అహల్యాజారుడైన = అహల్యతో వెళ్లిన; జంభ + అసుర + అరిన్ = ఇంద్రుని; స్వర్ +రాజ్యము= స్వర్గరాజ్యమును; ఏలంగన్ = ఏలుటకు; ఈరైరె = ఇష్టపడలేదా? వారికంటెను = పైన చెప్పిన పరాశరాదులకంటె; నీమహత్త్వంబు = నీ మహిమ; ఘనమె=గొప్పదా? పవన= గాలి; పర్ణ =ఆకులు; అంబు =నీరు; భక్షులై =తినువారై; నవసి = చిక్కి; ఇనుపకచ్చడాల్ = ఇనుపగోచీలు; కట్టుకొను =బిగించుకొను; (ఇంద్రియనిగ్రహముగలవారివలె) మునిముచ్చులెల్లన్ = దొంగమునులందరును; తామరసనేత్రలిండ్లన్ =స్త్రీలయిండ్లలో; బందాలు = చెరసాలలలో నుంచబడినట్లున్న వారు (బానిసలు) కారె=కారా? (ఇందలి పరాశరకథ భారతమాదిపర్వమునను; మాండకర్ణి, విశ్వామిత్ర, దేవేంద్రుల కథలు రామాయణములో బాలకాండ, అయోధ్యాకాండలందు నున్నవి.)

తే. అనిన నేమియు ననక య ♦ వ్వనజగంధి
మేన జవ్వాదిపస కదం ♦ బించు నొడలు
గడిగికొని వార్చి ప్రవరుండు ♦ గార్హపత్య
వహ్ని నిట్లని పొగడె భా ♦ వమునఁ దలఁచి. 74

టీ: అనినన్=అనగా; ప్రవరుడు; ఏమియున్+ అనక = జబాబుచెప్పక; ఆ +వనజగంధి =ఆవరూధినియొక్క ; మేని=శరీరముయొక్క; జవ్వాదిపస =జవ్వాజి వాసన ; కదంబించు +ఒడలు =అంటుకొన్న శరీరము ; కడిగికొని; వార్చి= సంధ్య వార్చుకొని; గార్హపత్యవహ్నిన్ = గార్హపత్యమను ప్రధానాగ్నిని; భావమునన్ = మనసునందు; తలచి= ధ్యానించి ; ఇట్లని= చెప్పబోవురీతిగా; పొగడెన్ =స్తుతించెను.

మ. దివిషద్వర్గము నీ ముఖంబునన తృ ♦ ప్తింగాంచు ని న్నీశుఁగా
స్తవముల్ సేయుశ్రుతుల్ సమస్తజగదం♦తర్యామివి నీవ యా
హవనీయంబును దక్షిణాగ్నియును నీ ♦ యం దుద్భవించుం గ్రతూ
త్సవసంధాయక నన్నుఁ గావఁ గదవే ♦ స్వాహావధూవల్లభా. 75

టీ; క్రతు+ ఉత్సవసంధాయక=యజ్ఞమను ఉత్సవమును చేకూర్చువాడా! స్వాహావధూవల్లభా = స్వాహాదేవికి ప్రియమైనవాడా! దివిషత్ +వర్గము= దేవతల సమూహము; నీముఖంబునన్ +అ = నీవనెడిముఖముచేతనే. (అగ్నిలోచేసినహోమము దేవతల కందును. అందుచే అగ్ని దేవతలకు ముఖము;) తృప్తిన్ =తినివిని ; కాంచున్ = పొందును; సమస్తజగత్ + అంతర్యామివిన్= అంతజగత్తునకు లోపలనుండు వాడవును; నీవు+అ=నీవే ; ఆహవనీయంబును ; ఆహవనీయమనునగ్నియు ; దక్షిణాగ్నియును =దక్షిణాగ్నియను అగ్నియును; నీ యందున్ =నీనుండియే ; ఉద్భవించున్ = పుట్టును ; (యజ్ఞము చేసినవారు మూడగ్నులనుపెట్టి మూడిటిలోను హోమములు చేయుచురు. అందు గార్హపత్యములో అగ్నినిదాపి, హోమసమయములందు తక్కిన వాటిలో అగ్నిని విహరింప జేయుదురు) నన్నున్ ; కావగదవే = రక్షింపుమయ్యా !

ఉ. దానజపాగ్నిహోత్రపర ♦తంత్రుఁడ నేని భవత్పదాంబుజ
ధ్యానరతుండ నేనిఁ బర ♦ దారధనాదులఁ గోర నేని స
న్మానముతోడ నన్ను సద ♦నంబున నిల్పు మినుండు పశ్చిమాం
భోనిధిలోనఁ గ్రుంకకయ♦మున్నరయంబున హవ్యవాహనా. 76

టీ: హవ్యవాహనా =దేవతలకు చేయు హోమమును (హవ్యమును) తీసికొని వెళ్లువాడా! దాన జప + అగ్నిహోత్ర=దానములు, జపములు, అగ్నిహోత్రములు చేయుటలో ; పరతంత్రుడనేని = ఎక్కువ యాసక్తికలవాడనైనచో : భవత్ = నీయొక్క ; పద+అంబుజ=పద్మములవంటి పాదములయొక్క; ధ్యానరతుండనేని = ధ్యానించుటయందాసక్తి కలవాడనైనచో; పరదారధన +ఆదులన్ =పరులభార్యలను,

ధనమామున్నగువాటినికోరనివాఁడైనచో; నన్నున్; సన్మానముతోడన్ = గౌరవముగా; ఇనుండు = సూర్యుడు; పశ్చిమ+అంభః+నిధిలోనన్ = పడమటిసముద్రములోనికి; క్రుంకకయమున్న = మునుగకమునుపే; రయంబునన్ = వడిగా; సదనంబునన్ = ఇంటియందు; నిల్పుము.

వ. అని సంస్తుతించిన నగ్నిదేవుం డమ్మహీదేవు దేహంబున సన్నిహితుండ గుట్టయు నమ్మహాభాగుండు గండుమీఱి పొడుపుఁగొండ నఖండసంధ్యారాగప్రభామండలాంతర్గతుం డగు పుండరీకవనబంధుం డునుంబోలె నుత్తప్తకనకద్రవధారాగౌరంబగు తనుచ్ఛాయాపూరంబున నక్కాన వెలింగించుచు నిజగమననిరోధిని యగునవ్వరూధిని హృదయకంజంబున రంజిల్లు నమందానురాగరస మకరందంబునం దంద పొంగంజేయుచుఁ బావకప్రసాదలబ్ధం బగుపవనజవ నంబున నిజమందిరంబున కరిగి నిత్యకృత్యసత్కర్మకలాపంబులు నిర్వర్తించె నని మార్కండేయుండు క్రోష్టికిం జెప్పెనని చెప్పిన. 77

టీ: అని = ఇట్లు; సంస్తుతించినన్ = పొగడగా; అగ్నిదేవుండు; ఆ+మహీదేవుదేహంబునన్ = ఆబ్రాహ్మణుని శరీరములో; సన్నిహితుండు = సన్నిధానము చేసినవాఁడు - ఆవేశించినవాఁడు; అగుటయున్ = కాగా; ఆ+మహాభాగుండు = ఆమహానుభావుడు; గండు = దేహపుష్టి; మీఱి = అతిశయించి; పొడుపుగొండన్ = ఉదయపర్వతమునందు; అఖండ = నిండుగానున్న; సంధ్యారాగ = సంధ్యవేళలయందలియెరుపుయొక్క; ప్రభామండల = కాంతిపుంజమునందు; అంతర్గతుండు+ఆగు = లోపలనున్న; పుండరీకవనబంధుండునుంబోలెన్ = పద్మములకు బంధువైన సూర్యునివలె; ఉత్తప్త = పుటము వేయుబడిన; కనకద్రవధారా = బంగారు ద్రవమువలె, గౌరంబగు = పసిమిరంగుకల, తను+ఛాయాపూరంబునన్ = శరీరకాంతి ప్రవాహముతో; ఆ+కానన్ = ఆయడవిని; వెలిగించుచున్ = ప్రకాశింపజేయుచు: నిజగమననిరోధినియగు = తనవెళ్లుటకడ్డమైన; ఆ+వరూధిని = ఆవరూధినియొక్క; హృదయకంజంబునన్ = పద్మమువంటి హృదయములో; రంజిల్లు = పొంగు; అమంద = ఎక్కువైన; అనురాగరస = స్నేహరసమను; మకరందంబునన్ = పూదేనెను; అందున్ + అందున్+అ = అందే; పొంగంచేయుచున్ = పొంగునట్లుచేయుచు; పావకప్రసాద = అగ్నిహోత్రుని అనుగ్రహముచే; లబ్ధమైన = పొందబడిన; పవనజవనంబునన్ = వాయువువంటి వేగముతో; నిజమందిరంబునకున్ = తనయింటికి; అరిగి = వెళ్లి; నిత్యకృత్య = నిత్యమును చేసికొను కర్మములు; సత్కర్మకలాపంబులు = అనుష్ఠానములను; నిర్వర్తించెను = పూర్తిచేసికొనెను; అని; మార్కండేయుండు; క్రోష్టికిన్; చెప్పెను+అని; చెప్పినన్ = ఇట్లు ధర్మపక్షులు జైమినితో చెప్పగా (ముందున కన్వయము)

క. జైమిని యా దివ్యఖగ
గ్రామణులం జూచి వేడ్క • గడలుకొనంగా
నామీఁద వరూథిని విధ
మే మయ్యె నెఱుంగఁ జెప్పు • రే నా కనుడున్. 78

టీ; జైమిని; ఆదివ్యఖగగ్రామణులన్ = ఆదివ్యమైన పక్షిశ్రేష్ఠములను; చూచి; వేడ్క = కుతూహలము; కడలుకొనంగాన్ = అతిశయింపగా; ఆమీఁదన్ = ఆతర్వాత; వరూథినివిధము = వరూథిని యొక్క రీతి; ఏమి + అయ్యెన్ = ఏమైనది? నాకున్; తెలియన్ = తెలియునట్లు; చెప్పరే = చెప్పుడు; అనుడున్ = అనిన తర్వాత (దీనికి మూడవయాశ్వాసములోని 'అవధరింపుము' తో అన్వయము.)

శా. నిస్తంద్రప్రతిభాసుధీనుతదిశో • న్మీలద్యశశ్శ్రీవధూ
హస్తాగ్రామలకాయమానమహనీ • యాంభోజగర్భాండ సై
న్యస్తోమోత్థరజోవ్రజస్థగితకృ • ష్ణా గౌతమీమధ్యభూ
మ్యస్తోకోత్కలరాట్పురీహరణలీ • లావార్యశౌర్యోదయా. 79

టీ; నిస్తంద్ర=చురుకైన; ప్రతిభా=ప్రతిభకలవాడా! సుధీనుత= విద్వాంసులచే పొగడ బడువాడా! దిశా + ఉన్మీలత్ = దిక్కులంగు వ్యాపించిన; యశః + శ్రీ వధూ= కీర్తిసంపదయను స్త్రీయొక్క; హస్తాగ్ర=అరచేతియందు: ఆమలకాయమాన=ఉసరికాయవంటిదగు; మహనీయ = గొప్పదైన; అంభోజగర్భ + అండ = (పద్మమునుండి పుట్టిన) బ్రహ్మాండము కలవాడా! సైన్యస్తోమ= సైన్యసముదాయము వలన; ఉత్థ=పుట్టిన; రజః+ వ్రజ=పరాగముచే; స్థగిత = కప్పబడిన; కృష్ణాగౌతమీ మధ్యభూమి=కృష్ణాగౌతమీ (గోదావరీ) నదుల మధ్యభాగమందలి; అస్తోక=గొప్పదైన: ఉత్కలరాట్ = ఉత్కల దేశపు రాజుయొక్క; పురీహరణ = పట్టణమును హరించుటయును; లీలా= విలాసమునందు; అవార్య= నివారింపరాని; శౌర్య + ఉదయా = శౌర్యసమృద్ధికలవాడా!

తా: చురుకైన బుద్ధియు; పండితుల పొగడ్తయు, బ్రహ్మాండమును వ్యాపించిన కీర్తియు కలిగి, కృష్ణా గోదావరీ మధ్యభూమి నాక్రమించి ఉత్కల రాజధాని నాక్రమించిన శౌర్యము కలవాడా! అలం. అతిశయోక్తి, రూపకమును.

క. బిసరుహ నయనా నవవిధ
కుసుమాయుధ యవధికుధర • కూటాంచలభూ
విసృమర తేజశ్చంపక
భసలదసత్కీర్తిమలిన • పరిపంథినృపా. 80

టీ: బిసరుహనయనా=పద్మములవంటి నేత్రములుకల స్త్రీలకు; నవవిధకుసుమాయుధ = క్రొత్తరకపు మన్మథుడా! అవధికుధర =చక్రవాళ పర్వతముయొక్క; కూట+అంచలభూ = శిఖరపుకొనల యందలి భూమిని; విసృమర = వ్యాపించిన;

తేజః+చంపక=తేజస్సను సంపెంగ పువ్వులకు; భసలత్ =తుమ్మెదలగు; అసత్కీర్తి =అపకీర్తిచేనగు; మలిన=మాలిన్యముకల; పరిపంథినృపా= శత్రురాజులు కలవాడా! అలం. రూపకము.

తా: చక్కదనము మన్మథునివంటివాడై స్త్రీలను మోహింప జేయువాడును, లోకాలోకపర్వతమువరకు వ్యాపించిన తేజస్సుచే పరాభూతులైన శత్రువులు కలవాడా!

—: కవిరాజవిరాజితము :—

నల నృగ రంతి భగీరథ భారత ♦ నందన కల్ప యనల్పయశ
శ్చులుకితలోక విలోకివధూజన ♦ సూనశరాసన మానఖనీ
ప్రళయఘనాఘన ఘోషజయానక ♦ భాంకృతిభీమచపేటలుఠ
త్కలబరిగీకటకక్షితిరక్షక ♦ కన్నడరాజ్య రమారమణా. 81

టీ: నల...కల్ప=నలుడు; నృగుడు, రంతిదేవుడు, భగీరథుడు, భరతవీరులగు ధర్మరాజాదులబోలినవాడా! అనల్పయశః = ఎక్కువకీర్తిచే; చులుకిత=పుడిసిలితో లోనికి తీసికొనబడిన; లోక = లోకములు కలవాడా! విలోకివధూజన = చూచెడి స్త్రీజనములకు; సూనశరాసన =మన్మథునివంటివాడా! మానఖనీ = అభిమానమునకు గనివంటివాడా! ప్రళయ ...రక్షక - ప్రళయఘనాఘన =ప్రళయకాల మందలి మేఘములయొక్క; ఘోష = ధ్వనివంటిధ్వని కల్గిన; జయ + ఆనక = జయభేరియొక్క; భాంకృతి= 'భాం' అను, భీమచపేట భయంకరమైన చెంపదెబ్బచే; లుఠత్ =నేలపై పొరలెడి ; కలబరిగీకటకక్షితిరక్షక = కలబరిగియను కోటయొక్క రాజుకలవాడా! కన్నడరాజ్యరమారమణా=కన్నడరాజ్యలక్ష్మికి భర్తయైనవాడా!

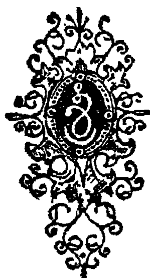
ఇది శ్రీమదాంధ్రకవితాపితామహసర్వతోముఖాంకపంకజాక్ష
పాదాంబుజాధీనమానసేందిందిర నందవరపురవంశోత్తంస
శఠకోపతాపసప్రసాదాసాదిత చతుర్విధకవితా మతల్లి
కాల్లసాని-చొక్క యామాత్యపుత్ర పెద్దనార్య
ప్రణీతంబైన స్వారోచిషమనుసంభవం
బనుమహాప్రబంధమునందు
ద్వి తీ యా శ్వా స ము
సం పూ ర్ణ ము.

స్వారోచిషమనుచరిత్రము

(టీకాతాత్పర్యసహితము)

తృతీయాశ్వాసము

శ్రీవేంకటేశపదప
ద్మావేశితసదయహృదయ ♦ హరనిటల నట
త్పావకపరిభావిమహః
ప్రావృతనిఖిలాశ కృష్ణ ♦ రాయమహీశా. 1

టీ: శ్రీవేంకటేశ=లక్ష్మీయుతుడగు వేంకటేశ్వరస్వామియొక్క; పదపద్మ=పద్మములవంటి పాదములయందు; ఆవేశిత=లగ్నము చేయబడిన; సదయ హృదయ=దయతో కూడిన మనస్సు కలవాడా! హర=శివునియొక్క; నిటల=ఫాలమందు; నటత్=నటించెడి; పావక=అగ్నిని; పరిభావి=తిరస్కరించు-మించెడి; మహః=తేజస్సుచే: ప్రావృత=వ్యాపించబడిన; నిఖిల+ఆశ=అన్నిదిక్కులు కలవాడా! కృష్ణరాయమహీశా=శ్రీకృష్ణదేవరాయ! అలం. రూపక.

వ. అవధరింపు మమ్మహాత్మునకుఁ బక్షు లిట్లనియె. 2

టీ: అవధరింపుము=చిత్తగింపుము; ఆ+మహా+ఆత్మునకున్=ఆజైమినికి; పక్షులు; ఇట్లు+అనియెన్=ఇట్లు చెప్పెను.

శా. ఆభూదేవకుమారుఁ డేగినఁ దదీ ♦ యానూనరమ్యాకృతిం
దా భావంబున నిల్పి యంగభవకో ♦ దండోగ్రమార్గణవ
క్షోభాకంపితధైర్యయై యలఁత న ♦ చ్చో నిల్వ కచ్చేల్వ త
ద్భూభృన్మేఖలవెంటఁ గానలఁబడిన్ ♦ దుఃఖాబ్ధినిర్మగ్నయై. 3

టీ: ఆభూదేవ కుమారుడు= ఆ ప్రవరుడు; ఏగినన్ = వెళ్ళగా; ఆ+చెల్వ = ఆ స్త్రీ; తాన్ = తాను; తదీయ = ఆ ప్రవరుని సంబంధమైన; అనూన = గొప్పదైన; రమ్య+ఆకృతిన్ = సుందరమైన ఆకారమును; భావంబునన్ = మనస్సునందు; నిల్పి; అంగభవ = మన్మథునియొక్క; కోదండ = ధనుస్సుయొక్క; ఉగ్రమార్గణ = భయంకరమైన నారాచముల తాకిడివలని; క్షోభ = కలతచే; ఆకంపిత = కదల్పబడిన; ధైర్యయై = ధైర్యముకలదై; అలఁతన్ = ఆయాసముచే; దుఃఖ+అబ్ధి = దుఃఖమను సముద్రములో; నిర్మగ్నయై = మునిగినదై; అచ్చోన్ = అక్కడ; నిల్వలేక; తత్ = ఆ; భూభృత్ + మేఖల వెంటన్ = పర్వతము నడిప్రదేశము వెంబడిని; కౌనలబడిన్ = అడవిమార్గమునందు. (ముందున కన్వయము.)

తా: ఆ ప్రవరుడట్లు పోగా వరూథిని మన్మథబాణాఘాతముల కోగలేక ఆతనినే ధ్యానించుచు, ఓర్పుతగ్గి; అక్కడ నిల్వలేక అడవుల వెంటపడి...

క. తిరుగుచు ధరణీసురవరుఁ
డరిగిన చొప్పరసి యరసి ♦ యటఁ గానక యా
హరిణాంకముఖి సఖీజన
పరివృతయై మగిడి వచ్చి ♦ భావములోనన్ 4

టీ: తిరుగుచున్; ధరణీసురవరుడు = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడు; అరిగిన చొప్పు = వెళ్ళినరీతిని; అరసియరసి = తెగవెదకి; అట = అక్కడ; కానక = చూడలేక; ఆ హరిణ+అంకముఖి = లేడిచిహ్నముగా కల చంద్రునివంటి ముఖముకల వరూథిని; సఖీజన పరివృతయై = (తన్ను వెదకుచు వచ్చిన) చెలికత్తెలతో కూడుకొని; మగిడివచ్చి = మరలి యింటికివచ్చి; భావములోనన్ = మనసులో. (ముందున కన్వయము)

తా: అడవులలో తిరుగుచు తెగ వెదకినది. అతడు కన్పడలేదు. తన్ను వెదకుచు వచ్చిన చెలికత్తెలతో కలిసి తిరిగి యింటికి వచ్చినది.

ఉ. అక్కట వాఁడు నాతగుల ♦ మాఱడి సేసి దయావిహీనుఁడై
చిక్కక త్రోచి పోయె దరి ♦ జేరఁగరాని వియోగసాగరం
బెక్కడ నీదుఁదాన నిఁక ♦ నీకొఱనోములు నోచినట్టి నే
నెక్కడ వానికౌఁగి లది ♦ యెక్కడ హా విధి యేమి సేయుదున్. 5

టీ: అక్కట = అయ్యో! వాడు = ఆ ప్రవరుడు; నాతగులము = నా ప్రేమను ఆఱడిసేసి = వ్యర్థముచేసి; దయావిహీనుడై; = కరుణమాలినవాడై; చిక్కక = (నాకు) లొంగక; త్రోచి = నన్నుత్రోచి; పోయెన్ = వెళ్ళిపోయెను; ఇఁకన్ = ఇంక; దరిన్ = ఒడ్డును; చేరగన్ + రాని = చేరుటకు శక్యముకాని; వియోగసాగరంబు = విరహమను సముద్రమును; ఎక్కడన్ = ఎంతని; ఈదుదానన్ = ఈదగలను; ఈకొఱనోములు = ఈతక్కువయైన వ్రతములు; నోచినట్టి నేను = చేసిన నేను; ఎక్కడ ? వానికౌఁగిలి = ప్రవరుని కౌగిలింత; అది; ఎక్కడ ? ఈ రెండును కుదరవు. హా ! విధి = దైవమా ! ఏమిసేయుదున్ = ఏమి చేయుదును.

తా: ఆ ప్రవరుడు నా ప్రేమను కాదని నన్ను త్రోసివేసి పోయెనే. నేనెట్టి విరహ సముద్రము నీదగలను? కోరికతీరుటకు సరిపోని నోములు నోచిన నాకునుఅతని కౌగిలికిని ఎంతదూరము? నాకికకోరిక తీరునా? అలం, పరిణామము. విషమము.

ఉ. కమ్మనికుందనంబు కసు ♦ గందనిమే నెలదేఁటి దాటులన్
బమ్మరపోవఁ దోలు దెగ ♦ బారెడువెండ్రుక లిందుబింబముం
గిమ్మన నీదు మోము గిరి ♦ క్రేవులు మూఁపులు కౌను గాన రా
దమ్మకచెల్లవాని విక ♦ చాంబకముల్ శతపత్త్ర జైత్త్రముల్. 6

టీ: అమ్మకచెల్ల = అహా! వాని = ఆ ప్రవరునియొక్క; కసుగందనిమేను = పసచెడని శరీరము; కమ్మనికుందనంబు = పరిమళించెడి మేలిమి బంగారము. తెగ బారెడు వెండ్రుకలు=నిండుగా బారెడున్న జుట్టు; ఎలదేఁటిదాటులన్ = పడుచు తుమ్మెదల బారును; బమ్మరపోవన్ =భ్రమపడునట్లుగా; తోలున్ = తరుమును; మోము = ముఖము; ఇందు బింబమున్ = చంద్రబింబమును: కిం+అననీదు = ఏమి అననియ్యదు; మూఁపులు=భుజముల పైభాగములు; గిరిగ్రేవులు =పర్వతశిఖరములు — ఎత్తైనవి; కౌను= నడుము; కానరాదు =కన్పడదు; వికచ+ అంబకముల్ =వికసించిన (విశాలమైన) కన్నులు; శతపత్త్రజైత్త్రముల్ = నూరు రేకులుకల పద్మములను జయించు స్వభావము కలవి. ఉపమోత్ప్రేక్షా రూపకాతిశయోక్త్యలంకారములు.

తా: ఆహా! వాని అందమేమని చెప్పఁగను? వాని శరీరము పరిమళించెడి బంగారమే. జుట్టు తుమ్మెదల బారువలె తెగబారెడున్నది. ముఖము చంద్రబింబమును మించినది. భుజ శిరస్సు లెత్తుగా నున్నవి. కన్నులు విశాలముగా తమ్మిపూల వలె నున్నవి.

ఉ. చొక్కపుఁ బ్రాయమున్ మిగుల ♦ సోయగముంగల ప్రాణనాయకుం
డెక్కుడు వశ్యతన్ రతుల ♦ నేఁకట దీర్చి సమేళ మొప్పగా
నక్కున గారవించి ప్రియ ♦ మందగ నోచనియింతి దైన యా
చక్కదనం బదేమిటికి ♦ జవ్వన మేటికిఁ బ్రాణ మేటికిన్. 7

టీ: చొక్కపుబ్రాయమున్ = నిండుయౌవనమును; మిగులన్= మిక్కిలి సోయగమున్= అందమును; కలప్రాణనాయకుండు = కల్గినప్రియుడు; ఎక్కుడు వశ్యతన్=మిక్కిలి స్వాధీనతతో; రతులన్ =సంభోగములందు; ఏఁకటన్ = కోరికను; తీర్చి= నెరవేర్చి; సమేళము=ఏకమగుట; ఒప్పగాన్=ఒప్పునట్లు; అక్కునన్=రొమ్మునందు; గారవింపన్ = ముద్దుచేయగా; ప్రియమందగన్ = ప్రేమను పొందునట్లు; నోచనియింతిదైన= అదృష్టములేని స్త్రీదగు; ఆచక్కదనంబు =ఆవ్యర్థమగునందము; అది; ఏమిటికిన్ =ఎందుకు? జవ్వనము = యౌవనము; ఏటికిన్; ప్రాణము =బ్రతుకు, ఏటికిన్ = ఎందుకు? వ్యర్థమని భావము. అలం. అప్రస్తుత ప్రశంస.

తా: అందము, పడుచుదనముకల స్త్రీకి తాను వలచిన పురుషుడు చెప్పు చేతలలోనుండి కోరినకోర్కెలు తీర్చుచు రొమ్మపై రొమ్ము నదిమి కౌగిలించుకొని ముద్దు చెల్లించునట్లుండుటకు నోచుకోని, స్త్రీయొక్క చక్కదనము, యౌవనము, బ్రతుకును వ్యర్థములు.

ఉ. ఎంతపంబు చేసి జని ♦ యించినవారొకొ మర్త్యభామినుల్
కాంతుఁ డవజ్ఞ చేసినను ♦ కాయము వాయుదు రే నమర్త్యనై
చింతల వంతలం జివికి ♦ సిగ్గఱితిన్ మృతి లేనినాదు చె
ల్వింతయు శూన్యగేహమున ♦ కెత్తినదీపిక యయ్యె నక్కటా! 8

టీ: మర్త్యభామినుల్ = మనుష్య స్త్రీలు: ఎంతతపంబుచేసి = ఎంతఘోరతపస్సు చేసి; జనియించినవారొకొ = పుట్టినారో; కాంతుడు = భర్త; అవజ్ఞ + చేసినను = అవమానము చేసినచో; కాయము = శరీరము; వాయుదురు = విడుతురు. ఏన్ = నేను; అమర్త్యనై = దేవతాస్త్రీనై; (చావులేనిదాననై) చింతలన్ = విచారముచేత; వంతలన్ = సంతాపముచేత; చివికి = చిక్కి; సిగ్గఱితిన్ = సిగ్గులేని దాననైతిని; అక్కటా! మృతిలేనినాదు; చెల్వు = అందము; ఇంతయున్ = ఉన్నదంతయును; శూన్యగేహమునకున్ = పాడుపడిన యింటిలో; ఎత్తినదీపిక = పెట్టిన దీపము; అయ్యెన్.

తా: మనుష్యస్త్రీలు చావు కలవారు కనుక ప్రియులు కొంచెము అవమానము చేసినచో శరీరము విడుతురు, నాకు చావులేనందున ఎంత అవమానము వచ్చినను సహించి; క్రుంగి, కృశించి సిగ్గులేక బాధలు పడుచున్నాను. అయ్యో! కోరిక తీరని నాఅందము పాడుపడిన యింటిలో పెట్టిన దీపమువలె నున్నది, ఎవరానందించినది నాయౌవనము? చావు కల్గిన మనుష్యస్త్రీలెంత తపస్సు చేసిరో కదా! అలం. ఉత్ప్రేక్ష, పరికరాంకురము, నిదర్శనయును.

వ. అని వితర్కించుచుఁ గ్రించుదనంబునఁ బునఃపునః పరిభవకారిణియై కాఱియం బెట్టి సిరిపట్టి బెట్టేయం గాఁడి చనునలరంపకట్టియల గుట్టు చెడి వెచ్చవెచ్చనై హెచ్చి విచ్చలవిడిం గాయు నుద్దామ విరహదవదహనదాహంబున దేహంబు తల్లడిల్ల మల్లడిగొని పెల్లడరు నిట్టూర్పుగాడ్పు విసరులం గసరెత్తి యంతకంత కంతరంగంబున నింతంతనరాక పొంగి చింతాసాగరంబు వేగిరంబ వెల్లివొడిచె ననం దుడిచిన నడంగక సారెకుం దారకల నీరిక లెత్తుపొగరన నిగనిగ లినుమడిగ నిగుడ మిగులు వగల బుగులుబుగులున నెగసి యెగసి యొప్పులకుప్పలగు తెప్పలం జిప్పిలుకాటుక లప్పళించి కరంచి దరదళదరుణ కమలదళశోణంబులగు దృక్కోణంబులం దిగువారు

కన్నీరు చెన్నారు కర్ణద్వయీగోళంబులునిండి తనుతాపతప్తంబగు హాటకతాటంక యుగళంబునంబడి క్రొంబొగ లెగయింప బిసకిసలయ సగంధం బగుమణిబంధంబునఁ జికురబంధంబుఁ జేర్చికొని పొరలం దుఱిమిన విరు లురుల నరవిరిసి కలిసి యిరులుకొను గరగరని నెఱికురులు గుఱిగడవఁ బెరిగిన వగుటం జేసి రాసిపడి మెయిమూసి కొని గ్రిహణంబులల జెన్నగు మిన్నువిఱిగి పయింబడిన వడువున బెడంగువడఁ గలయం దలకొను పులక మొలకపయిరునకుం బాఱు దుర్వారవారపూరంబనం గ్రమక్రమంబున నంగంబులం గ్రమ్ము చెమ్మటల మిన్నేటి పెన్నీటి వఱ్ఱున మునుంగకుండ నవరించిన మిం చుకుంభప్లవంబనం బరిభ్రష్టోత్తరీయంబై బయలుపడి యుబ్బురపు గుబ్బచనుదోయి నిబ్బరంపుమెఱుంగు లీనం గుపిత హారనయన శిఖి శిఖాభస్మీకృతస్మరవిరహ శోకంబునంబడి చందురునిం బట్టుకొని యడలు రతిరమణి చందంబునం గుసుమితలతా నిశాంత శశికాంత వేదికాంతరంబున మేను సేర్చి వివిధ దశాంతరంబుల వేఁగుచుండె నంత.

టీ: అని; వితర్కించుచున్ =ఆలోచించుచు; క్రించుదనంబునన్ =నైచ్యముచే; పునః పునః = మాటిమాటికి; పరిభావకారిణియై = తిరస్కారము చేయునదై; కాఱియం బెట్టు=బాధించు; సిరిపట్టి= మన్మథుడు ; బెట్టు + ఏయన్ =ఎక్కువగా బాణములేయగా; కొఁడీ=నాటి ! చను+అలరు+అంపకట్టియలన్ =దూసికొనుపోవు పువ్వుబాణములచే; గుట్టుచెడి = గుట్టుగా నుండుటమాని ; వెచ్చవెచ్చనై = గోరువెచ్చనై ; హెచ్చి ; విడి+విడి=విచ్చలవిడిన్ =ఎక్కువగా ; కొయు=కొసెడి ; ఉద్దామ = ఎక్కువైన ; విరహదవదహన = వియోగమను దవాగ్నియొక్క ; దాహంబునన్ = తాపముచేత; దేహంబు ; తల్లడిల్లన్= బాధపడగా; మల్లడిగొని = క్రిక్కిరిసి; పెల్లు =మిక్కిలి; అడరు=అతిశయించు; నిడు+ఊర్పు= దీర్ఘమైన నిశ్వాసము యొక్క; గాలివిసరులన్ ; గాలివిసరుటలచే; కసరు+ఎత్తి = తుపానురేగి; అంతకంతకున్ =అప్పటప్పటికి: అంతరంగంబునన్ = మనసులో; ఇంతంతనరాక = హద్దులేక; పొంగి; చింతాసాగరంబు = దుఃఖమనెడి సముద్రము ; వేగిరంబు = వెంటనే; వెల్లి+ పొడిచెననన్ = ప్రవహించెనో అనునట్లు ; తుడిచినన్ = గుడ్డతో ఒత్తినను; అడంగక =ఆగక ; సారెకున్ =మాటిమాటికి; తారకలన్ =నల్లగ్రుడ్లనుండి ; ఈరికలెత్తు=పుట్టునట్టి ; పొగరు+అనన్ = నల్లరంగో అనునట్లు ; నిగనిగలు = కాంతులు; ఇనుమడిగన్ =రెట్టింపుగా ; నిగుడన్ =వ్యాపింపగా ; మిగులువగలన్ = ఎక్కువైన విచారములచే; బుగులుబుగులునన్ =బుగబుగమని ; ఎగసి=పైకి వ్యాపించి ; ఒప్పులకుప్పలగు=అందాలరాసులైన ; ఱెప్పలన్= కనురెప్పలనుండి ; చిప్పిలు కాటుకలు=

పైకివచ్చు కౌటుకలు; అప్పళించి = ఆక్రమించి; కరంచి = కరగించి; దరదళత్ = కొద్దిగా వికసించుచున్న; అరుణ కమలదళ = ఎర్రతామర రేకులవలె; శోణంబులగు = ఎర్రనైన; దృక్ + కోణంబులన్ = కనుకొనలనుండి; దిగువాఱుకన్నీరు = క్రిందికి దిగజారు కన్నీరు; చెన్నారు = అందమైన; కర్ణద్వయీ = రెండుచెవుల యొక్క; గోళంబులు = రంధ్రములు; నిండి; తనుతాపతప్తంబగు = శరీరతాపముచే తపింపబడిన; హాటకతాటంక యుగళంబునన్ = బంగారు కమ్మలజతమీద; పడి = ఒంది; క్రొత్త + పొగలు = క్రొత్తపొగలు; ఎగయింపఁ = పైలేపగా; బిసకిసలయసగంధంబగు = తామర మొలకలను పోలిన; మణిబంధంబునన్ = మణికట్టుపై; చికురబంధంబున్ = కొప్పును; చేర్చుకొని = పెట్టుకొని; పొరలన్ = పొర్లగా; తుఱిమినవిరులు = కొప్పులో ముడుచుకొన్న పూలు; ఉరులఁ = రాలగా; అర విరిసి = సగము విడిపోయి; కలిసి = వ్యాపించి; ఇరులుకొను = చీకట్లుక్రమ్ము; గరగరని నెఱికురులు = అందమైన జుట్టు; గుఱికడవన్ = లక్ష్యముదాటునట్లు; పెరిగినవగుటంజేసి = పెరిగినందున; రాశి వడి = ప్రోగై; మెయిన్ = దేహమును; మూసికొని = క్రమ్ముకొని; గ్రహగణంబులన్ = గ్రహముల గుంపులతో; చెన్నగుమిన్ను = అందమైన ఆకాశము; విఱిగిపయిబడిన వడువునన్ = విరిగిమీదపడినట్లుగా; బెడంగువడన్ = అందగించగా; కలయన్ = అంతటను, తలకొను = పుట్టెడి; పులక మొలకపయిరునకున్ = గగుర్పాటను మొలిచెడి సస్యమునకు; పాఱు = ప్రవహించు; దుర్వార = అడ్డులేని; వారిపూరంబనన్ = నీటిప్రవాహమనునట్లు; క్రమక్రమమ్మునన్ = వరుసగా; అంగమ్ములన్ = అవయవములందు; క్రమ్ము = వ్యాపించు; చెమ్మటలఁ = చెమటలను; మిన్నేటి పెన్నిటివట్టులన్ = ఆకాశగంగ వరదలందు; మునుంగకుండన్ = మునుగకుండునట్లు; సవరించిన = కూర్చిన; మించుకుంభప్లవంబనన్ = మంచికడవలను తెప్పయోయనునట్లు; పరిభ్రష్ట = జారిన; ఉత్తరీయంబై = పైటగలదై; బయలువడి = బయటపడి; అబ్బురపుసిబ్బెంపు = అద్భుతమైన అందముకల; గబ్బిగుబ్బ = పెద్దవైవట్రువైన; చనుంగవ = స్తనద్వయము; నిబ్బరపు మెఱుంగులు = ఎక్కువ కాంతులు; ఈనన్ = పుట్టించుచుండగా; కుపిత = కోపించిన; హర = శివునియొక్క; నయనశిఖిశిఖా = కన్నుగానున్న అగ్నిజ్వాలచే; భస్మీకృత = బూడిదగాచేయబడిన; స్మరవిరహశోకంబునన్ = మన్మథుడులేని దుఃఖముచే; చందురునిఁ = చంద్రుని; పట్టుకొని; అడలు = దుఃఖించు; రతిరమణిచందంబునఁ = రతిదేవివలె; కుసుమిత = పూచిన; లతానిశాంత = పొదరింటియందలి; శశికాంత = చంద్రకాంతమణులతో కట్టిన; వేదిక + అంతరంబునఁ = అరుగుమధ్యన; మేను + చేర్చి = శరీరమువాల్చి; వివిధ = పలుకరములైన; దశా + అంతరంబులఁ = అవస్థలచే; వేగుచుఁ = బాధపడుచు; ఉండెఁ = ఉండెను; అంతఁ = అప్పుడు.

చ. తరుణి సనన్య నతి ♦ దారుణపుష్పశిలీముఖవ్యథా
భరవివశాంగి నంగభవు ♦ బారికి నగ్గముసేసి క్రూరుఁడై
యరిగె మహీసురాధముఁ డ ♦ హంకృతితో నని రోషభీషణ
స్ఫురణవహించెనో యన న♦భోమణి దాల్చెఁ గషాయదీధితిన్. 10

టీ: తరుణిన్ = పడుచుదానిని; అనన్యకాంతన్ = పరునిభార్యకానిదానిని; అతిదారుణ = మిక్కిలిదారుణమైన; పుష్పశిలీముఖ = కుసుమబాణునియొక్క; వ్యథాభర = దుఃఖాతిశయముచే; వివశ = వశముతప్పిన; అంగిన్ = శరీరముకలదానిని; అంగభవు బారికిన్ = మన్మథబాధకు; అగ్గముసేసి = లోబరిచి; క్రూరుడై = నిర్దయుడై; మహీసుర+అధముడు = బ్రాహ్మణాధముడు; అహంకృతితోన్ = అహంకారముతో; అరిగెన్ = వెళ్లెను; అని; రోష = కోపముచే; భీషణ = భయంకరమైన; స్ఫురణన్ = కాంతిని; వహించెనో; అనన్ = అనునట్లు; నభః+ మణి= సూర్యుడు; కషాయదీధితిన్ = ఎఱ్ఱనికాంతిని; తాల్చెన్ = ధరించెను.

తా: సూర్యుడు సంధ్యారాగముచే ఎఱ్ఱనికాంతి వహించినాడు. అదెట్లున్నదనగా:-పరస్త్రీ కానందున భోగ్యమైన పడుచుదానిని దారుణబాధకు లోనుచేసి నిర్దయుడై ప్రవరుడు వెళ్ళిపోయెనని కోపించినట్లున్నాడు సూర్యుడు. అలం. పరికరము, ఉత్ప్రేక్ష, కావ్యలింగమును.

సీ. ఉరుదరీకుహరసు ♦ ప్తోత్థశార్దూలముల్
ఝరవారిశోణిత ♦ శంకఁ ద్రావ
వనకుంజమధ్య శా ♦ ద్వల చరన్మృగపంక్తి
దావపావకభీతిఁ ♦ దల్లడిల్ల
నాశ్రమాంతర భూరు ♦ హాగ్రముల్ మునికోటి
బద్ధకాషాయ వి ♦ భ్రాంతిఁ జూడ
ఘనసానుశృంగ శృం ♦ గాటకంబులఁ గాంచి
యమరులు హేమాద్రి ♦ యనుచు వాలఁ

గీ. గాసెఁ బేశలరుచిఁ గింశు ♦ కప్రవాళ
ఘుసృణకిసలయకంకేళి ♦ కుసుమగుచ్ఛ
బంధుజీవ జపా రాగ ♦ బాంధవంబు
లన్నగంబున జరఠారు ♦ ణాతపములు.

టీ: ఉరుదరీకుహర = పెద్దగుహలను కలఁగులనుండి; సుప్త+ఉత్థ = నిద్రించిలేచిన; శార్దూలముల్ = పెద్దపులులు; ఝరవారిన్ = సెలయేటినీటిని; శోణితశంకన్ = రక్తమను భ్రాంతితో; ద్రావన్ = త్రాగుచుండగా; వనకుంజమధ్య = అడవిపొదల మధ్యనున్న; శాద్వలచరత్ = పచ్చికబయళ్లలోతిరిగెడి; మృగపంక్తి = లేళ్ళగుంపులు; దావపావకభీతిన్ = దావాగ్నియను భయముతో; తల్లడిల్లన్ = భయపడగా; ఆశ్రమ+అంతర = ఆశ్రమము మధ్యలోనున్న; భూరుహ + అగ్రముల్ = చెట్ల చివరలను; మునికోటి = మునులు; బద్ధ = కట్టబడిన; కాషాయవిభ్రాంతిన్ = కాషాయవస్త్రములను భ్రాంతితో; చూడన్ = చూడగా; ఘన = గొప్పవైన; సాను = చరియలను; శృంగ శృంగాటకములన్ = శిఖరభూములను; కాంచి = చూచి; అమరులు = దేవతలు;

హేమాద్రియనుచున్ = మేరుపర్వతమని; వాలన్ = క్రిందికిదిగగా; ఆ + నగంబునన్ = ఆపర్వతమందు; కింశుకప్రవాళ = మోదుగచిగుళ్లు; ప్రవాళ = పగడములు; ఘుసృణ=కుంకుమపువ్వు; కిసలయ= చిగుళ్లు; కంకేళికుసుమగుచ్ఛ = ఎఱ్ఱనిఅశోకపుపూలగుత్తులు; బంధుజీవ= మంకెనపువ్వులు; జపా =దాసానిపువ్వులు - వీటియొక్క; రాగ= ఎరుపుతో; బాంధవములు = బంధువులైనవి+సాటివచ్చునవియైన; జరఠ + అరుణ+ఆతపములు= ముసలి సూర్యుని ఎండలు; పేశలరుచిన్ = వేడిలేనికాంతితో కాసెన్ = ప్రకాశించెను.

తా: సూర్యాస్తమయ సమయమున కాయుచుండెడి వస్తువులన్నియు ఎఱ్ఱనైనవి. అందుచే కల్గిన భ్రాంతిని వర్ణించు చున్నాడు. గుహలలో నిద్రించిలేచిన పెద్దపులులు సెలయేటిసీటిని చూచి రక్తప్రవాహమని త్రాగుచున్నవి. పొదలమధ్యనున్న పచ్చిక బయలులోనున్న లేళ్లమందలు దావాగ్ని వ్యాపించినదని పారిపోవుచున్నవి. మునులు చెట్లచిగుళ్లచూచి తా మారవేసిమరచిన కావిబట్టలని చూచుచున్నారు. దేవతలు పర్వతమువీది శిఖరప్రాంతములను మేరు ప్రదేశములని దిగుచున్నారు. అట్టుభ్రాంతి కల్గునట్లు సంధ్యాకాల మం దెండ చల్లగా కాయుచున్నది. ఉపమా, భ్రాంతి మ,దలంకారములు.

శా. శ్రేణుల్ గట్టి నభోంతరాళమునఁ బాఱెం బక్షు లుష్ణాంశుపా
షాణవ్రాతము కోష్ణ మయ్యె మృగతృష్ణావార్థు లింకెన్ జపా
శోణం బయ్యెఁ బతంగబింబము దిశాస్తోమంబు శోభాదరి
ద్రాణం బయ్యె సరోజషండములు నిద్రాణంబులయ్యెంగడున్.

టీ: పక్షులు; నభః+అంతరాళమునన్ =ఆకాశము మధ్య; శ్రేణుల్ గట్టి = బారులుతీరి; పాఱెన్= వెళ్ళెను; ఉష్ణాంశుపాషాణవ్రాతము =సూర్యకాంతమణులు; కోష్ణము=గోరువెచ్చనివి; అయ్యెన్; మృగతృష్ణావార్థులు = ఎండమావులనెడి సముద్రములు; ఇంకెఁ =ఇగిరినవి; పతంగబింబము =సూర్యబింబము; జపాశోణంబు = దాసానిపుష్పమువలె ఎఱ్ఱనిదై; అయ్యెఁ; దిశాస్తోమంబు = దిక్కుల సముదాయము; శోభాదరిద్రాణంబు=శోభతోదరిద్రమైనది; (శోభలేనిది) అయ్యెఁ; సరోజషండములు=పద్మములతోపులు; కడుఁ = మిక్కిలి; నిద్రాణంబులు = ముకుళించునవి; అయ్యెఁ.

తా: పక్షులు బారులుతీరి గూళ్లకు వచ్చుచున్నవి. ఎండచే వెచ్చగిలిన సూర్యకాంతమణులు చల్లబడినవి. ఎండమావులింకినవి. సూర్యబింబమెఱ్ఱనైనది. దిక్కులందు కాంతితగ్గినది. పద్మములు ముకుళించుకొని పోవుచున్నవి. అలం. స్వభావోక్తి, పరిణామము, ఉపమయు.

క. తరణి యుదె కృంకుచున్నాఁ
డరుదెమ్మని చంద్రుఁ బిల్వ నరిగెను రజనీ
తరుణీమణిదూతిక లన
నరిగెను దూర్పునకు నీడ లతిదీర్ఘములై.

టీ: తరణి=సూర్యుడు; ఇదె= ఇదుగో; క్రుంకుచున్నాఁడు = అస్తమించుచున్నాడు; అరుదెమ్ము=రమ్ము; అని =అనిచెప్పి; చంద్రున్ = చంద్రుని; పిల్వన్ =పిల్చుటకై; అరిగెడు = వెళ్ళెడి; రజనీతరుణీమణి = రాత్రియను స్త్రీయొక్క; దూతికలనన్-దూతికలనునట్లు; నీడలు ; అతిదీర్ఘములై = మిక్కిలిపొడవై; తూర్పునకున్=తూర్పుదిక్కునకు; అరిగెను = వెళ్ళెను.

తా: రాత్రియనుస్త్రీప్రొద్దుక్రుంకగానే రమ్మనితనప్రియుడగుచంద్రునకుకబురంపెడి దూతలను నట్లుగా; మనుష్యులు మొదలైనవారి నీడలు తూర్పునకు పొడవుగా సాగుచున్నవి. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

క. క్రుంకె నపరాంబురాశిం
బంకజబంధుఁడు తదీయ ♦ బడబాముఖ వీ
క్షాంకురితకుతుక రథ్య ని
రంకుశవేగాపహృత శ ♦ తాంగుఁడుఁ బోలెన్. 12

టీ: పంకజబంధుడు=పద్మములకు చుట్టమైన సూర్యుడు; అపర+ అంబురాశిన్= పటమటి సముద్రములో; తదీయ...పోలెన్-తదీయ= ఆసముద్రము సంబంధమైన; బడబా = ఆడుగుఱ్ఱముయొక్క; ముఖవీక్షా = ముఖమును చూచుటచే: అంకురిత= పుట్టిన; కుతుక= వేడుకకల; రథ్య= గుఱ్ఱములచే; నిరంకుశ వేగ = ఎక్కువవేగముచే; అపహృత = లాగబడిన; శతాంగుడుబోలెన్ = రథము = కలవానివలె; క్రుంకెన్ = అస్తమించెను.

తా: సూర్యుడు పటమటి సముద్రప్రాంతమున కేగుసరికి ఆసముద్రములోనున్న బడబయను నాడుగుఱ్ఱము యొక్క ముఖమును చూచి దానిని కలియు కోరికతో చురుకుగ గుఱ్ఱములు రథమును లాగెనా యనునట్లు త్వరగా చూచుచుండగనే ప్రొద్దు గ్రుంకెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

వ. ఆసమయంబున. 14

టీ: ఆ సమయంబునన్ = అప్పుడు.

సీ. ఏవిహంగముఁ గన్న ♦ నెలుఁగించుచును సారె
కును సైకతంబులఁ ♦ గూడఁ దాఁగుఁ
దారి కన్గొని యది ♦ తనజోడు గాకున్న
మెడ యెత్తి కలయంగ ♦ మింట నరయు
నరసి కన్నీటితో ♦ మఱలి తామరమొక్క
వదన మొందఁగ సరో ♦ వారి నద్దు
నద్ది త్రావఁగ సైప ♦ కట్టిట్టు గన్గొని
ప్రతిబింబ మీక్షించి ♦ బ్రమసి యుఱుకు

గీ. నుఱికి యెఱకలు దడియ వే ♦ ఱొక్క తమ్మి
కరిగి నరిగి రవంబుతోఁ ♦ దిరుగు తేంట్లఁ
బొడుచు ముక్కున మఱియును ♦ బోవు వెదక
సంజఁ బ్రియుఁ బాసి వగ నొక్క ♦ చక్రవాకి. 16

టీ: ఒక్కచక్రవాకి=ఆడుచక్రవాకపక్షి; సంజన్ =సంధ్యాకాలమందు; ప్రియున్=భర్తయైన మగపక్షిని; పాసి =విడిపోయి; వగన్ విచారముతో; సైకతంబులన్ =ఇసుకతిన్నెలందు; ఏవిహంగమున్ = ఏపక్షినైనను; కనన్=చూచినను; ఎలుగించుచున్ =కూయుచు; సారెకున్=మాటిమాటికి; కూడన్ = కలియుటకై; తారున్=వెళ్లును; తరి= దగ్గరగా వెళ్లి; కన్గొని= చూచి; అది = ఆపక్షి; తనజోడు గాకున్ననన్ = తనకు జంటయైన పక్షి కానిచో; మెడయెత్తి= మెడనుపైకెత్తి (తన జంటపక్షి పైకెగురునేమోయని) మింటన్ =ఆకాశమును; కలయంగన్ = అంతటను; అరయున్ = వెదకును; అరసి= వెదకిచూచి; కన్నీటితోన్ = కన్నులనీరుపెట్టుకొని; మరలి; తామరయెక్కి = తామరపువ్వుపైకెక్కి; వదనమెండగన్ = నోరెండగా; సరోవారిన్= కొలనులోని నీటితో; ఆర్చున్ = నోటిని నీరానునట్లుచేయును; అద్ది; త్రాగగన్ =త్రాగుటకు; సైపక=సహించక (ఇష్టపడక) అట్టిట్టు కన్గొని= అటునిటు చూచి; ప్రతిబింబము= తననీడను; ఈక్షించి= చూచి; భ్రమసి= భ్రాంతిపడి; ఉఱుకున్ = నీటిలోని కుఱుకును; ఉఱికి; ఎఱకలు = రెక్కలు; తడియన్ = తడియగా; వేఱొక్క తమ్మికిన్ = మఱొక తామరపువ్వునకు; అరుగున్ =వెళ్లును; అరిగి; రవంబుతోన్ = కూయుచు; దిరుగుతేంట్లన్ = తిరిగాడి తుమ్మెదలను; ముక్కునన్ = ముక్కుతో; పొడుచున్ = (వాటి కూత తన కసహ్యముకాగా) పొడుచును. మఱియును; వెదకన్ = వెదకుటకు; పోవున్ = పోవును; ఇందు ఆడుచక్రవాక పక్షి యొక్క విరహవేదన వర్ణింపబడినది. చక్రవాక పక్షులు జంటలు వీడి సహింపలేని నీటిపక్షులు. ప్రొద్దుగ్రుంకుటతో వాటికి కన్నులగపడవు. అందుచే ప్రొద్దుండగనే దగ్గరగా కలిసికొని యుండుటకు ప్రయత్నించును. అట్లు కలియని ప్రియునికై వెదకుచున్నది. స్వభావోక్తి భ్రాంతి మదలంకారములు.

సీ. రవిబింబపతన దీ ♦ ర్ణపయోధిగర్భని
ర్గతశేషఫణిఫణా ♦ రత్నరుచియొ
దివసావసాన సం ♦ దీప్తాస్తగిరిశిఖా
జ్యోతిర్లతాప్రతా ♦ నా తపంబొ
తపనధూర్దండని ♦ ర్దళితదిక్తటదృశ్య
కమలజాండకటాహ ♦ కనకఘృణియొ
చండీశతాండవో ♦ త్సవసంభృతక్షపా
హస్తాగ్రదీపగ ♦ భస్తిచయమొ

గీ. ద్రాగ్ద్విదాహచ్ఛిదా విని ♦ ద్రాణమదవ
దంజనాలానమూలశ ♦ య్యావిధాన
వారుణాధోరణాకల్పి ♦ తోరుశోణ
మృత్తికారాశియో యన ♦ మెఱసె సంధ్య. 17

టీ: సంధ్య=సంధ్యాకాల మందలి యెఱుపు: రవి...రుచియో- రవిబింబ = సూర్యబింబముయొక్క ; పతన = పడుటచే ; దీర్ణ = విడిపోయిన ; పయోధిగర్భ = సముద్రగర్భమునుండి; నిర్గత=బయటికి వచ్చిన; శేషఫణి= శేషాహియొక్క ; ఫణా =పడగలమీది; రత్నరుచియో=రత్నముల కాంతియో ? దివస...ఆతపంబు - దివస +అవసాన= సాయంకాలమందు ; సందీప్త=వెలుగుచున్న; అస్తగిరిశిఖా = పడమటి కొండ శిఖరము లందలి ; జ్యోతిర్లతాప్రతాన = వెలిగెడి తీగల గుంపు యొక్క ; ఆతపంబో = కాంతియో ? తపన...ఘృణియో - తపన=సూర్యునియొక్క; ధూర్దండ= రథపు కాడిచే; నిర్దలిత = బ్రద్దలుచేయబడిన; దిక్తట =దిక్కు ప్రక్కన; దృశ్య = కన్పడు; కమలజాండ=బ్రహ్మాండమనెడి; కటాహ=పెద్దకాగు (డేగిసా) యొక్క ; కనకఘృణియో=బంగరుకాంతియో; చండీ...చయమో- చండీశ=నటరాజు యొక్క ; తాండవ+ఉత్సవ = నృత్యమను నుత్సవమున ; సంభృత = పట్టుకొనబడిన ; క్షపా హస్త+అగ్ర = రాత్రియను స్త్రీ యొక్క చేతి చివరనున్న; దీప = దీపముయొక్క ; గభస్తిచయమో = కిరణ సముదాయమో ? ద్రాక్...రాశియో- ద్రాక్ = వెంటనే ; విదాహ+ఛిదా= ఎక్కువ దప్పిని పోగొట్టుటయందు ; వినిద్రాణ = మెలకువతో నుండు; మదవత్ =మదించిన; అంజనా=పటమటి దిగ్గజముయొక్క; ఆలాన = కట్టు కర్రయొక్క; మూల = మొదట ; శయ్యావిధాన =పక్క వేయుటయందు ; వారుణ =వరుణుని సంబంధమైన ; ఆధోరణ=మావటి వానిచే; ఆకల్పిత = చక్కగా చేయ బడిన; ఉరు = విశాలమైన; శోణమృత్తికారాశియో = ఎర్రనిమట్టిదిబ్బయో ? అనన్ = అనునట్లుగా ; మెఱసెన్ = ప్రకాశించెను ; (మదమెక్కినకొలది యేనుగునకు దాహ మెక్కువగుననియు, అందుకై ఎర్రమట్టిపై పరుండ బెట్టినచో దాహము తగ్గుననియు గజశాస్త్రము.)

తా: సాయంకాలమున సూర్యుడు పడుటతో పాయగావిచ్చిన సముద్రము నుండి పైకి ప్రసరించిన ఆదిశేషుని పడగలమీది రత్నకాంతియో, పడమటి కొండ శిఖరములపై సూర్యకాంతి తగ్గుటతో వెలిగెడి మెరుపుతీగెల కాంతియో; సూర్యుని రథము కాడి తగిలి బ్రద్దలైన దిక్కుప్రక్కన ప్రకాశించు బ్రహ్మాండమను పెద్దకాగు యొక్క కాంతియో, శివతాండవవేళ రాత్రిచే పట్టబడిన దివిటీల కాంతియో, పడమటి దిగ్గజమునకు దప్పికకాగా, అది తీరుటకై, మావటివాడు కట్టుకర్ర మొదటికి చేర్చిన ఎర్రమట్టి ప్రోగో అన్నట్లుగా సంధ్యారాగము ప్రకాశించెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

క. బహుళజలప్లవమాన
ద్రుహిణాండము చెమ్మయుఱికి ♦ రూక్షార్కవిభా
రహితతఁ గాటుక పట్టెను
రహి చెడి యన నంధతమస ♦ రాసులు బెరసెన్. 18

టీ: బహుళజల= ఎక్కువ నీటియందు; ప్లవమాన = తేలుచున్న; ద్రుహిణ+అండము=బ్రహ్మాండము; చెమ్మయుఱికి= నాని; రూక్ష = తీక్ష్ణమైన; అర్క విభా=సూర్యకాంతియొక్క; రహితతన్=లేకపోవుటచే; రహి =అందము; చెడి; కాటుకపట్టెను= నలుపాగెను; అనన్=అన్నట్లు; అంధతమసరాసులు=కారుచీకట్లు; బెరసెన్ =క్రమ్మెను.

తా: నీటిలో తేలుచున్న బ్రహ్మాండము మండుటెండ తగులనందున నానినదా అన్నట్లుగా కారు చీకట్లు క్రమ్మెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

సీ. మృగనాభిపంకంబు ♦ మెయినిండ నలఁదిన
మాయాకిరాతి మై ♦ చాయఁ దెగడి
నవపింఛమయభూష ♦ లవధరించి నటించు
పంకజాక్షుని చెల్వు ♦ సుంక మడిగి
కాదంబ నికురుంబ ♦ కలితయై ప్రవహించు
కాళిందిగర్వంబుఁ ♦ గాకు సేసి
తాపింఛవిటపి కాం ♦ తారసంవృతమైన
యంజనాచలరేఖ ♦ నవఘళించి
గీ. కవిసె మఱియును గాకోల ♦ కాలకంఠ
కంఠకలకంఠకరిఘటా ♦ ఖంజరీట
ఘనఘనాఘనసంఘాత ♦ గాఢకాంతిఁ
గటికిచీఁకటి రోదసీ ♦ గహ్వరమున. 19

టీ: కటికిచీకటి=కారుచీకటి; మృగనాభిపంకంబు = బురదవంటి కస్తూరిని; మెయినిండన్ = ఒంటినిండుగా; అలదిన = పూసికొన్న; మాయాకిరాతి = కిరాత స్త్రీగా మారిన పార్వతియొక్క; (పా. మాయాకిరాతు=కిరాత వేషమునున్న శివుని యొక్క) మైచాయన్ = దేహకాంతిని; తెగడి = తిరస్కరించి-మించి; నవపింఛ మయ= క్రొత్తనెమలి పింఛములను; భూషలు = అలంకారములు; అవధరించి = పెట్టుకొని; నటించు = నాట్యముచేయు; పంకజాక్షుని చెల్వు = కృష్ణునియందమును; సుంకమడిగి=పన్నిమ్మని- ఎక్కువగ నుండి; కాదంబ=నల్లనిముక్కు, కాళ్ళు, రెక్కలును కల్గిన హంసలయొక్క; నికురుంబ = సమూహముతో; కలితయై = కూడినదై; ప్రవహించు; కాళిందిగర్వంబున్ = యమునానదియొక్క (నల్లగానుంటినను) గర్వ

మును ; కాసనేసి = ఈసడించి- నీకన్న మించినదానను, నీయందమేమిటి 'ఇసీ' అని చీదరించుకొని; తాపింఛవిటపి = కాటుకచెట్లయొక్క; కాంతారసంవృతమైన = అడవిచే కప్పబడిన; అంజన + అచల రేఖన్ = కాటుక కొండ కాంతిని; అవఘళించి = క్రిందుగాజేసి, మఱియును = అంతేకాక; కాకోల = హాలాహలము; కాలకంఠ కంఠ = శివునికంఠము; కలకంఠ = కోకిల; కరిఘటా = ఏనుగుగుంపు; ఖంజరీట = కాటుకపిట్ట ; ఘనఘనాఘన = కారుమబ్బులయొక్క; సంఘాత = గుంపులయొక్క; గాఢకాంతిన్ = కారునలుపును; కవిసెన్ = మించెను.

తా: కారుచీకటి మిక్కిలి నల్లగావ్యాపించినది. ఆ నలుపు కిరాత స్త్రీయైన పార్వతి పూసికొన్న కస్తూరికన్న, కృష్ణుని యలంకారమైన నెమలి పింఛముకన్న, యమునానది కన్న, కాటుకచెట్లుకన్న కాటుకకొండకన్న, హాలాహలము మున్నగు వాటికన్న మించియున్నది.

క. అంతటఁ బ్రాచి నిశాపతి
యంతికగతుఁ డౌట విని ము ♦ ఖాలంబి తమః
కుంతలములు దీర్పఁగఁ గొను
దంతపుదువ్వెన యనంగ ♦ ధవళిమ దోఁచెన్. 20

టీ: అంతటన్ = చీకటి క్రమ్మగా ; ప్రాచి = తూర్పుదిక్కనెడి స్త్రీ ; నిశాపతి = రాత్రికి భర్తయైన చంద్రుడు; అంతికగతుడౌట = దగ్గరకు వచ్చిన వాడగుట ; విని; ముఖ + ఆలంబి = ముఖమున వ్రేలాడు; తమఃకుంతలములు = చీకటియను ముంగురులను; తీర్పగన్ = దువ్వుకొనుటకు ; కొనుదంతపు దువ్వెన యనంగన్ = తీసికొన్న దంతపు దువ్వెనయో యన్నట్లు; ధవళిమ = తెలుపు కాంతి ; తోఁచెన్ = కనపడెను.

తా: తరువాత తూర్పుదిక్కను స్త్రీ తన చెలియగు రాత్రియను స్త్రీకి భర్తయైన చంద్రుడు వచ్చుచున్నాడని తెలిసి తానుకూడ మొగము మీదికివచ్చిపడిన ముంగురుల నెగదువ్వుకొనుటకై దంతపు దువ్వెనను తీసికొన్నదా అన్నట్లుతూర్పున చంద్రోదయమును సూచించుచు తెల్లబడినది. అలం. ఉత్ప్రేక్ష. రూపకము.

చ. మరున కొసంగఁ గాలము త ♦ మశ్ఛట గాటుకగా నవోదయ
స్ఫురదరుణప్రభా పథిక ♦ శోణిత సిక్త సితోడు భక్తమున్
హరిహయదిఙ్నభస్థలము ♦ నన్ బలి చల్లి వటాంకమున్ వసూ
త్కరభరితంబునై వెలుఁగఁ ♦ గాంచి సుధానిధి నెత్తె నత్తఱిన్. 21

టీ: ఆ + తఱిన్ = అప్పుడు; కాలము = సమయమను పురుషుడు; మరునకున్ = మన్మథునకు; ఒసంగన్ = ఇచ్చుటకు; తమస్ + ఛట = చీకటిరాశి; కాటుక = నిధులున్నట్లు తెలిపెడి అంజనము; కాన్ = కాగా; నవ + ఉదయ = క్రొత్తదైనఉదయముచే: స్ఫురత్ = ప్రకాశించెడి; అరుణప్రభా = ఎర్రనికాంతియను ; పథికశోణిత = బాటసారుల రక్తముచే; సిక్త = తడుపబడిన; సిత + ఉడు = తెల్లనినక్షత్రములను ;

భక్తముఁ = అన్నమును; హరిహయదిక్ = తూర్పుదిక్కునందున్న; నభస్థ్సలమునన్ = ఆకాశప్రదేశమున; బలిదల్లి = భూతబలిగా చల్లి; వట+అంకమున్ = మఱిచెట్టు గుర్తుగా కలిగి; వసు+ఉత్కర భరితంబునై = కిరణ సముదాయమను ధనముతో నిండి; వెలుఁగన్ = ప్రకాశించుచుండగా; కాంచి = చూచి; సుధానిధిఁ = చంద్రుడను నిధిని; ఎత్తెన్ = పైకితీసెను.

తా. సామాన్యముగా నిధులు త్రవ్వుకొనువారు సిద్ధాంజనమును పెట్టుకొని ఎక్కడ నిధియున్నదియు గుర్తించి రక్తాన్నమును భూతబలిగా వేసి, అప్పుడునిధిని పైకితీయుదురు. అట్లే కాలపురుషుడు చంద్రుడను నిధిని చీకటియను సిద్ధాంజనము పెట్టుకొని గుర్తించి, చంద్రోదయము ముందు వచ్చిన యెఱుపుతో నెఱ్ఱనైన నక్షత్రములనెడి భూతబలినిచల్లి చంద్రుని కళంకమైన మఱ్ఱిచెట్టును గుర్తించి, మన్మథునకిచ్చుటకై పైకి తీసెనా అన్నట్లు చంద్రోదయమయ్యెను. అలం రూపకము. (చంద్రుని లోని కళంకమును మఱ్ఱిచెట్టుగాకూడ వర్ణింతురు.)

మ. జలజాగారపరంపరల్ మఘవదా ♦ శాభిత్తిఁ దీండ్రించుచున్
దళమై వెన్నెలచిచ్చు లంటిన మిళ ♦ ద్బాహ్యాచ్ఛదశ్యామికా
చ్ఛలనం గంది ముడుంగుచో సిమసిమ ♦ చ్ఛబ్దంబుతోఁ బుట్టు వ
గ్గలపుం గ్రొంబొగలో యనంగ వెడలెన్ ♦ గర్భస్వనద్భృంగముల్

టీ: జలజ = నీటినుండిపుట్టు-పద్మములనెడి; ఆగారపరంపరల్ = ఇండ్లవరుసలు; మఘవత్+ఆశాభిత్తిన్ = తూర్పుదిక్కనెడిగోడయందు; తీండ్రించుచున్ = వెలుగుచు; వెన్నెలచిచ్చులు = వెన్నెలలను నిప్పులు; దళమై = దట్టమై; అంటినన్ = అంటుకొనగా; మిళత్ = ఒకదానితో నొకటి కలసికొనెడి; బాహ్య+ఛద = వెలుపలి రేకుల యొక్క; శ్యామికా+ఛలనన్ = నలుపను నెపముతో; కంది = కమలి; ముడుంగుచోన్ = ముణుచుకొనుచుండగా; సిమసిమత్+శబ్దంబుతోన్ = సిమసిమయనుచప్పుడుతో; పుట్టు+అగ్గలపు = పుట్టెడి, ఎక్కువైన; క్రొత్త+పొగలు+ఓ+అనంగన్ = క్రొత్తపొగలో యనునట్లుగా; గర్భస్వనత్ = తామరపువ్వుల లోపలినుండి ఝుమ్మనెడి; భృంగముల్ = తుమ్మెదలు; వెడలెన్ = పైకివచ్చెను.

తా: చంద్రోదయము కాగానే తామరపువ్వులు ముడుచుకొనును. అప్పుడు వాటిమీద వ్రాలిన తుమ్మెదలు పైకి పోవును. దాని నుత్ప్రేక్షించుచున్నాడు. తామరపూలను నిండ్లవరుసలు తూర్పుగోడల నుండి లేచిన వెన్నెలలను నిప్పుమంటలు లేచి తగుల్కొనగా వెలుపలనున్న నల్లనిరేకులను నెపముతో కమలి, ముడుచుకొని పోవుచుండగా సిమసిమయనుచు పైకి వచ్చు పొగలో యనునట్లు వాటిపై వ్రాలిన తుమ్మెదలు ఝుంఝుమ్మనుచు పైకి వచ్చుచున్నవి. అలం. రూపకము, అపహ్నవము, ఉత్ప్రేక్షయు.

సీ. శిథిలకైరవదళ ♦ శ్రేణినొక్కులు దీఱ
శశికాంతపంక్తుల ♦ జలము లూరెఁ

గోరి కాంతులతోఁ జ ♦ కోరికల్ రతిఁ గేరె
వారాశిగర్వంబు ♦ మేర మీఱెఁ
ద్రోపడి యిరులు ప ♦ టాపంచలై పాఱె
దిఙ్ముఖంబులవింత ♦ తెలివి సేరెఁ
జక్రవాకంబు ల ♦ బ్జకుడుంగముల దూఱెఁ
గామినీకాంతుల ♦ కలకఁ దేఱె

గీ. మదనుఁ డమ్ముల నూఱె హి ♦ మంబు పేరె
జడిసి విరహిణి వగఁ గూరె ♦ జారచోర
దర్పములు జాఱె రవికర ♦ తాప మాఱెఁ
జూడఁజూడంగ దారక ♦ స్ఫురణ దాఱె.

టీ: శిథిల=ప్రాతపడిన (పా. ప్రిదిలి = వికసించుచు;) కైరవ= తెల్లకలువలయొక్క; దళశ్రేణి = రేకుల సముదాయము యొక్క; నొక్కులు = ముడుతలు; తీఱెన్ = చక్కపడెను-బాగుగా వికసించుటతో నొక్కులు లేకుండ పోయెను; శశికాంత పంక్తులన్ = చంద్రకాంతపు రాలవరుసలందు; జలములు = నీళ్లు; ఊరెన్; చకోరికల్ = ఆడుచకోరపక్షులు; గోరి = తమకు తామై; కాంతులతోన్ =భర్తలగుచకోరములతో; రతిన్=సంభోగములందు; కేరెన్ = ఉత్సాహముతో ఆనందించెను; వార్+రాశి = నీటిరాశియగు సముద్రము యొక్క; గర్వంబు = పొగరు-పొంగుట; మేరన్ = హద్దును; మీఱెన్ = దాటెను; ఇరులు = చీకట్లు; త్రోపడి =(వెన్నెలచే) త్రోయబడి; పటాపంచలై = చెల్లాచెదరై; పాఱెన్ =పరుగెత్తెను; దిక్+ముఖంబులన్=దిక్కులముందర; వింతతెలివి = క్రొత్తవెలుతురు; చేరెన్=కల్గెను; చక్రవాకంబులు; అబ్జకుడుంగములన్ = తామర పూపొదలందు; దూఱెన్=ప్రవేశించెను; కామినీకాంతుల = కాముకులైన స్త్రీలయొక్క ప్రియుల యొక్క; కలఁక=కోపము; తేఱెన్=తగ్గెను; మదనుడు=మన్మథుడు; అమ్ములన్ =బాణములను; నూఱెన్; హిమంబు= మంచు; పేరెన్ = పేరుకొనెను-హెచ్చెను; విరహిణి=భర్తలతో వియోగముకల స్త్రీజనము; (జాత్యేకవచనము;) జడిసి = భయపడి; వగన్=దుఃఖముతో; కూరెన్=పొందెను; జారచోరదర్పములు = జారచోరుల గర్వములు; జాఱెన్=తగ్గెను; (చీకటిలో జారచోరులు యథేచ్ఛముగా తిరుగుదురు కాని వెన్నెల వచ్చుటతో కనిపింతుమన్న భయముతో సంచారము మానుదురు.) రవికరతాపము = సూర్యకిరణముల వలని తాపము; ఆఱెన్ = ఉపశాంతిపొందెను; చూడఁజూడంగన్ = అంతకంతకు; తారకస్ఫురణ = నక్షత్రకాంతి; తాఱెన్=తగ్గిపోయెను. స్వభావోక్తి అలంకారము.

మ. స్ఫుటసౌగంధికరాగరక్తరుచిమై ♦ బూనెం జపాసన్నిధి
స్ఫటికం బట్లుదయాద్రిగైరికశిర ♦ స్థానస్థితిం జందుఁడ

చ్చోటువాఁడు న్శుచి యయ్యె నౌఁ బ్రకృతిన ♦ చ్ఛుండైన సన్మార్గి యె
న్నటికిం గూటమివంక వచ్చువికృతి ♦ న్మగ్నుండుగా నేర్చునే. 24

టీ: చంద్రుఁడు; ఉదయ+అద్రి = తూర్పుకొండయొక్క; గైరిక = మనశ్శిల మున్నగు గైరికధాతువులతో కూడిన; శిరస్స్థానస్థితిన్ = శిఖరప్రదేశమున నుండుటచే; జపాసన్నిధి = దాసానిపువ్వు దగ్గరనున్న; స్ఫటికంబట్లు = తెల్లని స్ఫటికపురాయి వలె; సౌగంధిక = ఎఱ్ఱకలువలయొక్క; రాగ = ఎఱుపువంటి; రక్తరుచి = ఎఱ్ఱని కాంతిని; మైన్ = శరీరమందు; పూనెన్ = వహించెను; అచ్చోటు = ఆప్రదేశమును పాయన్ = వీడగా; శుచి = పరిశుద్ధమైన (తెల్లని) వాఁడు; అయ్యెన్; ఔన్ = అంతే; ప్రకృతిన్ = స్వభావముచే; అచ్ఛుండైన = స్వచ్ఛమైనవాఁడగు (తెల్లనివాఁడు;) సన్మార్గి = మంచిత్రోవను పోవువాఁడు; ఎన్నటికిన్ = ఎప్పటికైనను; కూటమివంక వచ్చువికృతిన్ = సాంగత్యముచేవచ్చు దోషమందు; మగ్నుండు = మునిగినవాఁడు; కా నేర్చునే = అగునా?

తా: చంద్రుఁ డుదయించఁగానే తూర్పుకొండమీఁదనున్న శిలల యెఱుపు సంక్రమించియో యన్నట్లు ఎఱ్ఱనిపువ్వు ప్రక్కనున్న స్ఫటికరాయివలె నెఱ్ఱ నయ్యెను. పైకివెళ్లిన కొలఁది తెల్లనయ్యెను. అతఁడు సైజముగా తెల్లనివాఁడు. సాంగత్యము వలన అతని కెఱుపురంగు వచ్చినది. కాని అత డారంగులో నిలబడలేదు. దానినే లోకోక్తిచే సమర్థించుచున్నాఁడు. ప్రకృతిచే నిష్కల్మషమైనవాఁడు సాంగత్యమువలన ఏదైన దోషమును పొందినను ఆసంగతి పోవుటతో వానికి ఆదోషముకూడ పోవునే కాని అతఁడు దానిలోనే నిమగ్నుఁడై యుండఁడు. అలం. అర్థాంతరన్యాస. ఉపమయు.

శా. ఆరూఢస్థితిఁ జంద్రికాధవళితా ♦ జాండంబులోఁ జంద్రుఁ డొ
ప్పారెం గాలభిషగ్వరుం డవిరతం ♦ బై కాముకశ్రేణికిన్
మారోత్సాహము నిల్పఁ బాదరసమున్ ♦ బంధించి గ్రాసార్థమై
క్షీరస్థాలికఁ బెట్టినట్టి గుటికా ♦ సిద్ధౌషధంబో యనన్. 25

టీ: చంద్రుఁడు; ఆరూఢస్థితిన్ = ఆకాశముపై నుండుటచే; చంద్రికా = వెన్నెలచే; ధవళిత = తెల్లగాచేయఁబడిన; అజాండంబులోన్ = బ్రహ్మాండమందు; కాలభిషక్ + వరుండు = సమయమను వైద్యశ్రేష్ఠుఁడు; కాముకశ్రేణికిన్ = కాముకులకు; మార+ఉత్సాహము = మన్మథోద్రేకము; అవిరతంబై = ఎడతెగనిదై; నిల్పన్ = నిల్చుటకై; పాదరసమున్; బంధించి = మూలికలద్వారా మాత్రకట్టునకువచ్చునట్లుచేసి; గ్రాసార్థమై = మ్రింగుటకై; క్షీరస్థాలికన్ = పాలకుండలో; పెట్టినట్టి; గుటికాసిద్ధౌషధంబోయనన్ = మాత్రయైన మందో అన్నట్లుగా; ఒప్పారెన్ = ప్రకాశించెను,

తా: కాలమను పురుషుడు విషయేచ్ఛకలవారి కోరిక నిలుచుటకై పాదరసమును మాత్రగాచేసి, మ్రింగుటకై పాలకుండలో పెట్టెనా యన్నట్లు చంద్రుడు ఆకాశముపైకివచ్చి తెల్లనికాంతి వెన్నెలను పాలు చిమ్మినట్లు వెదజల్లుచు ప్రకాశించు చుండెను.

తే. రాజు తేజస్వియై గ్రహ ♦ రాజుమీఁద
నలిగి దాడిగ వెంటాడ ♦ నిలువ కతఁడు
బెగడుపడి పాఱుచోఁ జెఱ ♦ దగిలినట్టి
ఛాయ యిది యన నీల లాం ♦ ఛనము మెఱసె. 26

టీ: రాజు=చంద్రుడనురాజు; తేజస్వి = తేజశ్శాలియై; గ్రహరాజుమీదన్ = సూర్యునిపై; అలిగి=కోపించి; దాడిగన్ =దండయాత్రగా; వెంటాడన్ వెంబడించగా; అతడు= సూర్యుడనురాజు; బెగడుపడి = భయపడి; నిలువక = ఆగక; పాఱుచోన్=పరుగెత్తుచుండగా; చెఱన్ = చెరలో; తగిలినట్టిఛాయ = చిక్కుకొన్న ఛాయాదేవి; ఇది = కన్పించునది; అనన్ = అన్నట్లు; నీలలాంఛనము=చంద్రునిలోని కళంకము; మెరసెన్=ప్రకాశించెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

గీ. కలయ జగమునఁగలయట్టి ♦ నలుపు తెల్లఁ
దెలుపులుగఁ జేసి నీడలు ♦ తెలుపుసేయఁ
గా వశముగామిఁ బొడము దుః ♦ ఖమునఁ బోలె
సాంద్రచంద్రిక తుహినబా ♦ ష్పములు గురిసె. 27.

టీ: సాంద్రచంద్రిక = దట్టమైన వెన్నెల; జగమునన్ = లోకములో; కలయన్ = వ్యాపించగా; కలయట్టి నలుపు తెల్లన్ = ఉన్ననల్లనివస్తువులన్నియు; తెలుపులుగన్ = తెల్లనివిగా; చేసి; నీడలు = చెట్లనీడలు; తెలుపు చేయగాన్ = తెలుపు చేయుటకు; వశముగామిన్ = వీలుకాకుండుటచే; పొడము = పుట్టిన; దుఃఖమున బోలెన్ = దుఃఖముచే వలె; తుహినబాష్పములు = మంచుబిందువులను కన్నీళ్లను; కురిసెన్. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

తా: వెన్నెల కాయుచుండగా నల్లనివన్నియు తెల్లనైనవి. కాని నీడలు మాత్రము తెల్లనకాలేదు. అందుచే అన్నివస్తువులను తెల్లనచేయలేక పోతినే యను విచారముతో వెన్నెలకన్నీరు వదలుచున్నదాఅన్నట్లు మంచుబిందువులు రాలుచున్నవి.

వ. మఱియు వికసిత కైరవంబు లగు సరోవరంబుల నిజధవళధాళధళ్యంబున నాక్రమించి యందు నానందించు నరవిందమందిరకుం బుట్టినింటి సొబగు చూపి, చూపఱకు నిందుబింబం బిది గ్రహంబు లివియను నంతరంబు లేకుండ నేకవర్ణంబు గావించి, సేవించు చకోరకదంబంబుల పుక్కిళ్లకు వెక్కసంబై ముక్కులకు నెక్కి-

చిక్కంబడి యొండొండ బొండుమల్లియల దండడిం దొఱఁగు పుష్పాళ్లి నుప్పతిల్లు నెత్తావులకు వెకలులై యాడుమొకరితుమ్మెదలు రొదలుగల మెఱుంగుడుంబురువు లట్లు మిసమిసని మెఱవ ససిమెఱుం గుమొత్తమ్ముల నుమిసియుమిసి, యందంద ప్రవహించు నిందూపల స్యందంబులకు విందు లగునిందీవరమకరందంబుల బెండడింబడి బందన గొను వలిమించు క్రొమ్మంచుటాదు లీఁదియీఁది, వడిసడలి సుడి వడుచు నొడలొముసోమరిగాలి యెలవోక సోఁకులంగదలెంగదలవనం గదలు నుపవనకదళీ కేతకీ తాల హింతాల నారికేళ పూగావళీ కోమలపలాశద్రోణికల నునుపుగల పొరలవొరల శరధితరగలమీఁద నుంబోలె గిఱికొని, యెల్లవల్లికలుఁ బూవక పూచినట్లుల్లసిల్ల ఱెల్లు ల్లసిల్లిన చందంబునం దెల్లతెల్లనై, మొల్లమిగ నంతకంతకు దిగం తంబుల దంతంబులు దీరిచినయిడుపులుంబోలెఁ దండ్రింప రేయెండఁ దానగుటంజేసి యెండమావులం బుట్టించె ననం బట్టుగల పటికంపు రాచట్టు నేలల నెట్టుకొని వెండియుం జిట్టకంబులకుం బెడమొగంబు వెట్టుకొని, పట్టఁబట్టం బోవు ప్రాణభర్తలవెంటం బడి నూపురంబులు మొఱయ వేనలులు విరియఁ గ్రమంబునం బుట్టు నిట్టూర్పుపవనంబు జవంబునం బైకొం గెడలింప నందనికౌఁగిటం బొదవి ప్రియంబు చిలుకం బలికి ముద్దాడు జవరాండ్ర దంత చంద్రికల సాంద్రతం బంతంబు మెఱసి, మంతనంపు వేళల మాటతబ్బిబ్బునం బుట్టు పొలయలుకలం దలలు వంచి రొదలేని నాలియేడ్పు లేడ్చు ప్రియల ననునయింప నింపునం జనవు మెరసి చెక్కుటద్దంబులు నొక్కి మొగం బెగయ నెత్తి ముత్తియంపుముంగఱరంగునఁ గడలుకొని బుడిబుడి కన్నీటం బ్రతిఫలించి తుఱంగలించు తనదునిగనిగలు కనుంగొని నగెనగె ననుచుం జుంబనం బిడంబోయి కెంగేల నదరంట వాటువడు కాముకుల వెలవెలపాటుకూటువం గోటికిఁ బడగ లెత్తి, పిండిచల్లినగతిం గాయ డాయ లజ్జించి బుజ్జవంబునం బొదరిండ్లకుం దార్చి కాంతులం గవయు నంగనాచు లగునంగనల యంగంబులపస ముంగిటంబడఁ జలితకిసలయాంతరాళంబులం దూఱి దూఱి, యిరులు విరియించి సతుల ప్రార్థనంబులం బుంభావసురతాడంబరంబునకుఁ దోడుసూపి దూపటిలి యంగరాగంబులు గరంగఁజెమర్చిన చంచలాక్షుల

నిద్దంపుతనూలతలం బుట్టి దట్టంబు లగుచిఱుచెమటబొట్టులం బొడ
కట్టి తెలుపారు మలయజంపుఁజిటులు గందంబులయందంబు లొసంగి
సంజకడం దారు నొడివిన సంకేతంబులనుండక తెరువు గట్టిపొరువుఁ
దరువులనీడల నడంగి నవ్వ్యటాలకు వెనుకపాటునఁ గదిసి ముసుంగు
లెడలింప బెగడి కళవళంపుఁజూపుల వల్లభులం జూచి యల్లన నగు
నభిసారికల వెడందకన్నుల చెన్నున నన్నుకొని పొదలు మదనో
న్మాదంబునకుం బ్రోదిగా మోదంబునం గాదంబరి గండూషించి
విట కదంబంబునకు నొసంగు నంబురుహముఖుల యొప్పులకుప్ప లగు
నిప్పపూమొగ్గలంబోని బుగ్గలం దగ్గలిక నూపు కమ్మపంజులవ్రజప్పుం
జకచకల నకనకలు వీడుకొని, కలికితనంబునం గలిసి మెలిసి రతాం
తంబునం బరిశ్రాంతి యడంగ నంగణంబుల నిలిచి యొండొరుల
కురులు దువ్వుచు విహరించు సమయంబునం బల్లవులు కేళి కల్లప్పు
డన్న తమమాటలు దలపించిన నదరిపడిమందస్మితంబు లంకురించు
హుంకృతుల కంకించి కంకణంబు రత్నపుఁదళుకులు సెదర సం
కించివైచు చేమంతి బూబంతులం బుటపుట్టనై, మిటమిటంగాయు
దట్టంపుపండు వెన్నెలమెండున బెండువడి కెందంబుగంది, తాలిమి
చిందువం దై, కెందలిరుపాన్పునం దను వొందక, లేచి కూర్చుండి
కన్నీరు గోటమీటుచు బోటితో వరూధిని యిట్లనియె. 38

టీ: మఱియున్; వికసితకైరవంబులగు= వికసించిన కలువలు కల్గిన; సరో
వరంబులన్ = సరస్సులను; నిజధవళ = తన తెలుపుయొక్క; ధాళధళ్యంబునన్ = కాం
తిచే; ఆక్రమించి; అందున్ =ఆకొలనులలో; ఆనందించు+అరవిందమందిరకున్ =
సంతోషించెడి లక్ష్మీదేవికి; పుట్టినింటిసొబగు = పుట్టినిల్లైన పాలసముద్రముయొక్క
అందమును; చూపి; చూపఱకున్ = చూచెడివారికి; ఇందుబింబంబు+ఇది = ఇది
చంద్రబింబము; గ్రహంబులివి=ఇవినక్షత్రములు; అనునంతరంబు = అనునట్టిభేదము;
లేకుండన్=లేనట్లు; ఏకవర్ణంబు = ఒకే (తెల్లని) రంగు; కావించి = చేసి; సేవించు
= వెన్నెల ననుభవించెడి; చకోరకదంబంబుల =వెన్నెలపులుగుల గుంపులయొక్క;
పుక్కిళ్లకున్ = నోళ్లకు; వెక్కసంబై = ఎక్కువై; ముక్కులకున్ = ముక్కుల
లోనికి; ఎక్కి=ఎగదన్ని; చిక్కంబడి=చిక్కనై; ఒండొండ = ఒక్కొక్కచో;
బొండుమల్లియలన్=బొండుమల్లెలనుండి; దండడిన్ = ఎక్కువగా; తొరఁగుపుప్పొ
ళ్లన్=రాలెడిపుప్పొళ్లచే; ఉప్పతిల్లు = గుప్పుమను; నెఱ+తావులకున్ = మంచి
సువాసనలకు; వెకలులై = ఆసక్తికలిగినవై; ఆడుమొకరి తుమ్మెదలు=తిరిగెడి రొద
సేయు తుమ్మెదలు; రొదలుగల = ధ్వనులుచేయు; మెఱుఁగుడుంబురువులట్లు =

మిణుగురుపురుగులవలె; మిసమిసనిమెఱవన్ = మిసమిసలాడుచు మెరయగా; సని
మెఱుంగుమొత్తమ్ములన్ = నిగ్గైనవెలుగు ప్రోగులను; ఉమిసియుమిసీ = వెడలఁగ్రక్కి;
(మల్లెపువ్వులకై తిరిగెడి తుమ్మెదలపై వెన్నెల పడగానే అవి మిణుగురు పురుగుల
వలె మెరయుచున్నవి.) అందంద = మిక్కిలి; ప్రవహించు; ఇందు + ఉపల=చంద్ర
కాంతపురాలయొక్క; స్యందంబులకున్ = నీటియూటలకు; విందులగు= బందువు
లైన-పోలియున్న; ఇందీవరమరందంబుల = నల్లకలువలలోని పూదేనెలయొక్క; బెం
దడిన్ = బురదలో; పడి; బందనగొను = చిక్కునైన; వలిమించు = చలిహెచ్చిన;
క్రొత్త+మంచు+డొంగులు = క్రొత్తమంచు కాలువలు; ఈఁదియీఁది = చాలదూర
మీది; వడిసడలి = వేగముతగ్గి; సుడివడుచు = బాధపడుచు; ఒడలు = శరీరమును;
ఓము = కాపాడెడి; సోమరిగాలి = మెల్లగావీచుగాలి యొక్క; అలవోకసోకులన్
= మెల్లగాతాకుటచే; కదలెన్+కదలవు+అనన్ = కదలెనా లేదా అన్నట్లు; కదలు
=కదలెడి; ఉపవనకదళీ = ఉద్యానములోని అరటిచెట్ల యొక్క; కేతకీ = మొగలి
చెట్లయొక్క; తాల; హింతాళ = ఈఁదాళ్లయొక్క; నారికేళ = కొబ్బరిచెట్లయొక్క;
పూగ=పోకచెట్లయొక్క; ఆవళి = పంక్తులయొక్క; కోమల = మృదువైన; పలాశ
ద్రోణికలన్ = దొన్నెలవంటి ఆకులందు; నునుపుకల= నున్నగానున్న; పొరలయోర
లన్ = పొరల అంచులందు; శరధితరంగలమీదనుంబోలెన్ = సముద్రపు కెరటముల
మీదవలె; గిఱికొని = ఆవరించి; ఎల్లవల్లికలున్ = తీగెలన్నియును; పూవక=పుష్పిం
పకయే; పూచినట్లు; ఉల్లసిల్లన్ = ప్రకాశించగా; తెల్లు; ఉల్లసిల్లిన చందంబునన్
= విరియబూచినట్లు; తెల్లతెల్లనై; మొల్లమిగన్ = దట్టనగా; అంతకంతకున్; దిగంతం
బులు=దిక్కులకొనలు; దంతంబులన్ = ఏనుగులదంతములచే; తీరిచిన = దిద్దిన; ఇడు
పులుంబోలెన్ = ప్రక్కప్రదేశములువలె; తీండ్రింపన్ =ప్రకాశింపగా; రేయెండ =
రాత్రికాయు నెండ-వెన్నెల; తాన్ = తాను; అగుటంజేసి = అగుటవలన; ఎండ
మావులన్ = ఎండమావులను; పుట్టించెననన్ = పుట్టించెనాఅన్నట్లు; పట్టుకల = అవ
కాశమున్న; పటికంపురాచట్టు నేలలన్ = స్ఫటికపురాళ్లచే గట్టిపడిన నేలలందు;
నెట్టుకొని=దట్టముగా వ్యాపించి; వెండియున్ = మరియు; చిట్టకంబులకున్ = పరి
హాసములకు; పెడమొగంబు పెట్టుకొని; పట్టన్+పట్టన్ = పట్టగా పట్టగా; పోవు
= తప్పించుకొనిపోవు; ప్రాణభర్తలవెంటన్+పడి=ప్రియులవెంటపడి; నూపురం
బులు=కాలియందెలు; మొరయన్= చప్పుడుకాగా; వేనలులు = కొప్పులు; విరి
యన్ = వీడగా; క్రమంబునన్ = క్రమముగా; పుట్టు=పుట్టెడి: నిడు+ఊర్పు=
దీర్ఘమైన శ్వాసలవలన; పవనంబుజవంబునన్ = గాలివేగముచే; పైకొంగు; ఎడ
లింపన్ = తొలంగింపగా; అందనికాఁగిటన్ = చాలని కౌగిటిలోనికి; పొదివి = లాగికొని
పట్టి; ప్రియంబు=ప్రేమ; చిలుకన్ = హెచ్చునట్లు; పలికి=మాట్లాడి; ముద్దాడు
= ముద్దుపెట్టుకొను; జవరాండ్ర = యువతులయొక్క; దంతచంద్రికల = దంతముల
నుండివచ్చు వెన్నెలయొక్క; సాంద్రతన్ =దట్టనతో; పంతంబుమెఱసి = పందెము
వేసికొని; మంతనంబువేళలన్ = ఏకాంతముగా నున్నప్పుడు; మాటతబ్బిబ్బునన్ =
మాటలపొరపాటుచే; పుట్టు = కలిగిన; పొలయలుకలన్ = ప్రణయకలహములచే;
తలలువంచి; రొదలేని = చప్పుడులేని; నాలియేడ్పులు = దొంగయేడుపులు; ఏడ్చ

ప్రియలన్ = ఏడ్చెడి భార్యలను; అనునయింపన్ = బతిమాలుటకు, ఇంపునన్ = చనవుతో; చనవు మెరసి = ఎక్కువ పరిచయము చూపి; చెక్కుటద్దంబులు = అద్దములవంటి చెక్కిళ్లను; నొక్కి; మొగంబు; ఎగయనెత్తి = పైకెత్తి; ముత్తియంపు ముంగఱరంగునన్ = ముత్యము గుప్పిన ముక్కెర (ముక్కున పెట్టుకొను అభరణము) వలె; కడలుకొని = వెల్లుబికివచ్చి; బుడిబుడికన్నీటన్ = కొద్దికన్నీటియందు; ప్రతిఫలించి = ప్రతిబింబించి; తుఱంగలించు = ప్రకాశించు; తనదునిగనిగలు = తనకాంతులు. కనుంగొని = చూచి; నగనగన్ = నవ్వేనవ్వను; అనుచున్; చుంబనంబిడంబోయి = ముద్దుపెట్టుకొనబోయి; కెంపు+కేలన్ = ఎఱ్ఱని చేతితో; అదరంటన్ = చురుకుమనునట్లు; నాటువడు = దెబ్బపడెడి; కాముకుల = కామాసక్తులైన పురుషులయొక్క; వెలవెలపాటుకూటువన్ = వెలవెలపోవుట కలియుటచే; కోటికిఁబడగలెత్తి = ఎక్కువగానుండి; పిండిచల్లినగతిన్ = తెల్లని పిండి చల్లినట్లు; కాయన్ = వెన్నెలకాయగా; డాయన్ = దగ్గరకు చేరుటకు; లజ్జించి = సిగ్గుపడి; బుజ్జనంబునన్ = ఉపలాలనచే; పొదరిండ్లకున్ = ఇండ్లుగానున్న పొదలకు; తార్చి = చేర్చి; కాంతలన్ = ప్రియులను; కలియు = కలియునట్టి; నంగనాచులగు = నేర్పుకల; అంగనలయంగంబులపస = స్త్రీలయవయవములవన్నె; ముంగింటంపడన్ = పయల్పడునట్లు; చలిత = కదలెడి; కిసలయ+అంతరాళంబులన్ = చిగురులసందులలో; తూఱిదూఱి = చొచ్చి; ఇరులు = చీకటిని; విరియించి = తొలగించి; పతులప్రార్థనంబులన్ = ప్రియులప్రార్థనలచే; పుంభావసురత+ఆడంబరంబునకున్ = ఉపరతితొందరయందు; తోడు+చూపన్ = సహాయమును కనుపర్చగా; దూపటిలి = శ్రమించి; అంగరాగంబులు = గంధపుబూతలు; కరంగన్ = కరుగునట్లు; చెమర్చిన = చెమటపట్టిన; చంచలాక్షుల = స్త్రీలయొక్క; నిద్దంపుతనూలతలన్ = నిగనిగమెఱయు శరీరములందు; పుట్టి; దట్టంబులగు; చిఱుచెమటబొట్టులన్ = చిన్నచెమటబొట్లయందు; పొడగట్టి = కనపడి; తెలుపారు = తెలుపెక్కిన; మలయజంపు = ఆచందనముయొక్క; చిటులుగందంబుల = బీటలుతీసిన గంధపుబూతలయొక్క; అందంబులు = అచక్కదనములను; ఒసంగి = ఇచ్చి; (కామినుల చిఱుచెమట బొట్లలో ప్రతి బింబించిన వెన్నెల చిట్లిన గంధపుబూతవలె నున్నది) సంజకడన్ = సంధ్యవేళ; తారు = తాము; నొడివినసంకేతంబులన్ = చెప్పినచోటులందు; ఉండక; తెరువుగట్టి = దారికాచి; పొరువుఁదరువులనీడలన్ = త్రోవప్రక్కననున్న చెట్లనీడలందు; అడంగి = దాగి; నవ్వుటాలకున్ = ఎగతాళికి; వెనుకపాటునన్ = వెనుకనుండి; కదిసి = దగ్గరకువచ్చి; ముసుంగులు = (తెలియకుండుటకై వేసికొనిన) ముసుగులను; ఎడలింపన్ = తీయగా; బెగడి = భయపడి; కళవళంపుజూపులన్ = బెదరు చూపులతో; వల్లభులన్ = ప్రియులను; చూచి; అల్లనన్ = మెల్లగా; నగు = నవ్వెడి; అభిసారికల = సంకేతమున కేగి ప్రియులను కలియు స్త్రీలయొక్క; వెడందకన్నుల చెన్నునన్ = విశాలమైన నేత్రముల యందముచే; అన్నుకొని = అతిశయించి; పొదలు = పెరిగెడి; మదన+ఉన్మాదంబునకున్ = పొగరుపట్టనిపిచ్చికి; ప్రోదిగా = పోషణగా; మోదంబునన్ = సంతోషముతో; కాదంబరి = మద్యమును; గండూషించి = పుక్కిలించి; విటకదంబంబునకున్ = విటులసముదాయమునకు; ఒసగు = ఇచ్చెడి; అంబురుహాముఖుల = స్త్రీలయొక్క; ఒప్పులకుప్పలగు = అందాలరాసులగు; ఇప్పపూమొగ్గలుంబోని = ఇప్పమొగ్గలవంటి; బుగ్గలందున్ = చెక్కిళ్లయందు; అగ్గలిక

నూపు = ఎక్కువగనపరచెడి; కమ్మపంజుల = చెవులకమ్మలందలి; వజ్రపుంజకచకల =వజ్రాలకొంతులచే; నకనకలు = చిక్కటను; వీడుకొని = వదలి; కలికితనంబునన్ =నేర్పుచే; కలిసిమెలిసి = కూడికొని; రతాంతంబునన్ = సంభోగించినపిదప; పరిశ్రాంతి=అలసట; అడంగన్ = పోవుటకై; అంగణంబులన్ = ముంగిళ్లయందు; నిలిచి; ఒండొరులకురులు=ఒకరిజుట్టు మరొకరు; దువ్వుచున్; విహరించు సమయంబునన్; పల్లవులు=విటులు; కేళికిన్ = ఉపరతికి; అల్లప్పుడు = ఆటవేళ; అన్నతమమాటలు =పల్కినతమ మాటలను; తలపించినన్= జ్ఞాపకముచేయగా; ఉదరిపడి = ఉలికిపడి; మందస్మితంబులు = చిఱునవ్వులు; అంకురించుహుంకృతులన్ = పుట్టెడి హుంకారము (అదలింపు) లతో; జంకించి=కసరి; కంకణంబుల=చేతుల గాజులయొక్క; రత్నంపు దళుకులు=రత్నాలకొంతులు; చెదరన్ = వ్యాపించగా; ఉంకించి = పూని; వైచు =విసరెడి; చేమంతిపూబంతులన్ = చేమంతిపూలబంతులచే; పుటపుటనై = బలిసి; మిటమిటన్+కాయుదట్టంపు బండువెన్నెలమెండునన్ = మిటమిటమనికాసెడిపండు వెన్నెలచే; జెండువడి= తెల్లపోయి; డెందంబు = మనస్సు; కంది = బాధపడి; తాల్మి=ఓర్పు; చిందువందై=చలించి; కెంపు + తలిరుపాన్పునన్ = ఎఱ్ఱని పూల పక్కపై; తనువు = శరీరము; ఒందక = అనుభవపడక; లేచి = పక్కనుండిలేచి; కూర్చుండి; కన్నీరు=కన్నీటిని; గొటన్ = గోటితో; మీటుచున్ = పై కెగజిమ్ముచు; బోటితోన్ =చెలికత్తెతో వరూధిని; ఇట్లనియెన్.

ఇందు వెన్నెలయొక్క ప్రాభవము, అప్పుడు జరిగెడి పనులలో కామినీకాముకులకు జరిగెడి పర్యాటముల రీతులు వర్ణింపబడినవి; ఆవెన్నెలకు వరూధినికి తాపము హెచ్చినది. పూలపాన్పుపైకూడ పరుండలేక లేచి చెలికత్తెతో నిట్లన్నది.

ఉ. నోములు నోచినమ్మలు మ♦ నోరథముల్ దయివాఱ నిత్తఱిం
తామగతంపరై ప్రియులు♦ దారు విహారము సల్ప వీరిలో
నీమెయి దుఃఖశీల నగు♦ నే వసియింపఁ దరంబె? పోద మా
రామము జూడ నందు సుక♦ రంబగు సర్వము నంబుజాననా. 29

టీ: అంబుజ+ఆననా = పద్మమువంటి ముఖము కలదానా! ఈ+తఱిన్ = ఈసమయమందు; నోములునోచినమ్మలు = పూర్వజన్మమున మంచి వ్రతము లాచరించిన స్త్రీలు; మనోరథముల్=కోరికలు; దయివాఱన్ = లోటులేకుండ నెరవేరునట్లు; (పా. తనివారన్ = తనివితీరునట్లు;) తామరతంపరై= హెచ్చుపెరిగి; ప్రియులన్ =ప్రాణనాయకులను; తారున్ =తామును; విహారముసల్పగా = విహరింపగా; వీరిలోన్ =అట్లువిహరించెడి స్త్రీలలో; ఈమెయిన్ = ఈరీతిగా; దుఃఖశీలనగు = దుఃఖముకలదాననైన; నేన్; వసియింపన్ = ఉండుటకు; తరంబె = శక్యమా? ఆరామమున్ = ఉద్యానమును; చూడన్ = చూచుటకు; పోదము = వెళ్లుదము; అందున్; సర్వము = అంతయును; సుకరంబగున్ = తేలికయగును.

తా: ఓచెలీ! భాగ్యవంతులగు స్త్రీలు ప్రియులతో కలసి యథేచ్ఛముగా విహరించు చుండగా వారిలో నేనెట్లు నిలువగలనే? ఉద్యానవనమునకు పోయిన అక్కడనే హాయిగా నుందునేమో?' అన్నది. అలం. కావ్యలింగము.

క, అని పలికి పాన్పు డిగి కా
మని చంద్రాతపము వేడి ♦ మిక్కిఁ బైఁట చెఱం
గున ముసుఁగిడి నిజకేళీ
వనిఁ జొచ్చి వియోగవహ్ని ♦ వడఁబడి తెగువన్. 30

టీ: అనిపలికి; పాన్పుడిగి = పక్కనుండిదిగి; కామిని = వరూధిని; చంద్ర+ఆతపము వేడికిన్ = వెన్నెలవేడికి; పైఁటచెఱంగునన్ = పైటతో; ముసుఁగిడి = కప్పుకొని; నిజకేళీవనిన్ = తనవిహారోద్యానము; చొచ్చి = ప్రవేశించి; వియోగవహ్నిన్ = విరహాగ్నిచే; వడఁబడి = ఎక్కువతాపముచెంది; తెగువన్ = చొరవతో. (ముందున కన్వయము)

సీ. చనుఁగప్పు దొలఁగ వా ♦ సనగాలి కెదురేఁగుఁ
బరువొప్పు నలుఁగులఁ ♦ బాఱుకరణి
నిడుద వేనలి నూనె ♦ ముడివీడఁజిగురాకుఁ
బొదఁదూఱుఁ గార్చిచ్చుఁ ♦ గదియుకరణిఁ
బసిడిగాజులు పైకి ♦ వెసఁద్రోచినునుఁదీఁగఁ
దెమలించు నురిత్రాడు ♦ నెమకుకరణి
మొలనూలు బిగియించి ♦ వెలఁది వెన్నెలఁజొచ్చుఁ
బిఱుదీయ కేటిలో ♦ నుఱుకుకరణి

గీ. జడియ దళులకుఁ గురియు పు ♦ ప్పొడుల మునుఁగు
మావికడ నిల్చు విరుల నె ♦ త్తావిఁ గ్రోలు
విషమసాయకునేపుల ♦ విసివి విసివి
తనువుఁ దొఱఁగంగఁ దలచి య ♦ వ్వనరుహాక్షి. 31

టీ: ఆ+వనరుహ+అక్షి = ఆవరూధిని; విషమసాయకునేపులన్ = మన్మథుని దెబ్బలచే; విసివి విసివి = తెగవిసిగి; తనువున్ = శరీరమును; తొఱఁగంగన్ = విడుచుటకు; తలంచి; పరువు+ఒప్పున్ = పరుగుతో; అలుఁగులన్ = బాణములలోనికి; పాఱుకరణిన్ = పరుగెత్తునట్లు; చనుఁగప్పు = పైట; తొలఁగన్ = జారగా; వాసన గాలికిన్ = సువాసనవేయు చల్లగాలికి; ఎదురేఁగున్ = ఎదురుగా వెళ్లును; కార్చిచ్చున్ = దావాగ్నిలో; కదియుకరణిన్ = ప్రవేశించురీతిని; నిడుద = నిడుపైన; వేనలి = కొప్పుయొక్క; నూనెముడి = జారుముడి; వీడన్ = ఊడగా; చిగురాకుఁ బొదన్ = చిగురుటాకులున్న పొదలోనికి; తూఱున్ = దూరును; ఉరిత్రాడు; నెమకు

కరణిన్ = వెదకునట్లు; పసిడిగాజులు = బంగారపుగాజులను; పైకిన్; వెసన్ + త్రోసి = తొందరగా త్రోసి; నునుఁదీఁగెన్ = నున్నని తీగను; తెమలించున్ = కదలించును; ఏటిలోన్ = ఏటిలోనికి; ఉఱుకుకరణిన్ = ఉరుకునట్లు; పిఱుఁదీయక = వెనుదీయక; మొలనూలు = మొలత్రాడు; బిగియించి; వెలఁదివెన్నెలన్ = తెల్లనివెన్నెలలోనికి; చొచ్చున్ = చొరబడును; అళులకున్ = తుమ్మెదలకు; జడియదు; కురియుపుప్పొడులన్ = మీదికి రాలెడి పూపరాగములలో; మునుఁగున్; మావికడన్ = మామిడివద్ద; నిల్చున్ = నిలుచును; విరులనెత్తావిన్ = పువ్వులసువాసనను; క్రోలున్ = అఘ్రాణించును. (ఇందు చెప్పబడిన చల్లగాలి మున్నగునవి విరహులకు బాధాకరములు. అయినను వరూధిని ప్రాణములు వీడదలచి వాటినన్నిటి నెదుర్కొనుచున్నది. కాని లాభము లేక పోయెను.)

క. అట్టియెడ నమ్మృగేక్షణఁ
బట్టి సఖీజనము వెడఁగుఁ ♦ బట్టీ తగవే?
యిట్టితెగు వనుచుఁ జెక్కులఁ
దొట్టినకన్నీరు వోవఁ ♦ దుడుచుచుఁ బలికెన్. 32

టీ: అట్టియెడన్ = అప్పుడు; ఆ + మృగ + ఈక్షణన్ = లేడికన్నులవంటి కన్నులుకల ఆవరూధినిని; సఖీజనము = చెలికత్తెలు; పట్టి; వెడఁగుఁబట్టీ = వెర్రిపిల్లా! ఇట్టితెగువ = ఇటువంటి సాహసము; తగవే = న్యాయమా? అనుచున్ = అనిబుజ్జగించి; చెక్కులన్ = చెక్కిళ్లయందు; తొట్టినకన్నీరు = కారిన కన్నీటిని; పోవన్ = పోవునట్లు; తుడుచుచున్ = ఒత్తుచు; పలికెన్ = పలికిరి.

ఉ. పూఁతపసిండివంటి వల ♦ పుం బచరించు కులంబు నీతికిన్
లేఁత గదమ్మ యిత్తెఱఁగు ♦ లేమ సురాంగన లెల్లనిట్టి నీ
చేఁతకు మెత్తురమ్మ దయ ♦ సేయక తిన్నని మేను వెన్నెలన్
వేఁతు రఁటమ్మ యింత కను ♦ వేఁదుఱు సెల్లునఁటమ్మ యింతికిన్. 33

టీ: లేమ = వరూధినీ; పూఁతపసిండివంటి వలపున్ = పైపూత పూచిన బంగారమువలె నుండు మోహమును; పచరించు = కనపరచు; కులంబునీతికిన్ = జాతిధర్మమునకు; ఇత్తెఱఁగు = ఈరీతి (నిజమైన ప్రేమతో పరితపించుట) లేఁతకదమ్మ = చులుకనకాదా? ఇట్టినీచేఁతకున్ = ఈనీపనికి; సురాంగనలెల్లన్ = దేవతాస్త్రీలందరు; మెత్తురమ్మ = మెచ్చుకొందురా? దయసేయక = (శరీరముపై) శ్రద్ధచూపక; తిన్నని మేను = అందమైన దేహమును; వెన్నెలన్ = వెన్నెలయందు; వేఁతురటమ్మ = వేయించవచ్చునా? ఇంతకనువేఁదుఱు = ఇంతచూచుటతో వచ్చినఆశ; చెల్లునటమ్మ = తగునా?

తా: భోగముజాతి లేనిమోహమును చూపి వలపించ వలెనేకాని ఇట్లు నిజముగా ఒకడుదొరకనందుకు తపించవచ్చునా? నీనడత విన్నచో తోడివారు నవ్వరా? చక్కని శరీరమును దయమాలి వెన్నెలలో వేసి వేపుదువా? చూచినంతమాత్రాన అంత భ్రమయా? అప్సరసవైయుండి మానవునికై యింతగా తపించుట తగదు.

చ. ఉడుపతిబాధకిన్ వెఱచి ♦ యూరట యౌనని పేరుటామనిన్
ముడివడుకంతుసేనలకు ♦ ముయ్యొల గుట్టయినట్టి యిందు రా
నడఁగునె తాపవహ్ని మన ♦ నై హరిణేక్షణ ముల్లు పుచ్చికొ
ఱ్ఱడచిన చంద మయ్యెఁబద ♦ మా యెలదోఁటఁ జరింప కింటికిన్.

టీ: హరిణ+ఈక్షణ=వరూధినీ ! ఉడుపతిబాధకిన్ = చంద్రుని బాధకు; వెఱచి = భయపడి; ఊఱటయౌను = ఊరడించుటయగును; అని = అనుకొని; పేరు + ఆమనిన్ = ఎక్కువగామన్న వసంతకాలమునందు; ముడివడు=మిడిసిపడు; కంతుసేనలకున్ = మన్మథుని సేనలకు–చిలుకలు, కోయిలలు, వెన్నెల మున్నగువానికి; ముయ్యొలగుట్ట = కలసియుండుచోటు; అయినట్టియిందున్ = అయిన యీతోటకు; రాన్ = వచ్చినచో; తాపవహ్ని = విరహము వలని తాపమనునిప్పు; అడఁగునె = తగ్గునా? (ఇప్పుడు మన మిచ్చటికి వచ్చుట) మనన్నై = మనంతట మనము; ముల్లు + పుచ్చి = గ్రుచ్చుకొన్న ముల్లునూడదీసి; కొఱ్ఱు=ఇనుపమేకును; అడిచిన చందము = దిగగొట్టిన రీతి; అయ్యెన్; ఎలదోఁటన్ = ఈలేఁదోటలో; చరింపక = విహరింపక; ఇంటికిన్; పదమా=పొమ్ము.

తా: కాలిలో గ్రుచ్చుకొన్న ముల్లుతీసి, అక్కడ ఇనుపమేకును దిగగొట్టినట్లుగా, ఇంటిలో ఉన్నచో బాధగా నున్నదని మన్మథబాధ సహింపలేక, నిందు వసంతకాలమగుట వలన మన్మథసేన అంతయు ప్రోగైయున్న యిక్కడికి వచ్చినందున బాధయెక్కువ యగునే కాని తగ్గదు.

క. అని యొడఁబడఁ బల్కుచుఁ దో
డ్కొనివచ్చినఁ బొన్నఁ జేరి ♦ గురుకుచ దనపైఁ
గనకనఁ గనలెడు వెలుఁగులఁ
గనికరమఱి మందుచంద్రుఁ ♦ గని కర మలుకన్. 35

టీ: అని = ఇట్లు; ఒడఁబడన్ = ఒప్పుకొనునట్లు: పల్కుచున్: తోడ్కొని వచ్చినన్ = తీసికొనిరాగా; గురుకుచ = గబ్బిగుబ్బలుకల వరూధిని; తనపైన్; కనకనన్ = కణకణలాడుచు; కనలెడు వెలుఁగులన్ = మండెడి కిరణములతో; కనికరము + అఱి = దయమాలి; మందుచంద్రున్ = వెలిగాడి చంద్రుని; కని=చూచి; మిక్కిలి; అలుకన్ = కోపముతో; (ఇట్లనెను)

క. ఓచెల్ల విరహిణీవధ
మేచతురత నీకు దురిత ♦ మే చేయుపనుల్
రాచఱికపుఫలమే య
య్యో చంద్ర! వివేక మెఱుఁగ వొకో ♦ గురుసేవన్. 36

టీ: ఓచెల్ల = అయ్యో! చంద్ర = చంద్రుడా! నీకున్; విరహిణీవధము = విరహముకల స్త్రీలను హింసించుట; ఏచతురత= ఏమినేర్పు? దురితమే = పాపమునే

చేయుపనుల్ = కల్గించు పనులు, రాచఱికపుఫలమే = రాజవగుటకు ఫలమా? గురుసేవన్ = గురువును సేవించుటవలన; వివేకము = మంచిచెడ్డల నెరుగుటను; ఎఱుఁగవొకో = తెలియవా?

తా: చంద్రునకు రాజని పేరున్నది. అందుచేత ఆతడు రాచరికము చేయుచున్నాడని చెప్పినాడు. ఓచంద్రా! విరహిణులను బాధించుట నేర్పా? పాప మాచరించుటయే రాచరికమున్నందుకు ఫలమా? గురువును సేవించి మంచి చెడ్డల నెరుగలేక పోతివా?

సీ. తొలుదొల్తఁ గమల మి ♦ త్రునివంక రూపొట
దక్షాధ్వరధ్వంసి ♦ తన్నుఁ గనుటఁ
బరివేషమిషమున ♦ బాశంబుఁ దాల్చుటఁ
గప్పు దేహమునందుఁ ♦ గానఁబడుటఁ
గాలవశంబునఁ ♦ గాని తోఁపకయుంట
సతతనిష్ఠురగదా ♦ న్వితతఁ గనుటఁ
బూని పాండుక్షేత్ర ♦ మునఁ బ్రవర్తించుటఁ
బ్రకటానురాగతా ♦ రకుఁడగుటను

గీ. నంతరం బెద్ది యాత్మలో ♦ నరసి చూడ
రాజ నీకును నల ధర్మ ♦ రాజునకును
బ్రాణిలోకంబు బాధలఁ ♦ బఱచునపుడు
ధర్మపద మొక్కఁ డెక్కుడా ♦ ధన్యునందు. 37

టీ: తొలుదొల్తన్ = మొట్టమొదట; కమలమిత్రునివంకన్ = సూర్యునివలన రూపొటన్ = జన్మముకల్గుటచేతను; (ఇందు చంద్ర యమధర్మరాజులకు పోలిక చెప్పబడినది. అందుచే ఇందు రెండర్థము లుండును.) యముడు సూర్యుని కొడుకు, చంద్రునికి సూర్యకిరణ ప్రసారము వలననే ఆకారము-కాంతి కల్గును. దక్ష+అధ్వరధ్వంసి = వీరభద్రుని (శివుని) యొక్క; తన్నుఁ = తాపును; కనుట = పొందుట. శివుడు మార్కండేయ రక్షణకై యముని తన్నినాడు; వీరభద్రుడు దక్షయజ్ఞమున చంద్రుని తన్నినాడు. పరివేషమిషమునన్ = గుడికట్టుటయను వంకతో; పాశంబున్ = (యముని చేతిలోనుండు) పాశమును; తాల్చుటన్ = ధరించుటచేతను; దేహమునందున్ = శరీరమునందు; కప్పు = నలుపురంగు-యముడు నల్లగా నుండును. చంద్రునిలో నల్లని మచ్చయున్నది. కానబడుటన్ = కన్పడుటచేతను; కాలవశంబునగాని = కాలము వచ్చినపుడే కాని; తోఁపకయుంట = కనపడకుండుట; యముడు కాలమునిండినపుడే కన్పించును; చంద్రుడు రాత్రివేళనే కన్పించును. సతత = ఎల్లపుడును: నిష్ఠుర =

కఠినమైన-బాధాకరమైన; గదా+అన్వితత = గదతోకూడియుండుటను; గద+అన్వితత=రోగముతో-క్షయతో, కూడియుండుటను; కనుట = పొందుట; పూని = ప్రయత్నించి; పాండుక్షేత్రమునన్ = తెల్లనిశరీరముతో (చం). పాండురాజు భార్యయందు (య); ప్రవర్తించుటన్ = మెలగుటచే; సంభోగించుటచే; ప్రకట=స్పష్టమైన; అనురాగ = అనురాగముకల; ఎఱ్ఱదనముకల; తారకుడు = నక్షత్రములు కలవాడు (చం); కంటిగ్రుడ్లు కలవాడు (య); అగుటన్ = అగుటచేతను; ఆత్మలోన్ = మనస్సులో; అరసిచూడన్ = ఆలోచించిచూడగా; రాజ = రాజనామముకలచంద్రుడా! నీకునున్; అలధర్మరాజునకును; ప్రాణిలోకంబున్ = జీవులను; బాధలఁబఱచునప్డు=బాధించుటలో; అంతరంబు = భేదము; ఎద్ది = ఏది? ఆధన్యునందున్ = ఆయమునిలో; ధర్మపదము= 'ధర్మ' అనుపదము మాత్రము; ఎక్కుడు =ఎక్కువ. (చంద్రా! నీవును, యముడును ప్రాణులను బాధించుటలో సములే. కాని ఆతడు ధర్మప్రభువు కనుక ధర్మరాజు; నీ వధర్ముడవు కాన 'రాజవు' మాత్రమే. అదే మీయిద్దరికిని భేదము. అనగా నీకన్న యముడే మెరుగు అని.)

చ. ఒకపెనుఁబాఁపఱేఁడు చల ♦ మొప్ప రసాతలసీమకుం జకో
రకములు భూతధాత్రికి సు ♦ రల్ దివికిం బగ దీఱునట్లుగా
మెకమెకపాటుతోడ నిను ♦ మ్రింగక పో రెప్డుం ద్రిలోక కం
టకుఁడవు గాన నీయొడలు ♦ నజ్జుగఁ జేసి కురంగలాంఛనా! 38

టీ. కురంగలాంఛనా = లేడిచిహ్నముగా కలవాడా! త్రిలోకకంటకుడవు = ముల్లోకములకును శత్రుడవు: కానన్; చలము = మత్సరము; ఒప్పన్; ఒప్పునట్లు; రసాతలసీమకున్ = పాతాళదేశమునకు; ఒకపెనుఁబాము+ఱేడు = ఒకపెద్ద సర్పరాజు-రాహువును; భూతధాత్రికిన్ =భూలోకమునకు; చకోరకములు = చకోర పక్షులును, దివికిన్ = స్వర్గమునకు; సురలు = దేవతలును ; పగదీఱునట్లుగన్ =కసితీరు నట్లు; మెకమెకపాటుతోడన్ = అహంకారముతో; నీయొడలు = నీశరీరమును; నజ్జుగన్+చేసి=ముక్కలుగాచేసి; నినుమ్రింగకపోరు=నిన్ను మ్రింగకమానరు.

తా: నీవు మూడులోకములకును బాధకుడవు కావున నిన్ను పాతాళమున రాహువును. భూమిలో చకోరపక్షులును, స్వర్గమున దేవతలును ముక్కముక్కలుగా జేసి మ్రింగుచున్నారు. కళలుగా తినుటయను ప్రసిద్ధినిబట్టి చెప్పబడినది. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

క. వాతాపివలన నెఱిఁగితొ
శీతకిరణ కడుపుఁ జొచ్చి ♦ జీర్ణింపని యా
రీతి నినుఁ దినియు నాయువు
చేత సురల్ చెడరుగాక ♦ చెఱుపవె వారిన్. 39

టీ: శీతకిరణ= చల్లని కిరణములు కలవాడా! కడుపుజొచ్చి = కడుపులోనికి ప్రవేశించి; జీర్ణింపని యారీతిన్ = జీర్ణిపకయుండు నీపద్ధతిని; వాతాపివలనన్ =

వాతాపియను రాక్షసునినుండి; ఎఱిఁగితో=తెలిసికొంటివా ? సురల్=దేవతలు; నిన్నుతినియున్=నిన్ను తినిగూడ; ఆయువుచేతన్=ఆయువుండుటచే; చెడకుగాక =నశింపరుగాని; వారిన్=ఆ దేవతలనుగూడ; చెఱుపవే=నశింపజేయకుందువా ?

తా : వాతాపియను రాక్షసుడు అన్నముతో పాటు కడుపులోనికేగి మరల బ్రతుకువాడు. ఇల్వలుడను-వాతాపి తమ్ముడు మునులకు విందుచేయగా వాతాపి వారి కడుపులోని కేగి, అక్కడ స్వరూపమును ధరించి కడుపుచీల్చి బయటికి వచ్చువాడు. ఓ చంద్రా! నీవు వాతాపినలన ఆనేర్పు నేర్చియుందువు, లేకున్నచో దేవతలాహారముగా నిన్ను భుజించినను మరల జీవింతువా ? ఆ దేవతల కాయువు గట్టిగానున్నందున వారు బ్రతుకుచున్నారు. కాని లేకున్న వారినికూడ చంపుదువు.

తే. త్రిపురసంహార మొనరించు ♦ నపుడు హరుఁడు
బండికల్లుగ నీమేను ♦ గండి చేసె
నదియు సెలవాఱి తెగటాఱ ♦ వైతి చంద్ర
యకట రోహిణియెడ నప ♦ థ్యమునఁ జేసి. 40

టీ : చంద్ర=చంద్రుడా! హరుడు=శివుడు; త్రిపురసంహారము=పట్టణముల యాకారములో నున్న ముగ్గురు రాక్షసులను చంపుటను; ఒనరించునపుడు = చేయునప్పుడును; బండికల్లుగన్=రథచక్రముగా [నుండుటకై]; నీ మేను=నీ శరీరమును గండి=తొలను! చేసెన్; అదియు=అదికూడ; సెల+పాఱి=సెలలుపడి-గాయము తగ్గక చీముపట్టి; రోహిణియెడన్=రోహిణితోడి; అపథ్యమునఁజేసి=అపథ్యమైన సంభోగముచే; తెగటాఱవైతి=చావకుంటివి; అకట=అయ్యో !

తా : త్రిపురాసురుల సంహరించినపుడు రుద్రుడు తనరథమునకు నన్ను చక్రముగాచేసి, అందుకు వీలుగాతొల పొడిచెను. ఆ తొల గాయమై, సెలలువేసి, అపథ్యదోషము చేతనైన చావవైతివి. [రోగము వచ్చినవారికి సంభోగము అపథ్యము]

తే. పాలఁ బుట్టినమాత్రాన ♦ మేలిగుణము
నేఁడు నీ కేలఁ గల్గునో ♦ నీరజారి
నీటఁ బుట్టినవాడు గాఁ ♦ డోటు వహ్ని
గాల్చుచున్నాఁడు జగ మెల్లఁ ♦ గరుణలేక. 41

టీ : ఓ నీరజారి=పద్మములకు శత్రువవైన చంద్రా ! పాలన్=పాల [సముద్రము] లో; పుట్టినమాత్రానన్=పుట్టినంతలో; నీకున్; నేఁడు=ఈవేళ; మేలిగుణము=మంచిగుణము; ఏలకల్గున్=ఎట్లుకల్గును? వహ్ని = నిప్పు; నీటిలో; పుట్టినవాడు; కాఁడోటు=కాడా ? కరుణలేక; జగమెల్లన్=లోకమునంతను; కాల్చుచున్నాడు.

తా : నీటిలోపుట్టిన నిప్పు లోకముల దహించుచున్నది. మంచిగుణముసహజముగా నుండవలెను కాని పుట్టినచోటునుబట్టి రాదు. నీవు పాలలో పుట్టితివి. అయిన

నేమి ? పుట్టకతో లేని మంచిగుణ మీనాఁడు నీకెట్లు వచ్చును ? అలం. ప్రతివస్తూపమ.

క. గోవధము సేయుతురకల
దైవంబవు నీవు మొదలఁ ♦ దక్కక పాంథ
స్త్రీవధముసేయ రోయుదె
నీవర్తన మేమి చెప్ప ♦ నీరజవైరీ. 42

టీ : నీరజవైరీ=పద్మములకు శత్రువవైనవాఁడా ! నీవు; మొదలన్=మొదటనే; గోవధముచేయు = గోవులచంపెడి; తురకల దైవంబవు=తురకల కుపాస్యదేవతవు; తక్కక=జంకక; పాంథస్త్రీవధము=బాటసారుల [పరదేశము వెళ్ళినవారి] భార్యలను హింసించుటను, చేయరోయుదె=చేయుటకు వెనుకాడెదవా ? నీవర్తనము=ఇట్టి నీ నడతనుగూర్చి; ఏమి చెప్పన్=చెప్పలేను;

తా : ఓ చంద్రా ! నీ వసలే తురకల కిష్టదైవమవు. వారు గోవధచేయుటకు వెనుకాడనివారు. వారికి దేవుడవగు నీవు స్త్రీవధ చేయుటకు జంకెదవా ? అలం. కావ్యార్థాపత్తి.

క. విడువక తలపయిఁ గొన్నా
ళ్లిడి చూచి కళంకి వగుట ♦ యెఱిఁగి మహేశుం
డుడుకుచు దక్షాధ్వరమున
నడుగునఁ బడవైచె దాన ♦ నడఁగవు చంద్రా ! 43

టీ : చంద్రా ! [నిన్ను] మహేశుండు=శివుడు; ఉడుగక=మానక; తలపయిన్=నెత్తిమీఁద, కొన్నాళ్లు; ఇడి=పెట్టుకొని; చూచి=నీ నడత గమనించి; కళంకివగుట = మచ్చకలవాడవగుటను [దోషివని] ఎఱిఁగి=తెలిసికొని; ఉడుకుచున్=కోపముచే పరితపించి; దక్ష+అధ్వరమునన్=దక్షుని యజ్ఞములో; అడుగునన్=కాలిక్రింద; పడవైచెన్=పడవేసి త్రొక్కెను; దానన్=దానివలనకూడ; అడఁగవు=అణగిపోవు.

తా : శివుడు నిన్నలంకారముగా కొన్నాళ్లు నెత్తినెక్కించుకొని, నీదోషమెరిగి నిన్ను దక్షుని యజ్ఞములో కాలిక్రిందవేసి మట్టించినాడు. అట్లయినను బ్రతికితివి. అలం. విశేషోక్తి.

క. గాండీవము నీచేతిది
పాండవునిం జేర బట్టి ♦ బ్రతికితి మా వి
ల్లుండిన నేఁడు నిశాచర !
చెండవె యల్లునికిఁ దోడు ♦ శితభల్లమునన్. 44

టీ : నిశాచర=రాత్రివేళ తిరిగెడివాడా! [రాక్షసుడా] నీచేతిది=నీచేతిలో నుండెడిది; గాండీవము=గాండీవమను విల్లు; పాండవునిన్=పాండురాజు కొడుకైన అర్జునుని; చేరఁబట్టి=చేరుటవలన నేమో; బ్రతికితిమి. ఆవిల్లు; ఉండినన్=ఉన్నచో; నేడు=ఈవేళ; అల్లునికి=మేనల్లుడైన మన్మథునికి; తోడు=సాయముగా; శిత భల్లములన్=వాడియగు బాణములచే; చెండవె=ఖండింపవా ?

తా : రాత్రి తిరుగువాడా ! తొలుతలో నీ చేతిలో నుండెడి గాండీవ మా అర్జునుని చేతికి వెళ్ళినది కన్క బ్రతికితిమి కాని లేకున్నదో నీవు నీ యల్లుడైన మన్మథునికి తోడు కాకుందువా ? అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

వ. అని పలికి యక్కలికి తేనియ లోలుకు పూములుకుల జళుకుఁ బుట్టించు నించువిలుతు నుద్దేశించి. 45

టీ : అని పలికి; ఆ+కలికి=ఆ వరూధిని; తేనియలోలుకు=తేనెనువర్షించెడి; పూములుకులన్=పూవుబాణములతో; జళుకు పుట్టించు=జడిపించెడి; ఇంచువిలుతున్=చెఱకుకర్ర విల్లుగాగల మన్మథుని; ఉద్దేశించి=గురించి; [ముందున కన్వయము.]

చ. తొడిఁబడఁ బాఱి పై కుఱికి ♦ ధూర్జటికంటికడిందిమంటలో
నడపొడ గానరాక తెగ ♦ టాఱియుఁ గాలినయట్టి ప్రోడు కై
వడి రతిలోచనాంబువుల ♦ వాన నిగిర్చితె పాంథబాధకై
మడియ కనంగ యవ్వెలఁది♦మంగళసూత్రమహత్త్వ మెట్టిదో. 46

టీ : అనంగ=శరీరములేని మన్మథుడా ? తొడిఁబడన్=తొందరతో; పాఱి=పరుగెత్తి; పైకిన్=[శివుని] మీదికి; ఉఱికి; ధూర్జటి=శివునియొక్క; కంటి=కంటివలని; కడిందిమంటలోన్=పెద్దమంటలలో; అడపొడగానరాక=జాడ తెలియకుండునట్లు; తెగటాఱియున్=నశించికూడ; కాలినయట్టి ప్రోడుకైవడిన్=కాలిన మొద్దువలె; మడియక=చావక; రతి=రతీదేవియొక్క; లోచన=కన్నులనుండి వచ్చు; అంబువులవానన్=నీరనువానచే; పాంథబాధకై=ప్రవాసులను బాధించుటకై; ఇగిర్చితె=చిగిర్చితివా ? [బ్రతికితివా] ఆ+వెలఁది=ఆ రతీదేవియొక్క; మంగళసూత్రమహత్త్వము=మంగళసూత్రమహిమ, ఎట్టిదో=ఎంతగట్టిదో ?

తా : శివునకు పార్వతిపై ప్రేమపుట్టించుటకై మన్మథుడు వెళ్ళి బాణము లేయగా తపోభంగమునకు కోపించి శివుడు తన కంటిమంటతో మన్మథుని బూడిద చేసెను. అప్పుడు రతీదేవి యేడ్వగా దేవతలు మన్మథుని బ్రతుకునట్లు చేసిరి. దానిని పురస్కరించుకొని వరూధిని మన్మథుని దూషించుచున్నది. నీ వట్లు బూడిదయై నశింపక మరల బ్రతుకుట మమ్ములను బాధించుటకే. నిన్నేమనను? ఆ రతీదేవి ప్రాఁ గట్టిది.

శా. సాహంకారత శంకరుం డలిగి నే ♦ త్రాగ్నిం బయిం బంపినన్
స్వాహాకాముకుఁడౌట నిన్నతఁడుగా ♦ వం బోలు మోమోడి సం
దేహం బేని రతీశ నీవు మగుడన్ ♦ దేహంబుతో నుండు టె
ట్లాహా దైవము దోసకారులకె తో ♦ డై వచ్చు నెప్పట్టునన్. 47

టీ : రతి+ఈశ=మన్మథా ! సాహంకారతన్=అహంకారముతో కూడి యుండుటచే; శంకరుడు=అందరికి సుఖమునిచ్చు శివుడు; అలిగి=కోపించి; నేత్ర+అగ్నిన్=కంటినిప్పును; పయిన్=నీ మీదకు; పంపినన్=ప్రయోగింపగా; అతడు=ఆపంపబడిననిప్పు; స్వాహాకాముకుడౌటన్=స్వాహాదేవిపై కోరికకలవాడగుటచే; మోమోడి=మోమోటపడి; నిన్నున్; కావంబోలున్ = రక్షించియుండవచ్చును; సందేహంబేని=ఇందు సందేహమున్నచో; మగుడన్=మరల; నీవు; దేహంబుతోన్=శరీరముతో; ఉండుటెట్లు=ఉండుట యెట్లు సిద్ధించును ? దైవమున్=దేవుడు కూడ; ఎప్పట్టునన్=ఎప్పుడును; దోసకారులకె=పాపులకే; తోడైవచ్చున్=సహాయమగును; ఆహా=ఎంత ఆశ్చర్యము !

తా : ఓ మన్మథుడా ! నీవు లోకకంటకుడవని తెలిసి శివుడు నీ మీదికి తన కంటిమంటను ప్రయోగించినాడు. కాని ఆయగ్ని తనకు, స్వాహాదేవికి ప్రేమాభివృద్ధి చేసెనను అభిమానముతో కరుణచూపి నిన్ను కాల్చి యుండడు. అట్లు కానిచో నీవు మరల దేహము నేల ధరించి యుందువు ? దైవముకూడ పాపకర్మ చేయువారికే తోడగునుకదా ! అలం. అర్థాంతరన్యాసము.

చ. జడ నొకయింతలేని నెఱ ♦ చక్కదనంబుల నెల్లఁ గూర్పఁగాఁ
బొడవయినట్టి ధన్యుఁడవు ♦ భోగివి పూవిలుకాఁడ విట్టి నీ
వెడపక నిష్ఠురత్వమున ♦ కె ట్లలవాటుగఁ జేసి తక్కటా
పడఁతులమీఁద నేయ రతి ♦ పయ్యెదకున్ ననువైనచేతులన్. 48

టీ : జడను=మాంద్యము; ఒకయింత లేని=కొద్దియైనను లేని; నెఱచక్కదనంబుల నెల్లన్=అందముల నన్నింటిని; కూర్పగన్=ఒకచోటికి చేర్చగా; పొడవయినట్టి=ఆకృతిపొందిన; ధన్యుడవు=అదృష్టవంతుడవు; భోగివి = సుఖముల ననుభవించువాడవు; పూవిలుకాడవు=పువ్వులే విల్లుగాకల వాడవు; ఇట్టి నీవు; రతిపయ్యెదకున్=రతీదేవి పైటకు; ననువైన చేతులన్ = అలవాటుపడిన చేతులతో; ఎడపక=మానక; పడఁతులమీఁదన్=స్త్రీలమీద; ఏయన్=బాణములను ప్రయోగించుటకు; నిష్ఠురత్వమునకున్=కాఠిన్యమునకు; ఎట్లు; అలవాటుగన్=పరిపాటిగా; చేసితి=చేసితివి. అక్కటా=అయ్యో !

తా : ఓ సుందరుడా! నీవు లోకములోని అందమునంతను ప్రోగుచేసిసృష్టింపబడినట్లున్న అందగాడవు, సుకుమారుడవు, భోగివి, మెత్తనివిల్లుదాల్చెడివాడవు. రతీ

దేవి పైటను పట్టుట కలవాడైన మృగులహస్తములతో స్త్రీల నెప్పుడును కఠినముగా కొట్టుట నెట్లు నేర్చితివి ? అన్నియును మృదువైనవి కాగా కొట్టుటకు కాఠిన్యమెట్లు వచ్చినది ? అలం. విషమము.

తే. అనుచు నిందించి వలవంత ♦ యినుమడింప
యవ్వరారోహ విదళిత ♦ హల్లకముల
కమ్మపుప్పొడిపై దుమా ♦ రమ్ము రేఁచు
మలయమంథరపవనుపై ♦ నలుక వొడమె. 49

టీ : అనుచున్; నిందించి=మన్మథుని తిట్టి; ఆ+వరారోహ=ఆ వరూధిని; వలవంత=మన్మథతాపము; ఇనుమడింపన్ = రెట్టించగా; విదళిత=వికసింపచేయ బడిన; హల్లకముల=ఎఱ్ఱకలువలయొక్క; కమ్మపుప్పొడిపైన్ = కమ్మని పూ పరాగముమీది; దుమారమ్మున్=ధూళిని; రేఁచు=రేగగొట్టు; మలయ=మలయ పర్వతము మీదినుండివచ్చు; మంథర=మందమైన; పవనుపైన్=గాలిపై; అలుక =కోపము; పొడమె=పుట్టె. [దీనికి 52 శ్లో 'అనిపలికి' తో అన్వయము]

తా : మన్మథుని నిందించినది. అంతలో పైరుగాలి మెల్లగా ఎఱ్ఱకలువల మీది పరాగమును విసరుచు వీచినది. అది సహింపలేక దానిపై కోపించి తిట్టుచున్నది.

ఉ. అక్కట గంధవాహ తగ ♦ వా హరిణాంకునిఁ గూడి పాంథులం
బొక్కఁగఁ జేయఁ బావకుని ♦ పొం దొనరించి జగమ్ము లేర్చు నీ
యక్కొఱగామి మాన వది ♦ యట్టిద చుల్కనవృత్తి దుర్జనుం
డొక్కనిఁ జొచ్చి క్రిందుపడు♦నొండ్లకుఁ గీ డొనరింపఁ గల్గినన్. 50

టీ : అక్కట=అయ్యో ! గంధవాహ=పరిమళమును మోయునట్టి వాయు దేవుడా ! హరిణాంకునిన్=చంద్రుని; కూడి=కలిసి; పాంథులన్=వియోగులను; పొక్కఁగఁజేయన్=బాధింపజేయుట; తగవా=న్యాయమా ? పావకునిపొందు= అగ్నితోడి స్నేహమును; ఒనరించి=చేసి; జగమ్ములు=లోకములను; ఏర్చు+నీ +ఆ+కొఱగామి=బాధించు నీదైన ఆ చెడుపనిని; మానవు; అది+అట్టిది+అ= ఆ చెడుబుద్ధి అంతే; దుర్జనుండు=చెడ్డవాడు; ఒండ్లకున్=ఇతరులకు; కీడు=అప కారము; ఒనరింపన్+కల్గినన్=చేయకల్గినచో; చుల్కనవృత్తిన్=తేలికమైనపనిలో; ఒక్కనిన్ = ఒక్కదుష్టుని; చొచ్చి = చేరి; క్రిందుపడున్ = అతనికిలోబడి యుండును. అలం. అర్థాన్తరన్యాస, పరికరాంకురములు.

తా : ఓ మలయమారుతమా! నీవు చంద్రునితో కలిసి విరహులను బాధింప న్యాయమా ? అగ్నికి స్నేహితుడవైనందులకే చెడుపనిని నీవు మానవు. చెడుబుద్ధి అంతే. దుర్జనుడు తనకు తోచిన చెడుపనిని చేయుటకై తనకు తోడుగా మరొకని చేరి అతనికి లొంగి యుండును. అది లోకమర్యాదయే.

క. నాలుకలు రెండు నిన్నుం
గ్రోలనె కల్పించె నలువ ♦ ఘోరాహికి న
న్నాలిగ్రహ మిప్పుడుఁ దెగఁ దినఁ
జాలద మృదుపవన విరహి ♦ జనదురితమునన్. 51

టీ : మృదుపవన = మెల్లనివాయువా ! నలువ = నాలుగు ముఖములుకల బ్రహ్మ; ఘోరాహికిన్ = భయంకరమైన పామునకు; [పాములకు అని అర్థము. జాత్యేకవచనము.] నాలుకలు రెండు = రెండు నాలుకలను; నిన్నున్ + గ్రోలనె = నిన్ను త్రాగుటకైయే; కల్పించెన్ = సృష్టించెను; ఆ + నాలిగ్రహము = ఆ పాము గ్రహము; [వేయేండ్లు దాటిన నాగుగ్రహమగును. కాన గ్రహమని పేర్కొనబడినది] ఇప్పుడును = ఇప్పుడుకూడ; విరహిజన దురితమునన్ = విరహము కలవారు చేసికొన్న పాపముచే; తెగఁదినన్ = నశించునట్లు తినుటకు; చాలద = సమర్థమైనది కాదు.

తా : బ్రహ్మ నిన్ను తినుటకే పాములకు రెండేసి నాలుకలను సృష్టించెను. కాని విరహము కలవారు చేసికొన్న పాపమువలననేమో ఆ పాములుకూడ నిన్ను పూర్తిగా తినలేకపోవుచున్నవి. అలం. విశేషోక్తి.

వ. అని పలికి యక్కలకంఠకంఠి దీపించు తాపంబున పెల్లున మూర్ఛిల్లినం దోడిపల్లవోష్ఠు లల్లనల్లన హల్లకంబుల హిమాంబుపూరంబులం గర్పూరపటీర కర్దమాసారంబులం జెంగావుల మృణాళభంగంబుల నంగంబులకుం జలువ పుట్టింప నెట్టకేలకుం దెలిసె నంత ప్రభాతసమయం బగుటయు నొక్కపువ్వుఁబోడి వరూధినితో నిట్లనియె. 52

టీ : అని పలికి = ఇట్లు నిందించి; ఆ + కలకంఠకంఠి = కోకిల స్వరమువంటి స్వరముకల ఆ వరూధిని; దీపించు = హెచ్చెడి; తాపంబు పెల్లునన్ = ఎక్కువ తాపముచే; మూర్ఛిల్లినన్ = మూర్ఛపోగా; చూచి; తోడిపల్లవ + ఓష్ఠులు = ఆమెతో నున్న స్త్రీలు-చెలికత్తెలు; అల్లనల్లనన్ = మెల్లమెల్లగా; హల్లకంబులన్ = ఎర్ర కలువలతో; హిమాంబు పూరంబులన్ = పన్నీటితో; కర్పూర = కర్పూరము కలిపిన; పటీరకర్దమ = రాసికొనుటకు వీలుగానున్న మంచిగంధముయొక్క; ఆసారంబులన్ = చల్లుటలతోను; చెన్ను + కావులన్ = ఎర్రని వస్త్రములతోను; మృణాళభంగంబులన్ = తామరకాడల ముక్కలతోను; అంగంబులకున్ = అవయవములకు; చలువ; పుట్టింపన్ = కలిగింపగా; ఎట్టకేలకునే = ఎంతోసేపటికి; తెలిసెన్ = మూర్ఛతేరెను; అంతన్ = అప్పుడు; ప్రభాతసమయంబగుటయున్ = ప్రాతఃకాలము కాగా; ఒక్కపువ్వుఁబోడి = ఒక్క స్త్రీ; వరూధినితోన్. ఇట్లనియెన్.

తా : వరూధిని తాపము హెచ్చగా మూర్ఛపోయినది. అప్పుడు చెలికత్తెలు పన్నీరుచల్లి, పచ్చకర్పూరము కలిపిన గంధమురాసి, తామరకాడల ముక్కలు వేసి,

నైతోపచారములు చేయగా ఆమె తేరుకొన్నది. అంతట నొక చెలికత్తె ఆమెతో నిట్లన్నది.

ఉ. పాటనసేయమిం గురులు ♦ పైఁబడి శీర్ణపటీరపంక లా
లాటికమై దరస్మితవి ♦ లాసపుఁజంద్రిక డొంకి వాడుటం
దేటఁ దొఱంగి విన్ననగు ♦ నీ మొగమో యనమాసి చంద్రుఁడో
పాటలగంధి వ్రాలె నదె ♦ భానురుచిం దనకందు మీఱఁగన్. 53

టీ : పాటలగంధి=ఓ వరూధినీ ! పాటనసేయమిన్=దువ్వుకొనకపోవుటచే; కురులు=జుట్టు; పైఁబడి=మీదికి వ్యాపించి; శీర్ణ=విడిపోయిన; పటీరపంక=మంచిగంధముతో పెట్టిన; లాలాటికమై=బొట్టుకలదై; దరస్మిత=చిరునవ్వుయొక్క; విలాసపుజంద్రిక=విలాసమను వెన్నెల; డొంకి=అణగి; వాడుటన్=వాడిపోవుటచే; తేటఁదొఱంగి=కాంతితగ్గి; విన్ననగు=తెల్లబోయిన; నీ మొగమోయనన్=నీ ముఖమాయనునట్లు; చంద్రుఁడు; మాసి=కాంతితగ్గి; భానురుచిన్=సూర్యకాంతిచే; తనకందు=తనమచ్చ; మీఱన్=హెచ్చగా; వ్రాలెన్=క్రిందికిదిగెను-అస్తమించెను.

తా : ఓ వరూధినీ ! దువ్వుకొన నందున మొగముమీదికి జుట్టుపడగా, చిరునవ్వులేక కాంతితగ్గి చిన్నబోయిన నీముఖమా అన్నట్లు కాంతితగ్గి చంద్రుడు సూర్యకాంతి వచ్చుచుండుటచే మచ్చ కన్పించుచు అస్తమించుచున్నాడు.

సీ. సకుటుంబముగఁ వీఁగి ♦ చరమశైలముఁ జేరు
తుహినాంశుదుముదారు ♦ దొరయనంగ
నాసీరమై వచ్చు ♦ నలినబాంధవు టెక్కె
యంబుపై దీపించు ♦ నద్ద మనఁగ
నరుణాగ్రనిబిడ వా ♦ ద్యములలోఁ గనుపట్టు
సమయశాంఖికుచేతి ♦ శంఖ మనఁగ
నినుఁ డప్పు డజుఁ డాట ♦ మునుమున్న పడివాగెఁ
గొనివచ్చు రాయంచ ♦ కొదమ యనఁగ
గీ. నుదయపురి మీఁదఁ గోపురం ♦ బుండి నిగుడు
నహితరవిరశ్మిచే బద్ధుఁ ♦ డగుచుఁ దోడి
బలగమై నట్టిచుక్కల ♦ వలస త్రోవఁ
జూప నేతెంచె నన వేగుఁ ♦ జుక్క వొడిచె. 54

టీ : సకుటుంబముగన్=కుటుంబముతో కూడి; వీఁగి=పారిపోవుచు; చరమ శైలమున్=పడమటి కొండను; చేర = చేరెడి; తుహిన+అంశు దమదారదారయనంగన్ = చంద్రుని సేనానాయకుడనునట్లుగాను; నాసీరమై = సేనకు ముందు నడచునదై; వచ్చు; నలినబాంధవు=సూర్యునియొక్క; టెక్కియంబుపైన్ = జెండాపై; దీపించునద్దమనగన్=వెలిగెడి అద్దమా అన్నట్లును; అయః=సూర్యుని యొక్క; అగ్ర=ముందున్న; నిబిడవాద్యములలోన్=ఎక్కువగానున్న వాద్యములలో; కనుపట్టు=కన్పడెడి; సమయశాంఖికుచేతి=కాలమను శంఖముపట్టెడి పురుషునియొక్క చేతిలోనున్న; శంఖమనగన్ = శంఖమా అన్నట్లును; ఇనుఁడు = సూర్యుఁడు; అప్పుడు = ఉదయవేళ; అజుఁడౌటన్ = బ్రహ్మస్వరూప మగుటచే; మునుమున్న=ముందుగా; పడివాగెన్=ఎక్కుటకనువైన సర్దుబాటుతో; కొనివచ్చు =తీసికొనివచ్చు; రాయంచకోదమయనగన్=రాజహంసగున్నవలెను; ఉదయగిరి మీఁదన్=ఉదయపర్వతముపై; కోవురంబుండి=పొంచియుండి; నిగుడు=ముందు నకు వచ్చు; అహిత=శత్రువైన; రవిరశ్మిచేన్=సూర్యకిరణములచే; బద్ధుఁడగుచున్ =కట్టబడినవాఁడై; తోడిబలగమైన=తనతోడి సేనయగు; చుక్కలవలస త్రోవన్ =నక్షత్రములు పారిపోవు మార్గమును; చూపన్=చూపుటకై; ఏతెంచెనన్= వచ్చెనా యన్నట్లు; వేగుచుక్క=తెల్లవారునపుడుదయించు చుక్క; పొడిచెన్ =ఉదయించెను; ఇందు వేగుచుక్క పొడుచుట నుత్ప్రేక్షించెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష రూపకము.

మ. సకలాశాగతి నర్మకోపవిరతి ♦ శ్రౌతక్రియారంభణా
త్మకవర్గత్రయికిన్ మదుచ్చరితశ ♦ బ్దజ్ఞానమే మూల మిం
తకునుఁ బోలన్ వినుఁడంచుఁ దెల్పుగతిఁ జెం ♦ తం గొండపైపల్లెలం
గృకవాకుల్మొరసెన్ గృహోపరిఁ ద్రిభం♦గిన్ భుగ్నకంఠధ్వనిన్.

టీ : సకల+ఆశాగతి=జనులన్ని దిక్కులకు పోవుట; నర్మకోపవిరతి= దంపతులు ప్రణయకోపమును తగ్గించుకొనుట; శ్రౌతక్రియా=వేదవిహితమైన కర్మల యొక్క; ఆరంభణ=ఆరంభించుట; ఆత్మక=స్వరూపమైన; వర్గత్రయికిన్=అర్థ కామ ధర్మములను మూడిటికిని; మత్+ఉచ్చరిత=నాచే పల్కబడిన; శబ్దజ్ఞానమే= శబ్దమును తెలిసికొనుటయే-కూతవినుటయే; ఇంతకున్ = ఈ లోకమువ కంతకును; మూలము=కారణము; పోలన్=పోల్చుకొనునట్లు; వినుడు=[లోకులారా] వినుడు; అంచున్=అని; తెల్పుగతిన్=తెలిపెడిరీతిగా; చెంత=దగ్గరలో; కొండపైపల్లె లన్ = కొండమీదనున్న చిన్న చిన్న పల్లెలలో; గృహ+ఉపరిన్ = ఇండ్లమీది కెక్కి; కృకవాకుల్=కోళ్లు; భుగ్నకంఠధ్వనిన్=వంపులు త్రిప్పబడిన కంఠ ధ్వనితో;=త్రిభంగిన్=మూడురకములుగా; మొరసెన్=కూసెను; అలం. స్వభా వోక్తి, ఉత్ప్రేక్షయు.

తా : కోడికూత వినగానే జను లెవరి పనులు వారు చూచుకొనుటకై పొల ముల కేగుదురు. దంపతులు ప్రణయకలహములు మానుదురు. వేదవిహిత కర్మలను

చేయుటకు వెళ్ళుగారు. ఈరీతిగా ధర్మార్థకామములు నాకూత వినియే చేయుచున్నా రని కోళ్ళు జనులకు తెలియునట్లు గొంతెత్తి హ్రస్వదీర్ఘప్లుత స్వరములలో మూడు జంపులతో, ఆ చుట్టుపట్టులనున్న పల్లెటూళ్ళలోని ఇండ్లెక్కి కూసినని. (వరూధిని తన యింటిలో కోడిని పెంచుట లేదనియు. కొండపల్లెలలో నున్నవనియు, ఇందు స్పష్టపరుపబడినది.)

మ. ఇనుఁ డస్తాద్రికిఁ బోవఁ గొల్లగొని నేఁ ♦ డేతేరఁ దద్దీప్తి నం
జనసంబంధజబాంధవంబున రతి ♦ శ్రాంతాంగనానేత్రకో
ణ నికాయంబుల డాఁచి తద్ధవళిమం♦దాఁబూనెనో చొప్పు మా
ర్చ ననన్ వెల్వెలఁ బాఱె దీపకళికా ♦ వ్రాతంబు శాతోదరీ. 56

టీ : శాతోదరీ=వరూధినీ; ఇనుడు=సూర్యుడు; అస్త+అద్రికిన్=పడమటి కొండకు; పోవన్=పోగా; కొల్లగొని=దోచుకొని; నేడు=ఇప్పుడు; ఏతేరన్ = వచ్చుచుండగా; తత్ + దీప్తిన్=ఆసూర్యుని కాంతిని; అంజన = కాటుక యొక్క; సంబంధజ=సంబంధమువలన పుట్టిన; బాంధవంబునన్=చుట్టరికముచే; రతిశ్రాంత=సురతముచేఁడలిన; అంగనా=స్త్రీలయొక్క; నేత్ర=కన్నులయొక్క; కోణనికాయంబులన్ = కొలకులందు; డాచి=దాచి! తత్ + ధవళిమన్=వాటి తెలుపురంగును; తాన్=అవి; చొప్పుమార్చన్=వేషముమార్చుటకై; పూనెనో= ధరించెనో; అనన్=అనునట్లు; దీపకళికావ్రాతంబు=దీపములు; వెల్వెలబాఱెన్= వెలవెల పోవుచున్నవి.

తా : దీపములు, సాయంకాలమువేళ సూర్యునినుండి కాంతిని కొంగిలించి, మరల అతడు వచ్చుచున్నాడని తెలిసి మారువేషమున దాగుకొనటకై, కాటుక కలుగుటయను సంబంధముండుటచే సంభోగమువలన బడలిక చెందియున్న కాముకుల కనుకొలకులందు ఆకాంతిని దాచి తా మాతెల్లదనమును పుచ్చుకొన్నవా అన్నట్లు కాంతిహీనములై వెలవెల బారుచున్నవి. రాత్రి నిద్ర లేకపోవుటచే కాముకుల కన్ను లెఱ్ఱనైనవి. తెల్లవార వచ్చినందున దీపకాంతి తగ్గినది. అలం. భ్రాంతిమత్; ఉత్ప్రేక్షలు.

శా. వాలారుంగొనగోళ్ళ నీ వలసతన్ ♦ వాయించుచో నాటకున్
మేళంబైన విపంచి నిన్న మొదలున్ ♦ నీ వంటమిం జేసి యా
యాలాపంబె యవేళఁ బల్కెడుఁ బ్రభా♦తాయాతవాతాహతా
లోలత్తంత్రుల మేళవింపఁ గదవే ♦ లోలాక్షి దేశాక్షికిన్. 57

టీ : లోలాక్షి=చంచలమైన నేత్రములుకల వరూధినీ! నీవు; అలసతన్= బద్ధకముచే; వాలారుంగొనగోళ్ళన్=వాడియైన గోటికొనలతో; వాయించుచోన్= మీటునప్పుడు; నాటకున్=నాటరాగమునకు, మేళంబైన=మేళవింపబడిన; విపంచి =వీణ; నిన్న మొదలున్=నిన్నటినుండి; నీవు+అంటమింజేసి=నీవు తాకకపోవుటచే;

అవేళన్=ఆరాగము పాడరాని సమయమందు; ప్రభాత= ప్రొద్దునవేళ; ఆయాత= వచ్చెడి; వాత=గాలిచే; ఆహత=కొట్టబడినవై; ఆలోలత్=కదలెడి; తంత్రులన్=తీగెలచే; ఆ+ఆలాపంబె=ఆనాట రాగాలాపమునే; పల్కెడున్=మ్రోగుచున్నది; దేశాక్షికిన్=ఉదయ కాలమున పాడదగిన దేశాక్షియను రాగమునకు; మేళవింపగదవే=మేళవించుమా !

తా : ఓ వరూధినీ ! నీవు నిన్న మధ్యాహ్నమున నాటరాగమునకు మేళవించి వదలిన వీణ, తంత్రులకు గాలి వీచుటచే కానివేళ నాటరాగమునే ఆలపించుచున్నది. ఇంతవరకు నీవు దానిని ముట్టకుంటివాయె. ఇప్పుడైనను దేశాక్షిరాగమునకు మేళవింపుము. అ. ం. స్వభావోక్తి.

చ. పలుకులు నేర్పువేళ కల ♦ భాషిణి నీవిటులుండఁ బంజరం
బుల నరగన్ను వెట్టి ముఖ ♦ ముల్ చరణాగ్రనఖాళిఁ గోఁకుచున్
నిలుగుచు నావులించుచు వ ♦ నీవిహగోత్కర మెట్టువల్కె న
ప్పలుకులె యట్టు లెత్తి విని ♦ పల్కెడు వింటివె కీరశారికల్. 58

టీ : కలభాషిణి=మధురముగా మాట్లాడుదానా ! పలుకులు=మాటలను; నేర్పువేళన్, నీవు; ఇటులుండన్=ఇట్లు బాధపడుచుండగా; పంజరంబులన్=పంజరములలో; కీరశారికలు=చిలుకలు, గోరువంకలును; అరగన్నువెట్టి=సగము కన్నుమూసికొని; ముఖముల్=మూతులను; చరణ+అగ్రనఖ+ఆళిన్=కాలిగోళ్ళతో; గోఁకుచున్=గీరుకొనుచు; నిలుగుచున్=ఒళ్ళు విరుచుకొనుచు; ఆవులించుచున్; వనీవిహగ+ఉత్కరము=అడవి పక్షుల గుంపు; ఎట్టుపల్కెన్=ఏరీతిగా కూయునో; అప్పలుకులె=ఆ మాటలే; అట్టులెత్తి=మెడలెత్తి; విని; పల్కెడున్=కూయుచున్నవి; వింటివె.?

తా : ఓ వరూధినీ ! నీవు పలుకులు నేర్పు చిలుకలు, గోరువంకలును, ఈనాడు నీవు సరిగా లేక బద్ధకించగా పంజరములో నిద్రమత్తుగా ఆవులించుచు, ముక్కులు గోకికొనుచు, అడవిపక్షుల కూతలను విని కూయుచున్నవి. విన్నావా ? అలం. స్వభావోక్తి, భ్రాంతి.

మ. ఉరుసంధ్యాతపశోణమృత్కలితమై ♦ యొప్పారు బ్రహ్మాండ మ
న్గరిడిం గాలపుహాంతకాఁడు చరమా ♦ గస్కంధముఁ జేర్చుని
బ్బరపున్ సంగడమోయనన్ శశి డిగెం♦ బ్రాగ్భూమిభృత్త్రైకతవే
తరబాహాగ్రపుసంగడంబనఁగ మా ♦ ర్తాండుండు దోఁచెన్ దివిన్.

టీ : ఉరు=గొప్పదైన; సంధ్యా+ఆతప=ప్రాతఃకాల సంధ్యారాగమును; శోణమృత్=ఎర్రమన్నుతో; కలితమై=కూడినదై; ఒప్పారు=ఒప్పెడి; బ్రహ్మాండము+అన్+గరిడిన్=బ్రహ్మాండమను సాముచేయు ప్రదేశమున; కాలపు హాంతకాఁడు = కాలమను మల్లుడు; చరమ + అగస్కంధమున్ = పడమటికొండయను

మూపునందు; చేర్చు=చేర్చుకొన్న; నిబ్బరపున్=గట్టియైన; సుఁగడసాము=సాము సాధన చేసెడి తిరుగలివంటి గుండ్రని పరికరమో; అనన్=అనునట్లు; శశి=చంద్రుడు; డిగెను=క్రిందికిఁ బ్రాలెను; ప్రాక్ + భూమిభృత్ + కైతవ=తూర్పుకొండయను; ఇతరబాహా + అగ్రపు = రెండవచేతిచివరి; సుంగడంబనగన్ = సాముపరికరమా అన్నట్లు; మార్తాండుండు=సూర్యుడు; దివిన్=ఆకాశమందు; తోఁచెన్ = ఉదయించెను.

తా : ప్రొద్దుటివేళనున్న సంధ్యారాగమను సెద్రమున్న కలిపిన గరిడీశాలలో కొలమను మల్లుడు ఒక చేతిలో తిరుగలివలెనున్న చంద్రుని, మరొక చేతిలో సూర్యుని పట్టినట్లుగా చంద్రుడస్తమించుచుండగా సూర్యుడుదయించుచుండెను. రూపకోత్ప్రేక్షా పహ్నవము లలంకారములు.

చ, కరకరిఁ గూటఁ గట్టి యిడఁ ♦ గా మొఱ వెట్టెడులీల బాలభా
స్కరకరకాండకందళ వి ♦ ఘట్టన నించుక వాయివడ్డ తా
మర మొఱ వెట్టివెట్టి పలు♦మాఱును వాకిలి దాఁటి యాఁగుచున్
మొరయ విపంచి మీటుగతి♦ మ్రోసి యళుల్ వెడలెం గొలంకులన్.

టీ - కరకరిన్=క్రౌర్యముగా; గూఁటన్=గూటిలో; కట్టియిడగాన్=కట్ర పెట్టగా; మొఱ+పెట్టెడులీలన్ = మొఱ్ఱోఅనునట్లు; బాలభాస్కర=లేతసూర్యుని యొక్క; కరకాండ = కట్రవఁటి కిరణములయొక్క; విఘట్టనన్ = తాకిడిచే; ఇంచుక = కొంచెము; వాయి+వడ్డ=విచ్చిన; తామరన్ = తామరపువ్వులందు. మొఱ+పెట్టిపెట్టి; పలుమాఱును=మాటిమాటికి; వాకిలిన్=ద్వారమును; దాఁటి; ఆఁగుచున్; మొరయన్=మ్రోగునట్లు; విపంచి=వీణెను; మీటుగతిన్=వాయించినట్లు; మ్రోసి=ఝుంకారములుచేసి; అళులు = తుమ్మెదలు; కొలంకులన్=సరస్సులనుండి; వెడలెన్=బయటికి వచ్చెను.

తా. పక్షిగూటిని కట్రపెట్టి పొడువగా లోనుండి పక్షులు కూయునట్లు సూర్యకిరణప్రసారము తగిలి వికసించిన తామరపువ్వులనుండి తుమ్మెద లీవలకు వచ్చి వీణమీటినట్లు రొదచేయుచున్నవి. అలం. స్వభావోక్తి, ఉపమయు.

చ అడరునవీనభానుకిర ♦ ణానల మంటినఁ గూడుకొన్న పు
ప్పొడి కొలు చెల్ల మోచికొని♦పోయెడి సంభ్రమ మొప్పఁగంటివే
పడఁతి భవద్విహారవన ♦ పద్మసరఃకుముదాలయంబులన్
వెడలు మిళిందబృందములు ♦ వీఁపు పిశంగిమకైతవంబునన్, 61

టీ : పడతి=వరూథినీ ! భవత్=నీయొక్క; విహారవన=ఉద్యానమందలి; సరః=సరస్సునందలి; కుముద+ఆలయంబులన్=కలువలనెడి ఇండ్లనుండి. వెడలు=బయటికివచ్చు; మిళిందబృందములు=తుమ్మెదగుంపులు; వీఁపుపిశంగిమ కైతవంబునన్ = వీపుననున్న పసుపురంగను వంకతో; అడరు=అతిశయించెడి; నవీనభాను

కిరణ=లేతసూర్యుని కిరణములను; అనలము = నిప్పు; అంటినన్ = అంటుకొనగా; కూడుకున్న=ప్రోగుపడిన; పుప్పొడికొలుచు = పూపరాగమను ధాన్యము; ఎల్లన్ = అంతను; సంభ్రమము=తొందర; ఒప్పన్=ఒప్పునట్లు; మోచుకొని పోయెడిన్ = మోచుకొని పోవుచున్నవి; కంటివే=చూచితివా ?

తా : ఓపడతీ ! నీ యుద్యానములోని సరస్సులలోని కలువలనుండి తుమ్మెదలు పుప్పొడి పీవులంటుకొని ఎగిరిపోవుచుండగా, సూర్యకిరణములను నిప్పంటుకొనగా ఇండ్లనుండి దాచుకొన్న ధాన్యము నెత్తుకొని పారిపోవుచున్న ట్లున్నవి. చూచితివా? అలం. ఉత్ప్రేక్ష, రూపకము, అపహ్నవము.

చ. కొలకొలఁ గూయుఁ బై నొఱగుఁ ♦ గుత్తుకఁ గుత్తుకఁ జుట్టుబాఱు చి
ల్వల క్రియఁ గానరానిగతు ♦ లన్ మయిమైఁ బెనఁచుం జనించున
శ్రులజుత నొత్తు సోలు నిలు♦చున్ విధిచాతురిఁ గూడియున్ రతిం
దలపవు కంటె పాసినవె ♦ తల్ దలఁపించుచుఁ గోకదంపతుల్. 62

టీ : కోకదంపతుల్=చక్రవాకపు జంటలు; విధిచాతురిన్ = దైవము నేర్పుచే కూడియున్=మరల కలిసికొనియు; పాసినవెతల్=రాత్రి విడిపోయిన బాధలను; దలఁపించుచున్=తలచుకొనునట్లు చేయుచు; కొలకొలఁ గూయున్ = కొలకొలమని కూయుచున్నవి; పైన్=ఒకదానిపైనొకటి; ఒఱగున్=ఒరిగియానుకొనును; గుత్తుకన్+గుత్తుకన్+చుట్టున్=మెడతో మెడనుచుట్టివేయును; పాఱు చిల్వల క్రియన్= పరుగెత్తు పాములవలె; కానరాని గతులన్=తెలిసికోలేని నడకలతో; మయిమైన్=ఒంటితో ఒంటిని; పెనఁచున్ = పెనవేసికొనును; జనించు+అశ్రులు= పుట్టెడి కన్నీళ్లు; అలుతన్=మెడచే; ఒత్తున్=తుడుచును; సోలున్=పరవశముగా వ్రాలును; నిలుచున్ = నిలబడును. రతిన్+తలఁపవు = సంభోగమును మాత్రమును తలచుటలేదు; కంటె=చూచితివా ?

తా : చక్రవాకపు జంటలు రాతిరెల్ల కన్నులగపడక విడిపోయి మరల సూర్యోదయము కాగానే కలిసికొని ఆవిరహ బాధను పోగొట్టుకొనునట్లు మెడ మెడ కలుపుకొనుచు, ఒకదాని నొకటి నాకుచు క్రింద మీద పడుచున్నవే కాని సంభోగించుటను మరచిపోయినవి. చూచితివా దైవఘటన ? అలం. స్వభావోక్తి, కారకదీపకము, ఉపమ, విశేషోక్తియు.

ఉ ఇందునిభాస్య వాఁ డనఁగ ♦ నింద్రుఁడొ చంద్రుఁడొ యా
యుపేంద్రుఁడో
యిందునకై వగం బొగుల ♦ నేటికి నేఁటికి నందుఁబోద మా
నందనభూమి భూమిసుర ♦ నందనుఁ డుండకపోఁడు రమ్ము నీ
చందము నందముం గనిన ♦ జవ్వని యెవ్వని వెఱ్ఱిఁ జేయదే 63

టీ : ఇందునిభ+ఆస్య=చంద్రుని వంటి ముఖముకల వరూధినీ ! వాడు+అనఁగన్ = ఆప్రవరుఁడనగా; ఇంద్రుఁడో ? చంద్రుఁడో ? ఆ+ఉపేంద్రుఁడో=విష్ణువో ? ఇందులకై=వానిచూచుటకై; తగన్=విచారముతో; పొగుల నేటికిన్=బాధపడనేల ? నేఁటికిన్=నేడుకూడ; అందున్=ఆ తోటలోనికి; పోదము=వెళ్ళుదుము; ఆ నందనభూమిన్=సంతోషమునకు తావైన అక్కడ; భూమిసురనందనుఁడు=ప్రవరుఁడు; ఉండకపోఁడు; రమ్ము; జవ్వని=పడుచుదాన ! నీ చందమున్=నీ రీతిని; అందమున్=అందమును; కనినన్=చూచినచో; ఎవ్వనిన్=ఎవనినైనను; వెట్టిన్=వికారము కలవానిగా; చేయదే=చేయదా ?—చేయును.

తా : వాడేమి ఇంద్రుఁడా ? చంద్రుఁడా ? ఈపాటి భాగ్యమునకు విచారింపనేల ? ఆ వనమునకు పోదము. అతడక్కడ ఉండకపోఁడు, నీ అందము చూచినచో వెఱ్ఱియెత్తని (వలవని) వాడెవడు ? రమ్ము. అలం. ఉపమ, ప్రతిషేధము, కావ్యార్థాపత్తియు.

ఉ. ఏల దురంతవేదన మె ♦ యిం బొరలాడెదు తాల్మి దక్కి మే
లే లలితాంగి యెంతపని ♦ లె మ్మది విప్రవరుండు గోలయున్
బాలుఁడు గాన నప్పటికిఁ ♦ బైపడఁ గొంకెను గాని వానికిన్
గా లొకచోట నిల్చునె వ♦గన్మగుడ న్నినుఁ జూచు నంతకున్. 64

టీ : లలిత+అంగి=అందమైన శరీరము కలదాన ! ఏల, తాల్మి=ఓర్పు; దక్కి=విడిచి; దురంత వేదన మెయిన్=అంతులేనిబాధతో; పొరలాడెదు = పొర్లుదువు ? మేలే=ఇది తగునా ? ఇది=నీ ప్రియుని తెచ్చుట; ఎంతపనిలెమ్ము=చాల తేలికలే; విప్రవరుండు=ప్రవరుడు; గోలయున్=ఏమియు తెలియనివాడు; బాలుడున్=చిన్నవాడును; కానన్; పైఁబడన్=నీకు ప్రీతిగా కౌగిలించుకొనుటకు; కొంకెను=జడిసెను; కాని; వానికిన్; మగుడన్=మరల; నినున్; చూచునంతకున్=చూచువరకు; తగన్=బాధచే; ఒకచోటన్ = ఒక్కచోట; కాలునిల్చునె = కాలాగునా ? నిలువలేడు.

తా : ఓ వరూధినీ ! నీ వేవో అంతులేని బాధతో దొర్లుచుంటివి కాని నీ ప్రియుని తెచ్చుట యెంతపని ? లే. అతడు ముగ్ధుడగుటచే నీ చేతకు బదులు చేయలేకపోయినాడు. అంతేకాని అతనికి నిన్ను చూచువరకు కాలునిల్చునా ? అతడే వచ్చి నిన్ను కలియును.

క. రారమ్మనుటయు దివిష
న్నారీరత్నంబు నికట ♦ నాకధునీక
ల్హారాంభోరుహమధురస
ధారాచంద్రకితసలిల ♦ ధౌతాననయై. 65

టీ : రావమ్మ; అనుటయున్=అని చెలికత్తె అనగా; దివిషత్ + నారీ రత్నంబు=దేవతాస్త్రీ, నికట=దగ్గరలోని; నాకధునీ = గంగయందలి; కల్హార= చెంగలువ యొక్క; అంభోరుహ=పద్మములయొక్క; మధురస=పూదేనెయొక్క; ధారా=ధారలచే; చంద్రకిత= నెమలి కన్నులవలె నున్న; సలిల=నీటిచే; ధౌత= కడుగబడిన; ఆననయై=ముఖము కలదై (ముందున కన్వయము).

తా : అట్లు చెలికత్తె చెప్పుటతో వరూధిని కొంతబాధ తగ్గించుకొని గంగ లోని కమలముల, కలువల పూదేనెతో, నెమలికన్నుల రంగుకల నీటితో మొగము కడిగికొని...

సీ. ఘనసారపంక మొ ♦ క్కల తాంగి దెచ్చిన
ముట్టి వ్రేలనె చుక్క ♦ బొట్టు వెట్టి
యింతి యొక్క తె పువ్వు ♦ లెత్తు లెత్తినఁ జూచి
విసువుతో నొకకొన్ని ♦ విరులు దురిమి
పడఁతి యొక్క తె రత్న ♦ పాదుక లిడ నిల్చి
తొడుగక యవ్వలికిఁ బో ♦ నడుగు వెట్టి
బాగాలు వెస నొక ♦ పద్మాక్షి యొసఁగిన
వెగ్గలం బని కొన్ని ♦ వెడల నుమిసి

సీ. సగము గోఱికిన యాకులు ♦ సఖులు పిలువ
సగ మొసఁగు నుత్తరముఁ దెల్పి ♦ సగము మఱపు
సగము నయి చింతచే సగ ♦ మగుచు నరిగె
నవ్వరూధిని యంతికో ♦ ద్యానమునకు. 66

టీ : ఒక్క లతాంగి=ఒక చెలికత్తె; ఘనసార పంకము=పచ్చకర్పూరము కలిపిన గంధమును; తెచ్చినన్, వ్రేలనె=కొనవ్రేలితోనే; ముట్టి=తాకి; చుక్క బొట్టు పెట్టి; ఇంతియొక్కతె=ఒక చెలి; పువ్వు+ఎత్తులు=పూలదండలు; ఎత్తినన్= ఎత్తిచేతితో పట్టుకోగా; చూచి; విసువుతోన్=విసుగుతో; ఒకకొన్ని విరులు= కొన్నిపూలను మాత్రమే; తురిమి=కొప్పులో ముడుచుకొని; పడతియొక్కతె= ఒకపరిచారిక; రత్నపాదుకలు=రత్నాలు పొదివిన పాదరక్షలు; ఇడన్= తెచ్చి ముందుంచగా; నిల్చి; తొడుగక; అవ్వలికిన్+పోన్ = ఒకప్రక్కకు పోవునట్లు; అడుగు+పెట్టి = కాలుపెట్టి; ఒక్కపద్మాక్షి = ఒకపరిచారిక; వెసన్=వెంటనే; బాగాలు = సన్నవక్కలు; ఒసఁగినన్=ఇయ్యగా; వెగ్గలంబని = ఎక్కువ అని; కొన్ని =నోటిలో పోసికొన్న వాటిలో కొన్నిటిని; వెడలనుమిసి; సగము కొఱికిన యాకును=కొరికిన తమలపాకును; సఖులు=చెలులు; పిల్వన్=పిల్వగా; సగము

ఉత్తరమున్=నగము జవాబును; ఒసగును=చెప్పును; తెల్పి; నగము; మఱపునగమునై =చిరాకుపరాకుగా; చింతచేన్=విచారముతో; నగమగుచున్=చిక్కినగమై, ఆ+వరూధిని; అంతిక+ఉద్యానవనమునకున్=దగ్గరలోనున్న ఉద్యానవనమునకు; చనియెన్=వెళ్లెను.

తా : వరూధిని విరహబాధతో అలంకారముల నర్ధాంగీకారముగా స్వీకరించి, చెలు లడిగిన దానికి మఱపు-చెరుపుగా జవాబిచ్చుచు పరధ్యానముతోనే ఉద్యాన వనమున కేగినది.

వ. ఆ సమయంబున దేవజాతిత్వజనిత విమలజ్ఞానపాటవంబునం దద్వృత్తాంతంబు సమస్తంబు నెఱుఁగుటం జేసి, 67

టీ : ఆ సమయంబునన్=అప్పుడు; దేవజాతిత్వ=దేవతయగుటచే; జనిత=కల్గిన; విమల=స్వచ్ఛమైన; జ్ఞానపాటవంబునన్=తెలివి బలముచే; తత్+వృత్తాంతంబున్=ఆమెవివరములను; ఎఱుఁగుటంజేసి=ఎరుగుటనలన...(కర్తగంధర్వుడు)

శా. ఏ గంధర్వుఁడు తద్విలాసముల ము ♦ న్వీక్షించి తా నెంతయున్
రాగాంధుండయి కోరి హత్తక గడున్ ♦ రారాపులం గంతుఁ డు
ద్వేగంబందఁగఁ జేయ నెవ్వగల ను ♦ వ్విళ్లూరుచున్ వేఁగువాఁ
డా గంధర్వకుమారుఁడంగభవవి ♦ ద్యాపారగుండాత్మలోన్. 68

టీ : మున్ను=ముందు పెప్పుడో; ఏగంధర్వుడు; తత్+విలాసములన్=ఆ వరూధినియొక్క విలాసములను; ఈక్షించి=చూచి; తాన్=తాను; రాగ+అంధుండయి=అనురాగముచే ఒళ్ళు తెలియనివాడై; కోరి=ఆమెనుకోరియు; హత్తక=కౌగిలించుకొనుటకై; కంతుడు=మన్మథుడు; కడున్=మిక్కిలి; రాపు+రాపులన్=ఎక్కువ రాపిడిచే; ఉద్వేగంబు+అందగన్=మనస్సు కలవరపడునట్లు చేయన్=చేయగా; నెఱ+వగలన్=ఎక్కువ విచారముచే; ఉవ్విళ్లూరుచున్=ఎప్పుడు వరూధిని కూడుదునాయని తొందరపడుచు; వేఁగువాడు=బాధపడుచుండెనో; అంగభవ విద్యాపారగుండు=మన్మథ (కళా) విద్యలో నేర్పుకలు; ఆ గంధర్వకుమారుడు=ఆ గంధర్వ యువకుడు; ఆత్మలోన్=తనలో...

తా : ఒకప్పుడొక గంధర్వుడా వరూధినిని చూచి మోహించి ఆమెను కోరెను. కాని ఆమె అంగీకరించనందున అత డెట్లామెను పొందుదునా అని వేచి యుండెను. అత డీనా డీమె పడు బాధను తెలిసికొని తనలో...

ఉ. ఒక్కొకవేళ పద్మముఖు ♦ లొల్లమిసేయుదు రొక్కవేళఁ బె
న్మక్కువ నాదరింతురు తు ♦ ఱ క్షణముల్ జవరాండ్రచిత్తముల్

పక్కన వేసఱం జన దు ♦ పాయములం దగు నిచ్చకంబులన్
జిక్కఁగఁ జేసి డాసి సతి♦చిత్తముఁ బట్టి సుఖింపఁ గాఁ దగున్. 69

టీ. పద్మముఖులు=స్త్రీలు; ఒక్కొకవేళన్=ఒక్కొక్కప్పుడు; ఒల్లమి చేయుదురు=ఒప్పుకొనరు; ఒక్కవేళన్=ఒకప్పుడు; పెను+మక్కువన్+ఎక్కవ మక్కువతో; ఆదరింతురు=ప్రేమింతురు; జవరాండ్ర చిత్తముల్=పడుచువారి మనస్సులు; క్షణక్షణముల్=క్షణమునకొక రీతిగా నుండును-నిలకడలేనివి! (కావున) పక్కనన్=తటాలున; వేసఱన్=విసుగుకొనుట; చనదు=తగదు; ఉపాయములన్=ఉపాయములతో; తగు+ఇచ్చకంబులన్=తగిన నొప్పైనమాటలతో; డాసి=దగ్గరకుచేరి; చిక్కగజేసి=లోబడునట్లు చేసికొని; సతిచిత్తముబట్టి = ఆడుదాని మనస్సు ననుసరించి; సుఖింపగాన్=అనుభవించుట ; తగున్=యుక్తమైనది.

తా: స్త్రీ లొకప్పుడొప్పుకొనరు. ఒకప్పుడెంతో ప్రేమ పూనుదురు. కావున ఆలోచింపక విసుగుకొనరాదు. తగిన యుపాయములతో, తగిన మెప్పుమాటలు చెప్పి యొప్పించి లోబరచుకొనవలెను. అలం. అప్రస్తుత ప్రశంస, కావ్యలింగము.

క. అని తలఁచి యవ్విలాసిని
యనిశము క్రీడించు పుష్పి ♦ తారామంబున్
మునుకలుగఁ జొచ్చి యొక చం
దనభూజమునీడ నిల్చి ♦ దంభం బమరన్. 70

టీ. అని తలఁచి=అనుకొని; ఆ+విలాసిని=ఆ వరూధిని; అనిశము=ఎల్లప్పుడును; క్రీడించు=విహరించెడి; పుష్పిత+ఆరామంబున్=పుష్పించిన యుద్యానమును; మునుకలుగన్=తాను ముందుగా; చొచ్చి=ప్రవేశించి; ఒక చందనభూజమునీడన్=ఒకమంచి గంధపుచెట్టు నీడను; నిల్చి=నిలువబడి; దంభంబు=మాయ; అమరన్=సరిపడునట్లుగా; (ముందున కన్వయము)

సీ. అర్ధచంద్రుని తేట ♦ నవఘళించు లలాట
పట్టిఁ దీర్చిన గంగ ♦ మట్టితోడఁ
జెక్కుటద్దములందు ♦ జిగి వెల్లువలు చిందు
రమణీయమణికుండ ♦ లములతోడ
పసిఁడిఁవ్రాఁతచెఱంగు ♦ మిసిమిదోఁపఁ జెలంగు
నరుణాంశుకోత్తరీ ♦ యంబు తోడ
సరిలేని రాకట్టు ♦ జాళువామొలకట్టు
బెడఁగారు నీర్కావి ♦ పింజెతోడ

గీ॥ ధవళధవళము లగు జన్ని ♦ దములతోడఁ
గౌశికాముద్ర యిడిన యుం ♦ గరముతోడ
శాంతరస మొల్కు బ్రహ్మతే ♦ జంబుతోడఁ
బ్రవరుఁ డయ్యె వియచ్చర ♦ ప్రవరుఁ డపుడు. 71

టీ : అపుడు; వియచ్చరప్రవరుడు=ఆకాశమున సంచరించువారిలో శ్రేష్ఠుడైన గంధర్వుడు; అర్ధచంద్రుని తేటన్=సగమున్న చందమామయొక్క కాంతిని; అపహసించు = తిరస్కరించెడి (పోలిన;) లలాటపట్టిన్ = మొగముపై; తీర్చిన = బొట్టుగా దిద్దిన; గంగమట్టితోడన్ = గంగలోని మట్టితోను (స్నానము చేయగానే శిష్టులు మృత్తికతో నూర్ధ్వపుండ్రమును పెట్టుకొందురు) చెక్కుటద్దము లందున్= అద్దములవంటి చెక్కిళ్లపై; జిగివెల్లువలు=కాంతిప్రవాహములు; చిందు=వెదజల్లు; రమణీయ=సుందరమైన; మణికుండలములతోడన్=మణులు దాపిన కుండలముల తోను; పసిఁడివ్రాఁత=బంగరుతో అక్షరములుగా నేసిన; చెఱంగుమిసిమి=అంచుల కాంతి; తోఁపన్ = కన్పడునట్లు; చెలంగు = ప్రకాశించు; అరుణ+అంశుక+ఉత్తరీయంబుతోడన్ = ఎఱ్ఱని కండువాతోను; సరిలేని = సాటిలేని; రాకట్టు = మణులుపొదుపుటకల; జాళువా మొలకట్టు = బంగారుతో నేయబడి మొలకు కట్టఁబడిన; బెడఁగారు = అందమైన; నీరు+కావిపింజెతోడన్ = నీటిలో తడుపు చుండుటచే కాషాయవర్ణము కలిగిన ధోవతితోను; ధవళధవళములగు = తెల్లగానున్న జన్నిదములతోడన్=జంధెములతోను; కౌశికాముద్రయిడిన = కౌశిముద్ర చెక్కిన; ఉంగరములతోడన్; శాంతరసము మొల్కు=శాంతము చిందెడి; బ్రహ్మతేజంబుతోడన్= బ్రహ్మతేజస్సుతోను; ప్రవరుడు=ప్రవరుడుగా; అయ్యెన్=మారెను.

తా : నొసట గంగమట్టితో దిద్దిన బొట్టు, రత్నాల కుండలములు, బంగారు జరీనేత నేసిన కండువా, దోవతులు, తెల్లని జంధెము, కౌశిముద్రయున్న యుంగరమును ధరించి అచ్చముగా ప్రవరునివలె తన మాయశక్తిచే మారినాడా గంధర్వ కుమారుడు.

క. ఇట యవ్వరూథినియు నొ
క్కొటఁ గతిపయసఖులు దన్నుఁ ♦ గొలిచి నడువఁగాఁ
జటులఝుళంఝుళరవపద
కటకసమాకృష్టకేళి ♦ కలహంసికయై. 72

టీ : ఇట=ఇక్కడ; ఆవరూధినియున్=వరూధినికూడ; ఒక్కొటన్=ఒక గుంపుగా; కతిపయసఖులు = కొందరు చెలులు; తన్నున్; కొలిచి; నడువగాన్; చటుల=చలించెడి; ఝుళఝుళంవ = ఝుళఝుళమను చప్పుడుకల; పదకటక = కాలి యందెలచే; సమాకృష్ట=ఆకర్షింపబడిన; కేళికలహంసికయై = ఆటగా పెంపబడిన హంసలు కలదై ...

సీ. ఉరగఫూత్కారఘోరోగ్ర ♦ గంధముఁ బాసి
పొలయుఁ బో యీ తావి ♦ మలయపవనుఁ
డనలాక్షు పెడబొబ్బ ♦ నలఁగిన తలదిమ్ముఁ
బాయుఁ బో యీ తేఁట్ల ♦ పాట మరుఁడు
ఘర్మసామీప్యసం ♦ కలితదాహస్ఫూర్తి
నాఁగుఁ బో యీ నీడ ♦ నల్ల మధుఁడు
గరళసౌందర్యాత్త ♦ కరసుధాకటుకత్వ
ముడుపుఁ బో యీ తేనె ♦ నోషధీశుఁ

గీ. డనఁగఁ జంపక కురవక ♦ పనస తినిశ
నిచుల వంజుల దాడిమీ ♦ విచికిలామ్ర
పాటలీ పూగ కేసర ♦ ప్రముఖతరుల
సొబగు మీఱు నుద్యానంబు ♦ జొచ్చి యచట. 71

టీ : మలయపవనుడు=పైరుగాలి; ఈ తావిన్ = ఈ పరిమళముచే; ఉరగ = (మలయ పర్వతముపై మంచి గంధపు చెట్లకు చుట్టుకొన్న) పాముల యొక్క; ఫూత్కార = ఉఫ్ అను బుసల వలని; ఘోర+ఉగ్ర = భయంకరమైన సహింపరాని; గంధమున్ = వాసనను; పాసి = వదలి; పొలయుఁబో = వీచుచున్నాడు; మరుఁడు = మన్మథుడు, ఈ తేంట్లపాటన్ = ఈ తుమ్మెదల పాటచే, అనల+అక్షు = అగ్ని కన్నుగాఁ గల శివునియొక్క; పెడబొబ్బన్ = హుంకారముచే, అలఁగిన తలదిమ్మున్ = క్రమ్మిన తలనొప్పిని; పాయుబో = విడుచును; అల్లమధుఁడు = ఆ వసంతుడు; ఈ నీడన్ = ఈ చెట్ల నీడచే; ఘర్మసామీప్య = గ్రీష్మమునకు దగ్గరగా నుండుటచే; సంకలిత = కల్గిన; దాహస్ఫూర్తిన్ = దహింపజేయుటను; ఆఁగుఁబో = ఆపును; ఓషధి+ఈశుఁడు = చంద్రుడు; ఈ తేనెన్ = ఇక్కడ తేనెతో; గరళసౌందర్య = కాలకూటముతో బుట్టినందున; ఆత్త = వచ్చిన; కర = కిరణములందలి; సుధా = అమృతములోని; కటుకత్వము = కారమును; ఉడుపుచో = పోగొట్టుకొనును; అనగన్ = అనునట్లు; చంప ... తరులన్ — చంపక = సంపెఁగ; కురవక = గోరింట; పనస; తినిశ = తిమ్మాసము; నిచుల = ఎర్రగన్నేరు; వంజుల = అశోకము; దాడిమీ = దానిమ్మ; విచికిల = సన్నమల్లె; ఆమ్ర = మామిడి; పాటలీ = కలిగొట్టు; పూగ = పోక; కేసర = పొన్న; ప్రముఖ = మొదలైన; తరులన్ = చెట్లచే; సొబగుమీఱు = ఎక్కువ అందముగానున్న; ఉద్యానంబున్ = వనమును; చొచ్చి = ప్రవేశించి అచటన్ = అక్కడ.

తా : ఈ యుద్యానములోని వృక్షముల, తీగెల పుష్పఫలాదుల పరిమళము, పూనెలచే పైరుగాలిలోని బాధ కల్గించు గుణము, మన్మథుని తలనొప్పి,

వసంతుని తాపము, చంద్రుని అమృతములోని మోహము క్రొత్త గుణమును తగ్గుచున్నవి. అన్నట్లుగా నెంతో బాగున్న తోటలోనికి చేరి అప్పుడు...అలం. అప్రస్తుత ప్రశంస, ఉత్ప్రేక్ష.

మ. పవమాన ప్లవమాన పంకజరజః ♦ పాళీ పిశంగచ్ఛవీ
భవదభ్యర్ణ వికీర్ణ కృత్రిమసరి ♦ త్పాథస్తరంగాహతైం
దవపాషాణ వితర్ది కాతలమునన్ ♦ నాళీకపత్రాక్షు లు
త్సవ మొప్పన్ విహరించుచున్ సరసవా ♦ చాప్రౌఢిమల్ మీఱఁగన్.

టీ: పవమాన...తలమునన్—పవమాన=గాలిచే; ప్లవమాన=తేలుచున్న; పంకజ=పద్మములయొక్క; రజఃపాళీ = ఎక్కువపరాగముచే. పిశంగ+ఛవిభవత్ =పసుపుపచ్చగా నగుచున్న; అభ్యర్ణ=సమీపములో; వికీర్ణ=చెదరిన; కృత్రిమ సరిత్=కాలువలయొక్క; పాథస్తరంగ=నీటి కెరటములచే; ఆహత=కొట్టబడిన; ఐందవపాషాణ=చంద్రకాంతపు రాళ్ళచే కట్టబడిన; వితర్దికాతలమునన్=అరుగుపై; నాళీ పత్ర+అక్షులు=స్త్రీలు; ఉత్సవము+ఒప్పన్=వేడుకతో; విహరించుచున్; వాచాప్రౌఢిమల్ = మాటలలోని నేర్పులు, మీఱఁగన్=మించగా...

తా: చల్లని గాలి కెగిరిన పుప్పొడితో పచ్చనైన కాలువలోని కెరటములు తాకెడి చంద్రకాంతపు టరుగులపై విహరించుచు నా స్త్రీలు ఒకరినొకరు మాటలతో మించుచు...

చ. బటువయి విఱ్ఱవీఁగి పరి ♦ పాటిగఁ బూచి పరాగపుంజ మొ
క్కటఁ గలయంగఁ బర్వఁ గొన ♦ గొమ్మను గోయిల మించ నొప్పెఁ జెం
గటియెలమావి హారరుచి ♦ గందవొడిం గనుపట్టి నీలతా
స్ఫుటతరచూచుకం బగుచు ♦ బొల్చు వనేందిరగుబ్బచన్ననన్. 85

టీ: బటువయి=గుండ్రనగానుండి; విఱ్ఱవీఁగి=గుబురుగా పెరిగి; పరిపాటి గన్=అలవాటుగా; పూచి; పరాగపుంజము=పుప్పొడి రాశిని; ఒక్కసారిగా; కలయ.గన్=అంతటను; పర్వన్=వ్యాపించునట్లు; కొనగొమ్మను=చివరికొమ్మపై నున్న; కోయిల; మించన్; చెంగట్ యెలమావి=దగ్గరలోనున్న మావిగున్న; హారరుచిన్=ముత్యాలహారపు కాంతితోను; గందవొడిన్=గంధపు పొడితోను; కనుపట్టి = కంటికింపుగానున్న; నీలతా=నల్లని రంగుచే; స్ఫుటతర = స్పష్టమైన; చూచుకంబగుచున్=చనుమొన కలదై; పొల్చు=అందముగానున్న; వన+ఇందిర= వనలక్ష్మియొక్క; గుబ్బచన్ను = పెద్దస్తనమేమో; అనన్=అనునట్లు; ఒప్పెన్.

తా: ఈ సొగుటనున్న గుజ్జుమామిడి చక్కగా పూచి, పుష్పాదిపైనంకను క్రమ్ముటచేతను, కొనకొమ్మలపై కోకిల ప్రాలియుండుటచేతను, మణిత్యాలవాహనుల తోను, గంధపు పూతతోను నల్లగానున్న మొనతోను అందముగానున్న వనలక్ష్మి వక్షముపైన స్తనమో అన్నట్లున్నది. అం. ఉత్ప్రేక్ష.

తే. వెలఁది యిచ్చ్చటిసంపెంగ ♦ విరులు గహన
దేవతల యిండ్ల నెత్తిన ♦ దీపశిఖలు
గాక యుండినఁ బంచబం ♦ గాళ మగుచుఁ
బోవునె? మత్తమధుకర ♦ పటలతమము. 76

టీ: వెలఁ = చెలీ! ఇచ్చటి సంపెంగ విరులు=సంపెంగ పువ్వులు; గహన దేవతల యిండ్లన్=వనదేవతల యిండ్లమీద; ఎత్తిన=పెట్టిన; దీపశిఖలు=దీపములు; కాకయుండినన్=కాకున్నచో; మత్తమధుకరపటల=మదించిన తుమ్మెద గుంపనెడి; తమము=చీకటి; పంచబంగాళ మగుచున్=అదృశ్యమగుచు; పోయునే=పోవునా?

తా: సంపెంగ పువ్వులమీద తుమ్మెదలు వ్రాలవు. దానిని పురస్కరించుకొని చెప్పుచున్నాడు. ఈసంపెంగ పువ్వులు వనదేవతల యిండ్లమీది దీపజ్వాలలే, కానిచో తుమ్మెదల గుంపనెడి చీకటి యేల పారిపోవును? అలం. అనుమానము. రూపకము.

చ. అపరిమితానురాగసుమ ♦ నోఽలసయై చిగురాకుఁ జేతులన్
తపసినిఁ గౌఁగిలించె వని ♦ తా! యిదె రంభ దలంప రంభ దా
నపరిమితానురాగసుమ ♦ నోఽలసయై చిగురాకుఁ జేతులన్
తపసినిఁ గౌఁగిలించు టుచితంబె ♦ కదా యన నవ్వె రంభయున్. 77

టీ: వనితా=చెలీ! రంభ=అరఁటిచెట్టు; అపరిమిత=ఎక్కువైన; అనురాగ=ఎరుపుకలిగిన; సుమనః + అలసయై = పువ్వుచే వాలినదై; చిగురాకుఁజేతులన్ = చిగురుటాకులను చేతులతో; తపసినిన్ = అవిసెచెట్టును; కౌఁగిలించెన్; ఇదె = ఇదిగో! (అనగా మరొకతె) తలంపన్=ఇదిచూడగా; రంభ=అప్సరస; తాన్= ఆమె; అపరిమిత+అనురాగ = ఎక్కువ అనురాగముకల; సుమనః + అలసయై = మంచిమనసుచే తాళలేనిదై; చిగురాకుఁజేతులన్ = చిగురుటాకులవంటి చేతులతో; తపసిని=మునిని; కౌగిలించుట; ఉచితంబె కదా = తగునుకదా! అనన్+అగుటనో; రంభయున్=చెలికత్తెలలో నొకతెగానున్న రంభకూడ; నవ్వెన్.

తా: ఒకచెలి! మరొకతెతో 'చెలీ చూచితివా రంభ తపసిని కౌగిలించినది. అని అవిసెచెట్టుమీదికి వాలిన అరటిచెట్టును చూసి చెప్పగా,' ఆమె 'అవును; రంభ

తపసిని కౌగిలించుమనే' అని రంభ మునిని కౌగిలించుకొను నను భావముతో నన్నది. అదివిని రంభ నవ్వినది.

ఆ. కొమ్మ కన్నుఁగవకు ♦ గోరగింపఁగఁ బూచి
తఱచు జొత్తు గ్రక్కు ♦ దాసనంబు
గవియు నీతమాల ♦ గహనాంధకార వి
తానమునకు నుదయ ♦ భానుఁ డయ్యె. 78

టీ: కొమ్మ=చెలీ! కన్నుఁగవకున్=రెండు కన్నులకును; గోరగింపగన్=తేరిపార చూచుటకు వీలులేకుండునట్లు; పూచి=పుష్పించి; తఱచుజొత్తు=ఎక్కువ యెరుపును; క్రక్కుదాసనంబు=చిమ్మెడి దాసానిచెట్టు; కవియు = వ్యాపించు; ఈతమాలగహన=ఈతాపింఛపు చెట్ల అడవి యనెడి; అంధకారమునకున్=ఎక్కువ చీకటికి; ఉదయభానుడు=ఉదయించుచున్న సూర్యుడు (వలె) అయ్యెన్=అయినది.

తా: విరియ పూచిన దాసానిచెట్ల యెరుపు కాంతితో తాపింఛపుచెట్లు వ్యాపించినందున వచ్చిన నలుపుకాంతి సూర్యోదయముతో చీకటి పోవునట్లు పోయినది. అలం. రూపకము.

తే. శ్యామలోపరినిబిడ ప ♦ త్రాభ్రములకుఁ
గాండషండంబు దిగు వాన ♦ కాళ్లు గాఁగఁ
బంకరుహనేత్ర వర్షర్తు ♦ శంక నొసఁగు
పోఁకఁబోదియ నవకంపు ♦ మోకఁ గంటె. 79

టీ: పంకరుహనేత్ర=చెలీ! శ్యామల=ఆకులు ముదిరిన నలుపుకలిగి; ఉపరి నిబిడ=పైనదట్టనగానున్న; పత్ర+అభ్రములకున్=ఆకులను మేఘములకు; కాండ షండంబు=చెట్ల కాండముల సముదాయము; వానకాళ్లుగాఁగన్=వానక్రిందికి దిగునట్లుగ పడుచారికలుకాగా; వర్షర్తుశఁకన్ = వర్షఋతువేమోయను సంశయమును; ఒసఁగు=ఇచ్చు; పోఁకబోదియ = పోకబోదెలయొక్క; నవకంపుమోకన్ = నవనవలాడుచున్న మొక్కలను; కంటె=చూచితివా ?

తా: ఇక్కడి పోకచెట్ల ఆకులం మేఘములు క్రమ్మినట్లును, చెట్ల కాండములు వానకాళ్లవలెను, ఉన్నందున వర్షర్తువు వచ్చెనా అనిపించుచున్నది. చూచితివా! పోకచెట్లెంత నవనవలాడుచున్నవో? అలం. రూపకోత్ప్రేక్షలు.

ఉ. చూతమె డాసి పక్వతర ♦ శుక్తిపుటాంతరదృశ్యమౌక్తిక
వ్రాతములై వెలుంగు గరు ♦ వంపుఁగొటారుల నొప్పు తామ్ర ప

ర్ణీతట మట్లు జీర్ణదళ ♦ బృందసమావృతపాండుర ప్రసూ
నాతిమనోజ్ఞ మూలముల ♦ నర్థి నెసంగు మధూకసాలముల్. 80

టీ: పక్వేతర = పండబారిన; శుక్తిపుట = ముత్యపుచిప్పలయొక్క; అంతర= లోపలి భాగములందు; దృశ్య = కనపట్టు; మౌక్తికవ్రాతములై = ముత్యముల ప్రోవులు కలవై; వెలుంగు = ప్రకాశించు; గరువంపు = గొప్పవైన; కోటారులన్ = రాసులు పోయు చోటులచే; ఒప్పు = ఒప్పెడి; తామ్రపర్ణీ తటమట్లు = తామ్రపర్ణీనదీతీరమువలె; జీర్ణదళబృంద=పండుటాకుల ప్రోగులచే; సమావృత=కప్పబడిన; పాండురప్రసూన = తెల్లని పువ్వులచే; అతిమనోజ్ఞ = మిక్కిలి సుందరములైన; మూలములన్ = మొదళ్ళచే; ఎసంగుమధూకసాలముల్ = పెరిగెడి ఇప్పచెట్లను; అర్థిన్= వేడుకతో; డాసి=సమీపించి; చూతమె=చూచెదమా?

తా: మొదళ్ళ రాలిన పండుటాకులలోనున్న పువ్వులను ప్రోగులను పెట్టగా, ముత్యపు చిప్పలలోనున్న ముత్యాల ప్రోగులు వేసిన తామ్రపర్ణీనదీతీరమువలె నున్న ఇప్పచెట్లను చూదమా? (తామ్రపర్ణీనదిలో ముత్యాలు పుట్టునని ప్రసిద్ధి) అలం. ఉపమ.

క. పంకజముఖి విరహులపయిఁ
గింకన్ నిజసైన్యకోటి ♦ కిని సెలవిడు మీ
నాంకుని కరతల మన నల
కంకేళిం జిగురు గాలిఁ ♦ గదలెడుఁ గంటే. 81

టీ: పంకజముఖి=చెలీ! విరహులపైన్=వియోగులమీదికి; కింకన్ = కోపముతో; నిజసైన్యకోటికిని=తన సేనాసమూదాయమునకు; సెలవిడు=దండయాత్రకు వెళ్లుటకు సెలవిచ్చెడి; మీనాంకుని=మన్మథునియొక్క; కరతలమనన్=అరచేయియో యన్నట్లు; అలకంకేళిన్=ఆ అశోకవృక్షమున; చిగురు; గాలిన్=గాలిచే; కదలెడున్=కదలుచున్నది. కంటే=చూచితివా?

తా: మన్మథుడు క్రొవ్వైన సేనలను దండయాత్రకు వెడల నాజ్ఞాపించు అరచేయియో యన్నట్లు కదలుచున్న అశోక పల్లవమును చూడుము. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

చ. నునుఁజిగురాకు మేయుతఱి ♦ నోరికెలంకులఁ దేఁటి గుట్టినన్
వనతరుశాఖలం గువకు ♦ వధ్వనిఁ బాఱు పికాంగనం బికం
బనునయ మొప్ప మాన్పగతి ♦ నాత్మముఖంబుముఖంబుఁ జేర్చి చుం
బన మొనరించె సందుసుడి ♦ మాయలుగా మగవారికృత్యముల్. 82

టీ: నునుఁజిగురాకున్=మెత్తని చిగురుటాకును; మేయుతఱిన్=తినునప్పుడు; నోరికెలంకులన్=చెలవులందు; తేఁటి=ఆయాకుమీద తుమ్మెద; కుట్టినన్=కుట్టగా;

కువకువధ్వనిన్=కువకువమని కూయుచు; వనతరుశాఖలన్=చెట్లకొమ్మల మీదుగా; పాఱుపికాంగనన్=పరుగెత్తెడి ఆడుకోయిలను; పికంబు=మగకోయిల; అనునయ మొప్పన్=బతిమాలుట కన్పడునట్లు; మాన్పగతిన్=పరుగెత్తుటమాన్పునట్లు; ఆత్మ ముఖంబు=తనముఖమును; ముఖంబున్=దానిముక్కును చేర్చి; చుంబనమొనరించెన్= ముద్దుపెట్టుకొనెను; మగవారి కృత్యముల్ = మగవారు చేయుపనులు; సందుసుడి మాయలుగా=సందుచూచుకొని మాయగాచేయు పనులేకదా!

తా : ఆడుకోకిల చిగురుటాకు కొఱకగా దానిమీద వ్రాలియున్న తుమ్మెద కుట్టినది. బాధ కలిగి ఆడుకోకిల కువకువ కూయుచు పరుగెత్తుచుండగా మగకోకిల పరుగెత్త వలదని బతిమాలుచున్నట్లు దాని నోటిలో నోరుపెట్టి ముద్దుపెట్టుకొను చున్నది. కొంచెము సందు దొరికినచో మాయగా తమ పని నెరవేర్చుకొందు రీమగ వారలు. అలం అర్థాన్తరన్యాసము.

క. అని పొగడుచు నొయ్యారపు
టనువున జడ లల్లి జిలుఁగు ♦ లగు పయ్యెదలన్
జనుకట్లు గట్టి గట్టిగ
ననిమిషకాంతలు లతాంత ♦ హరణోత్సుకలై. 83

టీ : అనిమిషకాంతలు=దేవతాస్త్రీలు; అని పొగడుచున్=ఇట్లు ఉద్యానమును వర్ణించుచు; లతా+అంత=పువ్వులను; హరణ+ఉత్సుకలై = కోయువేడుక కలవారై; ఒయ్యారము+అనువునన్ = విలాసముతో కూడిన రీతితో; జడలల్లి; జిలుఁగులగు=సన్నని; పయ్యెదలన్=పైటలతో; గట్టిగన్; చనుకట్లు+కట్టి=రవికెలపై గట్టిగా గట్టుకొని; (వెళ్లిరని అధ్యాహారము చేసికొనవలెను.)

తా : ఆ దేవతాస్త్రీలు ఉద్యాన శోభను పొగడి పూవులుకోయు వేడుకతో పైటలను రవికెలపై బిగియకట్టుకొని కోయనారంభించిరి.

—: ర గ డ :—

నేర్పుమై నల్లయది ♦ నెఱులఁ దొలుపూఁ దుఱిమె
దర్పకున కర్పింపఁ ♦ దలఁప దెంతటి పెఱిమె
యింతి పావురపుఁరొద ♦ యేల వినె దారజము
వింతయే విరహిణుల ♦ వెతఁ బెట్టు బేరజము
సురపొన్నక్రొన్ననలు ♦ సొచ్చి నలుగడ వెదకు
తరుఁగ దండులతావి ♦ తండంబు క్రొవ్వెదకు
నఱిమిననుఁ జివురునకు ♦ నగునె కంటక మాడఁ

జాఱుకుఁ మనె వేఱొక్క ♦ చోటఁ గంటక మూడఁ
గుండములు నీకొసఁగఁ ♦ గూర్చితిని గైసికము
నిందులకు వెల యడుగ ♦ నేల విడు వైశికము
చిఱుదేంట్ల కొసఁగె గు ♦ జ్జనఁగూళ్లు గొజ్జంగి
నెఱుఁగ కది పూవంద ♦ నేల యిటు రజ్జంగ
నెదిరింపఁ బోలు నీ ♦ వింతి రతిపతిఁ దెగడఁ
బొదలఁ జిగురులు తుదలఁ ♦ బూచి యున్నది పొగడ
పుడుకు మల్లెన గంద ♦ వాడికి నీ ప్రేంకణము
దడయ కిటు నీ కిత్తుఁ ♦ దగ రత్నకంకణము
నెఱసిపోఁ జూచెదవు ♦ నిలునిలువుమా కనము
గురియు తేనెల జిబు ♦ కొన్న దంతట వనము
కా దల్ల యది ఫుల్ల ♦ కంకేళి పన్నిదము
మోదు గోడినసీదు ♦ ముత్యాలజన్నిదము
ఏటవాలైనయది ♦ యీయరఁటిబాలెంత
చేటునకె యగుచూలు ♦ చేఁ గలుగుమే లెంత
నెలఁత యీగేదంగి ♦ నీ కబ్బె బుక్కాము
చిలుకు నీపుప్పొళ్లు ♦ చెంచెతల బుక్కాము
మితిలేని తేనె నా ♦ మెత చేసె విరవాది
యితరలతికల మరగి ♦ యేఁగునది పరవాది
కలిగొట్లు ప్రాఁకువే ♦ డ్కలె నీకుఁ దఱచెదను
నళినాక్షి కడిమిగం ♦ డమున కే నెఱచెదను
గురువింద నదె గిలుబు ♦ కొనియెఁ బయ్యెరదొంగ
విరులఁ గరికుంభకుచ ♦ వెరఁజూమై యర గ్రుంగ
మెరమెరని కొలనిదరి ♦ మీలంచు లకుముకులు
మరిగె నీకనుదోయి ♦ మాయింపు చకచకలు
ఏకాంత మని తొలఁగె ♦ దిందు నీవటె వేఱు
చేకొనవె మున్నాడి ♦ చెలువ యీవటివేరు
అరిది యీయేడాకు ♦ లరఁటి నగు కప్పురము

సరిరాదు దానికల ♦ శశియొడలు కప్పురము
పాళ కల్లది పోఁకఁ ♦ బాఁకబండము దెగియె
నాళి యది దిగజారు ♦ నట్టిచందము నగియె
మలయపవనునిఁ బిలిచె ♦ మావి బళి యీవేళ
మలయు కోవెలపంచ ♦ మస్వరం బను నీల
సులభమై దొరకె మం ♦ జులవాణి చంపకము
చిలుకవన్నెపుఁబొదలు ♦ చేరి యిఁక నంపకుము
చనకుఁ డిఁక దవ్వులకు ♦ సఖులార పువ్వులకు
ననుచు నలరులు గోసి ♦ రతివ లల్లన డాసి. 84

టీ: (ఈపద్యమున పూలు కోయునప్పటి దేవతాస్త్రీల సంభాషణ రీతి చెప్పబడినది.) అల్లయది = ఆమె; నేర్పుమైన్ = నేర్పుతో; తొలుపూన్ = మొదట కోసిన పువ్వును; నెఱులన్ = తలలో; తుఱిమెన్ = ముడుచుకొనెను; దర్పకునకున్ = మన్మథునికి; అర్పింపఁదలపదు = ఇయ్యదలంపలేదు; ఎంతటిపెరిమె = (పువ్వుపై) ఎంత ప్రేమయో? ఇంతి = చెలీ! పావురము+రొద = పావురపుకూతను; ఏలవినెదు = వింను వేలనే? ఆరజము = అది ఇంపుగానున్నదే; వింతయే = ఇదెప్పుడును విని యెఱుఁగనిదా? విరహిణులకున్ = వియోగముకల స్త్రీలకు; వెతబెట్టుబేరజము = బాధపెట్టునట్టి కుత్సితమైనది; సురపొన్న క్రొన్ననలు = సురపొన్న చెట్టుయొక్క క్రొత్తపూలను; చొచ్చి = ప్రవేశించి; నలఁగడన్ = నలుమూలల; వెదకు = వెదకుము; అందులతావితండంబు = అందలి తీగెల జొంపము; క్రొత్త+వెదకున్ = క్రొత్తదైన కొప్పునకు; తఱుఁగదు = తీసిపోదు; అటిమి = గంటి; ననున్; చివురునకున్ = చిగురునకై; కంటకమాడన్ = కఠినముగా పలుకగా; అగునె = తగునా? వేఱొక్కచోటన్ = మఱొకచోట; కంటకము = ముల్లు; ఆడన్ = నాటుకొనగా; చుఱుకుమనెన్ = చురుక్కుమన్నది; కుందములు = బొండుమల్లెలను; నీకొసఁగన్ = నీకియ్యగను; కైశికమునన్ = కొప్పులో; కూర్చితిన్ = పెట్టుకొంటిని; ఇందులకున్; వెల; అడుగనేలా? వైశికమున్ = వేశ్యాత్వమును; వంచనను; విడు = విడువుము; గొజ్జంగన్ = గొజ్జంగి పొదను; చిఱుదేంట్లకున్ = చిన్న తుమ్మెదలకు; గుజ్జనగూళ్లు; ఒసగెన్ = ఇచ్చెను; అది = ఆ స్త్రీ; ఎఱుఁగక = తెలియక; పూవు+అందన్ = పువ్వుముట్టగనే; ఇటు = ఇట్లు; రజ్జంగన్ = నిష్ఠురములాడుట; ఏల = ఏమిటికి? ఇంతి = చెలీ! నీవు; రతిపతిన్ = మన్మథుని; తెగడన్ = నిందించుటకు; ఎదిరింపఁబోలున్ = అతడు నిన్నెదిరించి యుండవచ్చును; (కొన) పొగడ = పొగడచెట్టు; తుదలన్ = కొమ్మకొనలందు; చివురులు = చిగుళ్లు; పొదలన్ = పెరుగగా; పూచియున్నది; ఈప్రేంకణమున్ = ఈప్రియాళువృక్షమును; గంధవొడికిన్ = గంధపు పొడిలోనికి; అల్లనన్ = మెల్లగా; పుడుకుము = మునివ్రేళ్లతో కోయుము; ఇటు; తడయకుము = ఆలసించకుము;

తగన్ = జాగ్రత్తగా కోసినందులకు; నీకున్; రత్నకంకణము; ఇత్తున్; సెరసిపోన్ = పారిపోవుటకు; మాచెదవు; నిలునిలువుమా = ఆగుమాగుము (అత్యాదరేద్విరుక్తి) కనము = చూడము; కురియుతేనెన్ = పూలనుండికారిను తేనెలచే; కనము=ఉద్యానము; అంతటన్ = అంతయు; జేబుకొన్నారు = సందుచేసుకొన్నారు; ఒల్లయది = ఆదూరమున కన్పడునది; ఫుల్లకంకేళి = వికసించిన యెఱ్ఱని అశోకపు చెట్టు; కౌగు; అది మోదుగమ్రాను (అని మరొకతె యనగా) ఓడినన్; పన్నిదము = పందెమేమిటి? నీదు ముత్యాల జన్నిదము = జందెమువలె వేసికొన్న ముత్యాలపేరు; (అనెను) ఈయరటి బాలెంత = గెలవేసిన అరటిచెట్టు; ఏటవాలైనది = వంగినది; చేటునకే = తనచావునకే; అగుచూలుమేలు = అయిన ఆకసుపు వచ్చినందునైనమంచి; ఎంత = ఏమిటి? (పాపము! అనవసరముగా గెలవేసినదే అని భావము) నెలంత = చెలీ! ఈగేదంగిన్ = ఈపచ్చ మొగలియందు; బుక్కాము = గందపొడి; నీకబ్బెన్ = నీకేదొరికినది; చిలుకు+ఈపుప్పొళ్లు = రాలెడి యీపుప్పొళ్లు; చెంచెతలబుక్కాము = చెంచుస్త్రీలకు గందపొడియగును; విరవాది = విరజాజితీగ; మితిలేని తేనెన్=ఎక్కువైన పూదేనెను; ఆమెతచేసెన్ = (తుమ్మెదకు) విందుచేసెను; అది = ఆతుమ్మెద; పరవాది = ఆర్తమెక్కువ కలది; మరిగె = అలమరిగె; ఇతరలతలకున్ =తక్కువ తీగెలకు; ఏగున్ = పోవును; నలినాక్షి = చెలీ! నీకున్; ఎదన్ = మనసునందు; కలిగొట్లు = పాదిరి చెట్లను; ప్రాకువేడ్కలె = ఎగప్రాకెడి కోరికలే; తలచు=ఎక్కువ; ఏన్= నేను; కడిమిగండమునకున్ = అపాయమునకు; వెఱచెదను = భయపడెదను; కరికుంభకుచ = చెలీ! అదె = అదిగో; పయ్యెరదొంగ = దొంగయైనగాలి; గురివెందన్ = బండిగురివింద తీగను; గిలుబుకొనియెన్ = కొల్లగొట్టెను; మై=శరీరము; అగ్రగంధన్ = సగము వంగగా; విరులన్ = పూలను; వెరజు = కోయుము; లకుముకులు= పక్షులు; మెరమెరని = మెరసెడి; కొలనిదరిమీలు = సరస్సుగట్టునోర నున్న చేపలు; అంచున్ = అనుకొని; నీకనుదోయిన్ = నీరెండు కన్నులను; మరగెను = కోరెను; చకచకలు = కన్నుల కాంతులను; మాయింపు అణచుము; ఏకాంతమని =రహస్యమని; తొలంగెదు = దూరముగా పోదువు; ఇందున్ = మాలో; వేఱు = పరాయి దానవు; నీవటె = నీవా ? చెలువ = చెలీ! ఈవటివేరు = ఈవట్టివేరు; మున్నాడె = ముందుగా; చేకొనవె = తీసికొనవే; ఈయేడాకులరటిన్ = ఈఅరటి చెట్టునందు; అగుకప్పురము = తయారగు కర్పూరము; అరిది = దుర్లభము; దానికిన్ = ఆకర్పూరమునకు; అలశశియొడలును = ఆచంద్రుని శరీరముకూడ; సరిరాదు = పోలదు; ఊరము = చంద్రుని రొమ్ము; కప్పు = నలుపు; అల్లది = అచిన్నది; పొంకున్ = పూవుగెలకై; పోకన్ = పోకచెట్టును; ప్రాకన్ = ఎగబ్రాకుచుండగా; బందము = ప్రాకుటకు వీలుగా రెండుకాళ్లకు తగిలించుకొన్న త్రాడు; తెగెను; ఆళి = చెలికత్తె; అది దిగజారునట్టి చందము = ఆమె పోకచెట్టునుండి క్రిందికి జారిపోవుటను; (చూచి) నవ్వెన్; మావి = మామిడిచెట్టు; ఈవేళను; మలయము = తనపై సంచరించెడి; కోవెల = కోకిలయొక్క; పంచమస్వరంబు = వీణవలన పుట్టు

స్వరము వంటి స్వరమును; అనునీలన్ = అనుకొనునట్టి కూతచే; మలయపవనునిన్ = పైరగాలిని; పిలిచెన్; ఆళీ! మంజులవాణి = చెలీ! చంపకము = సంపెంగ; సులభమై = తేలికగా; పొరకెన్; అన్నెపు బొదలు = తక్కిన తీగెలు; చిలుకవు = పువ్వులనూరాల్చినవి; ఇకన్ = ఇంక; చేరి = వానిదగ్గరకేగి; పుంపపుము = కొమ్మలనువంచకుము; సఖులార = చెలులారా! పుష్పములకున్ = పువ్వులకై; ఇంకన్ = ఇంక; దవ్వులకున్ = దూరమునకు; చనకుడు = పోకుడు; అనుచున్ = అనిచెప్పుకొనుచు; అతివలు = స్త్రీలు; డాసి = అందమును కలిసికొని; అల్లనన్ = మెల్లగా; అలరులు = పువ్వులను; కోసిరి.

క. నాళీకమధూన్మత్త మ
రాళీముఖరాళి సుఖక ♦ రంబగు కొలనం
గేళీలాలసగతి డిగి
యాళీనివహంబు లోల ♦ లాడెడి వేళన్. 85

టీ: నాళీక = తామరపువ్వులయొక్క; మధు = మకరందముచే; ఉన్మత్త = మదించిన; మరాళీ = ఆడుహంసలవలనను; ముఖర = రొదసేయు; అళి = తుమ్మెదల వలనను; సుఖకరంబగు = సుఖమునిచ్చు; కొలనన్ = సరస్సులో; కేళీలాలసగతిన్ = విలాసమైనరీతిగా; డిగి = దిగి; ఆళీనివహంబులు = చెలికత్తెలందరును; ఓలలాడెడి వేళన్ = ఓల - ఓలయని కేకలువేయుచు ఈదులాడునపుడు. (ముందున కన్వయము)

ఉ. వాడినమోముఁదమ్మి తెలి ♦ వాలికకన్నులు విన్నఁబోవఁ దో
నాడక నెన్నొసల్ కరము ♦ నం దిడి తీరనిషణ్ణయై జలం
బాడఁగఁ బిల్చువారినొక ♦ హస్తప్రమొక్కున నాడు డంచుఁ దాఁ
జూడక చూచుచూడ్కి నల ♦ జోటి దిశల్ పరికింప నొక్కచోన్. 86

టీ: అలజోటి = అవరూధిని; వాడిన = దీనముగానున్న; మోముదమ్మి = తామరపువ్వువంటి ముఖమును; తెలి = తెల్లని; వాలిక = నిడుపైన; కన్నులు; విన్నఁబోవన్ = చిన్నబోయియుండగా; తోన్ = చెలులతో; ఆడక = జలక్రీడలాడక; నెఱు+నొసలు = అందమైన మోమును; కరమునందున్ = చేతిలో; ఇడి = పెట్టుకొని; తీరనిషణ్ణయై = గట్టున కూర్చున్నదై; జలంబాడగన్ = ఈదులాడుటకు; పిల్చువారిన్ = పిల్చునట్టివారికి; ఒకహస్తప్రమొక్కునన్ = ఒంటిచేతి దండముతో; ఆడుడు = మీరాడుకొనుడు; అంచున్ = అనిచెప్పుచు; తాన్ = తాను; చూడక = వారికేసి యైనను చూడ నిష్టములేక; చూచుచూడ్కిన్ = చూచెడి చూపుతో; దిశల్ = నలుమూలలు; పరికింపన్ = చూడగా; ఒక్కచోన్ = ఒక్కచోట...

తా: అవరూధిని చిన్నబోయిన మొగమును చేతిపై నానుచుకొని జలక్రీడ లాడుటకు హితవులేక గట్టున కూర్చుండి, తన్ను రమ్మని పిల్చెడి చెలికత్తెలను ఒక్క చేతితోనే 'నమస్కారము మీరాడుకొనుడు నన్ను చంపక' అన్నట్లు మ్రొక్కుచు నాల్గువైపుల చూచినది. ఒక్కచోట...

మాలిని.

రవిరుచిఁ ద్రసరేణు ♦ వ్రాతముల్ మించువాత్యా
నివహనిహతిలో నిం ♦ దిందిరశ్రేణులాడం
గువలయఘనకుల్యా ♦ కూలవల్లీవనీ సం
భవము లగుచు మింటం ♦ బర్వు పుష్పాళిలోనన్. 87

టీ: రవిరుచిన్ = సూర్యకాంతిలో-ఎండలో; త్రసరేణువ్రాతముల్ = (మూడణువులు కలిసినది త్రసరేణువు) నలుసులసముదాయము; మించు = ఎక్కువగానున్న; వాత్యానివాహ = సుడిగాలుల; నిహతిలోన్ = వీచుటలో; ఇందిందిరశ్రేణులు = తుమ్మెదలబారులు; ఆడన్ = సంచరింపగా; కువలయఘన = ఎక్కువగా కలువలున్న; కుల్యాకూల = కాలువలయొడ్డనున్న; వల్లీవనీ = తీగజొంపమున; సంభవము లగుచున్ = పుట్టినవై; మింటన్ = ఆకాశమున; పర్వు = వ్యాపించు; పుష్పాళిలోన్ = పుష్పపరాగములలో...

తా: సుడిగాలులు వీచుచు దుమ్ము నెగురగొట్టగా తుమ్మెదలు తిరుగాడుచున్నవి. కలువ లెక్కువగా నున్న కాలువల గట్లపైనున్న లతలనుండి పైకెగిరిన పూపరాగములలో...

సీ. పసిఁడితోరముతోడి ♦ బాహు వల్లన యెత్తి
సారెకుఁ బాదలపైఁ ♦ జాఁచి చాఁచి
బింబాధరంబు గం ♦ పింప నొయ్యన విపం
చీ స్వరంబున జట ♦ సెప్పి సెప్పి
దిశలమార్గాన్వేషి ♦ దీర్ఘలోచనదీప్తి
గణముచేఁ దోరణ ♦ గట్టి కట్టి
కమనీయతనుకాంతి ♦ కనకద్రవంబున
నారామరంగంబు ♦ నలికి యలికి

గీ. యూనితంబవిలంబికా ♦ లాహికల్ప
ఘనకచగ్రంథి నచటిభృం ♦ గముల కసిత
దీధితుల వడ్డి కొసఁగుచు ♦ దేవపూజ
విరులు చిదిమెడి కపటభూ ♦ సురునిఁ గనియె. 88

టీ: పసిడితోరముతోడి = బంగారు తోరమున్న; బాహువు = చేతిని; అల్లన = మెల్లగా; ఎత్తి; పాదలపైన్; సారెకున్ = మాటిమాటికి; చాచిచాచి = చాచుచు; బింబ+అధరంబు = దొండపండువంటి క్రింది పెదవి; కంపింపన్ = కదలగా; ఒయ్యనన్ = తిన్నగా; విపంచీస్వరంబునన్ = వీణవంటి కంఠస్వరముతో;

జట = వేదములో పదములను జట యల్లినట్లు ముందు వెన్కలకు త్రిప్పుచు చెప్పుట; చెప్పిచెప్పి; కలన్ = దిక్కులందు; మార్గ+అన్వేషి=త్రోవవెదకెడి; దీర్ఘలోచన = పొడవైన కన్నులయొక్క; దీప్తిగణముచేన్ = కాంతిపుంజముచే; తోరణగట్టికట్టి=తోరణమువలెచూచుచు; కమనీయ = ఇంపైన; తనుకాంతి = శరీర కాంతియును; కనకద్రవంబునన్ = బంగారు ద్రవముతో; ఆరామరంగంబున్=తోట ప్రదేశమునంతను; అలికియలికి; ఆనితంబ = పిరుదులవరకు; విలంబి = వ్రేలాడు; కాలాహికల్ప = నల్లత్రాచువంటి; ఘనకచగ్రంథిన్ = పెద్దజుట్టుముడిని; అచట; భృంగములకున్ = తుమ్మెదలకు; అపిండీధితులు = నల్లని కాంతులను; వడ్డికొసగుచున్ = అప్పిచ్చుచు; దేవపూజవిరులు = దేవతార్చనకై; పువ్వులను; చిదిమెడు = కోయుచున్న; కపటభూసురునిన్ = మాయబ్రాహ్మణుని; కనియెన్ = చూచెను.

తా: ప్రవరుని రూపము ధరించి గంధర్వుడు బంగారు తోరముకట్టుకొన్న చేతిని మెల్లగా ఎత్తి పువ్వులకై పొదలమీదికి చాచుచు, పెదవికదలుచు అందగించునట్లు వీణాస్వనమువలె పలుకుచు వినసొంపుగాను వేదము పఠించుచు, త్రోవవెదకుచున్నట్లుగా నాల్గుమూలలకు చూచుచు శరీరకాంతిచే ఉద్యానమును పూతపూచినట్లు చేయుచు, నల్లనిజుట్టును వ్రేలిముడివేసికొని పిరుదులవరకు వ్రేలాడవేసి దేవతార్చనకై పూలు కోయుచుండెను. ఆమె అతని చూచినది. అలం, ఉపమ, పరిణామము, నిదర్శనయును.

ఉ కాంచి కలక్వణత్కనక ♦ కాంచికయై యెదురేఁగి యప్పుడ
క్కాంచన కేతకీ కుసుమ ♦ గాత్రి వయస్యల డించి తన్నికుం
జాంచలవీథిఁ దాఁగుచు ఘ ♦ నాంత చలచ్చపలాకృతిం గలం
గాంచిన వస్తువుం దెలిసి ♦ కాంచిన యట్లనురక్తిఁ గాంచుచున్. 89

టీ: కాంచి=చూచి; ఆ+కాంచనకేతకీకుసుమగాత్రి = బంగారు మొగలిరేకు వంటి శరీరముకల యా వరూథిని; అప్పుడు; వయస్యలన్ = చెలికత్తెలను, డించి = విడిచి; కలక్వణత్ = మధురముగా చప్పుడగు; కనకకాంచికయై = బంగారు గంటల మొలత్రాడు కలదై; ఎదురేగి; ఘన+అంత = మేఘముల చివర; చలత్ = కదలుచున్న; చపలా+ఆకృతిన్ = మెరుపువలె; తత్ = ఆ; నికుంజ+అంచలవీథిన్ = పొదరిండ్లయొక్క చివరి పంక్తిలో; దాగుచున్ = ఒదిగి యొదిగి వెళ్లుచు; కలన్ = కలలో; కాంచిన వస్తువున్ = చూచినవస్తువును; తెలిసి = నిద్రమేల్కాంచి; కాంచినయట్లు = చూచినట్లు; అనురక్తిన్ = అనురాగముతో; కాంచుచున్ = చూచుచు...

తా: వరూథిని ప్రవరుడుగా మారిన గంధర్వుని చూచి ప్రవరుడే అనుకొని కలలో చూచిన వస్తువును మేల్కొన్నాక చూచినంత సంతోషముతో చెలులకైనను చెప్పక తానొక్కతెయే అతడున్న పొదరింటిదగ్గరకు పొంచి పొంచి మేఘముల వెంట మెరపువలె వెళ్లుచు...అలం. ఉపమ, ఉత్ప్రేక్ష, నిదర్శనయు.

ఉ. ఆకమలాక్షి యింపున దృ ♦ గంచల మించుక మూసి హర్షబా
ష్పాకులకోణశోణరుచు ♦ లగ్రమునం జనఁ జూచు చూపు తీ
రై కనుపట్టెఁ దమ్మరస ♦ మంటుకొనన్ వెడవింటివాఁడు క్రో
ధైకధురీణతం గఱచి ♦ యేసిన సింగిణికోలయో యనన్ 90

టీ: ఆకమలాక్షి=ఆవరూథిని; ఇంపునన్ = సంతోషముతో; దృక్+అంచలము=కంటికొనను; ఇంచుక = కొద్దిగా; మూసి; హర్షబాష్ప = సంతోషము వలన వచ్చిన కన్నీళ్లతో; ఆకుల = వ్యాకులమైన; కోణ = కనుకొలకుల; శోణరుచులు= ఎఱ్ఱని కాంతులు; అగ్రమునన్ = ముందునకు; చనన్ = పోవుచుండగా; చూచుచూపు; తీరై = అందమై; వెడవింటివాఁడు = మన్మథుఁడు; క్రోధ+ఏకధురీణతన్ = కోపమే కలిగి; తమ్మరసము = తాంబూలపు రసమును; అంటుకొనన్ = అంటునట్లుగా; కఱచి = పెదవి కొరుకుచు; ఏసిన = కొట్టిన; సింగిణికోలయో యనన్ = వింటిబాణమో యనునట్లు; కనుపట్టెన్ = కన్పట్టెను.

తా: అప్పుడావరూథిని ప్రియుని లభించెనను ఆనందముతో [illegible] కొలకుల నెఱ్ఱనైన చూపులతో చూచుచుండెను. ఆచూపు కోపముతో మన్మథుఁడు వదలిన బాణమేమో అన్నట్లున్నది. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

సీ. తొలుదొల్త వానిఁ గ ♦ న్నులఁ గాంచినప్పుడ
పల్లవాధరగుండె ♦ జల్లుమనియె
నట రెండుమూఁడంజ ♦ లరుగ నప్పుడ కాళ్లఁ
బంకజాక్షికిఁ దొట్రు ♦ పాటు గదిరె
డాయంగఁ జనునప్పు ♦ డ ముఖాంబుజంబునఁ
గంబుకంధరకు దై ♦ న్యంబు దోఁచెఁ
గదిసి నిల్చిన యప్డ ♦ కనుదోయి ఱెప్పల
లలనకు మిగులఁ జం ♦ చలత పెరసెఁ
గీ. గటకటా యనునప్పుడ గ ♦ ద్గదిక వొడమెఁ
జెఱఁగువట్టిన యప్పుడ లేఁ ♦ జెమట గ్రమ్మె
సొలసి మాటాడ నంకింపఁ ♦ దలఁచి మోముఁ
దేఱుకొనఁ జూచునప్పుడ క ♦ న్నీరు వొడమె. 91

టీ: తొలుదొల్తన్=మొట్టమొదట; వానిన్=మాయాప్రవరుని; కన్నులన్= కన్నులతో; కాంచినప్పుడ=చూచినప్పుడే; పల్లవ+అధర = చిగురువంటి పెదవికల వరూథినియొక్క; గుండె; జల్లుమనియెన్; అట = అక్కడ; రెండుమూఁడు; అంజలు = అడుగులు; అరుగునప్పుడ=వేయగానే; పంకజాక్షికిన్=ఆమెకు; కాళ్లన్

=పాదములందు; తొట్రుపాటు = తడబడుట; కదిరెన్ = కల్గెను; డాయఁగన్ = సమీపించునప్పుడు; చనునప్పుడ = వెళ్లునప్పుడే; ముఖ+అంబుజంబునన్ = పద్మము వంటి ముఖమునందు; కంబుకంధరకున్ = శంఖమువంటి కంఠముకల వరూధినికి; దైన్యంబు = దీనత్వము; తోఁచెన్ = కన్పడెను; కదిసి = సమీపించి; నిల్చినయప్డ= నిల్చినప్పుడే; కనుదోయి ఱెప్పలన్ = రెండు కంటి ఱెప్పలందును; లలనకున్ = ఆమెకు; మిగులన్ = మిక్కిలి; చంచలత = ఆగకుండ కదలుట; బెరసెన్=కల్గెను; కటకటాయనునప్పుడ = అయ్యో! ఎంతపని చేసితివి! అనునపుడే; గద్గదిక = కంఠము బొంగురువోయి మాటరాకుండుట; పొడమెన్ = కల్గెను; చెఱఁగు+పట్టినయపుడ = అతని కండువా చివరను పట్టుకొన్నప్పుడే; లేఁజెమట = చిరుచెమట; క్రమ్మెన్ = వ్యాపించెను; సొలసి=అలసిపోయి; మాటాడన్=మాట్లాడుటకు; ఉంకింపదలఁచి = ప్రయత్నము చేయబోయి; మోము = ప్రవరుని ముఖమును; తేఱుకొనన్ = తేరిపార; చూచునపుడ = చూచుచుండగా; కన్నీరు = ఆనందముతో కన్నులనీరు; పొడమెన్ = పుట్టెను.

తా: ఆమె ప్రవరుని చూడగనే వరూధినికి గుండె జల్లుమన్నది. రెండడుగులు వేయగానే కాళ్లు దడదడలాడినవి. దగ్గరకేగు సరికి ముఖము దీనమైనది. దగ్గరకేగి నిలువగా కనురెప్పలు కదలినవి. అయ్యో! ఎంతమోసము చేసి వెళ్లితివి? అని యింకను ఏమేమో అనబోవుసరికి కంఠము పెకలి మాటరాలేదు. అతని కొంగు పట్టుకొనగానే లేఁజెమట పట్టినది. ఎట్లో తనకు కల్గిన తొందరవలని భావములను అణగుకొని, అతనికేసి తేరిపార చూచుచుండగా కన్నులనీరు క్రమ్మినది. అలం. స్వభావోక్తి.

క. పాటితకరిదంతద్యుతి
పాటచ్చరగండఫలక • భాగంబులపైఁ
గాటుకకన్నీ రొలుకఁగ
మాటవెడలఁ గ్రేటుకొనుచు • మానిని పలికెన్. 92

టీ: మానిని = వరూధిని; పాటిత = బద్దలుచేయబడిన; కరిదంత=ఏనుగు దంతములయొక్క; ద్యుతి = కాంతికి; పాటచ్చర = దొంగలైన; గండఫలక = పలకలవంటి చెక్కిళ్లయొక్క; భాగంబులపైన్ = ప్రదేశములమీద; కాటుకకన్నీరు = కాటుకతో కలిసిన కన్నీరు; ఒలుకగన్ = కారగా; మాటవెడలన్=మాటబయటికి వచ్చుటకై; గ్రేటుకొనుచున్ = గొంతుక సవరించుకొనుచు; పలికెన్;

తా: ఆవరూధిని విరహముచే పాలిపోయిన చెక్కిళ్లనుండి కాటుక కలసిన కన్నీరు కారుచుండగా ఎట్లో మాట రప్పించుకొనుటకై గొంతుక సవరించుకొనుచు పల్కెను. అలం. ఉపమ, స్వభావోక్తియు.

ఉ. ఏలర యీచలం బుడిగి • యేలర బాలరసాల మాలతీ
జాలములో శశాంకకర • జాలములో వలవంత నప్రసువుల్

జాలుగ నాల్గుజాలు నికఁ ♦ జాలు భవం బనునంత కాఁకకుం
బాలయి రాత్రి పంచశరు ♦ బారికిఁ జిక్కితి నీకు దక్కితిన్. 93

టీ: ఈ చలంబు = ఈ పెంకితనము; ఏరా = ఎందుకురా? ఉడిగి=మాని; బాలరసాల = లేతతియ్య మామిడియొక్క; మాలతీ = జాజిపొదలయొక్క; జాలములోన్ = గుంపులో; ఏరా = నన్నేలుకోరా! రాత్రి = కడచినరాత్రి; నాల్గు జాముల్ = నాల్గుజాములును; వలనంతన్ = మన్మథతాపముతో; అశ్రువులు=కన్నీళ్లు; జాలుగన్ = ప్రవహించగా; శశాంకకర జాలములోన్ = చంద్రకిరణములో - వెన్నెలలో; భవంబు=జన్మము; ఇక+చాలు = ఇంకేచాలు; అనునంతకున్ = అనుభావము పుట్టు నంతటి; కాకకున్ = తాపమునకు; పాలయి = లోబడి; పంచశరుబారికిన్ = మన్మథుని హింసకు; చిక్కితిన్ = లోనైతిని; నీకున్; దక్కితిన్.

తా: ఓయీ! ఏమిపట్టుదల? ఈ మామిడిగున్నలమధ్య జాజిపొదలలో నాతోకూడి సుఖింపుము రా! వెన్నెలలో బ్రతుకుపై అసహ్యముపుట్టి నిన్నరాత్రి యంతయు నెంతో తాపముతో బాధపడితిని ఇప్పటికి నీకు దక్కితిని.

శా. రా వైరాగ్యముఁ బూని నీవు కడు ని ♦ ర్దాక్షిణ్యచిత్తంబునన్
రా వైతేఁ జవిగాని యిందులకు హా ♦ రాహారిగాఁ బోరి యే
లా నాలాయము సేయఁగా బ్రదుకు నీ ♦ వాచారవంతుండవై
చావో యెక్కుడొ నీయెడం బొడము వాం ♦ ఛన్ భూసురగ్రా
మణీ. 94.

టీ: భూసురగ్రామణీ = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడా! రా = రమ్ము; నీవు; కడున్ = మిక్కిలి; నిర్దాక్షిణ్యచిత్తంబునన్ = దయమాలిన మనస్సుతో; వైరాగ్యమున్ = విరక్తిని; పూని = రావైతేన్ = రానిచో; చవిగాని యిందులకున్ = నీకురుచించని యీపనికి; హారాహారిగాన్ = పట్టుదలగా; పోరి; నాలాయము సేయగాన్ = నిర్బంధముచేయుట; ఏలా = ఎందులకు? నీవు; ఆచారవంతుడవై = నీనిత్యకర్మలు నెరవేర్చుకొనుచు; బ్రదుకుము = జీవింపుము; నీయెడన్ = నీమీద; పొడము వాంఛన్ = పుట్టిన కోరికతో; చావో = చచ్చుటయో; ఎక్కుడో = అంతకుమించి యేమగునో? అలం. ఆక్షేపము.

తా: ఓ ప్రవరా! నన్నేలుకోరా. నీవురానిచో ఇంక నిన్ను బతిమాలి లాభములేదు నీవు నీయాచార వ్యవహారములను నిర్వర్తించుకొనుము. నేను చనిపోదును లే. నీకేమి? అనగా నాప్రాణము కాపాడుటకైనను నియమములవదలి నన్నేలు కొనుమని వరూథిని యుద్దేశ్యము.

క. కట్టెఁడితనమున కిట్లాడి
గట్టి మనసు రాయి సేసి ♦ కరఁగవు మఱి నీ

పట్టినది విడువ విఁక ని
న్నిట్టట్టన నేల మాయ దృష్టం బుండన్. 95

టీ: కట్టిఁడితనమునకున్ =కటికితనమునకు; ఒడిగట్టి = సిద్ధపడి; ఇట్లు;మనసు =మనస్సును; రాయిసేసి = రాయివలె చేసికొని; కరఁగవు; మఱి; నీపట్టినది = నీవన్న మాటను; విడువవు; మా యదృష్టంబు; ఉండన్ = ఇట్లుండగా; ఇంకన్ = ఇక మీద; నిన్ను; ఇట్టట్టనన్ = ఇట్లు—అట్లు అనుట; ఏల = ఎందుకులే.

తా: నీవు దయమాలి గుండెరాయి చేసికొని పట్టినదే పట్టుగా, కూర్చున్నావు. ఇది మా యదృష్టము-మా దురదృష్టమన్నమాట. ని న్ననవలసిన దేమియు లేదు. అలం. వ్యాజనింద.

వ. అనిన నక్కుహనాభూసురకుమారకుండు. 96

టీ: అనినన్=అనగా; అ+కుహనాభూసుర కుమారకుండు=మాయ ప్రవరుడు.

సీ. కొనసాఁగి కామినీ ♦ గోష్ఠిఁ బ్రౌఢములైన
యుదుటుఁజూపుల ఱెప్ప ♦ తుదల నాఁచి
సంతసంబున ముఖా ♦ బ్జంబునఁ జిఱునవ్వు
కందళింపకయుండ ♦ డిందు పఱిచి
పొంగారుమైఁ దోఁచు ♦ శృంగారచేష్టల
తమిఁ దెచ్చి కోలు మా ♦ ర్గ్యమున డాఁచి
పొడము రసావేశ ♦ మున వచ్చు నరో్మక్తు
లొదవి నాలుకకు రా ♦ కుండ గ్రుక్కి

గీ. మస్తకము వాంచి యుసు రని ♦ మౌనముద్ర
నేల బొటవ్రేల వ్రాయుచు ♦ నిలిచి కొంత
సేపు వెడవెడ చింతించి ♦ శిర సొకింత
యెత్తి సన్నంపుఁబలుఁగుతో ♦ నిట్టు లనియె 97

టీ. కొనసాగి = నానాటికి పెరిగి; కామినీ గోష్ఠిన్ = కామినులతోడి సంభాషణలతో; ప్రౌఢములైన = ఆరితేరిన; ఉదుటుఁజూపులన్ = రసముచిల్కెడి చూపులను; ఱెప్పతుదలన్=రెప్పల చివర; ఆఁచి=అణచిపెట్టి; సంతసంబునన్=సంతోషముతో; ముఖ+అబ్జము నందున్ = పద్మమువంటి ముఖమున; చిఱునవ్వు; కందళింపకయుండన్ = రాకుండ; డిందుపఱిచి = అణచి; పొంగారుమైన్ = ఉప్పొంగెడి

శరీరమును; తోఁచు = కనిపించు; శృంగారచేష్టలతమిన్ = శృంగారచేష్టలవలని తమకమును; తెచ్చికోలుమాధుర్యమునన్ = తెచ్చిపెట్టుకొన్న తెలియని తనముచే; డాఁచి = దాచి; పొడము = పుట్టెడి; రస+ఆవేశమునన్ = ఎక్కువ ఆనందముతో; వచ్చు; నర్మోక్తులు = సరసములైన పరిహాసవాక్యములను; నాలుకకున్ = నాలుక పైకి; ఒదవి = కదలి; రాకుండన్; త్రుక్కి = నిబ్బరముగా అణచి; మస్తకము = తలను; వాంచి = వాల్చి; ఉసురని = ' ఉస్సు ' అనుచు; మౌనముద్రన్ = మాటలాడ కుండ; బొటవ్రేలన్ = బొటనవ్రేలితో; నేలన్ = నేలను; వ్రాయుచున్ = గోకుచు; నిలిచి; కొంతసేపు; వెడవెడ = ఏదేవో; చింతించి = ఆలోచించి; శిరసు = తలను; ఒకింత = కొద్దిగా; ఎత్తి; సన్నము+ఎలుఁగుతో = సన్నని కంఠధ్వనితో; ఇట్టులు +అనియెన్.

తా: గంధర్వుడు చేయి తిరిగిన వాడగుటచే ఆమె చేసిన చేతలకు బదులు చేయుటకు సమర్థత కలవాడైనందున చూపులలోని నేర్పు నణచి; చిరునవ్వునాపుకొని, ఒంటికి గల్గు మార్పునణచి, పరిహాసపు మాటనాలుకచివరకురాగా నొక్కిపట్టి తెలియని తనమును తెచ్చిపెట్టుకొని బొటనవ్రేలితో నేలవ్రాయుచు, ఏదో ఆలోచించి, ఉస్సురని, మెల్లగా తలెత్తి సన్నసన్నగా ఇట్లన నారంభించెను. అది ప్రవరుని వేషముకన్న దానికి తగినట్లతని భావమును నటించినాడు. అలవాటైన వాడగుటచే రాబోయిన భావముల నణచి పెట్టినాడు. అలం. స్వభావోక్తి.

శా. తల్లిం దండ్రియు నన్నుఁ గానని మన ♦ స్తాపంబునం బొక్కఁగా
నిల్లా లార్తిఁ గృశింపఁగా సవన వ ♦ హ్నిశ్రేణి చల్లారఁగా
నిల్లున్ శూన్యత నొంది సొంపుచెడఁగా ♦ నిచ్చోట నేఁజిక్కి యో
ఫుల్లాంభోరుహనేత్ర యేసుఖమతిన్ ♦ భోగించెదం జెప్పవే. 98

టీ: ఫుల్ల+అంభోరుహనేత్ర = వికసించిన పద్మమువంటి నేత్రములు కల దానా! తల్లి+తండ్రియున్ = నాతల్లి దండ్రులు; నన్నున్; కానని = చూడనందున; మనస్తాపంబునన్ = విచారముతో; పొక్కగాన్ = దుఃఖించగా; ఇల్లాలు = భార్య; ఆర్తిన్ = దుఃఖముతో; కృశింపగాన్ = చిక్కగా; సవనవహ్నిశ్రేణి = యజ్ఞము చేసినందున వచ్చిన అగ్నులు మూడును, చల్లారగాన్ = హోమములు మానినందున ఆరిపోగా; ఇల్లున్ = ఇల్లుకూడ; శూన్యతన్ = యజమానుడు లేనందున; పాడుపడి; సొంపుచెడగాన్ = అందముచెడగా; నేన్; ఇచ్చోటన్ = ఇక్కడ; చిక్కి = వెళ్లుటకు వీలులేక ఆగిపోయి; ఏసుఖమతిన్ = ఏరీతి సుఖాపేక్షతో; భోగించెదన్ = సుఖముల ననుభవింతునో; చెప్పవే = నీవేచెప్పు?

తా: నా తల్లిదండ్రులు నేను కనపడలేదని బాధపడుచుండగా, భార్య చిక్కి సగముకాగా, అగ్నులారగా, ఇల్లు పాడుపడగా వెళ్లుటకు దారిదొరకక నేనిక్కడ ఆగిపోయి ఇంటి దగ్గరి బాధల తలచుకొనగానే మనస్సు తరుగుకొని పోవుచుండగా నేనెట్లు సుఖము లనుభవింప గలను? నా కా కోరిక యెట్లు కల్గునో నీవే చెప్పు?

ఉ. ఓసరసీరుహాక్షి విన ♦ వో రతిఁ గౌఁగిట నీవు చేర్చు నిం
పా సురభర్తకైనఁ గల ♦ దా వలదంచుఁ బెనంగ నేను స
న్న్యాసినె యొక్కచో తహత ♦ హన్మన సొగ్గదు కేళిపై ‘ ననా
శ్వాసితదుఃఖితే మనసి ♦ సర్వ మసహ్య ’ మనా నెఱుంగవే. 99

టీ: ఓ సరసీరుహ+అక్షి = పద్మములవంటి కన్నులు కలదానా! వినవో = నామాటవింటివికదా! రతిన్ = సంభోగమున; నీవు; కౌఁగిటచేర్చు+ఇంపు = కౌగిటి లోనికి చేర్చుకున్న ఆ యానందము; ఆ సురభర్తకైనన్ = ఆ యింద్రునకైనను; కలదా = కల్గునా? వలదంచున్ = వద్దని; పెనఁగన్ = వాదులాడుటకు; నేను; సన్న్యాసినె = సంసారము వదలిన వాడనా? ఒక్కచో తహతహన్ = ఇంటివద్ద విషయము లపైనుండు విచారముతో; కేళిపైన్ = రతిపై; మనసు+ఒగ్గదు = మనస్సిష్ట పడదు; మనసి = మనస్సు; అనాశ్వాసిత దుఃఖితే = ఊరటలేని దుఃఖముకల దగుచుండగా సర్వం=ఏదైనను; అసహ్యం=సహింపరానిది- సహించనిది-ఇష్టములేనిది; అనన్ = అనుట; ఎఱుంగవే = నీవెరుగవా?

తా: నీకు నీవై సంభోగమునకై కౌగిటిలోనికి చేర్చుకొను భాగ్య మా దేవేంద్రునకైన పట్టునా? వద్దనుటకు నే నేమి సర్వసంగ పరిత్యాగినా? ఇల్లు - వాకిలి - పెండ్లాము ఆధోరణిలో, వారేమయిరో అన్న విచారములో మనస్సు సుఖము మీదికి పోవుటలేదు. కాక, ఒకే విచారముతో కుములుచు ఊరట లేనప్పుడు మనస్సున కేదియును రుచింపదన్నది నీవెరుగనిది కన్నా అలం. కావ్యార్థాపత్తి, ప్రతిషేధము, అర్థాన్తరన్యాసమును.

క. ఐనం గానిమ్ము భవ
ద్దీనతకై వ్రతము విడిచి ♦ తిం బరులకు మే
లైనం జాలు శరీరం
బైన నుపేక్షింపవలయు ♦ నది యట్లుండెన్. 100

టీ: ఐనన్ = అటయినను; కానిమ్ము; భవత్+దీనతకై = నీదైన్యమువలన; వ్రతము = ఆచారవ్యవహారములను; విడిచితిన్; పరులకున్ = ఇతరులకు; మేలు+అయినన్=మంచికల్గినచో; చాలును = అంతేచాలు; శరీరంబైనన్ = దేహమునైనను; ఉపేక్షింపవలయును = విడువ వలయును; అది; అట్లు + ఉండెన్ = అది అటుండగా...

తా: నావిషయ మట్లుండనిమ్ము. కాని నీవు ప్రాధేయపడుచుంటివి కాన వ్రతము విడుచు చున్నాను. ఇతరుల కుపకారమైనచో శరీరమునైనను విడువ వలెనని ధర్మశాస్త్రముకదా! అ దటుండగా...అలం. అప్రస్తుతప్రశంస, కావ్యార్థాపత్తియు.

క. తివురక యింకొక్కటి విను
కవయు నెడన్ వలయుఁ గన్నుఁ ♦ గవయును మూయన్
భువి నిది యస్మద్దేశ
వ్యవహారము కన్నుఁ దెఱవ ♦ నఘ మగు దెఱవా. 101

టీ: తెఱవా=ఓ వరూధినీ! తివురక = తొందరపడక; ఇంక+ఒక్కటి = ఇంకొక విషయమును; విను; కవయు+ఎడన్ = సంభోగించు వేళ; కన్నుగవయును = రెండు కన్నులను; మూయన్ వలయున్ = మూసికొనవలెను; భువిన్ = భూమిలో ఇది; అస్మత్+దేశవ్యవహారము = మాదేశములోని ఆచారము; కన్నున్ = కంటిని, తెఱవన్ = తెఱచుటచే; అఘము = పాపము; అగున్ కల్గును.

తా: ఒక్క విషయము విను. సంభోగసమయమున స్త్రీ కన్నుమూసి కొనవలెను. తెరచినచో పాపము చుట్టుకొనునని మాదేశాచార మున్నది. (గంధర్వుఁడు కామరూపముచే కోరిన రూపమును స్వీకరించినను, సంభోగసమయమున, చనిపోయిన తర్వాత, నిద్రాసమయమున నిజరూపమే వచ్చును అందుచే, తన నిజరూపము తెలిసినచో వరూధిని శపించునను భయముతో ఈయెత్తు పన్నినాడు.) అలం. కావ్యలింగము.

శా. ఈమర్యాదకు నీ వొడంబడిన మే ♦ లీభంగి గాదేని మా
భూమిం జేరఁగ నెట్లు నీయొడలితోఁ ♦ బోవంగ లేనే కదా
యీమందాకినిప్రాంత నీమునులతో ♦ నీవృక్షవాటంబులో
భామా యేఁ దప మాచరింతు విధిక♦బ్రహ్మణ్యముం బెట్టుచున్.

టీ: భామా! నీవు; ఈమర్యాదకున్ = ఈనియమమునకు; ఒడంబడినన్ = ఒప్పుకొన్నచో; మేలు = మంచిదే; ఈభంగి = ఇట్లు; కాదేనిన్ = కానిచో; ఈయొడలితో = ఈశరీరముతో; ఎట్లును; మాభూమిన్ = మాదేశమును; చేరఁగన్ = చేరునట్లు; పోవంగలేనేకదా = పోలేనుకదా! (ఇక) ఏన్ = నేను; ఈమందాకినీప్రాంతన్ = ఈగంగానదీ ప్రాంతమున; ఈమునులతోన్ = ఇక్కడనున్న మునులతో ఈవృక్షవాటంబులలోన్ = ఈచెట్లగుంపులో; విధికిన్ = దైవమునకు; అబ్రహ్మణ్యమున్ = నన్ను చంపవద్దని; పెట్టుచున్ = మొరపెట్టుచు; తపము+ఆచరింతున్ = తపస్సు చేయుదును.

తా: ఓ భామా! నీ వీ నియమమున కంగీకరించితివా మంచిదే. కానిచో ఇక ఈశరీరముతో నెట్లును మాదేశమునకు పోలేను కనుక ఇక్కడనే ఈమునులతో కలిసి తపస్సు చేసికొందును.

తే. ఇంక నొక్కటి వినుము పూ ♦ ర్ణేందువదన
వ్రతము చెడ సౌఖ్య మైనను ♦ వలయుఁ గలుగ

వాంఛితము దీర నను నీవు ♦ వదలఁ జెల్ల
దేను నిను సమ్మతిలఁ జేసి ♦ యేఁగుదనుక. 103

టీ: పూర్ణ+ఇందువదన+నిండు చందురువంటి ముఖము కలదానా! ఇంకన్; ఒక్కటి; వినుము; వ్రతముచెడన్ = నియమము చెడినను, సౌఖ్యమైనను = సుఖమైనను; కలుగన్ వలయున్ = కలుగవలెను; వాంఛితము = నీకోరిక; తీరన్ = తీరగాన్; ఏను = నేను; నినున్; సమ్మతిలన్+చేసి = ఒప్పించి; ఏఁగుదనుకన్ = వెళ్లువరకు నీవు; ననున్; వదలన్ = వదలుటకు; చెల్లదు = వల్లకాదు.

తా: ఇంకొక్కటి, విను. వ్రతము చెడినను ఫలము దక్కవలెను గదా; నీకోరిక తీరునంతలో, నేను నిన్నొప్పించి వెళ్లువరకు నీవు నన్ను వెళ్లుమనరాదు. అలం. లోకోక్తి.

వ. ఇంతయేమిటికంటేనింజెప్పెద. నేను వైదేశికుండ. బంధుమిత్ర కళత్రంబులం బాసి దైవయోగంబున నింతదూరం బేఁగుదెంచినవాఁడ. మీఁద భవదర్థంబు ప్రార్థితుండనై వ్రతహోమాద్యనుష్ఠానంబులు విడువం గలవాఁడ నగుటం జేసి యంతరంగంబునం గలతెఱంగు తేటపడం బలుకవలసె, నాకర్ణింపుము. 104

టీ. ఇంతయేమిటికిన్+అంటేనిన్ = ఇన్నివిధాల ఏల చెప్పవలసివచ్చెననగా; చెప్పెదన్; నేను; వైదేశికుండన్ = విదేశీయుడను; బంధుమిత్ర కళత్రంబులన్ = బంధుగులను; మిత్రులను; భార్యను; పాసి = వీడి; దైవయోగంబునన్ = దురదృష్ట వశాత్తు; ఇంతదూరంబు = చాలదూరదేశమునకు; ఏఁగుదెంచినవాడన్ = వచ్చినవాడను; మీఁదన్ ఆపై; భవదర్థంబు = నీనిమిత్తమై; ప్రార్థితుండనై = కోరబడినవాడనై; వ్రత హోమ+ఆది = వ్రతములు, హోమములు మొదలైన; అనుష్ఠానంబులు = బ్రాహ్మణాచారములైన సత్కర్మలను; విడువన్ = కలవాడున్ = విడుచుటకు సిద్ధపడుచున్నవాడను; అగుటంజేసి = అగుటవలన; అంతరంగంబునన్ = మనసులో; కల తెఱంగు = ఉన్నరీతిని; తేటపడన్ = స్పష్టపడగా; పలుక వలసెన్ = చెప్పవలసి వచ్చినది; ఆకర్ణింపుము = వినుము.

ఉ. నీచనుదోయిసంకుమద ♦ నిర్భరవాసన మేన నూన న
య్యో! చిరసౌఖ్యముల్ గనుట♦యొండెఁ దపంబొనరించిపాపముల్
రాచుట యొండెఁ గాకిహప ♦ రంబుల కూరక దూరమై వయ
శ్శ్రీచన రెంటికిం జెడిన ♦ రేవఁడ నౌదునె నీరజేక్షణా. 105

టీ: నీరజ+ఈక్షణా = పద్మములవంటి కన్నులు కలదానా; నీచనుదోయి = నీ రెండు చన్నులయొక్క; సంకుమద = జవ్వాదియొక్క; నిర్భరవాసన = ఎక్కువ పరిమళము; మేనన్ = శరీరమందు; ఊనన్ = నాటుకొనగా; చిరసౌఖ్యముల్ = ఎంతోకాలము సుఖములను; కనుటయొండె = పొందుటయో? తపంబు+ఒనరించి =

తపస్సుచేసి; పాపముల్ = చేసిన పాపములను; రాచుటయొండె = పోగొట్టుకొను టయో? కాక = అదియు, ఇదియు లేక; ఊరక = వృథాగా; ఇహపరంబులకున్ = భూలోక, స్వర్గలోక సౌఖ్యములకు; దూరమై = లేనిదై; వయః+శ్రీ = పడుచు దనపుసంపద; చనన్ = గడవగా; రెంటికిన్ = రెండు పనులకును; చెడిన = దూర మైన; రేవడన్ = రేవడను చాకలివాడను; ఔదునె = అగుదునా?

తా: వరూథిని! నీవంటి ఇంటపై పూనికొన్న, జవ్వాది పరిమళమొంటి కంటగా తోచినన్నాళ్లు హాయిగా సుఖించుటయో? లేదా ముక్కు మూసికొని తపస్సు చేసికొని పాపములను పోగొట్టుకొని పరలోక సౌఖ్యములను పొందుటయో చేయువాడను. అంతేకాని నీవు రమ్మనగా వచ్చి నా కోరిక తీరకుండనుపే పొమ్మన్న పోవునంతటివెర్రివాడను కాను. రేవడు చాకలివాడు రేవులో బట్టలుతుకుకొనుచు డగా నది వచ్చినదట. ఇసుక తిన్నెలపై నారవేసిన బట్టలను తీసికొని వచ్చుటకై వెళ్లు చుండగా ప్రవాహమువచ్చి అవి కొట్టుకొని పోయినవట. వెనుకకురాగా రేవు లోనివి పోయినవట; అట్లు ఉభయ భ్రష్టుడను కానేరను. ఏదోయొకటి దక్క వలెను, అందుచే ముందే నిశ్చయించుకొని చెప్పుచున్నాను. నామాట కొప్పుకొననిచో నాదారిని నేను పోయెదను. అలం. లోకోక్తి.

క. అని యాస గలుగఁ బలికిన
విని వేలుపువెలఁది మోము ♦ వికసిల్లంగాఁ
దనచేతిచెఱఁగు బిగియం
బెనఁచుచుఁ దల వాంచి నగవు ♦ బెరయఁగఁ బలికెన్. 106

టీ: అని=ఇట్లు; ఆసగలుగన్=ఆశపుట్టునట్లు; పలికినన్=పల్కగా; విని; వేలుపువెలఁది=దేవతాస్త్రీ; మోము = ముఖము; వికసిల్లంగాన్ = వికసింపగా; తన చేతి చెఱఁగు=తనచేతిలోనున్న ప్రవరుని కండువాచివరను; బిగియన్ = బిగియునట్లు; పెనఁగుచున్ = లాగుచు; తలవాంచి; నగవు = నవ్వు; బెరయఁగన్ = రాగా; పలికెన్.

శా. హా! నీనిష్ఠురవృత్తి మాని కరుణై ♦ కాయత్తచిత్తంబునన్
మానం జాలనటంచు నేఁడు శ్రవణా ♦ నందంబుగాఁ బల్కుటన్
సూనాస్త్రిన్ వెలవెట్ట కేలితి సుఖా ♦ ర్ణోరాశిలోఁ గ్రుంకితిన్
నానోముల్ ఫలియించె నావయసు ధ ♦ న్యంబయ్యె విప్రోత్తమా.

టీ: విప్రోత్తమా = విప్రవరా! హా! నీనిష్ఠురవృత్తిన్ = నీకటికితనమును మాని; కరుణా+ఏక+ఆయత్తచిత్తంబునన్ = దయయే కల్గిన మనస్సుతో; మానన్ +చాలను=నిన్ను విడువలేను; అటంచున్=అని; శ్రవణ+ఆనందంబుగాన్ = వీనుల విందుగా; పల్కుటన్ = పలుకుటతో; సూన+అస్త్రిన్ = కుసుమబాణుని; వెల వెట్టక = జీత-బత్తెములియ్యక; ఏలితిన్ = ఏలుకొంటిని; సుఖ+అర్ణః+రాశిలోన్ =

సుఖసముద్రమున; క్రుంకితిన్ = మునిగితిని; నానోముల్ = నేను క్రితము జన్మలో చేసిన వ్రతములు; ఫలియించెన్; నావయసు = నాపడుచుదనము; ధన్యంబయ్యెన్ =సఫలమయ్యెను.

తా: నీవు కాఠిన్యము విడిచి 'నిన్ను విడువలేన' ని పల్కుటతో మన్మథుని గెల్చితిని; ఆనంద మందితిని; నానోములు ఫలించెను; నాయౌవనమిప్పుడు సార్థకమైనది.

వ. నీవెట్లు చెప్పి తట్లు సేయం గలదాన నని యతని నొడంబఱచుసమయంబునం దోడినెచ్చెలు లచ్చకోరాక్షిం గూడికొని, 108

టీ. నీవు; ఎట్లు; చెప్పితి = పల్కితివో; అట్లు = ఆరీతిగాన్; చేయంగలదానను = చేయుదును; అని; అతనిన్; ఒడంబఱచు సమయంబునన్ = ఒప్పించు నప్పుడు; తోడి నెచ్చెలులు=ఆమె చెలికత్తెలు; అ+చకోర+అక్షిన్=అవరూధిని; కూడికొని=కలిసి...

సీ. అకట నిర్దయబుద్ధి ♦ వని దూఱెఁ గడు రంభ
యాహా! వివేకి వౌ ♦ దనియె హారిణి
చేదు ద్రిమ్మింగెద వంచుఁ ♦ జిలికి నవ్వె ఘృతాచి
మాయలాఁ డని తిట్టె ♦ మంజుఘోష
న్యాయనిష్ఠురములఁ ♦ బ్రార్థించె నూర్వశి
జంకించె ర మ్మంచుఁ ♦ జంద్రరేఖ
చెలి నేఁచితని దిసం ♦ తులు గొట్టె మేనక
విడువు మాయ లటంచు ♦ నొడివె హేమ

గీ. గొంట వనియెఁ దిలోత్తమ ♦ కూర్మిఁ గొసరె
ధాన్యమాలిని పుంజిక ♦ స్థల యదల్చె
దివిజకామిను లీరీతిఁ ♦ దిరుగువాఱి
గున్వకో ల్గొంచుఁ దమలోన ♦ నవ్వుకొంచు. 109

టీ; రంభ; అకట; నిర్దయబుద్ధివి = దయాహీనుడవు; అని; దూఱెన్ = నిందించెను; హారిణీ; ఆహా! వివేకివి = తెలివైనవాడవు; ఔదు = అగుదువు; అనియెన్. ఘృతాచి; చేదు ద్రిమ్మింగెదవు = ఈమెతో కలిసి సుఖించుట చేదు మింగినట్లే; ఎట్లు చేయగల్గుదువో? అంచున్ = అనుచు; చిలికినవ్వెన్ = పరిహాసమాడి నవ్వినది; మంజుఘోష; మాయలాడు = మాయకలవాడు; అని తిట్టెను; ఊర్వశి; న్యాయనిష్ఠురములన్ = న్యాయయుక్తమైన కఠినపుమాటలతో; ప్రార్థించెన్; చంద్రరేఖ రమ్ము+అంచున్; జంకించెన్ = అదల్చెను; మేనక; చెలిని = మా స్నేహితురాలిని; ఏఁచితి=బాధించితివి; అని; దిసంతులు కొట్టెన్ = నిందించెను; హేమ; మాయలు;

విడువు; అటంచున్ = అని; నొడివెన్ = పల్కెను; తిలోత్తమ; గొంటవు=ధూర్తుడవు; అనియెన్. ధాన్యమాలిని; కూర్మిన్ = ముద్దును; కొసరెన్ = చెలికిమ్మని బతిమాలినది; పుంజికస్థల; ఆదల్చెన్. దివిజకామినులు = దేవతాస్త్రీలు; ఈరీతిన్ = ఇట్లు; తిరుగువాటి = చుట్టుకట్టి; గుజ్జుకోల్గొంచున్ = గుంపులుకూడుచు; తమలోనన్ = తమలోతాము; నవ్వుకొంచున్. (ఉండిరి. అని క్రియఅధ్యాహార్యము.) వరూధిని చెలులు ప్రవరుని వేళాకోళము చేయుట యిందు చక్కగా వర్ణింపబడినది;

క. ఆనుమానాభూసురుఁ డప్పు
డాకాంతల సరస సమ్మ ♦ దాలాపములం
గైకొనుచు ముదితహృదయుం
డై కేళీవనము వెడలి ♦ యరిగి కుఱఁగటన్. 110

టీ: అపుడు; ఆనుమానాభూసురుడు = ఆమాయ ప్రవరుడు; ఆకాంతల = ఆస్త్రీలయొక్క; సమ్మద+ఆలాపములన్ = పరిహాస వాక్యములను; కైకొనుచు = పడుచు; ముదితహృదయుడై = సంతోషించిన హృదయము కలవాడై; కేళీవనము = ఉద్యానము; వెడలిఅరిగి = విడిచివెళ్లి; కుఱఁగటన్ = దగ్గరలోనున్న...

సీ. మృగనాభి నికరంపు ♦ బుగబుగల్ గలచోటఁ
జదలేటితుంపురుల్ ♦ చెదరుచోట
వకుళవాటీగంధ ♦ వహుఁడు పైకొనుచోటఁ
గర్పూరతరుధూళి ♦ గప్పుచోటఁ
బసమీఱు సెలయేఱు ♦ లిసుక వెట్టినచోటఁ
జిగురుమావుల సంజ ♦ నిగుడుచోటఁ
నవమాలికలతీవె ♦ నంట్లుట్టిపడుచోట
మాణిక్యదీపముల్ ♦ మలయుచోటఁ
గీ. బ్రమదమునఁ దేఁటు లెలుఁగెత్తి ♦ పాడుచోట
శారిక లనంగశాస్త్రముల్ ♦ చదువుచోటఁ
గీరకలకంఠములు క్రొవ్వి ♦ కేరుచోటఁ
బావురము లారజంబులు ♦ పలుకుచోట. 111

టీ: మృగనాభినికరంపు బుగబుగల్ = కస్తూరి రాశియొక్క సువాసనలు; కలచోటన్; చదలు+ఏఱు+తుంపురుల్ = గంగాజల బిందువులు; చెదరుచోటన్ = చెదరిపడుచోటను; వకుళవాటీ=పొగడచెట్ల వరుసలనుండి; గంధవహుడు = గాలి; పైకొనుచోటన్ = మీదికి తగిలెడుచోట; కర్పూరతరుధూళి = కర్పూరపు టరటిచెట్ల పరాగము; కప్పుచోటన్ = కప్పెడి ప్రదేశమున; పసమీఱు = ఎక్కువ పసగల్గిన సెలయేఱులు; ఇసుక + పెట్టినచోటన్; చిగురుమావులన్ = చిగిర్చిన మామిడిచెట్ల

యొక్క. సంజ = సంధ్యాకాలకాంతి; నిగుడుచోటన్ = వ్యాపించు చోటునందు; నవమాలికలతీవెనంట్లు = జాజి తీగల యంట్లు; ఉట్టిపడుచోటన్ = ఎక్కువగానున్న చోట; మాణిక్యదీపముల్ = దీపములుగా నున్న మాణిక్యములు; మలయుచోటన్ = వ్యాపించినచోట; తేఁటులు = తుమ్మెదలు; ప్రమదమునన్ = సంతోషముతో; ఎలుఁగెత్తి = పూర్తిస్వరముతో; పాడుచోటన్; శారికలు = గోరువంకలు; అనంగ శాస్త్రముల్ = మన్మథక్రీడకు సంబంధించిన చదువులను; చదువుచోట; కీరకలకంఠములు=చిలుకలు; కోకిలలును; క్రొవ్వి = బలిసి; కేరుచోటన్ = గంతువేయుచోట; పావురములు; అరజంబులు = మధురమైన కూతలను; పలుకుచోటన్...ఈ చెప్పిన లక్షణములు కలచోట...అలం ఉదాత్తము, రూపకము, పరిణామమును.

తే. ఆవరూధిని మణిమండి ♦ తాలయంబుఁ
గాంచి యనురాగమునఁ బ్రవే ♦ శించి యంత
వారి నిరువురఁ గూర్చి య ♦ వ్వనజగంధు
లాత్మగృహముల కేఁగి ర ♦ నంతరంబ. 112

టీ: ఆవరూధిని=ఆవరూధినియొక్క; మణిమండిత=మణులతో అలంకరింపబడిన; ఆలయంబున్ = ఇంటిని; కాంచి = చూచి; అనురాగమునన్ = ప్రేమతో; ప్రవేశించి; అంతన్=వారందరు ప్రవేశింపగాన్, వారి నిరువురన్+కూర్చి = వారిద్దరిని కలిపి; ఆ+వనజగంధులు = ఆస్త్రీలు; ఆత్మగృహంబులకున్ = తమయిండ్లకు; ఏగిరి; అనంతరంబ = తరువాత...

క. ఫుల్లలవలీ నవైలా
వల్లీ మల్లికలతోడ ♦ వాసంతిక లు
ద్వల్లీల నల్లిబిల్లిగ
నల్లికొనిన యొకలతా గృ ♦ హాంతరసీమన్. 113

టీ: ఫుల్ల = వికసించిన; లవలీ=వెన్నెల తీగలతోను; నవ + ఏలావల్లీ మతల్లికలతోడన్=క్రొత్తయేలక తీగెలతోను; వాసంతికలు = బండిగురివెందతీగలు; ఉద్యత్+లీలన్=అభివృద్ధితో; అల్లిబిల్లిగన్ = చిక్కగా; అల్లుకొనిన = అల్లుకొనియున్న; ఒకలతాగృహ+అంతరసీమన్ = పొదరింటి లోపల ప్రదేశమున...

క. ఆగంధర్వకుమారుఁడు
నా గజగమనయుఁ బ్రఫుల్ల ♦ హల్లకతల్పా
భోగంబున రహి మిగులఁగ
భోగింపఁ దొడంగి రాత్మఁ ♦ బొంగెడు కాంక్షన్. 114

టీ: ఆగంధర్వకుమారుడును; ఆగజగమనయున్ = ఏనుగువలె నడుచు వరూధినియు; ప్రఫుల్ల = వికసించిన; హల్లక = ఎఱ్ఱకలువలయొక్క; తల్ప + ఆభోగంబునన్=పెద్దపాన్పుపై; రహిమిగులన్ = ఎక్కువ యింపుతో; ఆత్మన్ =

మనస్సులో; పొంగెడికోరికన్ = పొంగివచ్చు కోర్కెతో; భోగింపన్ = సంభోగించుటకు; తొడంగిరి = ఆరంభించిరి.

వ. ఆసమయంబున;

సీ. సహసానఖంపచ ♦ స్తనదత్తపరిరంభ
మామూలపరిచుంబి ♦ తాధరోష్ఠ
మతిశయప్రేమక ♦ ల్పితదంతసంబాధ
మగణితగ్లానిశ ♦ య్యానిపాత
మతివేలమణితయా ♦ చ్ఞార్థగల్లచపేట
మతిదీనవాక్సూచి ♦ తాత్మవిరహ
మంకురత్పులకజా ♦ లావిద్ధసర్వాంగ
మానందకృతహారవ ♦ మాననాబ్జ

గీ. మాక్రమక్షీణసుతివర్ణ ♦ మానిమీలి
తాక్ష మాస్విన్నగండ మా ♦ యత్తచేష్ట
మాస్తిమితభూషణారవ ♦ మావధూటి
ప్రథమసురతంబు గంధర్వ ♦ పతిఁ గరంచె. 116

టీ: సహసా = తొందరగా; నఖంపచ = గోరువెచ్చని; స్తనదత్త= స్తనములచే నియ్యబడిన; పరిరంభము = కౌగలింతలుకలది; ఆమూలపరిచుంబిత = మొదలంట ముద్దుపెట్టుకొనబడిన; అధర+ఓష్ఠము = క్రిందిపెదవి కలది; అతిశయప్రేమ = అతిశయించుచున్న ప్రేమచే; కల్పితదంతసంబాధము = చేయుబడిన పల్లుకాటుకలది; అగణిత=లెక్కింపని; గ్లాని = శ్రమచే; శయ్యానిపాతము = పక్కపై పడుటలుకలది; అతివేల = మిక్కిలి; మణిత = రతికాలమున పుట్టు కంఠధ్వనియొక్క; యాచ్ఞార్థ = యాచనకై; గల్లచపేటము = చెంపకాయకలది; (హుషారుగా ధ్వనిక్రియనట్లు చేయుమని చెంపకాయ కొట్టుకొనిరని భావము) అతిదీనవాక్ = మిక్కిలి దీనమగుమాటలచే; సూచిత = సూచింపబడిన; ఆత్మవిరహము = తమవిరహముకలది; అంకురత్ = అంకురించుచున్న; పులకజాల = ఎక్కువ గగిపాట్లచే; ఆవిద్ధ = నిండుకొన్న; సర్వ+అంగము = అంత శరీరముకలది; ఆనందకృత సంతోషముతో చేయబడిన; హారవ= 'హా' అను ధ్వనికల; ఆనన+అబ్జము=ముఖపద్మము కలది; ఆక్రమ = క్రమక్రమముగా; క్షీణసుతివర్ణము=క్షీణించుచున్న పొగడుటలుకలది; అనిమీలిత+అక్షము =కొద్దిగా మూయబడిన కన్నులు కలది; ఆస్విన్నగండము = అంతటను చెమట పట్టబడిన చెక్కిళ్లు కలది; ఆయత్తచేష్టము = స్వాధీనమైన శృంగార చేష్టలు కలది; ఆస్తిమిత = ఎక్కువగా సణగిన; భూషణ + ఆరవము = అలంకారముల చప్పుడుకలది; ఆవధూటి=ఆవరూధినియొక్క; ప్రథమ సురతంబు = మొందటిరతి; గంధర్వపతిన్ =

గంధర్వుని; కరంచెన్ = మనస్సు కరగునట్లు చేసెను, అలం. ఉదాత్తము. ఇందు వరూధినీ ప్రథమసురత విశేషములు వర్ణింపబడినవి.

క. అన్నునఁ గనుమూయుట రొద
సన్నగిలుట కౌఁగిలింత ♦ సడలుట నేర్పుల్
సున్నగుట వరూధినిరతి
కన్నెరికపురతియుఁ బోలెఁ ♦ గడు నింపొసఁగెన్. 117

టీ. అన్నునన్ = ఎక్కువ సుఖముకల్గుటచే; కనుమూయుటన్ = కన్నుమూయుటచేతను; రొద = కంఠధ్వని సన్నగిలుటన్ = తగ్గుటచేతను: కౌఁగిలింత; సడలుటన్ = వదులగుటచేతను; నేర్పులు = రీతిలోని మెలకువలు; సున్న + అగుటన్ = అసలు లేకపోవుటచేతను; వరూధునిరతి = వరూధినియొక్క సంభోగము, కన్నెరికము + రతియుబోలెన్ = కన్యతోడి సంగమమువలె; కడున్ = మిక్కిలి; ఇంపు = ఆనందమును; ఒసఁగెన్ = ఇచ్చెను.

తా: వరూధిని రతిలోని నేర్పుకలదైనను గంధర్వుడు పెట్టిన నియమము ప్రకారము కన్నుమూసికొని యుండుటచే కొన్ని బదులుచేతలు మానినది. అందువలన కన్యవలె ఉండినది. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

క. ఈవిధమున నయ్యిరువురు
భావజతంత్రైకపరత ♦ బహుకాలము సౌ
ఖ్యావహలీలల నుండం
గా వేలుపుముద్దరాలు ♦ గర్భముఁ దాల్చెన్. 118

టీ: ఈవిధమునన్ = ఇట్లు; ఆ+ఇరువురున్ = అయిద్దరును; భావజతంత్ర = మన్మథకార్యములందు; ఏకపరతన్ = అదేపనిగా; బహుకాలము = చిరకాలము; సౌఖ్య+ఆవహలీలలన్ = సౌఖ్యమునిచ్చు విలాసములతో; ఉండంగన్ = ఉండగా; వేలుపుముద్దరాలు = వరూధిని; గర్భమున్ = కడుపును; తాల్చెన్ = ధరించెను.

క. నడ జడనువడియె నారే
ర్పడియెం జనుమొనలు నల్ల ♦ వడియెన్ వడియం
బడియెఁ గడు నొడలు పడఁతికి
బడలికయును నిదుర యరుచి ♦ బహుళం బయ్యెన్. 119

టీ: పడఁతికిన్ = వరూధినికి; నడ = నడక; జడను+పడియెన్ = మందమయ్యెను; ఆరు = నాభినుండి పైకిక్రిందికినుండు రోమావళియొక్క నూగారు; ఏర్పడియెన్ = స్పష్టముగా కన్పడెను; చను మొనలు; నల్లవడియెన్ = నలుపెక్కెను; ఒడలు = శరీరము; కడున్ = మిక్కిలి; వడియంబడియెన్ = చిక్కెను; బడలికయున్ = ఆయాసమును; నిదుర = నిద్ర; అరుచి = దేనిమీదనుహితవులేకుండుట; బహుళంబు = ఎక్కువై; అయ్యెన్ = అయ్యెను.

తా: వరూధినికి గర్భము రాగానే నడక మందగించినది. చనుమొనలు నలుపెక్కినవి. నూగారు స్పష్టముగా కనిపించినది. శరీరము చిక్కినది. అరుచి, నిద్ర ఎక్కువైనది. అలం. స్వభావోక్తి.

మ. పలుచంబాఱుటఁ గోమలస్మితరుచుల్ ♦ పైఁదోఁచెనా గౌరకాం
తుల గండద్వితయంబు పొల్చెఁ బ్రమదా ♦ ర్ణోరాశిఖేలన్నవో
త్కలికా భంగపరంపరోపరిసము ♦ ద్యత్పాండుడిండీరపం
క్తులు నాఁ జిట్టుము లుల్లసిల్లెఁ దఱుచై ♦ తోడ్తోఁ గురంగాక్షికిన్.

టీ: కురంగ+అక్షికిన్=లేడికన్నులు వంటి కన్నులుకల వరూధినికి; తోడన్+తోన్=గర్భచిహ్నములు రాగానే; గండద్వితయంబు = రెండు చెక్కిళ్లును; పలుచంబాఱుటన్=పల్చనగుటచే; కోమలస్మితరుచుల్ = మృదువైన చిరునవ్వు కాంతులు; పైన్=మీద; తోఁచెన్+నాన్ = కన్పడెనా అన్నట్లు; గౌరకాంతులన్ = తెల్లని కాంతులతో; పొల్చెన్ = అందగించెను; ప్రమద+అర్ణః+రాశి = సంతోషమను సముద్రమున; ఖేలత్ = విహరించుచున్న; నవ+ఉత్కలికాభంగ = క్రొత్తవైన ఉవ్విళ్లూరుటయను కెరటములయొక్క; పరంపరా+ఉపరి = పంక్తిమీద; సముద్యత్ =పుట్టుచున్న; పాండు = తెల్లనైన; డిండీరపంక్తులునాన్ = నురుగుపంక్తులఁనట్లు; చిట్టుముల్=నోరూరివచ్చు ఉమ్ములు; (వేవిళ్లచే అరుచి, డోకులు, పుట్టుట సహజము) తఱుచై = ఎక్కువై; ఉల్లసిల్లెన్ = వచ్చెను.

తా: వరూధినికి గర్భమురాగానే చెక్కిళ్లు పల్చనైనవి వేవిళ్లు పుట్టినవి. నోరూరుచుండెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష, రూపకము.

తే. నాకజలజాక్షి నిఱుపేద ♦ నడుము బలిసి
యల్లనల్లన వళిసీమ ♦ నాక్రమించెఁ
బేర్చి దివసక్రమంబున ♦ బీదబలిసి
బందికాఁడైనఁ బొరువులు ♦ బ్రతుకఁ గనునె. 121

టీ: నాకజలజాక్షి=వరూధినియొక్క; నిఱుపేద నడుము = సన్నని నడుము; బలిసి=లావై; అల్లనల్లనన్=మెలమెల్లగా; వళిసీమన్ = కడుపుమీది ముడుతలుండు ప్రదేశమును; ఆక్రమించెన్ = తనలోనికి కలుపుకొనెను; బీద = పేదవాడు; దివస క్రమంబునన్ = రోజురోజుకు; బలిసి; పేర్చి = అతిశయించి; బందికాఁడైనన్ = బందిపోటు దొంగయైనచో; పొరువులు = ఇరుగు పొరుగు వారు; బ్రతుకు+కనునె = మనగలరా ?

తా: ఆమె నడుము లావెక్కి, అదివరలో ముడుతలు పడిన శరీరముకూడ నడుమేయైనది. బీదవాడు బలిసి బందిపోటైనచో చుట్టుపక్కలవారు బ్రతకలేరు. అలం. అర్థాంతరన్యాసము.

క. పాటలసుగంధి పాటలు
నాటలు లేకప్పు డొప్పె ♦ నలసతఁ బథికో

త్పాటనజయపరిశాంత
జ్యాటంకృతిచలనమదన ♦ చాపముఁ బోలెన్. 122

టీ: పాటలసుగంధి = పాదిరి పువ్వులవలె పరిమళించు వరూధిని; అప్పుడు; అలసతన్ = బడలికచే; పాటలున్ = పాడుటయు; ఆటలున్ = నాట్యమును; లేక = మాని; పథిక+ఉత్పాటన=బాటసారులను బాధించుటచే; జయ = విజయముచే; పరిశాంత = శాంతిపొందిన-నిల్చిపోయిన; జ్యాటంకృతి = నారియొక్క టంకారము; చలన=కదలిక కల; మదనచాపముఁబోలెన్= మన్మథుని వింటివలె; ఒప్పెన్=ప్రకాశించెను.

తా: గర్భభారముచే ఆట-పాటలు మానిన వరూధిని ప్రవాసులను బాధించి జయముగొన్నందున శాంతిపొంది కదలకున్న మన్మథ ధనువువలె నున్నది. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

సీ. మనసుకక్కుఱితి మె ♦ ల్లన లేచి చేతులఁ
గాంతుని జబ్బుగాఁ ♦ గౌగిలించు
నలసత మృద్గంధి ♦ యైన కమ్మనినోర
నధరంబు నెడనెడ ♦ నాని కూర్కు
మణితాదిపవన ధా ♦ రణశక్తిచాలమి
నొయ్యన నరోక్తి ♦ ను బ్బొనర్చుఁ
గాంక్షితక్రీడ కం ♦ గము పంపునేయమి
నొడ్డుగా నిట్టూర్పు ♦ లొలయఁ బొగులు
గీ. నిచ్చ మెఱిఁగిన రతికేళి ♦ మెచ్చి పొగడు
నప్పుడక్కాంత రతిపరి ♦ హాసవేళ
జీవితేశు సమేళంపుఁ ♦ జేఁత లుడుపుఁ
బ్రార్థనాపూర్వదీనసం ♦ భాషణముల. 123

టీ: అప్పుడు=అట్లు ఆయాసము పెరిగినపుడు; ఆ+కాంత = ఆ వరూధిని. మనసు కక్కుఱితిన్ = మనసులోని లౌల్యమువలన; మెల్లనన్ = మెల్లగా; లేచి; కాంతునిన్ = ప్రియుని; జబ్బుగాన్=వదులు వదులుగా; కౌగిలించున్ = కౌగిలించుకొనెడిది. మృత్+గంధియైన = మట్టితినుటవలన సువాసనవేయు; కమ్మనినోరన్ = రుచిరమైన నోటితో; అలసతన్=బడలికచే; అధరంబున్ = క్రిందిపెదవిని; ఎడనెడన్ =అప్పుడప్పుడు; ఆని=ముద్దాడి; కూర్కున్ = పరుండును; మణిత+ఆది = రతివేళ కల్గు కూతలు మున్నగువాటికి; పవనధారణశక్తి = ఊపిరిపట్టుటయందలి శక్తి; చాలమిన్=చాలకపోవుటచే; ఒయ్యనన్=మెల్లగా; నరోక్తిన్ = పరిహాసపుమాటలచే; ఉబ్బు = (ప్రియునికి)సంతోషమును; ఒనర్చున్; కాంక్షితక్రీడకున్ = ఇచ్చవచ్చినట్లు సంభోగించుటకు; అంగము=శరీరము; పంపుసేయమిన్ = అనువుపడకున్నందున;

(గర్భిణీ స్త్రీలు కొన్ని బంధనములకు అనువుపడరు. శరీరము మెలికలు తిరుగుటకు వీలైనప్పుడేకాని ఆ బంధనములు కుదరవు.) ఒడ్డుగాన్ = ఎక్కువగా; నిడు + ఊర్పులు = దీర్ఘములైన శ్వాసలు; ఒలయన్ = కలుగునట్లు; పొగులున్ = విచారించును; ఇచ్చ = తన కోరికను; ఎఱిగి రతికేళిన్ = తెలిసికొనిచేయు ప్రియుని రతిని; మెచ్చి; పొగడున్ = పొగడును (గర్భవతులకు కొన్ని మాసములందు సంభోగేచ్ఛ హెచ్చుగా నుండును) రతిపరిహాసవేళన్ = రతికై పరిహాసము (ప్రియుడు) చేయునపుడు; జీవితేశున్ = ప్రియుని; ప్రార్థనాపూర్వసంభాషణములన్ = బతిమాలు మాటలచే; సమేళంపుఁజేతలు = కలియుటకై చేయుపనులను; ఉడుపున్ = మాన్పును.

తా: ప్రియుడు సంభోగము కోరినపుడు తనశక్తిలేనందున బతిమాలి మాన్పుచుండును. అలం. స్వభావోక్తి.

క. అంత వియచ్చరుఁ డభిమత

మంతయు సమకూఱుటయును ♦ నచ్చర గర్భ

శ్రాంత యగుటయును గనుఁగొని

యింతట నిచ్చోటు వాయ ♦ కే నిఁక నున్నన్. 124

టీ: అంతన్ = వరూధిని పరిస్థితి అట్లుండగా; వియచ్చరుడు = గంధర్వుడు; అభిమతము + అంతయున్ = తనకోరిక యంతయు; సమకూఱుటయునున్ = నెరవేరుటయు; అచ్చర = వరూధిని; గర్భశ్రాంత = గర్భము వచ్చుటచే అలసినదగుటను; కనుఁగొని = చూచి, ఆలోచించి; ఇంతటన్ = ఈపరిస్థితిలో; ఇచ్చోటు = ఈ ప్రదేశమును; పాయక = విడువక; నేను; ఇఁకన్ = ఇంకను; ఉన్నన్ = ఉన్నచో...

క. వంచన యెఱిఁగిన మఱి శపి

యించునొ సురకాంత చెప్ప ♦ కేఁగినఁ బ్రేమన్

పంచశర శరపరంపరఁ

బంచత ప్రాపించి మీఁదఁ ♦ బాపం బిడునో. 125

టీ. సురకాంత = వరూధిని; వంచన = తనుచేసిన మోసమును; ఎఱిగినన్ = తెలిసికొన్నచో; మఱి = తర్వాత; శపియించునొ; చెప్పక = ఆమెతో చెప్పకుండ; ఏగినన్ = వెళ్ళినచో; ప్రేమన్ = ప్రేమతో; పంచశర = మన్మథునియొక్క; శరపరంపరన్ = బాణములచే; పంచత = మరణము; ప్రాప్తించి = పొంది; మీదన్ = ఆపై; పాపంబు = పాపము; ఇడునో = కల్గించునో?

తా: ఇంకను తా నక్కడే యున్నచో మోసము తెలిసికొని వరూధిని శపించునో? చెప్పకుండ వెళ్ళినచో ప్రేమవలన తాళలేక చనిపోవునో? అలం. సందేహము.

వ. అని వితర్కించి యక్కపటవిప్రుం డెఱిగించి యనిపించుకొనియ పోవువాఁడై యప్పు డప్పువ్వుబోఁడి డాయం బోయి బుజ్జవం బొప్ప ని ట్లనియె. 126

టీ. అని వితర్కించి=ఇట్లు తనలో తానూహించుకొని; ఆ+కపటవిప్రుండు= ఆ మాయ బ్రాహ్మణుడు; ఎఱింగించి = వరూథినికి చెప్పి; అనిపించుకొని+అ= వెళ్లుమని చెప్పించుకొనియే; పోవువాడై=వెళ్ళదలచినవాడై; అప్పుడు; ఆ+పువ్వుబోడిన్ = ఆ వరూథినిని; డాయన్+పోయి = దగ్గరకు వెళ్ళి; బుజ్జవంబు = అనునయము–బతిమాలుట; ఒప్పన్=ఒప్పునట్లు; ఇట్లు+అనిరెను.

తే. ఎవ్వఁ డేఁ బాదలేప మొ ♦ క్కింత నాదు
పాదములఁ బూయ నింతేసి ♦ పనులు పుట్టె
నమ్మహాయోగి బహుయోజ ♦ నాధ్వగామి
యీగిరికి నేఁగుదెంచె నేఁ ♦ డేఁగి కంటి. 127

టీ: ఎవ్వఁడేన్ = ఏసిద్ధుడు; పాదలేపము = కాళ్లకు పూసికొను పసరు; ఒకింత = కొద్దిగా; నాదుపాదములన్ = నాపాదములకు; పూయన్ = పూయగా; ఇంతేసి = ఈజరిగినయంత; పనులు; పుట్టెన్; ఆ+మహాయోగి; బహుయోజన+అధ్వగామి = ఎక్కువ ఆమడల దూరము పోగల్గినవాడు; ఈగిరికిన్ = ఈకొండకు; ఏఁగుదెంచెన్=వచ్చెను; నేఁడు=ఈరోజున ఏఁగి=వెళ్లి; కంటిన్ = చూచితిని.

తా: ఏసిద్ధుడు నాకాళ్లకు పాదలేపము రాసినందున ఇంతటి పనులు జరిగెనో ఆసిద్ధుడు ఇక్కడికి వచ్చినాడు. నే వెళ్లి చూచితిని.

క. అతఁడు మఱి తీర్థయాత్రా
వ్రతవశమున వచ్చి మా పు ♦ రంబు తెరువుగాఁ
గతలుగ మాసంసార
స్థితు లెల్లను జెప్పె నేమి ♦ సెప్పుదు నబలా. 123

టీ: అబలా = వరూథినీ! అతడు; మఱి = మఱియును; తీర్థయాత్రావశమునన్ = తీర్థయాత్రచేసికొను వరుసలో; మా పురంబు తెరువుగాన్ = మా యూరు మార్గముగా; వచ్చి; మాసంసార పరిస్థితులు = మా సంసార పరిస్థితులను; ఎల్లన్ = అన్నిటిని; కతలుగన్ = జరిగిన కథలుగా; చెప్పెన్; ఏమి చెప్పుదును = ఇక నేను చెప్పలేకున్నాను.

సీ. వైపరామరిక చొ ♦ ప్పడమిఁ బక్వముఁ దప్పి
పండఁబాఱిన పొల ♦ మెండఁ బాఱెఁ
గట్టఁ గాపింప ద ♦ క్షత లేమి నూరూర
బందెలఁ బడిపోయెఁ ♦ బసులగణంబు
వంచనామతిఁ ♦ బ్రాడ్వి ♦ వాకులై నటువు లో
జ్జల కొప్పగించిరి ♦ చదువు లెల్ల

గికురించి రిచ్చి పు ♦ చ్చుకొనుచోటుల వార
లాఁకకు లోనుగా ♦ కప్పు లీఁక

గీ. గ్రహణసంక్రమణాదుల ♦ రాచనగరఁ
గాసువీసంబు వెడలమి ♦ గ్రాసమునకు
నాధి వెట్టిరి క్షేత్రంబు ♦ లందుఁ గొన్ని
లెస్స యుండునె గృహకర్త ♦ లేని బ్రతుకు. 129

టీ: పైపరామరిక=పైన విచారణ జేయువారు; చొప్పడమిన్ = లేనందున; పక్వముదప్పి = కోసెడి సమయముచెడి; పండఁబాఱిన పొలము=పండుటకు సిద్ధమైన చేను; ఎండఁబాఱెన్=ఎండిపోవు చుండెను; కట్టన్ = కట్టుటకును; కాపింపన్ = కాపి చుటకును; దక్షతలేమిన్ = దిక్కులేనందున; పశుగణంబు = పశువుల మందలు; ఊరూరన్=ప్రతి గ్రామములోనున్న; బందెలన్ = బందెలదొడ్డిలో; పడి పోయెన్ = పడియున్నవి. వటువులు = బ్రహ్మచారులైన విద్యార్థులు; వంచనామతిన్=వంచనచేయు బుద్ధితో; ప్రాడ్వివాకులై = తగవులాడువారై; చదువులెల్లన్ అన్నిచదువులను; ఒజ్జలకున్ + ఒప్పగించిరి = గురువులకే అప్పగించిరి - మరచిరి; ఇచ్చిపుచ్చుకొను చోటులవారలు = అప్పులు తీసికొన్నవారు, అప్పులిచ్చుకొను వారును; ఆఁకకున్ = నిర్బంధమునకు; లోనుగాక = లోబడక; అప్పులు+ఈక = అప్పునియ్య ; కికురించిరి = మోసపుచ్చిరి; గ్రహణ = సూర్య చంద్ర గ్రహణముల లోను; సంక్రమణ+ఆదులన్=సూర్యసంక్రమణము మొదలైన పుణ్యసమయాలంలో; రాచనగరన్=రాజులకోటలో; కాసువీసంబు = కానీవీసమో; వెడలమిన్ = రాక పోవుటచే; గ్రాసమునకున్ = తిండికి; క్షేత్రంబులందున్ = పొలాలలో; కొన్ని = కొన్నింటిని; ఆధిపెట్టిరి = కుదువబెట్టిరి; గృహకర్త = ఇంటియజమానుడు; లేని బ్రతుకు=లేని ఆయింటి పరిస్థితి; లెస్స = బాగుగా; ఉఁడునె = ఉండునా? అలం. అర్థాన్తరన్యాసము.

క. అది గాకే నిట వచ్చిన
యది మొదలుగఁ జింతచే న ♦ హర్నిశమును నా
కెదు రెదు రె చూచు చిద్దఱు
ముదుసళ్లును పుత్రమోహ ♦ మున నగు నార్తిన్. 130

టీ: అదిగాక = అంతేగాక; ఏన్ = నేను; ఇటవచ్చినయది మొదలుగన్ = ఇక్కడికి వచ్చినది మొదలు; చింతచేన్ విచారముతో; అహర్నిశమును = పగలు, రాత్రియును , నాకున్; ఎదురెదురె = ఎదురుగా; చూచుచున్; ఇద్దఱు ముగు సళ్లును = ముదుసలులైన నాతల్లి దండ్రు లిద్దరును; పుత్రమోహమునవగు+ఆర్తిన్ = కొడుకుమీది ప్రేమాతిశయము వలని బాధతో...

క. తడి గంట నెప్పుడు దఱుఁగక
కడి దఱుఁగఁగ వడియుఁ దఱిఁగి ♦ గాసిం బుడమిం
బడినఁ గనరాక మంచపుఁ
దొడుగఱు లై రట్టె రుజల ♦ తో నే మందున్. 131

టీ: కంటన్=కంటియందు; తడి=నీరు; ఎప్పుడున్; తఱుఁగక=తగ్గక; కడి=ఆహారము; తఱుఁగఁగన్ = తగ్గగా; వడియున్ = దేహపుబిగువును; తఱిఁగి=తగ్గి; గాసిన్=ఆయాసముతో; పుడమిన్=నేలమీద; పడినన్=పడిపోయినను; కనరాక=కనపడక; రుజలతోన్=వ్యాధులతో; మంచపుఁదొడుగఱులు=మంచము నంటుకొని యున్న ముళ్ళకంపలు; ఐరట్టె=అయిరట; ఏమందున్ ?

తా: కంటతడి యారకుండ ఏడ్చుచు, అన్నము తగ్గి, శరీరము వడిమళ్ళి, ముళ్ళకంపలవలె మంచము నంటుకొన్నారట. అలం. అతిశయోక్తి.

క. కావున వారలఁ జూడం
గా వేగమ చనఁగవలయుఁ ♦ గమలదళాక్షీ
నీ వెఱుఁగని ధర్మాధ
ర్మావస్థితి గలదె దీని ♦ కై యడలకుమీ. 132

టీ: కావునన్; వారలన్=ఆనా తల్లిదండ్రులను; చూడంగాన్=చూచుటకై; వేగము+అ=వేగముగా; చనఁగవలయున్=వెళ్ళవలెను; కమలదళ+అక్షీ=వరూధినీ ! నీవు; ఎఱుఁగని ధర్మ+అధర్మావస్థితి=నీకు తెలియని ఈమంచి–చెడ్డలు; కలదె=ఉన్నవా ? దీనికై=నేను వెళ్లుటకై; అడలకుమీ=మనస్సులో బాధపడకమ్మా !

తా: అందుచే నా తల్లిదండ్రులను చూచుటకై వెళ్ళవలెను; వెళ్లుట ధర్మమని నీవే యెరుగుదువు; నే వెళ్లుచుంటినని బాధపడవలదు.

క. వడిఁ గాఁచి కాఁచి యుండం
గడవల నీ రినుము ద్రావు ♦ కై వడిఁ బైఁ బైఁ
బొడమెడు కోర్కులచేఁ బె
ల్లుడికిన మది భోగముక్తి ♦ కూఱట గనునే. 133

టీ: కాఁచి కాఁచి+ఉండన్=ఎక్కువగా కాచగా; ఇనుము; కడవలనీరు=కడవలకొలది నీటిని; వడిన్=త్వరగా; త్రావుకైవడిన్=పీల్చునట్లుగా; పైపైన్=ఒకదానిమీద నొకటిగా; పొడమెడు కోర్కులచేతన్=పుట్టుచున్న కోరికలచే; పెల్లు=ఉడికినమది = ఎక్కువగా తపించిన మనస్సు; భోగముక్తికిన్ = సుఖముల ననుభవించుట మానుటకు; ఊరటగనునే=శాంతిపొందునా ?

తా: ఎక్కువగా కాచిన ఇనుముపై ఎన్ని నీళ్లు పోసినను హరించినట్లు, కోరిక అవిచ్ఛిన్నముగా పుట్టుటచే తపించిన మనస్సున కెన్ని సుఖము లనుభవించినను విరక్తికల్గదు.

ఉ. కావున నెన్నడుం దెగని ♦ కాంక్ష నెపంబొకం డెన్ని రోసి నేం
బోవం దలంతు నేని వల ♦ పున్ననుపుం దగవుం బ్రియంబునున్
నీవలన్ సమగ్రములు ♦ నిల్చిన సంపెంగపువ్వుం దేనె క్రొ
త్తావికిం దేంటి చిక్కిన వి ♦ ధంబునం జిక్కనె లోలలోచనా. 134

టీ: లోలలోచనా=వరూధినీ! కావునన్; ఎన్నడున్ = ఎప్పుడును; తెగని కాంక్షన్=తెంపులేని కోర్కెను; రోసి = అసహ్యించుకొని; నెపంబొకండు = ఏదో ఒకవంక; ఎన్ని=చూచి; నేన్; పోవన్+తలంతున్+ఏనిన్=పోదలచినచో;వలపున్; =మోహమును; ననుపున్=ప్రేమయు; తగవున్ = న్యాయమును; ప్రియంబునున్= ఇష్టమును; నీవలనన్ = నీమీద; సమగ్రములు = పూర్తిగా నున్నవి; నిల్చినన్ = నేవెళ్లక యిక్కడనే యున్నచో; సంపెంగపువ్వుందేనె = సంపెంగపువ్వులోని తేనె యొక్క; క్రొత్త+తావికిన్ = క్రొత్తవాసనకు; తేటి = తుమ్మెద; చిక్కినవిధంబునన్ = తగుల్కొన్నట్లుగా; చిక్కనె = బాధపడనా?

తా: కావున తీరని కోరికలతో భోగములపై అసహ్యముపుట్టి ఇదొకవంక పెట్టుకొని పోవుటలేదు. నీపై నాకు ప్రేమ—అనురాగము పూర్తిగానున్నవి. నిన్నెట్లు విడుతును? అట్లని నిన్నువిడువక ఇక్కడనేయున్నచో సంపెంగపువ్వుపై తగుల్కొన్న తుమ్మెదవలె బాధపడుదును. తుమ్మెద సంపెంగపువ్వుపై వ్రాలినచో బాధపడును. అలం. ఉపమ.

ఉ. ఎవ్వండు మీందెఱుంగక య ♦ థేచ్ఛ సుఖైకరతిం జరింపంగా
నవ్వల వంశహాని వ్రత ♦ హాని యశోధనహాని పుట్టుందా
న వ్వెడం గ మ్మనుష్యపశు ♦ వయ్యవివేకి చెడున్ జగంబునన్
నవ్వగం బాలు రౌరవము♦నం బడం బాలును నిందపాలునై 135

టీ: ఎవ్వడు = ఏమనుష్యుడు; మీద+ఎఱుంగక = రాబోవునది తెలియక; యథా+ఇచ్ఛ = కోరిక ననుసరించిన; సుఖ+ఏకరతిన్ = సుఖముమీది ఆసక్తితో; చరింపంగాన్ = ప్రవర్తించగా; అవ్వలన్ = తరువాత; వంశహాని = కులముచెడుట; వ్రతహాని = ఆచారభంగము; యశః=ధనహాని = కీర్తియును ధనముపోవుట; పుట్టున్ = కల్గును; ఆ+వుడంగు = ఆవెర్రివాడను; తాన్ =అతడు; ఆ+మనుష్యపశువు = జ్ఞానము లేనందున పశువువంటి ఆ మనుష్యుడు, ఆ+అవివేకి = వివేకములేని యాతడు; జగంబునన్ =భూమిలో; నవ్వంగన్+పాలు = నవ్వులపాలు; రౌరవంబునన్ = నరకమున; పడన్+పాలును = పడుటకు పాపము పాలును; నిందపాలునై = నిందలు కల్గియు; చెడున్ = చెడిపోవును.

తా: ఎవఁడు ముందు వెనుకలు గుర్తింపలేక, కేవలము సుఖములనే అనుభవించుచుండునో వాఁడు పశువు, అవివేకి. వానికి వంశము, వ్రతము, కీర్తియు చెడును. ఇక్కడ నవ్వులపాలు, అక్కడ నరకముపాలు, నిందలపాలునై చెడిపోవును. అలం. అప్రస్తుతప్రశంస.

మ. అనినం జిత్తము జల్లనన్ సొరుగు న♦య్యంభోజపత్రాక్షి లో
చనగోళంబులఁ జిమ్ములై చిలుపలై ♦ జాలై తరంగంబులై
చనుదోయిం గొనబౌ కురంగమద చ♦ర్చల్ జాఱిపో నొక్కమెం
డున బాష్పాంబుఝరంబు లుప్పతిలెఁ బో ♦ టుం బాటుగా నెం
తయున్. 136

టీ: అనినన్=మాయ ప్రవరుడిట్లనగానే; చిత్తము=మనస్సు; జల్లు+అనన్=జల్లుమనగా; సొరుగు=సోలిపోవు; ఆ+అంభోజపత్ర+అక్షి=ఆవరూథిని; లోచనగోళంబులన్=కన్నులంతయు; చిమ్ములై=బొట్లుగా వెడలి; చిలుపలై=కొంచెము పల్లపుచోట్ల నిల్చి; జాలై=ప్రవాహమై; తరంగంబులై=కెరటములై; చనుదోయిన్=రెండు స్తనములమీఁద; గొనబౌ=అందమైన కురంగమదచర్చల్ = కస్తూరిపూతలు; జాఱిపోన్=కరగిపోవునట్లు; ఒక్కమెండునన్ = ఒక్కటే ఎక్కువగా; బాష్ప+అంబుఝరంబులు=కన్నీటి ప్రవాహములు: పోటున్+పాటు = వచ్చుట-పోవుట; కాన్=కాఁగా; ఎంతయున్=మిక్కిలి; ఉప్పతిలెన్=కల్గెను.

తా: ఆమాట వినుసరికి వరూథిని కెంతో విచారము కల్గి, కన్నులలో పుట్టిన నీరు, ఒక్కక్షణములో కన్నులనుండి బొట్లు, ధార, ప్రవాహముగా ఎక్కువైపోయి స్తనములకు పూసికొన్న కస్తూరిని కరగించి పోటు-పాటుగా కారినది. అలం సారము.

క. అత్తఱి గంధర్వవిభుం
డత్తామరసాక్షివదన ♦ మక్కునఁ గృపతో
నొత్తి మొగ మెత్తి యశ్రులు
మెత్తనఁ గొనగోరఁ బాఱ ♦ మీటుచుఁ బలికెన్. 137

టీ: ఆ+తఱిన్=అప్పుడు; గంధర్వవిభుండు=గంధర్వుడు; ఆ+తామరస+అక్షి=ఆ వరూథినియొక్క; వదనము=ముఖమును; అక్కునన్=రొమ్మునకు; కృపతోన్=ప్రేమతో; ఒత్తి=హత్తుకొని; మొగమెత్తి = మొగముపైకెత్తి; అశ్రులు=కన్నీళ్లు; మెత్తనన్=మెల్లగా; కొనగోరన్ = గోటికొనతో; పాఱమీటుచున్=పోవునట్లు తుడుచుచు; పలికెన్.

శా. ధీగస్వాంతవు వంత నీకుఁ దగునే ♦ దివ్యాంగనల్ కోవిదల్
గారే యోగవియోగముల్ సతములే ♦ కర్తవ్యముల్ సేయరే

పోరే రారె ప్రియంబు గల్గిన జనుల్ ♦ పోరామి పోఁబోవునే
పో రాకుండఁగ నేమి కాళ్లు దెగెనే ♦ ఫుల్లాంబుజాతేక్షణా. 138

టీ: ఫుల్ల+అంబుజాత+ఈక్షణా = వికసించిన పద్మమువంటి కన్నులుకలదానా! ధీరస్వాంతవు=ధైర్యముకల మనస్సు కలదానవు; నీకున్; వంత=విచారము; తగునే=యుక్తమా? దివ్య+అంగనల్=దేవతాస్త్రీలు; కోవిదల్=వివేకినులు; కారే? యోగవియోగముల్=కలియుట-విడిపోవుటయును; సతము లే=నిత్యములా? కర్తవ్యముల్=చేయవలసిన పనులను; చేయరే=ఎవరైనను చేసికొనరా? ప్రియంబు=ప్రేమ; కల్గినజనుల్=ఉన్నజనులు; పోరే రారె=పోరా? రారా? పోరామి=అక్కఱలు; పోన్=వెళ్లినంతమాత్రాన; పోవునే=నశించునా? పోరాకుండగన్=వెళ్లక, రాకయుండుటకు; కాళ్లు; తెగనేమి=తెగినవా?

తా: వరూధినీ! నీవు ధీరురాలవు. దివ్యస్త్రీలు వివేకము కలవారలు. ఎవరైనను ఎప్పుడును కలిసియే యుందురా? ఎప్పుడును విడిపోదురా? సంయోగ వియోగములు శాశ్వతములు కావు. చేయవలసినపనులు సేయకతప్పునా? ఇష్టమున్నవారు రారా? పోరా? వెళ్లినంతలో ఇష్టమంతయు నశించునా? వెళ్లిన తర్వాత రాకపోవుటకు కాళ్లు తెగినవా? నేను వచ్చుచు పోవుచుందును. అలం. అప్రస్తుత ప్రశంస.

తే. మూలముట్టుగఁ దెల్పె న ♦ మ్మునివరుండు
ప్రార్థితుండయి నాకు న ♦ ప్పరమవిద్య
వచ్చుచును బోవుచుండెద ♦ వదల నిన్ను
శుకకలాలాప నను్ఁ త్రిశు ♦ ద్ధికిని నమ్ము. 139

టీ: శుకకలా+ఆలాప=చిలుకవలె మాటలాడుదానా? ఆ+మునివరుండు= ఆ సిద్ధుడు; ప్రార్థితుండయి=నాచే ప్రార్థింపబడినవాడై; ఆ+పరమవిద్యన్=ఆదివ్యమైన విద్యను; మూలముట్టుగన్=రహస్యముతో సహా; తెల్పెన్=చెప్పెను; వచ్చుచును; పోవుచున్+ఉండెదన్ = కావలసినప్పుడెల్ల వత్తును-పోదును; నిన్నున్; వదలన్; త్రిశుద్ధికిని=త్రికరణశుద్ధిగా; నమ్ము=నమ్ముము.

తా: ఓ వరూధినీ! ఆ సిద్ధుడు నేను ప్రార్థించగా పాదలేపమును తయారు చేయుటను పూర్తిగా చెప్పినాడు. ఇకపై నేను ఇష్టము వచ్చినప్పుడు వచ్చుచు పోవుచుందును. నిన్ను వదలను. ఇది నమ్ముము.

తే. అని వరూధిని నూరార్చి ♦ యచటు వాసి
పోయెఁ దన యిచ్చ గంధర్వ ♦ పుంగవుండు
తప్పరాదు ఋణానుబం ♦ ధంబు దెగినఁ
బ్రాణపదమైన వలపును ♦ బాసి చనదె. 140

టీ: అని=ఇట్లు; వరూధినిన్; ఊరార్చి=ఊరడించి; గంధర్వపుంగవుండు= గంధర్వ శ్రేష్ఠుడు; అచటు+పాసి = ఆ ప్రదేశము వదలి; తన యిచ్చన్ = తన యిష్టము వచ్చినట్లు; పోయెన్=వెళ్లెను; ఋణ+అనుబంధంబు = ఋణముండుట వలని సంబంధము; తెగినన్ = తెగినచో; ప్రాణపదము+ఐనవలపును = ప్రాణముతో

సమమైన ప్రేమను; పాసి=వదలి; చనదె=పోదా? తప్పన్=తప్పుటకు; రాదు= వీలుపడదు.

తా: ఆ గంధర్వుడట్లా వరూధిని నూరడించి వెళ్లిపోయెను. అదొక ఋణము. ఆ ఋణము తీరగానే ఎంతటి ప్రేమనైనను విడిచి వెళ్లవలెను. అది తప్పరానిది.

వ. అనుటయుం దరువాతివృత్తాంతంబుగృపాయత్తం బగు చిత్తంబున నాన తీవలయు నని యడుగుటయును. 141

టీ: అనుటయున్=అని పక్షులు చెప్పగా; తరువాతి వృత్తాంతంబు=తర్వాత కథను; కృపా+ఆయత్తచిత్తంబునన్=దయకల్గిన మనస్సుతో; ఆనతి+ఈవలయును= చెప్పవలెను; అని+అడుగుటయును=అని యడుగగా; (దీనికి నాల్గవయాశ్వాసములోని 'ఇట్లనియె' అన్న క్రియతో అన్వయము.)

శా. హిందూరాజ్యరమాధురంధరభుజా • హిగ్రామణీకంచుక
త్కుందస్వచ్ఛయశోగుళుచ్ఛ యవన • క్షోణీధవస్థాపనా
మందీభూతకృపాకటాక్ష యసకృ • న్మాద్యత్కళింగాంగనా
బందిగ్రాహవిగాహితో త్తరకకు • ద్ధాటీసమాటీకనా. 142

టీ: హిందూరాజ్య=హిందూదేశ రాజ్యముయొక్క; రమా=సంపత్తుయొక్క; ధురంధర=భారమును వహించిన; భుజ+అహిగ్రామణీ=భుజమున సర్పశ్రేష్ఠమునకు; కంచుకత్=కుబుసమగుచున్న; కుంద=మొల్ల పువ్వులవలె; స్వచ్ఛ = నిర్మలమైన; యశః+గుళుచ్ఛ=కీర్తియను పూలగుత్తి కలవాడా! యవనక్షోణీధవస్థాపన=యవన రాజును పునః ప్రతిష్ఠ చేయుటయందు; అమందీభూత=ఎక్కువైన; కృపాకటాక్ష= దయతో కూడిన చూపుకలవాడా! అసకృత్=ఎన్నోసార్లు; మాద్యత్=మదించిన; కళింగ=కళింగరాజుయొక్క; అంగనా=స్త్రీలయొక్క; బందీగ్రాహ = చెఱపట్టుట యందు; విగాహిత=ప్రవేశపెట్టబడిన; ఉత్తరకకుప్+ధాటీ=ఉత్తరదిగ్విజయయాత్ర యందలి; సమాటీకనా=ప్రయత్నము కలవాడా!

తా: హిందూదేశ రాజ్యమును పరిపాలించి కీర్తిపొందినవాడు, తనకు చిక్కిన యవనరాజును మరల అతని రాజ్యమును స్థాపించినవాడును, పలుసార్లు కళింగరాజ్య స్త్రీలను చెరబట్టుటకై-కళింగరాజును జయించుటకై, ఉత్తర దిగ్విజయయాత్ర చేసిన వాడును. అలం. ఉపమ.

క. తిరుమలదేవీచరణో
దరలాక్షాకల్పకల్పి • త స్థలకమల
స్ఫురదిందీవరబంధుర
హరిహయమణివలయకూట • హర్మ్యవిహారీ. 143

టీ: తిరుమలదేవి=తిరుమలదేవి యను భార్యయొక్క; చరణ+ఉదర=కాలి క్రింద; లాక్షా+ఆకల్ప=లత్తుక పూయుటచే; కల్పిత=కల్పించబడిన; స్థలకమల= మెట్టతామరల; స్ఫురత్=ప్రకాశించెడి; ఇందీవర = నల్లకలువలవలె; బంధుర —

ఒప్పెడి; హారిహాయమణి=ఇంద్రనీలమణులు గుప్పిన; వలయ = గుండ్రని; కూట హర్మ్య=కపట యంత్రములున్న మేడయందు; విహారీ=విహరించువాడా!

తా: తిరుమలదేవి యను కృష్ణదేవరాయల భార్య కాలికి పూసికొన్న లత్తుక యొరపంటినందున ఇంద్రనీలములతో కట్టిన ప్రదేశములు మెట్టతామరలతో కూడిన నల్లకలువలు కల్గినట్లుగా ప్రకాశించుచున్న 'లక్ష్మీ విలాసము'ను మేడలో విహరించు వాడా! అలం. ఉదాత్తము.

—: ఉత్సాహ :—

వర్ణనీయకీర్తివైభ ♦ వా ప్రభూతభూతిదృ
క్కర్ణకుండలా! వితీర్ణి ♦ కర్ణ! దీర్ణహృ్ద్భ్రమ
ద్దుర్ణయారి మానహారి! ♦ దుర్భరానకార్భటీ
ఘూర్ణమాన కొండపల్లి ♦ కొండవీటిమండలా. 144

టీ: వర్ణనీయ=పొగడదగిన; కీర్తివైభవా=కీర్తియొక్క వైభవము కలవాడా! ప్రభూత=ఎక్కువైన; భూతి=సంపదచే; దృక్+కర్ణ=నేత్రములే చెవులుగా కల పాములు; కుండలా=కుండలములుగాకల శివునివంటివాడా! వితీర్ణికర్ణ=దాతలలో కర్ణునివంటివాడా! దీర్ణహృత్=బ్రద్దలైన హృదయములతో; భ్రమత్=తిరిగెడి; దుర్ణయ=అవినీతిపరులైన; అరి=శత్రువులయొక్క; మానహారి=గర్వమును పోగొట్టిన వాడా! దుర్భర=భరింపరాని; ఆనక+ఆర్భటీ=భేరియొక్క ధ్వనిచే; ఘూర్ణమాన= తిరుగుడుపడుచున్న; కొండపల్లి, కొండవీటిమండలా = కొండపల్లి, కొండవీడు మండలములు కలవాడా!

తా: ఎక్కువ కీర్తియు, ఎక్కువ సంపదయు కల్గినవాడా! దానకర్ణా! భేరీ ధ్వని విన్నంతమాత్రముననే జడిసెడి కొండపల్లి, కొండవీడు మండలముల నేలు రాజులు కలవాడా!

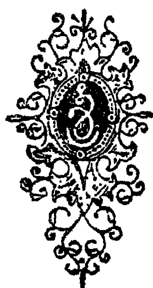
ఇది శ్రీమదాంధ్రకవితాపితామహ సర్వతోముఖాంక పంకజాక్ష
పాదాంబుజాధీనమానసేందిందిర నందవరపుర వంశోత్తంస
శఠకోపతాపసప్రసాదాసాదిత చతుర్విధకవితా మతల్లి
కాల్లసానిచొక్కయామాత్యపుత్ర పెద్దనార్య
ప్రణీతంబైన స్వారోచిష మనుసంభవం
బనుమహాప్రబంధమునందు
తృతీయాశ్వాసము
సంపూర్ణము.

శ్రీ

స్వారోచిష మనుచరిత్రము

(టీకాతాత్పర్యసహితము)

చతుర్థాశ్వాసము

కృష్ణరాయ గుణర
త్నాకల్పా కల్పకద్రు ♦ మాధికదాన
శ్రీకుతుకాగతలోకా
లోకాంతరసకలసుకవి ♦ లోకస్తుత్యా! 1

టీ: శ్రీకృష్ణరాయ! గుణరత్న + ఆకల్ప = గుణములనెడి రత్నములే అలంకారముగా కలవాడా! కల్పకద్రుమ = కల్పవృక్షముకన్న; అధిక = ఎక్కువైన; దానశ్రీ=దానసంపద యందలి; కుతుక=వేడుకచే; ఆగత=వచ్చిన; లోకాలోక+అంతర = లోకాలోక పర్వతము లోపలనున్న; సకలసుకవిలోక = సుకవులందరిచే; స్తుత్యా=పొగడబడువాడా!

తా: సుగుణములతో ఒప్పువాడా! దానమెక్కువగా చేయుటవిని ఎక్కడనున్న సుకవులును వచ్చి పొగడుచుండగా ఆనందించువాడా!

వ. అవధరింపుము. జైమిని మునీంద్రునకుఁ బతంగపుంగవంబు లిట్లనియె. 2

టీ: అవధరింపుము=వినుము; జైమిని మునీంద్రునకున్; పతంగ పుంగవులు=ధర్మపక్షులు; ఇట్లు+అనియెన్.

సీ. మున్ను విప్రాకార ♦ మునఁ గూడుచో శంకఁ
గనుమూయఁ బనిచె నా ♦ ఖచరభర్త

యవ్వరారోహయు ♦ నాసక్త గావున
　　　నిచ్చలో నటుసేయ ♦ నియ్యకొనియె
నా ప్రతిజ్ఞాపూర్తి ♦ యయ్యెఁ దనంత న
　　　వ్వనితకు రతిపార ♦ వశ్యపటిమ
నపుడు తత్ప్రవరదే ♦ హసమిద్ధశిఖిదీప్తి
　　　శాంబరీమహిమచే ♦ సంగ్రహించి

గీ. నట్టి గంధర్వమూర్తి సౌ ♦ ఖ్యానుభూతిఁ
జలన మేదిన మానసా ♦ బ్జమున నిలువ
వెలసెఁ దేజోమయంబైన ♦ వృద్ధి నట్టి
మేటిగర్భంబు నెలలు తొ ♦ మ్మిదియు నిండె. 3

టీ: మున్ను = మునుపు; విప్ర + ఆకారమునన్ = ప్రవరుని రూపముతో; కూడుచోన్ = సంగమించునపుడు; శంకన్ = తన నిజరూపము తెలియునను భయముతో; ఆ ఖచరభర్త = ఆ గంధర్వుడు; కనుమూయన్ = కన్నుమూయునట్లు; పనిచెన్ = ఆజ్ఞాపించెను; ఆ+వరారోహయున్ = ఆ వరూధినికూడ; ఆసక్తకావునన్ = ఆసక్తి కలదికాన; అటు+చేయన్ = అట్లే చేయుటకు; ఇచ్చలోన్ = మనస్సునందు; ఇయ్యకొనియెన్ = ఒప్పుకొనెను; ఆ+వనితకున్ = ఆ వరూధినికి; రతిపారవశ్యపటిమన్ = సురతము వలని పరవశత్వముచే; ఆ ప్రతిజ్ఞాపూర్తి = కన్నుమూయుటయను ప్రతిజ్ఞ నెరవేర్పుట; తనంతన్ = దానంతటది; అయ్యెన్ = నెరవేరెను; అపుడు; తత్+ప్రవర = ఆ ప్రవరుని యొక్క; దేహ = శరీరమందు; సమిద్ధ = ప్రకాశించు; శిఖిదీప్తిన్ = అగ్నివంటి తేజస్సును; శాంబరీ మహిమచేన్ = మాయామహిమవలన; సంగ్రహించినట్టి = కైకొన్న; గంధర్వమూర్తి = గంధర్వుని ఆకారము; సౌఖ్య + అనుభూతిన్ = సుఖముననుభవించుటచే; చలనము + ఏదిన = చలనములేని; మానస + అబ్జమునన్ = పద్మమువంటి మనస్సున; నిలువన్ = నిల్వగా; అట్టి మేటి గర్భంబు = ఆ మంచి గర్భము; తేజః+మయంబు+ఐన = తేజోరూపమైన; వృద్ధిన్ = అభివృద్ధితో; వెలసెన్ = ప్రకాశించెను; నెలలు, తొమ్మిదియున్ = తొమ్మిదికూడ; నిండెన్.

తా. ఇదివరలో గంధర్వుడు తన మాయాప్రభావముచే ప్రవరుని యాకారమును ధరించి తన మాయ బయల్పడకుండ వరూధినిని కన్నుమూసికొనుమనెను. ఆమె మనసార ఒప్పుకొన్నది. కాని రతిలోని పరవశత్వముచే వాటంతటవే కన్నులు మూతపడినవి. ఆ ప్రియుని దేహమే ఆమె మనస్సులో ముద్రించుకొనిపోయినది. అతనిచే నిక్షిప్తమైన యింద్రియము క్రమముగా పెరిగినది. తొమ్మిది నెలలు నిండినవి.

వ. అనంతరంబ యొకానొక పుణ్యదివసంబున. 4

టీ: అనంతరం = తోడనే; ఒక+ఒక = ఒకానొక; పుణ్యదివసంబునన్ = మంచిరోజున.

శా. తేజం బబ్జభవాండగేహమునకున్ ♦ దీపాంకురచ్ఛాయమై
రాజిల్లన్ గ్రహపంచకంబు రవిఁ జే ♦ రం బోనిలగ్నంబునన్
రాజీవాక్షి కుమారుఁ గాంచె సుమనో ♦ రాజన్యమాన్యన్ జనుల్
జేజే వెట్టఁ బ్రసూనవర్ష మమర ♦ శ్రేణుల్ ప్రవర్షింపగన్. 5

టీ: గ్రహపంచకంబు=చంద్ర, కుజ, గురు, శుక్ర, శనులు; రవిన్=సూర్యుని; చేరంబోని=చేరని; లగ్నంబునన్=లగ్నమునందు; రాజీవ+అక్షి=తామరపువ్వులవంటి కన్నులు కలవరూధిని; తేజంబు=శరీరకాంతి; అబ్జభవ+అండదేహమునకున్=బ్రహ్మాండమను నింటికి; దీప+అంకుర+ఛాయమై=దీపపు వెలుగై (ఛాయాశబ్దము సమాసమున వైకల్పికముగా నపుంసకము) రాజిల్లంగన్=ప్రకాశించగా; జనులు; జేజే+పెట్టన్=జయజయ ధ్వానములు చేయగా; అమర శ్రేణుల్=దేవతా సమూహములు: ప్రసూన వర్షము=పూలవాన; ప్రవర్షింపగన్=కురియింపగా; సుమనః+రాజన్యమాన్యన్=ఇంద్రునిచే గౌరవింపదగినట్టి; కుమారున్=కొడుకును; కాంచెన్=కనెను.

తా: జ్యోతిశ్శాస్త్రరీత్యా బుధున కస్తంగతత్వదోషములేదు; తక్కిన గ్రహములు సూర్యునితో కలిసియున్నచో అస్తంగతములగును. అట్టి యస్తంగతత్వదోషము లేని లగ్నమున, శరీరకాంతితో బ్రహ్మాండమునంతను దీపమింటిని వెలిగించునట్లుగా ప్రకాశింపజేయు కుమారుని కనెను. దేవతలు పుష్పవృష్టి కురిసిరి. జయజయధ్వానములు చేసిరి అలం. రూపకము. ఉపమయు.

క. స్వరుచిస్ఫురణను శశి భా
స్కరపావకతారకా ప్ర ♦ కాశము లెల్లన్
విరళములు సేయ నతనికి
స్వారోచి యను నామ మిడి ర ♦ చటిమును లెల్లన్. 6

టీ: స్వరుచిస్ఫురణను=తన కాంతియొక్క వెలుగుచే; శశి = చంద్రుడు; భాస్కర=సూర్యుడు; పావక=అగ్ని; తారకా = నక్షత్రములయొక్క; ప్రకాశము లెల్లన్=కాంతులన్నియు; విరళములు=తక్కువైన వాటిగా; చేయన్=చేయుటచే; అతనికిన్=ఆ బాలునికి; అచటి మునులు+ఎల్లన్=అక్కడి మునులందరును; స్వారోచి యను=స్వారోచి అనెడి; నామము=పేరును; ఇడిరి=ఉంచిరి.

తా: ఆ బాలుడు తన దేహకాంతిచే సూర్య చంద్ర నక్షత్రముల కాంతిని నణచుటచే అక్కడి మునులతనికి 'స్వారోచి' అని పేరు పెట్టిరి. అలం. అతిశయోక్తి.

చ. మఱియు నతండు సంయమిస ♦ మాజవినిర్మితజాతకర్ముఁడై
నెఱిఁ బరివర్ధితుండు నుప ♦ నీతుఁడునై వివిధాయుధంబులన్

గఱకరియై రణస్థలుల ♦ గద్దఱియై నిగమార్థవేదియై
నెఱతనకాఁడునై మెఱసె ♦ నిర్మలకాంతి విలాసరేఖలన్. 7

టీ: మఱియున్; అతండు=ఆ స్వారోచి; సంయమిసమాజ=మునుల సమూహముచే; వినిర్మిత=చేయబడిన; జాతకర్ముఁడై=జాతకర్మకలవాఁడై; నెఱిన్=బాగుగా; పరివర్ధితుండు=పెంచబడినవాడును; ఉపనీతుడునై=ఉపనయనము చేయబడినవాడునై; వివిధ+ఆయుధంబులన్=అన్ని ఆయుధముల ప్రయోగములందును; గఱకరియై=నేర్పరియై; రణస్థలులన్=యుద్ధభూములందు; గద్దఱియై=దిట్టయై; నిగమ+అర్థవేదియై=వేదార్థము నెరిగినవాఁడై; నెఱతనకాడునై=అన్నిటియందును కౌశలముకలవాఁడై; నిర్మల=స్వచ్ఛమైన; కాంతివిలాసరేఖలన్=అందము, విలాసములతో; మెఱసెన్=ప్రకాశించెను.

తా: ఆ స్వారోచికి అక్కడి మునులు జాతకర్మ, ఉపనయనమును చేసిరి. శస్త్రాస్త్ర విద్యలలో నారితేరి, వేదార్థముల నెరిగి, యుద్ధములో నేర్పుకలిగి చక్కని శరీరకాంతి విలాసములతో నతడు ప్రకాశించెను.

స్రగ్ధర. గ్రుద్దున్ గోత్రాచలంబుల్ ♦ గులగుల లయి పో
♦ గోతముల్ గ్రుద్దు లీలన్
ఖద్దిం జెండాడు భ్రమాఁకుల్ ♦ కవుఁగిటికొలఁగుల్
♦ కత్తి నొక్కొక్క ఘాతం
బ్రోద్దామప్రౌఢి వాతా ♦ ద్భుతగతిఁ బఱచున్
♦ భూమి జవ్వాడఁగా ని
ట్లద్దేవీనందనుం డ ♦ త్యనుపమబలుఁడై
♦ యౌవనారంభవేళన్. 8

టీ: గోత్ర+అచలంబుల్=కులపర్వతములు—వింధ్య, హిమవంతము మొదలైనవి; గులగులలయిపోన్=పిండియగునట్లు; గోతముల్=సంచులను; గ్రుద్దులీలన్=గ్రుద్దునట్లు; గ్రుద్దున్. కవుఁగిటికొలఁదుల్=రెండుచేతులను చాపి పట్టుకొనునంత లావైన; భ్రమాకుల్=చెట్లను; ఖద్దిన్=బలముతో; కత్తిన్=కత్తితో; ఒక్కొక్కఘాతన్=ఒక్కొక్క దెబ్బతో; చెండాడున్=నరికివేయును; భూమి=నేల; జవ్వాడగాన్=అదరునట్లు; ప్రోద్దామప్రౌఢిన్=ఎక్కువ సామర్థ్యముతో; వాత+అద్భుతగతిన్=గాలివంటి వేగముతో; పఱచున్=పరుగెత్తును; ఇట్లు=ఈరీతిగా; ఆ+దేవీనందనుడు=ఆ వరూధిని కొడుకు; అతి+అనుపమ బలుడై=మిక్కిలి సాటిలేని బలముకలవాఁడై; యౌవన+ఆరంభవేళన్=యౌవన మారంభించునప్పుడు...

తా: ఆ స్వారోచి యౌవనము వచ్చుచుండగా రాళ్లుపోసిన గోతములు జెట్టీలు గ్రుద్దునట్లుగా కులపర్వతములనే పిండి యగునట్లు గ్రుద్దువాడు పట్టుబారెడులావున్న చెట్లమొదళ్లను కత్తితో ఒక్కవ్రేటుతో తెగునట్లు నరుకువాడు. భూమియదరునట్లు పరుగెత్తువాడు. అలం. అతిశయోక్తి, ఉపమయు.

క. వేదండము తొండము సరి
కోదండముఁ దివియు నెడమఁ ♦ గుడి నిబిడజ్యా
నాదము రోదసి నిండఁగ
భేదించున్ గండశిలలఁ ♦ బృథుబాణములన్. 9

టీ: వేదండము తొండముసరి=ఏనుగుతొండముతో సమమైన; కోదండమున్=విల్లును; ఎడమన్+కుడిన్=ఎడమవైపునకు, కుడివైపునకు; నిబిడ=ఎక్కువైన; జ్యానాదము=నారి మ్రోత; రోదసిన్=భూమ్యాకాశముల మధ్యను; నిండగన్=నిండునట్లు; తివియున్=వంచును; పృథుబాణములన్=పెద్దబాణములతో; గండశిలలన్=పెద్దరాళ్లను; భేదించున్=ముక్కలు చేయును.

తా: ఏనుగుతొండమువంటి వింటిని నారిమ్రోత భూమ్యాకాశములమధ్య ప్రదేశము నిండునట్లు సవ్యాపసవ్యములకు వంచువాడు. పెద్ద పెద్ద రాళ్లను పెద్ద బాణములతో ముక్కలు సేయువాడు. అలం; అతిశయోక్తి; ఉపమ.

క. అతఁడు మఱి తనకు మంథ
క్షితిభృత్తటి విశ్వకర్మ ♦ చేసిన నగరిన్
వితతాటవిక చమూసే
వితుఁడై సామ్రాజ్య మనుభ ♦ వింప నొకతఱిన్. 10

టీ: అతడు; మఱి=మరియు; తనకున్=మంథక్షితిభృత్+తటిన్=మందర పర్వతపు చరియయందు; విశ్వకర్మ=దేవశిల్పి; చేసిన నగరిన్=నిర్మించిన పట్టణమందు; వితత+ఆటవిక=విస్తారమైన అడవిలో తిరిగెడి కోయలయొక్క; చమూ=సేనలచే; సేవితుడై=సేవింపబడువాడై; సామ్రాజ్యము=రాజ్యవైభవమును; అనుభవింపన్=అనుభవించుచుండగా; ఒకతఱిన్=ఒకప్పుడు.

తా: ఆ స్వర్గోచి విశ్వకర్మ మందరపర్వతముపై నిర్మించిన పట్టణమున కోయ సేనలు కొల్చుచుండ రాజ్యసుఖముల ననుభవించుచుండగా......

క. కరకాచిటపటరవ భీ
కరమై పెళపెళ నినాద ♦ ఘనమై ఝుంఝూ
మరుదుజ్ఝిత బిలమంద్ర
స్వరమై యక్కొండ నొక్క ♦ వర్షము గురిసెన్. 11

టీ: ఆ+కొండన్ ఆ కొండమీద; కరకా=వడగండ్లయొక్క; చిటపటరవ=చిటపటమను చప్పుడుతో; భీకరమై=భయంకరమై; పెళ పెళ నినాదఘనమై=పెళపెళమను మేఘములు కలదై; ఝుంఝూమరుత్ = వానతోడి పెనుగాలిచేత; ఉజ్ఝిత=విడువబడిన; బిల=కొండగుహలయొక్క; మంద్రస్వరమై గంభీరధ్వనికలదై; ఒక్క వర్షము=ఒకవాన; కురిసెన్.

తా : ఆ కొండపై వడగండ్లు చిటపటమని రాలగా, మేఘములు పెళపెళ లాడగా వానతోడి గాలి వీచుటచే కొండగుహలు మారుమ్రోగునట్లు వాన కురిసినది.

క. తెల తెల వేఁగిన నగ్గిరి
జలజలఁ బ్రవహించు సెలల ♦ చప్పుళ్లు శిఖా
వల కుల కల కేకా కల
కలములు గలతలపొలంబు ♦ గనుఁగొను వేడ్కన్. 12

టీ : తెలతెల వేగినన్=తెల్లగా తెల్లవారగా; ఆ+గిరిన్=ఆ కొండపై; జల జలన్=జలజలలాడుచు; ప్రవహించు సెలల చప్పుళ్లు=ప్రవహించెడి సెలయేళ్ల చప్పుళ్లు; శిఖావలకుల=నెమళ్ల గుంపుయొక్క; కల=అవ్యక్తమధురమైన; కేకా కలకలములు కల=(నెమళ్ల కూతల) కేకల ధ్వనులును కల్గిన; తలపొలంబున్=ఎత్తు ప్రదేశమును; కనుగొన వేడ్కన్=చూచెడి కోరికతో......

తా : తెల్లవారగనే ఆకొండమీద సెలయేళ్లు జలజల ప్రవహించు చప్పుళ్లును వాన కురిసినందున కేరింతలు కొట్టుచు సంతోషముతో కూయు నెమళ్ల కేకలును కల కొండప్రదేశమును చూచెడి కోరికతో......

ఆ. అన్నగాగ్ర మెక్కి ♦ యం దొక్క శశికాంత
వేదిఁ గతిపయాప్త ♦ వేష్టితుండుఁ
గుటజవిపినపవన ♦ నట దలకభరుండు
నగుచుఁ బ్రొద్దు జరపు ♦ నవసరమున. 13

టీ : ఆ+నగ+అగ్రము+ఎక్కి=ఆ కొండశిఖరమెక్కి; అందున్=అక్కడ; ఒక్క శశికాంతవేదిన్=ఒక చంద్రకాంతపు టరుగుపై; కతిపయ+ఆప్తవేష్టితుండున్ =కొందరాప్తులతో కూడినవాడును; కుటజవిపిన=కొండమల్లెల పొదలనుండి వచ్చు; పవన=గాలిచే; నటత్=ఎగురుచున్న; అలకభరుండున్=ముంగురులు కలవాడును; అగుచున్; ప్రొద్దుజరపు+అవసరమునన్=కాలక్షేపము చేయు సమయమందు......

తా : అప్పుడు స్వరోచి కొండ చివరికెక్కి చలువరాతిపై కూర్చుండి, కొంద రాప్తులతో కాలక్షేపము చేయుచుండగా......

ఆ. ఒక్క యెఱుకుఱేఁడు ♦ నక్కకొమ్మును నిఱ్ఱి
గోరజంబు జున్నుఁ ♦ జారపప్పు
బీలిగఱులయంప ♦ కోలలు సెలవిండ్లు
గాను కిచ్చి కర యు ♦ గంబు మొగిచి. 14

టీ : ఒక్క యెఱుకుఱేఁడు=ఒక కోయదొర; నక్కకొమ్మును=నక్కయొక్క కొమ్మును—ఒకజాతి నక్కకు నడినెత్తిన కొమ్ముండునట; ఇఱ్ఱిగోరజంబును = కస్తూరియును; జున్నును=తేనె పెరయు; చారపప్పును; పీలిఱులయంపకోలలును= పికిలి పిట్టల యీకలు కట్టిన బాణములును; సెలవిండ్లును=సెలబద్దల విండ్లును;

కానుక+ఇచ్చి; కరియుగంబున్ = రెండు చేతులను; మొగిచి = దగ్గరకుచేర్చి—దండముపెట్టి...

వ. యుగవిగమసమయ సముద్భూతజీమూత పటలంబునుం బోలె గైలాసగిరినితంబ ప్రాంతకాంతార పర్యంతంబు నిరంతరంబై కానుకొన్న యొక్క గహనరేఖం గరాంగుళింజూపి భూపతి కిట్లనియె. 15

టీ: యుగ=మహాయుగము యొక్క; విగమసమయ = ముగియుకాలమందు; సముద్భూత=పుట్టిన; జీమూతపటలంబునుంబోలెన్=మేఘముల సముదాయమువలె; కైలాసగిరి=కైలాసపర్వతముయొక్క; నితంబప్రాంత=మధ్యవరకునున్న; కాంతార పర్యంతంబున్=కారడవి వరకును; నిరంతరంబై=దట్టమై; కానుకొన్న=గుబురుగా పెరిగిన; ఒక్క గహనరేఖన్=ఒక యడవి వరుసను; కర+అంగుళిన్=చేతి వ్రేలితో; చూపి; భూపతికిన్=స్వరోచితో; ఇట్లనియెన్.

తా: ప్రళయ కాలమందలి మేఘములవలె నల్లగా గుబురుగా కైలాసగిరి వరకు కన్పడు అడవి చాల్పును చూపి ఆ కోయదొర స్వరోచితో ఇట్లనెను.

క. అల్లదె కంటే పానపాన
దెల్లనిగట్టుఅుత మబ్బు ♦ దేఱెడు పొల మం
దెల్లెడఁ జూచిన ధరణీ
వల్లభ ! సీరాముసేన ♦ వాలుమెకంబుల్. 16

టీ: ధరణీవల్లభ=రాజా ! అల్లదె=అ కన్పడుచున్నది; కంటే=చూచితివా ? పానపాన=చూచాయగా; తెల్లనిగట్టు+అఱుతన్=తెల్లని కొండప్రక్కన; మబ్బు దేఱెడు పొలమందున్=మబ్బులులేచు ప్రదేశమున; చూచినన్=చూడగా; ఎల్ల+ఎడన్=అంతటను; వాలుమెకంబుల్=క్రూరమృగములు; సీరామసేన=శ్రీరాముని సేనవలె లెక్కలేనన్ని యున్నవి.

తా: దొరా! అల్లదిగో, మబ్బులు లేచుచున్న చోట అడవిలో అబ్బ! క్రూరమృగములు లెక్కలేనన్ని యున్నవి.

సీ. కండూతికై రాయుఁ ♦ గర్కశం బగుతుంటిఁ
బీఁట వెట్టిన ప్రమాను ♦ వెల్లగిల్లఁ
జెవి దార్చి విని చీమ ♦ చిటు కన్న నొకపారి
సెలవి వెంపర లాడు ♦ జిట్ట లెల్ల
జప్పరించు వెదుళ్లు ♦ సట లుబ్బ దంష్ట్రాగ్ని
చొంగపైఁ బడి చుంయి ♦ చుంయి మనఁగఁ
జంద్రడనిప్పులువోలెఁ ♦ దీండ్రడించు కనుమించు
లెసఁగ నొండొంటిపై ♦ నెక్కఁ బాఱు

గీ. వెట్టదినముల మడుఁగుల ♦ మట్టికలఁప
బుడబుడధ్వని వెడలు బు ♦ ద్బుదములందు
జిలుప చిలుపని చేతులు ♦ జిడ్డు దేలు
నేమి చెప్పఁ ద్రొవ్విన ♦ యేకలములు 16

టీ: త్రొవ్వినయేకలములు=మదించిన అడవి పందులు; కంఠూతికై=దురద తీరుటకై; కర్కశంబగు=బిరుసైన; తుంటిన్=పిఱ్ఱతో; పీటవెట్టిన మ్రాను=పాదుకొన్న చెట్టు; పెల్లగిల్లన్=పెల్లగిలిపడునట్లు; రాయున్=రాచును; చిమచిటుకనన్=చిన్న చప్పుడైనచో; చెవి+తార్చి విని=చెవియొగ్గి విని; ఒకపారి=ఒకసారి; సెలవి=కోరతో చిమ్మి; జిట్టలెల్లన్=వెదురువెన్నులన్నియు; వెంపరలాడన్=చెదరగొట్టును; సటలు=మెడమీది వెండ్రుకలు; ఉబ్బస్=నిక్కపొడుచుకొనగా; దంష్ట్రి+అగ్ని=కోరల రాపిడివలన పుట్టిన నిప్పు; చొంగ; పైన్+పడి=మీదపడుటచే; చుంయి చుంయి మనగన్=చుంయి చుంయి లాడగా; వెదుళ్లు=లేత వెదురుమొలకలను; చప్పరించున్; చంద్రనిప్పులు వోలెన్ = చంద్రబొగ్గుల నిప్పులవలె; తీండ్రించు = ప్రకాశించు; కనుమించులు=మెరుపులవంటి కన్నులు; ఎసగన్=మెరయుచుండగా; ఒండు+ఒండు+పైన్=ఒకదానిపై నొకటి; ఎక్కన్=ఎక్కుటకు; పాఱున్=పరుగెత్తును; వెట్టదినములన్=వేసవిలో; మడుగులన్=చెరువులలో; మట్టి=కాళ్లతో త్రొక్కి; కలఁపన్=బురదను కదలించగా; బుడబుడధ్వని వెడలు బుద్బుదములందున్ = బుడబుడమను బుడగలలో; చిలుపచిలుపని=కొద్దికొద్దిగా వెడలు; చేతులు జిడ్డు=చమురున్నట్లు జిడ్డు; తేలున్=పైకి కనిపించును; ఏమిచెప్పుదును=వానిచేష్టలేమని వర్ణింపగలను? అలం. అతిశయోక్తి. ఉపమ. స్వభావోక్తియు.

చ. బల మిఁక నేమి సెప్ప విను ♦ పండువెదుళ్లవలీల మోరత్రో
పులఁ బడఁ జొప్ప వంచికొను ♦ పోలిక వంచి తదగ్రధాన్యముల్
సెలవుల ఫేన ముట్టిపడ ♦ జిట్టలతోడనె చప్పరించు న
ప్పొలము వరాహపోతములు ♦ భూవర తొండములేనియేనుఁగుల్.

టీ: భూవర=రాజా! విను=వినుము; ఆ+పొలము = ఆ ప్రదేశమందలి; వరాహపోతములు = అడవిపందిగున్నలు; తొండములేని యేనుగుల్ = తొండములేని యేనుగులవంటివి; ఇకన్=ఇంకను; బలము = వాని బలము; ఏమిచెప్పన్ = ఏమని చెప్పను? పండువెదుళ్లు=ముదిరిన వెదుళ్లను; అవలీలన్=తేలికగా; మోరత్రోపులన్=ముట్టెతోడి త్రోయుటలచే; పడన్=పడునట్లు; చొప్ప=జొన్నకఱ్ఱను; వంచికొను పోలికన్=వంచునట్లు; వంచి; తత్+అగ్రధాన్యముల్=దానిచివరనుండు కంకులను; సెలవులన్=పెదవులమూలలలో; ఫేనము=నురుగు; ఉట్టిపడన్ = ఎక్కువకాగా; జిట్టలతోడనె=వెన్నులతోనే; చప్పరించున్=నములును.

తా: అక్కడి అడవిపంది పిల్లలు తెగబలిసి యేనుగుగున్నలవలె నున్నవి. పండిన వెదుళ్లను చొప్పలను వంచినట్లు వంచి వెన్నులను చప్పరించుచున్నవి. అలం. రూపకము. స్వభావోక్తి. ఉపమయు.

క. పొడిచిన కైదువునకుఁ జము
రిడఁ గావల దగ్గికాఁక ♦ యించుక యిడినం
జెడుగట్టుల గ్రుచ్చిన సం
జుడు మంటలఁ దగిలి నెయ్యి ♦ జోటజోట వడియున్. 19

టీ: పొడిచిన కైదువునకున్=ఆ పందులను పొడిచిన ఆయుధములకు; చమురు=నూనె; ఇడగాన్=త్రుప్పపట్టకుండుటకై పూయుట; వలదు = అవసరములేదు; చెడుగట్టులన్=కర్రలవంటి ఇనుప యూచలతో; గ్రుచ్చిన సంజుడు=గ్రుచ్చబడిన మాంసము; అగ్గికాఁకన్=నిప్పసెగయందు; ఇంచుక యిడినన్=కొద్దిగా పెట్టినను; మంటలన్=మంటలందు; తగిలి=తగులుటచే; నెయ్యి=చమురు; జోటజోటవడియున్=ధారగా కారును.

తా: మాంసపుముక్క నిప్పసెగ చూడగానే నూనెకారునంతగా ఆ పందులు బలిసినవని భావము.

తే. వలదు కుక్కల విడువంగ ♦ వలవ దేయ
నడచి మొలపిడియమ్మునఁ ♦ బొడువవచ్చుఁ
బంకము గొరిజ దిగఁబడఁ ♦ బఱవలేవు
మన్ను లీవేళ రేగడి ♦ మన్నులందు. 20

టీ: మన్నులు=ఒకజాతి మృగములు; ఈ+వేళన్ = ఇప్పుడు—వానకురిసినప్పుడు; రేగడి మన్నులందున్=నల్లమన్నులో; పంకమున్=బురదలో; గొరిజ=కాలిగిట్ట; దిగఁబడన్=క్రుంగగా; పఱవలేవు=పరుగెత్తలేవు (కాన) కుక్కలన్=వేటకుక్కలను; విడువంగన్=ఉసికొల్పుటకు; వలదు=అవసరములేదు; ఏయన్=బాణములేయుట; వలవదు; నడచి=మెల్లగా నడచి; మొలపిడియమ్మునన్=మొలలో దోపుకొన్న బాకుతో; పొడువవచ్చున్.

తా. రేగటి మన్నులో వానకురిసినప్పుడు బురదగానుండి గిట్టలు దిగబడినందున మన్నులనెడి మృగములు పరుగెత్తలేకున్నవి. కావున వానిని చంపుటకు కుక్కల నుసికొలుపనక్కరలేదు; బాణములేయనక్కరలేదు. బాకుతో పొడువవచ్చును.

క. పొడ చెదఱి బోదచఱచిన
యొడలులతో నాల్గు రెండు ♦ నొకటియుఁ గ్రంగల్
వెడలిన కొమ్ముల బరువున
నడుగిడఁగా లేవు బలిసి ♦ యందలి దుప్పుల్. 21

టీ: అందలిదుప్పుల్; బలిసి; పొడచెదరి=ఒళ్లంతయు మచ్చలు ప్రాకి; బోదచఱచిన యొడళ్లతోన్=మదించిన శరీరములతో; నాల్గు; రెండును, ఒకటియున్;

ప్రంగల్=చీలికలు; వెడలిన=కల్గియున్న; కొమ్ముబరువునన్=కొమ్ముల బరువుతో; అడుగు+ఇడఁగాలేవు=అడుగు వేయలేవు.

తా: అక్కడి దుప్పులు తెగబలిసి కొమ్ములు పంగలుతీరి బరువెక్కినందున పరుగెత్తలేకున్నవి. అలం. అతిశయోక్తి.

ఆ. చలము లొదవ ముండ్లు ♦ గల ప్రమ్ముఁకుదీములఁ
గెరలి తాఁకి కొమ్ము ♦ లురులఁ దగిలి
వాని లేవ నీడ్చి ♦ కానకే కొనిపోవుఁ
బోతరించి యిట్టి ♦ పోతులచట. 22

టీ: అచటన్; ఇట్టి పోతులు=మగజింకలు; పోతరించి=మదించి; చలములు=మాత్సర్యములు; ఒదవన్=కల్గగా; ముండ్లుకల=ముండ్లున్న; ప్రమ్ముఁకుదీములన్=కొయ్యబొమ్మలను; కెరలి=కోపించి; తాఁకి; కొమ్ములు=తమ కొమ్ములు; ఉరులన్=వలలలో; తగిలి=తగుల్కొని; వానిన్=ఆ బొమ్మలను; లేవన్=లేపుకొని; ఈడ్చి=లాగి; కానకే=అడవికే; కొనిపోవున్=తీసికొనిపోవును.

తా: ఇట్టులను పట్టుటకై ముండ్లున్న కొయ్య యిట్టులను ఉరులొగ్గి వేటకాండ్రు పెట్టగా అవి యా బొమ్మలను తాకి కొమ్ములకు ఉరులు తగుల్కొనగా ఆ బొమ్మలను లేపుకొని అడవులకు కొనిపోవుచున్నవి అవంత బలిసియున్నవి. అలం. అతిశయోక్తి.

ఆ. కప్పువెట్టి వెన్ను ♦ కందమ్ము సమముగాఁ
బొదలి జోళ్లు గట్టి ♦ పోరుచుండి
మలయుఁ గాని పోవు ♦ మానసిఁ బొడఁగన్న
నేమిచెప్ప వాని ♦ యీసు లధిప. 23

టీ: అధిప=రాజా! కప్పువెట్టి=ఒళ్లు నలుపెక్కి; వెన్ను=వీపు; కందమ్ము=మూపును; సమముగాన్; పొదలి=బలిసి; జోళ్లుగట్టి=రెండేసి; పోరుచున్+ఉండి=దెబ్బలాడుచును; మానిసిన్=మనుష్యుని; పొడగన్నన్=చూచినను; మలయున్+కాని=దెబ్బలాడుచుండు నేకాని; పోవు=పారిపోవు; వానియీసులు=వానికోపములు; ఏమిచెప్పన్=ఏమని చెప్పను ? అలం. అతిశయోక్తి.

క. కట్టియఁ జేకొని డేగం
బట్టి యుబుసుపోకఁ బొలము ♦ మట్టినఁ జాలున్
దొట్టిన క్రొవ్వులు ♦ గలయవి
చెట్టడిచినఁ జెటఁ డేమి ♦ చెప్పం బులుఁగుల్. 24

టీ: కట్టియన్=కట్టను; చేకొని=చేతపట్టి; డేగన్=వేటడేగను; పట్టి=తీసికొని; ఉబుసుపోకన్=కాలక్షేపమునకై; పొలము=ఆ యడవిని; మట్టినన్=త్రొక్కినచో; చాలున్=అంతే; పులుఁగులు=పక్షులు; తొట్టిన క్రొవ్వులుగలయవి=తెగ

బలిసినవి; చెట్టు+ఉడిచినన్ = చెట్టును కర్రతో తాటించినను; చేకుఱు = చాపల కొలది (దొరకును) ఏమి చెప్పన్ = ఏమి చెప్పగలను ? అలం. అతిశయోక్తి.

తే. ఉడుము గరిమిడికొక్కు దం ♦ దడియు వెల్ల
యెలుక కల్లెల్క తఱుచును ♦ నేమి చెప్ప
నడవి నెల్లెడఁ జూచిన ♦ నవనినాథ
జల్లెడయుఁ బోలె లాఁగల ♦ నుల్లసిల్లు. 25

టీ. అవనినాథ=రాజా ! ఉడుము=ఉడుములయొక్క; గరిమిడి కొక్కుల దండడియు=పందికొక్కుల తరుచును; వెల్ల యెలుక=తెల్ల యెలుక; కల్లెల్క తఱుచును=రాళ్ళను దొలుచు నెలుకలయొక్క యభివృద్ధిని; ఏమిచెప్పన్=ఏమనిచెప్పను? అడవిన్=అడవిలో; ఎల్లెడన్=అంతటను; చూచినన్ = చూచినచో; లాఁగలన్ = కలుగులతో; జల్లెడయుబోలెన్=జల్లెడవలె; ఉల్లసిల్లును = ప్రకాశించును.

తా. ఆ యడవిలో ఉడుములు, పందికొక్కులు, వెల్లెలుకలు, చిట్టెలుకలు, రాయెలుకలు నెన్నియున్న వనగా అడవి యెక్కడ చూచినను జల్లెడవలె అంతటను కన్నములే యుండునంతగా నున్నవి. అలం. అతిశయోక్తి.

క. అనుటయు మృగయాకౌతుక
మునఁ జిత్తము చెంగలింప ♦ భూధరశృంగం
బుననుండి డిగ్గి నగరికి
ననిమిష కాంతాకుమారుఁ ♦ డరిగె రయమునన్. 26

టీ. అనుటయున్=అని కోయదొర చెప్పగా; మృగయాకౌతుకమునన్=వేట యందలి వేడుకతో; చిత్తము= మనస్సు; చెంగలింపన్=పెరపెరలాడగా; అనిమిష కాంతాకుమారుడు = దేవతాస్త్రీ కొడుకగు స్వరోచి; భూధర శృంగంబుననుండి= కొండశిఖరమునుండి; డిగ్గి=దిగి; నగరికిన్=పట్టణమునకు; రయమునన్ = వేగముగా; అరిగె = వెళ్ళె......

తా. అనుటతో వేటమీఁది వేడుకతో కొండకొమ్ము దిగి నగరికేగె......

వ. నగరు సొచ్చి యచ్చటం గక్ష్యాంతరశాలాంతరాళంబుల నందంద తండతండంబులై ప్రేలు నత్తెంబులం జమురంటు పలల కండంబుల మండితంబులగు నిడుదవెదురు దండెంబుల బర్హిబర్హా నిబద్ధాగ్రంబులై కొమరారు దోరెప్పఁ ద్రాళ్ళతోడం దిరుగుడుల వెడంగువడి వడిదప్పునట్లు త్రాళ్ళం గట్టువడి పొట్ట లదురంగ నిక్కి పరిసెనంబులు వేయునవియును, నపహసిత శార్దూలకుటిలనఖకోటి పాటవంబు లగు త్రోటిపుటంబులం జటక సరటాది జంతుకళేబరంబులం జరణనఖరాంకురంబుల నిఱికి చీఱుచుం గేతునవియును, నాఁడు

నాఁటికిం బాటించి వేఁటకాండ్రదనెఱింగి మేపుమేపుల చమత్కా-
రంబుల నిరాకరించి పీఁకునం దిరిగి తిరిగి యీఁకదీర్చుకొనునవియును,
బద నగ్గలించి కూయుచుం గడుపు నకనకంబడం గనుకట్టుతోడ
మోములు మలంచుచుఁ బంజరస్థితతాదృగ్విధాధార వేణుయష్టు
లకుఁ జట్టుపలు చెదరం బ్రదక్షిణభ్రమణంబులం బరిభ్రమించి
మగుడ నెట్టకేలకు మట్టుకొనునవియును, మేరమీఱం దిన్నయెరల
నన్నుకొని యరగన్ను వెట్టి బోరకడం బొటమరింపం గూరుకుచుం
గుతికిలంబడునవియునునై, పఱుఁగు పలుదెఱంగుల డేగ మొత్తంబు
లను; గుత్తంబులగు మిగుల మెత్తనిజలపోత తోలుపట్టెడను మెడల
నమరం బసుపార్చి కట్టుఁగంబంబులకుం దార్చి బంధించిన కుంద
నంపు గొలుసులు గల్లుగల్లు మనంగ నొడళ్ళు జాడించికొనుచుం గొన
సాగి సోగలై ముంగిస మోరలుం బోనిమోరలు సారెసారెకు నెత్తి
బయలు పసిపట్టుచుఁ గట్టెనుటివాజశాలలం గట్టిన పొట్టేళ్ళకై యాది
గొని సీల్గి కాలుద్రవ్వి ఘనఘనాఘనఘర్ఘర ధ్వానసమధ్వనులు
చెలంగ మ్రోఁగుచునింగిఁ బ్రాఁకుచు నింగలంబులుమియు నయన
గోళంబుల నాభీలంబులై వివృతవదనగహ్వరవిలంబి జిహ్వాపల్లవంబు
లకుం గ్రూరతరదంతకోణకాంతి కలాపంబులం గోరకస్తబక
యోగంబు గల్పించుచు, నల్పేతరగ్రస్తకీలాల పలలజాతగ్రాసంబులు
నెన్నడుము సన్నఁదనంబున నటమిగుల డిగ్గి చనకునికిం గటితటం
బులకంటెం దారె పుటపుట నయ్యోననం దోరంబులగు బోరల గండం
బుల నందంబులు గని బిరుదు [illegible]ంకించి తమ్ము నుపలాలించు పరి
పాలకుల సంస్తవంబులకుం జెవిదార్చి నవం గర్ణకిసలయంబులు
వ్రాలంబడి వెండిగుండులుం బోలెఁ గన్నులపండువులై గండ
భైరవు పూజావారువంబు లన మెండుకొనియుండు జాగిలంబులునుం
గాంచి యందునందును వేఁటకు నుఱవైనవాని నేర్పరించి తెచ్చు
టకు ననుచరుల నీవు నీవని నియమించి తానును నాఖేటకోచిత పరి
పాటి సన్నద్ధుండయ్యె నయ్యవసరంబున. 27

టీ నగరు=కోటను; చొచ్చి=ప్రవేశించి; కక్ష్యా+అంతర=కక్ష్యలలోని; శాలా+అంతరాళంబులన్ = శాలలలో; అందున్+అందున్+అ+అక్కడక్కడ;

తండతండంబులై=గుంపులుగుంపులై; వ్రేలు+ఆత్రంబులను=వ్రేలాడి అత్రము లను; (అత్రములనగా హస్తములు. డేగ వేట చేయువారు వాని గోళ్లు గ్రుచ్చుకొనకుండ చేతికి కవచము తొడిగికొందురు.) చమురంటు=ముట్టినచో జిడ్డగు; పలల ఖండంబులన్=మాంసపుముక్కలతో; మండితంబులగు=అలంకరింపబడిన; నిడుద వెదురుదండెంబులన్=పొడవైన వెదురుదండెంబులందు; బర్హిబర్హ=నెమలి పింఛములతో; నిబద్ధ=కట్టబడిన; అగ్రంబులై=కొనలు కలవై; కొమరారు=అందమైన; దోరెంపుద్రాళ్ళతోడన్=కట్టుదారములతోను; తిరుగుడులన్=తిరుగుటలచే; వెడంగుపడి=బాధపడి; వడితప్పునట్లు=వేగము తగ్గునట్లు; ద్రాళ్ళన్=త్రాళ్ళచే; కట్టువడి=బంధింపబడి; పొట్టలు=డొక్కలు; అదురంగన్=వడకునట్లు; సక్కి=లేచి; పరిసెనంబులు వేయునవియును=పల్టీలు [పల్టీలు] వేయునవియును; (పరిసెనము—డేగలకు మత్తుతగ్గి వేట కుత్సాహము కల్గుటకై వాంతి చేయుటయని కొందరు. ఆ యర్థమున 'పరిసెనము సేయునవి' యని యుండవలెను.) అపహసిత=తిరస్కరింపబడిన; శార్దూల=పెద్దపులుల యొక్క; కుటిల=వంకరయైన; నఖకోటి=గోళ్ళ అంచులయొక్క; పాటవంబులు=బలము కలవి—పులి గోళ్ళకన్న బలమైనవి; అగ్ర త్రోటిపుటంబులన్=దొప్పలవంటి ముక్కు కొనలచే; చటక=పిచ్చుక; సరట+ఆది=తొండ మొదలైన; జంతుకళేబరంబులన్=జంతువుల దేహములను; చరణనఖర+అంకురంబులన్=కాలిగోళ్ళ చివరలతో; ఇటికి=అదిమిపట్టి; చీరుచున్=చీల్చుచు; కేరునవియును=కేకలు వేయునవియును; నాఁడునాఁటికిన్=ఆ రోజున కారోజు; పాటించి=శ్రద్ధతీసికొని; వేఁటకాండ్రు; అదనెఱింగి=ఆకలివేళ తెలిసికొని; మేపు=మేసెడి; మేపుల చమత్కారంబులన్=మేతల నేర్పులను; నిరాకరించి=నిర్లక్ష్యముచేసి; వీకునన్=గర్వముతో; తిరిగి తిరిగి=మాటిమాటికి; ఈకదీర్చుకొనునవియును=రెక్కల చిక్కుల సవరించుకొనునవియును; పదను=మేతసమయము; అగ్గలించి=దాటి; కూయుచున్; కడుపు; సకసకంబడన్=మాడగా; కనుకట్టుతోడన్=కన్ను మూయుటతో; మోములు=ముఖములను; మలంచుచున్=అటునిటు త్రిప్పుచు; పంజరస్థిత=పంజరములోనున్న; కీర=చిలుకలు; శారికా=గోరువంకలు; పారావత=పావురములు; ఆదుల=మొదలైనవాని యొక్క; పలుకులు=కూతలను; ఆకర్ణించి=విని; ఎగసి యెగసి=వానిపైపున కెగిరి యెగిరి; నిజ+అవస్థిత=తామున్న; తాదృగ్విధ=అట్టి; ఆధార=ఆధారములైన; వేణుయష్టులనున్=వెదురుకఱ్ఱలను; చట్టుపలు=రెక్కలు; చెదరన్=తగులునట్లు; ప్రదక్షిణభ్రమణంబులన్=ప్రదక్షిణముగా తిరుగుటచే; పరిభ్రమించి=తిరిగి; మగుడన్=మరల; ఎట్టకేలకున్=చిట్టచివరికి; మట్టుకొనునవియును=కుదురుపడునవియు; మేరమీఱన్=మితిమించునట్లు; తిన్నయొరలన్=తినినయాహారములచే; అన్నుకొని=మత్తుకొని; అరగన్నువెట్టి=మ్రాగన్నుగా; బోరకడన్=రొమ్మువద్ద; పొటమరింపన్=పైకిలేచునట్లు; కూరుకుచున్=నిద్రించుచు; కుతికిలంబడునవియునై=జోగునవియునై; పఱిఁగు=ఒప్పెడి; డేగమొత్తంబులను=డేగలగుంపులను; (ఇంతవరకు డేగలను వర్ణించినాడు. ఇకపై జాగిలములను వర్ణించుచున్నాడు.) గుత్తమ్ములగు=సమములైన; మిగుల మెత్తని=మిక్కిలి మెత్తని; జలపోత=బంగారు

పూతపూసిన; తోలుపట్టెడలు=మెడకుకట్టుగా నేర్పరచితోళ్లు; మెడలన్=కంఠములందు; అమరన్=సరిపడునట్లు; పసుపార్చి=పసుపుతో స్నానము చేయించి; కట్టుగంబంబులకున్=కట్టురాళ్ళకు; తార్చి=దగ్గరగా చేర్చి; బంధించిన=కట్టిన; కుందనము+గొలుసులు=బంగారు గొలుసులు; గలుగల్లుమనంగన్=గల్లుమని మ్రోయగా; ఒడళ్లు=శరీరములు; జాడించుకొనుచున్=దులుపుచు—సాగదీసికొనుచు; కొనసాగి=చివరలుచాచి; సోగలై=పొడవై; ముంగిసమోరలుంబోని=ముంగిసల ముట్టెలవంటి; మోరలు=మూతులను; సారెసారెకున్=మాటిమాటికి; ఎత్తి; బయలు=వెలుపలనున్న; పసి పట్టుచున్=వాసన చూచుచు; కట్టెదుటివాజిశాలలన్=ఎదురుగానున్న గుఱ్ఱపుశాలలలో; కట్టినపొట్టేళ్ళకై=కట్టినగొఱ్ఱెలకై; ఆదిగొని=పొంచి; నీల్గి=ముందుకుసాగి; కాలుద్రవ్వి=కాళ్ళతో నేలనుగీరి; ఘన=గొప్పదైన; ఘనాఘన=మేఘములయొక్క; ఘర్ఘరధ్వాన=పెద్దయురుములతో; సమ=సమమైన; ధ్వనులు=మ్రోతలు; చెలగఁగన్=హెచ్చుగా; మ్రోగుచున్=మొరుగుచు; నింగిన్=పైకి; ప్రాకుచున్=లేచుచు; ఇంగలంబులు=నిప్పులు; ఉమియు=క్రక్కెడి; నయన గోళంబులన్=కన్నులచే; ఆభీలంబులై=భయంకరములై; వివృత=తెరువబడిన వదనగహ్వర=నోటినుండి; విలంబి=వ్రేలాడు; జిహ్వా=నాలుకలనెడి; పల్లవంబులకున్=చిగుళ్ళకు; క్రూరతర=మిక్కిలికఠినమైన; దంతకోణ=పళ్ళకొనలు; కాంతికలాపంబులన్=కాంతిసమూహములచే; కోరకస్తబక యోగంబు=మొగ్గల గుత్తుల కలయికను; కల్పించుచున్=కల్గజేయుచు; ఆత్వేతర=మిక్కిలి; గ్రస్త=తినబడిన; కీలాల=రక్తముతో కూడిన; పలలజాల=మాంసములయొక్క; గ్రాసంబులు=ఆహారములు; నెన్నడుముసన్నదనంబునన్=నడుముయొక్క సన్నదనముచే; ఆటిమిగులన్=నడుముమించి; డిగ్గిచనక+ఉనికిన్=దిగివెళ్ళకుండుటచే; కటితటంబులకంటెన్=పిరుదుల ప్రక్కల కన్నను; తారే=తామే—రొమ్ములే; పుటపుటనయ్యెన్=బలిసెను; అనన్=అనునట్లు; తోరంబులగు బోరలన్=స్థూలములగా నున్న రొమ్ములచే; కందంబులన్=మూపులచేతను; అందంబులన్=మూపులచేతను; అందంబులుకని=అందగించి; బిరుదులు=గొప్పదనములను; అంకించి=చెప్పి; తమ్మున్=కుక్కలను; ఉపలాలించు=బుజ్జగించెడి; పరిపాలకుల=పెంచెడివారి, సంస్తవంబులకున్=పొగడ్తలకు; చెవిదార్చెనన్=చెవియొగ్గెనన్నట్లు; కర్ణకిసలయంబులు=చిగుళ్ళవంటి చెవులు; వ్రాలంబడి=వ్రేలపడి; వెండిగుండులంబోలెన్=వెండిగుండ్లవలె; కన్నులపండువులై=కంటికింపై; గండభైరవదేవునియొక్క; పూజావారువంబులు=పూజకైన గుఱ్ఱములు; అనన్=అనునట్లు; మెండుకొనియుండు=నిండుగానున్న; జాగిలంబులన్=వేటకుక్కలను; కాంచి=చూచి; అందునందునన్=తెగలలోను; ఉఱవైనవానిన్=సమర్థులైనవానిని; ఏర్పరించి=ఎంచి; తెచ్చుటకున్=తెచ్చుటకై; అనుచరులన్=భటులను; నీవునీవని=పేరు పేరు వరుసల; నియమించి=ఆజ్ఞాపించి; తానును=స్వరోచియు; ఆఖేటక=వేటకు; ఉచిత=తగిన; పరిపాటిన్=క్రమముతో; సన్నద్ధుండు=సిద్ధమైనవాడు; అయ్యెన్, ఆ+అవసరంబునన్=అప్పుడు...అలం. స్వభావోక్తి, ఉపమ, ఉత్ప్రేక్ష, రూపకములు.

సీ. పచ్చని హురుమంజి ♦ పనివాగె పక్కెర
పారసిపల్లంబు ♦ పట్టమయము
రాణ నొప్పారు పై ♦ తాణంబుసింగిణి
తళుకు లకోరుల ♦ తరకసంబు
మిహీపసిండిపరుంజు ♦ మొహదా కెలంకుల
తావు గుజ్జరిసేత ♦ కేవడంబు
డా కెలంకున సిరా ♦ జీ కరాచురకత్తి
కుఱంగటఁ గ్రొవ్వాఁడి ♦ గొఱకలపొది
గీ. పీలిటించె తలాటంబు ♦ బేరజంబు
మణుల మొగముట్టు పన్ని సా ♦ హిణి యొకండు
కర్త యెదుటికిఁ గొనివచ్చె ♦ గంధవాహ
బాంధవం బగు నొక మహా ♦ సైంధవంబు. 28

టీ : పచ్చని=పసుపువన్నెగల; హురుమంజిపని=హురుమంజి యను దేశమున చేయఁబడు త్రాళ్ల తాపటములు చేసిన; వాగె=కళ్లెము; పక్కెర=కవచము(?); పట్టమయము=పట్టుతో తయారైన; పారసిపల్లంబు=పారసీకదేశపు గంతయు; రాణన్=అందముగా; ఒప్పారు=ఉన్న; పైతాణంబుసింగిణి=పైతాణదేశపు ధనుస్సును; తళుకు=మెరయు; లకోరుల=క్రూరబాణముల; తరకసంబు=అమ్ముల పొదియును; మిహీ=వన్నె హెచ్చిన; పసిండి=బంగారుతో చేసిన; పరుంజు=పిడికల్గిన; మొహదా=అడ్డకత్తియు; కెలంకులతావు=ఆ కత్తిప్రక్కన; గుజ్జరిసేత=గుజరాతిదేశపు పని చేసిన; కేవడంబు=కేడెమును; డాకెలంకునన్=ఎడమవైపున; సిరాజీ=సిరాజీదేశపు; కరాచురకత్తి=వాడిగైన బాకును; కుఱంగటన్=ముందు; క్రొవ్వాడి గొఱకలపొది=క్రొత్తగా పదును పెట్టిన చిన్న యీటెల పొదియును; పీలికుంచె తలాటంబు=పికిలిపిట్ట యీకలకుచ్చు తురాయియును; బేరజంబుమణుల=కృత్రిమమణులయొక్క; మొగముట్టు=ముఖపట్టును; పన్ని=అమర్చి; సాహిణియొకండు = ఒక గుఱ్ఱపువాడు; గంధవాహబాంధవంబగు=గాలికి చుట్టమైన-సమమైన; మహాసైంధవంబు=పెద్ద గుఱ్ఱమును; కర్తయెదుటికిన్=రాజునెదుటకు; కొనివచ్చెన్=తీసికొనివచ్చెను. అలం. స్వభావోక్తి.

ప. తెచ్చుటయు నిచ్చ మెచ్చి మ
రుచ్చటులకురంగరయ ని ♦ రోధిస్యద గ
ర్వోచ్ఛం బగు నత్తేజి సు
హృచ్చక్రం బలర వేగ ♦ యెక్కి వెడలినన్. 29

టీ : తెచ్చుటయును=అతఁడట్లు గుఱ్ఱమును తేగా; ఇచ్చన్=మనస్సులో; మెచ్చి; మరుత్ = వాయుదేవునియొక్క (వాహనమైన] చటుల = సమర్థమైన;

కురంగ=లేడియొక్క; రయనిరోధి=వేగమును నిరోధింపగల; స్యదగర్వ=వేగము వలని అహంకారముచే; ఉచ్చంబగు=గొప్పదైన; ఆ+తేజిన్ = ఆ గుఱ్ఱమును; సుహృత్+చక్రంబు=స్నేహితుల బృందము; అలరన్=సంతోషింపగా; వేగ=వెంటనే; ఎక్కి; వెడలినన్=బయల్దేరగా...అలం. ఉపమ.

చ. జడలు మలంచి చౌళ్లెముగ ♦ సన్నపుఁబాగ లడంగఁ జుట్టి చ
ల్లడములు పూని మీఁదఁ బది ♦ లంబుగఁ గట్టిన మట్టికాసెలం
బిడియములంటఁ దోఁపి పృథు ♦ భీషణబాహుల సాళువంబులన్
దడవి కెరల్చుచుం జనిరి ♦ నాథునిమ్రోల నృపాలనందనుల్. 30

టీ: నృపాలనందనుల్=రాకుమారులు; జడలు=జడలుగా అల్లిన జుట్టులను; మలంచి=పైకిచుట్టి; చౌళ్లెముగన్=మెలిచుట్టగా; సన్నపుఁబాగలు=కోరపాగలు; అడంగన్=ఆ జడచుట్టల లోపల నణగునట్లు; చుట్టి; చల్లడములు=లాగులు; పూని=కట్టుకొని; మీఁదన్=వాటిపై; పదిలంబుగన్=గట్టిగా; కట్టినమట్టికాసెలన్=బిగువుగా కట్టుకొన్న కాసెకోకలందు; పిడియములు=బాకులను; అంటన్+తోఁపి=లోపలికి దోపి; పృథు=పెద్దవైన; భీషణ=భయంకరమైన; బాహుల=చేతుల మీఁది; సాళువంబులన్ = డేగలను; తడవి=నిమిరి; కెరల్చుచున్ = కోపింప జేయుచు; నాథునిమ్రోలన్=రాజైన సరోచికి ముందర; చనిరి=వెళ్ళిరి.

తా: స్వరోచి గుఱ్ఱమునెక్కి బయల్దేరగానే తక్కిన రాకుమారులు జడలు పైకి కట్టుకొని, అవి యణగునట్లు సన్నని పాగలు చుట్టుకొని, లాగులు తొడిగి, వానిపై నడ్డికి కాసెకోక చుట్టి బాకులను దోపి, చేతులపై నెక్కించుకొన్న డేగలను నిమురుచు రాజు ముందర నడువసాగిరి:

సీ. ఇవి కంఠపాశంబు ♦ లింత డుస్సినమీఁదఁ
బడి దిశాకరి నైనఁ ♦ గెడపఁజాలు
నివి మింటఁ బఱచు పక్షీంద్రుఁ జూపిన నీడఁ
బడివాలునం దాఁకఁ ♦ బఱవఁజాలు
నివి గాలి కనిన మూ ♦ క వరాహదనుజేంద్రు
నైన జుట్టెంటిలో ♦ నాఁగఁ జాలు
నివి కాటుకొల్పిన ♦ వృద్ధకూర్మము వీఁపుఁ
జిప్పైన నెఱచి కై ♦ చింపఁ జాలు
గీ. నసఁగ ఘుర్ఘురగతగర్త ♦ జనితభూరి
భూభృదురుబిలభరిత భా ♦ భా భయంక
రార్భటీదీర్ణదిగ్భిత్తు ♦ లగుచుఁ జెలఁగె
సరిపెణలఁ బట్టి తెచ్చిన ♦ జాగిలములు. 31

టీ : ఇవి=ఈ కుక్కలు; కంఠపాశంబులు=మెడత్రాళ్ళు; ఇంతవుస్సినన్=కొంచెమువిదలించినచో; దిశాకరినైనన్=దిగ్గజమునైనను; కెడపఁజాలున్=చంప జాలును; ఇవి; మింటన్=ఆకాశమందు; పఱచుపక్షిరాట్టునన్=పరుగెత్తెడి గరుత్మంతుని; చూపినన్=చూపించినను; వాలుసందాకన్=క్రిందికి వాలువరకు; నీడబడిన్=అతని నీడనుబట్టి; పఱవఁజాలున్=పరుగెత్తగలవు; ఇవి; గాలిగనినన్=వాసన తగిలినను; మూపవరాహదనుజేంద్రునైనన్=ఆడవిపంది రూపుతాల్చిన రాక్షసునైనను; జుట్టెంటిలోనన్=లోడితెకు దూరములోనే; అంటఁజాలున్=అపగలవు; ఇవి; కొట్టు కొలిపినన్ = కరచుట కుసికొల్పినచో; వృద్ధకూర్మను = ఆదికూర్మముయొక్క; వీఁపుజిప్పైనన్=చిప్పవంటి వెన్నెముకనైనను; ఎఱచికై=మాంసమునకై; చింపఁజాలున్=చినుగునట్లు చేయగలవు; అనఁగన్=అనునట్లు; ఘుర్ఘుర = గరగరమను; గళగర్త=గొంతునుండి; జనిత=పుట్టిన; భూరి=ఎక్కువైన; భూభృత్=పర్వతములయొక్క; ఉరు=పెద్దవైన; బిల=గుహలయందు; భరిత=నింపబడిన; భౌభౌ భయంకర+ఆర్భటీ=భౌభౌ అను భయంకర ధ్వనులచే; దీర్ణ=బ్రద్దలైన; దిగ్భిత్తులగుచున్=దిక్కులను గోడలు కలవగుచు; సరిసేనలన్=గొలుసులచే; పట్టి తెచ్చిన=పట్టుకొని తెబడిన; జాగిలములు=వేటకుక్కలు; ఔలఁగెన్=ఒప్పెను.

తా : 'ఇవి దిగ్గజములనైనను చంపగలవు. గరుత్మంతునైనను క్రిందికి వ్రాలువరకు నీడబట్టి పర్వెత్తగలవు, మూకొసుమునైనను ఒంటివాసన తెలిసికొని వెన్నాడ గలవు. కొట్టువేయుమందుమా ఆదికూర్మము వీపు చిప్పనైనను చీల్చగలవు' అనునట్లుగా కొండగుహలు మారుమ్రోగునట్లు భౌభౌ అని మొరుగుచు కుక్కలు చూడ నొప్పినవి.

చ. పులియఁడు బూచిగాఁ డసుర ♦ పోతులరా జనుమంతిగాఁడు చెం
గలువ సివంగి భైరవుఁడు ♦ గత్తెర సంపఁగి వెండిగుండు మ
ల్లెలగుది వాయువేగి చిటి ♦ లింగఁడు సాల్వఁడు వత్సనాభి యే
కలములమిత్తి గబ్బియనఁ ♦ గాఁ గలవాని గ్రహించి యుద్ధతిన్.

టీ : ఇందులోని పులియడు మొదలైనవి వేటకుక్కల పేర్లు ఈ పేర్లుకల కుక్కలను; గ్రహించి=పట్టుకొని; ఉద్ధతిన్=గర్వముతో 'అరిగిరి' అని ముందుతో అన్వయము.

ఉ. కట్టిననీలిదిండ్లు సెల ♦ కట్టియవిండ్లును విండ్లగాసెనల్
చుట్టి నొసళ్ళపై నిడిన ♦ జుంజుఱుఁబల్లసిగన్ గటీతటిన్
బెట్టిన మోటకత్తులును ♦ చేనులఁ గార్కొను కప్పు లేర్చి చేఁ
బట్టిన వేఁటయమ్ములును ♦ బాగగువాగురికుల్ మహోధ్వనిన్.

టీ : కట్టిననీలిదిండ్లు=నడుమునకు బిగియకట్టుకొన్న నల్లని దట్టీలు; సెలకట్టియ దిండ్లును=సెలను కర్రలధనువులును; విండ్లగాసెనల్=ధనువులు పెట్టుకొను ఒఱ

లును; చుట్టి; నొసట్లపైన్+ఇడిన=నొసటిమీదికి పడునట్లు పెట్టుకొన్న; జుంజురు =చింపిరియైన; పల్లసిగల్=ఎఱ్ఱనిజుట్టును; కటితటిన్=మొలకు వెనుక ప్రక్కను; పెట్టిన మోటుకత్తులును=పెట్టుకొన్న పెద్దకత్తులును; మేనులన్=దేహములందు; కారొక్కొనుకప్పులు = చీకట్లుగానున్న నల్లరంగులును; ఏర్చి=ఏచి; చేబట్టిన వేట యమ్ములును = పుచ్చుకొన్న వేటకు పనికివచ్చు బాణములును; బాగగు = సొంపుగానున్న; వాగురికుల్=వేడకాండ్రు; మహాధ్వనిన్ = పెద్దచప్పుడుతో (గట్టిగా మాట్లాడుచు)......అలం, స్వభావోక్తి.

సీ. సట లెత్తుకొని యొత్తు ♦ కిటినైన మాటూస
పడియేయఁ బొడుతు నీ ♦ పాద మాన
కలగుండువడఁ జెండు ♦ కరినైన జెవి పట్టి
బలిమిమైఁ దెత్తు నీ ♦ పాదమాన
సెలనెప్పకొని రొప్పు ♦ పులినైనఁ బీడించి
పడవైతు జొచ్చి నీ ♦ పాదమాన
తెరఁదూఱి వెఱఁబాఱు ♦ గురుపోతుపైనైనఁ
బడి యెక్కి పొడుతు నీ పాదమాన
గీ. యితర దుర్బలమృగపంక్తు ♦ లేమిలెక్క-
కండగరువంపుమాటలు ♦ గావు సుమ్మ
చూడు మమ్మని పంతంబు ♦ లాడుకొనుచు
నవ్వరూధినిసుతుఁ గొల్చి ♦ యరిగి రపుడు. 34

: సటలు=మెడమీఁదిజుట్లు; ఎత్తుకొని = నిక్కించుకొని; ఒత్తుకిటినైనను = త్రోసికొని వచ్చు పందినైనను; మాటూ = చాటుగా పెట్టియుంచు మానిసి బొమ్మను; ఆసపడి=కోరి; ఏయన్ బాణము లేయను; పొడుతున్ = ఎదురుగా వెళ్ళి పొడుతును; నీ పాదము+ఆన=నీ పాదములతోడు; కలగుండువడన్=కలత పడునట్లు; చెండు=ఎగురగొట్టునట్టి; కరినైనను=ఏనుగునైనను; చెవిపట్టి; బలిమిమైన్=బలాత్కారముగా; తెత్తున్; సెలన్=సెలయేటిలో; నెప్పకొని=పొదు చేసికొని; రొప్పు పులినైనన్=కోపముతో గాండ్రించు పెద్దపులినైనను; చొచ్చి= దగ్గరగా వెళ్ళి; పీడించి=బాధించి; పడవైతున్=క్రిందికి పడవేయుదును; తెరదూఱి =తెరనుండి బయటికి వెళ్ళి; వెఱన్=భయముతో; పాఱు=పరుగెత్తునట్టి; గురుపోతునైనన్ = గవయమృగముమీదనైనను; పడి; ఎక్కిపొడుతున్; ఇతర=మిగిలిన; దుర్బల=బలములేని; మృగపంక్తులు=మృగముల గుంపులు; ఏమిలెక్క ? కండగరువంపుమాటలు=కండబలిసి చెప్పు గర్వపుమాటలు; కావుసుమ్మ=కావు సుమా ! మమ్మన్; చూడు=వేటలోచూడుము; అనిపంతంబులు=ఒకరికంటె నొకరెక్కువగా బీరములు; ఆడుకొనుచున్=పల్కుచు; ఆ+వరూధినిసుతున్= ఆస్వారోచిని; కొల్చి=సేవించి; అరిగిరి=వెళ్ళిరి; అపుడు...అలం. కావ్యార్థాపత్తి.

ఆ. మువ్వ గదల నత్తె ♦ ములనుండి యెగురుచుఁ
బదనుమీఱ నెరల ♦ వెదకు డేగ
పదువు పట్టి దండ ♦ పాణులై నడచిరి
విభుని గెడల డేగ ♦ వేటగాండ్రు. 35

టీ : డేగ వేటగాండ్రు=డేగలతో వేటాడెడివారు; మువ్వ=కాలికికట్టిన మువ్వ; కదలన్=కదలునట్లు; అత్తెములనుండి=హస్తకవచములనుండి; ఎగురుచున్=పైకెగురుచు; పదను=మేతవేయు సమయము; మీఱన్=మించగా; ఎరలన్=తిండులను; వెదకు డేగపదువు=డేగలగుంపును; పట్టి=పట్టుకొని; దండపాణులై=చేత కఱ్ఱలుపూని; విభుని గెడలన్=రాజుప్రక్కలందు; నడచిరి. అలం. స్వభావోక్తి.

ఆ. గూనివీఁపు లదుర ♦ గొణఁగి తిట్టుచు నేకుఁ
గఱచినట్టికుక్క ♦ గండ్లనంగ
మూఁతినరపమీస ♦ ములబోయముదుసళ్ళు
పందివలలమోచి ♦ పఱచిరపుడు. 36

టీ : గూనివీపులు=ముందుకు వంగినవీపులు; అదురన్=వణకగా; గొణఁగి=పైకి వినపడనట్లు; తిట్టుచున్=(అధికారులను) తిట్టుచు; ఏకు=దూదిచుట్టను; కఱచినట్టి=నోటకరచిన; కుక్క గండ్లు+అనంగన్=పోతుకుక్కలా యనునట్లు; మూఁతి=మూతిమీది; నరపమీసముల=నెరచిన మీసములుకల; బోయముదుసళ్లు=ముసలిబోయలు; అపుడు; పందివలలు=పందులను పట్టుకొనుట కుపయోగించు వలలను; మోచి=మోయుచు; పరచిరి=పరుగెత్తిరి. అలం. స్వభావోక్తి, ఉత్ప్రేక్షయు.

వ. ఇట్లరిగి యమ్మహారణ్యంబు సొచ్చి విచ్చలవిడి నచ్చటం బచ్చికబయళ్ళ మచ్చిక లచ్చుపడం దటిచ్చటులంబగు లోచనప్రభా పటలంబు దిక్తటంబులం బర్వఁ దాఱుమాఱుపడనిడికొనిన మొగంబులతో నేణీజిహ్వాపల్లవోల్లిహ్యమానాంగంబులగు సారంగంబుల ఖురళికా రంగంబు లనం గనుపట్టు చెలికపట్టులును, బిట్టెసంగు నాఁకటం దట్టువడి పొట్టకై పుట్టకూటికిం జీమలకుం జెదలునకు నెలుంగులు గుల గులం బుట్టలు నిశితనిజనఖరకులిశకోటులం గోరాడ నాదండ గాచుకొని యుండి వెడలిచను విషవిస్ఫురద్భుజంగంబుల నల్గడం గబళించి గెంటకుండ దంటు చప్పరించుగతిం జప్పరించుచు నొండొంటికిం బేరంబులు వాటికుప్పించి తప్పించుకొను దుప్పుల ఖురజరజశ్ఛటల నెసకమెసంగు మసమసకల మఱుంగువడియుండు గండోపలంబులును, పరి

హసితసితేతర పాషాణపాటవంబు లగువిషాణపరిఘంబు లొండొంటికిం దాఁకి కఠిల్లు పెఠిల్లుమనం బోరు కారుపోతుల కోలాహలంబులం బ్రతి శబ్దంబు లీనుకోనలును మద మొదవ నెదపదనునం బొదలు పెట్టలకుం జుట్టంబులై చిల్లరసలుగులం బిల్లలం జుల్లరంబులసాగనిచ్చి గమికి వెనుకయై మలయుచు బిఱుందం దిరుగు చిరుగున్నలకు వెన్నాడు తోఁడేళ్ళ సివంగులం దిరిగి తిరిగి మొత్తి పోనొత్తి చరియించు నేక చరంబుల ఘుర్ఘురధ్వానంబుల ఘూర్ణమానంబు లగుపరిగపక్కెపలు మేరు రేఁగు వేముపులుగుడు గురివెంద యూముఁ గేదంగి మోదు గారు కోరింద కనుము కానుగు మొదలగు పొదలం బొడువగు నానావిశిన పాదపకలాపంబులును, మాటిమాటికి మానిసికాఱు మఱఁగి తెరువులు కాచికాచి డగ్గుత్తికపడం దినుపెద్ద పొలవలనం బుటపుటనై త్రుప్పళ్లు డుళ్ళి క్రుళ్ళి గంతులిడు గబ్బిబెబ్బులులం నలఁగుడుల దొడ్లజాగం బులు మంత్రించి పొరకదిగిచిన నీరుమే ఫుడిగి గిరులు క్రక్కదల హాపోవుచుం దిరిగితిరిగి వాకట్టు విడచినప్పుడు దప్పికై పాఱి సెలయేటి ఱెంకులం బాఱిమ్ములు ఱొమ్ముకెలంకులంగాఁడ గాండ్రుగాండ్రు మని రొప్పి నొప్పి కుప్పరంబుగా వియత్తలంబునకు విల్లెత్తు పొడవు నెగసి నెత్తురులు గ్రక్కుచుఁ గూలుక్రోల్పులుల ఘుర్ఘురధ్వనుల గుండియ లవిసి కలగుండువడు కారండవంబుల పక్షపుటపటాత్కారం బుల బోరుకలంగు సెలయేటిఱెంకులును, మేఁత వెంబడిం బొలము పల్లంబులం దిరిగితిరిగి వెంట్రుకలు వెట్టు పెంటపట్టునకు వచ్చి యచ్చటం గ్రుచ్చి కానరాకుండ మునుమున్న మృగయుండు బిసయొడ్డి సంఘటించిన కాలిబోనులంబడి బెగడక యద్దారు వీడ్చికొని యీర ములఁ దఱియంబడి యవ్వాలికై వెడలి చనలేక గడసి తన్నుకొను మన్ను మెకంబుల యాక్రందనంబులం గ్రందుకొను విషమప్రదేశంబు లును, జిఱుతగండ్లగమిచేత దైవికంబున డాప్రక్క మీఁదువడ దాటు వడి యవిగొంతు క్రొన్నెత్తురు గ్రోలి విడిచి చన మార్మ్రోడలు వడి మశకవనదంశమ్ములు మూఁగ మాగంబాఱిన కొండగొఱియ ముఱు గుడు బొందులకు సందడించు కంకగృధ్రావళుల మొల్లంబుల ముసుంగుపడు పల్లఁబులును, మేయుతఱి వీఁ పెక్కి ఱేఁచొకటి మూపు రంబు కరచి కరచి యెఱచి పడవైవం దోడి యొకటి రెండు మూఁడు

వెనుక ముందఱ నందందఁగాళ్ళం బెనఁగుచు నత్తునక లేటి యేటి తినఁగా వెడలినయెడ మండుతద్వేదనకుం గాక మట్టలెత్తుకొని యెత్తుగల పొదరుటడవులు చొరంబాఱు పిడికడిలికదుపు నురవడికి విఱిగిపడిన విటపివిటపంబులం దదుకు పొడిచినగతినొండు నెడలును, బదులు పదులు నూఱులు నూఱులు వేలువేలు గుములుగట్టి దట్టం బగు నెయ్యంబున వెనురు బియ్యంబు లొండొంటికొసంగఁ గరివర కరేణువులు వంప ముంపుచెడి యిట్టట్టు తిట్టలగుజిట్టల సంకటంబులగు డొంకలు, నీక్షించి హర్షించి యెక్కుడుఁదమి నొక్కయెడ నడుగు వెడలనిఱెంకిఁ గని వాఱుగవులునకు మొకము దిగదని యెన్ని మన్ను దూర్పెత్తించి గాలి పరికించి దిగువదెస ద్రొడ్డవల పన్ని యెగువ పొలిమేర బారాదియగు దూరం బేఁగఁ బోగువాఱించి యత్తాణ వల మోవం దెరలెత్తి యెత్తిన తెరఁ దుత్తుమురుగాఁజించుకొని పాటీనం బోనీక బారిసమరుటకు వలచుట్టునుం జెట్టుదండ గొని నిలువ నలువు గల పుళిందులఁ గొందఱ నిలిపి యమ్మందిపిఱుంద జాగిలంబులతోడ వాగురికుల నిలువ నియమించి తెరలకు లోనగువాని నందుఁ బడం గొట్టించియు గట్టు వెంటదట్టంబుగాఁ బ్రజ నెక్కించి మఱికలయ గహనతలంబున నెల్లం బెల్లుగా విల్లువేఁటకు నేటుదప్పని మేటివిలు కాండ్ర మృగములు వెలువడుటకు హరితచ్ఛదచ్ఛటావృతశిరః కటి ధనుష్కోటులై కొట్టుకొనిం జూపెట్టుకొని యెదురుమాటలు గాకుండ నుండి చెదరి పారదెరువులం బఱవకుండ నీరముల సందుసందులం దమ తమ కట్టినమోట కత్తుల నొండొండఖండితంబులగు మండగల కంప మండలు ద్రోచి మునుములం గనుమలొనరించుకొనంబంచి తాను నొక్కొక్కయెడం బాదచారియు నొక్కొక్కయెడఁదురగాధిరూఢుం డును నై యెల్లెడల మెలంగుచుం గూతలెగయఁబణవమృదంగదుందుభి ప్రముఖతూర్యంబులు గొట్టించియు గాహళులఁ వట్టించియు నగ్ని యంత్రంబులు ముట్టించియు రొద మిన్ను ముట్టంజోపు వెట్టించిన. 37

టీ : ఇట్లు; అరిగి; ఆ+మహారణ్యంబు=ఆ కోయ చెప్పిన యడవిని; చొచ్చి =ప్రవేశించి; విచ్చలవిడిన్=ఇష్టమువచ్చినట్లు; అచ్చటన్; పచ్చికబయళ్ళన్= పచ్చగడ్డి పెరిగిన బయళ్ళయందు; మచ్చికలు=చనవులు; అచ్చుపడన్=స్పష్టపడు నట్లు; తటిత్+చటులంబు+అగు = మెరపువలె చంచలమైన; లోచన = కన్నుల యొక్క; ప్రభాపటలంబు=కాంతిసమూహము; దిక్తటంబులన్=దిక్కులకొనలందు;

పర్వన్=వ్యాపించగా; తాఱుమాఱుపడన్=అటునిటుగా; ఇడిన=పెట్టుకొన్న; మొగంబులతోన్=ముఖములతో; ఏణీ=ఆడుతేళ్ళయొక్క; జిహ్వాపల్లవ=చిగుళ్ళవంటి నాలుకలచే; ఉత్+లిహ్యమాన=పైకి నాకబడుచున్న; అంగంబులగు=దేహములుకల; సారంగంబుల=లేళ్ళయొక్క; ఖురళికారంగంబులనన్=గరిడీసాలలోయన్నట్లు; కనుపట్టు=చూపట్టెడి; చెలికపట్టులు=బీళ్లు (అలం. స్వభావోక్తి, ఉత్ప్రేక్షయు) బిట్టు+ఎసంగు+అకటన్=అంతకంతకు పెరిగెడి యాకలిచే; తట్టువడి=డీలాపడి; పొట్టకై=తిండికై; పుట్టకూటికిన్=చీమలపుట్టలను కూటికోసము; చీమలకున్=చీమలకై; చెదలకున్=చెదలకై; ఎలుఁగులు=ఎలుగుబంట్లు; గులగులన్=గులగులమనుచు; నిశిత=వాడియైన; నిజనఖరకులిశ=తమవజ్రములవంటి గోళ్ళయొక్క; కోటులన్=కొనలతో; కోరాడన్=మట్టిచెదరగొట్టగా; ఆదండన్=ఆ పుట్టలమొదట; కాచుకొనియుండి=కనిపెట్టియుండి; వెడలి=బయటికివచ్చి; చను=వెళ్లెడి; విషవిస్ఫురత్=విషముచే ప్రకాశించు; భుజంగంబులన్=పాములను; నల్గడలన్=నాల్గుదిక్కులందును; కబళించి=నోటపట్టి; గెంటకుండన్=కదపకుండునట్లు; దంటు=ఎండుచొప్ప కఱ్ఱను; చప్పరించుగతిన్=నములునట్లు; చప్పరించుచున్=నములుచు; ఒండొంటిన్=ఒకదానిపై నొకటి; పేరెంబులు వాఱి=పరుగులెత్తి; కుప్పించి=పైకెగిరి; తప్పించుకొను; దుప్పుల=దుప్పుల యొక్క; ఖురజ=గిట్టలనుండి పుట్టిన; రజః+ఛటలన్=ధూళిపరంపరలచే; ఎసకమెసంగు=ఎక్కువగుచున్న; మసమసకలన్=చిరుచీకట్లతో; మఱుంగువడి=చాటుననుండి; ఉండుగండ+ఉపలంబులుఁ=ఉండెడి పెద్దరాళ్లుఁ—ఎలుగుబంట్లు చీమలపుట్టల నూఁకుటకై కాళ్ళగోళ్ళతో పుట్టలను త్రవ్వుచుండగా వెలికివచ్చి బుసకొట్టెడి పాములను పొంచియుండి తిని బలిసిన దుప్పులు పోరుచుండగా వాటి కాళ్ళ రాపిడికి పిండియై పైకి లేచిన పరాగములో పెద్దపెద్ద రాళ్లు కప్పఁబడుచున్నవని భావము. అలం, స్వభావోక్తి, ఉపమ; పరిహసిత=పరిహసింపబడిన; సితేతర=నల్లని; పాషాణపాటవంబులగు=రాళ్ళయొక్క గట్టితనము కలవగు; విషాణపరిఘంబులు=గుదియలవంటి కొమ్ములను; ఒండొంటిన్=ఒకదానితో నొకటి; తాఁకి=తగిలి; పోరు=దెబ్బలాడు; కారుపోతుల=అడవి దున్నలయొక్క; కోలాహలంబులన్=హడావిడులచే, ప్రతిశబ్దంబులు=ప్రతిధ్వనులను; ఈను=పుట్టించు; కోనలును=కొండల సందులను—కారెనుబోతులు రాళ్ళవంటి కొమ్ములతో దెబ్బలాడుచుండగా కొండ సందులనుండి ప్రతిధ్వనులు వచ్చుచున్నవి. అలం. స్వభావోక్తి, ఉపమయు. మదము=యౌవనగర్వము; ఒదవన్=కల్గునట్లు; ఎదపదనునన్=కామోద్రేకము కల్గినపుడు; పొదలు పెట్టలకున్=ఉద్రేకము కల్గిన ఆడుపందులకు; చుట్టంబులై=తగులాటము కలవై; చిల్లర సలుగులన్=సామాన్యమైన పందులను; పిల్లలన్=చిన్నపిల్లలను; చుల్లరంబులన్=ఎడపిల్లలను; సాగనిచ్చి=పోనిచ్చి గమికిన్=గుంపునకు; వెనుకయై=వెనుకనుండి; మలయుచున్=పెనగులాడుచు; పిఱుందన్=వెనుక; తిరుగు చిఱుగున్నలన్=తిరిగెడి చిన్నపందులకై; వెన్నాడు తోడేళ్ళన్=వెన్నంటివచ్చు తోడేళ్ళను; సివంగులన్; తిరిగి తిరిగి=పలుమారు వెనుకకు తిరిగి; మొత్తి=కొట్టి; పోనొత్తి=పోవునట్లు తరిమి; చరియించు=తిరిగెడి;

ఏకచరంబుల=అడవి పందులయొక్క; ఘుర్ఘురధ్వానంబులన్=గురగురలతో; ఘూర్ణమానంబులగు=తిరిగెడి; పరిగె, పక్కె; పలుమేర రేగు, వేము, పుల్లగుడు, గరివెంద, ఈఁదు, గేదంగి, మోదుగు, ఔరు, కోరింద, కసివు, కొసుగు; మొదలగు=మొదలైన; పాదపలన్=చెట్ల–తీగలచే; పొదవగు=వ్యాప్తమైన; నానా=పలురకములైన; విపిన–అడవిలోని; పాదపకలాపంబులను=చెట్లగుంపులను–వయసువచ్చి కామోద్రేకము పెరిగినందున, ఎదపోయిన ఆడుపందులను వెన్నాడి, పిల్లలను ముందు పోనిచ్చి వెంటిపందుల వెనుక వచ్చు చిన్నపిల్లలకై వచ్చు తోడేళ్ళను, సివంగులను తరుముచు గురగుర ధ్వనులు చేయుచు అడవిపందుల చప్పుళ్ళతో నిండిన పొదలు కలది; అలం. స్వభావోక్తి. మాటిమాటికిన్; మానిసికాటు=మనుష్యులను కరచుటకు; మరగి=అలవాటుపడి; తెరువులు=దార్లు; కాచికాచి=పొంచియుండి; డగ్గుత్తికపడన్=గొంతునిండునట్లు; తిను పెద్దపొలవలసన్=తినెడి మనుష్యమాంసములచే; పుటపుటనై=మిక్కిలి బలిసి; క్రొవ్వుకొప్పు=మేన పెరిగిన జుట్టు; డుల్లి=రాలి; త్రుళ్ళి=బలిసి; గంతులిడు=గంతులువేయు; గబ్బి బెబ్బులుల=పెద్ద పులులయొక్క; నలఁగుడులన్=బాధలచే; దొడ్లజనంబులు = పసువుల దొడ్లలోని జనులు; మంత్రించి=మంత్రము వేసి; పోరకడగించన్=గడ్డిపరక దిగతుడువగా; నీరు; మేపు=మేత; ఉడిగి=మాని; నెరులుప్రక్కడలన్=కొండవాగులునట్లు; వాపోవుచున్=బొబ్బలిడుచు; తిరిగితిరిగి; వాకట్టు=నోటికట్టు; విడిచినప్పుడు=విడువగా; దప్పికై=దాహమునకై; పారి=పరుగెత్తి; సెలయేటి కెంకులన్=వాగులప్రక్కనున్నమడుగులలో; పాఱమ్ములు=పెద్దబాణములు; రొమ్ముకెలంకులన్=రొమ్ములప్రక్కన; కాడన్=నాటగా; గాంద్రుగాంద్రు+అని; రొప్పి=కూసి; నొప్పికిన్=బాధను; ఉప్పరంబుగాన్=పైకి; వియత్తలంబునకున్=ఆకాశమువీఁదికి; విల్లెత్తుపొడువు=బాణము పోవునంతయెత్తు; ఎగసి=ఎగిరి; నెత్తురులు గ్రక్కుచును; కూలు=నేలకూలు కట్టి; క్రోల్పులుల=పెద్దపులులయొక్క; ఘుర్ఘురధ్వనులన్=గరగరలచే; గుండియలవిసి=గుండెలుపగిలి; కలగుండువడు = కలవరపడెడి; కారండవంబుల=నీటిపక్షుల యొక్క; పక్షపుట=పుటములవంటి రెక్కలయొక్క; పటాత్కారంబులన్=పట పటలచే; భోరుకలంగు=మ్రోగెడి; సెలయేటి కెంకులును=కొండవాగుల ప్రవేశములును–పెద్దపులులు మనుష్యులను తినమరగి దారికాచి మనుష్యులను చంపుచుండగా వానిబాధకు తట్టుకొనలేక పసులకాపరులు మంత్రించి వారి నోరు కట్టగా అవి తిన లేక అక్కడక్కడ తిరిగి వారు కట్టు విప్పినప్పుడు నీరు త్రాగుటకై సెలయేళ్ళకు పోవుచుండగా వేటకాండ్రు వేసిన బాణములు రొమ్ములనాటి గాంద్రు గాంద్రు మనుచుండగా ఆ కూతలకు భయపడి రెక్కలు కొట్టుకొనుచు మింటి కెగిరిపోవు నీటి పక్షులు చేయు చప్పుళ్ళతో సెలయేళ్ళు చూడముచ్చటగా నున్నవి. అలం. స్వభావోక్తి; మేతవెంబడిన్=మేయుచు; పొలము పల్లంబులన్ = అడవిలోని పల్లపు ప్రదేశములందు; తిరిగితిరిగి; పెంట్రిటికిలు పెట్టు పెంటకట్టునకున్=పేడవేయుచోటికి; వచ్చి; ఆచటన్; గ్రుచ్చి=నాటి; కానరాకుండన్=కన్పడకుండ; మునుమున్న=ముందుగనే; మృగయుండు=వేటకాడు; బిస=త్రొక్కుటతో బిగియుకట్టికీలు; ఒడ్డి=పన్ని; సంఘటించిన కాలిబోనులన్=కూర్చిన కాలికి తగుల్కొను బోనులలో; పడి=తగుల్కొని; బెగడక=భయపడక; ఆ+దారువు=ఆ బోనుకఱ్ఱ; ఈడ్చుకొని;

ఈరములన్=పొదరిండ్లకు, తఱియంబడి=దగ్గరకుచేరి; అవ్వలికై=పొదరిండ్లు దాటి
బయటికి; కడచిపోలేక=దాటిపోలేక; కెడసి=క్రిందపడి; తన్నుకొను=గిజగిజ
లాడు; మన్నుమెకంబుల=మన్నులనెడి మృగములయొక్క; ఆక్రందనంబులన్=
అరపులచే; క్రందుకొను=సందడిగానున్న; విషమ=మెట్టపల్లములైన; ప్రదేశంబు
లును=చోట్లును—మన్నుపోతులు మేతకుపోగా చూచి అవి తిరిగివచ్చు చోట బోను
లొగ్గి వేటకాండ్రు దూరముననుండగా అవి తిరిగివచ్చి కాలువేసిన యంతనే
బోనులు తగుల్కొన్నను లెక్కసేయక, ఆపోతులను తీసికొని పారిపోయి పొద
రిండ్లలో దూరి యీవలకు రాలేక అక్కడ గిజగిజ తన్నుకొనుచు అరచుచుండగా
ఆ కేకలతో సందడి యగుచున్నది. అలం. స్వభావోక్తి. చిఱుతగండ్లగమిచేతన్=
చిరుతపులుల గుంపులచే; దైవికంబునన్=దైవవశమున; డాప్రక్కమీఁదుపడన్=
ఎడమప్రక్క పై భాగముగా నుండునట్లు; దాటుపడి=దాటుటనుపొంది; అవి=
ఆ చిరుతపులులు; గొంతుక్రొన్నెత్తురులె=కంఠమునుండి వచ్చు క్రొత్త రక్తములే;
క్రోలి=త్రాగి; విడిచి; చనన్=పోగా; మార్మెడలువడి=మెడలువాలునట్లుపడి;
మశకవనదంశమ్ములు=దోమలు నడవి యీఁగలును; మూఁగన్=ముసరగా; మాఁగం
బాఱిన=క్రుళ్ళికంపెత్తిన; కొండగొఱియ=కొండగొఱ్ఱెలయొక్క; మఱుగుడు
బొందులకున్=కళేబరముల కొఱకు; సందడించు=గుమిగూడివచ్చు; కంక=రాబొం
దులయొక్క; గృధ్ర=గ్రద్దలయొక్క; ఆవళుల=పంక్తులయొక్క; మొల్లంబులన్
=గుంపులచే; ముసుఁగుపడు పల్లంబులున్=కప్పబడిన పల్లపు ప్రదేశములును;—అనగా
చిఱుతపులులు వీఁదినుండి దాటి క్రిందికి పడగొట్టి మెడ నెత్తురులు మాత్రమే త్రాగి
పోగా మిగిలిన కళేబరములు క్రుళ్ళి కంపెత్తగా రాబొందులు మొదలైన పక్షులు
సందడిగా తిరుగుచున్నందున ఎడతెరిపిలేని పల్లపు ప్రదేశములు. అలం. స్వభా
వోక్తి. మేయుతఱిన్ = మేయునప్పుడు; ఱేఁచొక్కటి = ఒక ఱేచుకుక్క;
వీఁపెక్కి=వీపుమీఁదికెక్కి; మూఁపురంబున్=బుజము పై భాగమును; కఱచి కఱచి
=తెగకొఱికి; ఎఱచిపడవైవన్=మాంసమును క్రింద పడవేయగా; తోఁడియొక రెండు
మూఁడు=పైకెక్కిన దానితో వచ్చిన రెండు మూడు ఱేచుకుక్కలు; వెనుకన్+
ముందరన్; అందంద=మాటిమాటికి; కాళ్ళన్=కాళ్ళతో; పెనఁగుచున్=దెబ్బ
లాడుచు; క్రిందవేయుచున్న మాంసఖండములను; ఏఱియేఱి తినన్=ఏరుకొనితినగా;
కాలు+ఎడలినయెడన్ = కాలు తప్పినచోట; మందుతద్వేదనకున్ = మండెడి
యా బాధకు; కాక=సహింపలేక; మట్టలు=తోఁకలు; ఎత్తుకొని; ఒత్తుకల=దట్ట
మైన; పొదరుటడవులు=పొదలున్న యడవులందు; చొరంబాఱు=ప్రవేశించుటకై
పరుగెత్తు; పిడికడితికదుపు=ఆడు గోకర్ణ మృగముల మందలయొక్క; ఉరవడికిన్
=వేగమునకు; విఱిగిపడిన; విటపివిటపంబులకున్=చెట్లకొమ్మలచే; తడుకువాడి
చినఁగతినొందు=వెలుగు వేసినట్లున్న; ఎడలును=ప్రవేశములును;—ఆఁడుకడుతులు
వచ్చి మేయుచుండగా ఱేచుకుక్కలు వచ్చి పైకెక్కి మాంసమును క్రిందికి పడ
వేయుచుండ, కొన్ని క్రింద తినుచు దానిని కదలనీయక కాళ్ళతో పెనగులాడు
చున్నను వీలు చూచుకొని పారిపోవు నప్పుడా కడుతుల వేగమునకు కొమ్మలు విరిగి
చెట్లు వెలుగు వేసినట్లున్నవి. అలం. స్వభావోక్తి, పదులు పదులు=పది పదేసి;
నూఱులు నూఱులు=నూఱు నూఱేసియు; వేలువేలు=వేలువేలునుగా; గుములుగట్టి=

గుంపులుకూడి; దట్టంబగు=ఎక్కువైన; నెయ్యంబునన్=స్నేహముతో; వెదురు బియ్యంబులు=వెదుళ్ళలోని ధాన్యమును; ఒండొంటికిన్=అన్యోన్యము; ఒసంగన్=ఇచ్చుటకు; కరివరకరేణువులు=మగవి, ఆడువియు నైనయేనుగులు; వంపన్=వంచగా; ముంపుచెడి=దట్టనతగ్గి; ఇట్టట్టువడి=ఇటునటుపడి; తిట్టలగు జిట్టలన్=ప్రోగులైన కంకులతో; సంకటంబులగు=తరచైన; డొంకలును=పల్లములైన బాటలును;—వందలు వేలుగా గుంపులుగూడి వెళ్ళి యేనుగులు వంచుటచే దట్టనతగ్గి యిటు నటు పడిన వెదుళ్ళచే చింపరవందరైన బాటలును. అలం, స్వభావోక్తి. ఈక్షించి=పైన చెప్పిన చిత్రములను చూచి; హర్షించి = సంతోషించి; ఎక్కుడుదమిన్=మిక్కిలి తమకముతో; ఒక్కయెడన్ = ఒకచోట; అడుగు వెడలని కెంకిన్=అడుగు వేయలేని చోటును; కని=చూచి; పాలుగవులునన్ = తోలుకంపునకు; మెకముదిగదని=మృగము దిగలేదని; విచారించి=ఆలోచించి; మన్ను = మట్టిని; తూర్పెత్తించి=ఎగురవేయించి; గాలిపరికించి=గాలి వాటము చూచి; దిగువపసన్ పొలిమేరన్=ఎగువచోట; బారాదియగు దూరంబు=చాలదూరము; ఏగన్=వెళ్లు నట్లు; పోగువారించి=పోగుదారము చుట్టించి; ఆ+త్రాడు+అన్=ఆత్రాటన్=ఆ త్రాటియందు; వలమోవన్=వల ఆనునట్లుగా; తెరలెత్తి=అడ్డువలలెత్తి; ఎత్తిన వలన్=ఎత్తినవలనుండి; తుత్తుమురుగాన్=చినుగునట్లు; పాఱినన్=పరుగెత్తినచో; పోనీక=పోనియ్యక; బొరసమరుటకున్=చంపుటకు; వలచుట్టును=వలకు చుట్టు నోరల; చెట్టు దండగొని=చెట్టు నాసరాచేసికొని; నిలువన్=నిలుచునట్లు; నలువు కలపుళిందులన్=శక్తికలబోయలను; కొందఱన్; నిలిపి; ఆ+మందిపిఱుందన్=వారివెనుక; జాగిలమ్ములతోడన్=వేటకుక్కలతో; వాగురికులన్=వలలొగ్గి వేటాడెడి వారిని; నిలువన్=నిలుచునట్లు; నియమించి=ఆజ్ఞాపించి; తెరకున్=అడ్డు వలకు; లోనగువానిన్=లోపల చిక్కుకొన్న మృగములను; అందున్=అక్కడనే పడగొట్టించియు; గట్టువెంటన్=కొండమీదుగా; దట్టంబుగా=తరచుగా; ప్రజన్=జనులను; ఎక్కించి; మఱి; కలయన్=అడవి యంతయు క్రమ్మునట్లు; గహన తలమున నెల్లన్=అడవి యంతటను; పెల్లుమన్=ఎక్కువగా; విల్లువేటకున్=బాణములేయుటకు; ఏటు లక్ష్యము; తప్పని=తప్పకుండ వేయగల; మేటివిలు కాండ్రన్=నేర్పైన విల్లు తాల్పులను; మృగమ్ములు వెలువడుటకున్=మృగములు పొదలు వెడలివచ్చుటకు; హరితచ్ఛదచ్ఛటా=పచ్చని యాకుల గుబురులచే; వృత=కప్పబడిన; శిరః=తలలును; కటి=మొదలును; ధనుఃకోటులై=విండ్ల పై భాగములు కలవారై; కొట్టికానిన్=మృగముల పోకడను చెప్పువానిని; చూపెట్టుకొని=చూచుచుండి; ఎదురుపాటలు=ఎదుటి భాగము మఱుగులు; కొందఱన్; ఉండి; చెదరి=కలతచెంది; పొరదెరువులన్ = తప్పుత్రోవలందు; పరవక = పారిపోక; ఉండన్=ఉండునట్లు; ఈరముల సందులన్=పొదలసందులను; తమ తమ కట్టిన మోటకత్తులన్=తాము కట్టిన పెద్దకత్తులచే; ఒండొండ=ఒకటి వెనుక నొకటిగా; ఖండితంబులగు = నరకబడు; మండగలకంపమండలు = దట్టమైన ముండ్లకొమ్మలు; త్రోచి=అడ్డముగావేసి, మునుములన్=మొగదలలందు; కనుమల= ఇరుకుత్రోవలు; ఒనరించుకొనన్=చేసికొనునట్లు; పంచి= ఆజ్ఞాపించి; తానును = స్వరోచియు;

ఒక్కొక్కయెడన్=మఱొకచోట; తురగారూఢుండునై=గుఱ్ఱము నెక్కినవాఁడై; ఎల్లెడలన్=అన్నిచోటులందును; మెలంగుచున్=తిరుగుచు; కూఁతలు = కేకలు; ఎసఁగన్=వ్యాపించునట్లు; పణవ, మృదంగ దుందుభి, ప్రముఖ=మొదలైన; తూర్యంబులు=వాద్యములు; కొట్టించియున్; కాహళులు+తుతారాలు; పట్టించి యున్=ఊదించియును; అగ్నియంత్రంబులు = తుపాకులు; ముట్టించియున్ = ప్రేల్పించియు; రొద=చప్పుడు; మిన్నుముట్టన్=ఆకాశమునంటఁగా; చోపు వెట్టించినన్=కలఁత పెట్టింపఁగా......

మ. చకితైణాహుతిదావ మావళిత పు ♦ చ్ఛస్వల్పగచ్ఛత్తర
క్షుక మద్రిగ్రహయాళుభల్లుకము వ ♦ క్షోభాగనిక్షిప్త డిం
భకవల్గత్ప్లవగీకదంబము హ్రదాం ♦ భఃప్రోత్థితక్రోడ నా
యక మాభీలముఖద్విపిస్ఫుటితం ♦ బయ్యె న్వనం బత్తఱిన్. 38

టీ : ఆ+తఱిన్=అప్పుడు; వనంబు=అడవి; చకిత+ఏణ = భయపడిన జింకలనెడి; ఆహుతి=హోమద్రవ్యముకల; దావము=వనాగ్నికలదియు; ఆవళిత =ముడువబడిన; పుచ్ఛ=తోఁకలుకలవై; స్వల్ప=మెల్లఁగా; గచ్ఛత్=నడుచు చున్న; తరక్షుకము=సివంగులు కలదియు; అద్రి=కొండలను; గ్రహయాళు=పట్టు కొని ప్రాఁకెడి; భల్లుకము=ఎలుగుబంట్లు కలదియు; వక్షోభాగ=ఱొమ్ములందు; నిక్షిప్త=ఉంచుకొనబడిన; డింభక=పిల్లలు కలవై; వల్గత్=దాఁటుచున్న; ప్లవగీ కదంబము=ఆఁడుకోఁతుల గుంపులు కలదియు; హ్రద+అంభః = మడుఁగునీటినుండి; ప్రోత్థిత=పైకివచ్చిన; క్రోడనాయకము=పెద్దపందులు కలదియు; ఆభీల=భయం కరమైన; ముఖ=ముఖము గల; ద్వీపి=పెద్దపులులచే; స్ఫుటితంబు=మిట్టపల్లములుగా చేయబడినదియు; అయ్యెన్. (ద్వీపియనుటకు 'వ్యాఘ్రేద్వీపాదద్వీపినౌ' పర్యాయ శబ్దరత్నము)

తా : అప్పుడు అడవి నిప్పులోఁపడి కాలిపోవు జింకలను, తోఁకలు ముడుచు కొని మెల్లఁగా నడుచు సివంగులను, కొండల కెగఁబ్రాకెడి ఎలుగుబంట్లును, ఱొమ్ము నకు పిల్లల నానుచ్చుకొని పరువెత్తునాఁడు కోఁతులును, మడుఁగులనుండి పైకివచ్చి పరు వెత్తు పందులును; భయంకరములైన పెద్దపులులును కలదయ్యెను. అలం. స్వభావోక్తి.

క. నెలవెడలియు నెఱసడలియుఁ
జల ముడిగియు నిదురసెడియు ♦ జంట లెడసియుం
గలహాము లడగియుఁ బఱచెం
బులి కిరి కరి మన్నుదున్న ♦ మొదలగు మెకముల్. 39

టీ : నెలవు=నివాసము; ఎడలియున్=విడిచియు; నెఱి=బలము; సడలి యున్=తగ్గియు; చలము=పొగరు; ఉడిగియున్; నిదుర=నిద్ర; చెడియున్; జంటలు=జతలు; ఎడసియున్=విడిపోయియు; కలహములు; అడఁగియున్= మానియు; పులి; కిరి=పంది; కరి=ఏనుగు; మన్ను=ఋశ్యమృగము; దున్న=

కారుపోతు; మొదలగు మెకములఁ = మొదలైన మృగములు; పఱచెన్ = పారిపోయినవి.

ఉ. అత్తఱి వేఁపికాండ్రు యము ♦ నాంబుతరంగ పరంపరాకృతిఁ
ముత్తరమైన సూకర స ♦ ముత్కరముం గని మోటుకాండ్రు వి
ల్లెత్తకమున్న రాజుమది ♦ కెక్కుడు నట్లుగ దీని మిత్తికిం
బుత్తమటంచుఁ బట్టెడలు ♦ బోరన డుయ్యఁ భయంకరార్భటిన్.

టీ : అ+తఱి=అప్పుడు; వేఁపికాండ్రు=కుక్కల వేటకాండ్రు; యమునా+అంబు=యమునానదీ జలముయొక్క; తరంగపరంపరా+ఆకృతిన్ = కెరటముల పంక్తివంటి ఆకారముతో; మూఁడు+తరము+ఐన = మూఁడువరుసలైన; సూకర సముత్కరమున్=పందులగుంపును; కని=చూచి; మోటుకాండ్రు=మోటుపెట్టుకొని వేటాడువారలు; విల్లు; ఎత్తకమున్న=ఎత్తకముసుపే; రాజు=స్వారోచియొక్క; మదికిన్+ఎక్కుడున్+అట్లుగన్=వచ్చునట్లు; దీనిన్=ఈ పందులగుంపును; మిత్తికిన్ మృత్యువునకు; పుత్తము=పంపుదము; అటంచున్=అని; బోరనన్=శీఘ్రముగా; పట్టెడలు=మెడలకు కట్టిన త్రాళ్ళను; డుయ్యన్=వదలగా; భయంకర+ఆర్భటిన్=భయంకరమైన అరపులతో......అలం. ఉపమ.

క. జాగిలములు మొఱసడములుఁ
జాగెఁ గలసి చాపముక్త ♦ శరగతి నందా
జాగిలము లెదిరెఁ బందుల
కై గోధాదికము గాలి ♦ కడరె నితరముల్. 41

టీ : జాగిలములు=పెద్దకుక్కలును; మొఱసడములున్=చిన్నకుక్కలును; కలసి; చాపముక్త=వింటినుండి విడువబడిన; శరగతిన్=బాణమువలె; చాగెన్=పరుగెత్తెను; అందున్=వాటిలో; జాగిలములు=పెద్దకుక్కలు; పందులకై; ఎదిరెన్=వెళ్ళెను; ఇతరములు=తక్కినవి; గోధా+ఆదికము గాలికిన్ = ఉడుము మొదలైనవాని పసికట్టుటకు; అడరెన్=పూనెను; అలం. నిదర్శన.

సీ. ఎగుచు కూఁతలు ముట్టె ♦ యెత్తి బిట్టాలించి
గమికిఁ గన్నాకెయి ♦ గాలి యరయు
వడిఁ గుక్క లంటంగ ♦ వచ్చిన మెడఁ ద్రిప్పి
ఘుర్ఘురించుచు బయల్ ♦ కొమ్ముఁ జిమ్ముఁ
దారసించినచోట ♦ దారునఁ జొఱఁ బాఱి
యొకటి రెంటిని ద్రొబ్బ ♦ లురలనడుచుఁ
బాలచేరులు వట్టి ♦ తూలింప బలిమి నీ
డ్చుకొని డొంకలఁ దూఱి ♦ చుట్లఁ బెట్టు

గీ. నీఁటెపోటులఁ బడి ప్రేవు ♦ లీఁదులాడఁ
బోయి పోలేక దగదొట్టి ♦ పొదలు సొచ్చి
బెండువడియును జోరనీదు ♦ పీఁటవెట్టి
చూపులనె యేర్చుఁ బ్రజ నొక్క ♦ సూకరంబు. 42

టీ : ఒకసూకరంబు=ఒక్కపంది; ఎగుచుకూతలు = వేటకాండ్రు వేయు కేకలను; ముట్టెయెత్తి=మోరపైకెత్తి; బిట్టు=బాగుగా; ఆలించి=విని; గమికిన్=గుంపునకు; కన్నాకయి=ముందు నడచునదై; గాలియరయున్=పసిపట్టును; వడిన్=వేగముగా; కుక్కలు; అంటంగవచ్చినన్=దగ్గరకురాగా; మెడద్రిప్పి=మెడ వెనుకకు త్రిప్పి; ఘుర్ఘురించుచున్=గురగురలాడుచు; బయల్=ఏమియులేనిచోట; కొమ్మన్=కోరను; చిమ్మన్=విసరును; తారసించినచోటన్=కుక్కలు దగ్గరకు వచ్చినప్పుడు; దారునన్=తటాలున; చొరబాఱి=వానిపైకిపోయి; ఒకటిరెంటిన్=ఒకటి రెండు కుక్కలను; దొబ్బలు=మాంసపుకండలు; ఊరలన్=తెగిపడునట్లు; అడుచున్=కొట్టును; పాలచేరులు=పాలసరములను; పట్టి; తూలింపన్=బాధించగా; బలిమిన్=బలముతో; ఈడ్చుకొని=కుక్కలను లాగికొని; డొంకలన్=ముళ్ళపొదలను; తూఱి=దూరి; చుట్లచెట్లన్=త్రిప్పులచెట్లును; ఈటెపోటులన్=ఈటెలపోటులచే; పడి=వెలుపలికి వచ్చి; ప్రేవులు=ప్రేగులు; ఈదులాడగా=వ్రేలాడగా; పోయి = కొంతదూరము పరుగెత్తి; పోలేక; దగ=దాహము; తొట్టి=కలిగి; పొదలు = ముండ్లపొదలను; చొచ్చి=ప్రవేశించి; బెండువడియున్ = దీనముగా నున్నను; పీఁటవెట్టి=ఝ్ఝండి; ప్రజన్ = వేటకాండ్రను; చొరనీదు = రానియ్యదు; చూపులనే=చూపులతోనే; ఏర్చున్=బాధించును. అలం. స్వభావోక్తి.

క. అట్టియెడ నొక్క వరాహము
బిట్టడచిన మెఱసెఁ గుక్క ♦ ప్రేవులు దంష్ట్రిం
జుట్టుకొని రొంపి గలఁపఁగ
నిట్టలముగఁ దగిలినట్టి ♦ యెఱ్ఱలు వోలెన్. 43

టీ : అట్టియెడన్=అప్పుడు; ఒకవరాహము=ఒకఅడవిపంది; బిట్టు=గట్టిగా; అడిచినన్=కొట్టగా; కుక్కప్రేవులు=కుక్కలప్రేగులు; దంష్ట్రిన్=కోరయందు; చుట్టుకొని; రొంపిన్=బరదను; కలపగన్=కలియబెట్టగా; ఇట్టలముగన్=ఎక్కువగా; తగిలినట్టియెఱ్ఱలువోలెన్ = కోఱకు చుట్టుకొన్న యెఱ్ఱలో యున్నట్లుగా; మెఱసెన్=ప్రకాశించెను.

తా : ఒకపంది తన మీదికి వచ్చిన కుక్కను చీల్చి ప్రేగులు కోరకుచుట్టుకొనగా బురద కలియబెట్టునపుడు కోరకంటిన యెఱ్ఱలోయన్నట్లుండెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

మ. హరిణం బొక్కటి కుక్కతండముఁ బుఱిం♦దానీకముం ద్రోచి యు
ర్వరఁ గా లూఁదక దాట నేటలవికిన్ ♦ వాహంబు నడ్డంబు సూ

కి రసావల్లభుఁ డేసె భల్లమున నిం ♦ గిం గాళ్లు జోడించుచో
గోరిజల్ నాలుఁగుఁ ద్రెవ్వ సేనవొగడెం ♦ గోదండపాండిత్యమున్.

టీ: హరిణంబొక్కటి=ఒకజింక; కుక్కతండమున్=కుక్కల గుంపును; పుళింద+అనీకమున్=వేడకాండ్ర గుంపును; ద్రోచి=దాటి; ఉర్వరన్=నేలపై; కాలూదక=కాలుమోపక; దాటన్=దాటగా; ఏటు+అలవికిన్=బాణము వేయుట కనువగుటకు; వాహంబున్=గుఱ్ఱమును; అడ్డంబు=అడ్డముగా; నూకి=తోలి; రసావల్లభుడు=స్వరోచి; నింగిన్+మింట; కాళ్ళు జోడించుచోన్=ఆ జింక కాళ్లు కలుపునప్పుడు; గోరిజల్=గిట్టలను; నాలుగున్=నాలుగింటిని; త్రెవ్వన్=తెగునట్లు; భల్లమును=బాణమును; ఏసెన్=వేసెను; సేన; కోదండపాండిత్యమున్=విలువిద్యలోని నేర్పును; పొగడెన్.

తా: ఒకజింక కుక్కలను, వేటకాండ్రను దాటి పరుగెత్తుచుండగా స్వరోచి గుఱ్ఱము నడ్డముగా తోలి, ఆ జింక నాలుగు కాళ్ళను దూకుటకు దగ్గరకు తీసికొన్న క్షణములో ఒక్క బాణముతో నాలుగు గిట్టలను నరికెను. సేన ఆతని నేర్పునకు మెచ్చినది.

క. పఱచు నొకకడితిఁ బతి ముకుఁ
జెఱమలకై యేయఁ జిప్ప ♦ చినుఁగఁగ నది యు
క్కఱఁ గాఁడి డుస్సి పాఱిన
నఱిముఱిఁ జాపరువువాఱి ♦ యల్లటువడియెన్. 45

టీ: పతి=స్వరోచి; పఱచునొకకడితిన్=పరుగెత్తిడి కణితిని; ముకుజెఱమలకై=ముక్కుకు సూటిగా తగులుటకై; ఏయన్=బాణము వేయగా; చిప్ప=ముక్కు ఎముక. చినుగగన్=చీలిపోవునట్లు; అది=ఆ బాణము; కాడి=నాటి; ఉక్కఱన్=చేవతగ్గునట్లు; డుస్సిపాఱినన్=దూసిపోగా; అఱిముఱిన్ = తత్తరముతో; చాపరువువాఱి=కొంత దూరముపోయి; అల్లటువడియెన్=క్రిందపడెను.

తా: స్వరోచి పరుగెత్తుచున్నకణితిని ముక్కు తగులునట్లు కొట్టగా అది ముక్కు చిప్ప ఊడి కొంత దూరము పరుగెత్తి పడెను. అలం. స్వభావోక్తి,

మ. గవిలో బెబ్బులి డాఁగి గ్రుడ్లు మెఱయం ♦ గాఁ గాంచి రాజేసె నే
యవడిన్ బాణము వెంటనే నిగిడి పై ♦ క ట్లేచి రా నేసె రెం
డవ కాండంబుఁ దదస్త్రముం గొనక డా ♦ య న్వచ్చి కౌక్షేయక
ప్రవిభిన్నంబయి నేల గూలెఁ బవి ధా ♦ రాభిన్నశైలాకృతిన్. 46

టీ: బెబ్బులి=పెద్దపులి; గవిలోన్=గుహలో; డాఁగి=దాగి; గ్రుడ్లు=కనుగ్రుడ్లు; మెఱయంగాన్=మెరయుచుండగా; కాంచి; రాజు; ఏసెన్=బాణమేసెను; ఏయన్=బాణము వేయగానే; బాణము వెంటన్=బాణము వెంబడినే

వడిన్=వేగముతో; నిగిడి=సాగి; అటు=అట్లు; పైకిన్=రాజుమీదికి; ఏచి=పరుగెత్తి; రాన్=రాగా; రెండవకాండంబున్ = రెండవబాణమును; ఏసెన్; తదస్త్రమున్=ఆ బాణముకూడ; కొనక=లక్ష్యపెట్టక; డాయన్=దగ్గరకు; వచ్చి; కాక్షేయక=కత్తిచే; ప్రవిభిన్నంబయి=నరకబడినదై; పవిధారా=వజ్రపుపదనుచే; భిన్న=తెగగొట్టబడిన; శైల+ఆకృతిన్=కొండవలె; నేలన్=నేలపై; కూలెన్=కూలెను.

తా : రాజు కొండగుహలో దాగి కనుగ్రుడ్లు మెరయు పెద్దపులిని చూచి దానిపైకి బాణము వేయగా; అది బాణము వెంటనే మీదికి వచ్చినది. మరియొక బాణము వేసినను లెక్కసేయక మీదికిరాగా కత్తితో పొడిచెను. అప్పుడది వజ్రపు దెబ్బతిన్న కొండవలె నేలపై బడినది. అలం. ఉపమా, స్వభావోక్తులు.

తే. క్రొవ్వి నడగొండ కయివడి ♦ గునుకు నొక్క
యొంటిగాని మహీనాథుఁ ♦ డొదిఁగి యేయ
గొరక మే నుచ్చి ధరఁ గాఁడ ♦ శిరము విసరె
లే దసృక్పాన మనుచుఁ దె ♦ ల్పెడు ననంగ. 47

టీ : క్రొవ్వి=మదించి; నడగొండకయివడిన్=నడచునట్టి కొండవలె; గునుకు నొక్క యొంటిగానిన్=పరుగెత్తెడి పందిని; మహీనాథుడు=స్వరోచి; ఒదిగి=ఎదురు తప్పుకొని; ఏయన్=బాణమేయగా; గొరక=ఆ బాణము; మేనుచ్చి=శరీరము దూసికొని; ధరన్=భూమిలో; కాడన్=నాటగా; అసృక్+పానము=నెత్తురు త్రాగుట; లేదు=కల్గలేదు—నీ బాణము నా నెత్తురును త్రాగలేదు; అనుచున్=అని; తెల్పెడుననంగన్=తెల్పునట్లుగా; శిరము=తలను; విసరెన్=ఆడించెను.

తా : ఒకపంది పరుగెత్తుచుండగా రాజు ప్రక్కనుండి బాణమేయగా అది దూసికొనిపోయెను. ఆ పంది 'నీ బాణము నా నెత్తురు త్రాగలేద'ని చెప్పునట్లు తలనూపెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

తే. ఒక్కఁ డడుగెత్తి గొఱక వే♦యుచును డాఁచి
నట్టరిగి టెంకిఁ గని వీఁక ♦ బట్టుటయును
మృగయు లందఱుఁ జని వెల్వ ♦ రించి నిశిత
కాండములఁ జెండి రొకపెద్ద ♦ కాఱుబోతు. 48

టీ : ఒక్కడు=ఒకవేటకాడు; అడుగత్తి=కాలెత్తి; గొఱక వేయుచున్=దున్నపోతరచినట్లు అరచుచు; అరిగి=వెళ్ళి; టెంకిన్ = కారుపోతులున్నచోట; ఒక పెద్ద కారుపోతున్=పెద్దదున్నను; కని=చూచి; డాచినట్లు=అక్కడదానిని తానే దాచినట్లుగా; వీకన్=పట్టుదలతో; పట్టుటయున్=పట్టుకొనగా; మృగయులందరున్=అందరు వేటకాండ్రును; చని=వెళ్ళి; వెల్వరించి=బయటికి తెచ్చి; నిశితకాండములన్=వాడియైన బాణములతో; చెండిరి=పొడిచిరి; అలం. స్వభావోక్తి.

ఉ. ఆ సమయంబునం జకిత ♦ మై మెక మెవ్వనిమీఁదఁ బాఱె వాఁ
డేసినయమ్ము వమ్మయి మ ♦ హిం బడ కొక్కటి కొండ చాలి వీ
తాసులఁ జేయ మెచ్చి వసు ♦ ధాధిపముఖ్యుఁడు మోట్లనున్న బా
ణాసనభృత్పుళిందులకు ♦ నర్థినొసంగె నభీప్సి తార్థముల్. 49

టీ : ఆ సమయంబునన్=అప్పుడు; మెకము=మృగము; చకితమై=భయపడినదై; ఎవ్వనిమీఁదన్; పాఱెన్=పరుగెత్తెనో; వాడు; ఏసినయమ్ము=ప్రయోగించిన బాణము; వమ్మయి=వ్యర్థమై; మహిన్=భూమిపై; పడక=పడిపోక; ఒక్కటికిన్=ఒక మృగమునకు; ఒండ=ఒకబాణమే; చాలి=సరిపోయి; వీత+అసులన్=ప్రాణములు పోయినవానినిగా; చేయన్=చేయగా; మెచ్చి; వసుధాధిపముఖ్యుడు=స్వారోచి; మోట్లన్ = మాయమనుష్యపు బొమ్మలచాటున; ఉన్న; బాణాసనభృత్=విండ్లుకలిగిన; పుళిందులకున్=బోయలకు; ఈప్సితార్థముల్=కోరినవస్తువులను; అర్థిన్=ప్రీతితో; ఒసంగెన్=ఇచ్చెను.

య : వేటకాండ్రు ఒక్కబాణమున నొక్కొక్క మృగమును చంపగా వారి నేర్పునకు మెచ్చి రాజు వారికి కోరిన పదార్థముల నిచ్చెను.

క. వలఁబాఱినవానిని భటు
లలుఁగులపాలాడి రధిపు ♦ కై పట్టిరి బె
బ్బులి మహిష మెలుఁగు కిటి దోఁ
డెలు మొదలగువాఁనిగొన్ని ♦ టిని వేఁటకరుల్. 50

టీ : భటులు=వేటకాండ్రు; వలన్=వలనుండి; పాఱినవానిన్=పరుగెత్తుకొని పోయిన మృగములను; అలుగులపాలాడిరి=బాణముల పాలుచేసిరి; వేటకరుల్=వేటబోయలు; అధిపునకై = రాజునకై; బెబ్బులి; మహిషము = దున్నపోతు; ఎలుగు=ఎలుగుబంటి; కిటి=అడవిపంది; తోఁడేలు; మొదలగు వానిన్; కొన్నిఁటిన్=కొన్నింటిని; పట్టిరి.

తా : వలనుండి తప్పించుకొన్న మృగములను కోయలు చంపిరి. కొన్ని మృగములను రాజునకు కానుకగా నిచ్చుటకై పట్టుకొనిరి.

తే. మున్ను జాగిలములఁ గూడి ♦ చన్నయట్టి
యుడుపకుక్కలు కుందేళ్ళ ♦ నుందురువుల
నుడుముల గ్రహింపఁ బుట్టలఁ ♦ కడలఁ బొదల
గిరులసఱియలఁ బసివట్టి ♦ తిరుగుచోట. 51

టీ : మున్ను=ఇదివరకు; జాగిలములన్=వేటకుక్కలను, కూడిచన్నయట్టి యుడుపకుక్కలు=చేరివెళ్ళిన చిన్నకుక్కలు; కుందేళ్ళన్=చెవులపిల్లులను; ఉందురువులన్=ఎలుకలను; ఉడుములన్; గ్రహింపన్=పట్టుటకై; పుట్టలకడన్=పుట్టలవద్ద; పొదలన్=చెట్లపొదలవద్దను; గిరులసఱియలన్=కొండచరియలమీదను; పసివట్టి=వాసనచూచి; తిరుగుచోటన్=తిరుగునప్పుడు...

చ. బరవస మొప్ప గాలితడఁ ♦ బాటు మెయిం గవిఁ దూఱి యొక్క కు
ర్కురము దమంబులో వెఱఁజి ♦ కోఱలచేఁ గబళించి పొట్ట పెం
జెర నుడు మంచుఁ దెచ్చి కని ♦ చేవ దొఱంగక ద్రుంచి వైచెఁ ద
ద్గురుబిరుదప్రమాదముల ♦ కుం బతి మోదవిషాదశాలిగాన్. 52

టీ: ఒక్క కుర్కురము=ఒక కుక్క; బరవసము+ఒప్పన్ = పూనికతో; గాలి తడబాటు మెయిన్ = పసిపట్టుటలోని పొరపాటువలన; గవిన్=గుహయందు; తూఱి=దూరి; తమంబులోన్=చీకటిలో, వెఱఁజి=పరుగెత్తి; కోఱలచేన్=కోఱపళ్ళచే; కబళించి=గట్టిగాపట్టి; పొట్టపెంజెరన్=పొట్టపెంజెరయను పెద్దవిషసర్పమును; ఉడుమంచున్=ఉడుమనుకొని; తెచ్చి=బయటికి తెచ్చి; కని = చూచి; తత్=ఆ కుక్కయొక్క; గురుబిరుద=పెద్దశౌర్యమునకు; ప్రమాదములకున్=పొరపాటునకును; పతి=రాజు; మోదవిషాదశాలి=సంతోషము విచారము కలవాడు; కాన్=కాగా; చేవన్=ధైర్యమును; తొఱంగక=విడువక; త్రుంచి=ముక్కలు చేసి; వైచెన్=పాఱవేసెను.

తా: ఒక చిన్నకుక్క గుహలో దూరి చీకటిలో ఉడుమనుకొని పొట్టపెంజెరయను క్రూరసర్పమును లాగికొనివచ్చి, తర్వాత తెలిసికొన్నను విడువక ముక్కలు చేసెను. దాని శౌర్యమునకు సంతోషమును, ప్రమాదమునకు విచారమును రాజునకు కల్గినవి.

క. ఒడ లుబ్బ నిక్కి ముందటి
యడుగులు ధర నూది చిందు ♦ నలబలమునకున్
జడియ కొక గబ్బిగం డె
క్కుడుఁ గడిమిం దివిచెఁ గ్రుంగి ♦ కొమ్ములయుడుమున్. 53

టీ: ఒకగబ్బిగండు=బలిసిన కుక్క; ఒడలు=శరీరము; ఉబ్బన్=ఉబ్బగా; నిక్కి; ముందటియడుగులు=ముందరికాళ్ళు; ధరన్=భూమిపై; ఊది=మోపి; చిందునలబలమునకున్=వ్యాపించు సందడికి; జడియక=భయపడక; ఎక్కుడుగడిమిన్=ఎక్కువ శౌర్యముతో; క్రుంగి=ముందునకు వంగి; కొమ్ములయుడుమున్=కొమ్ములుకల ఉడుమును; తివిచెన్=పట్టిలాగెను. అలం. స్వభావోక్తి.

తే. కంపతొడు గీడ్చిన ట్లేఁదు ♦ గానఁ జన్న
తెరు వెఱుంగుచు నొకఁ డేగి ♦ పరువుతోన
పడి యడఁగియుండఁగాఁ బట ♦ పటన ముండ్లు
గాలిఁ గదలుట గని పంట్ర ♦ కోలఁ బొడిచె, 54

టీ: ఒకడు; కానన్=అడవిలో; ఏఁదు=ముండ్లపంది; కంపతొడుగు=ముండ్లమోపును; ఈడ్చినట్లు; చనన్=నేలరాచుకొనగా; తెరువు=అది వెళ్ళిన దారి; ఎఱుంగుచున్=తెలిసికొనుచు; ఏగి=వెళ్ళి; పరువుతోన=పరుగుతోనే; పడి=మరుగులోనుండి; అడఁగియుండగాన్=అణగియుండగా; పటపటనన్=పటపట

లాడునట్లు; నుండ్లు=దాని యొంటినుండ్లు; గాలిన్=గాలిచే; కదలుటన్=కదలుటను, కని=చూచి; సంక్రుకోలన్=చిల్లులుకల యినుపకర్రతో; పొడిచెన్. అలం. స్వభావోక్తి.

వ. అత్తఱిం దత్తఱంబున మొత్తంబయి చోపుడుఁగోలలు గొని కెలంకుల పొలంబుల బులుంగులం జోపుచు డేగవేటకాండ్రు వేఱుపడి వేటాడం దొడంగి రందు. 55

టీ : ఆ+తఱిన్=అప్పుడు; డేగవేటకాండ్రు; మొత్తంబై=గుంపుగూడి; వేఱుపడి=తక్కిన వేటకాండ్రతో కలియక; తత్తఱంబునన్=వేగముతో; చోపుడు కోలలు=పక్షుల నెగురగొట్టు కర్రలు; కొని=తీసికొని; కెలంకులపొలంబులన్=దగ్గరప్రదేశములందు; పులుగులన్=పక్షులను; చోపుచు=లేవగొట్టుచు; వేటాడన్=వేటాడుటకు; తొడంగిరి=మొదలిడిరి; అందున్=ఆ వేటలో...

ఉ. లీలఁ బుళిందుఁ డొక్కఁడు క ♦ ళిందసుతోర్మి సరోజినీదళాం
దోళితకోకరేఖఁ దన ♦ తోరపునల్లని దీర్ఘ బాహుపై
హాలహలంబ పోలె విడి ♦ యత్తెమునం దల యెత్తిచూచు బల్
సాళువము న్వడిం జను శ ♦ శంబుపయి న్విడిచెన్ మహోద్ధతిన్. 56

టీ : పుళిందుడొక్కడు=ఒకబోయవాడు; లీలన్=విలాసముగా; కళిందసుతా=యమునానదియొక్క; ఊర్మి=కెరటములందలి; సరోజినీదళ=తామరాకునందు; ఆందోళిత=ఊగులాడింపబడిన; కోకరేఖన్=చక్రవాకమువలె; తన=తనయొక్క; తోరపు=స్థూలమైన; నల్లని దీర్ఘబాహుపైన్ = నల్లని పొడవైన చేతిమీద; విడియత్తెమునన్=విడిగానున్న యత్తెముపై: హాలహలంబపోలెన్=కాలకూటమువలె; తలయెత్తిచూచు+తలెత్తిచూచెడి; సాళువమున్=డేగను; వడిన్=వేగముతో; చనుశశంబుపయిన్=వెళ్ళెడి కుందేటిమీదికి; మహా+ఉద్ధతిన్=ఎక్కువయొగపుతో; విడిచెన్=వదలెను.

తా : ఒకబోయవాడు తన నల్లని పొడవైన లావైన బాహువుపై, యమునానదీ తరంగములపైనున్న చక్రవాకమువలెనున్న సాళువపుడేగను పరుగెత్తు కుందేటిపైకి వదలెను. అలం. ఉపమ.

క. మొల దట్టి చెఱఁగుఁ జెక్కుచు
బలుదిట్ట కిరాతుఁ డొకఁడు ♦ పటువగు ముష్టిన్
సెలకట్టెఁ బట్టి వేఱొక
సెలకట్టెం గొట్టివైచెఁ ♦ జెమరుం గాకిన్. 57

టీ : బలుదిట్ట = సమర్థుడైన; కిరాతుడొకడు=ఒకబోయ; మొలదట్టి=మొలకు చుట్టుకొన్న కాసెకోకయొక్క; చెఱగున్=కొంగును; చెక్కుచున్=ఎగదోపుకొనుచు; పటువగుముష్టిన్=దృఢమైన పిడికిటితో; సెలకట్టెన్=సెలకట్టె

యను డేఁగను; పట్టి=పట్టుకొని; వేఱొక సెలకట్టెన్=మఱొక బాణముతో; చెమరుంగాకిన్=చెమరుగాకిని; కొట్టివైచిన్=కొట్టి నేలపై పడవైచెను.

సీ. పెనుదవ్వు దగ దొట్టఁ • జని ఱెట్ట వడఁ గొట్టె
నుడువీధి బెళగువ్వ • నొక్క యణుజు
ఱెక్కతాఁకున స్రుక్క • నిక్కి ప్రక్కలు నొక్కె
నుఱకకల్లేటి నొ • క్కోరణంబు
పొదఁదూఱు నొకమేటి • పూరేటివెలికిఁ బోఁ
దోలి కైకొనె నొక్క • తోఁచిగాఁడు
తను నేలు దొర చిత్త • మున మెచ్చఁ దీతువుఁ
జని పట్టె బిట్టొక్క • జాలెడేగ
గీ. విజ్జువిజ్జన దన్నంగ • విడువ కెలమిఁ
గఱకుటంఘ్రుల నిఱికించి • గజ్జె గదలఁ
గఱికి నెఱి నెఱికో లెమ్మ • కయును విఱుగ
విఱిచె వడిఁ గైజు నొక పెద్ద • వేసడంబు. 58

టీ: ఒక్క యణుజు=అణుజ నెడి జాతిడేగ; పెనుదవ్వు=చాలదూరము; దగ దొట్టన్=దాహము వేయునట్లుగా; చని=తరుముకొని వెళ్ళి; ఉడువీధిన్=ఆకాశమున; బెళగువ్వన్=పావురమును; ఱెట్టవడన్ = మలముపడునట్లు—పాఱుకొనునట్లుగా; కొట్టెన్. ఒక్క+ఓరణంబు=ఓరణమను డేగ; ఱెక్కతాఁకునన్=ఱెక్క తగులుటచే; స్రుక్కన్=చిక్కినట్లు; ఉఱక=లక్ష్యపెట్టక; కల్లేటిన్=కల్లేకు అనుపక్షిని; నిక్కి; ప్రక్కలు నొక్కెన్=ప్రక్కలు నొక్కి పట్టెను; ఒక్క తోఁచిగాఁడు; పొదన్=పొదలో; దూఱు=దూఱుచున్న; ఒక మేటిపూరేటిన్=ఒక పెద్ద పూరేడను పిట్టను; వెలికిన్=బయటికి; పోఁదోలి=వెడలఁగొట్టి; కైకొనెన్=పట్టెను; ఒక జాలెడేగ; తను నేలుదొర=తన్ను పెంచెడి యజమానుడు; చిత్తమునన్=మనసులో; మెచ్చన్=మెచ్చునట్లు; చని=వెళ్ళి; తీతువున్=తిత్తిరిపిట్టను; బిట్టు పట్టెన్=గట్టిగాపట్టుకొనెను; ఒక పెద్ద వేసడంబు=పెద్దడేగ; కైజున్=కైజుపిట్టను; విజ్జువిజ్జునన్='విజ్జువిజ్జు' అనునట్లుగా; తన్నంగాన్=తన్నుచుండగా; విడువక=వదలక; ఎలమిన్=సంతోషముతో; కఱకుటంఘ్రులన్=వాడియైన కాళ్ళలో; ఇఱికించి=ఇరుకున పెట్టుకొని; గజ్జె=మువ్వ; కదలన్=కదలగా; కఱికి=రాచి; నెఱినెఱికోలెమ్మకయును; ఱెక్కయొక్క ప్రతియెముకయు; విఱుగన్=విరుగునట్లు; వడిన్=వేగముగా; విఱిచెన్.

తా: ఆ డేగవేటలో అణుజు, ఓరణము మొదలగు డేగలు, బెలగువ్వ, కల్లేడు మున్నగు పక్షులను పట్టికొని చంపి తమ యజమానుల కిచ్చినవి. అలం. స్వభావోక్తి.

క. నింగికయి కుంచె యెత్తి వె
సం గో యని యార్వఁ బక్ష ♦ సంహతి గాడ్పుల్
చెంగని మ్రోయఁ గుజాగ్రపుఁ
గొంగల నొక లగుడు డిగ్గి ♦ కొట్టె నిలఁబడన్. 59

టీ : కుంచె=తోకయీకల కుచ్చు; నింగికయి=పైకి; ఎత్తి; వెసన్=వడిగా; కోయనియార్వన్='కో' యని కూయగా; ఒకలగుడు=లగుడనెడి డేఁగ; పక్షసంహతిగాడ్పుల్=రెక్కలగాలులు; చెంగని=చెంగుమని; మ్రోయన్=శబ్దించగా; డిగ్గి=క్రిందికివచ్చి; కుజ=అగ్రపుకొంగలన్=చెట్టుచివరనున్న కొంగలను; ఇలఁబడన్=నేలమీదపడునట్లు; కొట్టెన్. అలం, స్వభావోక్తి.

వ. ఇట్లాఖేటఖేలనంబున వివిధమృగ విహంగవధం బాచరించి
చాలించి యంచెలంచెలం బంచతాపతిత చమర సృమరకిటిహరిణ
రురుమహిషపృషదంశ గోధికాశశపిశితఖండంబు లొండొండ యువ్వె
త్తుగా నాకుఁబొత్తరలం గట్టియు గుదులు గుట్టియుఁ జిక్కంబుల
నించియుఁ గావడుల నుంచియు సవరించి దిగదిగన విసరి బగబగన
మండు చిదుఁగుసాదమంటల కడ్డంబు వట్టి మీసంబులు చూఁడిసూఁడి
వాఁడులగు కత్తులం దిత్తులొలిచి కుత్తుకలు గోసి శితముఖంబులగు
నఖంబులం బెకలించి విపులవపురపహసిత మహాశైలంబులగు శార్దూ
లంబుల బొందుల నందందఁ బడవైచి యంతంత గాంతారంబున
దంతురంబుగా బడినదంతావళంబుల దంతంబులు గైకొనియుఁ
దత్కుంభనిర్గతమౌక్తికంబు లేఱికొనియు గోరజంబుం జమరవా
లంబుల బర్హిబర్హంబులం బరిగ్రహించియు మరలి యత్తఱి గడింది
నెత్తురుంబ్రోద్దగుట వెఱ చఱవంజఱవ నేఁదుపెనుముండ్లఁ బండ్లసరి
యలు నెఱియలువారి బోరనం గారు ధారాళరుధిరాసారపూరంబు
నాకి నాకి నాలుకలు దిగవైచి యేచిన మహాతపోష్ణంబునం దృష్ణ
వొడమి దగనిగుడ వగ రడరి యొడలం దొడలను మెడలను బెడిదంపు
నిడుదకోఱల సలుగు లడచినయెడలం బొడబొడను వెడలెడు నఁడుకు
నెత్తుటం బడలి తూలు కౌలేయకమ్ముల యంగమ్ము లార్ద్రీకర్పటం
బుల గప్పి దప్పినిగుడ నప్పాలంబు పశ్చిమపుదండ నుండు వెండి
కొండబండలఁ జండకరకరహిండనంబునం బొండుప్రభలు నిండి
పఱచు తఱచు సెలయేఱుల సుఁరెలంగారుకొను భూరుహనికాయంబుల

డాయం జని దర్భనచ్ఛాయల నిలచి యచ్చటం గ్రొచ్చి గరువు నేలల గుంట లొనరించి లోన నుమ్మగిలి గబ్బువలవక కమ్మతావులు గల నావురాకులు పఱచి యెఱచిలో మేలేటి కారిజముం గ్రందన కాయ క్రొవ్వు మొదలగు మిగుల మెత్తని పలలభిత్తంబులందుఁ గ్రందుకొనం గ్రుక్కి యెక్కువ తక్కువలు గాకుండఁ గండగల తింత్రిణీశలాటుసంఘాతంబు లామీఁద నెఱయంబచరించి యెసగుగాఁ దేటలగు లేటినల్లులు గ్రుమ్మరించి లవణకణసంచయంబు నించి లావుగాఁ గావుగప్పి యుపరిప్రదేశంబులఁ గారెనుపపెంటపట్లు నీరాఱు నేఱుఁ బిడుకల దాల్లిడి నెల్లి క్రొయ్యలు ద్రచ్చి నుచ్చు లంటించినం బెచ్చు పెరుఁగు. చిచ్చు లాత్రంబులం దవిలించి చిముడ నుడికిన వెలువరించి యుప్పువెప్పునుం గల యప్పిశితఖండంబులు గనగన నిప్పులం జమురుచిప్పిలం గాలిచిన కమ్మకఱకుట్లం జట్రాతిపయిఁ గాత్రేనికిం గుడుపువెట్టి పిదపఁ బాళ్ళ వెంబడిం బంచుకొని తారు నుపయోగించి తద్దేవతాప్రీతికై తలలు, దోఁకలు డొక్కలు నచటి విటపివిటపంబుల వ్రేలంగట్టి శిశిరమధురసలిలమ్ములు ద్రావి వాగురికులు విశ్రమింప నిలింపాంగనాసుతుండును సహాసమాగత చతురవలల కృతఫలమూలాది శుచిమధుర మృగయోచితాహారంబులం దృప్తి వహించి పరిజనారచితపల్లవాసనాసీనుండై గండూషిత పుండరీక మధురసాసారంబులగు నిర్ఝరానిలకిశోరంబు లొలయ నలయికలు దీరియున్న సమయంబున. 60

టీ : ఇట్లు; ఆఖేటఖేలనంబునన్=వేట యాడుటలో; వివిధ=పలురకములైన; మృగ=మృగములయొక్క; విహగవధంబు=పక్షులను చంపుటను; ఆచరించి=చేసి; చాలించి; అంచెలంచెలన్=అక్కడక్కడ; పంచతా = చనిపోవుటచే; పతిత=పడిన; చమర=చమరీమృగములు; సృమర; కిరి=పందులు; హరిణ = లేళ్లు; రురు = నల్లచారల దుప్పులు; మహిష = అడవి దున్నలు; పృషదంశ= పిల్లులు; గోధికా=ఉడుములు; శశ=కుందేళ్లు; పిశితఖండంబులు=వీటిమాంసపు ముక్కలు; ఒండొండ=వేర్వేరుగా; ఉద్వేత్తుగాన్=ఎక్కువగా; ఆకుఁబొత్తరన్ =ఆకులమడతలతో; కట్టి; కుదురుగుట్టియున్=వ్రేలాడునట్లుకట్టియును; చిక్కంబులన్=చేతిత్రాళ్ళ సంచులలో; నించియున్=నింపియు; కావడులన్ = కావళ్ళలో; ఉంచియున్; సవరించి=సర్ది; దిగదిగనన్=దిగదిగయనునట్లు; విసరి; బగబగనన్=బగబగయన్నట్లు; మంచి చిదుగుసొదమంటలకున్=మండెడి యెండుకట్టెల మంటలకు; అడ్డంబువట్టి=అడ్డముగాపెట్టి; మీసంబులు; చూఁడిసూఁడి=కాల్చి

కాల్చి; వాఁడులగు=పదనైన; కత్తులన్=కత్తులతో; తిత్తులొలిచి=చర్మము లూడదీసి; కుత్తుకలు=గొంతులు; కోసి; నిశితముఖంబులగు=వాడికొనలు కల్గిన; నఖంబులన్=గోళ్ళతో; పెకలించి=పైకితీసి; విపుల=పెద్దదైన; వపుః+అపహాపిత=శరీరముచే నవ్వబడిన; మహాశైలంబులగు=పెద్దకొండలుకల; శార్దూలంబులబొందులన్=పెద్దపులుల కళేబరములను; అందంద=ఎక్కడవానినక్కడనే; పడవైచి=ప్రోగువేసి; (పులివేటగాడు దాని మాంసములను కాల్చవలెను. కాల్చనిచో నెవరైనను ఆ మాంసములను పరమాన్నములో వేసి వండి శత్రువులకు పెట్టినచో ఆ విషముతో తిన్నవారు చత్తురు. కాన నిచ్చట మాంసములు కాల్చబడినట్లు చెప్పబడినది.) అంతంతన్=కొంతదూరమున; కాంతారంబునన్=అడవిలో; దంతురంబుగాన్=దట్టనగా; పడిన; దంతావళంబుల దంతంబులు=ఏనుగుల దంతములను; కైకొనియున్; తత్=వాటియొక్క; కుంభనిర్గత మౌక్తికంబులు=కుంభస్థలములనుండి వెలికివచ్చిన ముత్యములను; ఏఱికొనియున్; (ముత్యములు, ఏనుగుల కుంభస్థలములు, మేఘము; పందికోర, శంఖము, ముత్యపుచిప్ప, చేపతల, పాముపడగ, చెఱకు, వెదురులలో పుట్టును. ఇప్పుడు మనకు మాత్రము ముత్యపుచిప్పలనుండియే లభించుచున్నది) గోఅజంబున్=గోరోచనమును; చమరవాలంబులన్=చమరీమృగముల తోకలను; (ఇవే వింజామరములు) బర్హిబర్హంబులన్=నెమలి పింఛములను; పరిగ్రహించియును; మరలి; అత్తఱి; కడిందినెత్తుఱుంబ్రొద్దు=మిక్కిలి యెఱ్ఱనైన ప్రొద్దు—మధ్యాహ్నము; అగుటన్=అగుటచే; వెఱచఱవంజఱవన్=భయము కల్గగా; ఏదుపెనుముండ్లన్—ఏదుపందిముండ్లచే; పండ్లచరియలు=పండ్లచిగుళ్ళు; నెఱియలువాఱి=బ్రద్దలై; బోరనన్=ఎక్కువగా; కాఱు=ప్రవహించు; ధారాళ=అడ్డులేని; రుధిర+ఆసారపూరంబు=రక్తప్రవాహమును; నాకినాకి; నాలుకలు వ్రేలవైచి=నాలుకలను వ్రేల వేసికొని; ఏచినమహాతప+ఉష్ణంబునన్=కాయునట్టి ఎక్కువ యెండవేడిమిచే; తృష్ణపొడమి=దాహము వేసి; దగనిగుడన్=తాప మెక్కువకాగా; వగరు=ఊర్పు; అడరి=కల్గి; ఒడలన్=శరీరములందు; తొడలన్=తొడలందు; మెడలన్=మెడలందు; సలుగులు=అడవిపందులు; వెడిదంపుఁగోఱలన్=వాడియైన కోరలతో; అడిచినయెడలన్=కొట్టినచోట్ల; బొడబొడను=బుడబుడమనుచు; వెడలెడునుడుకు నెత్తుటన్=ప్రవహించు వేడి నెత్తుటితో; బడలి=శ్రమించి; తూలు=సొలిపోవు; కౌలేయకమ్ముల=కుక్కలయొక్క; అంగంబులు=శరీరములను; ఆర్ద్రీకర్పటంబులన్=తడిగుడ్డలతో; కప్పి; దప్పినిగుడన్=దాహమెక్కువకాగా; ఆపాలంబు పశ్చిమంపుదండన్=ఆ ప్రదేశము పడమటివైపున; ఉండు వెండికొండ బండలన్=ఉన్న కైలాసపు రాళ్ళను; చండకర=సూర్యునియొక్క; కర=కిరణములయొక్క; హిండనంబునన్=వ్యాప్తిచే; పాండుప్రభలు=తెల్లనికాంతులు; నిండి; పఱచు=ప్రవహించు; తఱచు=ఎక్కువైన; సెలయేఱుల=కొండనదులయొక్క; సూరెలన్=ప్రక్కలందు; కాఱుకొను=దట్టమైన; భూరుహ=చెట్లయొక్క; నికాయంబులన్=గుంపులను; డాయంజని=దగ్గరకేగి; తత్+ఘన+ఛాయలన్=వాటి పెద్ద నీడలందు; నిలిచి=ఆగి; అచ్చటన్; క్రొచ్చి=త్రవ్వి; గరువునేలలన్=మొరపనేలలందు; గుంటలు=చిన్నపల్లములు; ఒనరిచి=చేసి; లోనన్=గుంటలలో; ఉమ్మగిలి=ఆవిరిపట్టి; గబ్బువలవక=చెడుకంపు

కొట్టిక; కమ్మతావులు=కమ్మని సువాసనలు; కలనావురాకులు=కల్గిన అవురుచెట్ల యాకులు; పఱచి=క్రిందవేసి; ఎఱచిలోన్=మాంసములో; మేలు+ఏతి=మంచి దాని నేతి; కారిజమున్=కడుపులోనుండు తిత్తివంటి దానిని; కందనగాయ=గుండె కాయ; క్రొవ్వు=మెదడు; మొదలగు మిగుల మెత్తని; పలంభిత్తంబులు=మాంస ఖండములను; అందు=ఆ గుంటలలో; క్రంగుకొనన్=నిండునట్లు; క్రుక్కి=అణచి వేసి; ఎక్కువ తక్కువలు; కాకుండన్; కండగల=లావుగానున్న, తింత్రిణీ శలాటుసంఘాతంబులు=పచ్చిచింతకాయలను; అమీదన్=వాటిపై; నెఱయన్= వ్యాపించునట్లు; పచరించి=వేసి; ఎసఱుగాన్=ఎసరువెట్టు నీరుగా; తేటలగు= స్వచ్ఛమైన; లేటినల్లులు=లేళ్ళ నెత్తురులు; క్రుమ్మరించి=కడవలతో పోసి; లవణ కణసంచయంబున్=ఉప్పును; నించి=నిండుగాపోసి; లావుగాన్=దట్టనగా; కావు కప్పి=సందులేకుండ నాకులతో కప్పి; ఉపరిప్రదేశంబులన్=వాటిపై; కాఱెనుము+ పెంటపట్లన్=అడవిదున్నలు పేడ ఉండుచోట్ల; నీరాఱు నేఱుబిడకలన్=బాగుగా ఎండిన పిడకలను; దాళ్ళిడి=దాలియగునట్లుగా పేర్చి; నెల్లికొయ్యలు=నిప్పువేసి కొనెడి కఱ్ఱలను; త్రచ్చి=మథించి; నుచ్చులు=మేకపెంటికలు; అంటించినన్ =రగుల్పగా; పెచ్చుపెరుగుచిచ్చులు=పెంపొందు మంటలు; ఆంత్రంబులన్= రాళ్ళలో; తవిలించి=అంటించి; చిముడన్=మెత్తబడునట్లు; ఉడికినన్=ఉడు కగా; వెలువరించి=బయటికితీసి; ఉప్పువెప్పును=వేడిని; కలయప్పిశితఖండంబులు =కల్గిన మాంసపుముక్కలు; గనగనని నిప్పులన్=కనకనలాడు నిప్పులలో; చమురు =నేయి; చిప్పిలన్ = వాడునట్లుగా; కాల్చిన; కమ్మకఱకుట్లున్ = కమ్మని మాంసపు ముక్కలచే; (కఱకుట్లుగా ఇనుపయూచలకంటించి కాల్చబడిన మాంసపు ముక్కలు) చప్టాతిపై=చాపఱాతిపై; (ఉంచి) కాప్రేనికిన్=ఆ ప్రదేశమునకు రాజైన దేవతకు; కుడుపువెట్టి=నైవేద్యమిడి; పిదపన్=తర్వాత; పాళ్ళవెంబడిన్ =తమతమ భాగముల ప్రకారముగా; పంచుకొని; తాయసు=తాముసు; ఉప యోగించి = తిని; తత్+దేవతాప్రీతికై = ఆ దేవత తృప్తికై; తలలు, తోకలు, డొక్కలు; అచటివిటపివిటపంబులకున్=అక్కడిచెట్ల కొమ్మలకు; వ్రేలంగట్టి= వ్రేలాడగట్టి; శిశిరమధురసలిలంబులు=చల్లని తీయని నీరు; త్రావి=త్రాగి; నాగు రికులు=వేటకాండ్రు; విశ్రమింపన్=విశ్రమింపగా; నిలింపాంగనాసుతుండును= స్వారోచియును; సహ=తనతోడ; సమాగత=వచ్చిన; చతుర=నేర్పరులైన; వలల=వంటవాండ్రచే; కృత=చేయబడిన; పలల = మాంసము; ఫల=పండ్లు; మూల=మొదళ్ళు; ఆది=మొదలైన; శుచి = శుభ్రమైన; మధుర = తియ్యని; మృగయా+ఉచిత=వేటకుతగిన; ఆహారంబులన్=భోజనములచే; తృప్తివహించి= తనివిపొంది; పరిజన=సేవకులచే; ఆరచిత=చేయబడిన; పల్లవ=అసన=చిగురు టాకుల పరపుపై; ఆసీనుండై=కూర్చున్నవాడై; గండూషిత = పుక్కిలింపబడిన; పుండరీక=తెల్లతామరపువ్వులయొక్క; మధురస=తేనెయొక్క; ఆసారంబులగు =జల్లులుకల; నిర్ఝరానిలకిశోరంబులు=సెలయేటి పిల్లగాలులు; ఒలయన్=సోకు చుండగా; అలయికలు = శ్రమలు; తీఱె = తగ్గె; ఉన్నసమయంబునన్ = ఉన్నప్పుడు...

మ త్త కో కి ల

నిండెఁ గావిరి దిక్తటంబుల ♦ నింగిఁ గుండలి చండ రు
ఙ్మండలిం గనుగొంచు మ్రోసెను ♦ మాలకాకులమూఁక ల
య్యండ నిల్చి యదల్చె నప్డు శి ♦ వాళియూళలఁ బద్మగ
ర్భాండభాండము ధూళిధూసర ♦ మయ్యె నుద్ధతవాత్యలన్. 61

టీ : కావిరి=పొగవంటిది; దిక్+తటంబులన్=దిక్కులప్రక్కన; నిండెన్. నింగిన్=ఆకాశమున; కుండలి=పరివేషముతోనున్న; చండరుక్=సూర్యునియొక్క; మండలిన్=మండలమును; కనుగొంచున్ = చూచుచు; మాలకాకులమూఁకలు= మాలకాకులగుంపులు; మ్రోసెన్=కూసెను; అప్డు; అయ్యండన్=ఆ ప్రక్కన; నిల్చి; శివా+ఆళి=నక్కలగుంపు; ఊళలన్=కూతలతో; అదల్చెన్ = భయ పెట్టెను. ఉద్ధతవాత్యలన్=పెద్దగాలులతో; పద్మగర్భాండభాండము=బ్రహ్మాం డము; ధూళిధూసరము=పరాగముతో బూడిద మయమైనది; అయ్యెన్.

తా : దిక్కుల కావిరి క్రమ్మెను; సూర్యుడు గూడుకట్టెను. మాలకాకులు సూర్యునికేసి చూచుచు కూసెను. నక్కలు దగ్గరలో నిలబడి వెఱ్ఱికేకలు పెట్టినవి. సుడిగాలులు వీచినవి. ఇవన్నియు నరిష్ట సూచనలు.

క ఆ కొఱగాములు గనుగొని
శాకునికుం డొకఁడు లేచి ♦ సంభ్రమ మొదవన్
జ్యాకలితశరాసనుఁడై
పీఁకను సైనికులఁ దిట్టి ♦ విభుతో ననియెన్. 62

టీ, ఆ కొఱగాములన్=ఆ అపశకునములను; కనుగొని=చూచి; శాకునికుండు =శకున లక్షణము లెరిగినవాడు; ఒకడు; లేచి; సంభ్రమము=తొందర; ఒదవన్ =కలుగగా; జ్యాకలిత=వాఁతితోకూడిన; శరాసనుడై=విల్లుకలవాడై; పీకను= పూనికతో; సైనికులను; తిట్టి; విభుతోన్=రాజుతో; అనియెన్=పల్కెను.

తా : శకునము లెరిగినవా డప్పుడు తొందరగా లేచి విల్లు చేత బట్టుకొని సైనికులను తిట్టి రాజుతో నిట్లనెను.

క. తఱచుగ మెకములఁ బొరిగొను
మఱపున వచ్చితిమి దవ్వు ♦ మనపొల మిట కి
త్తఱినగు నిమిత్తములు నృప
కొఱగా విదె మనకుఁ బెద్ద ♦ గొడవగు ననినన్. 63

టీ : నృప=రాజా ! తఱచుగన్=ఎక్కువగా; మెకములన్=మృగములను; పొరిగొనుమరపునన్=చంపెడిమరపులో; వచ్చితిమి. మనభూమి=మనకలవారైన చోటు; ఇచటకున్=ఇక్కడికి; దవ్వు=దూరము; ఇత్తఱి+అగు=ఇప్పుడయ్యెడు;

నిమిత్తములు=శకునములు; కొఱగావు=మంచివికావు. ఇదె=ఇదిగో; మనకున్; పెద్దగొడవ=పెద్దయుద్ధము; అగున్=కల్గును. అనిన్=అనగా...

మ. అతఁడాస్ఫాలితసజ్యకార్ముకుఁడు వా ♦ హారూఢుఁడుం బార్శ్వ సం
భృతతూణాహృతచండకాండుఁడు దిశా ♦ ప్రేంఖత్కటాక్షాంచల
ద్యుతిజాలుండునునై పుళిందభటసం ♦ దోహంబుతోడన్ మహో
ద్ధతి నుండన్ జయలాభసూచకనిమి ♦ త్తంబుల్ మెయిందోచినన్.

టీ : అతఁడు=స్వరోచి; ఆస్ఫాలిత=మ్రోయింపబడిన; సజ్య=నారితో కూడిన; కార్ముకుఁడు=విల్లుకలవాఁడు; వాహ+ఆరూఢుండున్=గుఱ్ఱము నెక్కిన వాఁడును; పార్శ్వ=ప్రక్కల; సంభృత=వహింపబడిన; తూణ=అమ్ములపొదులచే; ఆహృత=తీసికొనబడిన; చండబాణుఁడు=వాడిబాణములు కలవాఁడు; దిశ=దిక్కులకు; ప్రేంఖత్=ఎగురుచున్న; కటాక్ష+అంచల=క్రీగంటికొనలయొక్క; ద్యుతి జాలుండునై=కాంతిపుంజము కలవాఁడునై; పుళిందభట సందోహంబుతోడన్=కోయసైనికులతో; మహోద్ధతిన్=ఎక్కువ గర్వముతో; ఉండన్=ఉండగా; మెయిన్=శరీరమున, జయలాభ సూచక నిమిత్తంబుల్=జయలాభమును సూచించు శకునములు; తోచినన్=కన్పడగా...

తా : అంతట స్వరోచి వింటి నెక్కుపెట్టి నారి మ్రోయించి, అమ్ములపొదుల నిండుగా బాణములు నింపుకొని నాల్గువైపులకు చూచుచు సేనతో సిద్ధముగానుండగా అతనికి లాభమును సూచించునట్లుగా శరీరమదరెను. అప్పుడు...

వ. ప్రాణరక్షాసంశయం బగుమహాక్షోభం బొక్కటిగలుగు మీఁద నెట్టికేలకు మితి వెట్టరాని జయమంగళంబు లగునని నిశ్చయించి యూఱడిలు సమయంబున. 64

టీ : ప్రాణరక్షా సంశయంబగు=ప్రాణరక్షణలో సంశయము కల్గించు; మహారణంబొక్కటి=ఒక పెద్దయుద్ధము; కలుగున్, మీఁదన్=తర్వాత; ఎట్టకేలకు=చిట్టచివరకి; పెట్టరాని=ఎక్కువైన; జయమంగళంబులు=శుభములు; అగునని; అంతరంగంబునన్ = మనస్సులో; నిశ్చయించి; ఊరడిలు సమయంబునన్ = ఊరకున్న సమయములో...

క. ఆ విపినాంతరమున హా
హా వనిత ననాథ నబల ♦ నార్తవిపన్నం
గావరె యీ పుణ్యము నం
బోవరె యని పలుకు నాఁడు ♦ మొఱ వినఁబడియెన్, 66

టీ : ఆ విపిన+అంతరమున్=ఆ యడవిమధ్యలో; హాహా=అయ్యో! వనితన్=స్త్రీని; అనాథన్=దిక్కులేని దానను; అబలన్=బలములేని దానను; ఆర్తన్=పీడితురాలను; విపన్నను=ఆపద నొందినదానను; కావరె=రక్షింపరే; ఈ పుణ్యమునంబోవరె=ఈ పుణ్యము కట్టుకొనరా! అని; పలుకు+ఆఁడు మొఱ=పలికెడి స్త్రీ ఆర్తనాదము; వినబడియెన్=వినబడెను.

క. ఆ మొఱ వేమఱుఁ జెవి నిడి
భూమండల భర్త కరుణ ♦ పొడమఁగ నయ్యో
యేమానిని కెవ్వనిచే
నేమాయెనో యనుచు నచటఁ ♦ నీక్షించుతఱిన్. 67

టీ : భూమండలభర్త=రాజైన స్వారోచి; ఆ మొఱ; వేమఱున్ = పలుమాఱు; చెవినిడి=విని; కరుణ=దయ; పొడమగన్ = పుట్టగా; అయ్యో ! ఏ మానినికిన్=ఏ స్త్రీకి; ఎవ్వనిచేన్=ఎవ్వనిచేత; ఏమి+ఆయ్యెన్=ఏమియాపద వచ్చెనో; అనుచున్; అచటున్=అక్కడను; ఈక్షించుతఱిన్=చూచునప్పుడు...

శా. మట్టెల్ మ్రోయఁగ గబ్బిచన్నుగవ గం ♦ పం బంద వేణీభరం
బట్టిట్టై కటిఁ జిమ్మచీకటులుగా ♦ నశ్రుప్రవజం బోడిక
ల్కట్టం జూపులు చిమ్మిరేఁగి దివి రో ♦ లంబాళిఁ గల్పింపఁగా
మిట్టాడంగ నరుండు లేనియడవిన్ ♦ మీనాక్షి దీనాకృతిన్. 68

టీ : మీనాక్షి=ఒకస్త్రీ; మట్టెలు=కాలిమట్టెలు; మ్రోయగన్=చప్పడు కాగా; గబ్బిచన్నుగవ=బిగువైన చంటిజంట; కంపంబు+అందన్=వణకగా; వేణీభరంబు=కొప్పుముడి; అట్టిట్టై=చెదరిపోయి; కటిన్=పిరుదులమీద; చిమ్మచీకటులు=దట్టని చీకట్లు; కాన్=కాగా; అశ్రుప్రవజంబు=కన్నీటి సముదాయము; ఓడికల్=ప్రవాహములు; కట్టన్=కట్టగా; చూపులు; చిమ్మిరేఁగి=కదలుచు; దివిన్=ఆకాశమున; రోలంబాళిన్ = తుమ్మెదల బారును; కల్పింపగాన్=కల్గజేయగా; మిట్టాడంగన్=సంచరింపగా; నరుండులేని=మనుష్యుడులేని; అడవిన్=అడవియందు; దీనాకృతిన్=దీనమైన ఆకారముతో...

తా : ఒకస్త్రీ కాలియందెలు మ్రోయగా, జడయూడి చీకటి క్రమ్మునట్లు పిరుదులపై నటింపగా, కంటివెంట కన్నీరు ధారగా కారుచుండగా, భీతభీతమగు చూపులతో మిన్ను చూచుచు నిర్జనారణ్యమున దైన్యముతో...

క. ఒక్కతె భయశోకంబుల
వెక్కుచు మెయిఁగల విలాస ♦ విభ్రమలక్ష్మిల్
దక్కుటయును నొకరయొఱపై
నెక్కొన ధరణీశు నెదుట ♦ నిలచి వినీతిన్. 69

టీ : ఒక్కతె=ఒకయాడుది; భయశోకంబులన్=భయముతోను, విచారముతోను; వెక్కుచు=వెక్కివెక్కి యేడ్చుచు; మెయిన్=శరీరమందు; కలవిలాస విభ్రమలక్ష్మిల్=కల్గిన విలాస చేష్టల సొంపులు; తక్కుటయును=లేకపోవుటయు; ఒకయొఱపై=ఒకరకపుటందమై; నెక్కొనన్=తనయందుండగా; ధరణీ+ఈశు+యెదుటన్=రాజుయొక్క ఎదుటను; నిలిచి; వినీతిన్=వినయముతో...

తా : ఒకస్త్రీ వెక్కి వెక్కి యేడ్చుచు, ఒయ్యారములు లేకపోవుటచే నొక విధమైన అందము రాగా స్వరోచి యెదుట నిలబడి వినయముతో...

క. పలుచని వాతెఱ మెఱుఁగునఁ
బలుమెఱుఁగులు సందడింపఁ ♦ బాపటపై నం
జలిఁ జేర్చి జళుకుఁ జూపులఁ
బలుకులఁ బులకండ మొలుకఁ ♦ బలికెం గలఁకన్. 70

టీ : పలుచని వాతెఱమెఱుగునన్ = పల్చగానున్న పెద్దకాంతితో; పలుమెఱుగులు=దంతకాంతులు; సందడింపన్=ఎక్కువకాగా; పాపటపైన్=జుట్టుమీద; అంజలిన్=దోసిలిని; చేర్చి; జళుకుఁజూపులన్=బెదరుచూపులతో; కలఁకన్=కలతతో; పలుకులన్=మాటలలో; పులకండము=కండచక్కెర; ఒలుకన్=చిందగా; పలికెన్.

తా : ఆమె ఫాలమున దోయిలిచేర్చి రాజునకు మ్రొక్కి బెదరుచూపులతో కలతపాటుతో మధురస్వరమున నిట్లనెను.

శా. ఓ రాజన్యమహేంద్ర యోమణిగణ ♦ ప్రోతాసివాతాశన
ప్రారజ్యత్కటిచక్ర యోముఖరశా ♦ ర్ఙ్గక్రూరబాహార్గళా
యోరుక్మాచలకల్ప యోకవచిత ♦ వ్యూఢాంగ కావంగదే
యోరాహుత్తశిరోమణీ నిరవధి ♦ ప్రోద్యత్ప్రతాపారణీ. 71

టీ : ఓ రాజన్యమహేంద్ర=ఓ రాజశ్రేష్ఠా; మణిగణ=రత్నములచే; ప్రోత=గుప్పబడిన; అసివాత+అశన=సర్పమువంటి కత్తిచే; ప్రారజ్యత్=ప్రకాశించుచున్న; కటిచక్ర=పిరుదులు కలవాడా ! ముఖర=మ్రోగుచున్న; శార్ఙ్గ=వింటితో కూడిన; క్రూర=కఠినమైన; బాహా+అర్గళా=గడియలవంటి బాహువులు కలవాడా! రుక్మ+అచలకల్ప=మేరువువంటివాడా ! కవచిత=కవచముకల; వ్యూఢ+అంగ=ఉన్నతమైన శరీరము కలవాడా ! రాహుత్తశిరోమణీ=గుర్రపురౌతులలో శ్రేష్ఠుడా! నిరవధిప్రోద్యత్=హద్దులేకుండ ప్రకాశించు; ప్రతాప+అరణీ=ప్రతాపమను అరణి కలవాడా ! కావంగదే=రక్షింపుమయ్యా ! అలం. ఉపమ, రూపకము.

క. అనినఁ దలంపున నింపిన
యనుకంప నిలింపచంప ♦ కామోదసుతుం
డనునయ మొప్పఁగ నోడకు
మని నిజవృత్తాంత మడుగ ♦ యిట్లనియెన్. 72

టీ : అనినన్=అనగా; తలంపునన్=మనసులో; నింపిన యనుకంపన్=నిండిన దయతో; నిలింపచమ్ప కామోదసుతుండు=దేవతాస్త్రీ కొడుకైన స్వరోచి; అనునయము=బతిమాలుట; ఒప్పగన్=ఒప్పునట్లు; ఓడకుము = భయపడకుము;

అని; నిజవృత్తాంతము=ఆమెకథను; అడుగన్=అడుగగా; అది=ఆమె; ఇట్లు+అనియెన్.

తా : ఆ స్త్రీ మొరపెట్టగా స్వరోచి భయపడవలదని యూరడించి ఆమె కథను చెప్పుమనెను. ఆమె యిట్లన్నది.

సీ. విసుమానములుగాఁగ ♦ వసతోడఁ బెనవెట్టి
నెట్టెంబుగాఁ బ్రేవుఁ ♦ జుట్టినాఁడు
బండికందెనచాయ ♦ బైసిమాలినమేన
మెదడుగందపుఁబూఁత ♦ మెత్తినాఁడు
కునఖంపు డాచేతి ♦ పునుకకప్పెర నిండఁ
బ్రాణికోటుల నల్లఁ ♦ బట్టినాఁడు
కొకిబికివేసంపు ♦ గూనిమూఁపులమీఁద
మూఁడుపంగలయీఁటె ♦ మోసినాఁడు

గీ. నిట్టతాడనఁ బొడవు చే ♦ నిక్కినాఁడు
నిడుదకోఱల మిడిగ్రుడ్ల ♦ నెగడినాఁడు
నరవరోత్తమ నేఁడు మూ ♦ న్నాళ్ళనుండి
యుసురుఁగొనఁ వెంటఁ దిరిగెడు ♦ నసుర యొకఁడు. 73

టీ : సురవరోత్తమ=రాజా ! విసుమానములుగాగన్=వింతలుగా; (పా. విసమానముకాగన్=హెచ్చుతగ్గులుగా) వసతోడన్=క్రొవ్వుపొరతో; పెనవెట్టి=మెలిపెట్టి; నెట్టెంబుగాన్=గుండుతలపాగగా; ప్రేవున్=ప్రేగులను; చుట్టినాడు=తలకుచుట్టుకొన్నాడు; బండికందెనచాయన్=బండికి చక్రములకు నిరుసునకు మధ్య పెట్టెడుమసి ఆముదము కలిపిన (గ్రీజు) దాని రంగుతో; బైసిమాలిన మేనన్=బాగుగాలేని శరీరమున; మెదడుగందపుపూంపి=మెదడుగంధమును; మెత్తినాడు=పూసికొన్నాడు; కునఖంపు=పుచ్చుగోళ్ళు కల్గిన; డాచేతి=ఎడమచేతిలోని; పునుకకప్పెరనిండన్=పుర్రెపాత్ర నిండుగా; ప్రాణికోటులనల్ల=జంతురక్తమును; పట్టినాడు=నిండపట్టెను; కొకిబికివేసంబు=వికృత వేషముకల; గూనిమూఁపుల మీదన్ = ఎగుబుజములపై; మూడు పంగలయీటె=మూడు మొనలుకల యీటెను—త్రిశూలమును; మోపినాడు=పట్టినాడు; నిట్టతాడి+అనన్=పొడవైన తాడిచెట్టన్నట్లుగా; పొడవుచేన్=పొడవుచేత; నిక్కినాడు=ఉన్నాడు; నిడుదకోఱలన్=పొడవైన కోఱలచే; మిడిగ్రుడ్లన్=పెద్దపెద్ద కంటిగ్రుడ్లతోను; నెగడినాడు=భయముగా నున్నాడు; ఒకడు అసుర=ఒక రాక్షసుడు; నేడుమూన్నాళ్ళనుండి=నేటికి మూడు రోజులనుండి; ఉసురుఁగొనన్=ప్రాణములు తీయుటకై; వెంటన్+తిరిగెడున్=వెంబడించుచున్నాడు; అలం. స్వభావోక్తి, నిదర్శన, రూపకము, ఉత్ప్రేక్షయు.

తా: ఓ రాజా! ఒక రాక్షసుడు వసతో మెలిపెట్టిన ప్రేగులను తలపాగగా చుట్టుకొని, నల్లని శరీరమున మెదడు గొంపిని మెత్తుకొని, ఎడమచేతిలో పుఱ్ఱె నిండుగా రక్తముపట్టి, కొక్కిరి బిక్కిరి వేషముతో గూనిగానున్న భుజములపై త్రిశూలమును పెట్టుకొని, నిట్టతాడివలె పొడుగుగానుండి, పెద్దకోరలు, మిడిగ్రుడ్లు కలిగియుండి మూకుగోళ్లనుండి నన్ను చంపుటకై వెన్నాడుచున్నాడు.

క. ఏయెడ ననదల మొఱ వా
లాయము వినవలయు 'దుర్బ ♦ లస్య బలం రా
జా' యన వినవే ధరణీ
నాయకులకు నార్తరక్ష ♦ ణంబులె క్రతువుల్. 74

టీ: ఏ యెడన్=ఎప్పుడును; అనదల మొఱ=దిక్కులేని వారి మొఱ; వాలాయము=తప్పక; వినవలయున్=మీ వంటివారు వినవలసినదే; దుర్బలస్య=బలములేనివారికి; రాజా=రాజే; బలం=బలము; అనన్=అనగా; వినవే=విన లేదా? ధరణీనాయకులకున్=రాజులైన వారికి; ఆర్తరక్షణంబులె=దీనులను రక్షించుటలే; క్రతువుల్=యజ్ఞయాగాదులు; అనగా అనాథరక్షణము రాజులకు క్రతువులు చేసిన దానితో సమమైనది. అలం. కావ్యలింగము, రూపకమును.

క. మరుదశ్వపుత్రి కిందీ
వరాక్షగంధర్వరాజు ♦ వలనఁబొడమితిన్
నరవర వెలసితిఁ గళలం
దు రమించుటఁ జేసి భువి మ ♦ నోరమ యనఁగన్. 75

టీ: నరవర=రాజా ; మరుదశ్వపుత్రికిన్=మరుదశ్వుడను గంధర్వుని కూతురికి; ఇందీవరాక్షగంధర్వరాజువలనన్=ఇందీవరాక్షుడను గంధర్వరాజునకును; పొడమితిన్=పుట్టితిని; కళలంగున్=విద్యలలో; రమించుటంజేసి = వినోదించుటచే; భువిన్=భూమిలో; మనోరమయనగన్=మనోరమయను పేరుతో; వెలసితిన్= ప్రసిద్ధి పొందితిని.

తా: నేను మరుదశ్వుడను గంధర్వరాజు కూతురికిని ఇందీవరాక్షుడను గంధర్వరాజునకును పుట్టితిని. సమస్తవిద్యలు నేర్చితిని. మనోరమ నా పేరు.

శా. రారాపిళ్ళ భుజాంగదంబుల మణుల్ ♦ రాలంగ విద్యాధరుల్
గారా మొప్పగ నెత్తికొండ్రు నను నం ♦ కస్థాయినిం జేయఁగా
వారి న్వీడ్కొని సింహపీఠికఁ జల ♦ త్వం బొందు మా తండ్రి మం
జీరం బించుక గల్లుమన్న నవి దాఁ ♦ జెప్పంగ నింకేటికిన్. 76

టీ: విద్యాధరులు=ఒకజాతి దేవతలు; రారాపిళ్ళన్=ఒకరినొకరు త్రోసికొని వచ్చుటచే; భుజ+అంగదమణుల్=భుజకీర్తులందలి మణులు; రాలంగన్=రాలగా; గారాము=ముద్దు; ఒప్పగన్=ఒప్పునట్లు; ననున్=నన్ను; ఎత్తికొండ్రు;

మా తండ్రి=ఇందీవరాక్షుడు; మంజీరంబు=నా కాలియందె; ఝంఝక ల్లుమనన్= కొంచెము గల్లుమని చప్పుడైనను; అంకస్థాయినన్=తొడమీద కూర్చున్నదానిగా; చేయగాన్=చేయుటకు; వారలన్=విద్యాధరులను; పీడ్కొని=తొలగనుమని; సింహపీఠకన్=సింహాసనమునందుండి; ఉత్సంగంబొంగన్=కదలుట: అవి=ఆ సుఖానుభూతులు; తాన్=నేను; ఇంకన్=చెప్పుటకూడ; చెప్పంగన్+ఏటికిన్=చెప్పుట యెందులకు ?

తా : విద్యాధరులు నేను నేనని ముందుకు త్రోసికొని వచ్చి నన్నెత్తుకొందురు. నా కాలియందె చప్పుడై నేను వచ్చుచుంటినని తెలిసినా నా తండ్రి వెంటనే సింహాసనమునందుండి లేచి నా కెదురుగా వచ్చి యెత్తుకొని యొడిలోనికి తీసికొనును. ఆ సుఖముల నిప్పుడు చెప్పుట యేటికిలే ? అలం. స్వభావోక్తి. ఆక్షేపము, ఉదాత్తము.

తే. దేవ పారర్షి పట్టి క ♦ ళావతియును
నల్ల మందార విద్యాధ ♦ రాత్మజన్మ
యగు విభావసియును నాకుఁ ♦ బ్రాణసఖులు
వారు నేనును నొకనాఁడు ♦ గారవమున. 77

టీ : దేవ=రాజా ! పారర్షిపట్టి=పారుడను ఋషియొక్క కూతురైన; కళావతియును; అల్ల=ప్రసిద్ధుడైన; మందార=మందారుడనెడు; విద్యాధర+ఆత్మజన్మయగు=విద్యాధరుని కూతురైన; విభావసియును! నాకున్; ప్రాణసఖులు=ప్రాణముతో సమమైన చెలులు; వారు; నేనును; ఒకనాఁడు; గారవమునన్= అన్యోన్య ప్రేమతో...

సీ. నెత్తమ్ము లేకొండ ♦ నెత్తమ్ములం దాడు
విద్యాధరీకోటి ♦ విటులతోడ
నెచటిగాడ్పులఁ బుట్టు ♦ విచికిలామోదంబు
శబరికాంతలగుట్టు ♦ సళ్ళఁబెట్టు
నెన్న గేంద్రఘుఁజఋుల్ ♦ మిన్నంది పెన్నంది
కోరాడుఁ దనగుబ్బ ♦ కొమ్ము లొడ్డి
మెం దుండుగురివెంద ♦ పందిళ్ళపూఁదేనె
జడి యిందుశిలలందు ♦ జాలువాఱు

గీ. నట్టికలధౌతశిఖరిఁ బు ♦ ష్పాపచయము
సేయు వేడుకఁ బొదరిండ్ల ♦ చాయలందు
దిరుగుచుండి యొకానొక ♦ దెసఁ దృణంబు
దళముగా వాత మొలచిన ♦ బిలమునందు. 78

టీ : ఏ కొండనెత్తమ్ములందున్=ఏ కొండమీది ప్రదేశములందు; విద్యాధరీకోటి=విద్యాధర స్త్రీల సముదాయము; విటులతోడన్=కాముకులతో, నెత్తమ్ములు=జూదములను; ఆడున్ = ఆడుచుండునో; ఎచటిగాడ్పులన్=ఎక్కడిగాలులచే; పుట్టు=పుట్టెడి; విచికిల+ఆమోదంబు=చిరుమల్లె పువ్వుల పరిమళము; శబరకాంతలగుట్టు=బోయవనితల రహస్యమును; సళ్ళబెట్టున్=వదలించునో; ఎన్నగేంద్రపుజఱుల్ = ఏ కొండచరియలు: పెను+నంది = శివుని వాహనమైన నంది; మిన్ను+అంది = ఆకాశమునంటి—ఎక్కువ సంతోషించి; తనగుబ్బకొమ్ములు=గుబ్బగానున్న తన కొమ్ములను; ఒడ్డి=ఆన్చి; కోరాడున్=పొడిచి మట్టియెత్తి ఆడుచుండునో; ఎందున్=ఏ కొండయందు; ఉండు=ఉండెడి; గురివెంద పందిళ్ళ=గురివెంద పందిళ్ళనుండి; పూదేనెజడి=పుష్పరసపుధార; ఇందుశిలలందున్=చంద్రకాంతపురాళ్ళపై; జాలువాఱున్=ప్రవహించునో; అట్టికలధౌతశిఖరిన్=అటువంటి కైలాసమునందు; పుష్పాపచయము=పూలుకోసికొనుటను; చేయువేడుకన్=చేసెడి కోరికతో; పొదరిండ్ల చాయలందున్=పొదరిండ్ల ప్రాంతమున; తృణంబు=గడ్డి; దళముగాన్=ఒత్తుగా; వాతన్=ముఖమునందు; మొలచిన బిలంబునందున్=మొలచియున్న గుహలో...

తా : విద్యాధర స్త్రీలు విటులతో కలసి జూదము లాడునట్టియు, చిరుమల్లెల మీదినుండి వచ్చు పిల్ల గాలుల కావేశము కల్గి కామోద్రేకము నాపుకోలేని శబర యువతులు కలట్టియు, నందీశ్వరుండు కొమ్ములతో మట్టిచిమ్ముచు కోరాడు చరియలు కలట్టియు; బండిగురివెంద పందిళ్ళనుండి తేనెకారి కాలువలుగా ప్రవహించు చంద్రకాంత మణులుకలట్టి కైలాసగిరిపైన ఒకచోట ద్వారమున దట్టనగా గడ్డి మొలచిన గుహలో...

ఉ. ఊసరవెల్లి చందమున ♦ నొక్కటి బీఱనరాలు దేఱఁగా
మీసలు గడ్డముం జడలు ♦ మే నుదరంబును వీనులున్ జరా
ధూసరమైన రోమతతి ♦ తోఁ బెనఁగంబడి దూదరాశిగాఁ
జేసినరీతి నున్నయొక ♦ జీర్ణమునిం గని కౌతుకంబునన్. 79

టీ : ఊసరవెల్లి చందమునన్=ఉడుమువలె; ఒక్కటన్=ఒకేరీతిగా; బీఱనరాలు=పెద్దపెద్ద నరములు; తేఱఁగాన్=తేలగా; మీసలు=మీసములు; గడ్డమున్=గడ్డమును; జడలు; మేను=శరీరము; ఉదరంబును=కడుపును; వీనులున్=చెవులును; జరాధూసరమైన=ముసలితనముచే తెల్లబడిన; రోమతతితోన్=వెంద్రుకల సముదాయముతో; పెనగంబడి=పెనవైచుకొని; దూది; రాశిగాన్=ప్రోవుగా; చేసినరీతిన్=చేసినట్లు; ఉన్న; ఒక జీర్ణమునిన్=ఒక ముసలిమునిని; కని=చూచి; కౌతుకంబునన్=వేడుకతో......

తా : ఉడుమువలె పెద్దపెద్ద నరాలు తేరి మీసములు, గడ్డము, పొట్ట, ఒళ్ళు చెవులు అంతయు ఒకేరీతిగాజుట్టుతోనిండి దూది ప్రోవైనట్లున్న ముసలిమునిని చూచి వేడుకతో...అలం. ఉపమ, ఉత్ప్రేక్ష, స్వభావోక్తియు.

ఆ, ఇతనివదనకుహర ♦ మెద్ది నేత్రద్వయం
బెద్ది కర్ణయుగళ ♦ మెద్ది యనుచు
బూఁచివోలె నున్న ♦ వాచంయముని మోము
బాల్యచాపలమునఁ ♦ బట్టుటయును. 80

టీ : ఇతని వదనకుహరము=ఇతని నోరు; ఎద్ది=ఏది? కర్ణయుగళము=రెండు చెవులు; ఎద్దియనుచున్=ఏదనుచు; బూఁచివోలెనున్న = దయ్యమువలె నున్న; వాచంయమునిమోము=వాక్కును నియమించిన—మునియొక్క ముఖమును; బాల్య చాపలమునన్=చిన్నతనపు లౌల్యముచే; పట్టుటయును=పట్టగా...

క. ధ్యానస్తిమితుం డగు న
మ్మౌని మదీయాంగుళీ వి ♦ మర్శనములచే
మే నెఱిఁగి తొంటియను సం
ధానము చెడి కన్ను దెఱచి ♦ దారుణఫణితిన్. 81

టీ : ధ్యానస్తిమితుండగు = ధ్యానముచే నిశ్చలము గానున్న; ఆ+మౌని = ఆ ముని; మదీయ=నా సంబంధమైన; అంగుళీ విమర్శనములచేన్=వ్రేళ్ళతో తడవుట లతో; మేను+ఎఱిగి=బాహ్యజ్ఞానము—మెలకువవచ్చి; తొల్లి+అనుసంధానము =మునుపటి సమాధి; చెడి; కన్ను; తెఱచి; దారుణఫణితిన్=క్రూరమైనరీతితో...

తా : సమాధిలోనున్న మహర్షి నా వ్రేలు తగిలి సమాధిచెడి కన్నువిప్పి కఠినముగా...

ఉ. ఓసి దురాత్మురాల గృహ ♦ మొల్లక సర్వసుఖంబులున్ నిరా
యాసమునం దొఱంగి మిహి ♦ రాంశు మరుచ్ఛద నీర నీరస
గ్రాసము దేహధారకము ♦ గా గుహలం దప మాచరించు మ
మ్మీ సరణిన్ స్పృశించి నగ ♦ నేమి ఫలంబొనఁ గూడెఁజెప్పుమా. 82

టీ : ఓసి దురాత్మురాల=చెడు స్వభావము కలదానా! గృహము=ఇల్లు; ఒల్లక=ఇష్టపడక—వదలి; సర్వసుఖంబులన్=అన్ని సుఖములును; నిరాయాసంబు నన్=తేలికగా; తొఱంగి = వదలి; మిహిర+అంశు = సూర్యుని కిరణములును; మరుత్=గాలి; ఛద=ఆకులు; నీర=నీరు మున్నగు; నీరసగ్రాసము=రసములేని యాహారమును; దేహధారకముగాన్=దేహము నిల్పువానిగా; గుహలన్=గుహ లలో; తపమాచరించు=తపస్సు చేసికొను; మమ్ము; ఈ సరణిన్=ఈ రీతిగా; స్పృశించి=తాకి; నగన్=నవ్వగా; ఏమిఫలంబు=ఏ ఫలితము; ఒనగూడెన్= చేకూరెను. చెప్పుమా ?

తా : ఓసి దుర్మార్గురాలా! ఇల్లు—వాకిలివదలి అన్ని సుఖములను తేలికగా విసర్జించి గాలి—నీరు, ఆకు—అలము దేహము నిల్పుకొనుటకై తినుచు జపముచేసి కొను మమ్ము ముట్టుకొని పరిహసించుట వలన నీ కేమి లాభమువచ్చునో చెప్పుము ?

క. తిమిరంపువయసుగుబ్బల
కొమరాలవు నీకుఁ దగిన ♦ గోవాళ్ళ మహిన్
నెమకి నగరాదె ముదిసిన
మముఁ జెనఁకిన నేమి కలదు ♦ మద మేమిటికిన్. 83

టీ : తిమిరంపువయసు=పొగరెక్కు ప్రాయములో; గుబ్బలకొమరాలవు=బిగిచన్నులు కల పడుచుపిల్లవు; మహిన్=భూమిలో; నీకున్; తగిన; గోవాళ్ళన్=పడుచువారలను; నెమకి=వెదకి; నగరాదె=పరిహాసము చేయరాదా ? ముదిసిన మమున్=వయసుమళ్ళిన మమ్ము; చెనకినన్=తాకగా; ఏమికలదు ? మదము=పొగరు; ఏమిటికిన్=ఏల ?

తా : పొగరుచే కన్నుగానని వయసులో గబ్బిగుబ్బలుకల పడుచు దానవు నీకుతగిన యువకులను వెదకికొని వేళాకోళములు చేయవలెగాని ముసలివగ్గులైన మమ్ము ముట్టిన ఫలమేమున్నది ? ఇంత పొగరేల ?

క. ముసురుకొను జరభరంబున
నసు రుసురై యున్న మమ్ము ♦ నడకించితివి
ట్లుసురు మనఁ బట్టువడు మొక
యసురకు నీ వనుచుఁ బలికె ♦ నాగ్రహ మెసఁగన్. 84

టీ : ముసురుకొను=పైబడిన; జర=ముసలితనము యొక్క; భరంబునన్=భారముచే; అసురుసురై=ఉక్కిరి బిక్కిరై; ఉన్నమమ్మున్; ఇట్లు; అడకించితివి=బాధించితివి; ఉసురుమనన్=ఉస్సురని శ్రమించునట్లు; నీవు; ఒకయసురకున్=ఒక రాక్షసునకు; పట్టువడుము=చిక్కుము; అనుచున్=అని; ఆగ్రహము=కోపము; ఎసగన్=ఎక్కువకాగా; పలికెన్=శపించెను.

తా : 'ముసలితనముచే తెగసతమతమగుచున్న మమ్ము పరిహసించి నందులకు ఫలముగా రాక్షసునిచే పట్టువడి బాధనొందుము' అని శపించెను.

క. జననాథ యేమి చెప్పుదుఁ
గనలుచు నవ్వగ్గుతపసి ♦ కటము లదరఁగాఁ
దనచేతినాఁగబెత్తముఁ
గొని పసరముఁ గొట్టినట్లు ♦ గొట్టె నదయుఁడై. 85

టీ : జననాథ=రాజా ! ఏమి చెప్పుదున్; ఆ+వగ్గుతపసి=ఆ బక్క ముని; కనలుచున్=కోపించుచు; కటములు=చెక్కిళ్ళు; అదరగాన్=చలింపగా; దయమాలినవాడై; తనచేతి నాగబెత్తమున్ = తన చేతిలోనున్న యోగపు బెత్తమును; కొని=తీసికొని; పసరమున్=పశువును; కొట్టినట్టు; కొట్టెను=బాదెను. అలం. ఉపమ.

క. కొట్టువడి యటకు మునుపే
తిట్టుంబడి యేడ్చు నాదు ♦ దెసఁ గని మదిలోఁ
గట్టలుక వొడమె నా సఖు
లిట్టనిరి మునీంద్రుతోడ ♦ నెత్తిన పెలుచన్ 86

టీ : కొట్టువడి=దెబ్బలుపడి; అటకుమునుపే=అంతకుముందే; తిట్టుంబడి=శాపమును పొంది; ఏడ్చునాదుదెసన్ = ఏడ్చెడి నా వైపు; కని = చూచి; నా సఖులు=నా చెలికత్తెలు; మదిలోన్=మనసునందు; కడు+అలుక=మిక్కిలి కోపము; పొడమె=పుట్టి; ఎత్తినపెలుచన్=కల్గిన కోపముతో; మునీంద్రుతోడన్=మునితో; ఇట్టనిరి.

ఉ. ఓయి దయావిహీనమతి ♦ యూరక యీ పసిబిడ్డఁ గొట్టఁ గాఁ
జే యెటు లాడె నీకు నిది ♦ చేసిన దేమి వృథా శపింతురే
బోయవె యాఁడుఁదోడు నను ♦ బుట్టవె శాపనిమిత్తమే తపం
బీయెడ నున్న శాంతిపరు ♦ మను వారి రికె సి చరిత్రకున్. 87

టీ : ఓయి దయావిహీనమతి=ఓ దయమాలినవాడా ! ఊరక=నిష్కారణముగా; ఈ పసిబిడ్డన్=ఈ చిన్నపిల్లను; కొట్టగాన్=కొట్టుటకు; చేయెటులాడెను=చేయెట్లువచ్చెను ? నీకున్; ఇది=ఈమె; చేసినదేమి=ఏ బాధకల్గచేసినది ? వృథా=అనవసరముగా; శపింతురే ? బోయవె=కటికివాడవా ? ఆడుదోడునను బుట్టవె = ఆడువారితో పుట్టలేదా ? తపంబు=తపస్సు; శాపనిమిత్తమే = శాపమిచ్చుటకేనా ? నీ చరిత్రకున్=నీ నడవడికకు; ఈ యెడనున్న=ఇక్కడనున్న; శాంతిపరులు=శాంతికల మునులు; ఇకన్; ఏమనువారు=ఏమందురో ?

తా : ఓ కటికివాడా ! ఈ పసిపిల్ల నూరకేకొట్టుటకు నీకు చేయెట్లు వచ్చెను ? అంత తప్పీమె యేమిచేసినది ? శపించుటయేనా తపస్సునకు ఫలము ? కిరాతుడవా ? నీ కాడువారు తోఁబుట్టువులు లేరా ? ఈ నీ కోపము సంగతి విన్నచో శాంతిగుణులైన మును లెంత నిన్ను దూషింతురో ?

క. పాము కడు ముదిసి కడపట
గామగు చందమున వార్ధ ♦ కంబునఁ గ్రోధం
బేమియు మానక మండెడు
నా ముని మునియే తలంప ♦ నదియుం దపమే ? 88

టీ : పాము; కడున్=మిక్కిలి; ముదిసి=ముసలిదై; కడపటన్=ఆఖరికి; గామగుచందమునన్=గ్రహమైనట్లు; వార్ధకంబునన్=ముసలితనమున; క్రోధంబేమియున్=కోప మేమాత్రమును; మానక=వదలక; మండెడు=ఆవేశముతో మండిపడెడు; ఆ మునియున్=ఆ మునికూడ; మునియే=మునిపదవాచ్యుడేనా ? అదియున్=వాని తపస్సును; తపమే=తపస్సేనా ?

తా : పాము వెయ్యేండ్లు బ్రదికి చివర రెక్కలువచ్చి మిన్నాగై నీడ సోకినను జబ్బును కల్గజేయునట. అట్లే నీవు ముసలివాడవై కూడ కోపముతో మండిపడుచున్నావు. నీవు నొక మునివేనా ? నీ తపమును తపమేనా ?

క. పరుల యపరాధగతులకుఁ
గెరలక తనుఁ బొగడుచోటఁ ♦ గీడాడెడుచోఁ
బరితోషము రోషము నెదఁ
జొరనీని తపస్వి సుమ్మ ♦ సుకృతి ధరిత్రిన్.

టీ : ధరిత్రిన్=భూమిలో; పరుల=ఇతరుల; అపరాధగతులకున్=తప్పుడు నడకలకు; కెరలక=కోపింపక; తనున్=తన్ను; పొగడుచోటన్=స్తోత్రముచేయునప్పుడు; కీడు+ఆడెడుచోన్ = నిందించువేళను; ఎదన్=మనసున; పరితోషమున్=సంతోషమును; రోషమున్=కోపమును; చొరనీని = ప్రవేశింపనియ్యని; తపస్వి=మునియే; సుకృతిసుమ్మ=ధన్యుడుసుమా ?

తా : తన కెవ రపకారము చేసినను కోపింపక, పొగడుటకు సంతోషింపక, నిందించుటకు రోషములేని మునియే సుమా ధన్యుడు ! అలం. అప్రస్తుత ప్రశంస.

తే. ఒం డొకఁడవైన నిప్పుడు నీ ♦ పిండి యిడమె
బ్రాహ్మణుఁడ వౌట మాచేత ♦ బ్రదుకు గంటి
తడవఁ బనిలేదు నిన్ను గౌతముని గోవ
వనుచు వాదించి విడిచిన ♦ నాగ్రహించి. 90

టీ : ఒండొకడవైనన్=బ్రాహ్మణుడవు కాక మరొకడవైనచో; ఇపుడు; నీ పిండియిడమె=నిన్ను పిండిపెట్టమా ? బ్రాహ్మణుడవౌటన్=బాపడవగుటచే; మా చేతన్=మా చేతిలో; బ్రతుకున్+కంటివి=బ్రతికిపోతివి; నిన్నున్; తడవన్+పనిలేదు=ఇట్టివాడవని చెప్పనక్కరలేదు; గౌతముని గోవవు = గౌతమమహర్షి గోవువంటివాడవు—పుట్టినంతనే క్రిందపడి చచ్చి గోహత్య రప్పించు పుణ్యాత్ముడవు; అనుచున్=అని; వాదించి=వాదులాడి; విడిచినన్; అతడు=ముని; ఆగ్రహించి=కోపించి...

తా : నీవు బ్రాహ్మణుడవై పోతివి కాని లేకున్న పిండిచేసి వదలకపోదుమా? బ్రతికిపోతివిలే. నిన్ననుటయేటికి గౌతముని గోవవు. అని వాదించి వదలించగా అతడు కోపించి...అలం. రూపకము. (గౌతముని గోవుకథ. గౌతముడను ముని తపస్సు చేసికొనుచుండెను. ఒకప్పుడు పండ్రెండేండ్లు కరువు వచ్చెను. మునులందరు నతని యాశ్రమమునకు వచ్చిరి. అతడు ధాన్యము చల్లి జపతపోనుష్ఠానములు చేసికొనుసరి కా ధాన్యము మొలచి పెరిగి కంకులువేసి పండి యుండెడివి. ఆ ధాన్యపు బియ్యముతో అతిథులైన మునులకు తృప్తిగా విందు చేసెడివాడు. క్షామము తగ్గిన తర్వాత వెళ్ళుచు అతనిని తమతో రమ్మనిరి. అతడొప్పుకొనలేదు. వారొక గోవును సృష్టించి పైరుమీదికి వదలిరి. అది మేయుచుండగా గౌతముడు దర్భకర్రతో కొట్టగా అది

చచ్చెను. అతనికి గోహత్యా దోషము వచ్చినది. దానిని తగ్గించుటకై వారతనిని తమతో రమ్మనిరి. అతడు విధిలేక వెళ్ళెను. వారతని మన్నించిరి. అట్లు ఊరకయే (ప్రాణములు పోవువానిని చెప్పవలసివచ్చినపుడు 'గౌతముని గోవు' అందురు.)

క. ముసలి శపియించె నప్పుడ
యయ్యసితాబ్జేక్షణల రాజ ♦ యక్ష్మక్షోభం
బెసఁగఁగ నశియింప నగు న
ద్దెసఁ బాఱుఁడు సుగుణి గామి ♦ తెల్లమియ కదా ? 91

టీ : అపుడు; ముసలి=ఆ ముసలిముని; ఆ+అసిత+అబ్జ+ఈక్షణలన్=నల్లకలువలవంటి కన్నులుగల వారిని; రాజయక్ష్మక్షోభంబు=క్షయరోగము వలని బాధ; ఎసగన్=ఎక్కువకాగా; నశియింపన్=నశించునట్లుగా; శపియించెన్=శపించెను; అగున్=అట్లు శపించుటతనికి తగును; ఆ+దెసన్ = ఆ విషయమున; పాఱుఁడు=బాపడు; సుగుడి=సరసుడు; (పా. సుగుణి=మంచిగుణములు కలాడు.) కామి=కాకపోవుట; తెల్లమియకదా=స్పష్టమేకదా ?

తా : అట్లు కోపించిన నా చెలికత్తెలను క్షయరోగముచే బాధపడునట్లు శపించెను. ఆ విషయమున సుగుణి కానందున అదతనికి తగియే యున్నది. అలం. అర్థాన్తరన్యాస.

క. ఆరుజ యప్పుడ య య్యం
భోరుహలోచనలఁ బొందె ♦ భూవర నన్నున్
వారత్రయమున నుండియు
దారుణగతి నొక్క యసుర తఱిమెడు వెంటన్. 92

టీ : భూవర=రాజా ! అప్పుడ=అప్పుడే; అయ్యంభోరుహలోచనలన్=ఆ స్త్రీలను; ఆ రుజ=ఆ క్షయరోగము; పొందెన్=వచ్చెను; నన్నున్; వారత్రయమునునుండియున్=మూడురోజులనుండియు; ఒక్కయసుర=ఒక రాక్షసుడు; దారుణగతిన్=క్రూరమైనరీతిలో; వెంటన్=వెంబడించి; తఱిమెడున్=తరుముచున్నాడు.

సీ. ఇచ్చెద నీకస్త్ర ♦ హృదయంబు నిర్విద్య
నరనాథ మున్న పి ♦ నాకపాణి
యగు రుద్రుడిచ్చె స్వా ♦ యంభువమనువున
కతఁ డిచ్చె మఱి వసి ♦ ష్ఠాఖ్యమునికి
నతఁ డిచ్చెఁ గరుణఁ జి ♦ త్రాయుధుం డనుపేరఁ
దనరు మదీయమా ♦ తామహునకు
నతఁ డిచ్చెఁ బెండ్లియా ♦ నపు డరణంబుగా
మా తల్లిడి కతఁ డిచ్చె మఱుత నాకు

గీ. సకలరిపునాశకము యశ ♦ స్కరము నైన
దీని వేవేగ నాచేఁ బ్ర ♦ తిగ్రహించి
యడఁపుమా దైత్యు వీరు ♦ వారనఁగ వలవ
దనఘ సద్విద్య యెందున్న ♦ గొనఁగవలయు. 93

టీ : నరనాథ=రాజా ! నీకున్; అస్త్రహృదయంబు=అస్త్రహృదయమను విద్యను; ఇచ్చెదన్=ఇత్తును; ఈ+విద్య=ఈ విద్యను; మున్ను=మునుపు; పినాకపాణియగు=మేరువనుధనువు చేతియందుకల; రుద్రుడు; స్వాయంభువమనువునకున్=స్వాయంభువను మొదటి మనువునకు; ఇచ్చెన్. అతఁడు; వసిష్ఠ+ఆఖ్యమునికిన్=వసిష్ఠుడను మునికి; ఇచ్చెన్; అతఁడు; కరుణన్=దయతో; చిత్రాయుధుండను పేరన్=చిత్రాయుధుడను పేరుతో; తనరు=ఒప్పెడి; మదీయమాతామహునకున్=నా తల్లి తండ్రికి; ఇచ్చెన్. అతఁడు; పెండ్లియానపుడు=పెండ్లియగు సమయమున; అరణంబుగా=కానుకగా, మా తండ్రికిన్; ఇచ్చెన్. అతడు; మమతన్=మమకారముతో; నాకున్; ఇచ్చెను. సకలరిపునాశకము = అందరి శత్రువులను చంపునదియు; యశస్కరమునైన=కీర్తినిచ్చునదియునైన; దీనిన్=ఈ విద్యను; వేవేగన్=తొందరగా; నాచేన్=నా వలన; ప్రతిగ్రహించి=స్వీకరించి; దైత్యున్=రాక్షసుని; అడఁపుమా=చంపుము; వీరు—వారు=ఇచ్చెడివారెవరు ? అనగవలవదు=అనరాదు; సద్విద్య=మంచిచదువు; ఎందున్నన్=ఎవరివద్దనున్నను; కొనగవలయున్=గ్రహింపవలెను; విద్యను గ్రహించునపుఁడు విద్యనిచ్చువారెవరు — స్త్రీయా ? పురుషుఁడా ? ఏ జాతివారు ? అను శంకవలగు. 'నీచాదప్యుత్తమావిద్యాం స్త్రీరత్నం దుష్కులాదపి' అన్నట్లుగా వెంటనే గ్రహింపవలెను.

క. అనుటయు శుచియై నిలిచిన
జననాథునకుం బ్రయోగ ♦ సంహారంబుల్
వనిత రహస్యంబుగఁ దె
ల్పిన నాతఁడు నెఱిఁగె నంత ♦ భీషణభంగిన్. 94

టీ : అనుటయున్=అనగా; శుచియై=ఆచమనముచేసి పరిశుద్ధుడై; నిలిచినన్=స్వారోచినిల్వగా; వనిత=ఆ స్త్రీ; జననాథునకున్=స్వారోచికి; ప్రయోగసంహారంబుల్=ప్రయోగించుట; ఉపసంహారించుటలను; రహస్యంబుగన్=రహస్యముగా; చెప్పినన్=ఉపదేశించగా; అతడును=ఆ రాజుకూడ; ఎఱిఁగెను=గ్రహించెను; అంతన్=అంతలో; భీషణభంగిన్=భయంకరమైన రీతిలో...

— : మహాస్రగ్ధర : —

గళగర్త క్రోడనిర్య ♦ త్కహకహనినదో
♦ ద్గాఢహాసంబు భూభృ

ద్బిలముల్ ప్రమోయింపఁ గాదం ♦ బినిగతిని బొగల్
♦ పెంప మి న్నెల్ల మైగాఁ
జలితాస్య క్రూరదంత ♦ క్షతరదవసన
♦ క్షారకీలాలవేల్ల
జ్జ్వలనజ్వాలాభజిహ్వాం ♦ చలుఁ డగుచు గదన్
♦ జాళైముల్ ద్రిప్పుకొంచున్. 95

టీ : గళగర్త=కన్నమువంటి గొంతుయొక్క; క్రోడ=లోపలినుండి; నిర్యత్=బయటికి వచ్చుచున్న; కహకహానినద=కహకహమను చప్పుడుతో; ఉద్గాఢ = ఎక్కువైన; హాసంబు=నవ్వు—వికటాట్టహాసము; భూభృత్+బిలముల్=కొండ గుహాలు; ప్రమోయింపన్=ప్రతిధ్వనింపగా; కాదంబినిగతిన్ = మేఘమాలవలె; పొగల్ = పొగలను; పెంపన్ = పెంచగా; మిన్నెల్లన్ = ఆకాశమంతయు; మైగాన్=శరీరముకాగా; చలిత+ఆస్య = కదల్పబడిన ముఖమునందు; క్రూర=భయంకరమైన; దంత=కోరలయొక్క; క్షత=గాట్లుకల; రదవసన=పెదవుల నుండి; క్షార=కారమైన; కీలాల=రక్తముతో; వేల్లత్=వ్రేలాడుచున్న; జ్వలన జ్వాలా+ఆభ=నిప్పుమంటవంటి; జిహ్వా+అంచలుఁడు=నాలుక చివరకలవాడు; అగుచున్; గదన్=గదను; జాళైముల్ = పైకి నిబ్బరముగా; త్రిప్పుకొంచున్ = త్రిప్పుచు...

తా : పెద్దకలుగువలె నోరు తెరచి కొండగుహాలు ప్రతిధ్వనించునట్లు వికటాట్టహాసము చేయుచు, నల్లమబ్బు వ్యాపించినట్లు శరీరముయొక్క నల్లని కాంతులు వ్యాపించగా కోపాటోపమున కోరలతో పెదవులను కరచుకొన్న గాయములనుండి రక్తముకారుచు నాలుకపై బడగా నిప్పుమంటవలె క్రిందికి వ్రేలాడు నాలుకను నాకుచు గదను గిరగిర త్రిప్పుచు...అలం. స్వభావోక్తి, అతిశయోక్తి, ఉపమ.

ఉ. దానవుఁ డద్ధరాగమణుఁ ♦ డాఁకె నుదగ్రపదాగ్రఘట్టన
గ్లానిసపాటమై యచటి ♦ కాన ఘురట్టవిఘట్టితాకృతిం
బూని చెడం గిరీశగళ ♦ మూలహాలాహాలకాల కాంతితో
మేనఱికంబు లాడు తన ♦ మేఁటి త్రిశూలముఁ బూని యుద్ధతిన్.

టీ : దానవుడు=రాక్షసుడు; ఉదగ్ర=భయంకరమైన; పద+అగ్ర=కాలి చివళ్ళయొక్క; ఘట్టన=త్రొక్కుటవలని; గ్లానిన్=బాధచే; సపాటమై=చదునై; అచటికొన=అక్కడియడవి; ఘురట్ట=తిరుగలిచే; విఘట్టిత=విసరబడిన; రూపమును; పూని=పొంది; చెడన్=నశింపగా; గిరీశ = శివునియొక్క; గళమూల=కుతికియందలి; హాలాహాల = కాలకూటముయొక్క; కాలకాంతిలోన్ = నల్లని కాంతితో; మేనరికంబులు=మేనత్త మేనమామ బిడ్డల మాటలు—పరిహాసములు;

అడు=చేసెడి; తన మేటి త్రిశూలమున్=తన పెద్ద త్రిశూలమును; పూని=ధరించి; ఉద్ధతిన్=విసురుతో; ఆ+ధరారమణున్= ఆ రాజును; తాకెన్=ఎదుర్కొనెను.

తా : అట్లు రాక్షసుడు తనకాలితో ఘట్టించుటతో అడవి మెట్టపల్లములు లేక సమమై పిండిని విసరినట్లుకాగా నల్లని త్రిశూలమును భుజములపై పెట్టుకొని వచ్చి స్వరోచి నెదుర్కొనెను. అలం. అతిశయోక్తి, నిదర్శన, ఉపమ.

తే. నింగి నొరయు రాకాసిమ ♦ న్నినిమేని
నీడఁ జీఁకటిఁ గొనె నవ ♦ నీ తలంబు
చంద్రికలు గాంచె నట్టహా ♦ సముల వెడలు
నిశితదంష్ట్రిలచే నవ ♦ నీ తలంబు. 97

టీ : నింగిని=ఆకాశమును; ఒరయు=అంటెడి; రాకాసిమన్నిని=రాక్షస రాజుయొక్క; మేనినీడన్=శరీరపు నీడచే; అవనీతలంబు=భూమి; చీకటిగొనెన్ =చీకటిగా నయ్యెను. అట్టహాసములన్=పెద్దపెద్ద నవ్వులందు; వెడలు=బయటికి వచ్చు; నిశితదంష్ట్రిలచేన=వాడియగు కోరలతోనే; వనీతలంబు=అడవిప్రదేశము; చంద్రికలు=వెన్నెలలు; కాంచెన్=పొందెను. అలం. అతిశయోక్తి.

తా : ఆ రాక్షసుని శరీరకాంతిచే చీకటి క్రమ్మినట్లు కాగా కోరలకాంతిచే వెన్నెలలు వచ్చినట్లయినది. ఆతడంత నల్లగాను, కోరలు తెల్లగాను నున్నవని భావము.

—: పంచచామరము :—

పలాసి డాసి రాజుఁ ♦ బల్కె నోరి ! నోరి కీ
పొలానఁ బెన్ బొ లాన లేక ♦ పోవ నీవు దోఁచి తౌ
బలా బలాలితోడఁ బాలఁ ♦ బట్టి బిట్టు చుట్టి నిన్
హాళాహళిన్ హలాహలాభ ♦ యో బుభుక్షఁ దీర్చెదన్. 98

టీ : పల+అశి=మాంసము తినెడి రాక్షసుడు; డాసి=సమీపించి; రాజున్ =రాజును; చూచి; పల్కెన్. ఓరి=మానవా ! ఈ పొలానన్=ఈ యడవిలో; నోరికిన్=నా నోటికి; పెన్+పొల=పెద్ద మాంసము; ఆనన్=తినుటకు; లేక పోవన్=లేకపోగా; నీవు; తోచితి=కన్పడితివి; ఔన్. బలా=బాగున్నది ! బల+అలితోడన్=సేనలతోసహా; బాలన్=కన్యను; పట్టి; బిట్టుచుట్టి=గట్టిగా పోకుండ చుట్టిపెట్టి; నిన్=నిన్ను; హాలాహల+అభయా = కాలకూటమువంటి; బుభుక్ష=ఆకలి; తీర్చెదన్=తీర్చుకొందును. అలం. ఉపమ.

'జ, ర, జ, ర, జ, గ' గణములు, 10 అక్షరము యతిస్థానము పంచచామరము.

తా : రాక్షసుడు రాజునుచేరి 'ఓరీ ! ఇక్కడ నాకు మాంసము దొరకక బాధపడుచుండగా నీవు సేన దొరికితివి. నిన్ను సేనతోసహా పిల్లను పట్టి మరణించి పోయెడి నా యాకలి తీర్చుకొందును.

—: మహాస్రగ్ధర :—

అని బాహాస్ఫోటరావా ♦ హతపతగకులం
♦ బవ్వనీశాఖిశాఖా
జనితవ్యాకీర్ణజీర్ణ ♦ చ్ఛదములకరణిన్
♦ జల్లనన్ రాల భూషా
ర్చి నుదీర్ణాలాతచక్రా ♦ కృతిగఁ జిఱజిఱం
♦ ద్రిప్పి వైచెం గదన్ వై
చినఁ దేజిన్ రాజు గెంటెం ♦ చెఁ దొలఁగ నది య
♦ చ్చెంత కాంతార మేర్చెన్. 99

టీ : అని; బాహా+ఆస్ఫోటరావ=బాహువులప్పళించెడి చప్పుడుచే; ఆహత=కొట్టబడిన; పతగకులంబు=పక్షిసమూహము కలది; ఆ+వనీ=ఆ యడవియందలి; శాఖిశాఖా=చెట్టుకొమ్మలనుండి; జనిత=పుట్టిన; వ్యాకీర్ణ=వ్యాప్తమైన; జీర్ణ+ఛదములకరణిన్=ప్రాతయాకులవలె; జల్లు+అనన్ = జల్లుమనునట్లు; రాలన్=రాలగా; భూష+అర్చిన్=అలంకారముల కాంతిచే; ఉదీర్ణ=గొప్పదైన; అలాత=కొరవియొక్క; చక్ర+ఆకృతిన్=చక్రముయొక్క ఆకారము కలదిగా; గదన్=గదను; జిఱజిఱ=జిఱ్ఱుమనునట్లు; త్రిప్పి; వైచెన్=స్వారోచి మీఁదికి విసరెను; వైచినన్=వేయగా; రాజు; అది=ఆ గద; ఆ+చెంతకాంతారము= ఆ దగ్గరలోని యడవిని; ఏర్చెన్=దహించెను, ‘స, త, త, న, స, ర, ర, గ’ గణములు, 9, 16 అక్షరములు యతిస్థానములు కలది మహాస్రగ్ధర.

తా : అని భుజములప్పళించగా పక్షులు చెట్లనుండి ప్రాతయాకులు రాలినట్లు క్రిందికి దుల్లినవి. అప్పుడతడు గదను గిరగిర త్రిప్పి రాజుపైకి విసరెను. రాజు గురి తప్పునట్లుగా గుఱ్ఱమును దాటించెను. ఆ గదపడి అక్కడి యడవి నుగ్గయ్యెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష, నిదర్శన, అతిశయోక్తియు.

—: పృథ్వి :—

గదాహతికి నాత్మఁ గొం ♦ కక యెదిర్చి రాఁ గా నిదౌఁ
గదా యనుచుఁ ద్రిప్పి రా ♦ క్షసుఁడు వైచె గాఢభ్రమీ
నదత్కవకకింకిణీ ♦ నటనజాగదుగ్రార్భటీ
వదావదమహాగుహా ♦ వలభియైన శూలంబునన్. 100

టీ : గదా+హతికిన్=గదదెబ్బకు; ఆత్మన్=మనసులో; కొంకక=జంకక; ఎదిర్చి=ఎదిరించి; రాగాన్; ఇది=ఈసాహసము; ఔఁగద=యుక్తమేకదా! అనుచున్; రాక్షసుడు; గాఢ=ఎక్కువైన; భ్రమీ=తిరుగుడులచే; నదత్=

చప్పుడగు; కనకకింకిణీ=బంగరు చిరుగంటలయొక్క; నటనజాగ్రత్=తప్పకచలించుటచే; ఉగ్ర=భయంకరమైన; ఆర్భటీ=ధ్వనిచే; వదావద=మ్రోగెడి; మహాగుహా+గొప్పగుహలయొక్క; వలభియైన=ముందరి భాగములుకల; శూలంబునున్=శూలమును; త్రిప్పి; వైచెన్=స్వరోచిపై విసరెను.

తా : స్వరోచి ఆ గదదెబ్బ తప్పించుకొని తన్నెదుర్కొనగా ఆ సాహసము యుక్తమే అని గిరగిర త్రిప్పినప్పుడు మ్రోగు చిరుగంటల మ్రోతకు కొండగుహలు మారుమ్రోగునట్లు శూలమును త్రిప్పి రాజుపైగి విసరెను. పృథ్వీవృత్తమునకు 'జ, స, జ, స, య, ల, గ' గణములు. 9 అక్షరముమీద యతి. అప్పకవీయమున పండ్రెండవ యక్షరమును యతి యనెను. ఇక్కడ అది కుదరకున్నది.

శా. ఆ శూలం బవనీశమౌళికులిశా ♦ హంకారహుంకారకృ
న్నైశిత్యం బభినుత్యమై నెగడు బా ♦ ణశ్రేణిఁ జెండాడి వేఁ
గాశ శ్వేతగరుత్పరంపరల నా ♦ కాశంబు దుగ్ధాబ్ధి సం
కాశంబై వెలుఁగన్ శరావళులచేఁ ♦ గప్పెం గకుప్పంక్తులన్. 101

టీ : అవనీశమౌళి=రాజశ్రేష్ఠుడు; కులిశ+అహంకార = వజ్రముయొక్క గర్వమునకు; హుంకారకృత్=హుంకారముచేయు; నైశిత్యంబు=వాడికల్గుటచే; అభినుత్యమై=పొగడదగినదై; నెగడుబాణశ్రేణిన్=ప్రజ్వరిల్లు బాణముల పంక్తిచే; ఆ శూలంబున్=రాక్షసుడు వేచిన శూలమును; చెండాడి=ముక్కలుచేసి; వేన్=వెంటనే; కాశ=రెల్లుపువ్వులవలె; శ్వేత=తెల్లని; గరుత్=రెక్కల; పరంపరలన్ = వరుసలచే; ఆకాశంబు; దుగ్ధ+అబ్ధి సంకాశంబై = పాలసముద్రముతో సమమై; వెలుగన్=ప్రకాశింపగా; శర+ఆవళులచేన్=బాణపంక్తులచే; కకుప్+పంక్తులన్=దిక్కుల సముదాయములను; కప్పెన్.

తా : స్వరోచి వాడియగు బాణములచే నా శూలమును ముక్కముక్కలుచేసి, ఆకాశమున పాలసముద్రమున్నదా అన్నట్లు తెల్లని రెక్కలుగల బాణములతో నింపెను. అలం. ఉపమ.

క. అవి యాతని పై తోలును
నవియింపఁగ లేక మిడిసి ♦ యల్లటువడఁ జూ
చి వనేచరు లేచిన వెఱ
దవిలినమతి నద్దిరయ్య ♦ దయ్యం బనుచున్. 102

టీ : అవి=ఆ బాణములు; అతని పై తోలున్=రాక్షసుని చర్మమును; అవియింపగన్=ఛేదించుటకు; లేక=తాళక; మిడిసి=చెదరి; అల్లటుపడన్=దూరముగా పడగా; వనేచరులు=కోయలు; చూచి; ఏచినవెఱ=హెచ్చినభయము; తవిలినమతిన్=కల్గిన బుద్ధితో; అద్దిరయ్య=ఔరా! దయ్యంబు=ఇది భూతము; అనుచున్...అలం. కావ్యార్థాపత్తి.

తా : రాజు ప్రయోగించిన బాణములతని పై చర్మమునైనను తెగగొట్టలేక పైకెగిరి చెదరిపడినది. అది చూచి బోయలు 'అమ్మో! ఇది భూతము!' అనుచు...

సీ. పక్కుపక్కున నంఘ్రి ♦ పాశముల్ వెసఁ ద్రెంచి
డేగతండముల మిం ♦ టికిని విడిచి
గళగళధ్వనులతోఁ ♦ గంఠశృంఖల లూడ్చి
సుడివడఁ గుక్కల ♦ నడవిఁ గలపి
గుప్పుగుప్పున మోచి ♦ కొనియున్న వలలతోఁ
బలలంపుఁబొత్తరల్ ♦ పాఱవైచి
కంగుకంగున నేలఁ ♦ గైదప్పఁగాఁ బడు
వేఁటమ్ము లేఱక ♦ దాఁటి దాఁటి
గీ. తిరిగి చూచుచు దట్లెగఁ ♦ దీసికొనుచు
దగలు దొట్టి యథాయథ ♦ లగుచు విఱిగి
యొకఁడు వోయినత్రోవ వే ♦ ఱొకఁడు వోక
చెట్టొకఁడు గాఁగఁ బఱచిరి ♦ చెంచు లపుడు. 103

టీ : అపుడు; చెంచులు=బోయలు; పక్కుపక్కునన్=పుటుకుపుటుకున; అంఘ్రిపాశముల్=కాళ్ళత్రాళ్ళు; వెసన్=వెంటనే; త్రెంచి=త్రెంపి; డేగతండంబులన్=డేగలగుంపులను; మింటికిన్=పైకి; విడిచి; గళగళధ్వనులతోన్=గలగలమను చప్పుడుతో; కంఠశృంఖలలు=కంఠములందలి సంకెలలు; ఊడ్చి=ఊడదీసి; సుడివడన్=చిక్కుపడునట్లు; కుక్కలన్; అడవిగలపి=అడవిలోవదలి; గుప్పుగుప్పునన్=గుప్పుమను చప్పుళ్ళతో; మోచుకొనియున్న వలలతోన్=మోయుచున్న వలలతో; పలలంపుబొత్తరలు=మాంసపు కట్టలు, పారవైచి; కంగుకంగునన్=కంగుమనుచప్పుడుతో; నేలన్=నేలపై; కైదప్పగాన్=చేమరపుచే; పడువేట+అమ్ములు=జారెడు వేటబాణములు; ఏరక=ఏరికొనక; దాటిదాటి=పరుగులెత్తి; తిరిగిచూచుచున్=వెనుకకు మరలి చూచుచు; దట్లు=కొసెకోకలు; ఎగదీసికొనుచున్=పైకిలాగికొనుచు; దగలు=దాహములు; తొట్టి=ఎక్కువై; యథాయథలు=ఎక్కడివారక్కడనే సంబంధము లేనివారు; అగుచున్; విరిగి=చెదరి; ఒకడు పోయినత్రోవ వేఱొకడుపోక; చెట్టొకడుగాగన్=చెట్టున కొకడుగా; పఱచిరి=పరుగెత్తిరి.

తా : అప్పుడు బోయలా రాక్షసుని చూచి భయపడి డేగలను, వేటకుక్కలను వదలి, మాంసపు పొత్తరలను పారవేసి, విల్లమ్ములు జారిపడగా, కొసెకోక లెగదీసికొనుచు వెనుదిరిగి చూచుచు చెట్టునకొకడుగా పారిపోయిరి.

. ప్రోపుఁదలపోసి నిలువక
పాపాత్మకమై కిరాత ♦ బల మటు పాఱన్

భూపతి యయ్యింతిహయ
స్థాపితఁగాఁ జేసి పలికెఁ ♦ దన్ముఖ్యులకున్. 104

టీ : ప్రోవు=పోషణమును; తలపోసి=ఆలోచించి; నిలువక=ఆగక; పాప+ఆత్మక మై=కృతఘ్నమైన మనస్సు కలిగినదై; కిరాతబలము=బోయలసేన; అటు=ఆ రీతిగా; పాఱన్=పారిపోగా; రాజు; ఆ+ఇంతిన్=ఆ స్త్రీని; హయస్థాపిత గాన్ = గుఱ్ఱముపై నెక్కించుకోబడిన దానిగా; చేసి; తత్+ముఖ్యులకున్=ఆ సేనలో ముఖ్యమైన వారితో; పలికెన్.

తా : రాజు తమ్ము పోషించుచున్నాడన్న కృతజ్ఞతయైనను లేక బోయసేన రాజును వదలి పారిపోగా రాజు ఆ సేనలో ముఖ్యులను గూర్చి యిట్లనెను.

ఉ. కైదువు సున్న పూజ్యములు ♦ కంకటఖేటశిరస్త్రలత్రముల్
లే దరదంబు తత్తడి హుళిక్కి సహాయము సర్వమంగళం
బీ దనుజుండు చిక్కె భయ ♦ మేటికి లుబ్ధకులార యాత్మకుం
బేదతనంబు మేలె మఱి ♦ మృత్యువు డాఁగెడిచోట లేదొకో. 105

టీ : కైదువు=ఆయుధము; సున్న; కంకట=కవచము; ఖేట=డాలు; శిరస్త్రలత్రముల్=తలకు తొడిగికొను కవచములు; పూజ్యములు=లేవు; అరదంబు=రథము, లేదు; తత్తడి=గుఱ్ఱము; హుళిక్కి=లేదు; సహాయము=తోడు; సర్వమంగళంబు=లేదు; ఈ దనుజుండు=ఈ రాక్షసుడు; చిక్కెన్=దొరికెను. భయము; ఏటికిన్ ? ఆత్మకున్=మనస్సునకు; పేదతనంబు=బీదపోవుట; మేలె=మంచిదా ? మఱి=కాక; మృత్యువు; డాగెడి చోటన్=దాగికొన్నచోట; లేదొకో=లేదా ?

య : ఈ రాక్షసుడు వాహనము, ఆయుధములు. సహాయములేకుండ దొరికినాడు. ఇక మీకు భయమెందుకు ? మనసులో పిరికితనమేల ? దాగికొన్నచోట మాత్రము చావులేదా ? మనము దాగినంతలో చావు తప్పునా ?

ఆ. నీడఁ గడవఁ బాఱి ♦ నేలకు వెలిగాఁగ
నడుగు వెట్టి తిరుగ నాత్మ మొఱఁగి
యొకటిఁ దలఁప నరుల ♦ కొదవిన నొదవ దే
కరణి మృత్యుదేవిఁ ♦ గన్నుఁ బ్రామ. 106

టీ : నరులకున్=మనుష్యులకు; నీడన్=తమనీడను; కడవన్=దాటునట్లు; పాఱన్=పారిపోవుటకు; నేలకున్=భూమికి; వెలిగాగన్ = దూరమగునట్లును; అడుగువెట్టి తిరుగన్=కాలుమోపి తిరుగుటకును; ఆత్మన్=మనస్సును; మొఱఁగి=వంచించి; ఒకటి=మఱొకరీతిని; తలఁపన్=తలచుటకు; ఒదవినన్=సిద్ధించినను; ఏకరణిన్=ఏ రీతిగా; మృత్యుదేవిన్=మృత్యుదేవతను; కన్నుప్రామన్=కన్నుమాయుటకు; ఒదవదు=వీలుపడదు.

తా : నీడను దాటుట, సేలశంటక తియుటు, మనసునకు తెలియక ఆలోచించుట మొదలైన పనులు చేయగల్గినను మృత్యువును మోసగించి తప్పించుకొనుటకు మాత్రము వీలుపడదు. అలం; అప్రస్తుతప్రశంస.

క. చావుఁ దలపోసి మానవుఁ
డేవగ దుష్కీర్తి వొరయ ♦ కే దినములు పొం
దై వెడలునట్లు నడవఁగఁ
దైవం బటమీఁద మేలు ♦ తాన ఘటించున్. 107

టీ : మానవుడు; చావున్=మరణమును; తలపోసి=ఆలోచించి; ఏ వగన్=ఏ రీతిగాను; దుష్కీర్తి=అపకీర్తిని; పొరయకే=పొందకే; దినములు=కాలము; పొందై=అనుకూలమై; వెడలునట్లు=వెళ్ళునట్లు; నడవగన్=ప్రవర్తించగా; అట మీదన్=అటుపై; దైవంబు=విధి; తాన=తానే; మేలు=మంచిని; ఘటించున్=చేకూర్చును.

తా : మనుష్యుడెట్లయినను చచ్చెడివాడనని నిశ్చయించుకొని అపకీర్తికిపోక జాగ్రత్తగా మెలగవలెను. ఆపై దైవమే మేలుకూర్చును. అలం. అప్రస్తుతప్రశంస.

సీ. బుద్ధీంద్రియక్షోభ ♦ ములకుఁ బెట్టని కోట
విపదంబురాశి దు ♦ ర్వికృతితోడ
ఖలదు రాలాప మా ♦ ర్గణవజ్రకవచంబు
రణమహీస్థలికి శ్రీ ♦ రామరక్ష
శాత్రవదుర్గర్వ ♦ సంస్తంభనౌషధి
మొనయు చింతాశ్రేణి ♦ మూఁకవిప్పు
యోగాదిసంసిద్ధు ♦ లొనఁగూర్చు పెన్నిధి
తూలు నేకాకుల ♦ తోడునీడ

గీ. సకలసుగుణప్రధానంబు ♦ సకలకార్య
జాలసాఫల్యకరణైక ♦ సాధనంబు
ధైర్యగుణ మట్టిధైర్యంబు ♦ దక్కఁ బోరఁ
దత్తఱింతురె యకట మీ ♦ తరమువారు. 108

టీ : ధైర్యగుణము=ధైర్యమనెడి మంచిగుణము; బుద్ధి=మనస్సు; ఇంద్రియ=ఇంద్రియములయొక్క; క్షోభములకున్=బాధలకు; పెట్టనికోట=రక్షకమైనది; విపత్+అంబురాశి=ఆపత్తులనెడి సముద్రముయొక్క; దుర్వికృతికిన్=చెడువికారములకు; ఓడ=దాటించునది; ఖల=నీచులయొక్క; దురాలాపమార్గణ=చెడుమాటలనెడి బాణములకు; వజ్రకవచంబు=వజ్రముతో తయారైన కవచము; రణమహీస్థలికిన్=యుద్ధభూమికి; శ్రీరామరక్ష=శ్రీరాముడు రక్షించునట్లే; శాత్రవ

=శత్రువులయొక్క; దుర్గర్వసంస్తంభన = చెడుగర్వమును నిలుపుటకు; ఓషధి= ఓషధివంటిది; మొనయు=వృద్ధిపొందెడి; చింతాశ్రేణి=విచారములను, మూక విప్పు=దూరముగా తొలగించునది; యోగాదిసంసిద్ధులు=యోగము మొదలైనవాటి యొక్క సిద్ధులను; ఒనగూర్చు=చేకూర్చెడి; పెన్నిధి=పెద్దనిధివంటిది; తూలు+ ఏకాకుల=భయపడెడి యొంటరివారికి; తోడునీడ=సహాయమైనది; సకలసుగుణ ప్రధానంబు=అన్ని మంచిగుణములకు ప్రధానమైనది; సకలకార్యజాల=అన్నిపనులను సాఫల్యకరణ=సఫలముచేయుటకు; ఏకసాధనంబు=ముఖ్యమైన పరికరము; అట్టి ధైర్యంబు తక్కి=వదలి; పోవన్=యుద్ధమున; మీ తరమువారు=మీ వంటివారు; తత్తఱింతురె=తొందరపడుదురా ? అకట=అయ్యో !

తా : ధైర్యమువంటి మంచిగుణములేదు. అట్టి ధైర్యమును వదలి మీ వంటి వారెన్నడైన యుద్ధములలో పారిపోదురా ?

క. అని తెలిపి తిరుగు డనుటయు
మనమున లజ్జించి యెఱుకు ♦ మన్నీ లికఁ నీ
జనపతితోడిద లోకం
బని తమతమ మొనలు ద్రిప్పి ♦ రవియును దిరిగెన్. 109

టీ : అని=ఇట్లు; తెలిపి=తెలివివచ్చునట్లు చెప్పి; తిరుగుడు=వెనుకకుమరలుడు; అనుటయున్=అనగా; ఎఱుకుమన్నీలు=బోయదొరలు; మనమునన్=లోపల; లజ్జించి=సిగ్గుపడి; ఇకన్=ఇకపై; ఈ జనపతితోడిద=ఈ రాజుతోనే; లోకంబు=చావు—బ్రతుకులు; అని; తమతమ మొనలు=వారివారి సేనలను; త్రిప్పిరి =వెనుకకు మరలించిరి. అవియున్=సేనలును; తిరిగెన్=మరలెను.

తా : స్వారోచి అట్లు బుద్ధిచెప్పుటతో బోయదొరలు తెలివి తెచ్చుకొని పారిపోవుచున్నందులకు సిగ్గుపడి, చచ్చినను బ్రతికినను రాజుతోపాటే అనుకొని తమ సేనలను వెనుకకు మరలించిరి.

వ. ఇట్లు తిరిగి యుక్కెక్కి రక్కసుం డెక్క డెక్కడ నని యక్కొటబలంబు లగుడంబులుఁ గటారు లీఁటెలుఁ బందీఁటెలు విండ్లు గండ్రగొడ్డండ్లుఁ జిల్లకోలలుఁ బంట్రగోలలు మెరయ రయ సముద్ధూతధూళిధూసరితధారాధరపథంబగుచు నొక్కపరియ చీమపరి యనం గవిసె నందు. 110

టీ : ఇట్లు; తిరిగి=మరలి; ఆ+కొటబలంబు=ఆ బోయసేన; ఉక్కు+ ఎక్కి=చేవకలిగి—ధైర్యము తెచ్చుకొని; రక్కసుండు=రాక్షసుడు; ఎక్కడెక్కడన్=ఎక్కడ నున్నాడు; అని; లగుడంబులు = కర్రలు; కటారులు=కత్తులు; ఈటెలు; విండ్లు; గండ్రగొడ్డండ్లును; చిల్లకోలలున్=చిన్నబల్లెములు; పంట్రగోలలు=పెద్దబల్లెములు; రయ=వేగముచే; సముద్ధూత=రేపబడిన; ధూళిధూసరిత =పరాగముచే బూడిదయైన; ధారాధరపథంబు+అగుచున్ = ఆకాశము కలదై,

ఒక్కపరియ=ఒక్కసారిగానే; చీమపఱి+అనన్=చీమలబారనునట్లు; కవిసెన్=ఎదుర్కొనెను. అంగున్=అంగుళం...

మ. శరసంధానముతోనె కొన్నియడుగుల్ ♦ జౌజవ్వనం బాఱి య
ద్ధరణిం గాల్కొని ద్రోణముల్ దవియుదో ♦ ర్దండంబులం జేఁదియే
సిరి బోయల్ దిను మంచు నార్చి పరఁగం ♦ జిట్టాసలన్ డాయుచున్
గొరువంకల్ మొఱవెట్టినట్లుగుణముల్ ♦ ఘోషింప రోషింపుచున్.

టీ: బోయలు; రోషింపుచున్=కోపించుచు; శరసంధానముతోనె=బాణమును సంధించుటతోనే; కొన్నియడుఁగులు=కొన్ని అంజలు; జౌజవ్వనన్=నేలజవజవలాడునట్లు; పాఱి=పరుగెత్తి; ఆ+ధరణిన్=ఆ ప్రదేశమున; కాల్కొని=కాలదిమిపట్టి; ద్రోణముల్=సన్నగా చెక్కబడిన గుంగలను; తివియుదోర్దండంబులన్=బలమెక్కిన కఱ్ఱలవంటి బుజములతో; చేఁది=పట్టి; గొరువంకలు=గోరువంకలు; మొఱపెట్టినట్లు=అరచినట్లు; గుణము=నారి; ఘోషింపన్=చప్పుడుకాగా; చిఱు+ఆసలన్=చిఱునాసలతో; పరఁగన్=ఒప్పగా; డాయుచున్=రాక్షసుని సమీపించుచు; తినుము=వీటిని తినుము; అంచున్=అనుచు; ఆర్చి=కేకలువెట్టి; ఏసిరి=బాణముల నేసిరి.

తే. ఆ శరావళి నమ్మను ♦ జాశనుండు
లీల మృగదంశకము మశ ♦ కాలి నొడిసి
చప్పరించు విధంబున ♦ శాతదీర్ఘ
దంష్ట్రికలఁ జప్పరించి రౌ ♦ ద్రమునఁ గెరలి. 112

టీ: ఆ+మనుజ+అశనుండు=ఆ మనుష్యులను తిను రాక్షసుడు; ఆ శరావళిన్=ఆ బాణపరంపరను; లీలన్=విలాసముగా; మృగదంశకము=కుక్క; మశక+ఆలిన్=దోమలను; ఒడిసి=పట్టి; చప్పరించు విధంబునన్=చప్పరించునట్లు; శాత=వాడియైన; దీర్ఘ=పొడవైన; దంష్ట్రికలన్=కోరపళ్ళతో; చప్పరించి; రౌద్రమునన్=భయంకరరూపముతో; కెరలి=కోపించి...అలం. ఉపమ.

తా: ఆ రాక్షసుడు కోయలు వేసిన బాణములను కుక్క దోమలను తినునట్లుగా ఒడిసిపట్టి చప్పరించెను.

సీ. గళితశృంఖలమైన ♦ గంధనాగము వోలెఁ
బ్రజలపైఁ బేరెముల్ ♦ పాఱిపాఱి
కలశాబ్ధి మథియించు ♦ కైటభాంతకు లీల
జవ మొప్పఁ జేతులు ♦ సాఁచి సాఁచి
కన లూను కీనాశ ♦ కానరమ్మును బోలెఁ
గమిచి తట్టువగుంపుఁ ♦ జమరి చమరి

యమృతాపహరణార్థ ♦ మరుగు పక్షిస్వామి
గతిఁ బుళిందశ్రేణిఁ గమిచి కమిచి
గీ. సెలవులు బిగించి నేత్రదం ♦ ష్ట్రికలు మెఱయ
నిడుదమొగ మెత్తి మీసల ♦ నెత్తు రొలుకఁ
బటబట కపాలపంక్తులఁ ♦ బగులఁ గొఁటికి
బలము నెల్లను గడియ లో ♦పల గ్రమింగె. 113

టీ: గళితశృంఖలమైన=జారిన గొలుసులుకల; గంధనాగమువోలెన్=మదపు టేనుగువలె; ప్రజలపైన్=సేనలమీఁద; పేరెముల్ పారిపారి=పలుపార్లు పరుగులెత్తి; కలశాబ్ధి=పాలసముద్రమును; మథియించు=చిలికెడి; కైటభ+అంతకులీలన్=విష్ణువువలె; జవము+ఒప్పన్=వేగముగా; చేతులు సాఁచి సాఁచి; కనలు+ఊను=కోపించిన; కీనాశ=యమునియొక్క; కాసరమ్మునుబోలెన్=దున్నపోతువలె; కమిచి=ఒడిసిపట్టి; తట్టువగుంపున్=గుఱ్ఱముల మందను; చమరి చమరి=నేలఁద్రామివేసి; అమృత+అపహరణార్థము=అమృతమును దొంగిలించుటకై; అరుగు పక్షిస్వామిగతిన్=వెళ్ళెడి గరుడునివలె; పుళిందశ్రేణిన్=బోయలను; కమిచికమిచి=ఆక్రమించి; సెలవులు బిగించి=పెదవుల మొదళ్ళను నొక్కిపట్టి; నేత్రదంష్ట్రికలు=కన్నులు; కోరలు; మెఱయన్=ప్రకాశింపఁగా; నిడుదమొగము+ఎత్తి=పొడవైన మొగమును ఎత్తి; మీసలన్=మీసముల వెంట; నెత్తురు+ఒలుకన్=రక్తము కారఁగా; పటమటన్; కపాలపంక్తులన్=పుర్రెలను; పగులన్=పగులునట్లు; కొఁటికి; బలము నెల్లను=సైన్యమునంతను; గడియలోపలనె=ఒక్కక్షణములోనే; గ్రమింగెన్.

తా: గొలుసులూడిన మదపుటేనుగవలె సేనలపైబడి పరుగెత్తియు, పాలసముద్రమును మథించు విష్ణువువలె చేతులు బారలు చాపియు, కోపించిన యముని దున్నపోతువలె గుఱ్ఱముల నదిమియు, అమృతము తెచ్చుటకై వెళ్లెడి గరుత్మంతుని వలె బోయలనొడిసి పట్టియు సెలవులు బిగించి, కన్నులు, కోరలు మెఱయఁగా మొగ మెత్తి మీసముల వెంట నెత్తురుకారఁగా కపాలములు పగులునట్లు సేనసంతను గడియ లోపలనే గ్రమింగెను. అలం. స్వభావోక్తి. ఉపమ.

క. ఆ సమయంబున గీర్వా
ణీసుతుఁ డయ్యింతి నొక్క ♦ నికటనికుంజా
వాసమ్మున నిడి క్రమ్మఱ
వే సురరిపుఁ దాఁకెఁ దురగ ♦ వేగము మెఱయన్. 114

టీ: ఆ సమయంబునన్=అప్పుడు; గీర్వాణీసుతుడు; స్వారోచి; ఆ+ఇంతిన్=ఆ స్త్రీని; ఒక్క నికటనికుంజ+ఆ వాసమ్మునన్=దగ్గరలోని యొక పొదరింటిలో; ఇడి=ఉంచి; క్రమ్మఱి=మరలి; తురగవేగము మెఱయన్=గుఱ్ఱము వేగము మెరయునట్లు; వేన్=వేగముగా; సురరిపున్=రాక్షసుని; తాకెన్=ఎదిరించెను.

తా: స్వరోచి ఆ స్త్రీ కొక పొదరింటిలో కూర్చుండబెట్టి గుర్రముపై నాతని నెదిరించెను.

వ. ఇట్లు తలపడి యమ్మనుజదనుజులు బీరంబులు దోరంబులుగా బోరుతఱి భూరమణుండు గ్రుద్ధుండై సమిద్ధరణి బద్ధపరంపర యగు నంపఱుం పెంపఱుం జంపరాదు నిలింపారాతి నని వితర్కించి కించిత్తును గొంచక కాంచనద్రవకంచుకితంబును దరణి ఖరకిరణ కాండచండంబును నయి యాఖండలదోర్దండ సముజ్జృంభిత వజ్రాయుధచకచకం బకబక నవ్వు వజ్రఘటితయలుంగు వెలుంగ మత్తారులకు నుత్తలం బిడు నత్తలంబును బద్మరాగమణిచూడం బగు కేడెంబునుం గొని వేడెంబునందురంగంబుఁ బఱపి తెఱపిగని తఱటుచేసి యొరసి చనను ఱికించి కఱకుటరిబరిపఱియవడంబొడిచి కడచి నిలచినం బెలుచనం బరిగొలపోటున నాటోపించు మత్తకరివృత్తి నెత్తురొలుక నక్తంచరుం డుదంచితగతి సవ్యదిశ కొత్తితఱుమ నపసవ్యగతిన్ జాళెంబున హయంబుఁ బోనిచ్చుచు నచ్చరకొడుకు దిరిగి తిరిగి సింగిణి నేయుచుఁ జుట్టుకొని రా మనుజాశియు నట్టట్ట వెనుక వెనుక కడు గిడుచు నడ్డంబుగా నడవికడ కొత్తికొనినడచి యొదుదొడు కగుడు బెడిదంపునడక నడరి కడకాళ్ళ కొడియంజిక్కి రక్కసునకుం దుక్కారంబను నాలోన నడిదంబునం బుడమిపతి వెడ విసరు విసరి యసురవరు కరాంగుళంబులు దెగ నడిచె. నడచిన సుడివడక మడమలం దాటించిన ఘోటకంబు వెగ్గలంబుగ మ్రొగ్గియు నగ్గలిక చెడక మోకరించుకొని కొన్నియడుగులు చని సేకరించుకొని కంచుమించుగం బఱచుట గగన చరుల వెఱఁగుపఱిచె, నట్లు పరచినం గందంబుఁ జఱచి మొగంబు దుడిచి ప్రస్తుతులఁ గుస్తరించి యతిరభసఫూత్కార ఘోరారవంబుతో ఘోణారంధ్రనిశ్వాసగంధ వాహప్రవాహంబు వెడలువాహంబు దగ మట్టువడ నిట్టట్టు మట్టించుచునా స్వరోచి నిశాచరు నుద్యోగంబు చూచికొనవలసి నిలచి యంతన నతం డొక్క తరువుఁ గరయుగళినిఱియంబట్టి పెల్లగింప మల్లాడు నాలోనన గల్లునం గింకిణులు మొరయ మెఱుంగు మెఱసినగతి మరల హరిం బఱపి యొకటి రెండు మూఁడు గొరకల నెఱఁకులు గాఁడ గుబ్బకొలందికిం ద్రిగ్గవైచి క్రమాను విడిపించి మెలయించుకొని బయలు వెడలించి

దోషాచరుండు పాషాణమ్ముల కెప్పు డెప్పుడు వంగె నప్పు డప్పు డెల్లం దురంగంబు నంటం దోలి గంటి యిడి వెంటంబడుటయు గెంటించి లేదుబంటి యన్నయట్లల్లంత నుండి వాగె సడలించి పగతునిపై నిగిడి వాఁగెఁ గుదియింప ముంగాళ్ళు గగనంబున రా మగిడించి యందె చప్పుడుం గింకిణీరవంబును నురుము గీసినగతిం దేఁటి మోసినక్రియ నాదాఱక యే దిక్కు జూచిన నా దిక్కుననే వినంబడ నెక్కడఁ జూచినం దానయై నీడ యేర్పడక పార్శ్వంబులం గట్టు కెంబట్టు లాలసరి సమకట్టు ఱెక్కలుగా యాతుధానుం డనుకొండ చిలువ నొడియ నేల పఱుపుగా నాడు గరుడుండనం బాయుచు డాయుచు దవ్వులం బొలసి కుఱంగటం దోఁచి కుఱంగట ననిచూడ దవ్వులం బొలసి దవ్వు చేరువ లనిర్ధార్యంబుగా మెలంగం దేజికాశ్వంబు మెలంపుచు వింటనుం బంట్రకోలల నడిదంబున నత్తలంబున నేసియు వ్రేసియు నడఁచి యుంబొడచియు గడపలం గానక మిడిసి మృతుండునుంగాని దానవునిం జూచి వేసరి రోసంబున. 115

టీ : ఇట్లు; తలపడి=కలియబడి; ఆ+మనుజదనుజులు=ఆ రాజు, రాక్షసుడును; బీరంబులు=గొప్పలు; తోరంబులుగాన్=ఎక్కువకాగా; పోరుతఱిన్=యుద్ధము చేయునపుడు; భూరమణుండు=రాజు; క్రుద్ధుండై=కోపించినవాడై; సమిత్+ధరణిన్=యుద్ధభూమిలో; బద్ధపరంపరయగు+అంపజన్=కట్టబడిన పంక్తి కల బాణములచే; నిలింప+అరాతిన్=రాక్షసుని; పెంపఱన్=చురుకుతనము తగ్గునట్లు; చంపరాదు+అని = చంపుటకు వీలుపడదని; వితర్కించి = ఆలోచించి; కించిత్తు=కొద్దిగానైనను; కొంచక=సంకోచించక; కాంచనద్రవ=బంగారుద్రవముచే; కంచుకితంబును=పూయబడినదియు; తరణి=సూర్యునియొక్క; ఖర=తీవ్రమైన; కిరణకాండ=కిరణములవలె; చండంబునై=తీక్ష్ణమైనదియునై; ఆఖండల=ఇంద్రునియొక్క; దోర్దండ=చేతియందు; సముజ్జృంభిత=వెలుగుచున్న; వజ్రాయుధచకచకన్ = వజ్రమను నాయుధముయొక్క కాంతిని; పకపకనవ్వు=పరిహసించు—మించిన; వజ్రభేదియలుంగు=వజ్రమును భేదించు మొనగలబాణము; వెలుంగన్=ప్రకాశింపగా; మత్త+అరులకున్=మదించిన శత్రువులకు; ఉత్తలంబునిడు= =విచారము నిచ్చెడి; అత్తలంబును=ఈటెను; పద్మరాగమణి చూడంబగు=కెంపులు చెక్కిన పైభాగముకల; కేడెంబును=డాలును; కొని=చేతబట్టి; వేడెంబునన్=పరుగుతో; తురంగంబున్=గుర్రమును; పఱపి=పరుగెత్తించి; తెఱపి=అవకాశము; కని=చూచుకొని; తరటుచేసి = కొరడాతో కొట్టి; ఒరసిచనన్=రాచుకొనిపోవునట్లు; ఉఱికించి=దూకించి; కఱకు+అరిబరి=కఠినమైన శత్రువుయొక్క పార్శ్వమును, పఱియవడునట్లు=చీలునట్లు; పొడిచి=ఈటెతో పొడిచి; కడచి=అవ్వలికి

దాటి; నిలిచినన్=నిలబడగా; కెలుచనన్=కోపముతో; బరిగోలపోటునన్=
ప్రక్కలో పొడుచు నీలపోటుతో; ఆటోపించు=విజృంభించు; మత్తకరివృత్తిన్=
మదపుటేనుగువలె; నెత్తురు+ఒలుకన్=రక్తము కారుచుండగా; నక్తంచరుండు=
రాక్షసుడు; ఉదంచితగతిన్=తగినరీతిగా; సవ్యదిశకున్=ఎడమవైపునకు; ఒత్తితఱు
మన్=వెంటిపరువెత్తించగా; అపసవ్యగతిన్=కుడివైపు నడకతో; జాళెంబునన్=
ప్రక్కవాటు నడకతో; హయంబున్=గుఱ్ఱమును; పోనిచ్చుచున్=తోలుచు; అయ్యె
చ్చరకాడును=ఆ స్వారోచి; తిరిగి తిరిగి; సింగిణిన్=ధనుస్సుచే; ఏయుచున్=
కొట్టుచు; చుట్టుకొనిరాన్=చుట్టు తిరిగి వచ్చుచుండగా; మనుజ+అశియున్=రాక్ష
సుడును; అట్టట్ల=స్వారోచి యెట్లు వెళ్ళిన నట్లే; వెనుక వెనుకకున్; అడుగిడు
చున్=వెళ్ళుచు; అడ్డంబుగాన్ = రాజునకడ్డుగా; అడవికడకున్=అడవి చివర
వరకు; ఒత్తుకొని నడచి=త్రోసికొనిపోయి; ఒడుదొడుకు=ఇరుకు; అగుడున్=
కాగా; బెడిదంపునడకన్=చురుకైన నడకతో; అదరి=ఉత్సాహపడి; కడకాళ్ళ
కున్=కాళ్ళచివళ్ళకు; ఒడియన్=పైకెగురగా; తుఖారంబు=గుఱ్ఱము; రక్క
సునికిన్=రాక్షసునికి; చిక్కెననులోనన్=దొరికినదా అనుకొనునంతలో; పుడమి
పతి=రాజు; పెడఁబసరు=ప్రక్కగా విసరుటను; విసరి=ఈటెనువిసరి; అసుర
వరుకర+అంగుళంబులు=రాక్షసుని చేతివ్రేళ్ళను; తెగన్=తెగునట్లు; అడిచెన్=
కొట్టెను; అడిచినన్; సుడివడక=బెదరక; మడమలన్=మడమలతో; తాటించి
నన్=తన్నగా; ఘోటకంబు=గుఱ్ఱము; వెగ్గలంబుగన్=మిక్కిలి; క్రొమ్మొగ్గియున్
=ముంగాళ్ళకువంగియు; అగ్గలిక = ఉత్సాహము; చెడక; మోకరించుకొని =
మోకాళ్ళని నిలిచి; కొన్నియడుగులుచని=కొన్ని అడుగుల దూరము వెళ్ళి; సేకరించు
కొని=తెప్పరిల్లి; కంచుమించుగన్=కంటికి కనబడనట్లు; పఱచుట=పరుగెత్తుట
గగనచరులన్=దేవతలను; వెఱగుపఱిచెన్=ఆశ్చర్యపడునట్లు చేసెను; అట్లుపఱచి
నన్=అట్లు పరుగెత్తగా; కందంబుంజఱచి=మూపుతట్టి; మొగంబుతుడిచి=ముఖము
దువ్వి; ప్రస్తుతులన్=పొగడడి మాటలతో; కుస్తరించి=లాలించి; అతిరభస
ఫూత్కార=వేగముగా వచ్చు 'ఫూ' అను చప్పుడుతో; ఘోర = భయంకరమైన;
ఆరావంబుతోన్=ధ్వనితో; ఘోణారంధ్ర = ముక్కురంధ్రమునుండి (వచ్చు);
నిశ్వాసవాత=ఊపిరిగాలియొక్క; ప్రవాహంబు=వరుస; వెడలువాహంబున్ =
వెడలునట్టి గుఱ్ఱమును—అనగా రోజుచు—రొప్పుచున్న గుఱ్ఱమును; దగ=అల
సట; మిట్టువడన్ = తగ్గునట్లు; ఇటటు మట్టించుచున్ = ఇటునటు త్రిప్పుచు;
ఆ స్వారోచి; నిశాచరు+ఉద్యోగంబున్=రాక్షసుని ప్రయత్నమును; చూచికొన
వలసి=తెలిసికొనవలసియుండి; నిలిచి; అంతన=అంతలోనే; అతండు=రాక్షసుడు;
ఒక్కతరువున్=ఒకచెట్టును; కరయుగళిన్=రెండుచేతులతోను; ఇఱియంబట్టి=
గట్టిగా పట్టుకొని; పెల్లగింపన్=పెకలించుటకై; మల్లాడులోనన్=ప్రయత్నించు
నంతలో; గల్లునన్=గల్లుమని; కింకిణులు=చిరుగంటలు; మొరయన్=మ్రోగగా;
మెఱుంగు మెఱసిన గతిన్=మెరుపు మెరసినట్లు; మరలన్; హరిన్=గుఱ్ఱమును;
పరపి=తోలి; ఒకటి, రెండు, మూడు; గొరకలన్=బాణములతో; నెఱకులు=
మర్మస్థానములు; కాడన్=నాటునట్లు; గుబ్బకొలందికిన్=గుబ్బలవరకు; దిగ

వైచి=దిగునట్లు వేసి; ప్రమాను=పట్టినచెట్టును; విడిపించి; ఎలయించుకొని=తన్ను తరుమునట్లు చేసి; బయలు వెడలించి; దోషాచరుండు=రాత్రి తిరుగువాడు--రాక్షసుడు; పాషాణమ్ములకున్=రాళ్ళకై; ఎపుడెపుడు; వంగెన్=వంగెనో; అపుడపుడెల్లన్; తురంగంబున్=గుర్రమును; అంటంబోలి = దగ్గరగాతోలి; గంటియిడి=గాయము కల్గజేసి; వెంటంబడుటయున్=వెంటపడగా; గెంటించి=గుర్రమునుతోలి; లేదుబంతియన్నట్లు=నీ కిక దొరకదన్నట్లు; అల్లంతనుండి=కొద్ది దూరమునుండి; వాగెసడలించి=కళ్ళెమును వదలి; పగతుపైన్=శత్రువుపైన; నిగిడి=కవిసి; వాగెన్=కళ్ళెమును; కుదియింపన్=బిగిపట్టగా; మంగాళ్లు=ముందరకాళ్లు; గగనంబునన్=ఆకాశముపైకి; రాన్=వచ్చునట్లు; మగిడించి=మరలించి; అందెచప్పుడున్=గుర్రము కాళ్ళకు కట్టిన అందెలచప్పుడును; కింకిణీరవంబును=మువ్వలచప్పుడును; ఉరుమగీసినగతిన్=ఉరుమయను వాద్యము వాయించినట్లు; తేంటి=తుమ్మెద; మ్రోసినక్రియన్=మ్రోగినట్లు; నాదు=నాదము; ఆఁక = ఆగక; ఏ దిక్కుఁ జూచినన్=ఎక్కడ చూచినను; ఆ దిక్కునన్=అక్కడనే; వినంబడన్=వినపడగా; ఎక్కడ జూచినన్; తానయై=తానేయుండి; నీడయేర్పడక=నీడయెక్కడనున్నదో తెలియనియ్యక; పార్శ్వంబులన్=ప్రక్కలందు; కట్టు కెంబట్టులాలసరి=కట్టి యెఱ్ఱపట్టు జాలరులు; సమకట్టు రెక్కలుగాన్=శోభించిన రెక్కలువలెనుండి; యాతుధానుండను కొండచిలువన్=రాక్షసుడనెడి కొండపామును; ఒడియన్=పట్టుటకు; నేలపఱవుగాన్=నేలమీదికి రెక్కలు చాపుకొని; ఆమగరుడండనన్=ఎగిరెడి గరుత్మంతుడోయనునట్లు; పాయుచున్=తప్పుకొనుచు; డాయుచున్=దగ్గరగా వచ్చుచు; దవ్వులన్=దూరమునందు; పొలసి=మెలసి; కుఱంగటన్=దగ్గర; తోఁచి=కనబడి; కుఱంగటన్+అని=దగ్గరనే అని; చూడన్=చూచునపుడు; దవ్వులన్=దూరమునందు; పొలసి; దవ్వుచేరువలు=దూరము చేరువలు; అనిర్ధార్యంబులు కాన్=నిశ్చయింప వీలులేనివై; మెలగన్; తేజికాశ్వంబున్=మేలుజాతిదైన తన గుర్రమును; మెలంపుచున్=త్రిప్పుచు; వింటన్=ధనుస్సుచే; సంత్రుటకోలలన్=మాదిగ నూదులవంటి బాణములతో; అడిదంబునన్=కత్తితోను; ఉత్త్రిలంబునన్=ఈటెచేతను; ఏసియున్=కొట్టియు; వ్రేసియు=విసరియు; అడచియున్=నరకియు; పొడిచియున్; కడపలన్ = చివరను; కానక=చూడలేక; మిడిసి=మిట్టిపడి; మృతుండును కాని దానవునిన్ = చావని రాక్షసుని; చూచి; వేసరి=విసిగి; రోసంబునన్=కోపముతో...

క. భూపతి పావక బాణం
బేపున సంధించి తివిచి ♦ యేసిన మెయిఁ గీ
లాపటలి పొదువ నతఁ డా
రూపం బెడఁబాసి ఖేచ ♦ రులు వెఱఁ గందన్. 116

టీ : భూపతి=స్వారోచి; పావకబాణంబు=ఆగ్నేయాస్త్రమును; ఏపునన్ = ఉత్సాహముతో; సంధించి; తివిచి = లాగి; ఏసినన్ = ప్రయోగించగా; మెయిన్=రాక్షసుని శరీరమును; కీలాపటలి=[illegible] [illegible]; పొదువన్=

క్రమ్మగా; అతడు=రాక్షసుడు; ఆ రూపంబు=రాక్షసరూపమును; ఎడబాసి=విడిచి; ఖేచరులు=దేవతలు; వెఱఁగందన్=ఆశ్చర్యపడగా...

తా : రాజు ఆగ్నేయాస్త్రమును ప్రయోగించగా రాక్షస శరీరము మంటలోబడి మాడగా ఆ రాక్షసుడు రాక్షసరూపమును వదలి దేవతలాశ్చర్యపడగా...

—! లయవిభాతి :—

ధగధగని దేహరుచి ♦ నిగనిగనికుందనపుఁ
దగడుఁ దెగడం జిగురు ♦ జిగి నెగుచుమోవిన్
నగవు నిగుడం గురులు ♦ పొగరు మగుడన్ నయన
యుగళి వెలిదామరల ♦ మగల మగలై డా
లెగయ మృగనాభి భుగ ♦ భుగ లెసఁగఁ జామరలు
మగువ లిడ మౌళిమణి మిగులఁగ వెలుంగన్
తెగలుగల హారముల ♦ జిగి చెలఁగఁగాఁ గొదమ
మొగులఁ దగుయానమున ♦ గగనచరుఁ డయ్యెన్.

టీ : ధగధగనిదేహరుచి = ధగధగమని వెలిగెడి దేహకాంతి; నిగనిగని కుందనపుఁదగడున్=నిగనిగలాడెడి బంగారురేకును; తెగడన్=తిరస్కరింపగా; చిగురుజిగిన్=చిగురుకాంతిని; ఎగుచుమోవిన్=మించిన పెదవిని; నగవు=నవ్వు; నిగుడన్=వ్యాపించగా; కురులపొగరు = తలవెంట్రుకలకాంతి; మగుడన్; నయనయుగళి=రెండుకన్నులు; వెలిదామరల = తెల్లతామర పువ్వులయొక్క; మగల మగలై=రాజులకు రాజులై; డాలు+ఎగయన్=కాంతి హెచ్చగ; మృగనాభి భుగభుగలు=కస్తూరి సువాసనలు; ఎసగన్=ఎక్కువకాగా; చామరలు=వింజామరములను; మగువలు=పరిచారికలు; ఇడన్=వేయగా; మౌళిమణి=కిరీటముమీది మణులు; మిగులగన్=మిక్కిలి; వెలుంగగన్=ప్రకాశింపగా; తెగలుకల=తారతమ్యము కల్గిన; హారములజిగి=శంఠహారముల కాంతి; చెలగగాన్=అతిశయింపగా; కొదమమొగులన్=చిన్నమబ్బులందు; తగుయానమునన్=తగిన వాహనముపై; గగనచరుడు=గంధర్వుడు; అయ్యెన్=అయ్యెను.

తా : నిగనిగలాడు బంగారురేకువంటి శరీరము; నవ్వుమొగము, చిగురువంటి పెదవి, మెత్తని పొడవైన జుట్టు, తెల్లతామర మించిన కన్నులు కలిగి కస్తూరి పరిమళము గుబాళించగా, పరిచారికలు వింజామరలు వీచుచుండ విమానముపై గంధర్వుడయ్యెను. అలం. ఉపమ, ఉదాత్తమును.

'న, స, న, న, స, న, న, స, న, న, స, గ, గణములు, 10, 19, 25, అక్షరముల యతియై చెల్లునది లయవిభాతి.

క. నవనవసౌరభముల నె
కుక్కువకువలయవర్ష మప్పుడు ♦ గురిసెన్ మొరసెన్
రవరవ మురజరవంబులు
దివి దివిషజ్జలజముఖులు ♦ తెలిసి నటింపన్. 118

టీ : అపుడు; దివిన్=ఆకాశమున; నవనవ సౌరభములన్=క్రొంగ్రొత్తపరిమళములతో; ఎక్కువ కువలయ వర్ష ము=ఎంతో కలువలవాన; గురిసెన్; దివిషత్+జలజముఖులు=దేవతా స్త్రీలు; తెలిసి=రాక్షసుడు గంధర్వుడగుట తెలియగానే; నటింపన్=నాట్యముచేయగా; రవరవమురజరవంబులు=రవరవమను మద్దెలచప్పుళ్ళు; మొరసెన్=మ్రోగెను.

తా : రాక్షసుడు గంధర్వుడు కాగానే పుష్పవృష్టి కురిసెను. దేవతాస్త్రీలు నటించిరి. దేవదుందుభులు మ్రోగినవి.

వ. అనిన విని తరువాతి వృత్తాంతంబు వినుటకుం దివుటమై మదీయమానసంబు కౌతుకాధీనం బయ్యెడు వినిపింపుఁ డని యడుగుటయును.

టీ : అనినన్; విని = జైమినివిని; తరువాతి వృత్తాంతంబు=తర్వాతికథ; తివుటమైన్=పూనికతో. వినుటకున్; మదీయమానసంబు=నా మనస్సు; కౌతుకాధీనంబు=వేడుకకలది; అయ్యెడున్=అయినది; వినిపింపుడు; అని యడుగుటయున్ = అని యడుగగా ... పంచమాశ్వాసములోని 'నిధానోద్భవంబు లిట్లనియె' తో సమన్వయము.

శా. శ్లాఘాలంఘనజాంఘికోజ్జ్వలగుణా ♦ లంకారఘీంకార హే
షాఘోషోద్భటధాటికాగజఘటా ♦ శ్యాక్షుణ్ణవిశ్వంభరా
మోఘీభూతభుజంగభోగభర సం ♦ ఫుల్లాబ్జపత్రేక్షణా
ద్రాఘీయః ప్రతిభావిచక్షణ త్రయీ ♦ ధర్మైకసంరక్షణా ! 120

టీ : శ్లాఘా=పొగడ్తను; లంఘన=అతిక్రమించుటలో; జాంఘిక=పిక్కబలముకలదై; ఉజ్జ్వల=ప్రకాశించు; గుణ+అలంకార=గుణములే అలంకారముగా గలవాడా ! ఘీంకార=ఏనుగుల కూతలును: హేషా=గుర్రపు సకిలింపులు; ఘోష+ఉద్భట=చప్పుడుతో నెక్కువైన; ధాటికా=జైత్రయాత్రయందలి; గజఘటా=ఏనుగుల మందలు; అశ్వ=గుర్రముల చేతను; క్షుణ్ణ=నలగద్రొక్కబడిన; విశ్వంభరా=భూమిచే; మోఘీభూత=వ్యర్థమై చేయబడిన; భుజంగ=శేషాహియొక్క; భోగభర=పడగల బరువు కలవాడా ! సంఫుల్ల=బాగుగా వికసించిన; అబ్జపత్ర+ఈక్షణా=తామరరేకులవంటి కన్నులు కలవాడా ! ద్రాఘీయః = ఎక్కువైన; ప్రతిభా విచక్షణ=బుద్ధిచే నేర్పరియైనవాడా ! త్రయీధర్మ=వేదత్రయమున చెప్పబడిన ధర్మమునకు; ఏకసంరక్షణా=ఒక్కడవే రక్షకుడవైనవాడా !

తా : పొగడ శక్యముకాని గుణములు కలవాడా ! క్షేత్రమాత్రతో వెళ్లెడి ఏనుగుల, గుఱ్ఱముల త్రొక్కుడిచే బహువృత్తిన అనిశేషమున పడు లనిరాది భారము కలవాడా ! వికసించిన తామరరేకులవంటి కన్నులు కలవాడా ! ప్రతిజ్ఞ కలవాడా ! వేదధర్మరక్షకా !

క. బహువీరహననమిళదఘ
వహనభ్రమకృత్కళంక ♦ వర్గోగ్రాసి
గ్రహీళభుజయుగళ గజప
త్యహిపహరణతార్క్ష్యసజ్జ ♦ నావనదక్షా. 121

టీ : బహు... యుగళ —బహువీర=ఎక్కువ వీరులను; హనన=చంపుటచే; మిళత్=కల్గిన; అఘవహన=పాపమును వహించునట్లు; భ్రమకృత్=భ్రాంతిని కల్గ చేయు; కళంకవర్గ=నల్లని రంగుకల; ఉగ్ర+అసి=క్రూరమైన కత్తిని; గ్రహీళ=గ్రహించిన; భుజయుగళ=రెండుచేతులు కలవాడా ! గజపతి+అహి=గజపతులను పాములను; హరణ=హరించుటలో; తార్క్ష్య=గరుత్మంతుడైనవాడా ! సజ్జన+అవనదక్షా=సజ్జనులను రక్షించుటలో నేర్పుకలవాడా !

తా : ఎక్కువ వీరులను చంపిన క్రూరమైన కత్తికలవాడు, గజపతిని పట్టినవాడు, సజ్జనులను రక్షించువాడు.

పృథ్వి—సుధీమధురవాక్సుధా ♦ సుముఖ ! నాగమాంబాసుతా !
మధుప్రసవసాయక ♦ స్మయవిరామరమ్యాకృతీ !
దధీచవిధుకామధు ♦ గ్ధనదదుగ్ధసింధుప్రథా
వధీరణపరాయణో ♦ జ్జ్వలవదాన్యతాలంకృతా ! 122

టీ : సుధీ=పండితులకు; మధుర=తియ్యనైన; వాక్+సుధా=మాటలను అమృతమునకు; సుముఖ=ప్రసన్నుడైనవాడా ! నాగమాంబాసుతా = నాగమ్మ యను నామెయొక్క పుత్రుడా ! మధు=వసంతునియొక్క; ప్రసవసాయక= మన్మథునియొక్క; స్మయ=గర్వమునకు; విరామ=తగ్గింపు; రమ్య+ఆకృతీ= సుందరమైన శరీరము కలవాడా ! దధీచ=దధీచియొక్క; విధు=చంద్రునియొక్క; కామధుక్=కామధేనువుయొక్క; ధనద=కుబేరునియొక్క; దుగ్ధసింధు = పాల సముద్రముయొక్క; ప్రథా=ప్రసిద్ధిని (దానములో); అవధీరణ=తిరస్కరించుటలో; పరాయణ=ఆసక్తికల; ఉజ్జ్వల=గొప్పదైన; వదాన్యతా+అలంకృతా= దాతృత్వముచే నలంకరింపబడినవాడా !

తా : పండిత హృదయంగమమైన మాటలు పల్కువాడు, వసంతుని, కంతుని మించిన యందము కలవాడు, దధీచాదుల మించిన దాతృత్వము కలవాడు శ్రీకృష్ణదేవరాయలు.

ఇది శ్రీమదాంధ్ర కవితాపితామహసర్వతోముఖాంక పంకజాక్ష
పాదాంబుజాధీనమానసేందిందిర నందవరపురవంశోత్తంస
శఠకోపతాపసప్రసాదాసాదిత చతుర్విధకవితామ తల్లి
కాల్లసానిచొక్క యామాత్యపుత్ర పెద్దనార్య
ప్రణీతంబైన స్వారోచిష మనుసంభవం
బనుమహాప్రబంధమునందుఁ

జ తు ర్థా శ్వా స ము

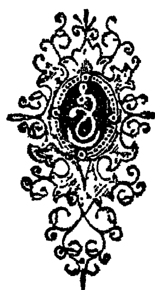
సంపూర్ణము.

శ్రీ

స్వారోచిష మనుచరిత్రము

(టీకాతాత్పర్యసహితము)

పంచమాశ్వాసము

నందనసౌందర్యసు
ధీనందన వితరణావ ధీరితబలిరా
డ్భానుజ పరరాజ్యస్వ
ర్భానుభుజాహీంద్ర కృష్ణరాయ నరేంద్రా! 1

టీ: శ్రీనందన సౌందర్య=లక్ష్మీదేవి కొడుకైన మన్మథునివంటి యందము కలవాడా! సుధీనందన=పండితుల నానందపెట్టువాడా! వితరణ=దానముచే, అవధీరిత=తిరస్కరింపబడిన; బలిరాట్=బలిచక్రవర్తియు; భానుజ=కర్ణుడును కలవాడా! పరరాజ=శత్రువులను చంద్రునికి; స్వర్భాను=రాహువైన; భుజ+అహీంద్ర=భుజములను పాములు కలవాడా! కృష్ణరాయ నరేంద్రా=శ్రీకృష్ణదేవరాయా.

తా: మన్మథునివంటి అందము, బలిచక్రవర్తిని, కర్ణుని మించిన దాతృత్వమును కల్గి శత్రువిజయము చేయు భుజములుకల కృష్ణదేవరాయా! అలం. రూపక నిదర్శనాతిశయోక్తులు.

వ. అవధరింపుము. జైమినిమునీంద్ర చూడారత్నంబునకు నీడోద్భవంబు లిట్లనియె. 2

టీ: అవధరింపుము=చిత్తగింపుము; జైమిని మునీంద్ర చూడారత్నంబునకున్=జైమినియను మహర్షిశ్రేష్ఠునకు; నీడ+ఉద్భవంబులు=ధర్మపక్షులు; ఇట్లు+అనియెన్.

తే. అపుడు గంధర్వపతి మహి ♦ కవతరించి
రాజు విస్మయమున హయ ♦ రాజు డిగ్గ
నక్కు జేర్చి ముదంబుతో ♦ ననియె దంత
కిరణములు హారకాంతులు ♦ సరస మాడ. 3

టీ: అపుడు; గంధర్వపతి=ఆ గంధర్వరాజు; మహికిన్=భూమిమీదికి; అవతరించి=(విమానమునుండి) దిగి; రాజు=స్వారోచి; విస్మయమునన్=ఆశ్చర్యముతో; హయరాజున్=గుర్రమును; డిగ్గన్=దిగగా; అక్కు+చేర్చి=రొమ్మునకు చేర్చుకొని—కౌగిలించుకొని; ముదంబుతోన్=సంతోషముతో; దంతకిరణములు=పలుకాంతులు; హారకాంతులు=ముత్యాలహారముల కాంతులును; సరసమాడన్=కలసికొనగా; అనియెన్=పల్కెను.

తా: అప్పుడు రాక్షసుడు గంధర్వుడుగా మారుటచూచి ఆశ్చర్యపడుచున్న స్వారోచిని గంధర్వరాజు విమానముపై నుండి నేలకుదిగి, రాజును కౌగిలించుకొని యిట్లనెను.

సీ. భద్రమా నీకు నీ ♦ బాహాభృతక్షితిఁ
బ్రజలకు లెస్స లా ♦ రాచవారు
ధన్యుండ నైతి నీ ♦ దర్శనంబునఁ జేసి
నా దుష్కృతము లెల్ల ♦ నాశ మొందె
నీ జగత్త్రయి నన్ను ♦ నిందీవరాక్షాఖ్యఁ
గీర్తించు నప్సరో ♦ గీతసరణి
గారాపు మీ తల్లి ♦ కడవాఁడ గాని నే
గణుతింపఁ గడవాఁడఁ ♦ గాఁ జుమయ్య

గీ. పెండ్లికొడుకవు మాకు నీ ♦ బిసరుహాక్షి
కూర్మినందన యొక్క మాని ♦ ఘోరశాప
వికృతి మానిసిదిండినై ♦ యకట దీని
ప్రాణముల కల్గఁ దలఁచితిఁ ♦ బాపబుద్ధి. 4

టీ: నీకున్; నీ బాహాభృతక్షితిన్=నీ భుజములచే రక్షింపబడిన రాజ్యమునందలి; ప్రజకున్=ప్రజలకు; భద్రమా=కుశలమా ? రాజవారు=నీ బంధువులైన రాజులు; లెస్సలా=క్షేమమేనా ? నీ దర్శనంబునన్+చేసి=నిన్ను చూచుటచే; ధన్యుండనైతిన్=అదృష్టవంతుడనైతిని; నా దుష్కృతములు = నా పాపములు; ఎల్లన్=అన్నియును; నాశమొందెన్=నశించినవి; ఈ జగత్+త్రయిన్=ఈ మూడు లోకములును; నన్నున్; ఇందీవరాక్షాఖ్యన్=ఇందీవరాక్షుడను పేరుతో; అప్సరోగీత

సరణిన్=అప్సరసల పాటలవరుసలో; కీర్తించుచున్=పొగడుచు; గావు=ఉద్ధయింప; మీ తల్లికడవాడన్=మీ తల్లివైపువాడను; కాను; నేన్; ...తింపన్=లెక్క చూడగా; కడవాడన్+కాన్+ఇమ్మన్యు=వైవాడను కానుకునా! మాకున్; మేనల్లు కొడుకవు=అల్లుడవు; ఈ బిసరుహాక్షి=ఈమె; కూతురుదు=నా కూతురు; ఒక మౌని ఘోరశాప విక్రతిన్=ఒక మహర్షియొక్క శాపకారణముగా; మానిసి దిండినై=మనుష్యులను తినెడి రాక్షసుడనై; పాపబుద్ధిన్=చెడుబుద్ధితో; దీని ప్రాణములకున్=నా కూతురి ప్రాణములకై; అల్గడలచితిన్=కోపించి చంపదలచితిని—తినబోతిని; అకట=అయ్యో!

తా : నీవు ఈ దేశప్రజలకును క్షేమకరా! నిన్ను చూచుటతో నా పాపములు నశించినవి. ధన్యుడనైతిని. నా పేరు ఇందీవరాక్షుడు. నేను నీ తల్లివైపు బంధువను కాని వైవాడను కాను. నీవు మాకు మేనల్లుడవు. ఈమె నా కూతురే. మహర్షి శాపమున రాక్షసుడనై చెడుబుద్ధితో ఈమెను చంపదలచితి. అయ్యో!

క. అనునెడ వచ్చి మనోరమ
జనకుని పాదముల కెరఁగ ♦ సస్నేహమతిం
గనుఁగవ నీ రొలుకఁగ నం
దనమూర్ధాఘ్రాణ మతఁడు ♦ దయఁ గావించెన్. 5

టీ : అనునెడన్=అనుచుండగా; మనోరమ; వచ్చి=దగ్గరగా వచ్చి; జనకుని పాదములకున్=తండ్రి పాదములకు; ఎరఁగన్=నమస్కరింపగా; సస్నేహమతిన్=ప్రేమతో కూడిన బుద్ధితో; కనుఁగవన్=రెండు కన్నుల యందును; నీరు; ఒలుకగన్=కారగా; అతడు=ఇందీవరాక్షుడు; దయన్=దయతో; నందనమూర్ధాఘ్రాణము=కూతురి తలను మూర్కొనుటను; కావించెన్=చేసెను.

తా : అంతలో మనోరమ వచ్చి తండ్రి పాదములకు నమస్కరింపగా అతడు కన్నుల నీరు నింపుకొని సంతోషముతో కూతురి తలను మూర్కొనెను.

ఆ. అపుడు విస్మితాత్ముఁ ♦ డై వరూధినిసుతుఁ
డేమి కారణమున ♦ నే తపస్వి
యిట్టి శాప మిచ్చె ♦ నెఱిఁగింపు విన వేడు
కయ్యె ననఘ యనిన ♦ నాతఁ డనియె. 6

టీ : అపుడు; వరూధిని సుతుడు=స్వరోచి; విస్మిత+ఆత్ముడై=ఆశ్చర్యము కల మనస్సు కలవాడై; అనఘ=పాపము లేనివాడా; ఏమికారణమునన్=ఏ కారణముచే; ఏ ముని; ఇట్టిశాపము=రాక్షసుడగు నంతటి శాపమును; ఇచ్చెన్; ఎఱిఁగింపు; వినవేడుక = వినుటకు కోరిక; అయ్యెన్; అనినన్; అతడు = గంధర్వుడు. అనియెన్.

తా : అది చూచి ఆశ్చర్యముతో స్వరోచి 'అయ్యా! నీ వేల యింతటి శాపమును పొందితివి? వినగోరికగా నున్నది. చెప్పుము' అనగా ఇందీవరాక్షు డిట్లనెను.

మ. కలఁ డుల్లోకయశః పురంధ్రి జగతిన్ ♦ గంధర్వవంశంబునన్
నలనాభాహ్వయుఁ డేఁ దదీయతనయుం ♦ డన్ బ్రహ్మమిత్రుండు శి
ష్యులకుం గంటను వత్తిఁ బెట్టుకొని యా ♦ యుర్వేద మోరంత ప్రౌ
ఢ్యులఁ జెప్ప న్వినుచుండి మానసమునం ♦ దుం దజ్జిఘృక్షారతిన్. 7

టీ : జగతిన్=లోకములో; ఉల్లోక=లోకముల మించిన; యశఃపురంధ్రి=కీర్తికాంత కలవాఁడు; గంధర్వవంశంబునన్ = గంధర్వజాతిలో; నలనాభాహ్వయుడు=నలనాభుడను పేరు కలవాడు; కలడు; ఏన్=నేను; తదీయతనయుండన్=అతని సంబంధమైన కొడుకును; బ్రహ్మమిత్రుడు=ఒకముని; శిష్యులకున్=తన విద్యార్థులకు; కంటన్+వత్తిపెట్టుకొని=అతిశ్రద్ధగా; ఓరంతప్రౌఢ్యులన్=ఎల్లప్పుడును; ఆయుర్వేదము=వైద్యశాస్త్రమును; చెప్పన్=చెప్పగా; వినుచున్+ఉండి=జనులవంక విని; మానసమునందున్=మనస్సులో; తత్+జిఘృక్షారతిన్=దానిని గ్రహించు కోర్కెలతో...

తా : గొప్ప కీర్తికల గంధర్వకులములోని నలనాభుని కుమారుడను. ఒకప్పుడు బ్రహ్మమిత్రుడను ముని శిష్యులకెంతో శ్రద్ధగా శేయింబవళ్ళు ఆయుర్వేదము చెప్పుచున్నట్లు విని, దానిని నేర్చెడి కోరికతో...

గీ. మౌనివరుఁ జేరి భక్తి న ♦ మస్కరించి
చెప్పవే నాకు నీ విద్య ♦ శిష్యకోటి
తోడఁ గూడంగ నేఁ గృతా ♦ ర్థుండ నగుదు
ననుచుఁ బ్రార్థింప ననుఁ జూచి ♦ యపహసించి. 8

టీ : మౌనివరున్=మహర్షి శ్రేష్ఠుని; చేరి=దగ్గరకువెళ్ళి; భక్తిన్=భక్తితో; నమస్కరించి; ఈ విద్య=ఈ వైద్యమును; శిష్యకోటితోడన్+కూడంగన్=శిష్యులతోపాటుగా; నాకున్; చెప్పవే=చెప్పుమయ్యా! నేన్; కృతార్థుండనగుదున్=ధన్యుడనయ్యెదను. అనుచున్=అని; ప్రార్థింపన్=ప్రార్థించగా; ననున్+చూచి; అపహసించి=వేళాకోళముగా నవ్వి...

తా : నేను మహర్షి వద్దకువెళ్ళి భక్తితో నమస్కరించి 'అయ్యా! మీ శిష్యులతోపాటు నాకును ఆయుర్వేదము నేర్పు' మనగా నతడు పరిహసించి...

క. నట విట గాయక గణికా
కుటిలవచశ్శ్రీధురసము ♦ గ్రోలెడు చెవికిం
గటు వీ శాస్త్రము వల ది
చ్చట నినుఁ జదివింప ♦ కున్న ♦ జరుగదె మాకున్. 9

టీ : నట=నటులయొక్క; విట=విటులయొక్క; గాయక = గాయకుల యొక్క; గణికా=భోగపువారియొక్క; కుటిలవచః=వంచపుమాట లనెడి; శీధురస మునన్=మద్యమును; క్రోలెడు చెవికిన్=త్రాగెడి— వినెడి చెవికి; ఈ శాస్త్రము= వైద్యము; కటువు=తీవ్రము కాదు; వలదు = నీ కిది అక్కఱలేదు; ఇప్పటికిన్; నిన్నున్; చదివింపకున్నన్=చదువు చెప్పనిచో; పోదగన్; జనగదా=రోజు నడువ దా ? అలం. రూపకము.

తా : నటుల, విటుల, గాయకుల, వేశ్యల పరిహాసాది వాక్యములను అలవాటుపడిన చెవుల కాయుర్వేదము రుచించదు: కాని నీకు చదువు చెప్పనిచో నాకు గడవక పోదు లే.

తే. అనఁగ నే నట్టివాఁడఁ గా ♦ ననఘచరిత
యించు కించుక మీ వంటి ♦ యెఱుక గలుగు
పెద్దవారల శిక్షలఁ ♦ బెరిగినాఁడ
నవధరింపుము శిష్యుఁగా ♦ ననిన నతఁడు. 10

టీ : అనగన్; అనఘచరిత=మంచి నడత కలవాడా! నేను; అట్టివాడన్= పరిహాసాదులతో మత్తిల్లినవాడను; కాను; ఇంచుక+ఇంచుక = కొద్దికొద్దిగా; మీవంటి; ఎఱుకకలుగు పెద్దవారల శిక్షలన్=జ్ఞానము కల్గిన పెద్దల అనుశాజ్ఞలలో; పెరిగినాడన్; శిష్యుగాన్=శిష్యుడనుగా; అవధరింపుము=స్వీకరింపుము. అనినన్; అతడు...

తా : 'అయ్యా ! నేను మీరు చెప్పినటువంటివాడను కాను; మీ వంటి జ్ఞానుల శిక్షలో పెరిగినవాడను. కనుక మీ శిష్యుడనుగా నన్ను పరిగ్రహింపుడు' అంటిని. అప్పుడతడు...

క. ధన రాజ్య రమామదమునఁ
గనుగానని నిన్ను శిష్యుఁ ♦ గాఁ గైకొను కం
టెను నేరమి గలదే నునుఁ
గనలించుచుఁ బ్రేల కిఁకఁ బో ♦ కాలు మటన్నన్. 11

టీ : ధన=డబ్బుతోను; రాజ్యరమా=రాజ్యలక్ష్మితోను (కల్గిన); మదమునన్=గర్వముతో; కనుగానని=ఒళ్ళు తెలియని; నిన్నున్; శిష్యుగాన్, కైకొను కంటెను=పరిగ్రహించుటకంటె; నేరమి=తెలివితక్కువ; కలదే; ఇకన్; ననున్; కనలించుచు=కోపింపచేయుచు; ప్రేలక=మాట్లాడక; పోకాలుము=పో పొమ్ము; అటన్నన్=అనగా...

తా : 'డబ్బు రాజ్యములతో మదమెక్కి ఒళ్ళు తెలియని నిన్ను శిష్యునిగా తీసికొనుటకంటె తెలివితక్కువ యుండదు. ఇక మాటపై మాట పెంచి నను కోపింప జేయక పో పొమ్మ'. అనగా...

క. అచటన్ "ద్వేష్టి గతాయు
శ్చ చికిత్సక" మను నయోక్తి ♦ చర్చను నుచ్చా
వచవచనంబులఁ గోపము
ప్రచురముగానీక మౌని ♦ పతికి ట్లంటిన్. 12

టీ : అచటన్=అతనివద్ద; గతాయుశ్చ=ఆయువు తీరినవాఁడు; చికిత్సకం=వైద్యుని; ద్వేష్టి=ద్వేషించును; అను నయోక్తిచర్చన్=అను నీతివాక్యమును తలచి; ఉచ్చావచవచనంబులన్ = తిరస్కారపు మాటలతో; కోపము = నా కోపమును; ప్రచురము కానీక=ఎక్కువ కానియ్యక; మౌనిపతికిన్=ఆ మహర్షికి; ఇట్లంటిని. అలం. లోకోక్తి.

తా : అప్పుడు నేను 'ఆయువు నిండినవాఁడు కాని వైద్యునితో తగవులాడఁడు' అను సూక్తి తలచుకొని అతనిమాటలకు కల్గిన కోపమును పైకి కనపరచక ఇట్లంటిని.

తే. నీవు చదివింతు వనుచు ♦ నిన్నియును విడచి
బిచ్చ మెత్తంగ రాదుగా ♦ బేలతపసి
కడవ నాడకుఁ జాలు నీ ♦ గోడవ యేల
వెజ్జుఁ దనమేల యని మది ♦ లజ్జ వొడమి. 13

టీ : బేలతపసి=తెలివితక్కువ మునీ! నీవు చదివింతువు=నీవు నాకు చదువు చెప్పెదవు; అనుచున్; ఇన్నియున్=రాజ్యభోగములను; విడిచి; బిచ్చమెత్తంగన్=ముష్టెత్తికొనుటకు; రాదుగా=వీలుపడదుకదా! కడవన్=హద్దుమీరి; ఆడకుము=మాట్లాడకుము; చాలున్=అన్నవిచాలు; నీ గోడవయేల=నీతో నా కేమి? వెజ్జుఁదనమేల=వైద్యమెందుకు? అని; మదిన్=మనస్సులో; లజ్జ; పొడమి=కల్గి......

తా : "ఓ తెలివితక్కువవాఁడా! నీవు చదువు చెప్పెదువుకదా అని ఇప్పుడున్న భోగములను వదలి బిచ్చమెత్తుకొనలేను కదా! అన్నమాటలు చాలులే. నీతో నా కేమి? హద్దుమీరి అనకు. నాకు నీ వైద్య మక్కరలేదులే" అని సిగ్గువేసి...

శా. కంటే బ్రాహ్మణుఁ డెన్నికాఱు లఱచెన్ ♦ గర్వించి వీరెల్ల నా
కంటెం బాత్రులె విద్య కెట్లు నిది నే ♦ గైకొందు నంచున్మదిన్
గెంటెంపుం జల ముప్పతిల్ల గపటాం ♦ తేవాసినై శాంబరిన్
గొంటుం జందము మీఱ శిష్యులగడం ♦ గూర్చుండిచర్చారతిన్.

టీ : బ్రాహ్మణుడు; గర్వించి=పొగరెక్కి; ఎన్నికాఱులు=ఎన్ని అనరాని మాటలు; అఱచెన్=కూసెను; కంటే=చూచితివా? వీరెల్లన్=ఈ చదివెడి వారందరును, విద్యకున్=చదువుటకు; నా కంటెన్; పాత్రులె=తగినవారా? ఎట్లును=ఏదోరీతిగా; ఇది=ఈ విద్యను; నేన్; కైకొందును=నేర్తును; అంచున్

=అనుకొని; మసెన్=నశింపగా; [illegible]=ఎక్కువ పట్టుదల; తప్ప తిల్లన్=కల్గగా; శాంబరిన్=మాయచే; [illegible]=విద్యార్థి సమూహము ధరించి; [illegible]=గురుభక్తి [illegible]; [illegible] = ఎక్కువగా; శిష్యుల చెంతన్=శిష్యుల ప్రక్కన; కూర్చుండి; దర్శించితిన్= విషయ విచారణ చేయు నా శక్తితో......

తా : 'ఈ వేదశాస్త్రమెంత గర్వముతో నున్న [illegible]. ఎల్లయెడల నేను నీ విద్యను నేర్చి తీరవలెను' అనుకొని శాంబరి మాయచే శిష్యుడనుగా చేరి అతని శిష్యుల ప్రక్కన కూర్చుండి విషయమన్ని చేయుచు......

తే. కాయబాల గ్రహోర్ధ్వాంగ ♦ కములు నాల్గు
శల్యదంష్ట్రిజరావృష ♦ సంజ్ఞ నాల్గు
నైనయష్టాంగకము తావు ♦ లారఁగల్గు
వైద్య మెనిమిదినెలల స ♦ ర్వమును నేర్చి. 15

టీ : కాయ=దేహము; బాల=పసిపిల్లలు; గ్రహ=క్షుద్రదేవతలు; ఊర్ధ్వాంగకములు=పై అవయవములు; నాల్గు=నాల్గును; శల్య=ఎముకలు; దంష్ట్రి=పళ్లు; జరా=ముసలితనము; వృష=రేతస్సు; సంజ్ఞన్=పేరులతో; నాల్గునైన=నాలుగైన; అష్టాంగకము తావులు=ఎనిమిది అంగములు; ఆరన్=బాగుగా; కల్గు వైద్యము=కల్గిన వైద్యశాస్త్రమును; సర్వమున్ = అంతను; ఎనిమిది నెలలన్; నేర్చి...... "కాయబాల గ్రహోర్ధ్వాంగ శల్య దంష్ట్రి జరావృషాన్ । అష్టావంగాని తస్యాహు శ్చికిత్సా యేషు సంస్థితాః" అను శ్లోక ప్రకారము కాయాది చికిత్స లెనిమిది విధములై యున్నవి.

తా : కాయ, బాల, గ్రహ, ఊర్ధ్వాంగ, శల్య, దంష్ట్రి, జర, వృషచికిత్స లను అష్టాంగ వైద్యమును ఎనిమిదినెలలలో పూర్తిగా నేర్చితిని.

క. ఇరుమూఁడురుచుల దోషపు
విరసత మానన్ జ్వరాది ♦ వృష్యాంతం బై
పరఁగు చికిత్సయుఁ గని శాం
బరిఁ బాసి తపస్వితోడ ♦ మదమున నంటిన్, 16

టీ : ఇరుమూడురుచుల=2×3 = 6 ఆరు రుచులయొక్క; (తీపి, పులుపు, ఉప్పు, కారము. వగరు, చేదు) దోషపువిరసత=దోషమువలని రసము లేకపోవుటను; మానన్=పోవునట్లును; జ్వరాది=జ్వరము మొదలు; వృష్యాంతంబై=ఇంద్రియ చికిత్సవరకు; పరగు=ఉన్న; చికిత్సయున్=వైద్యమును; కని = తెలిసికొని; శాంబరి=మాయను; పాసి=వదలి; తపస్వితోడన్=మునితో; మదమునన్ = గర్వముగా; అంటిన్=పల్కితిని.

తా : మధురాది రసముల లోపాలోపములను సరిచేయునట్టియు, జ్వరము మొదలు ఇంద్రియ చికిత్సవరకు నున్న వైద్యము నంతను నేర్చి మాయావతి గర్వముతో మునితో పల్కితిని.

శా. తండ్రీ నాకు నను గ్రహింపఁ గదె వై ♦ ద్యం బంచుఁ బ్రార్థించినన్
గండ్రల్ గానటులాడి ధిక్కృతులఁ బో ♦ కాల్మంటె వోహో మదిన్
దీండ్రల్ గల్గిన వారి కేకరణి నే ♦ నిన్ విద్య రాకుండునే
గుండ్రా డాఁచినఁ బెండ్లి యేమిటికిఁ జి ♦ క్కుం గష్టముష్టింపచా !

టీ : తండ్రీ=నాయనా ! వైద్యంబు=వైద్యశాస్త్రమును; నాకున్; అను గ్రహింపగదె=చెప్పుమయ్యా ! అంచున్=అని; ప్రార్థించినన్ = వేడుకొనగా; గండ్రల్ గాన్=పరుషముగా; అటుల= ఆ రీతిగా; ఆడి=పలికి; ధిక్కృతులన్= తిరస్కారములతో; పోకాల్మంటిని = పో పొమ్మంటివి; ఓహో ! మదిన్= మనస్సులో; తీండ్రల్=చొరవలు; కల్గిన వారికిన్=ఉన్నవారికి; ఏ కరణి నేనిన్= ఏ రీతిగానైనను; విద్య; రాకుండునే=రాకపోవునా ? కష్ట=చెడ్డవాడవైన; ముష్టింపచా=పిడికెడు బియ్యము వండుకొని తిను దరిద్రుడా !

తా : నాయనా ! వైద్యము చెప్పుమయ్యా ! అన్నను తోచినట్లు తిట్టితివే. అంతలో నేమైనది ? పట్టుదల యున్నచో చదువు రాకపోవునా ? సన్నికల్లు దాచినంతలో పెండ్లి ఆగిపోవునా ? అలం. అర్థాంతరన్యాసము.

మ. అనినం గన్నులు జేవురింప నధరం ♦ బల్లాడ వేల్లత్పునః
పునరుద్యద్భ్రుకుటీభుజంగయుగళీ ♦ ఫూత్కారఘోరానిలం
బననూర్పుల్ నిగుడన్ లలాటఫలకం ♦ బందంద ఘర్మాంబువుల్
చినుకం గంతుదిదృక్షురూక్షనయన ♦ క్ష్వేళాకరాళధ్వనిన్. 18

టీ : అనినన్=అనగానే; కన్నులు; జేవురింపన్=ఎర్రనకాగా; అధరంబు =పెదవి; అల్లాడన్=అదరగా; వేల్లత్=చలించెడి; పునః పునః=మాటిమాటికి; ఉద్యత్=పైకిలేచు; భ్రుకుటీ=కనుబొమ లనెడి; భుజంగయుగళీ=రెండు పాముల యొక్క; ఫూత్కార='ఉఫ్' అను బుసనచేసెన; ఘోర+అనిలంబనన్=భయంకర వాయువా అన్నట్లు; ఊర్పుల్=నిశ్వాసములు, నిగుడన్=ఎక్కువకాగా; లలాట ఫలకంబు=పలకవంటి మొగము; అందంద=మరిమరి; ఘర్మ+అంబువుల్=చెమట బిందువులు; చినుకన్=వర్షింపగా; కంతు = మన్మథుని; దిదృక్షు=చూచెడి; రూక్ష=కఠినమైన; నయన=కన్ను కల శివునియొక్క; క్ష్వేళా=సింహనాదము వంటి; కరాళధ్వనిన్=భయంకరమైన చప్పుడుతో......

తా : నేనట్లు గర్వముగా పల్కుటతో; కన్నులెర్రవారి, పెదవి అదరి, కనుబొమ్మలు పైకి క్రిందికి లేచుచుండగా పాము బుస కొట్టినట్లు ఫూత్కారములతో నిట్టూర్చుచు, మన్మథుని దహించువేళ రుద్రునివలె సింహనాదము చేసి......

వ. జటిలుండు గిటకిటం బండ్లు గొఱికి హుమ్మని కటమ్ములదర ముకుళంబుటమ్ములు నటింపఁ గటకటా 'కుటిలాత్మా! యటమటమ్మున విద్య గొనుటయుం గాక గుటగుటలు గురుపుత్రితోనా?' యని కటకటం బడి కకపాలలోని బూది కేలం గొని యాసురి యగు మాయ మా యెడం బ్రయోగించి వంచించి యపహసించితివి గావున నసురవై పిశితంబును వసయును నసృగ్రసంబు నశనంబులుగా మెసవి వసుధ వసియింపుమని బసుమంబు సల్లఁ గుండె జల్లుమని కల్లువడి మునితల్లజు పదపల్లవంబులం ద్రెళ్ళి యిట్లంటి. 19

టీ : జటిలుండు=ముని; కిటకిటన్=కిటకిటమనునట్లు; పండ్లు=దంతములు; కొఱికి=పటపటలాడించి; హుమ్మని=హుంకరించి; కటమ్ములు=చెక్కిలులు; అదరన్=అదరగా; ముకుళంబుటమ్ములు=దొన్నెలవంటి ముక్కులు; నటింపన్=కదలగా; కటకటా=అఁ ఏమిరా! కుటిలాత్మా=మోసగించు స్వభావము కలవాడా! అటమటమ్మునన్=మాయతో; విద్య గొనుటయుం గాక = విద్య నేర్చుకొనుటయే కాక; గుటగుటలు=వెక్కిరింతలు; గురుపుత్రితో నా=గురుపుత్రితో నేనా ? అని; కటకటంబడి=కోపించి; కకపాలలోని=చంకలోనుండు విభూతి బుట్టలోని; బూది=విభూతి; కేలం గొని=చేతితో తీసికొని; ఆసురియగు మాయన్=రాక్షస సంబంధమైన మాయను; (శంబరుడను రాక్షసుని సంబంధమైన మాయయే శాంబరి); మా యెడన్=మా విషయమై—నన్ను మోసగించుటకుగా; ప్రయోగించి=ఉపయోగించి; వంచించి=మోసగించి; అపహసించితివి=పరిహాసము జేసితివి; కావునన్=కనుక; అసురవై=రాక్షసుడవై; పిశితంబును=మాంసమును; వసయును=మాంసభేదమును; అసృగ్రసంబును=రక్తమును; అశనంబులుగాన్=ఆహారములుకాగా; మెసవి=తిని; వసుధన్=భూమియందు; వసియింపుము=ఉండుము; అని; బసుమంబు=చేతియందున్న బూదిని; చల్లన్=చల్లగా; గుండె; జల్లుమని; కల్లువడి=రాయివలె నిలబడిపోయి; మునితల్లజు=మునిశ్రేష్ఠునియొక్క; పదపల్లవంబులన్=చిగుళ్ళవంటి పాదములపై; త్రెళ్ళి=అమాంతముగా పడి; ఇట్లంటిన్.

తా : అప్పుడు ముని పండ్లు పటపటకొరుకుచు "ఓరీ మాయచే నా వద్ద విద్య నేర్చుటయేగాక నన్నే పరిహసింతువటరా" అనుచు విభూతి తీసికొని "రాక్షస మాయచే నన్ను మోసగించితివి కాన రాక్షసుడవై రక్తమాంసముల తినుము" అని బూదిని నా మీద చల్లెను. నా గుండె జల్లుమన్నది. అతని కాళ్ళమీద సాష్టాంగముగా పడి యిట్లంటిని.

శా. నాయజ్ఞానము సైచి సంయమివరే ♦ ణ్యా! కావవే రాక్షసుం
డై యేనెట్లు భజించువాఁడ దురితం ♦ బయ్యో నృమాంసంబు కూ
డై యే నెట్లుభరించువాఁడ నుదరం ♦ భ్రాంతాంతరంగుండనై
యో యయ్యా! దయసేయవే యవధి ♦ యే నోపంగ దేహింసకున్.

టీ : సంయమివరేణ్యా=మునిశ్రేష్ఠుడా ! నా యజ్ఞానము=నా తెలివితక్కువను; సైచి=సహించి; కావవే=రక్షింపుమయ్యా ! రాక్షసుండై=రాక్షసుడనై; ఏన్=నేను; దురితంబు=పాపమును; ఎట్లు; భజించువాడన్=అనుభవింపగలను; అయ్యో ! నృమాంసంబు=మనుష్యమాంసము; కూడై=ఆహారమై; ఏన్; ఉదరంబు=పొట్టను; ఎట్లు; భరించువాడన్=నింపుకొందును ? ఓ యయ్యా ! ఆర్ద్ర+అంతరంగుండవై=దయచే తడిసిన మనస్సుకలవాడవై; అవధి=శాపము తీరుటకు హద్దును; దయసేయవే=చెప్పుమయ్యా ! ఏన్; హింసకున్=ప్రాణులను చంపుటకు; ఓపంగదే=సహింపలేనుకదయ్యా !

తా : ఓ మునిప్రవరా ! నేను తెలివిమాలి చేసిన తప్పును క్షమించుము. మనుష్య మాంసముతో పొట్టనింపుకొనలేను. ప్రాణులను చంపలేను. దయచేసి ఈ శాపమునకు హద్దు చెప్పుము. నన్ననుగ్రహింపుము.

చ. అనినఁ బ్రసన్నుఁడై ముని క ♦ రాబ్జములన్ నను నెత్తి వత్స! మ
త్సునిశిత శాపశూలహతి ♦ స్రుక్కితిగా ! యిఁక గొన్నినాళ్ళపైఁ
దనయను బ్రమింగఁబోయి యొక ♦ ధన్యుని దివ్యశరార్చిఁ గ్రేలివే
కనియెదు భద్రమన్నఁ దుర ♦ గంబు పయింబడి ప్రొద్దుగ్రుంకగన్.

టీ : అనినన్=అని వేడగా; ప్రసన్నుడై=దయకలిగినవాడై; ముని; కర+అబ్జములన్=పద్మములవంటి చేతులతో; ననున్+ఎత్తి = పైగి లేవనెత్తి; వత్స=నాయనా ! మత్=నా యొక్క; సునిశిత=వాడియైన; శాపశూలహతిన్=శాపమనెడి శూలపు దెబ్బచే; స్రుక్కితిగా=బాధపడితివి గదా ! ఇక కొన్నినాళ్ళపై=కొన్నాళ్ళకు; తనయను=కూతురిని. ప్రమింగబోయి; ఒకధన్యుని దివ్యశర+అర్చిన్=ఒక గొప్పవానియొక్క అస్త్రమునకు; క్రేలి=కాలిపోయి; వే=వెంటనే; భద్రము=మేలును; కనియెదు=పొందెదవు; అన్నన్=అనగా; తురగంబుపయిన్=గుర్రముమీద; పడి=ఎక్కి; ప్రొద్దుగ్రుంకగన్=సూర్యాస్తమయము కాగా...

తా : అనివేడగా బ్రహ్మమిత్రుడు దయతలచి నన్ను లేవనెత్తి 'నాయనా! నా శాపముచే దుఃఖించితివి. కొన్నాళ్ళకు నీవు నీ కూతురిని మ్రింగబోదువు. అప్పుడొక మహాత్ముడు అస్త్రముతో నిన్ను కొట్టును. నీ రాక్షసదేహము కాలిపోగా మేలు పొందుదువు' అని అనుగ్రహించెను. నేను వెంటనే గుర్రము నెక్కితిని. ప్రొద్దు గ్రుంకినది.

క. సన్నఁపుదలయోరున మయి
యన్నుకొనుచు నాము దిన్న ♦ యల్లై రాఁగా
ఖిన్నుఁడనై పురి కేగితిఁ
దిన్నఁదనం బుడిగి కొన్ని ♦ దివియలు వెలుఁగన్.

టీ : పన్నుపుఁదలయేసుకొనన్ = కొంచెము తల నొప్పిచే; మయి = దేహము; అస్నకోసమున్ = పరవశముగను; అనుకొన్నదై = విషము దిన్న రీతిగానై; రాఁగాన్ = ఏర్పడగా; ఖిన్నుఁడనై = విచారము గలవాడనై; తిన్నదనము = సౌమ్యము; తడిగి = త్రెళ్ళి; కొన్నదివియలు = కొన్నదివిటీలు; వెలుఁగన్ = వెలుగుచుండగా; ప్రతికిన్ = నా పట్టణమునకు; పఁతితిన్ = వెళ్ళితిని.

తా : అంతట నాకు విషము తిన్నట్లుగా మంచపుపట్టె తలనొప్పి వచ్చి ఒళ్ళువాపు తక్కినది. విచారపడుచు దివిటీల వెలుగున పట్టణము చేరితిని. ఇది. స్వభావోక్తి.

క. అంపఁ దగువారిఁ గసరుచు
నంపి నగరు సొచ్చి వెలఁదు ♦ లారతు లీఁగా
నింపఱఁ గశాభిహతులం
జంపించితి వారి న న్ని ♦ శామధ్యమునన్. 23

టీ : అంపన్ = సెలవిచ్చి పంపుటకు; తగువారిన్ = తగినవారిని; కసరుచున్ = అదలించుచు; అంపి = పంపి; నగరు = దివాణమును; చొచ్చి = ప్రవేశించి; వెలదులు = స్త్రీలు; ఆరతులీగాన్ = హారతులియ్యగా; ఇంపు+అఱన్ = సొంపు చెడునట్లు; వారలన్ = ఆ స్త్రీలను; తత్+నిశామధ్యమునన్ = ఆ నడిరేయి వేళ; కశా+అభిహతులన్ = కొరడాల దెబ్బలచే; చంపించితిని.

సీ. అభ్రమండలి మోచు ♦ నందాఁక నూరక
పెరిగిన ట్లౌ మేను ♦ నరవరేణ్య!
యవధిభూధరసాను ♦ వందాఁక నూరక
పఱచి నట్లౌ మేను ♦ పార్థివేంద్ర!
యబ్జభూభువనంబు ♦ నందాక నూరక
యెగసిన ట్లౌ మేను ♦ జగదధీశ!
యహిలోకతల మంటు ♦ నందాక నూరక
పడినయట్లవు మేను ♦ ప్రభువతంస!
గీ. యఖిలజగములు మ్రింగునం ♦ తాఁకలియును
నబ్ధు లేడును జెడఁ గ్రోలు ♦ నంత తృషయు
నచలచాలనచణ మైన ♦ యదటుఁ గలిగె
నసురభావంబు ననుఁ జెందు ♦ నవసరమున. 24

టీ : నరవరేణ్యా = రాజా! అసురభావంబు = రాక్షసత్వము; ననుజెందు నవసరమునన్ = నన్ను పొందునపుడు; మేను = నా శరీరము; ఊరక = ఇట్టే; అభ్రమండలి

=ఆకాశమును; మోచునందాక=తగులువరకు; పెరిగినట్లు+ఔను=పెరిగినట్లయి నది; పార్థివేంద్ర=రాజా! నేను; అవధిభూధర=లోకాలోక పర్వతముయొక్క; సానువందాక=చరియవరకు; ఊరక; పఱచినట్లు+ఔన్=చాపినట్లగును; జగత్ +అధీశ=రాజా! మేను; అబ్జభూ=బ్రహ్మయొక్క; భువనంబునందాక=లోకము (సత్యలోకము) వరకు; ఎగసినట్లౌన్=పెరిగినట్లగును; ప్రభువతంస=రాజా! మేను; అహిలోకతలము=పాతాళలోకమును; అంటునందాక=తగులువరకు; పడినయట్లు ఔన్=దించుకొనిపోవునట్లగును; అఖిలజగములు=లోకములన్నియు; మ్రింగునంత =తినవలెనన్నంత; ఆకలియును; అబ్ధులు+ఏడును=ఏడు సముద్రములును; చెడన్ =అయిపోవునట్లు; క్రోలునంత=త్రాగవలె నంతటి; తృషయును=ఆకలియును; అచల=పర్వతములను; చాలన=కదపుటకు; చతురమైన=సమర్థమైన; అదటున్ =బల గర్వమును; కలిగెన్.

తా: రాక్షసత్వము కలిగినతోడనే నా యొడలు పరవశమై ఆకాశము నంటి నట్లు; చక్రవాళ పర్వతమును తాకినట్లు, సత్యలోకమునంటినట్లు, పాతాళలోకమునంటు నట్లునై లోకములన్నింటిని మ్రింగునంతటి యాకలియు, సముద్రము లేడును త్రాగు నంతటి దాహమును, కొండలను కదపగలంత శక్తియు కల్గెను. అలం. స్వభావోక్తి.

క. రక్కసుఁడ నై నెపం బిడి
యొక్కొక యపరాధమునకు ♦ నొక్కొక్కఁడుగా
బొక్కఁగఁ లోకము పురపురఁ
బొక్కఁగఁ బాడయ్యె నంతి ♦ పురముం బురమున్. 25

టీ: రక్కసుడనై=అట్లు రాక్షసుడనై; నెపంబిడి=వంక పెట్టి; ఒక్కొక యపరాధమునకు=ఒక్కొక్క తప్పునకు; ఒక్కొక్కఁడుగాన్ = ఒక్కొక్కడు చొప్పున; బొక్కగన్=తినగా; లోకము=ప్రజలు; పురపుర బొక్కగన్=బాధ పడునట్లు; అంతిపురమున్=అంతఃపురమును; పురమున్=పట్టణమును; పాడయ్యెన్ =నిర్మానుష్యమయ్యెను.

తా: రాక్షసుడను కాగానే, యేదో వంక పెట్టి ఒక్కొక్క తప్పున కొక్కొక్కడుగా అంతఃపురము, పురములోని జనులందరిని మ్రింగితిని. దానితో నగరము పాడైనది.

తే. ఊరుపాడైనఁ గెళవుల ♦ యూళ్ళ కుఱికి
మెసవ దొరఁకొంటిఁ బ్రజ మారి ♦ మసఁగినట్లు
తీఱెఁ గతిపయదినముల ♦ దేశమెల్ల
మల్లె వట్టినచేని క్ర ♦ మంబుగాఁగ. 26

టీ: ఊరు=నా పట్టణము; పాడైనన్=పాడుపడగా; కెళవులయూళ్ళకున్ =ఇరుగుపొరుగు గ్రామములకు; ఉఱికి=పరుగెత్తి; ప్రజన్=జనులను; మారి మసగినట్లు=మారియమ దేవతపడి నాశనము చేసినట్లు; మెసవన్=తినుటకు; దొరఁ

కొంటిని = ప్రారంభించితిని; కతిపయదినములన్ = కొన్ని రోజులలోనే; దేశమెల్లన్ = దేశమంతయు; నష్టపడిన = పురుగు పట్టిన; దుస్తరమార్గంబునన్ = దైన్యదశచేత; కాన్ = అగునట్లు; తీవెన్ = నాశనమయ్యెను.

తా : నా దేశము పూర్తిగా ప్రక్క దేశములైనను మహాశ్రమించి వ్యాపించి ప్రజలను నాశనము చేయునట్లు తినుట ప్రారంభించితిని. ఈ కరువు ప్రసంగమునట్టి చేసి వలె కొద్దిరోజులలోనే దేశము పూర్తిగా నాశనమైనది.

వ. ఇవ్విధంబున విధివిధానంబున యాతుధానుండనై ధారాధరోత్సేధంబును నతినిశితరోమసంబాధంబును ధూమసమధామంబును ధృతాంత్రదామంబును జ్వలితకపాలకుండలంబును జ్వలితసిత దంష్ట్రామండలంబును నాగాయుత ప్రాణంబును మస్తకోత్తుంగ ఘ్రాణంబునునై యనవరతహింసానురూపం బగురూపంబుఁ దాల్చి శకటాంగ భంగికమ్ములై యింగలము లొలుకు నపాంగమ్ములం బిశంగమ్ములగుచుఁ బశ్యజనాసుమోచనమ్ములగు లోచనమ్ములు వెలుంగ బభ్రు కేశమ్ములు దూల సకలభూతభయంకరమ్మగు పటిమ నిచటి యుటజమ్ముల కుటికి జటి యనక వటు వనక యతి యనక వ్రతియనక గృహియనక సతియనక శిశువనక భక్షించి భక్షించి కుక్షింభరిత్వంబునం బ్రవర్తిల్లితి; నదియట్లుండె వినుము. తారలకు వర్షధారలకు నిసుములకుఁ గసవునకు లెక్కగలిగినం గలుఁగుఁగాని మదీయజఠరానల జీర్ణజంతుసంతానంబులకు లెక్కయిడ నక్కమల గర్భుండును సమర్థుండు గాఁడిట్టి కృత్రిమదనుజభావా విష్టుండనగునా దౌష్ట్యంబునవసవగాఁ దెలిసి ముదురకయమున్న మత్క్షేత్రంబులం బుట్టినింటి వా రుత్సవావలోకనవ్యాజంబున నసిపించుకొని చని నిజగృహంబుల నునిచి రక్షించుకొని యుండి : రప్పుడే నశనంబు గానక కానక, కన్న యిక్కన్నియం గైలాసకాననంబునం గుసుమంబులు గోయుదానిం గని కనికరం బుడిగి కడుఁబ్రోజచ్చునకు గ్రింగం దఱుముకొని వచ్చి యిచ్చోట భవదీయ దర్శనంబున వృజినరుజ వలన విముక్తుండనై నిజప్రకృతిం బొంది కృతార్థుండనైతి. 27

టీ : ఈ+విధమునన్ = ఈ రీతిగా; విధివిధానంబునన్ = దైవవిలాసముచే; యాతుధానుండనై = రాక్షసుడనై; ధారాధర+ఉత్సేధంబును = మేఘముల యెత్తు పొడుగును; అతినిశిత = మిక్కిలి వాడియైన; రోమసంబాధంబును = రోమములచే సందులేనిదియు; ధూమసమ = పొగతో సమమైన; ధామంబును = కాంతియు, ధృత

=ధరింపబడిన; అంత్రదామంబును=ప్రేవుల మాలలు కలదియును; చలిత=కదల్ప బడిన; కపాలకుండలంబును = తలపుర్రెలను కుండలములు కలదియు; జ్వలిత= ప్రజ్వలించెడి; సిత=తెల్లని; దంష్ట్రామండలంబును=కోరల సముదాయము కల దియు; నాగ+ఆయుతప్రాణంబును=పదివేల ఏనుగుల బలమును; మస్తక+ఉత్తుంగ =తలవరకు పొడవైన; ఘోణంబునునై=ముక్కును కలదై; అనవరత=ఎల్లప్పుడును; హింసా+అనురూపంబగు రూపంబును = హింసకు తగిన రూపమును; తాల్చి= ధరించి; (అలం. స్వభావోక్తి.) శకటాంగ=బండి చక్రముల యొక్క; భంగి కమ్ములై =రీతి కలవై; ఇంగలమ్ములొలుకు=నిప్పులు రాలెడి; కీలాంగమ్ములన్= క్రీగంట్లతో; పిశంగమ్ములగుచున్ = పచ్చనివై; సర్వ+జన = సమస్తజనుల యొక్క; అసుమోచనమ్ములగు = ప్రాణములు తీయునట్టివైన; లోచనమ్ములు= కన్నులు; వెలుంగన్=ప్రకాశింపగా; (అలం. ఉపమ, స్వభావోక్తి.) బభ్రుకేశ మ్ములు=పచ్చని తలవెండ్రుకలు; తూలన్=కదలుచుండగా; సకలభూతభయం కరంబగు=ప్రాణులన్నిటి భయము కల్గించు; పటిమన్=సామర్థ్యముచే; ఇచటియుట జమ్ములకున్=ఇక్కడి మునుల పర్ణశాలలకు; ఉఱికి=దూకి; జటియనక=జడలు కల యోగియనుకోక; వటువనక = బ్రహ్మచారి యనక; యతియనక=సన్యాసి యని యెంచక; వ్రతియనక=వ్రతము కలవాడని జంకక; సతియనక=పతివ్రత యని చూడక; శిశువనక=పసిబిడ్డయని చూడక; భక్షించి భక్షించి=తిని తిని; కుక్షిం భరిత్వంబునన్=పొట్టనింపుకొనుటతో; ప్రవర్తిల్లితిన్=నడచితిని; అది యట్లుం డెన్=నా నడక అటుండగా; వినుము=నే చెప్పునది వినుము; తారలకున్=నక్ష త్రములకును; వర్ష ధారలకున్=వాన చినుకులకును; ఇసుమునకున్=ఇసుకకును; కసవునకున్=గడ్డిపరకలకును; లెక్క గలిగినన్=లెక్కయున్నచో; కలుగుగాని= ఉండవచ్చును కాని; మదీయ=నా సంబంధమైన; జఠర+అనల = జఠరాగ్నిచే; జీర్ణంబయిన=జీర్ణమైన; జంతుసంతానంబులకున్ = ప్రాణులసముదాయములకు; లెక్కయిడన్=లెక్కపెట్టుటకు; ఆ+కమలగర్భుండును=ఆ బ్రహ్మ (నాలుగు ముఖములు కల్గినను) కూడ; సమర్థుడు=చేతనైనవాడు; కాడు; ఇట్టి; కృత్రిమ= శాపముచే కల్గిన; దనుజభావ+ఆవిష్టుండనగు=రాక్షసత్వముచే నావేశింపబడిన వాడ నగు; నా దౌష్ట్యంబు=నా చెడుచేష్టలు; సవసవగా=చూచాయగా; తెలిసి; ముసు రకయమున్న=ఎక్కువ కాకముందే; మత్+కళత్రంబులన్=నా భార్యలను; పుట్టినింటి వారు; ఉత్సవ+ఆలోకనవ్యాజమునన్=వేడుక చూచెడిమిషతో; అనిపించుకొని =నాచే పంపెదనని చెప్పించి; చని=తీసికొనిపోయి; నిజగృహంబులన్=తమయిండ్ల యందు; ఉనిచి=ఉంచుకొని; రక్షించుకొని; ఉండిరి; ఇప్పుడు; ఏన్=నేను; అశనంబు=ఆహారము; కానక=పొందక; కానకకన్న=లేక లేక కనిన; ఈ+కన్నియన్ =ఈ కన్యను; కైలాసకాననంబునన్=కైలాసపర్వతముమీది అడవిలో; కుసుమంబులు =పువ్వులు; కోయుచున్న దానిన్; కని=చూచి; కనికరంబు=దయ; ఉడిగి=విడిచి; కడుపుచిచ్చునకున్=కడుపులోని ఆకలిమంటకు; మ్రింగన్=మ్రింగుటకు; తఱుము కొనివచ్చి; ఇచ్చోటన్=ఇక్కడ; భవదీయ దర్శనంబునన్=నీ దర్శనముచే; వ్రజిన

రుజవలనన్ = పాపమును కోగముసుండి; విముక్తుండనై = విడువబడినవాడనై; సు ప్రకృతిన్ = సహజమైన భావమును — స్వభావమును; పొందితి; కృతార్థుండనైతిన్ = ధన్యుడనైతిని.

క. ఈయుపకారమునకుఁ బ్రతి
సేయఁగ శక్యంబె జంభ ♦ జనిష్ఠ శఫరా
త్యాయతలోచనయైన మ
దీయాత్మజ నీకు నిత్తు ♦ దేవీమణిగన్. 28

టీ: జంభజిత్ + నిభ = ఇంద్రునివంటి ఓరాజా! ఈ యుపకారమునకున్ = ఈ మేలునకు; ప్రతి = బదులు మేలు; చేయఁగన్ = చేయుటకు; శక్యంబె = సాధ్యమా? శఫర + అత్యాయతలోచనయైన = చేపలవలె విశాలమైన కన్నులుకల; మదీయ + ఆత్మజన్ = నా కూతురుని; నీకు; దేవీమణిగన్ = పట్టపుభార్యగా; ఇత్తున్ = ఇచ్చెదను.

తా: ఓ రాజా! నీవు నాకు చేసిన ఉపకారమునకు నేను ప్రతిమేలు చేయలేను. సుందరియైన నా కూతురిని నీకు దేవిగా నిత్తును.

క. ఆయుర్వేదముఁ గైకొని
యీయింతిం బెండ్లియాడు ♦ మెలమి రమానా
రాయణపరిణయ గేయ వి
గాయకగంధర్వమైన ♦ కవ్వపుఁగొండన్. 29

టీ: ఆయుర్వేదమున్ + కైకొని = వైద్యశాస్త్రమును పరిగ్రహించి; ఈ యింతిని = ఈ కన్యను; రమానారాయణ = లక్ష్మీనారాయణులయొక్క; పరిణయ = పెండ్లికి సంబంధించిన; గేయ విగాయక = పాటల పాడెడి; గంధర్వమైన = గంధర్వులు కల; కవ్వపుగొండన్ = మందార పర్వతముపై; ఎలమిన్ = సంతోషముతో; పెండ్లియాడుము.

తా: నేను నా కూతురితో పాటుగ నా ఆయుర్వేదము నిత్తును. దీని పరిగ్రహించి మందర పర్వతమునకు విచ్చేసి అక్కడ నా పరిచారకులైన గంధర్వులు లక్ష్మీనారాయణుల పెండ్లిపాటలను పాడుచుండ నీవిచట పెండ్లాడుము.

—: లయగ్రాహి :—

అన్నగముపై జరఠ ♦ పన్నగపతిస్ఫుట ల
 సన్నగసి కోటతుద ♦ లన్నగముకొమ్మల్
మిన్నగలరాయ రుచిఁ ♦ జెన్నగు విమానముల
 పన్నుగడ పన్నుగఁ బ్రబ ♦ భిన్నగజఘోషం
బ్బన్నగహనాపణము ♦ లన్నిగనిగద్యుతి ర
 విన్నగుమణిప్రకర ♦ మున్నగరిమం బే

రెన్నఁగల యంగడుల ♦ వన్నెగని సంపదల
మన్నగరి యొప్పు బల ♦ భిన్నగరి వోలెన్. 30

టీ : ఆ+నగమునైన్=ఆ కొండమీద; జరత్=ముసలివాడైన; పన్నగపతి=ఆదిశేషునియొక్క; స్ఫుటలసన్=పడగలవలెనున్నట్లు; నొససి=పైకిలేచి; కోట తుదలన్=ప్రాకారపు గోడ చివరల; నెగసు కొమ్మల్=అతిశయించు శిఖరములు; మిన్ను+అగలన్=ఆకాశము పగులునట్లు; రాయన్=ఒరయుచుండగా; రుచిన్=కాంతిచే; చెన్నగు=అందమైన; విమానముల=మేడలమీద ఎత్తరముగా కట్టబడిన కట్టడములయొక్క; పన్నుగడ=రచన; పన్నుగన్=బాగుగా; ప్రస్ఫీతమ్ము=మదించిన; గజ=ఏనుగుల చేతను; ఘోట=గుఱ్ఱముల చేతను; గన్న=కప్పబడిన; గహన+ఆపణములన్=ప్రవేశింపరాని యంగళ్లలో; నిగనిగద్యుతిన్=నిగనిగని కాంతితో; రవిన్+నగు=సూర్యుని నవ్వెడి—సూర్యుని మించిన; మణిప్రకరమున్న గరిమన్=మణుల సముదాయమున్న గౌరవముచే; పేరు+ఎన్నన్+కల=ప్రసిద్ధికెంచగల; అంగడులన్=రచ్చపట్టులచే; వన్నెగని=పొగడ్తనుపొందెడి; సంపదలన్=వైభవములచే; బల భిన్నగరి వోలెన్=ఇంద్రుని నగరమైన అమరావతివలె; మత్+నగరి=నా పట్టణము; ఒప్పున్=ప్రకాశించును.

తా : ఆ మందర పర్వతముపై నా పట్టణము మిక్కిలి యెత్తైన ప్రాకారపు గోడలతోడి కోటయును, మేడమీది పొడువైన గోపురములు కలిగి, ఎల్లచోట్ల మదపుటేనుగులు, గుఱ్ఱములును నిండియుండగా, అంగళ్లలోనున్న రత్నముల కాంతితో సూర్యుని వెలుగును మించి వెలుగుచుండగా, గొప్పవైన రచ్చపట్లు వెలుగుచుండ నమరావతివలె వైభవములతో ప్రకాశించుచుండును. అలం. ఉపమ, అతిశయోక్తి, ఉత్ప్రేక్షయు.

తే. అని నిజోదంత మావంత ♦ యైన దాఁప
కంతయును జెప్ప నద్భుతం ♦ బంతరంగ
మంతయును నిండ హర్షించె ♦ నా స్వరోచి
యంత రవి యేగెఁ బశ్చిమా ♦ శాంతమునకు. 31

టీ : అని; నిజ+ఉదంతము=తనకథను; ఆవంతయైనన్=కొద్దియైనను; దాఁపక=దాచక. అంతయున్=సర్వమును, చెప్పన్=చెప్పగా; ఆ స్వరోచి; అద్భుతంబు=ఆశ్చర్యము; అంతరంగము=మనస్సు; అంతయున్; నిండన్=నిండగా; హర్షించెన్=సంతోషించెను; అంతన్=అంతట; రవి=సూర్యుడు; పశ్చిమ+ఆశా+అంతమునకున్=పడమటిదిక్కు చివరకు; ఏఁగెన్=పోయెను.

తా : ఇట్లు గంధర్వరాజు చెప్పగా విని స్వరోచి మిక్కిలి యాశ్చర్యమును, సంతోషమును పొందెను. అంతలో ప్రొద్దు గ్రుంకినది.

మ. వికసిల్లం బ్రజ చక్రపాలనము గా ♦ వించెం గరవ్యాపృతిం
గకుబంతంబుల నాక్రమించెఁ బొసఁగం ♦ గా నేర్చె వర్ణాళిఁ గాం

తికిఁ బాపెం బెఱరాజకోటిఁ దుదిఁ శాం ♦ తిం బొందె దైవంబు నేఁ
తకుఁ దాపం బికఁ నేలనంగ నినుఁ డ ♦ స్తప్రాప్తుఁ డయ్యెం గడున్

టీ : (ఇందు రెండర్థములు కలవు.) ఇనుడు = సూర్యుడు— రాజు; ప్రజ= జనులు; వికసిల్లన్ = తెలివినందగా—ఏ వస్తువేదో తెలిసికొనగా; సంతోషింపగా; చక్రపాలనము=చక్రవాకములను పాలించుటను; భూచక్రము నేలుటను; కావించెన్ =చేసెను; కరవ్యాప్తిన్ =కిరణములు వ్యాపించుటచే, చేతులు చాచుటచే; కకుప్ +అంతంబులన్ =దిక్కుల కొనలను; ఆక్రమించెన్; వర్ణ+ఉన్నతిన్ = తెలుపు మున్నగు రంగులను, బ్రాహ్మణాది జాతులను; పొసగంగాన్ =పొసగునట్లు; ఏర్చెన్ =ఏర్పాటుచేసెను; పెఱరాజకోటిన్ =ఇతరుడైన చంద్రుని యతిశయమును, శత్రు రాజులను; కాంతికిన్ =ప్రతాపమునుండి; పాపెన్ =తొలగించెను; దైవంబు నేంతకున్ =దైవనిర్ణయమునకు; ఇంకన్ =ఇంకమీద; తాపంబు=వేడి; పరితాపము; ఏల=ఎందుకు ? అనంగన్ =అనునట్లుగా; తుదిన్ =చివరికి; శాంతిన్ = వేడిలేకుండుటను; పొందెన్; కడున్ = మిక్కిలి; అస్తప్రాప్తుడు=అస్తమయ పర్వతమును పొందినవాడు, అస్తమయమును పొందినవాడు; అయ్యెన్.

య : ఒక మహారాజు తన భుజబలముచే భూపరిపాలనచేసి, దిక్కుల నాక్రమించి, వర్ణాశ్రమ ధర్మములను చక్కజేసి, శత్రురాజుల నోడించి తుదకు దైవనిర్ణయ ప్రకారము శాంతుడై మృతుడగునట్లుగా సూర్యుడును చక్రవాకములను పాలించి, కిరణములచే దిగంతముల వ్యాపించి జనులకు యా రంగుల విభాగము తెలియునట్లుజేసి, చంద్రుని వెలుగనియ్యక తుదకు వేడి తగ్గి అస్తమించెను. అలం. అర్థాంతర న్యాసము, శ్లేష, ఉత్ప్రేక్షయు.

క. అసురవరుఁడైన యిందీవ ♦ రాక్షుమేన
నంటుకొన్న స్వరోచి బా ♦ ణాగ్ని వోలె
నంతఁ గనుపట్టె శుకతుండ ♦ కాంతిఁ దెగడి
సాంధ్యరాగంబు పశ్చిమా ♦ చలమునందు. 33

టీ : అసురవరుడైన=రాక్షసశ్రేష్ఠుడైన; ఇందీవరాక్షు మేనన్ =ఇందీవరాక్షుని శరీరముపై; అంటుకొన్న=తగిలియున్న; స్వరోచిబాణ+అగ్నివోలెన్ =స్వరోచి యొక్క బాణముల యగ్నివలె; అంతన్ =అంతట; శుక=చిలుకయొక్క; తుండ కాంతిన్ =ముక్కుయొక్క కాంతిని; తెగడి=తిరస్కరించి; సాంధ్యరాగంబు= సంధ్యాకాలమందలి యెఱుపు; పశ్చిమ+అచలమునందున్ = పడమటి కొండపై; కనుపట్టెన్ =చూపట్టెను; అలం. ఉత్ప్రేక్ష, ఉపమ.

తా : రాక్షసుని శరీరముపై బడిన స్వరోచి బాణాగ్ని జ్వాలలో యన్నట్లు ప్రొద్దు గ్రుంకగానే యెఱ్ఱని కాంతులు పడమటి దిక్కున వ్యాపించెను.

క. తలచూపె నప్పు డఖిలా
శల దట్టపుటిరులు చిలువ ♦ జవరాలు నభ

స్థలమండపకోపరిసీ
మల నిండిన సితాండపటలి ♦ మాడ్కిం జుక్కల్. 34

టీ : అప్పుడు; అఖిల+ఆశలన్ = అన్నిదిక్కులందును; దట్టపుటిరులు= దట్టమైన చీకటియనెడి; చిలువ జవరాలు = నాగవనిత; నభస్థల=ఆకాశమనెడి; మండపక=చావడియొక్క; ఉపరిసీమన్=పై భాగములంచు; ఇడిన=పెట్టిన; సిత =తెల్లని; అండపటలిమాడ్కిన్=గ్రుడ్లసమూహమువలె; చుక్కలు; తలచూపెన్ =కన్పడెను.

తా : అప్పుడు చీకటియనెడి యాడుపాము ఆకాశముమీద పెట్టిన గ్రుడ్లవలె చుక్కలు పొడిచినవి. అలం. ఉత్ప్రేక్ష, రూపకమును.

ఆ, సాంధ్యనటనచండ ♦ చండీశపదహతి
ధరణిచక్ర మొరగి ♦ శరధిఁ గ్రుంగ
దొరగల్లువడియె ♦భూరథేతరభాగ
చక్ర మనఁగ నపుడు ♦ శశియుఁ దోఁచె. 35

టీ : అపుడు; సాంధ్యరాగ=సంధ్యాకాలమందలి; నటన=నాట్యమందు; చండ=ఉద్ధతుడైన; చండీశ = నటరాజుయొక్క; పదహతిన్ = అడుగుల తాకిడిచే; తరణిచక్రము=సూర్యుడను చక్రము; ఒరగి=ఒక్క ప్రక్కకు వంగి; శరధిన్ క్రుంగన్=దిగబడగా; భూరథ=భూమియను రథముయొక్క; ఇతరభాగ=రెండవ వైపున; చక్రము దొరగల్లు వడియెన్+అనగన్=ఒడ్డగిలపడెనో యన్నట్లు; శశియున్ =చంద్రుడును; తోఁచెన్=ఉదయించెను.

తా : అప్పుడు శివుని తాండవమున అతని కాలి దెబ్బలకు భూమియను రథముయొక్క సూర్యుడను నొక్క చక్రము సముద్రములో గ్రుంగగా రెండవవైపు చక్రముకూడ తిరుగబడినదా యన్నట్లుగా చంద్రుడు కన్పడెను. అనగా సూర్యాస్తమయము కాగానే చంద్రోదయమైనది. సూర్య చంద్రులు భూమికి రెండు చక్రములవలె నుండిరి. అలం. రూపకోత్ప్రేక్షలు.

క. తమ మను కాలాహి ప్రపం
చము నెరగొని యోషధీశ ♦ సద్యఃకృత దం
డమున మగుడంగఁ గ్రక్కుడు
క్రమమున నొయ్యొయ్య విచ్చి ♦ కడలకుఁ దొలఁగెన్. 36

టీ : తమమను=చీకటి యనెడి; కాల=అహి=నల్ల త్రాచు; ప్రపంచమున్ =లోకమును; ఎరగొని=మ్రింగి; ఓషధి+ఈశ=చంద్రునిచే; సద్యఃకృత=అప్పుడే చేయబడిన; దండమునన్=శిక్షచే: మగుడంగన్=మరల; క్రక్కుడు క్రమమున్= వెడలగ్రక్కు రీతిగా; ఒయ్యొయ్యన్=మెలమెల్లగా; విచ్చి=విడిపోయి; కడలకున్=దిక్కుల చివరలకు; తొలగెన్=తప్పుకొనెను.

తా : నల్లత్రాచువలె చీకటి లోకమును గ్రసించెను. అంతలో చంద్రుఁడుద యించి దానిని శిక్షించగా వదలిపోవుచున్నట్లుగా మెల్లమెల్లగా లోకమును వదలి దూర దూరములకు పోవుచుండెను. అలం. రూపకోత్ప్రేక్షలు.

వ. అనంతరంబ క్రమక్రమంబున. ౩౭

టీ : అనంతరంబ=తర్వాత; క్రమక్రమంబునన్=వరుసగా.

సీ. కలయ వెల్లువఁ గట్టి ♦ జలజలఁ బ్రవహించు
శశికాంత వాంతని ♦ ర్ఝరము జలము
మలయానిలముచే దు ♦ మారంబు రేఁగ సౌ
గంధికంబు రజంబు ♦ కఱకుదుమ్ము
నిండార విరిసిన ♦ బొండుమల్లెల నుండి
వడియు మరందంబు ♦ గుడరసంబు
తొలఁకి మింటికిఁ బొంగు ♦ దుగ్ధపాథోరాశి
కెరటములమీఁది మీఁ ♦ గడలమెఱుఁగు

గీ. తనకు రసవర్గములుగా సు ♦ ధాకరుండు
సారెసారెకుఁ గరములు ♦ సాఁచి సాఁచి
యచ్ఛతెలుపుగ నపుడు బ్ర ♦ హ్మాండ మండ
పంబు వెన్నెల సన్నసు ♦ న్నంబు సేసె. ౩౮

టీ : సుధాకరుండు=చంద్రుఁడనెడి పాలగచ్చు చేయువాఁడు; అపుడు; కల యన్=అంతటను; వెల్లువగట్టి=ప్రవాహమై; జలజలన్+ప్రవహించు=జలజలమను చప్పుడు చేయుచు ప్రవహించెడి; శశికాంత=చంద్రకాంతపురాల నుండి; వాంత=పైకివచ్చు; నిర్ఝరము జలము=ఊటనీరును; మలయ+అనిలముచేన్=పైరుగాలిచే; దుమారంబు=దుమ్ము; రేఁగు=పైకెగిరెడి; సౌగంధికంబురజంబు = పరిమళించెడి కలువల పరాగమును; కఱకుదుమ్ము=గరుకుదుమ్మును; నిండారన్=బాగుగా; విరి సిన=వికసించిన; బొండుమల్లెలనుండి=పెద్దమల్లెపువ్వులనుండి; వడియు=కారెడి; మరందంబు=పూదేనెయును; గుడరసంబున్=బెల్లపునీటిని; తొలఁకి = ఎగుడై; మింటికిన్=ఆకాశమునకు; పొంగు=పొంగెడి; దుగ్ధపాథోరాశి=పాలసముద్రము యొక్క; కెరటములమీది=కెరటములమీద నున్న; మీఁగడమెఱుఁగు = మీగడల కాంతిని; తనకున్; రసవర్గములుగాన్=కావలసిన పరికరములుగా; సారెసారె కున్ = మాటిమాటికిని; కరములు = కిరణములనెడి చేతులను; చాఁచి చాఁచి; బ్రహ్మాండమండపంబు=బ్రహ్మాండమనెడి మండపమును; అచ్ఛతెలుపుగన్=స్వచ్ఛ మైన తెల్లగా; వెన్నెల=వెన్నెలయనెడి; సన్నసున్నంబు=పాలగచ్చు; చేసెన్.

తా : అప్పుడు చంద్రుడు, సున్నము చేయువానివలె చంద్రకాంత మణుల నుండి కారెడి నీటిని, పైరుగాలికి రేగు దుమ్మును, కలువ పుప్పొడిని, మల్లెల పూదేనెయను తెల్లపునీటిని, పాలసముద్రపు కెరటములమీది మీగడ మెరుగును తీసికొని లోకమునంతను పాలగచ్చు చేసెను; అనగా చంద్రుడు వెన్నెల కాయుచుండగా చంద్రకాంత మణుల నుండి నీరు స్రవించినది. పైరుగాలికి కలువ పుప్పొళ్ళు రేగినవి. మల్లెలనుండి పూదేనె స్రవించినది. పాలసముద్రము పొంగి కెరటములు వేయుచున్నది. లోకమంతయు పాలగచ్చు చేసినట్లు తెల్లగానైనది. అలం. రూపకము.

వ. ఆ సమయంబునం బరిశ్రాంతుండగు నమ్మహీకాంతుం డొక్క శశికాంత శిలామండపంబున దట్టంబుగా బఱచిన చిగురు పఱపుల గంధర్వరాజునుం దానును సుఖాసీనుండై యిష్టకథాగోష్ఠి నా రాత్రి గడపెనంత. 39

టీ : ఆ సమయంబునన్ = అపుడు; పరిశ్రాంతుండగు = బడలినవాడైన; అమ్మహీకాంతుండు = ఆ స్వారోచి; ఒక్క మణికాంత శిలామండపంబునన్ = ఒక్క చంద్రకాంతపు మండపములో; దట్టంబుగాన్ = ఎక్కువగా; పఱచిన చిగురుల పఱపునన్ = వేసిన చిగుళ్ళశయ్యపై; గంధర్వరాజునున్ = ఇందీవరాక్షుడును; తానును; సుఖ+ఆసీనుండై = సుఖముగా కూర్చున్నవాడై; ఇష్టకథాగోష్ఠిన్ = ఇష్టమైన కథలను చెప్పటతో; ఆ రాత్రిన్; కడపెన్ = వెళ్ళించెను. అంత...

సీ. తనుఁ బాసి శశి దవ్వు ♦ చనిన నెవ్వగఁ బోలె
    దొలిదిక్కుజవరాలు ♦ వెలుకఁ బాఱె
ప్రథమాద్రిసభయందు ♦ బఱచిన కెంబట్టు
    జముకాణ మనఁగ రా♦గము జనించె
ధవుఁ గూర్మి కొసరుచు ♦ న్నవివోలె ముఖరాళి
    వనరుహాస్యములఁ బ ♦ ద్మినులు తెఱచె
భానూష్మభీత ము ♦ న్పడిన చుక్కలభంగి
    దొరలె వేకువగాలిఁ ♦ దరులమంచు
గీ. కాలగుణయుక్తి మింటి చ ♦ క్కటికి నెగయ
వాసవునపట్టి పొడవుగా ♦ వైచియాడు
గచ్చుచమరిన దారుచ ♦ క్రంపుబిళ్ళ
వోలె నొయ్యనఁ బ్రాచి లేఁ ♦ బ్రొద్దుపొడిచె. 40

టీ : తొలిదిక్కు జవరాలు = తూర్పుదిక్కనెడి యువతి; శశి = చంద్రుడు; తనున్ = తన్ను; పాసి = విడిచి; దవ్వు = దూరముగా; చనిన నెవ్వగన్ + పోలెన్ =

వెళ్ళిన విచారముతోవలె; వెలుకబాఱెన్ = వెలవెలపోయెను; ప్రభాతాద్రిసభ యందున్ = తూర్పుకొండ యనెడి సభలో; పఱచిన = కూర్చుండుటకై వేసిన; కెంపు+పట్టు=ఎఱ్ఱనిపట్టుతో చేసిన; జముకాణ మనగన్ = దళసరియైన పక్కబట్టయో యన్నట్లు; రాగము=ఎఱుపుకాంతి; జనించెన్ = పుట్టెను; పద్మినులు = తామర లనెడి మంచిరకపు వనితలు; ధవున్ = భర్తను—సూర్యున; కూర్మి=ప్రేమను; కొసరుచున్నవి వోలెన్ = కొంచెకొంచెముగా నిమ్మని ప్రార్థించుచున్నట్లుగా; ముఖర=కూసెడి; అళి=తుమ్మెదలుకల; వనరుహ+అస్యములన్=పద్మములనెడి ముఖములను; తెఱచెన్ = వికసింపచేసినవి; భాను+ఉష్మభీతిన్ = సూర్యుని వేడి వలని భయముచే; మున్ = ముందుగా; పడిన = రాలిన; చుక్కల భంగిన్ = నక్షత్ర ములవలె; వేసవగాలిన్ = తెల్లవాఱుజామున వచ్చెడి గాలిచే; తుషారమంచు=చెట్ల మీఁద పడిన మంచు; దొరలెన్ = బొట్లుబొట్లుగా రాలెను; వాసవసుపట్టి=ఇంద్రుని కొడుకగు జయంతుఁడు; కాలగుణయుక్తిన్ = కాలమనెడి త్రాటికి కట్టి; మింటి చక్కటికిన్ = ఆకాశముమీఁదికి; ఎగయన్ = ఎగురునట్లు; పొడవుగా వైచియాడు = పొడవుగావేసి ఆడుకొనెడి; గచ్చుచమరిన=గచ్చుపూసిన; దారుచక్రంపు బిళ్ళ వోలెన్ = కఱ్ఱతో చేసిన గుండ్రని బిళ్ళవలె; ఒయ్యనన్ = మెల్లగా; ప్రాచిన్ = తూర్పున; లేప్రొద్దు = బాల సూర్యుఁడు; పొడిచెన్ = ఉదయించెను.

తా : తూర్పు తెలవారినది. తూర్పున నెరుపురంగు పట్టినది. తామరపూలు వికసించినవి. చెట్లమీఁద పడిన మంచు చిరుగాలికి క్రిందికి రాలినది. సూర్యుఁ డుద యించెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

క. ఈగతి న త్తఱిఁ దెలతెల
వేగిన గంధర్వపతికి ♦ వేగుట విని తా
రాగమున కేఁగి కాంచిరి
రాగమ్మునఁ గొలిచి మను పు ♦ రాతన ఖచరుల్. 41

టీ : అత్తఱిన్ = అప్పుడు; ఈ గతిన్ = ఈ రీతిగా; తెలతెలవేగినన్ = తెల్లగా తెల్లవారగానే; గంధర్వపతికిన్ = ఇందీవరాక్షునికి; వేగుట = శుభము కల్గుట; విని; రాగమ్మునన్ = అనురాగముతో; కొలిచి = సేవించి; మను = బ్రతికెడి; పురాతన ఖచరుల్ = ఇదివరకటి గంధర్వులు; తారాగమునకున్ = వెండికొండకు; ఏగి = వెళ్ళి; కాంచిరి = చూచిరి.

తా : ప్రొద్దుపొడువగానే ఇందీవరాక్షునికి శాపము తీరినట్లు విని ఆ గంధర్వు లతని చూచుట కేగిరి.

ఉ. కాంచినఁ బొంగి వా రొసఁగు ♦ కానుక లర్థిఁ బరిగ్రహించి మ
న్నించి పురప్రయాణరతి ♦ నిక్క నరేంద్రుఁడు మున్నుగాఁ దటి
చ్చంచలవాహమై మణుల ♦ చాయల దిక్కు లలంకరించు హా
న్నంచు రథంబు చాఁగు బళి ♦ యంచు నకీబులు మ్రోయనెక్కినన్.

టీ : కాంచినన్ = వారు చూడగానే; పొంగి=సంతోషించి; వారు= ఆ గంధర్వులు; ఒసగు కానుకలు=ఇచ్చునట్టి కానుకలు; అర్థిన్=ప్రీతితో; పరిగ్రహించి=పుచ్చుకొని; మన్నించి=గౌరవించి; పురప్రయాణరతిన్=పట్టణమునకేగవలెనని కోరిక; నిక్కన్=ఎక్కువకాగా; నకీబులు=వెండిబెత్తము ధరించిన బంట్రోతులు; 'బాగు, బళి' అంచున్; మ్రోయన్=కేకలువేయగా; తటిత్=మెరుపులవలె; చంచల=చంచలమైన; వాహమై=గుర్రములు కలదై; మణుల చాయలన్=రత్నకాంతులచే; దిక్కులు = ప్రదేశములను; అలంకరించు=అలంకారముచేయునట్టి; హొన్నంచు=బంగారపుటంచులుకల; రథంబు = రథమును; నరేంద్రుడు=స్వరోచి; మున్నుగాన్=ముందుగా; ఎక్కినన్=ఎక్కగా...

తా : ఇందీవరాక్షుడు తన ప్రాచీన సేవకులు వచ్చి కానుకల నియ్యగా నందుకొని వారిని తగురీతిగా గౌరవించి, వేగములుకల గుర్రములు పూన్చి, బంగారు పూత పెట్టిన రథమును స్వరోచి ముందుగా నెక్కగా తా నెక్కి...

క. నందనయు నుచితరత్న
స్యందనమునఁ జనియె నర్థి ♦ గనకునిబడి న
య్యిందీవరాక్షుఁ డీగతి
మందరమున కెగయ గగన ♦ మార్గమునందున్. 43

టీ : నందనయున్=కూతురైన మనోరమయు; ఉచిత=తగిన; రత్నస్యందనమునన్=రత్నములు పొదవిన రథముపై; అర్థిన్=ప్రీతితో; జనకునిబడిన్=తండ్రి వెంటనే; చనియెన్=వెళ్ళెను; ఈ గతిన్=ఇట్లు; ఆ+ఇందీవరాక్షుడు; గగనమార్గమునందున్=ఆకాశముమీద; మందరమునకున్+ఎగయన్=మందర పర్వతమునకేగుటకై యెగురగా......

సీ. మండిగా లిడి దంత ♦ శుండాగ్రహతిఁ జించి
జలధరాంభముఁ గురుల్ ♦ చల్లు లాడ
నహిమాంశుహయహేష ♦ లాలించి చెవి వంచి
కెరలి వాజులు బయల్ ♦ గొరిజఁ ద్రవ్వ
ధ్వజవాతహతి నార ♦ వైద్యుతాగ్నులఁ జూడి
పగలు దివియలవారు ♦ పంజు లెత్త
బెటులు చప్పుడు లాత్మ ♦ భీరుస్వయం గ్రాహ
పరిరంభసుఖము ♦ ఖేచరుల కొసఁగ
గీ. జామరప్రభ గగన గం ♦ గా మరాళ
చకచక భ్రమ మొదవింప ♦ శంకరాద్రి

కాననము మోచి మందరా ♦ గంబు దాఁకఁ
బౌజు వెట్టిరి దన్మూలు ♦ బలము దొరలు. 44

టీ : కరుల్ = ఏనుగులు; మండిగాలిడి = ఒకకాలు ముడిచి, ఒకకాలు వంచి కూర్చుండి; దంత = దంతములయొక్క; శుండా + అగ్రహతిన్ = తొండముయొక్క చివరతో కొట్టుటతో; ఛించి = మబ్బులను చినుగగొట్టి; జలధర + అంభములన్ = మేఘములలోని నీటిని; చల్లులాడన్ = చల్లుకొనుచు క్రీడింపగా; వాజులు = గుర్రములు; అహిమాంశు = వేడియైన కిరణములు కల సూర్యుని యొక్క; హయ హేషలు = గుర్రముల సకిలింతలు; చెవివంచి = చెవియొగ్గి; ఆలించి = విని; కెరలి = క్రోధించి; బయల్ = ఆకాశమున; గొరిజన్ = గిట్టను; త్రవ్వన్ = దూయుగా; పగలుదివియల వారు = పగటివేళ దివిటీలు వేసెడివారు; ధ్వజ = జెండాలయొక్క; వాతహతిన్ = గాలితాకుడుచే; ఆఱన్ = అరిపోగా; వైద్యుతాగ్నులన్ = మెఱుపుల నిప్పులచే; చూఁడి = వెల్గించి; పంజులు = దివిటీలును; ఎత్తన్ = ఎత్తిపట్టగా; పెటులు చప్పుడులు = కొమ్ముబూరల చప్పుళ్ళు: ఆత్మ = తమయొక్క; భీరు = భయపడెడి భార్యల యొక్క; స్వయంగ్రాహ = తమంతట తాము పట్టుకొనెడి; పరిరంభ సుఖము = కౌగిలింతల వలని సుఖమును; ఖేచరులకున్ = దేవతలకు; ఒసగన్ = ఇయ్యగా; చామర ప్రభ = వింజామరల కాంతి; గగనగంగా = ఆకాశగంగలోని; మరాళభ్రమము = హంసలేమో యన్న భ్రాంతిని; శంకరాద్రికాననము = కైలాసముమీది యడవి; మోచి = మొదలు; మందర + అగంబుదాఁకన్ = మందరపర్వతము వరకును; తత్ + మూలబలము దొరలు = ఇందీవరాక్షుని ప్రధాన సేనాధిపతులు; ఫౌజు వెట్టిరి = సేనల నడపిరి.

తా : ఇందీవరాక్షుడు ప్రయాణము కాగానే అతని సేనాపతులు కైలాసము మొదలు మందరపర్వతమువరకు సేనలను సాగించిరి. ఆ సేనలోని యేనుగులు దంతములతో పొడిచి, తొండములతో కొట్టి మేఘముల నుండి నీటి నెగురకొట్టి జల్లులు మీదపడునట్లాడు చున్నవి. గుర్రములు సూర్యరథాశ్వముల సకిలింపులు విని కయ్యమునకు కాలు ద్రవ్వుచున్నవి. దివిటీలవారు జెండాలగాలికి దివిటీలారిపోగా మెఱుపుల మంటలకు వెలిగించిరి. కొమ్ముబూరల చప్పుళ్ళ కదరి భార్యలు తమంతట తాము వచ్చి కౌగిలించుకొనగా ఆ సుఖమును దేవత లనుభవించిరి. వింజామరలాకాశగంగలోని హంసలేమో అన్నట్లున్నవి. అలం. ఉదాత్తము, ఉత్ప్రేక్షయు.

క. కుంజరశతాంగహయభట
రంజితమై పై రజఃప ♦ రంపర లలరున్
మంజులకాంతిఁగసీసపు
మాంజిష్టముఁ బోలె గగన ♦ మండప మమరెన్. 45

టీ : గగనమండపము = ఆకాశమనెడి మంటపము; కుంజర = ఏనుగులతోను; శతాంగ = రథములతోను; హయ = గుర్రములతోను; భటరంజితమై = భటులతోను ప్రకాశింపబడినదై; పైన్ = వానిపై; రజఃపరంపరలు = దుమ్ముపరుసలు; అలమన్;

వ్యాపించగా, మంజులకాంతిన్=మంచికాంతితో; కసీసపుమాంజిష్ఠముబోలెన్= ఎఱుపును మించిన పసుపురంగు వేసిన నీలిచీరవలె; అమరెన్=ప్రకాశించెను.

తా : అప్పుడా సేన నడువగా సేన దొంతరలుగానుండి, పైన పరాగము క్రమ్మగా పసుపు ఎరుపు కలిసిన నీలిచీరవలె ప్రకాశించెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

తే. సొరిది నీరీతి దివిఁ దోడు ♦ సూపి నట్టి
దొరలు గొలువంగ ఖచరేంద్రుఁ ♦ డరిగి యరిగి
మింట గ్రహరాజు తనసగ ♦ మింట వెలుఁగు
మంథగిరిఁ గాంచి పలికె న ♦ మ్మనుజపతికి. 46

టీ : ఖచరేంద్రుఁడు=గంధర్వరాజు, సొరిదిన్=క్రమముగా; ఈ రీతిన్= ఇట్లు; దివిన్=ఆకాశమున; తోడు=సహాయము; చూపినట్టి దొరలు=కనపరచిన సేనానులు; కొలువంగన్=తన్ను సేవింపగా; అరిగి యరిగి=వెళ్ళివెళ్ళి; మింటన్ =ఆకాశమున; గ్రహరాజు=సూర్యుడు; తనసగమింటన్ = తన మధ్యభాగమున; వెలుగు=ప్రకాశించెడి; మంథగిరిన్; కాంచి = చూచి; ఆ+మనుజపతికిన్= ఆ స్వరోచితో; పలికెన్=అనెను.

తా : ఇట్లు సేనాపతులు సేవించగా ఇందీవరాక్షుడు ప్రయాణముచేసి తన మధ్యన వెలిగెడి సూర్యుడు కల మందర పర్వతమును చూచి స్వరోచితో ననెను.

సీ. జరఠకచ్ఛపరాజు ♦ చరమాంగగృహమేధి
భోగివేష్టనరేఖఁ ♦ బోలుచు జాణ
కులములోఁ దరితీపు ♦ గలిగి మించిన మేటి
మైనాకు నొరసిన ♦ మాసటీఁడు
తొలువేలుపుల వేలు ♦ పులపనుల్ గొనుఱేఁడు
కదలిరాయలలోఁతు ♦ గన్న గబ్బి
సురరాజునకుఁ బాండు ♦ కరిఁ జేర్చు మరకాఁడు
కల్పకంబుల పంట ♦ కిమ్మతీఁడు.
గీ. కంటె మథితసుధాధార ♦ కటకజాత
చంపకవనప్రకంపనా ♦ కంపవిసర
దఖరముఖరవమధుకర ♦ ముఖరశిఖర
నందరసమందిరం ♦ బగు మందరంబు 47

టీ : జరఠకచ్ఛపరాజు = ముసలివాడైన ఆదికూర్మముయొక్క; చరమ + అంగము=వీపునందలి; గృహమేధి = గృహస్థు—కాపురము చేయువాడు; భోగి వేష్టన రేఖన్ = వాసుకిని చుట్టుటచే నేర్పడిన రేఖచే; పోలుచుజాణ=ప్రకాశించు వాడు; కులములో=తనవారిలో; తరితీపు కలిగి=గొప్పతనము కల్గి; మించినమేటి=

అతిశయించెడి గొప్పవాఁడు; మైనాకున్ = మైనాకుఁడను హిమవంతుని కొడుకైన పర్వతమును; ఒరసినమాసటీఁడు = సరిపోలిన మల్లుఁడు; తొలువేలుపుల = రాక్షసుల యొక్క; వేల్పుల = దేవతలయొక్క; పనులు = మథించెడు పనులను; కొనుఱేఁడు = పరిగ్రహించినరాజు; కడలిరాయలలోఁతు = పాలసముద్రపులోతును; కన్నగబ్బి = చూచిన గొప్పవాఁడు; సురరాజునకున్ = ఇంద్రునకు; పాండుకరిన్ = తెల్లని యేనుఁగును—ఐరావతమును; చేర్చుమరకాఁడు = చేర్చిన యోధవాఁడు; కల్పకంబులపంట = కల్పవృక్షములను పండించిన; కమ్మతీఁడు = కమఠగాఁడు—శేషు; మథిత...మందరంబు—మథిత = మథింపబడిన; సుధాఘాత = అమృతముచే కడుగఁబడిన; కటకజాత = నడుమనుండి పుట్టిన; చంపకవన = సంపెంగతోఁటయందలి; ప్రకంపన = గాలిచే; ఆకంప = కొద్దిగా కదల్పబడిన; విసరత్ = తిరిగెడి; అఖరముఖ = మృదువైన ముఖములనుండి; రవ = ధ్వనిచేయు; మధుకర = తుమ్మెదలచే; ముఖర = మ్రోగుచున్న; శిఖర = శిఖరములచే; నందరసమందిరంబగు = ఆనందమునకు పుట్టిల్లైన; మందరంబు = మందరపర్వతమును; కంటె = చూచితివా ?

తా : రాజా ! మందరమును చూచితివా ? ఇది ఆదికూర్మము వీపుననున్నది. వాసుకి చుట్టినరేఖ కలది. కులపర్వతములలో గొప్పది. మైనాకునకీడు—జోడైనది. దేవదానవులచే పనిచేయించుకొని పాలసముద్రము లోతు చూచి, ఇంద్రునకైరావతమును, కల్పవృక్షముల నిచ్చినది. అమృతముతో తడిసిన ప్రదేశములలో మొలచిన సంపెంగ తోఁటలనిూది నుండి వచ్చు గాలులచే సొదసేయుచు పరుగెత్తు తుమ్మెదల ఝుంకారములతో ధ్వనించు శిఖరములతో ఆనందరసమున కాటపట్టయినది. (ఇచ్చట సంపెంగవాసనలకు తుమ్మెద లాకర్షింపబడినవని చెప్పబడినది. ఆ గాలి కాకర్షింపబడినను వాటిపై వ్రాలక తిరుగుచున్నవని యూహింపనగును.) అలం. ఉదాత్తము.

శా. వైకుంఠాంగదహేమ మాతతవల ♦ ద్వాతాశనాకృష్టరే
ఖాకారంబులఁ జుట్టు నంటి మొలనూ ♦ లై మేటి యొడ్డాణమై
శ్రీకారప్రభఁ గంఠియై శిఖరిరా ♦ ట్సింహోల్లసత్పట్టమై
యీ కొండం గనుకొంటె మాయ దిప్పుడున్ ♦ హేరాళపుం
గాంతులన్. 48

టీ : వైకుంఠ+అంగదహేమము = విష్ణుని భుజకీర్తుల బంగారము; ఆతత = ఎక్కువగా; వలత్ = చుట్టిన; వాత+అశన = గాలిమేయు—వాసుకిచే; ఆకృష్ట = త్రిప్పబడిన; రేఖాకారంబులన్ = రేఖలయాకారములలో; చుట్టును+అంటి = చుట్టువారల నంటుకొని; మొలనూలై = మొలత్రాడై; మేటియొడ్డాణమై = గొప్పదైన నడుమునకు పెట్టుకొను నాభరణమై; శ్రీకారప్రభన్ = శ్రీకారముయొక్క కాంతిచే; కంఠియై = కంఠమున కాభరణము—కంటెయై; శిఖరిరాట్సింహ = పర్వతరాజుయొక్క; ఉల్లసత్ = ప్రకాశించెడి; పట్టమై = పట్టాభిషేకము వేళ నొసటకు

గట్టుకొను బాసికయై; ఈ కొండన్=మందరపర్వతమున; హేరాళపుం గాంశులన్=ఎక్కువైన కొంతులతో; ఇపుడున్=ఇప్పుడుకూడ; మాయదు=మాసిపోదు.

తా : మందరపర్వతమునకు వాసుకిని చుట్టిన రేఖలు క్రిందినుండి పైకి నాల్గు గాట్లుగా నున్నవి. ఆ గంట్లలో విష్ణుమూర్తియొక్క భుజకీర్తుల బంగారు మంటు కొన్నది. అది మొల నూలుగాను, ఒడ్డాణముగాను, కంటెగాను, బాసికముగాను ఇప్పటికిని మెరయుచున్నది. అలం. ఉల్లేఖము.

తే. వేదవేదాంతముల వేధ ♦ వెదకి కనని
పద్మలోచను శ్రీపాద ♦ పంకరుహము
లబ్జరేఖాంకితము లవే ♦ యచల వంశ
వల్లభుని మేఖలాసీమ ♦ నెల్ల మెఱయు. 49

టీ : వేధ=బ్రహ్మ; వేద=వేదములందును; వేదాంతములన్=ఉపనిషత్తులందును; వెదకి; కనని=చూడలేని; పద్మలోచను=విష్ణుమూర్తియొక్క; శ్రీపాద పంకరుహములు=పద్మమువంటి పాదములు; అబ్జరేఖాంకితములు = పద్మరేఖలతో చిహ్నితమైనవి; అవే=అవిగో; అచలవంశ వల్లభుని=పర్వతములలో శ్రేష్ఠుడైన మందర పర్వతునియొక్క; మేఖలాసీమన్=మధ్యప్రదేశమున; ఎల్లన్=అంతటను; మెరయున్=ప్రకాశించుచున్నవి.

తా : బ్రహ్మ యంతటివానికి వేదవేదాంతముల వెదకినను కన్పడని శ్రీకృష్ణమూర్తి పాదములు అవిగో ! ఈ మందరపర్వతమున మధ్యప్రదేశమున అంతటను మెరయుచున్నవి. అలం. విశేషము.

ఉ. నాలుకబంతి వ్రేలఁబడి ♦ నంజునఁ దోఁగి తమాలపల్లవ
శ్రీల హసింప నుబ్బి కను ♦ ఁ గ్రేవల జేవుఱు పుక్కిలింపఁగా
వాలికమేని పీఁ చెగయ ♦ వాడినమాల్యము వోలె నాదిమ
వ్యాళము దీనిపగ్గమయి ♦ నట్టి యవస్థఁ దలంతు నెప్పుడున్. 50

టీ : ఆదిమవ్యాళము=మొదటి పామైన వాసుకి; నాలుకబంతి=నాలుకల వరుస; వ్రేలబడి=క్రిందికివ్రాలి; నంజునన్=విషముచే; తోఁగి=తడిసి; తమాల పల్లవశ్రీలన్ = తాపించపు చెట్ల చిగుళ్ళ కొంతులను; పరిహసింపన్=నవ్వగా—మించగా; జేవుఱుకనుఁగ్రేవలన్=ఎఱ్ఱనైన కనుగొలకులందు; ఉబ్బి=ఉబికి; పుక్కిలింపగాన్ = బయటికిరాగా; వాలికమేనిపీచు = పొడవైన శరీరముయొక్క పై చర్మము; ఎగయన్=పైకిలేవగా; వాడినమాల్యమువోలెన్=వాడినమాలవలె; దీనిపగ్గము+అయినట్టి యవస్థన్=ఈ కొండకు కవ్వపు త్రాడైనదశను; ఎప్పుడున్; తలంతున్=తలచెదను.

తా : దేవాసురులు వాసుకిని కవ్వపుత్రాడుగా దీనికి చుట్టునప్పటి హానిబాధ నాకు మరపురాదు. అపుడా వాసుకి విషము క్రక్కుచు, విషముచే తడిసిన నాలుకల

వరుస తాపింఛపు చిగుళ్ళవలె వ్రేలాడుచుండగా పై చర్మము (కుబుసము) పైకి రేగగా కన్నులెఱ్ఱబడి నెత్తురు క్రక్కుచుండెను. అది వాడిన పూలమాలవలెనైనది. అలం. ఉపమ, భావికమును.

చ. బిలముఖపంక్తి నీధరణి ♦ భృత్పతి వారిధి నిర్భరభ్రమిన్
దళముగ మున్ను ద్రావిన సు ♦ ధారసధారగుణంబునం జుమీ
పలితవికారదూరనిర ♦ పాయసుఖస్థితిఁ గాంచె నాఁగఁ గో
మలవిచలచ్ఛిరోరుహ త ♦ మాలవినీలిమరేఖ యొప్పెడిన్. 51

టీ: ఈ ధరణిభృత్పతి=ఈ కొండలరాజు; మున్ను=పూర్వము; బిలముఖపంక్తిన్=గుహలనెడి నోళ్ళ వరుసలచే; వారిధి=పాలసముద్రముయొక్క; నిర్భర=ఎక్కువైన; భ్రమిన్=తిరుగుటలచే; దళముగన్=ఎక్కువగా; ద్రావిన=త్రాగిన; సుధారసధార=అమృతధారయొక్క; గుణంబునన్=శక్తిచే; చుమీ=సుమా; పలితవికార=తలనరయుట మున్నగు ముసలితనపు వికారములకు; దూర=దూరమైన—లేని; నిరపాయసుఖ = అపాయములేని, సుఖకరమైన; స్థితికిన్=ఉండుటను; కాంచెన్=పొందెను; నాగన్ = అనునట్లు; కోమల = మృదువైన; విచలత్; కదలెడి; శిరోరుహ=తలవెంట్రుక లనెడి; తమాల=తాపింఛపు చెట్లయొక్క; వినీలిమ=నలుపుయొక్క; రేఖ=గీత; ఒప్పెడిన్=ప్రకాశించుచున్నది.

తా: ఈ మందరపర్వతము పూర్వము పాలసముద్రమున కవ్వమై తిరుగునప్పుడు గుహలద్వారా అమృతమును త్రాగినందుననేమో పైన తాపింఛ వృక్షముల వరుస యనెడి నల్లని జుట్టు కలిగియున్నది. అమృతము త్రాగినందున తలనరయనట్లున్నది. అలం. ఉత్ప్రేక్ష, రూపకమును.

చ. జడధి మథింపఁ జిక్కి సుధ ♦ సౌరభ మానుటఁ జావుదక్కి తా
పడఁకులనుండి దుగ్ధభవ ♦ పాండిమ బొందుల నంద మొంద నిం
దడవి మెకాలతోఁ గదుపు ♦ లై చరియించును మేఁతకై బయల్
వెడలి ఢులీకుళీరశకు ♦ లీ మకరీముఖవారి జంతువుల్. 52

టీ: జడధి=పాలసముద్రమును; మథింపన్=మథించగా; చిక్కి=తగులొని; సుధసౌరభమున్ = అమృతపు సువాసనను; ఆనుటన్=త్రాగుటచేత; చావుతక్కి=చావులేక; దుగ్ధభవపాండిమ=పాలనుండి పుట్టిన తెలుపు; బొందులన్=శరీరములందు; అందమొందన్=అందగించగా; ఇందున్=ఈ కొండయందు; తాపడఁకులనుండి = రాళ్ళసందులనుండి; ఢులీ=ఆడుతాబేళ్ళు; కుళీర=ఎండ్రలు; శకులీ=ఆడుచేపలు; మకరీ=ఆడుమొసళ్ళు; ముఖవారి జంతువుల్=మొదలైన జలచరములు; అడవిమెకాలతోన్=అడవి మృగములతో; మేఁతకై = మేతమేయుటకై; బయల్వెడలి=బయటికివచ్చి; కదుపులై=మందలై; చరియించున్=సంచరించుచుండును.

తా : పాలసముద్రమును మథించినపు డడుగున చిక్కుకొని యుండుటచే అమృతపు సువాసన తగిలినందున చావులేనివై పీతలు, మొసళ్ళు, తాబేళ్లు, మున్నగు నీటి జంతువులు నే డడవి మృగములతో పాటు మేతకై మెట్టన తిరుగుచున్నవి. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

మ. అనుచుం జందనపంకపంకిలతలం ♦ బై కేతురుద్ధాతపా
ధ్వ నిరుష్ణంబయి మంచకోపరికుటీ ♦ వాటీనటన్నర్తకీ
జనమై యావతసర్వతఃకలితవీ ♦ క్షాతోరణ స్రజ్నిబం
ధనమై యొప్పు పురంబు సొచ్చి భవన ♦ ద్వారప్రఘాణంబునన్.

టి : అనుచున్; చందనపంక=పల్చగానున్న మంచిగంధము నీళ్ళచే; పంకిల=బురదైన; తలంబై=భూప్రదేశము కలదై; కేతు=జెండాలచే; రుద్ధ=అడ్డపెట్టబడిన; ఆతప=ఎండకలదగుటచే; అధ్వ=దారిలో; నిరుష్ణంబయి=వేడిలేనిదై; మంచక+ఉపరి = చప్పరములపై; కుటీ=గుడిసెలయొక్క; వాటీ=వాడలందు; నటత్=నాట్యముచేయు; నర్తకీజనమై=నాట్యముచేసెడు స్త్రీలు కలదై; యావత=పడుచు స్త్రీల సముదాయముయొక్క; సర్వతః=అంతటను; కలిత = నిండిన; వీక్షాతోరణ = చూపులనెడి తోరణములైన; స్రక్+నిబంధనమై = మాలలకట్టు కలదై; ఒప్పు=ప్రకాశించెడి; పురంబు=పట్టణమును; చొచ్చి=ప్రవేశించి; భవన ద్వార=ఇంటిగుమ్మము ముందరి; ప్రఘాణంబునన్=చావడిలో...

తా : ఇందీవరాక్షు డిట్లు స్వరోచితో మందర పర్వతమును గూర్చి చెప్పచు, మంచిగంధము నొత్తుగా చల్లి, ఎండ తగులకుండునట్లు జెండా లెత్తి, ఎత్తైన మంచెలమీద కట్టబడిన చిన్నయిండ్లలో నాట్యముచేయు వనితల చూపులనెడి తోరణములు కట్టబడిన నగరమును ప్రవేశించెను. క్రమముగా తన భవనము ముందరి సావడిలో......

క. మంతుల బాంధవభటసా
మంతుల నాశ్రితుల నిలిపి ♦ మహికాంతు నిశా
కాంతమణికాంతికందళ
కాంతం బగు నొక్కదొర న ♦ గర విడియించెన్. 54

టీ : మంతులన్=మంత్రులను; బాంధవ=బంధువులను; భట=బంట్లను; సామంతులను=చిన్నరాజులను; ఆశ్రితులన్=ఆశ్రయించినవారిని; నిలిపి = తగు చోట్ల నిలువ నాజ్ఞయిచ్చి; మహికాంతున్=స్వరోచిని; నిశాకాంతమణికాంతి=చంద్రకాంత మాణిక్యపు కాంతులయొక్క; కందళకాంతంబగు = అంకురములచే సుందరమైన; ఒకక్కదొరనగరన్=ఒకరాజగృహమున; విడియించెన్=విడియునట్లు చేసెను.

తా : ఇందీవరాక్షుడు మంత్రిసామంత బంధు పురోహితాదులను తగురీతిగా నాగుమని సెలవిచ్చి స్వరోచి నొక్క చంద్రకాంతపు రాజభవనము విడియించెను.

వ. పిడియించి యనంతరంబ యంతఃపుర కాంతా కరాంత తంతన్యమాన మణిభాజన నీరాజన మంగళంబు లంగీకరించి ప్రియాంగనల సంభావించి మగుడ నాస్థానమండపంబున కేతెంచి మతంగమంకిమంకణ మందపాలమరీచి మాండవ్య మార్కండేయాది మహామునుల రావించి లగ్నంబు నిశ్చయించి గగనచరజంఘాలకర ప్రేషిత లేఖతరులేఖాముఖంబులఁ జిత్రరథ చిత్రాయుధ చిత్రసేనాదు లగు గంధర్వులను వరాహకర్ణ గజకర్ణ సుకేతు మాణిభద్ర ప్రముఖయక్షులను రేవంత ప్రముఖగుహ్యకులను మందార ముఖ్యవిద్యాధరులను బిలిపించి వినయపూర్వకంబుగా విత్తాధిపతికి విజ్ఞాపన పత్రిక లిఖియించి నిజ ప్రధానులంబంచి నలకూబరు రావించె నంత. 55

టి : పిడియించి; అనంతరంబ=వెంటనే; అంతఃపురకాంతా=రాణివాసపు స్త్రీలయొక్క; కర+అంత=అరచేతులందు; తంతన్యమాన = విస్తరింపచేయబడు చున్న; మణిభాజన=మణిమయమైన పళ్లెరములతోడి; నీరాజనమంగళంబులు= నివ్వాళులిచ్చు శోభనక్రియలు; అంగీకరించి=గ్రహించి; ప్రియా+అంగనలన్= భార్యలను; సంభావించి=మన్నించి; మగుడన్ = మరల; ఆస్థానంబునకున్= కొలువుకూటమునకు; ఏతెంచి=వచ్చి; మతంగ...మునులన్=మతంగుడు, మంకి, మంకణుడు, మందపాలుడు, మరీచి, మాండవ్యుడు, మార్కండేయుడు మున్నగు మహర్షులను; రావించి; లగ్నంబు=వివాహ సుముహూర్తమును; నిశ్చయించి; గగనచర=దేవతలలో; జంఘాల=త్వరితముగా పోవునట్టివానియొక్క; కర=చేతికిచ్చి; ప్రేషిత=పంపబడిన; లేఖతరు=కల్పవృక్షము వలన వచ్చిన; లేఖాముఖంబులన్=శుభలేఖలమూలమున; చిత్రరథ...గంధర్వులను=చిత్రరథుడు, చిత్రాయుధుడు, చిత్రసేనుడు మొదలైన గంధర్వులను; వరాహ...యక్షులను=వరాహకర్ణుడు, గజకర్ణుడు, సుకేతుడు; మాణిభద్రుడు మున్నగు యక్షులను; రేవంతప్రముఖ= రేవంతుడు మొదలైన; గుహ్యకులను; మందారముఖ్య=మందారుడు మొదలైన; విద్యాధరులను; పిలిపించి; వినయపూర్వకంబుగా=వినయముతో; విత్త+అధిపతికిన్ =ధనపతియైన కుబేరునికి; విజ్ఞాపనపత్రికన్=మనవి వ్రాసికొను లేఖను; లిఖియించి =వ్రాసి; నిజప్రధానులన్=తన మంత్రులను; పంచి=ఆజ్ఞాపించి; నలకూబరున్= కుబేరుని కొడుకును, రావించెన్. అంతన్...

క. పసుపుల నలుఁగిడి రైదువ
బిసరుహలోచనలు పెండ్లి ♦ పెద్దల యాజ్ఞన్
వసుధాధ్యక్షుబుభుక్షున
కసితాలకభరకుఁ బేరఁ ♦ టాం డ్రోగిఁ బాడన్. 56

టీ : వసుధా+అధ్యక్షుబుభుత్సునకున్=రాజేంద్రుడైన స్వరోచికి, అసిత+అలకభరకున్=నల్లని ముంగురులుకల మనోరమకును; ఐదువబిసరుహాలోచనలు=ముత్తైదువలు; పెండ్లిపెద్దల యాజ్ఞన్=పెండ్లిపెద్దలు చెప్పినట్లుగా; ఒగిన్=వరుసగా; పేరఁటాండ్రు=పేరంటమునకు వచ్చిన ముత్తైదువలు; పాడన్=పాటలు పాడగా; పసుపుల నలుఁగు=పసుపుకలిపిన నలుగును; ఇడిరి=పెట్టిరి.

తా : పేరంటమునకు వచ్చిన పుణ్యస్త్రీలు పాటలు పాడగా కొందరు పుంస్త్రీలు స్వరోచికి, మనోరమకును పసుపుతో కలిపిన పిండితో నలుగులు పెట్టిరి.

ఉ. మజ్జన మాడె రాజు కృశ ♦ మధ్యము లింపున వంప గుంపులై
గొజ్జఁగనీటివెల్లువలు ♦ గోవజవాజుల నిగ్గుఁ జూపఁ జం
చజ్జరఠాహికంచుకము ♦ చాయమడుంగుల నొత్తిఁ జెమ్మనీ
రుజ్జగిల న్వహించె మెయి ♦ నూఁదిన పాఱు దుకూలచేలముల్.57

టీ : రాజు; కృశమధ్యములు=స్త్రీలు; ఇంపునన్=ఆనందముతో; గుంపులై=గుమిగూడి; వంపన్ = పోయగా; గొజ్జఁగ నీటి వెల్లువలు=పన్నీటి ప్రవాహములు; గోవజవాజులనిగ్గున్ = గోవాదేశపు జవ్వాది పరిమళమును; చూపన్ = వేయగా; మజ్జనమాడెన్=స్నానము చేసెను; చంచత్=ప్రకాశించెడి; జరఠ+అహి=ముసలి పామైన ఆదిశేషునియొక్క; కంచుకముచాయ=కుబుసమువలెనున్న; మడుంగులన్=చలువబట్టలతో; చెమ్మనీరు = నీటితడి; ఉజ్జగిలన్ = పోవునట్లు; ఒత్తెన్=అద్దెను; ఊఁదినన్=నోటితో ఊదినంత మాత్రాన; పాఱు = ఎగిరెడి; దుకూలచేలముల్=పట్టుబట్టలను; వహించెన్=కట్టెను.

తా : స్వరోచి పరిచారికలు పన్నీరు ప్రవాహముగా పోయగా తాన మాడెను. చలువబట్టలతో తడియొత్తికొని పాము కుబుసమువంటి పట్టుబట్టల ధరించెను. అలం. నిదర్శన, అతిశయోక్తి.

చ. గరువున కొత్త జెంగలువ ♦ కచ్చు ఘటించిన మౌళిఁ జుట్టెఁ జెం
దిరిక చెఱంగునం బసిఁడి ♦ తీఁగెలు నించిన జిల్గుపాగ బం
భరసభ వాసనాపవన ♦ పారణఁ దేల నలందెఁ గస్తురిన్
మరకతమౌక్తికాదిమణి ♦ మండనమండితుఁ డయ్యె నయ్యెడన్.58

టీ : అయ్యెడన్=అప్పుడు; గరువునకున్=ఒకచెంపకు; ఒత్తన్=ఒరుగునట్లు; చెంగలువకచ్చు=ఎఱ్ఱకలువ పూలబంతి; ఘటించిన మౌళికిన్=ముడిచిన సిగపైన; చెందిరిక చెఱంగునన్=చంద్రకావి బట్టకొంగున; పసిఁడితీఁగలు=బంగారు జలతారు; నించిన=గుప్పిన; జిల్గుపాగన్=సన్నని తలపాగను; చుట్టెన్=చుట్టుకొనెను; బంభరసభ=తుమ్మెదలగుంపు; వాసనాపవనపారణన్=పరిమళించుగాలిని తినుటచే; తేలన్=ఆనందింపగా; కస్తూరిన్=కస్తూరిని; అలందెన్=పూసికొనెను; మరకత=పచ్చలు; మౌక్తిక=ముత్యములు ఆది = మొదలైన; మణిమండన=మణులుగుప్పిన ఆభరణములచే; మండితుడు=అలంకరింపబడినవాడు; అయ్యెన్.

తా : అప్పుడు ఎఱ్ఱకలువ పూలగుత్తి ఒక చెంప కొరగునట్లు సిగలో తురిమెను. చంద్రకావి బట్టపై బంగారుపోగులు గుప్పిన సన్నని తలపాగను చుట్టుకొనెను. కస్తూరి పూసికొనెను. మణులు గుప్పిన ఆభరణముల నలంకరించుకొనెను. అలం. స్వభావోక్తి.

మ. కదిసెన్ లగ్నమటంచు మంత్రులు దొరల్ ♦ గంధర్వరాజాజ్ఞ ను
న్మద వేదండఘటాభటాశ్వరథసే ♦ నావాదిత్ర సం
పద మీఱం జనుదెంచి కాంచి ముద మొ ♦ ప్పం జేసి రారూఢుం గాం
గదళీకాంచనకక్ష్యల న్మెఱయు లే ♦ ఖస్వామిచౌదంతిపైన్. 59

టీ : మంత్రులు; దొరల్=సామంతులును; లగ్నము=సుముహూర్తము; కదిసెన్=సమీపించెను; అటంచున్=అనుచు; గంధర్వరాజాజ్ఞన్=ఇందీవరాక్షుని ఆజ్ఞచే; ఉన్మద...పద—ఉన్మద=మత్తెక్కిన; వేదండఘటా=ఏనుగుల గుంపు; భట=కాల్బలము; అశ్వ=గుఱ్ఱములు; రథ=రథములు కల్గిన; సేనావాదిత్ర=సేనలోని వాద్యములయొక్క; సంపద=వైభవము; మీఱన్ = అతిశయింపగా; చనుదెంచి=వచ్చి; కాంచి=స్వరోచిని చూచి; ముదమొప్పన్=సంతోషమొన గూడునట్లు; కదళీకాంచన కక్ష్యలన్=టెక్కెములు, బంగారు అంబారీలతో, మెఱయు=ప్రకాశించెడి; లేఖస్వామిచౌదంతిపైన్ = ఇంద్రుని నాల్గుదంతముల ఏనుగు—ఐరావతముపై; ఆరూఢుగాన్=ఎక్కినవానిగా; చేసిరి.

తా : అంత నిందీవరాక్షుని యానపై సామంతులు, మంత్రులును, చతురంగ బల సమేతులై మంగళవాద్యముల మ్రోయించుచు స్వరోచి వద్దకేగి ఐరావతముపై నతని నధిష్ఠింపజేసిరి.

ఉ. అత్తఱిఁ బట్టణంబు విక ♦ చాంబురుహాక్షులు కౌతుకంబునం
జిత్తము లుల్లసిల్ల గయి ♦ సేసి గృహాంగణసౌధమాలికల్
హత్తి నరేంద్రవీథిఁ జతుఁ ♦ రంగ బలంబులుఁ గొల్వఁగా మరు
న్మత్తగజంబుపైఁ జను కు ♦ మారశిరోమణిఁ జూచి రుబ్బునన్. 60

టీ : అత్తఱిన్=అప్పుడు; పట్టణంబు=నగరములోని; వికచ+అంబురుహ+అక్షులు=వికసించిన పద్మములవంటి నేత్రములు కల స్త్రీలు; కౌతుకంబునన్=వేడుకతో; చిత్తములు=మనస్సులు; ఉల్లసిల్లన్=సంతోషింపగా; కయిసేసి=అలంకరించుకొని; గృహాంగణ సౌధమాలికల్=ఇళ్ళ ముంగిళ్ళయొక్క, మేడలయొక్క వరుసలను; హత్తి=చేరి; నరేంద్రవీథిన్=రాజమార్గమున; చతురంగబలంబులున్=గజాశ్వరథపదాతి సేనలును; కొల్వగా=సేవింపగా; మరుత్=మత్తగజంబుపైన్ దేవతల మదించిన యేనుగుపై; చను = వెళ్ళెడి; కుమారశిరోమణిన్ = పెండ్లి కుమారుని; ఉబ్బునన్=సంతోషముతో; చూచిరి.

తా : అప్పుడు నగరములోని స్త్రీలు మేడలమీదికి, ఇళ్ళవాకిళ్ళలోనికి వచ్చి చతురంగ బలములు సేవించుచుండగా నైరావతముపై వెళ్ళెడి స్వరోచిని చూచిరి.

ఉ. అంచెలు గట్టి కాలితొడవై ♦ చన నీవు గదమ్మ ప్రోదిరా
యంచలి వేటిసంగడము ♦ లయ్యెను దయ్యమ యేటివేడ్క నా
కంచుఁ బదంబునన్ మొరయు ♦ నందియ యూడఁగఁ దన్ని పోయి వీ
క్షించె లతాంగి యోర్తు ముర ♦ జిన్నిభు నాగరమేఖలావిభున్. 61

టీ : లతాంగియోర్తు=ఒక స్త్రీ; ప్రోదిరాయంచలు=పెంపుడురాజహంసలు; అంచెలుగట్టి=వరుసలుతీరి; కాలితొడవై=కాళ్ళతో సంబంధము కలదై; చననీవు గదమ్మ=పోనియ్యవుగదా! ఇవి=ఈ హంసలు; ఏటిసంగడములు=ఏమి స్నేహితులు; అయ్యెన్=అయినది; దయ్యమ=దైవమా! నాకున్=నావంటిదానికి; ఏటివేడ్క=ఏమి వినోదము? అంచున్=అని; పదంబునన్=కాలియందు; మొరయు నందియ=మ్రోగెడిఅందెను; ఊడఁగదన్ని=ఊడిపోవునట్లుగా కాలుఝాడించి; పోయి; మురజిత్+నిభున్=కృష్ణునివంటి; నాగరమేఖలావిభున్=స్వారోచిని; వీక్షించెన్=చూచెను.

తా : స్వారోచి పెండ్లికివచ్చు వేళ నొక స్త్రీ తనకాలి యందె చప్పుడును హంసధ్వనిగా భావించి కాలికి చుట్టుకొనుచున్న హంసల యడ్డంకు భరింపలేక విసిగి, కాలియందె ఊడిపోవునట్లు కాలు ఝాడించి వాకిటిలోని కేగి స్వారోచిని చూచినది. భ్రాంతి మదలంకారము.

చ. వలపులపల్లవుం డొకఁడు ♦ వట్టి చలంబున నేఁప దీనయై
యలుకలు తీర్చి తీర్చి యొక ♦ యచ్చర వచ్చి నృపాలు నన్నగ
ర్వెలువడి చూచెఁ గాముకుఁడు ♦ వెంటనె రా నప్డు డాత్తఘర్మయై
వెలువెలఁ బాఱెఁ దన్ముఖము ♦ వెల్వెలఁ బాఱెవిటాననాబ్జమున్ 62

టీ : ఒక యచ్చర=ఒక అప్సరస; వలపులపల్లవుండొకఁడు=ప్రేమపాత్రుడైన విటుడొకడు; వట్టిచలంబునన్=అకారణ కోపముచే; ఏఁపన్=బాధించగా; దీనయై=దుఃఖించునదై; అలుకలు=కోపములు; తీర్చి తీర్చి=తగ్గునట్లు చేసి చేసి; అన్నగరు+వెల్వడి=ఆ మేడనుండి వెలుపలికివచ్చి; నృపాలున్=స్వారోచిని; చూచెన్; అపుడు; కాముకుడు=వలపుకాడును; వెంటరాన్=వెనుక నేరాగా; ఆత్తఘర్మయై=పొందబడిన చెమట కలదై; తత్=ముఖము=ఆమె ముఖమును; వెలువెలఁబాఱెన్=తెల్లనయ్యెను; విట+ఆనన+అబ్జమున్=విటునిముఖముకూడ; వెల్వెలబాఱెన్=తెల్లపోయెను.

తా : ఒక యప్సరస విటుడు తనపై లేనిపోని కోపముతో మాటిమాటికి అలుగుచుండగా తెగబతిమాలి, ఊరేగింపు వచ్చుచుండగా వీధిలోనికి వచ్చెను. ఆమె వెనుక నే విటుడును వచ్చెను. అతనిని విదలించుకొని వచ్చినందుల కతడేమను కొనునో యని మేను చెమర్పగా ఆమె తెల్లపోయినది. బతిమాలి నప్పుడు వినక వెనుకనే వచ్చినందుల కతడును తెల్లపోయెను. అల. స్వభావోక్తి.

చ. చిలుకల కొల్కి కల్కి యొక ♦ చేడియ నాటకసాల మేడపై
నిలువున నాడుచుండి ధర ♦ ణీపతిఁ జూడఁ దలంచి యంచునన్

నిలిచి రహిం గనుంగొనుచు ♦ నెయ్యమునం దనువల్లి యుబ్బ కం
చెల తెగిపడ్డఁ గేతనము ♦ చీర చెఱంగున మూసెఁ జన్నులన్. 63

టీ: చిలుకలకొల్కి=చిలుకముక్కువంటి కనుకొనలుకల; కల్కి=సుందరియైన; ఒకచేడియ=ఒక స్త్రీ; మేడపై నిలుచుసన్=మేడపై అంతస్థులో; నాటకశాలన్=నృత్యమందిరమున; ఆడుచుండి=నాట్యము చేయుచు; ధరణీపతిన్=స్వరోచిని; చూడదలంచి; అంచునన్=మేడ చివరన; నిలిచి; రహిన్=ఆసక్తితో; కనుంగొనుచు=చూచుచు; నెయ్యమునన్=ఆనందముచే; తనువల్లి=తీగవంటి శరీరము; ఉబ్బ=పొంగి; కంచెల=రవికె; తెగి=పికిలి; పడ్డన్=పడిపోగా; కేతనము చీర చెఱంగునన్=జెండాగుడ్డ చివరతో; చన్నులన్=స్తనములను; మూసెన్=కప్పుకొనెను;

తా: ఒక యువతి మేడపై యంతస్తులో నాట్యము చేయుచు చివరికి వచ్చి స్వరోచిని చూచినది. ఆ యానందాతిరేకమున బిగిగా కట్టుకొన్న చనుకట్టు తెగియుండగా జెండా గుడ్డ చివరతో చన్నులు కప్పుకొనెను. (కంచెల యనగా నాట్యము చేయునపుడు స్తనములను బిగువగా కట్టుకొను వస్త్రము.)

ఉ. కీరమనోజ్ఞవాణి యొక ♦ కిన్నరి కిన్నెర మీటి మీటి యొ
య్యారపులీల నేఁగి వసు ♦ ధాధిపుఁ గన్గొనె జిల్గుపయ్యెదన్
హారముఁ జక్కఁబెట్టెడు కు ♦ చాహితహస్తముపైఁడిగోళ్లు హిం
సారతి సేయు దర్పకుని ♦ సంపెగముల్కులుఁ బోలె మించఁగన్. 64

టీ: కీరమనోజ్ఞవాణి=చిలుకవలె వినసొంపైన మాటలుకల; ఒకకిన్నరి=ఒక కిన్నర స్త్రీ; కిన్నెర=వాయించునది; మీటి మీటి=కొంతసేపు వాయించి; ఒయ్యారపు లీలన్=విలాసముగా; ఏగి=వెళ్ళి; జిల్గుపయ్యెదన్=సన్నపుపైటతో; హారము=ముత్యాలహారమును; చక్కబెట్టెడు=సవరించుకొనెడి; కుచ+ఆహిత=స్తనములపై నుంచబడిన; హస్తముపైడిగోళ్ళు=చేతికున్న బంగారుగోళ్ళు— వీణవాయించునపుడు గోళ్ళకు దెబ్బతగులకుండుటకై పెట్టుకొన్న బంగారుగోళ్లు; హింసారతి సేయు=బాధించుటయందాసక్తికల; దర్పకుని = మన్మథునియొక్క; సంపెగముల్కులు బోలెన్=సంపెంగ బాణములవలె; మించగన్=తోచగా; వసుధా=అధిపున్=స్వరోచిని; కన్గొనెన్.

తా: ఒక కిన్నరవనిత కిన్నెరను మీటుచు మధ్యలో రాజును చూచుటకై వెళ్ళి బంగారుగోళ్ళతో పైటను, హారములను సవరించుకొనుచు చూచెను. అప్పుడామె వ్రేళ్ళకున్న బంగారుగోళ్లు విరహిజనముల బాధించు మన్మథుని సంపెంగమొగ్గలనెడి బాణములవలె నున్నవి. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

చ. పరవశదైన్య మూడుకొను ♦ ప్రౌఢలఁ గానదు ఘుస్మవారిచేఁ
గరఁగి స్రవించు చిత్రకము ♦ గాన దనాదృతవీటిపాటలా

ధరమున సున్న మంటిన వి ♦ ధంబును గానదు నవ్వుటాల కా
భరణము గొన్నఁ గాన దొక ♦ బాల నృపాలునిఁజూచి నివ్వెఱన్.

టి : ఒకబాల=ఒక ముగ్ధస్త్రీ; నృపాలునిన్=రాజును; చూచి; నివ్వెఱన్ = అద్భుతముతో; పరవశదైన్యము = ఒడలు తెలియనితనము చేసైన దీనత్వమును గూర్చి; ఆడుకొను ప్రౌఢలన్=నిందించెడి ఆరితేరిన స్త్రీలను; కానదు=చూడదు; ఘర్మవారిచేన్=చెమటనీటిచే; కరఁగె; స్రవించుచిత్రకము=దిగజారెడి తిలకమును; కానదు; అనాదృత=ఆదరింపబడని; వీటి=తాంబూల రసముచేత; పాటల+అధర మునన్=లేయెరుపైన పెదవియందు; సున్నమంటిన విధంబును = సున్నమంటినట్లును; కానదు; నవ్వుటాలకున్ = పరహాసమునకై; ఆభరణము గొన్నన్ = నగను లాగి కొనగా; కానదు.

తా : ఒక పడుచుపిల్ల రాజును చూచి పరవశయై తనయొడలు తెలియని తన మును నిందించెడి వారిని, కారుచున్న బొట్టును, పెదవి కంటుకొన్న సున్నమును, తన మెడలోనుండి తీసిన హారమును కూడ గమనింప లేకున్నది. అలం. స్వభావోక్తి.

చ. అలికులవేణియొక్క తె ర ♦ తాంతమునం దనయంగ వల్లికం
బులకలు చొక్కు లేఁజెమరుఁ ♦ బుట్టఁగ నేఁగి నరేంద్రుఁజూడ నా
పులకలు చొక్కు లేఁజెమరుఁ ♦ బోవక యట్టుల యుండె నట్టి దాఁ
జెలువగు వానిఁ గన్గొనిన ♦ చెల్వకుఁ జూపులఁ గావె కూటముల్.66

టీ : అలికులవేణియొక్కతె = ఒక స్త్రీ; రత+అంతమునన్ = సురతము కాగానే; తనయంగవల్లికన్=తీగవంటి తన శరీరమును; పులకలు=గగుర్పాటులు; చొక్కు=పరవశత్వము; లేఁజెమరు=చిరుచెమట; పుట్టగన్=కల్గగా; ఏఁగి=వెళ్ళి; నరేంద్రున్=స్వరోచిని; చూడన్=చూడగా; ఆపులకలు=ఇదివరలో కల్గిన గగు ర్పాటులు; చొక్కు; లేఁజెమరున్=చిరుచెమటయును; పోవక=అరిగిపోక; అట్టుల యుండెన్=మునుపటివలెనే యుండిపోయెను; అట్టిది+ఔను = అట్లే యుండును; చెలువగువానిన్=అందమైన వానిని; కన్గొనిన చెల్వకున్=చూచిన స్త్రీకి; కూట ముల్=సంభోగములు; చూపులకావె=చూపులలోనే కదా. (కల్గును)

తా : ఒక వనిత సంభోగము కాగానే ఆ కల్గిన పారవశ్యము, చిరుచెమట, గగుర్పాటును ఉండగనే వచ్చి రాజును చూచినది. రాజును చూచినంతన చూపుల తోనే సంభోగము చేసినట్లయి ఆమెకు కల్గిన రోమాంచాదులల్లే నిల్చిపోయినవి. సుందరులకు కన్నులకింపైన వానిని చూచినచో చూపులతోనే సురతపారవశ్యము కల్గునుకదా ! అలం. అర్థాంతరన్యాసము.

చ. అలరులబంతి జృంభికకు ♦ నడ్డముసేయుచుఁ గర్ణపాళిపై
కలకలఁ ద్రోయుచుం దరఁగ ♦ లాంప్రమదాశ్రులు గోట
మీటుచుం

జెలిభుజపీఠి నొత్తిగిలి ♦ చిల్కను దువ్వుచు వాలుఁగన్నుఁ బ్రే
వల కుదధార చేత నొక ♦ వారవిలాసిని చూచె రాసుతున్. 67

టీ: ఒక వారవిలాసిని = ఒక యప్సరస; అలరులబంతిన్ = పూలబంతిని; జృంభికకున్ = ఆ పులింతకు; అడ్డము సేయుచున్ = చాటుగా పెట్టుచు; కర్ణపాళి పైకిన్ = చెవితమ్మిమీదికి; అలకలన్ = ముంగురులను; త్రోయుచున్ = ఎగద్రోయుచు; తరఁగలా = కెరటములుగా నున్న; ప్రమద + అశ్రులు = ఆనందము వలనవచ్చు కన్నీటిని; గోటన్ = గోటితో; మీటుచున్ = ఎగజిమ్ముచు; జెలిభుజపీఠిన్ = చెలికత్తె యొక్క భుజముపై; ఒత్తిగిలి = ఒరగి; చిల్కను = పెంపుడు చిలుకను; దువ్వుచున్ = నిమురుచు; చేరన్ = చేరుకొనగా; రాసుతున్ = స్వరోచిని; చూచెను.

తా: ఒక యప్సరస ఆవులింతకు పూబంతి నడ్డము పెట్టుచు, ముంగురులను ద్రోయుచు, చిలుకను చేతితో దువ్వుచు, చెలికత్తె భుజముపై నానుకొని ఆనందము వలన కన్నుల నీరు నింపుకొనుచు రాజును చూచెను.

చ. జిలుఁగులఁ బెట్టుచుం దొడలఁ ♦ జెంద్రికపావడ యంట మైతడిం
బెళ పెళలేని చీరఁ గటి ♦ బింకపుఁజన్నులఁ జేర్చికొంచు వే
జలకములాడి యాడి యొక ♦ చాన కరస్థితకేశయై నృపు
న్వెలువడి చూచె లోపడితి ♦ నీ కని బాసకు నిల్చెనో యనన్. 68

టీ: ఒక చాన = ఒక స్త్రీ; జలకము లాడియాడి = స్నానముచేసి; జిలుఁగులన్ = సన్నని బట్టలను; పెట్టుచున్ = తడి యొత్తుకొనుటకై పెట్టుకొనుచు; తొడలన్ = తొడలమీద; చెంద్రికపావడ = చంద్రకావిపావడ; అంటన్ = తడిచే అంటుకొనగా; మైతడిన్ = శరీరపుతడిచే; పెళపెళలేని చీరన్ = తడియుటచే మెత్తగానున్న పైటను; కటిన్ = మొలను; బింకపుజన్నులన్ = పొంకముకల చన్నులపై; చేర్చికొంచు = వేసికొనుచు; కరస్థితకేశయై = చేతిలో నుంచుకొనబడిన జుట్టుకలదై; వేన్ = వెంటనే; వెలువడి = బయటికి వచ్చి; నీకున్; లోపడితిన్ = చిక్కితిని; అని = అనెడి; బాసకున్ = ప్రమాణమునకు; నిల్చెనో యనన్ = నిలబడినట్లుగా; నృపున్ = స్వరోచిని; చూచెన్. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

తా: ఒక స్త్రీ స్నానముచేసి, అంతలో పెండ్లివారి రాకవిని సన్నని బట్టలతో ఒడలొత్తుకొని, ఆ తడిచే బట్టయొడలి నంటుకొనగా కట్టుకొని, పైటతో రొమ్ములు కప్పుకొని నీళ్ళు కారుచున్న జుట్టు నొకచేతిలో పట్టుకొని బయటికి వచ్చి రాజును చూచెను. అది 'నీకు నేను లోబడితి' నని ప్రమాణము చేయుటకై నిలబడినదా అన్నట్లుండెను.

మ. ఒక నేత్రాంబుజ మొక్కగల్ల మొక చ ♦ న్నొయ్యారపున్ లీల వీ
థికిఁ దోఁపన్ దలు పోరఁగా నొకపురం ♦ ధ్రీరత్న మీక్షించె రా

జకిశోరంబుఁ దదీయలై వెలయు భా♦షాలక్ష్ములం జూచి త్ర్యం
బకభాగంబు మొఱంగి మైత్రికి శివా♦భాగంబయే తెంచెనాన్.69

టీ: ఒక పురంధ్రీరత్నము=ఒక స్త్రీ; తదీయలై=స్వారోచికి సంబంధించినవై; వెలయు భాషాలక్ష్ములన్=ప్రకాశించెడి లక్ష్మీసరస్వతులను; చూచి; మైత్రికిన్=వారితోడి స్నేహమునకు; త్ర్యంబకభాగమున్=శివుని భాగమును; మొఱంగి=వంచనసేసి; శివాభాగంబ=పార్వతీ భాగమే; ఏతెంచెనాన్=వచ్చెనాయన్నట్లు; ఒకనేత్ర+అంబుజము=పద్మమువంటి యొకకంటిని; ఒకగల్లము=ఒక చెంపను; ఒకచన్ను=ఒక స్తనమును; ఒయ్యారపున్ శీలన్=విలాసముగా; విధికిన్=వెలుపలికి; తోఁపన్=కన్పడునట్లు; తలుపు+ఓరగాన్=తలుపు సగము మూసి—సగము తెరచి; నిలిచి; రాజకిశోరంబున్ = రాకుమారుని; ఈక్షించెన్ = చూచెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

తా: స్వారోచిలో లక్ష్మీ సరస్వతులు — విద్య ... ధనములు, ఉన్నవి. వానితో తానుకూడ స్నేహము చేయగోరి శివుని సగము శరీరమును విడిచి వచ్చిన పార్వతీ భాగమా అన్నట్లుగా ఒక స్త్రీ తలుపు చాటున సగము శరీరము మూసికొను నట్లు సగము శరీరము బయటకు కన్పడునట్లును నిలిచి రాజును చూచెను.

మ. కలయం గూర్మిఁ జెమర్చు నంగముల ల♦గ్నంబైన సన్నంపు మం
జులకౌశేయమునందు మించు కమల♦స్తోమంబుచేఁ జూచె నొ
క్కలతాతన్వి చెలంగి పొంగుమది కాం♦క్షల్ దీఱ మే నెల్లఁగ
న్నులు గావించి కుమారుజవ్వనము చె♦న్నుం జూచునందంబునన్.

టీ: ఒక లతాతన్వి = ఒక స్త్రీ; చెలంగి=ఉత్సాహముతో; పొంగు=ఉప్పొంగెడి; మదికాంక్షల్ = మనస్సులోని కోరికలు; తీఱన్ = నెరవేరునట్లుగా; మేనెల్లన్=ఒళ్ళంతయు; కన్నులు; కావించి=చేసికొని; చూచుచందంబునన్ = చూచుచున్నట్లు; కుమారు=స్వారోచియొక్క; జవ్వనము చెన్నున్ = యౌవనపు టందమును; కూర్మిన్=ప్రేమచే; కలయన్=అంతటను; చెమర్చు+అంగములన్ = చెమటపట్టెడి యవయవములందు; లగ్నంబైన = అంటుకొన్న; సన్నంపు = సన్నని; మంజుల=అందమైన; కౌశేయమునందున్=పట్టుచీరలో; మించు కమల స్తోమంబుచేన్=ప్రకాశించు పద్మములవంటి చూపులతో; చూచెన్.

తా: ఒక స్త్రీ ఒళ్ళంతయు కన్నులు చేసికొని తనివితీర స్వారోచిని చూచు నట్లుగా; తామరపూల అద్దకమున్న చీర కట్టుకొని, అది చెమటచే శరీరమునంటు కొనగా చూచెను. అలం. పరిణామము, ఉత్ప్రేక్షయు.

వ. ఇత్తెఱంగునం గరంగు నంతరంగంబులుగల కురంగా క్షుల యపాంగంబులం దుఱంగలించు సితేతరతరళతరదృగ్రోచుల నభంగశృంగార రస వీచులచాలునం బోలెఁ బొదువంబడి యాలం బిత చీనాంబర ప్రాలంబమాలికాచిత్రితమ్ములగు నాతపత్రమ్ములు

మెఱయఁ బ్రతిమ్ములడిగ్గి దుర్గాధిపతు లే మేమ యని త్రోపుత్రో
పాడుచు వీచువీచోపులచ్ఛమ్ము లగు కౌముదీ గుచ్ఛమ్ముల సంత
రింప నంతిక వైజయంతికలంగ్రాలు వలువలంబాలయు చిఱుగరువలిం
దూలు నీలాలకలయలక లుభయపార్శ్వసముత్తుంగ మత్తమాతంగ
మదసౌరభసంగి భృంగసంఘంబుల నెలయింప నింపారుకలపంబు
లబ్బాటునం బేటు లెత్తి యొండొరుల యొత్తడిం బొడిపొడియై
యెగయ విస్ఫురపరాగపూగంబు చదల నెల్లెడనుల్లెడగట్టిన ట్టమర
దట్టదట్టమ్ముగ సాగు నాగరుల వాగారవమ్ములు నిగుడ నెడవడక
పొగడు పొగడికల కలకలమ్ములును బుంఖానుపుంఖ శంఖ భేరీపటహ
కాహళ వేణువీణాది వాదనధ్వానంబును గలమధురకిన్నరీనిక్వాణం
బుల రాణంద్రాణఁ జెఱుచు విన్నాణంపుఁ గొల్పుటెలుంగులును
వేల్పుగాణలువాడు లక్ష్మీనారాయణుల కల్యాణంపుఁ బాటలం
దీటుకొన్న తిన్ననిరవంబులుం గలసి బలసికొను కోలాహలమ్ము
లిమ్ముగ సందడుల నెడగలుగంజడియు వేత్రహస్తులప్రశస్తతరసాహో
నినాదంబు సంబంధించి పెంపొలయ నత్యంతకాంతంబయి నిరంతర
గతిం గ్రంతనడవ నడదివిలయై మకుటారవింద రాగంబులు వెలుంగ
నలుగడల సామంతసందోహంబు గ్రందుకొన మందమందగమనం
బునం జనుబృందారక వేదండంబుపై నుద్దండతనుచ్ఛాయాకలాపంబు
జంబేటి జంబాల కదంబకంబు డంబువిడంబింపఁ దిన్ననిరవంబునం
గలసి బలసిన కోలాహలంబు హంసాదివిహంగమ హృదయంగమ
రావంబును బెడంగువడ నడచు గ్రంత నత్యంతదర్శనీయంబులై
మెఱయు మంగళద్రవ్యంబుల నెడనెడం దీండ్రించు పుండ్రేక్షు
దండంబుల కడలఁ గడలుకొను పసుటాకుల డాలు శైవాలంబు
నందంద గ్రందుగా మంచుచేదివియలు చెందొవలునుంగాఁ బార్శ్వ
ద్వయసముత్తుంగ మణిసౌధవీధికా రోదోంతరాళంబున గంధగజ
ఘటా ఘనాఘనకాంతిక ధూళి మాగధప్రవాహంబునం గూలం
కషం బగునృపతిపథ యమునా హ్రదంబు గగనగంగావగాహ
నాభ్యాసంబున నిండుకొనిపోవునదియునుంబోలె దనరఁ దనసముద్దామ
తేజోభరంబునన్ జడిసిన మేరుగిరిమోరులుం బోలెఁదీనుగల భుజం
బులం దాఱుమాఱుగా నిడిన తారతారంపుఁ బంచసరంబులుఁ

దోరంతర హారంబులు గేయూరహీరంబులుఁ గరకంకణ కురువింద
కందళంబులుఁ గటికనకమేఖలాఘటితం బగుచేగ కరాచురీమరక
తంపుఁ బిడిమెఱుంగులుం దరిసి వెన్నెలక్రొన్నురువులు బోరన న్నగు
నరపడుగు జిలుఁగు కంచుకంబునుమించి వెలుపలందోఁప మంచుఁగవిసిన
రోహణమహీధరంబునుంబోలె రాజభవనాంగణంబు చేరవచ్చె నంత
నక్కడ. 71

టీ : ఈ+తెఱంగునన్ = ఈ రీతిగా; కరంగు నంతరంగంబులుకల=ప్రేమతో కరగిన మనస్సులు కల్గిన; కురంగాక్షుల=స్త్రీలయొక్క; అపాంగంబులన్=క్రీగన్నులలో; తుఱంగలించు=ప్రకాశించెడి; సితేతర=నల్లని; తరళతర=చంచలమైన; దృక్+రోచులన్ = కన్నుల కాంతులచే; అభంగ = ఎడతెగని; శృంగారరస= శృంగారమను ప్రవాహముయొక్క; వీచులచాలునం బోలెన్=కెరటముల పంక్తిచే వలె; పొదువంబడి=క్రమ్మబడి; (అలం. ఉత్ప్రేక్ష) ఆలంబిత=వ్రేలకట్టబడిన; చీనాంబర=చీనాదేశపు పట్టుగుడ్డతో కట్టబడిన; ప్రాలంబ = వ్రేలాడు జాలరుల యొక్క; మాలికాచిత్రమ్ములగు=వరుసలచే విచిత్రమైన; ఆతపత్రమ్ములు=గొడుగులు; మెఱయన్=ప్రకాశింగా; పత్రమ్ములన్ = వాహనములను; డిగ్గి=దిగి; దుర్గ+అధిపతులు = కోటుల కధిపతులైన సామంతులు; ఏను+ఏను+అ=నేను మేము అని; త్రోపు త్రోపాడుచున్=త్రోచికొనుచు; వీచువీచోపులు=విసరు నట్టి వింజామరలు; అచ్ఛమ్ములగు = తెల్లనైన; కౌముదీగుచ్ఛమ్ములన్ = వెన్నెల గుత్తులను; సంతరింపన్=కల్గజేయగా; (అలం. ఉపమ) అంతికవైజయంతికలన్= దగ్గరలోనున్న జెండాలయందు; క్రొలువలువలన్=అల్లలనాడు గుడ్డలచే; పొలయు చిఱుగరువలిన్=వ్యాపించెడి పిల్లగాలిచే; తూలు = కదలెడి; నీల+అలకల= నల్లని ముంగురులు కల స్త్రీలయొక్క; అలకలు=ముంగురులు; ఉభయపార్శ్వ = రెండు ప్రక్కలనుండు; సముత్తుంగ=మిక్కిలి ఎత్తైన; మత్తమాతంగ = మదపు టేనుగులయొక్క; సౌరభసంగి=సువాసనలను చేరెడి; భృంగసంఘంబులన్=తుమ్మెదల గుంపులను; ఎలయింపన్=దగ్గరకు రప్పింపగా; (అలం. భ్రాంతిమంతము) ఇంపారుకలపంబులు=ఇంపైన పరిమళ ద్రవ్యములు కలిపిన గంధపు బూతలు; అబ్బాటునన్=జనుల సమ్మర్దము వలని కాకచే; పోటులెత్తి=ఎండి; జల్లులెగసి; ఒండొరుల యొత్తడిన్ = ఒకరొకరు రాసికొన్నందున; పొడిపొడిగై = పొడిగానై; ఎగయు=ఎగురుచున్న; విసృమర=వ్యాపించెడి; పరాగపూగంబు=ధూళిరాశి; చదలన్ = ఆకాశమందు; ఎల్లెడన్ = అంతటను; ఉల్లెడగట్టినట్లు = మేలుకట్లు కట్టినట్లు; అమరన్ = ప్రకాశింపగా; (అలం. అతిశయోక్తి) దట్టదట్టమ్ముగన్ = మిక్కిలిదట్టనగా; సాగునాగరుల వాగారవమ్ములు = నడిచెడి పౌరుల మాటలు చప్పుళ్ళు; నిగుడన్=ఎక్కువకాగా; ఎడవడక=ఎడతెంపులేక, పొగడు =స్తుతించెడి; పొగడికల=పొగడ్తల యొక్క; కలకలమ్ములును; కోలాహలములును; పుంఖానుపుంఖ=ఒకదానివెంట నొకటిగా మ్రోయు; శంఖ, భేరీ, పటహ,

కాహళి; వేణు; వీణా+ఆది=శంఖము మొదలైన; వాదనధ్వానంబును=వాద్యముల ధ్వనియును; కలమధుర=అవ్యక్తమధురమైన; కిన్నరీ=కిన్నర స్త్రీలయొక్క; నిక్వాణంబులరాణన్=ధ్వనుల మనోహరత్వమును; ప్రాణన్+చెఱచు=సామర్థ్యముచే చెరచెడి; విన్నాణంపు గొల్పుటెలుంగులున్=నేర్పుకల పాటకుల కంఠస్వరములును; వేల్పుగాణలు=అప్సరసలు; పాడు=పాడెడి; లక్ష్మీనారాయణుల=లక్ష్మీనారాయణులయొక్క; కల్యాణంపుఁబాటలన్ = పెండ్లి పాటలచే; దీటుకొను తిన్నని రవంబులున్ = నిండుకొను చక్కని ధ్వనులును; కలసి బలసికొను=అన్నియు కలిసి ఎక్కువైన; కోలాహలస్ఫూర్తులు = కలకలములు; ఇమ్ముగన్ = బాగుగా; సందడులన్=జనసమ్మర్దములను; ఎడగలుగన్=దూరముగునట్లు, జడియు =తొలగించెడి; వేత్రహస్తుల=బెత్తాలవారియొక్క; ప్రశస్తతర=శ్లాఘ్యములైన; సాహోనినాదంబులన్ = సాహో అను ధ్వనులను; సంబంధించి = కూడికొని; పెంపు+ఒలయన్=అభివృద్ధి పొందగా; అత్యంతకాంతంబై=మిక్కిలి సుందరమై; నిరంతరగతిన్=ఎడతెంపు లేనట్లు; క్రంతనడవన్=పెండ్లికూతురి కిచ్చు మంగళకర ద్రవ్యముల నెత్తించుకొని నడువగా; నడదివియలై=నడుచునట్టి దివిటీలై; మకుట+అరవిందరాగంబులున్ = కిరీటములందలి పద్మరాగమణులు; వెలుంగన్=ప్రకాశించుచుండగా; నలుగడలన్=నాలుగుప్రక్కల; సామంతసందోహంబు=రాజుల సముదాయము; క్రందుకొనన్=సందడికాగా; మందమందగమనంబునన్=మెల్లని నడకతో; చనుబృందారక వేదండముపైన్=వెళ్ళెడి యైరావతముమీద; ఉద్దండ=ఎక్కువైన; తను+ఛాయాకలాపంబు = శరీరకాంతి; జంబు+ఏటి=జంబూనదియొక్క; జంబాల కదంబకంబుడంబున్=బురదయొక్క కాంతిని; విడంబింపన్=అనుకరింపగా; తిన్ననిరవంబునన్=చక్కని ధ్వనిని; కలసి=కూడి; బలిసినకోలాహలంబున్=ఎక్కువైన కలకలమును; హంసాదివిహంగమ=హంస మున్నగు పక్షులయొక్క; హృదయంగమరావంబును=మనోహరమైన ధ్వనియును; బెడంగువడన్ =అందగించునట్లు; నడచుక్రంతన్ = నడచెడి ప్రధానద్రవ్యములు తీసికొని వెళ్లెడివారిలో; అత్యంత దర్శనీయంబులై=మిక్కిలి చూడదగినవై; మెఱయు=ప్రకాశించెడి; మంగళద్రవ్యంబులన్=మంగళకర ద్రవ్యములందు; ఎడనెడన్=మధ్యమధ్య; తీండ్రించు=వెలిగెడి; పుండ్రేక్షు=నామాలచెరకుయొక్క; దండంబులకడలన్=గడల కొసలయందు; కడలుకొను=ఎక్కువగు: పసరుటాకుల=పచ్చని యాకులయొక్క; డాలు=కాంతి; శైవాలంబులు = నాచుతీగెలు; అందంద=అక్కడక్కడ; క్రందుగాన్=ఎక్కువగా; మండు చేదివియలు=వెలిగెడి చేతి దివిటీలు; చెన్ను+తావలును=ఎఱ్ఱకలువలును; కాన్=కాగా; పార్శ్వద్వయము = రెండు ప్రక్కలను; సముత్తుంగ=ఎత్తైన; మణిసౌధవీథికా = మణులతో కట్టిన మేడలయొక్క నడుమనున్న వీథి యనెడి; రోదః+అంతరాళంబునన్=భూమ్యాకాశముల మధ్యభాగమందు; గంధగజఘటా=మదపుటేనుగుల సముదాయములనెడి; ఘనాఘన=వర్షాకాల మేఘములయొక్క; కాంతిక=కాంతివంటి కాంతికల; ధూళి=

పరాగములకల; మాగధ = మగధదేశపు గుఱ్ఱములయొక్క; ప్రవాహంబునన్ = ప్రవాహముచే; కూలంకషంబగు=ఒడ్డుల నొరసెడు; నృపతిపథ = రాజమార్గమనెడి; యమునాహ్రదంబు=యమునానదిలోని మడుగు; గగనగంగా=ఆకాశగంగలో; అవగాహన+అభ్యాసంబునన్ =స్నానముచేయు నలవాటుచే; నిండుకొని = నిండుగా నున్నదై; పోవునదియునుంబోలెన్ = వెళ్ళుచున్నదియువలె; తనరన్ =ప్రకాశింపగా; (అలం. రూపకోత్ప్రేక్షలు) తన=స్వరోచియొక్క; సముద్దామ=ఎక్కువైన; తేజోవిశేషంబునన్ = ఎక్కువ తేజస్సుచే; జడిసిన, మేరుగిరి మోఁడుబుం బోలెన్=భయపడిన మేరుపర్వతముయొక్క శిఖరములో యన్నట్లు; తీరుకలభుజంబులన్=చక్కనైన భుజములందు; తాఱుమాఱుగాన్=వ్యత్యాసముగా; ఇడిన=వేసికొన్న; తారతారంబు = మంచిముత్యాలయొక్క; పంచసరంబులున్ = అయిదుపేటల హారములును; దోరంతరహారంబులున్=భుజముల మధ్యను వ్రేలాడెడి హారములును; కేయూరహీరంబులున్=భుజకీర్తులందలి ముత్యాలును; కరకంకణ=చేతికంకణములందలి; కురువిందకందళంబులున్=కెంపుల కాంతులును; కటిఘటితంబగు=మొలను కూర్చబడిన; చేరు=బంగరు మొలత్రాటితోడి; కరాచురీ=చురకత్తియొక్క; మరకతంబుపిడి=పచ్చలుదాపిన పిడియొక్క; మెఱుంగులును=కాంతులును; తఱిసి=కలసి; వెన్నెలక్రొన్నురువులన్=వెన్నెలలయొక్క క్రొత్తనురుగులను; బోరనన్=వెంటనే; నగు=నవ్వెడి; అరపడుగు=సగము నేసిన; జిలుగుకంచుకంబు=సన్నని అంగీని; మించి; వెలుపలన్=బయట; తోఁపన్=కనపడగా; మంచుకపినిన=మంచావరించిన; రోహణమహీధరంబునుం బోలెన్=రత్నపర్వతమువలెనే; రాజభవన+అంగణంబు=రాజసౌధము ముంగిలిని; చేరవచ్చెన్; అంతన్= అప్పుడు; అక్కడన్ = ఆ ఇందీవరాక్షుని యింటిలో ... (అలం. ముద్ర, ఉపమయు)

క. కాంతాకదంబకిసలయ
కాంతకరావర్జ్యమాన ♦ కనకఘటీ ని
ర్వాంత సుగంధిజలంబుల
నింతి జలకమాడి జిలుఁగు ♦ లిడి తడి యొత్తెన్. 72

టీ : ఇంతి=మనోరమ; కాంతా=పరిచారికలయొక్క; కదంబ = సముదాయముయొక్క; కిలసయకాంత = చిగుళ్ళవలె సుందరమైన; కర=చేతులతో; ఆవర్జ్యమాన=పోయబడుచున్న; కనకఘటీ=బంగారు కుండలనుండి; నిర్వాంత= పడుచున్న; సుగంధి=పరిమళించెడి; జలంబులన్=నీటితో; జలకమాడి=స్నానము చేసి; జిలుఁగులు=సన్నని బట్టలు; ఇడి = పెట్టి; తడియొత్తెన్ = ఒంటి తడి తుడిచెను.

తా : పరిచారికలు బంగారు కుండలతో పరిమళించెడి నీటిని పోయగా మనోరమ స్నానముచేసి పల్చని గుడ్డలతో తడి యొత్తుకొనెను.

చ. తళుకుదుకూలశాటిఁ గటిఁ ♦ దాల్చి పటీర మలంది హారకుం
డలమణిపారిహార్యరశ ♦ నా కటకాంగుళిముద్రికాది భూ
షలు తొడి పారిజాతవిక ♦ సత్ప్రసవావళిఁ బూని యొయ్య న
వ్వెలఁది వివాహవేది కలి ♦ వేణులు దేఁ జనుదెంచె సిగ్గునన్. 73

టి : ఆ+వెలది=ఆ మనోరమ; తళుకుదుకూలశాటిన్=తళతళలాడెడి తెల్లని పట్టుచీరను; కటిన్=నడుమున; తాల్చి = ధరించి; పటీరము = మంచిగంధము; అలంది=పూసి; హార=ముత్యాలహారములు; కుండల=కమ్మలు; మణిపారిహార్య =మణులు పొదివిన గాజులు; రశనా=మొలత్రాడు; కటక=కంకణములు; అంగుళి ముద్రికా+ఆది=వ్రేళ్ళ యుంగరములు మొదలైన; భూషలు=అలంకారములను; తొడి=ధరించి; పారిజాత=కల్పవృక్షముయొక్క; వికసత్=వికసించెడి; ప్రసవ +అవళిన్=పువ్వులను; పూని=పెట్టుకొని; ఒయ్యన్=తిన్నగా; అలివేణులు= స్త్రీలు; తేన్=వెంటపెట్టుకొని రాగా; వివాహవేదికిన్ = పెండ్లియరుగువద్దకు; సిగ్గునన్=సిగ్గుతో; చనుదెంచెను=వచ్చెను.

తా : మనోరమ పరిచారికలు తేగా ముత్యాలహారములు, కమ్మలు, కంకణములు మున్నగు నాభరణముల ధరించి స్త్రీలు వెంటపెట్టుకొనిరాగా పెండ్లియరుగు కడకు వచ్చెను. అలం. స్వభావోక్తి.

తే. ఇట గృహద్వారసీమకు ♦ నేఁగుదెంచు
నా కుమారున కిందీవ ♦ రాక్షుఁ డెదురు
సని మరుత్కరి డిగ్గి వం ♦ దన మొనర్చు
నతని దీవించి హితమంత్రి ♦ యుతము గాఁగ. 73

టీ : ఇటన్=ఇక్కడ; గృహద్వారసీమకున్=నగరివాకిటి వద్దకు; ఏఁగు దెంచు + ఆ కుమారునకున్ = వచ్చినట్టి ఆ పెండ్లికుమారునకు; ఇందీవరాక్షుడు; ఎదురు+చని; మరుత్+కరిన్=ఐరావతమును; డిగ్గి=దిగి; వందనము+ఒనర్చు+ అతనిన్=నమస్కరించెడి వానిని; దీవించి, హిత, మంత్రియుతముగాగన్=హితులు; మంత్రులతో కూడునట్లుగా......

తా : నగరివాకిటికి పెండ్లికుమారుడు వచ్చుసరి కిందీవరాక్షుడు ఎదురు సన్నాహముచేసి, ఐరావతమును దిగి తనకు నమస్కరించిన వరుని దీవించి హితులు మంత్రులతో సహా అతనిని...

వ. భూసురాశీర్వాదనాదంబులు రోదసి నిండ నభ్యంతర గృహంబునకుం దోడ్కొని పోవునప్పు డప్పుడమిఱేఁ డెడనెడం బుణ్యాంగన లొసంగు నీరాజనోపచారమ్ము లాదరించుచుఁ గక్ష్యాం తరద్వారదేశంబుల మంగళార్థంబుగా నిడిన పూర్ణకలశ ముకురాది

పదార్థంబులఁ గనుఁగొనుచుఁ దోరణ స్తంభాయమానరంభాతరు కిసల
యోత్తాలతాళవృంతానిలంబులఁ గుంతలంబులు చలియింప మంథర
గతిఁ గింపురుషవృషభుండగు గంధర్వరాజు ప్రధానుం డొసంగు
కైదండగొని యల్లనల్లన నడచి పురోహిత బ్రాహ్మణ బంధు
పురంధ్రీ సందోహనీరంధ్రంబయి వైవాహిక క్రియారంభ సంభార
సంభ్రమద్రంభాది మరుద్రంభోరువుల కలికి నునుసోగ పలుకుల కలక
లంబున గొలగొల మను కౌతుకాగారంబు సొత్తెంచి. 75

టీ : భూసుర+ఆశీర్వాదనాదంబులు=బ్రాహ్మణుల యాశీర్వచనఘోషలు; రోదసి=భూమ్యాకాశముల మధ్యభాగము; నిండన్=నిండగా; అభ్యంతర గృహంబునకున్=లోపలి యింటికి; తోడు+కొని=దగ్గరనుండి తీసికొని; పోవునప్పుడు; ఆ పుడమి ఱేఁడు=ఆ స్వారోచి; ఎడనెడన్=మధ్యమధ్యను; పుణ్యాంగనలు=ముత్తైదువలు; ఒసంగు=ఇచ్చునట్టి; నీరాజన+ఉపచారమ్ములు=నివాళులు మున్నగు ఆచారములను; ఆదరించుచున్ = ప్రీతితో తీసికొనుచు; కక్ష్యా+అంతర ద్వార దేశంబులన్ = కక్షులలోపలి ద్వారములవద్ద; మంగళ+అర్థంబుగాన్ = మంగళము కల్గునిమిత్తమై; ఇడిన=ఉంచిన; పూర్ణకలశ=నీటితో నిండిన కుండలు; ముకుర =అద్దములు; ఆదిపదార్థంబులన్ = మొదలైన వస్తువులను; కనుంగొనుచున్ = చూచుచు; తోరణ = ద్వారములకు; స్తంభాయమాన = స్తంభములుగానున్న; రంభాతరు=అరటిచెట్లయొక్క; కిసలయ = లేతయాకులనెడి; ఉత్తాల = పెద్ద తాటిచెట్ల; తాళవృంత=వీవనకర్రలయొక్క; అనిలంబులన్=గాలులతో; కుంతలంబులు=కురులు; చలింపన్=ఎగురగా; మంథరగతిన్=మెల్లని నడకతో; కింపురుషవృషభుడగు=కింపురుషులలో శ్రేష్ఠుడైన; గంధర్వరాజ ప్రధానుండు=ఇందీవరాక్షుని మంత్రి; ఒసంగు కైదండ=ఇచ్చెడి చేతి యూత; కొని=గ్రహించి—అనగా మంత్రి చేతిని తన చేతితో పట్టుకొని; అల్లనల్లనన్=మెలమెల్లగా; పురోహిత=వివాహము చేయించునట్టి బ్రాహ్మణుడు; బ్రాహ్మణ = ఆశీర్వదించుటకు వచ్చిన బ్రాహ్మణులు; బంధు = చుట్టాలు; పురంధ్రీ = ముత్తైదువలయొక్క; సందోహ=సముదాయముచే; నీరంధ్రంబై = సందులేనిదై; వైవాహికక్రియా= వివాహమునకు సలబంధించిన; క్రియా=పనులయొక్క; ఆరంభ=మొదటియందలి—చేయునప్పుడు కావలసిన; సంభార=వస్తువులను సమకూర్చుటకై; సంభ్రమత్ =తొందరపడెడి; రంభ+ఆది=రంభ మొదలైన; మరుత్+రంభా+ఊరువుల= దేవతా స్త్రీలయొక్క; కలికి = ఇంపైన; నును=మృదువైన; సోగ=ఎడతెగని. పలుకుల కలకలంబులన్ = మాటలు చప్పుళ్ళతో; గొలగొలమను = సందడియగు; కౌతుక+ఆగారంబు=పెండ్లిజరుగునింటికి; చొత్తెంచి=ప్రవేశించి......

చ. ప్రభలు నభోవిటంకమున ♦ భానుమరీచులఁ బ్రోదసేయఁ గౌ
స్తుభనిభనూత్నరత్నపరి ♦ శోభితమై గరుడాత్మవేది రు

గ్రీభవము పొల్పగుం జవిక ♦ విద్రుమపాద సువర్ణపీఠిపైఁ
బ్రభుత దలిర్ప మామ పను ♦ ప న్వసించె నుదంచితస్థితిన్. 76

టీ : ప్రభలు = కాంతులు; నభః = విటంకమునన్—ఆకాశము ముందర; భానుమరీచులన్ = సూర్యకిరణములను; ప్రోదిసేయన్ = పెంచగా; కౌస్తుభనిభ= విష్ణుని రత్నమును పోలిన; నూత్నరత్న పరిశోభితమై = క్రొత్తరత్నాలతో ప్రకాశించెడి; గరుడ+అశ్మ = గరుడపచ్చలతో చేసిన; వేదిరుక్+విభవము = అరుగు యొక్క కాంతి సౌందర్యము; పొల్పగుంజవికన్ = ప్రకాశించు పెండ్లియరుగుపై; విద్రుమపాద=పవడాల కోళ్లుకల; సువర్ణపీఠిన్=బంగారు పీటపై; ప్రభుత = ప్రాభవము—హోదా; తలిర్పన్=ఒప్పగా, మామ=ఇందీవరాక్షుడు; పను పన్=అనుజ్ఞ నీయగా; ఉదంచితస్థితిన్=గొప్పరీవితో; వసియించెన్=కూర్చుండెను.

తా : తనలో పొదివిన రత్నాల కాంతులు సూర్యకాంతిని హెచ్చించగా, కౌస్తుభ మాణిక్యమువలె ప్రకాశించు మణులు కలదై, పచ్చల కాంతితో నిండైన పెండ్లియరుగుమీద పవడములతో చేసిన కోళ్ళుకల బంగారు పీటపై మామ చెప్పగా స్వరోచి కూర్చుండెను.

క. విధియుతముగ ఖచరుఁ డవ
న్యధినాథున కొసంగెఁ బసిడి ♦ హరివాణమునన్
మధురమఖభుగ్గవీదధి
మధురస సంపర్కమయిన ♦ మధుపర్కంబున్. 77

టీ : ఖచరుడు=ఇందీవరాక్షుడు; అవనీ+అధినాథునకున్=స్వరోచికి; విధి యుతముగన్=శాస్త్రవిహితమైన రీతిగా; పసిడి హరివాణమునన్=బంగారు పళ్లెరములో; మధుర=తియ్యని; మఖభుక్+గవీ=కామధేనువుయొక్క; దధి=పెరుగు తోడి; మధురస=తేనెయొక్క; సంపర్కమయిన=కలయికకల; మధుపర్కమున్ =పాలు, పెరుగు, తేనె కలిపిన ద్రవ్యమును; ఒసగెన్ = ఇచ్చెను; పెండ్లిలో కన్యాదాత వరునకు మధుపర్క మియ్యవలెను; మధుపర్కమనగా పాలు, పెరుగు, తేనె కలిపినదే.

తే. అంచితాకృతి సాక్షాత్క ♦ రించి నట్టి
రమకుఁ బ్రతివచ్చు సురమనో ♦రమ మనోర
మ యనుదాని ననుంగు జా ♦ మాతఁ గైట
భారిసరి గాఁగ నర్చించి ♦ దారవోసె. 75

టీ : (ఇందీవరాక్షుడు) అనుంగుజామాతన్=ముద్దుటల్లుని; కైటభారిసరిగా గన్=విష్ణువుతో సమముగా; అర్చించి=పూజించి; అంచిత+ఆకృతిన్=ఇంపైన రూపముతో; సాక్షాత్కరించినట్టి రమకున్=ప్రత్యక్షమైన లక్ష్మితో; ప్రతివచ్చు

=సాటివచ్చు; సురమనోరమ=దేవతలకు మనోహరమైన; మనోరమయనుదానిన్ =మనోరమ యను పేరు కల దానిని; దారవోసెన్=ధారాపూర్వకముగా దానము చేసెను. కన్యాదానము చేయునప్పుడు 'దాస్యామి విష్ణవేతుభ్యం' విష్ణుస్వరూపుడవైన నీ కిచ్చుచుంటినని వధూవరులను లక్ష్మీనారాయణులతో పోల్చుట సంప్రదాయము. అలం. ఉపమ.

క. తదనంతరంబ హర్షము
పొదలు మదిన్ మెట్టుఁబ్రాల ♦ ఫుట్టికలయెడం
గదియంబట్టిన పెందెరఁ
గదియించిరి బంధుజనులు ♦ కన్యావరులన్. 79

టీ : తదనంతరంబ=కన్యాదానము కాగానే; బంధుజనులు = చుట్టాలు; హర్షముపొదలు=సంతోషమెక్కువగు; మదిన్=మనస్సుతో; మెట్టుఁబ్రాలపుట్టికల యెడన్=అక్షతలున్న గంపలున్న చోటికి; కదియంబెట్టిన పెందెరన్=దగ్గరగా వేయించిన పెద్దతెరను; కన్యావరులన్ = వధూవరులను; కదియించిరి=దగ్గరగా కూర్చుండబెట్టిరి.

తా : కన్యాదానము కాగానే పెండ్లి పెద్దలు సంతోషించి వధూవరులను సేసల గంపలున్న పెద్దతెరకు ప్రక్కగా కూర్చుండబెట్టిరి.

ఉ. అప్పుడు తూర్యముల్ మొరయ ♦ సమ్మిథునమ్ము విలోకనస్పృహం
దెప్పలఁ దేల వంపఁబడు ♦ తెల్లనిచీర తెరం గ్రమంబునం
గొప్పు మొగంబు నఱ్ఱుఁ జనుఁ ♦ గొండలుఁ దోప లతాంగి పోలెఁ జె
ల్వొప్పతిలన్సుధారసప ♦ యోనిధి పెందెరఁ బుట్టు నిందిరల్. 80

టీ : అప్పుడు; తూర్యముల్=వాద్యములు; మొరయన్=వాయించగా; ఆ+మిథునమ్ము=ఆ దంపతులు; విలోకనస్పృహన్=ఒకరినొకరు చూచుకొను కోరికతో; తెప్పలదేలన్ = తేలియాడగా; వంపఁబడు = క్రిందికి వంచబడుచున్న; తెల్లని చీర తెరన్=తెల్లని తెర చీరయందు; క్రమంబునన్=వరుసగా; కొప్పును; మొగంబున్; అఱ్ఱున్=మెడయును; చనుఁగొండలున్=కొండలవంటి చన్నులును; తోఁపన్=కన్పడగా; లతా+అంగి=మనోరమ; చెల్వు=అందము; ఉప్పతిల్లన్ =ఎక్కువకాగా; సుధారసపయోనిధి=పాలసముద్రము యొక్క; పెను+తెరన్ =పెద్ద కెరటమందు; పుట్టునిందిరన్ = పుట్టుచున్న లక్ష్మీదేవిని; పోలెన్=పోలియుండెను.

తా : అప్పుడు భేరీమృదంగాది మంగళ వాద్యములు మ్రోయగా ముత్తైదువలు తెరను కొద్దికొద్దిగా క్రిందికి దింపిరి. అంతట పెండ్లికూతురు కొప్పు, ముఖము, కంఠము, స్తనములుగా వరుసగా కన్పట్టెను. అట్లు కన్పడుట పాలసముద్రములో లక్ష్మీదేవి పుట్టుచున్నట్లున్నది. అలం. ఉపమ.

చ. కటకరవంబు బోరు కలఁ ♦ గన్ రమణుల్ తెరచీర వంచినన్
దటుకున రాజుమోము మెదుటఁ ♦ దారసమైన లతాంగి నేత్రముల్
చటులత లజ్జఁ దల్లడిలె ♦ జాలరి చేవలఁ బాసి ధాత్రిపై
నటు నిటు మిట్టి మిట్టిపడు ♦ నంబుచరంబులుఁ బోలె నత్తఱిన్. 81

టీ : అత్తఱిన్=అప్పుడు; కటకరవంబు=కంకణముల చప్పుడు; బోరుకలుఁగన్=గల్లుగల్లు మోయగా; రమణుల్=స్త్రీలు; తెరచీర=తెరగుడ్డను; వంచినన్=వంచగా; తటుకునన్=తటాలున; రాజుమోము=స్వరోచి ముఖము; ఎదుటన్; తారసమైనన్=దగ్గరపడగా; లతాంగి నేత్రముల్=మనోరమ కన్నులు; చటులతన్=కదలుటచే; లజ్జన్=సిగ్గుతో; జాలరిచే వలన్=పల్లెవాని చేతిలోని వలను; పాసి=తొలగి; ధాత్రిపైన్=భూమిమీద; అటునిటు; మిట్టిమిట్టిపడు=ఎగిరిపడెడి; అంబుచరంబులుఁ బోలెన్=చేపలు వలెనే; తల్లడిలెన్=చలించెను.

తా : స్త్రీలు తెరచీరను దింపగానే హఠాత్తుగా రాజు ముఖము కన్పడగానే సిగ్గుతో మనోరమ కన్నులు, చేపలవాని చేతివలనుండి క్రిందికి పడి అట్టిట్టు మెదలెడి చేపలవలె కదలినవి. అలం. ఉపమ.

మ. అవనీశత్రిదశేంద్రుచూపు బరి క ♦ న్యాగండపాళిద్వయీ
నవలావణ్యరసంబుఁ గొల్లగొని యం ♦ తం జెంత ఫాలంపు రా
జు విలోకించి చలించి కైకొనిన యా ♦ సొమ్మెల్లఘర్మాంబుకై
తవ మొప్ప న్వెస డించి తూఱెఁగ బరీ ♦ తాపింఛకుంజాంతమున్ 82

టీ : అవనీశత్రిదశేంద్రు=రాజులలో శ్రేష్ఠుడైన స్వరోచియొక్క; చూపు బరి=చూపనెడి దొంగ; కన్యా=వధువుయొక్క; గండపాళిద్వయీ=చెక్కిళ్ళ జంటయొక్క; నవ=క్రొత్తదైన; లావణ్యరసంబున్=అందమును; కొల్లగొని=దోచుకొనిపోయి; అంతన్=దోచుకొనునప్పుడు; చెంతన్=దగ్గరలో; ఫాలంపు రాజున్=మోమనెడి రాజును; విలోకించి=చూచి; చలించి=భయపడి; కైకొనిన యా సొమ్మెల్లన్=దోచుకొన్న ధనమంతను; ఘర్మ=అంబుకైతవము=చెమట యను మిష; ఒప్పన్=ఒప్పునట్లుగా; వెసన్=వెంటనే; డించి=దిగవిడిచి; కబరీ=కొప్పులనెడి; తాపింఛ=తాపింఛపు చెట్లయొక్క; కుంజ+అంతమున్=పొదరింటి లోనికి; తూఱెన్=దూరెను.

తా : స్వరోచి చూపు మనోరమయొక్క చెక్కిళ్ళ కాంతిని దొంగిలించి వెళ్ళుచు దగ్గరలోనున్న ముఖమనెడి చంద్రుని (రాజును) చూచి భయపడి చెమట యను వంకతో దోచుకొన్న సొమ్మునంతను పారవిడిచి కొప్పనెడి చీకటి చెట్లగుంపు లోనికి దూరి దాగెను. స్వరోచి చూపులతో చెక్కిళ్ళకాంతిని, ముఖమును, కొప్పును తనివార త్రాగగా, అప్పుడు కల్గిన యానందముతో చెమట పట్టినది. చెమటపట్టుట సాత్త్వికభావము. అలం. రూపకము, అపహ్నుతియు.

ఆ. రాజు చూడ్కి కపుడు ♦ రాజీవముఖిచూడ్కు
లెదురుకొనియె లజ్జఁ ♦ గొదికి కొదికి

జడిసి జడిసి జహ్ను ♦ సంభవాంభోవేణి
కెదురు లెక్కమీల ♦ కొదమ లనఁగ. 83

టీ : అప్పుడు; రాజుచూడ్కికిన్ = స్వారోచి చూపునకు; రాజీవముఖి చూడ్కులు = మనోరమ చూపులు; లజ్జన్ = సిగ్గుచే; కొదికి కొదికి = జంకి జంకి; జడిసి జడిసి = చలించి; జహ్నుసంభవ + అంభః + వేణికిన్ = జహ్నుముని వలన పుట్టిన గంగయొక్క ప్రవాహమునకు; ఎదురులెక్క = ఎదురుగా వెళ్లెడి; మీలకొదమలనగన్ = పడుచు చేపలా అనునట్లు; ఎదురుకొనియెన్ = ఎదురుగా వెళ్ళినవి.

తా : పెండ్లికొడుకు చూపులను పెండ్లికూతురి చూపు లెదుర్కొనుట గంగా ప్రవాహమునకు చేప లెదురీదు చున్నట్లున్నది. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

మ. తనుమధ్యాత్రివళుల్ నటింప నిలమీఁ ♦ దన్ మట్టియ లో్మ్రవఁగాఁ
గనుపాపల్ పయిఱెప్పలం గదియ ను ♦ త్కంఠాగ్రమై నిక్కి నా
ధునిమౌళిం దలఁబ్రాలు వోసె నవలా ♦ దోర్మూలకూలంకష
స్తనవిస్ఫూర్తికి సందిదండలథళల్ ♦ సాహోనినాదం బిడన్. 84

టీ : తనుమధ్యాత్రివళుల్ = సన్నని నడుము; మూడువళులును నటింపన్ = అసియాడగా; ఇలమీదన్ = భూమిపై; మట్టియల్ = కాలిమెట్టెలు; మ్రోవగాన్ = ఆనగా; కనుపాపల్ = కంటిలోని నల్లగ్రుడ్లు; పయిఱెప్పలన్ = పైనున్న రెప్పలను; కదియన్ = చేరగా; ఉత్కంఠ + అగ్రమై = ఎత్తబడిన చివరిభాగము కలదై; నిక్కి = పైకిలేచి; దోర్మూల = చంకలను; కూలంకష = ఒరయుచున్న; స్తనవిస్ఫూర్తికిన్ = స్తనముల యందమునకు; సందిదండలథళల్ = మెడలోని హారముల తళుకులు; సాహోనినాదంబిడన్ = సాహో అను ధ్వనిచేయగా; నవలా = మనోరమ; నాథుని మౌళిన్ = భర్తతలపై; తలఁబ్రాలు = తలమీద పోసికొను ప్రాలను; పోసెన్.

తా : మనోరమ నడుము, వళులు అల్లలనాడగా, స్తనములు భుజమూలములనొరయుచు నందగింపగా, మెడలోని దండలు చప్పుడు కాగా, కన్నులు పైకెత్తి చూచుచు మగనితలపై తలఁబ్రాలు పోసెను. అలం. స్వభావోక్తి.

చ. ముడివడు కంకణప్రభల ♦ ముత్తెపుసేసలు దోయిలించి యె
త్తెడుతఱి బాహుమూలకుచ ♦ దీప్తులపైఁ బతిదృష్టి పర్వినం
బొడమిన లజ్జఁ బాణియుగ ♦ మున్ వెసవంచి య మౌళిమీఁదికై
పొడవునఁ జల్లె లేనగవు ♦ పొల్తుక ఱెప్పల నప్పళించుచున్. 85

టీ : ముడివడు = మెలికలు పడెడి; కంకణప్రభలన్ = కంకణముల కాంతులతో; ముత్తెపుసేసలు = ముత్యాల తలఁబ్రాలు; దోయిలించి = దోసిలితో తీసికొని ఎత్తెడుతఱిన్ = పైకెత్తునపుడు; బాహుమూలకుచ దీప్తులపైన్ = బాహుమూలములయొక్క; స్తనములయొక్క కాంతుల మీదికి; పతిదృష్టి = భర్తచూపు; పర్వఁగన్ = వ్యాపించగా; పొడమినలజ్జన్ = కలిగిన సిగ్గుతో; పాణియుగమున్ = రెండుచేతులను; వెసన్ = వెంటనే; వంచియ = క్రిందికి వంచియే; లేనగవు = చిరునవ్వు;

రెప్పలన్=కనురెప్పలతో; అప్పళించుచున్=కప్పుచు; మాళిమీఁదికై=భర్త తల మీఁదికని; పొఱుపునఁ జల్లెన్=పైకెగజల్లెను.

తా: అప్పుడు మనోరమ తలఁబ్రాలు పోయుటకై చేతుల నెత్తగా బాహువులు మెదల్ఛు, స్తనములును భర్త చూచెనని సిగ్గిలి, చిరునవ్వు నవ్వుచు చేతులు క్రింది కుంచియే తలమీఁద పడునట్లు ముత్యాల నెగజల్లెను. అలం. స్వభావోక్తి. ఇందా కౌరగోపనము లక్షణము కల యవహిత్థము చెప్పబడెను.

క. సకలక్ష్మాపతి యిడఁ గొ
మ్మ కచంబులనుండి రాలె ♦ మౌక్తికములు సా
త్త్వికజనితగండఘర్మాం
బు కదంబాసారగరిమఁ ♦ బునరుక్తములై. 86

టీ: సకలక్ష్మాపతి=చక్రవర్తియగు స్వరోచి; ఇడన్=తలఁబ్రాలు పోయగా; కొమ్మకచంబులనుండి=మనోరమ జుట్టునుండి; మౌక్తికములు=ముత్యాలు; సాత్త్విక=సాత్త్వికమను మనోభావమువలన కల్గిన; గండ = చెక్కిళ్ళయందలి; ఘర్మ+అంబు=చెమటనీటియొక్క; కదంబ+ఆసార=వర్షముయొక్క; గరిమన్=ఎక్కువను; పునరుక్తములై=ఇనుమడించినవై; రాలెన్=క్రిందికి పడినవి.

తా: స్వరోచి పోసిన ముత్యాలు మనోరమ తలనుండి చెక్కిళ్ళకు పట్టిన చెమటతో సహా క్రిందికిపడినవి. స్త్రీ పురుషులకు ప్రథమ దృష్టిపాతాదులు జరిగినపుడు కల్గెడి మనోభావములే సాత్త్వికభావములు. వానివలననే చెమట పట్టుట, గగుర్పాటు కల్గుట మున్నగునవి కల్గును. అలం. ఉపమ.

క. పతి సతిపై నిడు ముక్తా
వితతి పడం దొడఁగె వడి భ ♦ విష్యత్పురుషా
యిత నిర్దయరతిరభస
చ్యుతసిత కబరీప్రసూన ♦ సూచక మగుచున్. 87

టీ: పతి=స్వరోచి; సతిపైన్=మనోరమపై; ఇడు=పోసెడి; ముక్తావితతి=ముత్యాల సముదాయము; భవిష్యత్=ముందుజరుగబోవు; పురుషాయిత=పురుషునివలె నాచరించు; నిర్దయ=దయమాలిన; రతి=గాఢమగుసురతియొక్క; రభస=వేగముచే; చ్యుత=రాలిన; సిత=తెల్లని; కబరీప్రసూన = కొప్పునందలి పువ్వులను; సూచకమగుచున్=సూచించునదై; వడిన్=వేగముగా; పడందొడగెన్=పడనారంభించెను.

తా: స్వరోచి పోయు ముత్యాలు తలనుండి, ముస్ముందామె పురుషాయితము సేయువేళ గాటమ్మగు వేగాన కొప్పునుండి జలజల రాలెడి తెల్లని పూలను సూచించునవై క్రిందికి పడినవి. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

శా. కట్టె న్మంగళసూత్రమున్ శరధిశం ♦ ఖ శ్రీలకున్ బొమ్మలం
గట్టం జాలెడు కంఠపీఠి నిఖిల ♦ క్ష్మాభర్తశోణద్యుతుల్
దట్టంబై నఖకోరకోత్కరము త ♦ ద్గ్రైవేయహైమస్ఫుర
త్పట్టస్థాపితపద్మరాగముల పం ♦ తంబుల్ విడంబింపఁ గాన్. 88

టీ : నిఖిలక్ష్మాభర్త = చక్రవర్తియగు స్వారోచి; శోణద్యుతుల్ = ఎఱ్ఱని కాంతులు; దట్టంబై = తరచై; నఖకోరక + ఉత్కరము = మొగ్గల వంటిగోళ్ళ సముదాయము; తత్ = మనోరమయొక్క; గ్రైవేయ = కంఠాభరణమగు; హైమ = బంగారుతో చేయబడిన; స్ఫురత్ = ప్రకాశించెడి; పట్ట = పట్టెడయందు; స్థాపిత = పొదువబడిన; పద్మరాగ = కెంపులయొక్క; పంతంబుల్ = ఎక్కువకాంతులను; విడంబింప గాన్ = అనుకరించగా; శరధి శంఖ శ్రీలకున్ = సముద్రములోని శంఖముల కాంతికి; బొమ్మలన్ + కట్టన్ = వానిని జయించి, వాని ప్రతిరూపములను కట్టుకొనుటకు; జాలెడికంఠపీఠిన్ = సమర్థమైన కంఠమున; మంగళసూత్రమున్; కట్టెన్ = కట్టెను.

తా : స్వారోచి తన గోళ్ళకాంతి మనోరమ మెడలోని బంగారు ఆభరణములలో పొదువబడిన కెంపులకాంతిని మించగా శంఖములను జయింపగలయామె మెడలో మంగళసూత్రమును కట్టెను. అలం. ఉపమ. మహాపురుషుల గోళ్ళెఱ్ఱగా ప్రకాశించు ననియు, కంఠము శంఖముతో సమముగా నుండుననియు సాముద్రిక శాస్త్ర నిర్వచనము.

క. అట్టియెడఁ బెండ్లిపనులన్
దిట్టలగుపురంధ్రులచట ♦ నిల్పిరి వహ్నిం
బెట్టిరి మణిపీఠి సురీ
పట్టముపైఁ బఱచి రందుఁ ♦ బతియున్ సతియున్. 89

టీ : అట్టియెడన్ = అప్పుడు; పెండ్లిపనులన్ = పెండ్లిపనులు చేయుటలో; దిట్టలగుపురంధ్రులు = నేర్పరులైన ముత్తైదువలు; అచటన్ = పెండ్లివేదికవద్ద; వహ్నిన్ = హోమములకై అగ్నిహోత్రమును; నిల్పిరి = తెచ్చియుంచిరి; మణిపీఠిన్ = మణులు పొదివిన పీటను; పెట్టిరి = తెచ్చివేసిరి; పైన్ = పెండ్లిపీటపై: సురీపట్టము = సూరతుపట్టుబట్టను; పరచిరి; అందున్ = దానిపై; పతియున్ సతియున్ = వధూవరులు; (కూర్చుండి)......

తా : మాంగళ్యధారణమైన తర్వాత ముత్తైదువలు పెండ్లి వేదికపై అగ్నిహోత్రమునుంచి, మణులు పొదివిన పెండ్లిపీటను వేసిరి. వధూవరులు దానిపై కూర్చుండి......

క. ఆశుద్విజహుతహరిత శ
మీశాఖాశకలనినద ♦ మేదురవిశదా

భీశు జ్వాలాజాల హు
తాశక్రోడమున వ్రేల్చి ♦ రాహుతు లెలమిన్. 90

టీ : ఆశు=తొందరగా; ద్విజహుత=బ్రాహ్మణులచే హోమము చేయబడిన; హారిత=పచ్చని; శమీశాఖాశకల=జమ్మిసమిధలయొక్క; సినదమేదుర=చిటపట ధ్వనితో ఎక్కువైన; విశద=స్వచ్ఛమైన; అభీశు=కాంతికల; జ్వాలాజాల=మంటలుకల; హుతాశక్రోడమునన్ = అగ్నిలో; ఎలమిన్ = సంతోషముతో; ఆహుతులు=హోమములు; వ్రేల్చిరి=చేసిరి.

తా : బ్రాహ్మణులు మంత్రములు చెప్పుచుండగా దంపతులు జమ్మిసమిధలతో మండెడి జ్వాలలో ఆజ్యాద్యాహుతుల జేసిరి.

తే, తోయజామోదలాజలు ♦ దోయిలించి
ప్రమదమున వేల్వ నొక కొన్ని ♦ చెమట నంట
వ్రేళ్లు గనుపట్టెఁ గెంజాయ ♦ వీతిహోత్రు
నాలుకలు సాటి రా కున్న ♦ నవ్వె ననఁగ. 91

టీ : తోయజ+ఆమోద=మనోరమ; లాజలు=పేలాలను; దోయిలించి=దోసిలితో పుచ్చుకొని; ప్రమదమునన్ =. సంతోషముతో; వేల్వన్=హోమము చేయగా; ఒక కొన్ని=కొన్ని పేలాలు; చెమటన్=చెమటతో; అంటన్=వ్రేళ్ళ నంటుకొనగా; వ్రేళ్ళు; కెంపు+చాయన్=ఎఱ్ఱనిరంగుతో; వీతహోత్రు నాలుకలు=అగ్నియొక్క నాలుకలైన మంటలు; సాటిరాకున్నన్=సరిపోలలేకపోగా; నవ్వెననగన్=నవ్వెనా అన్నట్లు; కనుపట్టెన్=కన్పడెను.

తా : లాజహోమము చేయునప్పుడు చెమటచే వ్రేళ్ళనంటుకొన్న పేలాలు అగ్నిజ్వాలలు తమ్ము పోలవని వ్రేళ్ళు నవ్వుచున్నవా అన్నట్లున్నవి. అనగా ఆమె వ్రేళ్ళు ఎఱ్ఱగా అందముగా నున్నవని భావము. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

తే. స్తనగుళుచ్ఛవధూ దేహ ♦ దాడిమీ ల
తామతల్లికపై హోమ ♦ ధూమ మడరె
భర్త నభిమతరతిమహా ♦ ఫలవిపాక
మగుటఁ గోరి ఘటించు దో ♦ హద మనంగ. 92

టీ : స్తనగుళుచ్ఛ=స్తనములను పూగుత్తులుకల; వధూదేహ=పెండ్లికూతురి దేహమును; దాడిమీలతామతల్లికపైన్=దానిమ్మచెట్టుపైకి; హోమధూమము=హోమపుపొగ; భర్తకున్; అభిమత=ఇష్టమైన; రతి=సురతమనెడి; మహాఫల విపాకము=గొప్పపండు పండుటను; కోరి; ఘటించుదోహదము = చేసెడి దోహదము; అనంగన్=అనునట్లు; అడరెన్=వ్యాపించెను; 'మేషామిషాంబు సంసేకస్తత్కాలామిషధూపనం । శ్రేయాంసయం ప్రయోగస్స్యాద్దాడిమీ ఫలవృద్ధయే' అని లక్షణము.

తా : చెట్లు ఆ కాలములో కూడ పూచుటకు, కాయుటకును చేయుపనులే దోహదము. అందులో దానిమ్మకు దోహదక్రియ పొగవేయుట. మనోరమ యనెడి దానిమ్మచెట్టు భర్తకిష్టమైన సురతఫలమును కాయవలెనని పొగ వేయుచున్నారా అన్నట్లు హోమధూమ మామె శరీరమంతటను వ్యాపించెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష, రూపకము.

మ. జగతీనాథవతంస మానతశిర ♦ స్సమ్మేళనన్ నెయ్యపుం
జగడంబుల్ ప్రియ యొప్పమాన్పెడుతఱిం ♦ జంచత్కిరీటాగ్ర ర
త్నగణస్పర్శసహంబు గావలసియో ♦ నాకోర్కి దైవాఱ న
మ్మగువం బాదతలంబు పట్టిసనెకల్ ♦ మట్టించె మోదంబునన్. 93

టీ : జగతీనాథవతంసము = రాజశ్రేష్ఠుడగు స్వారోచి; ఆనత=వంచబడిన; శిరః+సమ్మేళనన్ = తలలు కలుపుటతో; నెయ్యపుంజగడంబుల్ = కలుగబోవు ప్రణయ కలహములు; ప్రణయ=ప్రేమ; ఒప్పన్=ఒప్పునట్లు; మాన్పెడుతఱిన్ =మాన్పునప్పుడు; చంచత్=ప్రకాశించెడి; కిరీట+అగ్ర=కిరీటము చివరనున్న; రత్నగణస్పర్శ=మణులతో స్పృశించుటకు; సహంబు=ఓర్చుకొనుట; కావలసి యోనాన్=కావలసియేమో అన్నట్లు; కోర్కి=తనకోరిక; దైవారన్ = అతిశయింపగా; మోదంబునన్ = సంతోషముతో; ఆ+మగువన్ = ఆ మనోరమను; పాదతలంబుపట్టి = అరకాలుపట్టుకొని; సనెకల్=సన్నికల్లును; మట్టించెన్ = త్రొక్కించెను.

తా : స్వారోచి తలవంచుకొని మనోరమ కాలుపట్టుకొని సన్నికల్లు త్రొక్కించెను. అది ముందు కల్గబోవు ప్రణయకలహములను తీర్చుటకై తా నామె పాదములకు కిరీటము సోకునట్లు మ్రొక్కగా రత్నములు తాకుట నలవాటు చేయుచున్నట్లుండెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

క. కడు నవ్వించుచుఁ జెఱఁగులు
ముడి వెట్టెన్ బేరఁటాండ్రు ♦ ముదితకను బొమల్
ముడివెట్టె నాలి సిగ్గున
ముడివెట్టెన్ నారి చెఱకు ♦ మోసున మరుఁడున్. 94

టీ : పేరఁటాండ్రు: కడున్=మిక్కిలి; నవ్వించుచున్; చెఱఁగులు=వధూవరుల బట్టల కొంగులను; ముడివెట్టన్=ముడివేయగా; ముదిత=మనోరమ; నాలి సిగ్గునన్ = దొంగసిగ్గుతో; కనుబొమల్ ముడివెట్టెన్=కోపము వచ్చినట్లుగా కనుబొమ్మలు ముడుచుకొనెను. మరుడును=మన్మథుడుకూడ; చెఱకుమోసునన్=తనవిల్లగు చెఱకుగడకు; నారి=నారిని; ముడివెట్టెన్=ముడివేసెను.

తా : పేరంటాండ్రు వధూవరుల కొంగులకు నవ్వురప్పించు మాటలనుచు ముడి వెట్టిరి. పెండ్లికూతురు తెచ్చికొన్న కోపముతో మొగము ముడుచుకొనెను. మన్మథుడు తన వింటికి నారి బిగించెను. అలం. ఆవృత్తిదీపకము.

సీ. పరిణమించిరి ధరా ♦ మర పురంధ్రీహస్త
ఘటితచేలాంచల ♦ గ్రంథికలనఁ
బరిపూర్ణనిష్ఠఁ గొ ♦ ల్చిరి ప్రదక్షిణ పూర్వ
వినతి నాలుక లాజ్య ♦ వేఁడివేల్పు
వీక్షించి రుడువీధి ♦ నక్షీణసుస్థితి
స్థాయిఁ దోషితరమా ♦ ధవుని ధ్రువునిఁ
బరిణయప్రాప్త స ♦ ప్తర్షిప్రియా ప్రేక్ష్య
సాక్షా దరుంధతీ ♦ సతి కెరఁగిరి.

గీ. సకలసంయమిగణనమ ♦ స్కారణకృత్య
మాచరించి తదీయహ ♦ స్తాభిమంత్రి
తాక్షతలు మౌళిఁ దాల్చి ర ♦ త్యాదరమున
దంపతులు బంధుకోటికు ♦ త్సవ మెలర్ప 95

టీ : దంపతులు=ఆ క్రొత్తజంట; బంధుకోటికిన్=చుట్టాలందరికిని; ఉత్సవము=వేడుక; ఎలర్పన్=ఎక్కువకాగా; ధరా+అమరపురంధ్రీ = బ్రాహ్మణ పుణ్యస్త్రీలయొక్క; హస్తఘటిత=చేతులతో వేయబడిన; చేల+అంచల=కొంగు చివరలయున్న; గ్రంథికలనన్=ముడివలన; పరిణమించిరి=సంతసించిరి; నాలుకలు +ఆజ్య=మంటలు చాపెడి; వేఁడివేల్పున్=అగ్నిని; ప్రదక్షిణ పూర్వవినతిన్= ప్రదక్షిణముగా తిరిగిచేయు నమస్కారములతో; పరిపూర్ణనిష్ఠన్=మిక్కిలిశ్రద్ధతో; కొల్చిరి=సేవించిరి; అక్షీణసుస్థితస్థాయిన్=ఉన్నత పదవిలో నున్నట్టియు; తోషితర మాధవుని=సంతోషపెట్టబడిన విష్ణువుకల; ధ్రువునిన్; ఉడువీధిన్=ఆకాశమున; వీక్షించిరి=చూచిరి; పరిణయ=పెండ్లికి; ప్రాప్త=వచ్చియున్న; సప్తర్షి= సప్తఋషులలో; ప్రేక్ష్య=చూడదగిన; సాక్షాత్=ప్రత్యక్షమైన; అరుంధతిసతికిన్ =అరుంధతీదేవికి; ఎరఁగిరి=మ్రొక్కిరి; సకలసంయమిగణ=మునులందరికి; నమస్కారణకృత్యము=నమస్కరించుటను; ఆచరించి=చేసి; తదీయహస్త=వారిచేతులతో; అభిమంత్రిత+అక్షతలు=మంత్రింపబడిన అక్షతలను; అత్యాదరమునన్= మిక్కిలి గౌరవముతో; మౌళిన్=తలపై; తాల్చిరి=ధరించిరి.

తా : ఆ దంపతులు బాపనముత్తయిదువలు వేసిన బ్రహ్మముళ్ళకు సంతోషించిరి. అగ్నిహోత్రునికి ప్రదక్షిణములు చేసిరి. ధ్రువుని దర్శించిరి. సప్తర్షులతో పాటుగావచ్చిన అరుంధతీదేవిని ప్రత్యక్షముగా చూచిరి. మునుల కందరికిని నమస్కరించి వారు మంత్రించి చల్లిన దీవనబ్రాలను శిరసాధరించిరి. అలం. స్వభావోక్తి.

ఉ. కూరిమిమంత్రితోడ నల ♦ కూబరుఁ డేకత మాడి పెద్దబం
గారపుఁగోరఁ గల్పవని ♦ కా జని కాంతము లైనచీరలున్

హారవిభూషణావళియు ♦ నమ్మిథునంబునకుం బ్రియంబుతో
నారదమౌనిచేత నద ♦ నం జదివించెఁ గుబేరు పేరుగాన్. 96

టీ: నలకూబరుఁడు=కుబేరునికొడుకు; కూరిమిమంత్రితోడన్=తనకిష్టుడైన మంత్రితో; ఏకతమాడి=ఆలోచించి; పెద్దబంగారపుఁగోరన్=పెద్దదైన బంగారు పళ్ళెరములో; కల్పవనికా=కల్పవృక్షమునుండి; జని=పుట్టుక కల్గిన — పుట్టిన; కాంతములైన = సుందరములైన; చీరలున్=వస్త్రములను; హారవిభూషణావళి యున్ = ముత్యాల హారముల నగలవరుసలును; ప్రియంబుతోన్ = ఇష్టముతో; ఆ+మిథునంబునకున్ = ఆ దంపతులకు; నారదమౌని చేతన్ = నారదమహర్షిచే; అదను+అన్=తగిన సమయమున; కుబేరుపేరుగాన్=కుబేరుని పేరిట; చదివించెన్ =నల్గురికి తెలియునట్లుగా మంత్రపూర్వకముగా చెప్పించెను.

తా: నలకూబరుడు మంత్రితో నాలోచించి బంగారు పళ్ళెరములనుంచి కల్పవృక్షమునుండి పుట్టిన చీరలను, అలంకారములను తండ్రియగు కుబేరుని పేరిట దంపతులకు కానుకలుగా చదివించెను.

క. కలిమి మెఱయంగ మఱియుం
గలబాంధవు లొసఁగి రపుడు ♦ కాంచనమణి భూ
షలుఁ జీరలు నరపతికిం
బొలఁతికి నుడుగరలు ముదము ♦ పొదలఁగ నంతన్. 97

టీ: అపుడు; మఱియున్=తర్వాత; కల బాంధవులు=ఉన్న బంధువులు; కలిమి=తమసంపత్తు; మెఱయంగన్=మెఱయునట్లు; కాంచన మణిభూషలును= బంగారు రత్నాల నగలును; చీరలున్ = వస్త్రములును; ముదముపొదలగన్ = సంతోష మెక్కువకాగా; నరపతికిన్=స్వారోచికి; పొలఁతికిన్=మనోరమకును; ఉడుగరలు=కానుకలు; ఒసఁగిరి=ఇచ్చిరి; అంతన్=తర్వాత......

తా: నలకూబరుని తర్వాత మిగిలిన బంధుగులు వారి సంపద కొలది బంగారు, రత్నాల నగలు, వస్త్రములు మున్నగు కానుకలను దంపతులకు చదివించిరి.

సీ. పొగడపూవంటికెం ♦ పుల మదాంబువులును
మధువర్ణదంత శం ♦ బములు మెఱయ
భీకరస్వరచారు ♦ బృంహితంబులు ఘనాం
గారకగ్రహకాంతి ♦ కన్ను లమర
నిలఁ జుట్టువడు తొండ ♦ముల మించు పూర్వాంగ
మొత్తరంబై పెఱుం ♦ దత్తమిల్లఁ
గటము లుత్కటములై ♦ నిటలముల్ బటువులై
సిబ్బెంపు మొగముల ♦నుబ్బుమీఱ

గీ. స్వర్ణకక్ష్యాంకుశప్రాస ♦ శరధిశార్ఙ్గ
ఖేటకుథఘంటికాద్యలం ♦ కృతులఁ జెలువ
మెసఁగు గంభీరవేది భ ♦ ద్రేభశతము
నల్లునకు నిచ్చె గంధర్వ ♦ వల్లభుండు. 98

టీ : పొగడపూవంటి=పొగడ పూవువంటి; కంపుల=వాసనకల; మదాంబువులను=మదజలములను; మధువర్ణ=తేనెరంగుకల; దంతకాండములు=వజ్రమువంటి దంతములును; మెఱయన్=ప్రకాశింపఁగా; భీకరస్వర=భయంకరమైన స్వరములు; బృంహితములు=చెవుల కింపైన ఘీంకారములును; ఘన+అంగారక గ్రహ కాంతి=గొప్పదైన కుజగ్రహముయొక్క యెఱ్ఱని కాంతికల; కన్నులు; అమరన్=ఒప్పగా; ఇలన్=భూమిపై; చుట్టువడు తొండములన్=చుట్టుకొని పడెడి తొండములతోను; మించుపూర్వాంగము=గుంపుగానున్న తలయుండు ప్రదేశము; ఎత్తరంబై=ఎత్తుగానున్నదై; పిఱుంద=వెనుక భాగమును; అత్తమిల్లన్=తగ్గియుండఁగా; కటములు=చెక్కిళ్ళు; ఉత్కటములై=విశాలములై; నిటలములు=ఫాలప్రదేశములు; బటువులై=వట్రువగానుండి; సిందూరపుమొగములన్=పొడలున్న ముఖములపై; ఉబ్బ=ఎత్తు; మీఱన్=బాగుగా నుండఁగా; స్వర్ణ=బంగారుతో చేసిన; కక్ష్యా=నడికట్టు; అంకుశ=అంకుశము—ఏనుగును త్రోలెడి పరికరము; ప్రాస=ఈటె; శరధి=అమ్ములపొది; శార్ఙ్గ=విల్లు ఖేట=డాలు; కుథ=ఏనుగు మీద పరచెడి కంబళి; ఘంటికా=గంట; ఆది=మొదలైన; అలంకృతులన్=అలంకారములతో; చెలువము+ఎసగు=అందముగా నున్న; గంభీరవేది=మదమెక్కి దేహమున తోలూడినను రక్తము కారినను, మాంసమూడినను తెలియని పరిస్థితిలో నున్న; భద్ర+ఇభ=మంచి జాతి యేనుగుల; శతమున్=వందలను; గంధర్వవల్లభుండు=ఇందీవరాక్షుడు; అల్లునకున్=స్వరోచికి; ఇచ్చెన్=అరణముగా నిచ్చెను. అలం. ఉదాత్తము. స్వభావోక్తియు.

శా. ఉర్వీజానికి మామ యిచ్చె శిఖిపిం ♦ ఛోద్భాసివర్ణంబుచే
నర్వాచీనఘనాళి రోహితసహ ♦ స్రాకీర్ణగా మింటఁ బూ
పార్వస్తోమముఁ జిత్రయానముల నూ ♦ టాడించు గాంధర్వ గం
ధర్వవ్యూహము దీప్తచండమణికాం ♦ డస్వర్ణసన్నాహమున్. 99

టీ : మామ=ఇందీవరాక్షుడు; ఉర్వీజానికిన్=భూమి భార్యగాకల స్వరోచికి; శిఖిపింఛ=నెమలి పింఛమువలె; ఉద్భాసి=ప్రకాశించు; వర్ణంబుచేన్=రంగుచే; అర్వాచీన=నేలకు దిగిన; ఘన+ఆళి=మేఘముల పంక్తి; రోహిత=వంకరలేని యింద్రధనుస్సులయొక్క; సహస్ర+ఆకీర్ణగాన్ = సముదాయముచే వ్యాప్తమైనట్లుగా; దీప్తి=కాంతిచే; చండ = తీవ్రమైన—ఎక్కువగా వెలుగుచున్న; మణికాండ=మణులు పొదివిన; స్వర్ణసన్నాహమున్=బంగారు కవచముకల

దానిని; మింటన్ = ఆకాశమున; పూష+అర్వస్తోమమున్ = సూర్యుని గుఱ్ఱముల సముదాయమును; చిత్రయానములన్ = విచిత్రమైన నడకలచే; ఊటాడించు = ఉత్సాహితలూగించు; గాంధర్వ=గంధర్వులవైన; గంధర్వస్తోమమున్ = గుఱ్ఱముల సముదాయమును; ఇచ్చెన్.

తా : నెమలిపింఛపు రంగులు కలిగి, వంకరలుపోసి యింద్రధనుస్సులు కలిగి నేలకుదిగిన మేఘములవలె మెరసెడి రత్నకవచములు కలిగినట్టియు, వింతనడకలచే సూర్యుని గుఱ్ఱముల ధిక్కరింపగల గంధర్వజాతి గుఱ్ఱములమంద నల్లుని కరణముగా నిచ్చెను. అలం. ఉపమోత్ప్రేక్షలు.

క. తళతళని తరణి మెఱుఁగులఁ
దలతల మను మణుల మెఱసి ♦ తలఁచిన చోటన్
నిలుచు విమానము ఖేచర
కులతిలకుఁడు కూర్మి పెండ్లి ♦ కొడుకున కొసఁగెన్. 100

టీ : ఖేచరకులతిలకుడు=గంధర్వులలో శ్రేష్ఠుడగు ఇందీవరాక్షుడు; తళతళని తరణి మెఱుఁగులున్ = తళతళమను సూర్యుని కాంతులను; తలతలమని = తొలగు తొలగుమను; మణులన్=మణులచే; మెఱసి=ప్రకాశించి; తలచినచోటన్ =అనుకున్నచోట; నిలుచు విమానమున్ = ఆగెడి విమానమును; కూర్మి పెండ్లి కొడుకునకున్=గారాబుటల్లునికి; ఒసగెన్=ఇచ్చెను.

తా : తళతళలచే సూర్యకాంతులను మించెడి కామచారమైన విమానము నల్లుని కిచ్చెను.

వ॥ మఱియు రజత మహారజత శయ్యాసన భాజన డోలా కలాచికాఘటకటాహ పీటికా పేటికాది గృహోపకరణంబులును, మరకత కురువింద పుష్యరాగ పురందర మణిముక్తికాది మహారత్న ఘటితకటక తులాకోటికంఠికాంగదై కావళీ కాంచికోర్మికాది కలాపకలాపంబులును, విచిత్రనేత్ర పేశలకౌశేయ చీనాంశుక ఘట్టంబులం బెట్టినట్టి పెట్టియలును, అమూల్యాగరుమృగమద సంకుమద కుంకుమ పటీర కర్పూర హిమాంబుపూరంబులు దట్టుపునుంగు నగరుసత్తును మంచిగందవొడిచాఁదుదయభాస్కరంబు లోనుగా గల పరిమళద్రవ్యసంభారపరంపరలును, జవ్వనంపుఁగ్రొవ్వున నివ్వటిల్లి మువ్వంపువాతెఱలు విర్వనవ్వునను సొగవెన్నెలలం గలసి పిపాళించు చంచల దృగంచల ప్రభలంబచారించి మెఱుంగుజన్నుఁగవ గన్నెతమ్మి మొగ్గలవన్నె నటమటించి పెన్నెఱుల మెఱుంగుఁదుమ్మెదవన్నెఁ దటమటించి నెన్నడుముల విన్ను వెన్నుదన్ని

బటువు మిగిలి విటని కాయంబు రాయిడింబడిప్రస్ఫుటమ్మైన కూలం
కషచాటువుల మాటకారితనంబు మెఱసి నాగరికప్రౌఢ బనుల గర
గరికల సళరవ చ్ఛలాలాపాచరణంబుల రవణంబుం మిసమిసలం
బసకలిగి మేలిమైన కులుకులరసికజనంబుల మనంబుల మరులు
కొలుపంజాలి సురుచిరాభరణ భూషితంబగు పరిచారికాసహస్రంబును
గూతునకు నరణంబుగా నిచ్చె మఱియును. 101

టీ : మఱియును = ఇంకను; కూతునకున్ = కూతురికి; రజత = వెండిచే; మహా రజత = బంగారువియగు; శయ్యా+ఆసన = మంచములు, పీటలు; భాజన = కంచములు; డోలా = ఉయ్యెలలు; కలాచికా = తమ్మపడిగములు; ఘట = బిందెలు; కరకా = నీరు కాచుకొను జెగిసాలు; వీటికా పేటికా = పోకలపెట్టెలు; ఆది = మున్నగు; గృహ+ఉపకరణంబులును = ఇంట్లో వాడుకొను పరికరములును; మరకత = గరుడపచ్చలు; కురువింద = కెంపులు; పుష్పరత్న = రవ్వలు; పురందరమణీ = ఇంద్రనీలములు; మౌక్తిక+ఆది = ముత్యాలు మున్నగు; మహారత్న = గొప్పమణులతో; ఘటిత = కూర్పబడిన; కటక = కడియములు; తులాకోటీ = అందెలు; కంఠికా = కంటెలు; అంగద = బాహుపురులు; ఏకావళీ = ఒంటిపేట హారములు; ఊర్మికా = ఉంగరములు; ఆది = మున్నగు; కలాపకలాపంబులును = ఆభరణ సముదాయంబులును; విచిత్ర = రంగురంగుల; పేశల = మృదువైన; కౌశేయ = పట్టుతో నేసిన; చీనాంశుక = చీనాదేశపు వస్త్రములయొక్క; ఘట్టంబులన్ = ప్రోగులను; పెట్టినట్టి పెట్టియలును = పెట్టిన పెట్టెలను; అమూల్య = గొప్పవిలువైన; అగరు = అగరువత్తులు; మృగమద = కస్తూరి; సంకుమద = జవ్వాది; కుంకుమ = కుంకుమ పువ్వు; పటీర = మంచిగంధము; కర్పూర = పచ్చకర్పూరము; హిమాంబుపూరంబులు = పన్నీటిసముదాయములు; తట్టుపుణుగు = గడ్డకట్టిన పుణుగు; అగరుసత్తు = అగరు నుండి తీసిన అత్తరు; మంచిగందవొడి = మంచిగంధపుపొడి; చాదు = బొట్టుపెట్టు కొను ద్రవ్యము; ఉదయభాస్కరంబు = రంగు; లోనుగాగల = మొదలైన; పరిమళ ద్రవ్య = సువాసనకల వస్తువులయొక్క; సంభారపరంపరలును = సముదాయములును; జవ్వనంపు ప్రోవ్వనన్ = యౌవనమదముతో; నివ్వటిల్లి = మత్తెక్కి; మవ్వంపు వాతెఱలు = మృదువైన పెదవులు; వివ్వన్ = విచ్చునట్లు; నవ్వు = నవ్వులనెడి; నును = లేతలైన; సోగ = పొడవైన; వెన్నెలలన్ = వెన్నెలలను; కలసిపిసాళించు = కలసికొని ప్రకాశించెడి; చంచల = కదలెడి; దృక్+అంచల = కనుకొనలయొక్క; ప్రసరలన్ = కాంతులను; ప్రచారించి = ప్రసరింపచేసి; మెఱుంగుజున్నులన్ = తళతళ మను చన్నులచే; కన్నెతమ్మివన్నెన్ = లేతామరచాయను; అటమటించి = తిరస్కరించి; పెను+నెఱులన్ = పొడవైన జుట్టుచే; మెఱుంగు దుమ్మెద వన్నెన్ = మెరసెడి తుమ్మెదల కాంతిని; తటమటించి = తక్కువచేసి; నెఱ+నడుములన్ = అందమైన నడుములచే; విన్ను = ఆకాశమును; వెన్నుదన్ని = తిరస్కరించి; బటువు = దార్ఢ్యము; మిగిలి = హెచ్చి; విటనికాయంబురాయిడిన్ = విటులసముదాయపు

సందడిని; పడి=పొందు; పుటపుటమైన = అతిశయించిన; కాలంకష = హెచ్చిన; చాటువులన్=చమత్కారపు మాటలచే; మాటకారితనంబు=మాటమీదమాట చెప్ప నేర్పును; మెఱసి=చూపి; నాకరికపుబనుల నాగరికలన్ = మంచిపనులు చేయు నేర్పుచే; గళరవ = కూతలును; ఛల+ఆలాప = వంకతోడి మాటలాడుట యొక్కయు; ఆచరణ=చేయుటచే; రవణంబులమిసమిసలన్ = నగల కాంతులచే; పసగలిపి=అందగింపజేసి; మేలిమైన కులుకులన్ = మంచిరకపు టవయవచాలనము లచే; రసికజనంబుల మనంబులన్ = సరసుల మనస్సులను; మరులుకొలుపన్ = మోహింపజేయుటకు; చాలి=సమర్థమై; సురుచిర=బాగుగా ప్రకాశించు; ఆభరణ భూషితంబగు=నగలచే అలంకరింపబడిన; పరిచారికాసహస్రంబున్ = దాసీజనముల వేలను; అరణంబుగాన్ = హితవుగానిచ్చు కానుకగా; ఇచ్చె; మఱియును= ఇంకను......

తా : ఇందీవరాక్షుడు కూతురికి కరణముగా వెండి బంగారములతో చేయించిన గృహోపకరణములను; రత్నములు పొదివిన నగలు—నాణెములను, పట్టుబట్టలను, వస్త్రములు పెట్టిన పెట్టెలను, అగరు జవ్వాది మొదలైన పరిమళ ద్రవ్యములను; ఒయ్యారము, అందముకల పరిచారికలను ఇచ్చెను. అలం. ఉపమ.

సీ. అవనతాంగుష్ఠాగ్ర ♦ హార్యనిర్యద్రత్న
ఖనిఘనాంతరితశృంగ ♦ గాటకములు
మదముదావహదివ్య ♦ మైరేయధారేయ
గోత్రభిద్విటపి ని ♦ ష్కుటయుతములు
మహిళాకదంబ డిం ♦ భగ్రాహ్యగృహచర
న్మృగనాభిసౌరభ్య ♦ నిర్భరములు
ప్రఖరాఖునఖరధా ♦ రా విశీర్ణోదీర్ణ
సౌవర్ణమృత్కీర్ణ ♦ జాంగలములు

గీ. కోకకలహంసముఖరితా ♦ బ్జాకరములు
సిద్ధచారణగంధర్వ ♦ సేవితములు
మందరద్రోణిం గొన్నిగ్రా ♦ మములు కూర్మి
తనయపసుపున కొసంగె గం ♦ ధర్వవిభుఁడు. 102

టీ : గంధర్వవిభుడు=ఇందీవరాక్షుడు; అవనత=వంచబడిన; అంగుష్ఠ+అగ్ర =కాలిబొటనవ్రేలి చివరచే; హార్య=తీయదగినదై; నిర్యత్=వెలికివచ్చెడి; రత్న ఖని=రత్నాల గనులతో; ఘన+అంతరిత=దట్టముగా కప్పబడిన; శృంగాటక ములు=నలువీధుల మొగలు కలవియు; మద=మదనుడు; ముద=సంతోషమును; ఆవహ=చేకూర్చెడి; దివ్య = శ్రేష్ఠమైన; మైరేయ = చెరకు రసము మున్నగు వానితో చేసిన మద్యమునకు; ధారేయ=బరువుకల; గోత్రభిత్=పర్వతముల పగుల

గొట్టిన ఇంద్రునియొక్క; విటపి=కల్పవృక్షములతో కూడిన; నిష్కుటయుతములు =గృహోద్యానములు కలవి; మహిళాకదంబ=స్త్రీల గుంపు చేతను; డింభ=పిల్లల చేతను; గ్రాహ్య=పట్టుకోదగిన; గృహచరత్=ఇండ్లలో తిరిగెడి; మృగ=కస్తూరి మృగముల; నాభి=నాభియందలి కస్తూరియొక్క; సౌరభ్య = పరిమళములతో; నిర్భరములు=నిండినవి; ప్రఖర=వాడియైన; ఆఖు=ఎలుకలయొక్క; నఖరధారా =గోళ్ళకొనలచే; విదీర్ణ=త్రవ్వుటచే; ఉద్గీర్ణ=వెలికివచ్చిన; సౌవర్ణమృత్= బంగారుమట్టిచే; కీర్ణ=వ్యాప్తమైన; జాంగలములు=మెరకలుకలవి; కోక=చక్ర వాకములు; కలహంస=రాజహంసలుచే; ముఖరిత=ధ్వని కలదై చేయబడిన; అబ్జ +ఆకరములు=కొలకులు కలవియు; సిద్ధచారణ గంధర్వసేవితములు=సిద్ధులు, చార ణులు, గంధర్వులచే సేవింపబడినవియునైన; మందరద్రోణిన్=మందరపు లోయ లోని; కొన్నిగ్రామములు; కూర్మితనయపసుపునకున్=ముద్దుబిడ్డలయొక్క పసుపు కుంకుమలకై; ఒసగెన్=ఇచ్చెను.

తా : ఇందీవరాక్షుడు కూతురికి కొన్ని యూళ్ళ వరణముగా నిచ్చెను. అవి బొటనవ్రేళ్ళతో పెల్లగించగల రత్నపు గనులు గలవి. పూదేనెమద్యముల నిచ్చెడి కల్పకములు కలవి. పిల్లలు సైత మాడుకొనుటకు కావలసినపుడు తీసికొనుట కను వుగానున్న కస్తూరి మృగములు కలవి. ఎలుకలు త్రవ్విన బంగారు మన్నుతో నిండి నవి. సిద్ధులు, చారణులు గంధర్వులు సేవించెడి వైన మందరపు లోయలోనివి. అలం. ఉదాత్తము.

తే. పౌరయాత్రికసురసిద్ధ ♦ చారణాహి
యక్షగంధర్వసాధ్య వి ♦ ద్యాధరులను
నిజపురంబుల కనిచె నిం ♦ దీవరాక్షుఁ
డుడుగర లొసంగి విభవంబు ♦ గడలుకొనఁగ. 103

టీ : ఇందీవరాక్షుడు; పౌరయాత్రిక=ఇంటికి వెళ్ళుచున్న; సుర=దేవతలు; సిద్ధ=సిద్ధులు; చారణ, అహి=నాగులు; యక్ష, గంధర్వ, సాధ్య, విద్యాధరు లను; విభవంబు=సంపద; కడలుకొనగన్=అతిశయింపగా; ఉడుగరలు=కాను కలు; ఒసంగి=ఇచ్చి; నిజపురంబునకున్=వారి వారి యూళ్ళకు; అనిచెన్= పంపెను.

వ. అనిన విని జైమినిమునీంద్రుండు మీఁదటివృత్తాంతం బానతీవలయు నని యడుగుటయును. 104

టీ : అనినన్=అని పక్షులు చెప్పగా; విని; జైమినిమునీంద్రుండు; మీదట వృత్తాంతంబు=తర్వాతికథ; ఆనతి+ఈవలయున్=చెప్పవలయును; అని యడుగుట యున్=అని యడుగగా; దీనికి షష్ఠాశ్వాసములోని 'ఇట్లనియె' తో అన్వయము.

మ. అతులక్షాంతిగభీర భీరహితచి ♦ త్తాంభోజ భోజక్షమా
వనివిద్యాపరిపాక పాకరిపుశుం ♦ భద్భోగ భోగాశి ప

త్రితరసూఫ్ఫూర్త్యనుభావ భావభరిత ♦ శ్రీకాంత కాంతార పా
తితకాళింగకులేశ లేశతరవృ ♦ త్తిక్షీణవైరివ్రజా! 105

టీ: అతుల=సాటిలేని; క్షాంతి=ఓర్పుచేత; గభీర=గంభీరమైనవాడా! భీరహిత=భయములేని; చిత్త+అంభోజ=పద్మమువంటి మనస్సుకలవాడా! భోజ క్ష్మాపతి=భోజునివంటి; విద్యాపరిపాక=విద్యయొక్క పరిపాకము కలవాడా! పాకరిపు=ఇంద్రునియొక్క; శుంభత్=ఎక్కువైన; భోగ=అనుభూతి కలవాడా: భోగ+అశి+పత్రి = పాములను తినెడి పక్షియగు గరుత్మంతునియొక్క; తరస్+ స్ఫూర్తి=వేగముయొక్క ప్రకాశముయొక్క; అనుభావ=మహిమగలవాడా! భావ భరిత=మనసునందు నిల్పబడిన; శ్రీకాంత=విష్ణువు కలవాడా। కాంతార=కాన డవులలో; పాతిత = పడవేయబడిన; కాళింగకుల=కళింగరాజైన గజపతి కల వాడా! లేశతర=మిక్కిలి తక్కువైన; వృత్తి = జీవికలచే; క్షీణ=నశించిన, వైరి వ్రజా=శత్రువుల సముదాయము కలవాడా!

తా: ఎక్కువ యోప్పు, విద్యాసంపత్తి, ఇంద్రభోగము, గరుడుని వేగము-చురుకుదనము, విష్ణు ధ్యానము శత్రువుల నణచు శక్తియును కలవాడా! అలం. నిదర్శన. ముక్తపదగ్రస్తమను శబ్దాలంకారమును.

క. నాగాంబాసుత జితకద
నాగతమదనాగసంగ ♦ మానూపగృహా
భోగా భోగపురందర
భోగీంద్రశయానపురుష ♦ పూజాప్రవణా. 106

టీ: నాగాంబాసుత=నాగమ్మకు పుత్రుడైనవాడా! జిత=జయింపబడిన; కదన+ఆగత=యుద్ధమునకు వచ్చిన; మదనాగ=మదపుటేనుగులయొక్క; సంగమ =సంబంధముచే; అనూప = తడియైన; గృహ = ఇంటియొక్క; ఆభోగ=పరి పూర్ణత్వము కలవాడా! భోగపురందర=భోగముల ననుభవించుటలో నింద్రునివంటి వాడా! భోగీంద్ర=ఆదిశేషునిపై; శయాన=పరుండు; పురుష=విష్ణువుయొక్క; పూజాప్రవణా=పూజయందాసక్తి కలవాడా!

తా: నాగాంబాసుతుడు, యుద్ధమున జయించి తెచ్చిన ఏనుగులమద జల ముతో తడిసిన యింటిపట్టు కలవాడును, ఇంద్రభోగముల ననుభవించువాడును; సదా విష్ణు పూజాశక్తి కలవాడునైనవాడా:

—: మాలిని :—

సరభసజయధాటీ ♦ చండవేదండకోటీ
కర వమథుహిమానీ ♦ కంపితాశావధూటీ
పరమహితహసంతీ ♦ భావభాగ్భూరి తేజః
పరుషదహనకీలా ♦ ప్రస్ఫురచ్చక్రవాళా. 107

టీ : సరభస...చక్రవాళా — సరభస=తొందరతోడి; జయధాత్రీ=జైత్ర యాత్రయొక్క; చండ=భయంకరమైన; వేదండ = ఏనుగులయొక్క, కోటీ= గుంపుయొక్క; కర=తొండములనుండి; వమథు=తుంపురులనెడి; హిమానీ= ఎక్కువ మంచుచే; కంపిత=వణకింపబడిన; ఆశావధూటీ=దిక్కులనెడి స్త్రీలకు; పరమహిత=మిక్కిలి హితమైన; హసంతీభావభాక్=కుంపటియైన; భూరి=ఎక్కువైన; తేజః = ప్రతాపమనెడి; హుతవహకీలా = తీవ్రమైన నిప్పు మంటలచే; ప్రస్ఫురత్ = ప్రకాశించెడి; చక్రవాళా = చక్రవాళమనెడి లోకములన్నిటిపైన నుండు పర్వతము కలవాడా !

తా : ఎక్కువ వేగముతో దిగ్విజయ యాత్ర చేయునప్పుడు సేనలోని యేనుగుల తొండములనుండి కారు నీటి తుంపురులచే వణకెడి దిక్కులనెడి స్త్రీలకు కుంపటిగా నుండు ప్రతాపాగ్నియొక్క మంటలచే ప్రకాశించు చక్రవాళ పర్వతము కలవాడు. లోకమునంతను జయించి ప్రతాపముచే లోకమెల్లెడల ప్రసిద్ధమైన వాడని భావము. అలం. రూపకము.

ఇది శ్రీమదాంధ్రకవితాపితామహ సర్వతోముఖాంక పంకజాక్ష
పాదాంబుజాధీనమానసేందిందిర నందవరపురవంశోత్తంస
శఠకోపతాపసప్రసాదాసాదిత చతుర్విధకవితా మతల్లి
కాల్లసాని చొక్కయామాత్యపుత్ర పెద్దనార్య
ప్రణీతంబైన స్వారోచిషమను సంభవం
బనుమహాప్రబంధమునందుఁ

బంచమాశ్వాసము

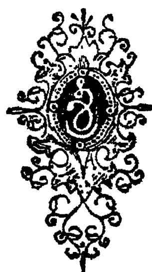
సంపూర్ణము.

శ్రీ

స్వారోచిష మనుచరిత్రము

(టీకాతాత్పర్యసహితము)

షష్ఠాశ్వాసము

కృష్ణరాయమను జేం
ద్రా కాంతాపంచబాణ ♦ నరసింహ ధరి
త్రీకాంతగర్భవార్నిధి
రాకాహిమధామ కర్ప ♦ ర దళవిరమా. 1

టీ : శ్రీకృష్ణరాయమనుజేంద్రా = శ్రీకృష్ణదేవరాయలనెడి మహారాజా ! కాంతాపంచబాణ=స్త్రీలకు మన్మధునివంటివాడా ! నరసింహధరిత్రీకాంత = నరసింహరాజుయొక్క; గర్భవార్నిధి=గర్భమనెడి సముద్రములకు; రాకాహిమధామ =నిండుపున్నమ చందురునివంటివాడా ! కర్పర = తురకలయొక్క: దళవిరామా =సేనలకు అడ్డుతగిలెడివాడా !

తా : చక్కదనమున మన్మధునివంటివాడు, నరసరాజునకు నందవర్ధనుడును, తురకసేనల నడ్డగించువాడునగు శ్రీకృష్ణదేవరాయా ! అవధరింపుము.

వ. అవధరింపుము శకుంతంబు లబ్బాదరాయణాంతేవాసి కిట్లనియె నంత నొక్కనాఁడు. 2

టీ : అవధరింపుము=వినుము; శకుంతంబులు = ధర్మపక్షులు; ఆ+బాదరాయణ+అంతేవాసికిన్=వ్యాసుని శిష్యుడైన జైమినికి; ఇట్లనియెన్=ఇట్లు చెప్పినవి; అంతన్=తర్వాత; ఒక్కనాడు=ఒక్కరోజున......

సీ. పాండురప్రభఁ గ్రిందు ♦ చీఁకటివోలె
జిగి నొప్పు నీలంపు ♦జగతి మెఱసి

యౌన్నత్యమున గ్రమింగి ♦ నట్టి నింగులు గ్రక్కు-
కరణి ధూపము గవా ♦ క్షముల వెడల
ధారుణీసతి సుగం ♦ ధ ద్రవ్యములు దాఁచు
నరల పేటిక వోలెఁ ♦ బరిమళముల
నెలవులై చెలువారు ♦ నిలువుల విలసిల్లి
కొణిగఁ బారావత ♦ కులము వదరఁ

గీ. పసిఁడినీట లిఖించిన ♦ ప్రతిమ లమర
నీఁగ వ్రాలిన నం దం ద ♦ యెలుఁగు లొసఁగు
నట్టి సకినలమంచము ♦ లాదిగాఁగ
మెఱయు పరికరముల నొప్పు ♦ మేడమీఁద. 3

టీ : పాండురప్రభన్ = తెల్లని కాంతితో; క్రిందువడిన చీకటివోలెన్ = అడుగంటిన చీకటివలెను; జిగిన్ = కాంతితో; ఒప్పు = ప్రకాశించెడి; నీలంపుజగతిన్ = ఇంద్రనీలపుచట్టా చేసిన నేలచేతను; మెఱసి = ప్రకాశించి; ఔన్నత్యమునన్ = ఎత్తుచే; గ్రమింగునట్టినింగులన్ = లోపలికి గ్రమింగిన ఆకాశమును; గ్రక్కు-కరణిన్ = వెడలగ్రక్కు-నట్లు; ధూపము = అగరుధూపము; గవాక్షములన్ = కిటికీలనుండి; వెడలన్ = బయటికి వచ్చుచుండగా; ధారుణీసతి = భూమియనెడి భార్య; సుగంధద్రవ్యములు = పరిమళించు వస్తువులు; దాచు + అరల పేటికవోలెన్ = దాచెడి అరలుకల పెట్టెవలె; పరిమళముల నెలవులై = పరిమళములకు స్థానములై; చెలువారునిలువులన్ = సొంపైన అంతస్తులచే; విలసిల్లి = అందముగానుండి; కొణిగన్ = ముంజూరునందు; పారావతకులము = పావురములగుంపు; వదరన్ = కూయుచుండగా; పసిడినీటన్ = బంగారునీటితో; లిఖించిన ప్రతిమలు = వ్రాసిన బొమ్మలు; అమరన్ = ప్రకాశించగా; ఈఁగవాలినను; అందంద = అక్కడక్కడ; ఎలుఁగులు = ధ్వనులు ఒసఁగునట్టి = చేసెడి; సకినలమంచములు = పందిరిపట్టెమంచములు; ఆదిగాఁగన్ = మొదలైన; మెఱయుపరికరములన్ = ప్రకాశించెడి సాధనములచే; ఒప్పు మేడమీఁదన్ = ప్రకాశించు మేడపై......

తా : నీలాలతో చట్టాచేసిన క్రింది నేలయు, అగరు ధూపములు వెడలెడి కిటికీలును, పరిమళద్రవ్యములతో నిండిన అంతస్తులను; బంగారు నీటితో వ్రాసిన బొమ్మలుకల పట్టెమంచములు మొదలైన పరికరములుకల మేడపై......

క. రమణునికడ కనుప మనో
రమకున్ మజ్జనము దీర్చి ♦ రవరవకచ పిం
ఛమునకుఁ గాలాగురు ధూ
పము వెట్టి జవాది నంటు ♦ వాపి నిపుణతన్. 4

టీ : రమణుని కడకున్ = భర్తవద్దకు; అనుపన్ = పంపుటకై; మనోరమకున్; మజ్జనము = అభ్యంగనము; తీర్చి = చేయించి; రవరవకచసంఘమునకున్ = తళతళ మెరసెడి జుట్టునకు; కాలాగరుధూపము = నల్లయగరు ధూపము; పెట్టి; జవాదిన్ = జవ్వాజి మెరుగుచే; అంటు + పాపి = చిక్కుతీసి; నిపుణతన్ = నేర్పుతో...

తా : చెలికత్తెలు మనోరమను ప్రియుని వద్దకు పంపుటకై తలంటుపోసి, అగరుధూపము వేసి, జవ్వాది మెరుగుతో చిక్కుతీసి నేర్పుతో......

సీ. చెంగల్వపూదండ ♦ సేర్చి పెందుఱుముపై
ఘనసారమున నూస ♦ కము ఘటించి
పన్నీటితోఁ గదం ♦ బము చేసి మృగనాభిఁ
బూసి కుంకుమ సేస ♦ బొట్టు తీర్చి
విశదముక్తాదామ ♦ రశనఁ జందురకావి
వలిపఁపువలువపై ♦ నలవరించి
యఱుత వెన్నెల గాయు ♦ హార మొక్కటి పెట్టి
మణులసొమ్ములు ♦ మేన మట్టుపఱచి

గీ. కన్నుఁగవ గెల్చి డాకాలఁ ♦ గట్టె ననఁగ
ఘల్లుఘల్లునఁ బెండెంబు ♦ గండుమీలు
గదల నల్లన నడపించి ♦ పొదివి తెచ్చె
నెచ్చెలులపిండు యువతి నా ♦ నృపతికడకు. 5

టీ : నెచ్చెలులపిండు = చెలికత్తెల సముదాయము; పెను + తుఱుముపైన్ = పెద్దకొప్పుపై; చెంగల్వపూదండ సేర్చి = ఎఱ్ఱకల్వలదండ పెట్టి; ఘనసారమునన్ = పచ్చకర్పూరముతో; నూసకము = పూలమాలలతో చేసిన కొప్పవలను; (కొందరు 'తిరుగుబిళ్ళ' అందురు) ఘటించి = కూర్చి; పన్నీటితోన్; కదంబము చేసి = కలిపి; మృగనాభిన్ = కస్తూరిని; పూసి = దేహమునకు పూసి; కుంకుమన్ = కుంకుమ పువ్వుతో; సేసబొట్టు తీర్చి = అక్షతలవలె సన్నని తిలకము పెట్టి; చందురకావివలిపపువలువపైన్ = కుసుమపూవన్నెకల సన్నని చీరపై; విశదముక్తాదామరశనన్ = తెల్లని ముత్యాల పేరుతోడి మొలత్రాటిని; అలవరించి = సరిచేసి పెట్టి; అఱుతన్ = మెడలో; వెన్నెలగాయు హారము = వెన్నెల కాంతిని విరజిమ్ము ముత్యాల హారమును; ఒక్కటి పెట్టి = ఒక్కదానినుంచి; మేనన్ = ఒంటిమీద; మణులసొమ్ములు = మణులు పొదివిన నగలు; మట్టుపఱచి = తగినచోట్ల సర్ది, కన్నుఁగవన్ = కంటి జంటచే; గెల్చి = జయించి; డాకాలన్ = ఎడమకాలియందు; కట్టెననఁగన్ = కట్టెనా అన్నట్లు; ఘల్లుఘల్లునన్ = గలుగల్లుమని; పెండెంబుగండుమీలు = కాలియందె లందున్న చేపల బొమ్మలు; కదలన్ = కదలగా; యువతిన్ = పడుచును; అల్లనన్

=మెల్లగా; నడిపించి; పొదివి=చుట్టువారుకొని; నృపతికడకున్ = స్వారోచి యున్న గదిలోనికి; తెచ్చెన్=తీసికొనివచ్చిరి.

తా : మనోరమ చెలికత్తెలు ఆమె కొప్పుపై ఎఱ్ఱకలువల దండను పెట్టి, పచ్చ కప్పురపు కొప్పువల పెట్టి, కస్తూరి పన్నీరు కలిపి యొంటికి పూసి, కుంకుమపువ్వుతో అక్షతలబొట్టు పెట్టి, ఎఱ్ఱని సన్నని చీరపై తెల్లని ముత్యాల మొలనూలు కట్టి, మెడలో కాంతికల హార మొకటే వేసి, నగలను చక్కగా సవరించి, కాలియందెలు మ్రోయగా మెలమెల్లగా నడపించుకొని వచ్చిరి. అలం. ఉత్ప్రేక్షా స్వభావోక్తులు.

క. తెచ్చుటయుఁ గేళిభవనముఁ
జొచ్చెనొ చొరదో యనంగ ♦ సుదతుల నీడం
జొచ్చి పయిఁ గొప్పు దోఁపఁగ
నచ్చేడియ తలుపుదండ ♦ నల్లన నిలిచెన్. 6

టీ : తెచ్చుటయును=అట్లు తీసికొనిరాగా; ఆ+చేడియ = ఆ మనోరమ; కేళిభవనమున్=విలాసగృహమును; చొచ్చెనో చొరదోయనంగన్ = ప్రవేశించెనో లేదోయన్నట్లుగా; సుదతుల నీడన్ = చెలికత్తెల ప్రక్కనుండి; చొచ్చి=ప్రవేశించి; పయిన్=పై భాగమును; కొప్పుతోఁపన్=కొప్పుకనపడగా; తలుపుదండన్= తలుపువద్దనే; అల్లనన్=మెల్లగా; నిలిచెన్=ఆగెను.

తా : చెలికత్తెల వెనుకనే మెల్లగా చడీ—చప్పుడు కాకుండ వచ్చి మనోరమ తలుపువద్దనే తలవంచుకొని నిలబడెను.

క. తదనంతరంబ బోటులు
చదురుల నగవులను ప్రొద్దు ♦ జరిగినఁ గేళీ
సదనము నొక్కొక పని నెప
మొదవఁగ వెడలుటయుఁ జిత్త ♦ ముబ్బిల్లారన్. 7

టీ : తదనంతరంబ=తర్వాత; చదురులన్=నేర్పైన మాటలతోను; నగవులన్=నవ్వులతోను; ప్రొద్దు=కొంతసేపు; జరిగినన్ = కడవగా; బోటులు= చెలులు; ఒక్కొక పని నెపము=ఒక్కొక్క పని వంక; ఒదవగన్=కలగా; కేళీ సదనమున్=క్రీడాగృహమును; వెడలుటయున్=బయటికి వెళ్ళగా; చిత్తము= స్వారోచి మనస్సు; ఉబ్బిల్లారన్=కోరికలతో నుబ్బగా...అలం. పర్యాయోక్తము.

సీ. దట్టంబు నీ కట్టి ♦ నట్టి చెంగావికి
బాగు గా దని కేలఁ ♦ బయఁట నిమిరె
గోరంటా గోళ్ళ ని ♦ క్కువపుఁ గెంపో యని
చెయి పట్టి నయమున ♦ సెజ్జ సేర్చె

నగరుధూపముచేత ♦ నయ్యో తనూవల్లి
సెగసోఁకు నని యెదఁ ♦ జెయ్యి వెట్టి
మృగనాభికామక ♦ రికలఁ గప్రము మించె
నని మూరుకొనుచుఁ జుం ♦ బన మొనర్చె
గీ. హారమణు లిటు సూపు నా ♦ యఱుత నున్న
హారమణులకుఁ గాంతి నీ ♦ డౌనొ కావొ
యనుచు నక్కునఁ గదియించు ♦ నా నెపమునఁ
గంపమును బొందు సతిమేను ♦ గౌఁగిలించె, 8

టీ : (స్వారోచి) దట్టంబు=పావడ; నీ కట్టినట్టి చెంగావికిన్=నీవు కట్టుకొన్న ఎఱ్ఱని చీరకు; బాగు కాదని=సరిగా లేదని; కేలన్=చేతితో; పయటన్=పైటను; నిమిరెన్=సర్దెను; గోరంటా=గోరింటాకు పెట్టినందున కల్గిన యెరుపా; నిక్కపుఁ గెంపో=సహజమైన యెరుపో; అని=వంక పెట్టి; చెయిపట్టి=చేయిపట్టుకొని; నయమునన్=మంచిమాటలతో; సెజ్జ+చేర్చెన్=పక్కకు చేర్చెను; అగరు ధూపముచేతన్; తనూవల్లి=తీగవంటి శరీరము; సెకసోకెను=వెచ్చగిలెను; అయ్యో! అని=వంకతో; చెయ్యి=చేతిని; ఎదన్=రొమ్మున; పెట్టెన్=ఉంచెను; మృగనాభికా మకరికలన్=కస్తూరితో వ్రాసిన మకరికాకృతులైన రేఖలలో; కప్రము=కర్పూరము; మించెన్=ఎక్కువయ్యెను; అని; మూరుకొనుచున్=మొగమును దగ్గరగా తీసికొనుచు; చుంబన మొనర్చెన్=ముద్దిడుకొనెను; హారమణులు=ముత్యాలహారములోని మణులను; ఇటు+చూపు=దగ్గరగానుంచి చూపుము; నా యఱుతనున్న=నా మెడలోని; హారమణులకున్=హారములోని మణులకు; కాంతిన్=కాంతితో; ఈడు+ఔనో, కావో=సరిపోవునో, పోవో; అనుచున్; అక్కునన్=రొమ్మునకు; కదియించు+ఆ నెపమునన్=చేర్చెడి వంకతో; కంపమును పొందు సతిమేను=వణకుచున్న మనోరమ శరీరమును; కౌగిలించెన్.

తా : అంతట స్వారోచి పావడ చీరెకు సరిగాలేదను వంకతో పైటసర్ది, గోళ్ళ యెరుపు సహజమో కాదో యనుచు చేయి పట్టుకొని మెల్లగా ఆ మాట—ఈ మాట చెప్పుచు పక్కకు చేర్చెను. చెక్కిళ్ళమీద వేసిన మకరికాపత్రరేఖలలో కస్తూరిలో కర్పూర మెక్కువైనదని ముద్దిడుకొనెను. హారములోని మణుల తారతమ్య పరీక్ష చేయునట్లు కౌగిలించుకొనెను. ఆమె దేనికిని ప్రతిచేయక సిగ్గుతో వణకినది. అలం. పర్యాయోక్తము.

వ. ఇట్లు కవియం దమకించి త్రస్తగుణం గుస్తరింప నింపు గలిగియు మునుమున్న మనంబునం బొడమియుండు నడ లప్పుడు తలంపునం బాఱిన సమర్థుండగు నతనిచే నది తీర్పించుకొనం గలయదియై నవోఢగావున మాటలం దేటపడం జెప్ప శంకించి స్త్రీస్వభా

వంబునం దొరఁగు కన్నీరు కంకణ క్రేంకృతులు మీఱ గోరఁ బాఱ మీటుచు నూరకయున్నం గనుంగొని యవనిపతిపుంగవుం డంతరంగంబునం జెంగలించు కౌతుకాంకురంబు కరఁగువడ వెఱఁగుపడి యుద్వేగ సమన్వితుండై సంభ్రమించుచుఁ జెక్కుటద్దంబులు నొక్కి కురులు చక్కం ద్రోయుచుం 'దోయజాక్షీ యక్షయానంద సంధాయకం బగునిట్టి క్రీడాసమయంబున నగవునకుం గారణం బేమి? నా యెడం గల్ల యేమేనియుం బాటిల్లదుగదా! యెవ్వారే మప్రియంబు గావించి రెఱింగింపు వారిన్ దండించెద' నేమి సాధింపవలయుఁ జెప్పు మది వేధచే నున్న సాధించెద, మదీయంబు లగునర్థ జీవితంబులు భవదధీనంబు లుమ్మలిక యింత యేటికి, కనుటయు నబ్బోటి గ్రేటుచు నిట్లనియె. 9

టీ : అట్లు=ఆ రీతిగా; కవియన్=చేరుటకు; తమకించి = తొందరపడి; త్రస్తరులన్=వేళాకోళములతో; కుస్తరింపన్=సమాధానపఱుపగా; ఇంపుగలిగి యున్=ఇష్టముండికూడ; మునుమున్న=ముందుగానే; మనంబునన్=మనస్సులో; పొడమియుండునదలు=పుట్టియున్న దుఃఖము; అప్పుడు=భర్తలాలించుచుండగా; తలంపునన్+పొడిచినన్ = జ్ఞాపకమురాగా; సమర్థుండగు+ఆతనిచేన్ = తగిన తన భర్తచే; అది=ఆ దుఃఖమును; తీర్పించుకొనం గలదియై=తగ్గించుకొన దలచినదై; నవ+ఊఢ కావునన్=క్రొత్త పెండ్లికూతురగుటచే; మాటలన్=విప్పిచెప్పు మాటలలో; తేటపడన్=లోపలిబాధ తెలియునట్లు; చెప్పన్=చెప్పుటకు; శంకించి= జంకి; స్త్రీ స్వభావంబునన్=ఆడుదియగుటచే; తొరఁగు కన్నీరు=కారెడి కన్నీటిని; కంకణ క్రేంకృతులు= గాజుల చప్పుళ్ళు; మీఱన్=ఎక్కువకాగా; గోరన్ =గోటితో; పాఱన్+మీటుచున్=పోవునట్లు ఎగజిమ్ముచు; ఊరకయున్నన్= మాటలాడకుండగా; కనుంగొని=చూచి; అవనిపతిపుంగవుండు=స్వరోచి; అంతరంగంబునన్=మనస్సులో; చెంగలించు=ఎక్కువగు; కౌతుక+అంకురంబు=తహతహ; కరఁగువడన్=తగ్గగా; వెఱఁగుపడి=ఆశ్చర్యపడి; ఉద్వేగసమన్వితుండై= తొందరకలవాడై; సంభ్రమించుచున్=కంగారు పడుచు; చెక్కుటద్దంబులు=అద్దములవంటి చెక్కిళ్ళను; నొక్కి; కురులు=జుట్టును; చక్కన్+త్రోయుచున్= సరిగా పైకి త్రోయుచు; తోయజ+అక్షీ=పద్మములవంటి కన్నులుకల ఓ మనోరమా! అక్షయ=తరుగని; ఆనందసంధాయకంబగునట్టి=ఆనందమునిచ్చు; క్రీడా సమయంబునన్=ప్రథమ సంభోగకాలమున; నగవునకున్=విచారమునకు; కారణం బేమి? నా యెడన్=నా వలన; కల్ల=తప్పు; ఏమేనియున్=ఏదైనను; పాటిల్లదుగదా=రాలేదుకదా! ఎవ్వారు; ఏమి+అప్రియంబు=ఏమి నేరము; కావించిరి =చేసిరి; ఎఱింగింపు=తెల్పుము; వారిన్; దండించెదన్=శిక్షింతును; ఏమి; సాధింపవలయున్=చేయవలయును; చెప్పుము; అది=ఆ వస్తువు; వేధచేనున్నన్

=బ్రహ్మ చేతికోసున్నను; సాధించెదన్=తెత్తును; మదీయంబులగు=నావైన; అర్థి జీవితంబులు=డబ్బు, ప్రాణమును; భవదధీనంబులు=నీవి; ఉమ్మలిక=బాధ; ఇంత యేటికిన్=ఇంతెందుకు ? అనుటయున్ = అనగా; ఆ+చోటి=ఆ మనోరమ; క్రేటుచున్=గొంతుక సవరించుకొనుచు; ఇట్లనియెన్.

ఉ. అక్కట నాయెడ న్మిగుల ♦ నక్కఱఁగల్గి చరించు నెచ్చెలున్
చిక్కి మునీంద్రశాపహతిఁ ♦ జెందిన దుర్దమరోగ బాధలం
బొక్కుచు నున్నవారు వన ♦ భూములఁ దద్దశ మాన్పవేని నా
కెక్కడి సౌఖ్య మన్నఁ దర ♦ ళేక్షణఁ జూచి స్వరోచి యిట్లనున్. 10

టీ : అక్కట=అయ్యో ! నాయెడన్=నామీద; మిగులన్=మిక్కిలి; అక్కఱ=హితవు; కల్గిచరించు=ఉండిమెలగెడి; నెఱ=చెలుల్=ప్రాణస్నేహితు రాండ్రు; మునీంద్ర శాపహతిన్=మునియొక్క శాపపుదెబ్బచే; చెందిన=అవహించిన; దుర్దమ=సహింపరాని; రోగబాధలన్=రోగములయొక్క బాధలచే; చిక్కి =తగుల్కొనబడి; పొక్కుచున్=బాధపడుచు; వనభూములన్=అరణ్యములలో; ఉన్నవారు=ఉన్నారు; తత్+దశ=వానిబాధను; మాన్పవేనిన్=తగ్గింపనిచో; నాకున్; ఎక్కడి సౌఖ్యము = సౌఖ్యమెట్లు వచ్చును ? అన్నన్ = అనగా; తరళ+ఈక్షణన్=చంచలమైన నేత్రములు కల మనోరమను; చూచి; స్వరోచి; ఇట్లనున్=ఇట్లనెను.

తా : 'నాతో ప్రాణముతో ప్రాణముగా తిరిగెడి చెలులు మహర్షిశాపముచే అసాధ్యమైన రోగముల పాల్పడి అడవులలో బాధపడుచుండగా, వారి బాధ తగ్గకుండ నాకు సుఖమెట్లు కల్గును ?' అనిన మనోరమతో స్వరోచి యిట్లనెను.

క. పరితాప మింక నేటికి
హరిణాక్షి మదీయసంచి ♦ తాయుర్వేద
స్ఫురణమునఁ బరిహరించెద
నరు దనఁగ భవత్సఖీ జ ♦ నామయభరమున్. 11

టీ : హరిణ = అక్షి=లేడి కన్నులవంటి కన్నులు కలదానా ! ఇంకన్= ఇంకపై; పరితాపము+ఏటికిన్=విచారమెందుకు ? మదీయ=నాదైన; సంచిత= సంపాదించబడిన; ఆయుర్వేదస్ఫురణమునన్ = వైద్యశాస్త్రముయొక్క శక్తిచే; భవత్=నీయొక్క; సఖీజన=చెలికత్తెలయొక్క; ఆమయభరమున్ = రోగభారమును; అరుదు+అనగన్ = ఇట్లు చేయుట ఆశ్చర్యమనునట్లు; పరిహరించెదన్= పోగొట్టెదను.

తా : ఓ ప్రియా ! ఇందుకే యింత విచారమేటికి ? నా సంపాదించిన ఆయుర్వేద శాస్త్రముయొక్క సామర్థ్యముచే అద్భుతముగా చేతితో తీసినట్లు రోగమును పోగొట్టెను.

క. నా వెనుక రమ్ము మీ సఖు
లే వనమున నున్నవార ♦ లిప్పుడె చికిత్సం
గావింతు ననుచు రయమున
నా వనితయుఁ దాను నచటి ♦ కరిగి యొకయెడన్. 12

టీ : నీ సఖులు=నీ చెలులు; ఏవనమునన్=ఏ యడవిలో; ఉన్నవారలు ? ఇప్పుడు+అ=ఇప్పుడే; చికిత్సన్=వైద్యమును; కావింతున్=చేసెదను; నా వెనుకన్=నాతో; రమ్ము; అనుచున్=అని పలుకుచు; ఆ వనితయున్=ఆ మనోరమయు; తానును=స్వరోచియు; రయమునన్=వేగముగా; అచటికిన్=చెలులున్న వనము లోనికి; అరిగి=వెళ్ళి; ఒకయెడన్=ఒకచోట—...

తా : ఇప్పుడే చికిత్స చేసెదను. వా రెక్కడ నున్నారో చూపుము. నాతో రమ్మని స్వరోచి, మనోరమయు వారున్న వనములోని కేగి, అక్కడ...

ఉ. ఆరజనీశబింబరుచి ♦ రాస్యలఁ గాంచి తదామయవ్యథా
భారము మాన్పఁగాఁ దమి నృ ♦ పాలుఁడు తత్కలధౌతగోత్రకాం
తారపదంబునం దుపచి ♦ తం బగుమందును దత్క్రియోచితా
హారము నెమ్మి నిచ్చుచు న ♦ నామయవ్యథలఁ జేసె వన్నెగాన్. 13

టీ : ఆ రజనీ+ఈశబింబరుచిర+ఆస్యలన్=చంద్రునివంటి ముఖముకల ఆ మనోరమ చెలులను; కాంచి=చూచి; నృపాలుడు=స్వరోచి; తత్+ఆమయ వ్యథా భారమున్=వారిరోగబాధను మాన్పగాన్=మాన్పుటకు; తమిన్=ఆసక్తితో; తత్=ఆ; కలధౌతగోత్ర=వెండికొండయగు కైలాసమందలి; కాంతారపదంబు నన్=అరణ్యప్రదేశమున; ఉపచితంబగు మందును=పెరిగిన ఔషధమును; తత్+క్రియా+ఉచిత+ఆహారమున్=ఆ యౌషధమున కనువగు ఆహారమును; నెమ్మిన్=బాగుగా; ఇచ్చుచున్; వన్నెగాన్=తేజస్సు కల్గునట్లుగా; అనామయవ్యథలన్=రోగబాధలేని వారలనుగా; చేసెన్.

తా : స్వరోచి మనోరమ చెలికత్తెలను చూచి అక్కడ బలవత్తరమైన మందులతో వాటికి తగిన యాహారముతో వారి రోగబాధను పోగొట్టెను.

శా. ఆదివ్యౌషధ రాజిచేఁ దమమహా ♦ వ్యాధివ్యథల్ దీఱినన్
మోదం బంది లతాంగు లంబుజకులం ♦ బున్ నవ్వు కందోయితో
సౌదామిన్యభిరామ దేహరుచితో ♦ సంపూర్ణ చంద్రానన
శ్రీదర్పోన్నతితోఁ జెలంగి సురనా ♦ రీసూనుఁ గీర్తించుచున్. 14

టీ : లతా+అంగులు=ఆ స్త్రీలు; ఆ దివ్యౌషధరాజిచేన్=ఆ మందులచే; తమ మహావ్యాధివ్యథల్=తమయొక్క ఎక్కువైన రోగములు; తీఱినన్ = పోగా; మోదంబు+అంది = సంతోషమును పొంది; అంబుజకులంబున్ = తామరల సము

దాయనునది; న్యక్కృతకంజసోయితో = తిరస్కరించెడి కంటి జంటతో; సౌదామినీ = మెఱుపువలె; అభిరామ = సుందరమైన; దేహరుచితోన్ = దేహకాంతితోను; సంపూర్ణచంద్ర+ఆననశ్రీ = పూర్ణచంద్రునివంటి ముఖకాంతియొక్క; దర్ప+ఉన్నతితోన్ = ఎక్కువ గర్వముతో; చెలంగి = ప్రకాశించి; సురనారీసూనసన్ = స్వారోచిని; కీర్తించుచున్ = పొగడుచు......

తా : వారా యౌషధ సేవవలన రోగబాధలు తగ్గగా, సంతోషించి తామర పువ్వులవంటి కన్నులు, మెఱుపులవంటి దేహకాంతులు, పూర్ణచంద్రునివంటి ముఖములు కలిగి ప్రకాశించుచు స్వారోచిని పొగడుచు......

క. మా కుపకార మొనర్చితి
నీకుం బ్రతిసేయ నెట్లు ♦ నేరుతు మైనన్
లోకోత్తర ! మా వలనను
జేకొను కార్యములుఁ గలవు ♦ చెప్పెద మెలమిన్. 15

టీ : లోక+ఉత్తర = జనులలో శ్రేష్ఠమైనవాడా ! మాకున్; ఉపకారము; ఒనర్చితి = చేసితివి; నీకున్; ప్రతిసేయన్ = ప్రత్యుపకారము చేయుటకు; ఎట్లు నేరుతుము = ఎట్లు సమర్థులము కాగలము ? ఐనన్ = కాని; మా వలనను = మా నుండి కూడ; చేకొను కార్యములున్ = పరిగ్రహించెడి పనులును; కలవు; ఎలమిన్ = సంతోషముతో; చెప్పెదము. (వినుము.)

తా : రాజోత్తమా ! నీవు మా కెంతో యుపకృతి చేసితివి. దానికి నీకు ప్రత్యుపకారమును చేయలేము. కాని మావలనకూడ నీకు పరిగ్రహింపవగినవి కొన్ని యున్నవి. చెప్పెదము వినుము.

క. మును మాదగువృత్తాంతము
వినిపింపఁగవలయు నీకు ♦ విశ్రుతముగ భూ
వినుత విను మనుచు నం దొక
వనజేక్షణ పలికె మధుర ♦ వాగ్జితశుకి యై. 16

టీ : భూమినుత = భూమిలో పొగడబడువాడా ! మును = ముందుగా; మాదగువృత్తాంతము = మా కథను; విశ్రుతముగన్ = స్పష్టముగా; నీకున్; వినిపింపగవలయున్ = చెప్పవలెను; వినుము. అనుచున్ = అని; అందున్+ఒక వనజేక్షణ = వారిలో నొక స్త్రీ; మధురవాక్ = జితశుకియై = తియ్యని మాటలచే జయింపబడిన యాడుచిలుక కలదై; పలికెన్.

తా : ముందుగా మా కథను స్పష్టముగా వినుమని వారిలో నొకామె చెప్ప నారంభించినది.

తె. అనఘ మందారవిద్యాధ ♦ రాత్మభవను
నను విభావసి యంద్రు గం ♦ ధర్వవరులు

తెలిసియుండుదు నిమ్మహీ ♦ తలమునందుఁ
బరఁగు మృగపక్షిజాతుల ♦ భాషలెల్ల. 17

టీ : అనఘ=గొప్పవాడా ! (నేను) మందారవిద్యాధర+ఆత్మభవను = మందారుడను విద్యాధరుని కూతురను; ననున్=నన్ను; గంధర్వవరులు=గంధర్వ శ్రేష్ఠులు; విభావసి; అంద్రుడు=అందురు; ఈ మహీతలమునందున్=ఈ భూమిలో; పరగు=ఉన్న; మృగ, పక్షిజాతుల భాషలు=మృగములయొక్క, పక్షులయొక్క భాషలను; ఎల్లన్=అన్నిటిని; తెలిసియుండుదున్=తెలిసికొంటిని.

తా : ఓ రాజా ! నేను మందారుడను విద్యాధరుని కూతురు. నా పేరు విభావసి. నాకు భూమిలో నున్న పక్షుల, మృగముల భాషలన్నియు తెలియును.

క. అమ్మేటివిద్య నాచే
నిమ్ముగ నంతయు నెఱింగి ♦ నృప నన్ను వివా
హ మ్మగు మనవుడు రెండవ
కొమ్మ మదిం బ్రేమ గడలు ♦ కొన నిట్లనియెన్. 18

టీ : నృప=రాజా ! ఆ+మేటివిద్యన్=ఆ గొప్పవిద్యను; నాచేన్; ఇమ్ముగన్=బాగుగా; అంతయున్=సాకల్యముగా; ఎఱింగి=తెలిసికొని; నన్నున్; వివాహమ్మగుము=పెండ్లాడుము; అనవుడున్=అనిన తర్వాత; రెండవకొమ్మ=రెండవ స్త్రీ; మదిన్=మనసులో; ప్రేమ; కడలుకొనంగన్ = వ్యాపించగా; ఇట్లనియెన్=ఇట్లు పల్కెను.

తా : 'ఆ విద్యను పరిగ్రహించి నన్ను పెండ్లాడుము' అని ఆమె అనినాక రెండవయామె ప్రేమతో ఇట్లు చెప్పనారంభించినది.

ఆ. పారుఁ డనఁగ బరఁగు ♦ బ్రహ్మర్షి మా తండ్రి
యతఁడు విద్య లెల్ల ♦ నభ్యసించి
తపము నిచ్చఁ జేయఁ ♦ దలపోసి కీర భృం
గాలి రమ్య మైన ♦ యాశ్రమమున. 19

టీ : మా తండ్రి; పారుడు+అనగన్+పరగు+బ్రహ్మర్షి = పారుడని పిలువబడెడి బ్రహ్మర్షి; అతడు; విద్యలెల్లన్=అన్నివిద్యలను; అభ్యసించి = నేర్చి; ఇచ్చన్=మనస్సులో; తపమున్=తపస్సును; చేయన్=చేయుటకు; తలపోసి= నిశ్చయించి; కీర=చిలుకలతోను; భృంగ+ఆలి=తుమ్మెదల గుంపులతోను; రమ్యమైన=సుందరమైన; ఆశ్రమమునన్=ఆశ్రమమందు......

తా : నా తండ్రి పారుడనెడి బ్రహ్మర్షి. అతడు విద్య లన్నింటిని నేర్చి తపస్సు చేయదలచి, చిలుకలు, తుమ్మెదలతో అందమైన ఆశ్రమమందు...

మ. ఫలమూలచ్ఛదనాంబుభుక్తిఁ బవనా ♦ భ్యాసక్రియాయుక్తి ని
ర్దళితాంతర్గతశాత్రవప్రకర జా ♦ గ్రద్గర్వసర్వస్వుఁడై
చలికిన్ వానకు నెండకున్ మన మను ♦ త్సాహంబుగానీక కం
దళితానందమునన్ ముకుందచరణ ♦ ధ్యానావధానంబునన్. 20

టీ : ఫల=పండ్లయొక్క; మూల = మొదళ్ళయొక్క; ఛదన = ఆకుల యొక్క; అంబుభుక్తిన్=నీరు—తినుటతో; పవన+అభ్యాసయుక్తిన్=వాయు ధారణము చేయు నభ్యాసము చేతను; నిర్దళిత=విడగొట్టబడిన; అంతర్గత=లోపల నుండు; శాత్రవప్రకర=శత్రువుల—కామాదులయొక్క; జాగ్రత్=ఎక్కువగు; గర్వసర్వస్వుఁడై=గర్వమంతయు కలవాడై; చలికిన్; వానకున్; ఎండకున్; మనము=మనస్సును; అనుత్సాహంబున్=ఉత్సాహము లేనిదానిని; కానీక=కానియ్యక; కందళిత+ఆనందమునన్=ఎక్కువైన సంతోషముతో; ముకుందచరణ= విష్ణుపాదము లందలి; ధ్యాన+అవధానంబునన్ = ధ్యానించుట యందలి యేకాగ్రతతో......

తా : కందమూల ఫలాదుల తినుచు, పవనధారణచేయు నలవాటుతో అంతశ్శత్రువులైన కామక్రోధ లోభమోహ మదమాత్సర్యముల నణచి, శీతవాతాతపసహిష్ణుడై, శ్రీమన్నారాయణ పాదపద్మ ధ్యానమేకాగ్రతగా జేయుచు...

క. అంగుష్ఠము నిల మోపి ప
తంగునిపైఁ జూపు సాఁచి ♦ ధగధగ లర్చి
స్తుంగత నింగులు నాకెడు
నింగలములు నాల్గుదెసల ♦ నిడుకొని కడఁకన్. 21

టీ ! అంగుష్ఠమున్ = కాలి బొటనవ్రేలిని; ఇలన్=భూమిపై; మోపి= ఆన్చి; పతంగునిపైన్=సూర్యునికేసి; చూపు=దృష్టిని; చాఁచి=నిగిడించి; ధగధగలు=ధగధగమను కాంతులు; అర్చిస్+తుంగతన్ = కాంతియొక్క యౌన్నత్యముచే; నింగులు నాకెడు=ఆకాశమునంటెడి; ఇంగలములు=నిప్పులు; నాల్గుదెసలన్=నాలుగువైపులను; ఇడుకొని=ఉంచుకొని; కడఁకన్=పూనికతో...

తా : కాలి బొటనవ్రేలు, నేలమోపి, సూర్యునికేసి చూచుచు, ఆకాశమునంటెడి మంటలు కల నిప్పులను నాల్గువైపుల నుంచుకొని పూనికతో......

క. సుర గరుడ యక్ష రాక్షస
నర కిన్నర సిద్ధ సాధ్య ♦ నాగోత్కర మి
ట్లురు దనఁగఁ దప మొనర్చెం
బురుహూతుఁడు దాన నాత్మఁ ♦ బొడమిన భీతిన్. 22

టీ : సుర...ఉత్కరము = దేవతలు, గరుడులు, యక్షులు, రాక్షసులు, నరులు, కిన్నరులు, సిద్ధులు, సాధ్యులు, నాగుల సముదాయము; ఇట్లు = ఈ రీతిగా

తపస్సు చేయుట; అరుదు=కష్టము; అనగన్=అని పొగడగా; తపము = తపస్సును; ఒనర్చెన్ = చేసెను; దానన్ = ఆ తపస్సువలన; పురుహూతుడు= ఇంద్రుడు; ఆత్మన్=మనస్సులో; పొడమునభీతిన్=పుట్టిన భయముతో...

తా : దేవతలు మున్నగు వారిట్లు తపస్సు చేయుటను మరెక్కడను చూడలేదని పొగడునట్లుగా నతడు తప మాచరించెను. అది విని ఇంద్రుడు భయపడి...

క. తనయొద్దఁ బుంజికస్థల
యను నచ్చరలేమ యున్న ♦ నమ్మునికడకుం
జను మని యనిపిన పతి శా
సనమున వని కేఁగుదెంచె ♦ సంభ్రమలీలన్. 23

టీ : తనయొద్దన్=తనవద్ద; పుంజికస్థలయనునచ్చరలేమ = పుంజికస్థలయను పేరుకల అప్సరస; ఉన్నన్=ఉండగా; ఆ+మునికడకున్=ఆ మునివద్దకు; చను మని=వెళ్ళుమని; అనిపినన్=పంపగా; పతిశాసనమునన్=రాజాజ్ఞచే; సంభ్రమలీలన్=తొందరగా; వనికిన్=తపోవనమునకు; ఏఁగుదెంచెన్=వచ్చెను.

తా : తనవద్దనున్న పుంజికస్థలయను నప్సరసను తపోభంగము చేయుమని పంపెను. ఆమె యింద్రాజ్ఞను శిరసావహించి ఆ తపోవనమున కేతెంచినది.

చ. చిలుకలు ముద్దుఁబల్కులకుఁ ♦ జేరఁగ రా నెఱివేణి కాంతికిన్
మలయుచుఁ బైపయిన్ మధుప ♦ మాలిక వాయక సంచరింపఁగా
నలసవిలాసయానమున ♦ నమ్మునిపాలికి వచ్చె వేల్పుఁదొ
య్యలి నను సానఁబట్టిన య ♦ నంగుని మోహన బాణమో యనన్. 24

టీ : వేల్పుఁదొయ్యలి=అప్సరస; ముద్దుఁబల్కులకున్=ముద్దువచ్చు మాటలకు; చిలుకలు; చేరఁగన్=దగ్గరకు రాగా; మధుపమాలిక=తుమ్మెదలపంక్తి; నెఱివేణి కాంతికిన్=అందమైన జడయొక్క అందమునకు; పైపయిన్=మీదిమీదికి; మలయుచున్ = వ్యాపించుచు; వాయక=విడువక; సంచరింపగాన్=తిరుగగా; అలస=మందమైన; విలాస=ఒయ్యారమైన; యానమునన్=నడకతో; నను= మెత్తని; సానపట్టిన; అనంగుని=మన్మథునియొక్క; మోహన బాణమో=సమ్మోహన బాణమో; అనన్=అనునట్లు; ఆ+మునిపాలికిన్=ఆ మునివద్దకు; వచ్చెన్ =వచ్చెను.

తా : చిలకలకన్న ముద్దువచ్చు మాటలతో, నల్లని జుట్టును చూచి తుమ్మెదల గుంపేమో అని భ్రమసి వెన్నాడు తుమ్మెదలతో, ఒయ్యారమైన నడకలతో పుంజికస్థల ఆ తపోవనమునకు వచ్చెను.

వ. అ సమయంబున. 25

చ. అనువగు సుళ్ళ నొప్పు మల ♦ యానిలవాహము నెక్కి తేంట్ల న
ల్లిన నిడువాగెఁ బూని లవ ♦ లీ నవవల్లిక లెమ్మె సొమ్ములై
పనుపడఁ జెట్లు వట్టి మను ♦ ప్రాతదళమ్ములతోఁడ దోలె నా
మనిదొరమంచురాజు మడి ♦ మంచగఁ గోయిలగంట ప్రోయఁగన్

టీ : ఆ మనిదొర=వసంతఋతువనెడి రాజు; అనువగుసుళ్ళన్=అనుకూలమైన సుడులచే; ఒప్పు=బాగుగానున్న; మలయ+అనిలవాహము=మైరుగాలి యనెడి గుఱ్ఱమును; ఎక్కి; తేంట్లన్=తుమ్మెదలతో; అల్లిన=పేనిన; నిడువాగెన్=పొడవైన కళ్ళెమును; పూని=పట్టుకొని; లవలీనవవల్లికలు=క్రొత్తవెన్నెల తీగలు; ఎమ్మెసొమ్ములు=అందమైన నగలై; పనుపడన్=కుదురగా; జొట్టు+పట్టి=చెట్లను పట్టుకొని; మనుప్రాతదళమ్ముతోడన్=బ్రతికెడి ప్రాతసేనతో—ఉండెడి ప్రాత యాకులతో; మంచురాజు=హిమమను రాజును; మడిమంచగన్=బలహీనుడగు నట్లు; కోయిలగంట = కోకిలలనుగంటలు; ప్రోయగన్ = మ్రోగుచుండగా; తోలెన్=పారద్రోలెను.

తా : జయశీలుడగు రాజు శత్రురాజును చెట్టువట్టి పరుగులెత్తు ప్రాతసైన్య ముతో సహా పారద్రోలినట్లుగా వసంతఋతువు వచ్చుటతో ప్రాతయాకులు రాలినవి. మంచుతెరలు పోయినవి. అదేమంచును జయించినట్లుగా వర్ణింపబడినది. అలం. రూపకము.

సీ. సానదేఱి పొటమరిం ♦ చి నెఱెవాసిన యట్టి
యాకురాలుపుగండ్ల ♦ యందుఁ దొఱఁగి
యతిబాలకీర చ్ఛ ♦ దాంకురాకృతిఁ బొల్చి
కరవీరకోరక ♦ గతిఁ గ్రమమున
నరుణంపు మొగ్గలై ♦ యర విచ్చి పికిలి యీఁ
కలదండులట్లు గుం ♦ పులయి పిదప
రేఖ దీర్చఁడఁగ వ ♦ ర్ధిలి వెడల్పయి రెమ్మ
పసరు వాఱుచు నిక్కఁ ♦ బసరు కప్పు

గీ. పూఁటపూఁటకు నెక్కఁగ ♦ ప్పునకుఁ దగిన
మెఱుఁగు నానాఁటికిని మీఁద ♦ గిరిగొనంగ
సోగమై యాకువాలంగ ♦ జొంప మగుచుఁ
జిగురు దళుకొత్తెఁ దరులతా ♦ శ్రేణులందు. 27

టీ : సాన=ద్రవము; తేఱి=స్వచ్ఛముగా కనిపించి, పొటమరించి=పైకి మొలక కన్పడి; నెఱె=బీట; పాసినయట్టి=తీసినటువంటి; ఆకురాలుపు గండ్ల యందున్=ఆకురాలుటచే పల్లముగా నున్న చోట్ల; తొఱఁగి=పైకివచ్చి; అతి=

మిక్కిలి; బాలకీర=పిల్లలైన చిలుకలయొక్క; ఛద+అంకుర+ఆకృతిన్=మొలిచెడి రెక్కలయొక్క ఆకారములో; పొల్చి=అందముగానుండి; క్రమమునన్=క్రమముగా; కరవీర కోరకగతిన్=కరవీరపు మొగ్గలవలె; అరుణంపు మొగ్గలై=ఎఱ్ఱని మొగ్గలై; అరవిచ్చి=సగమువిడి; పికిలియీకలదండములట్లు=పికిలి పిట్టలయొక్క యీకలగుంపులవలె; పిదపన్=తర్వాత; రేఖలు=ఈనెలుండు చారలు; ఏర్పడగన్=స్పష్టముకాగా; వర్ధిలి=పెరిగి; వెడల్పయి=వెడల్పుగా పెరిగి; రెమ్మ పసరువారుచున్=పచ్చనిరంగు కలిగి; నిక్కన్ = నిలువగా; పసరు=ఆకుపచ్చరంగు; పూటపూటకున్ = ఆ పూటకాపూటకు; కప్పు=నలుపు; ఎక్కన్=కాగా—ముదిరినకొలది ఆకులు నల్లగా మిసమిసలాడుచుండుట సాజము; కప్పునకున్=ఆ నలుపునకు; తగిన మెఱుంగు=తగినట్టి తళతళ; మీదన్=పైన; నానాటికిన్=ఒక్కొక్క రోజునకు; గిరికొనంగన్=ఆవరించగా; సోగయై = పొడవై; ఆకు; వాలంగన్=వెనుకకు విరగబడగా; జొంపము+అగుచున్=గుబురుగానగుచు, తరులతాశ్రేణులందున్=చెట్లయొక్క, తీగెలయొక్క వరుసలందు; చిగురు; పొలుకొత్తెన్=ప్రకాశించెను.

తా : ఇందు చిగురుపుట్టి పెరిగెడి క్రమము చక్కగా వర్ణింపబడినది. ఆకు రాలిన గంట్లనుండి సొనవచ్చి చిన్నబొటిమలవలె అంకురములు పైకి వచ్చి చిలుక పిల్లలకు మొదటవచ్చు చిన్న రెక్కలవలె నుండి, అవి క్రమముగా ఎఱ్ఱకరవీరపు మొగ్గలవలెనుండి, ఎఱ్ఱని మొగ్గలై సగము విచ్చి, పికిలి పిట్టల యీకలవలె నుండి ఆకులపై నుండు నీనెలరేఖలు కన్పడునట్లయి, వెడలుపయి, ప్రక్కభాగములు పసరెక్కుచు నానాటికా పసరురంగు నలుపెక్కి తళతళ వచ్చి అజోకగా వెనుకకు వ్రాలి గుబురుగా పెరిగినవి; ఇట్లు ప్రతి చెట్లు, తీగెలకు చిగురులు పుట్టి పెరిగినవి. అలం. స్వభావోక్తి.

క. హిందోళంబునఁ బాడిరి
బృందారకసతులు విరహి ♦ బృందార్తిగఁ ద్రే
చెం దేటులు వాసంతిక
విందునఁ బికశిశువు దాది ♦ వెడలం దోలెన్. 23

టీ : బృందారకసతులు=దేవతా స్త్రీలు; విరహిబృంద+ఆర్తిగన్=విరహము కల జనులకు బాధకలుగునట్లుగా; హిందోళంబునన్ = హిందోళమను రాగమున; పాడిరి=గానము చేసిరి; తేటులు=తుమ్మెదలు; వాసంతికవిందునన్=బండిగురివెంద పూదేనె త్రాగుటయను విందుతో; త్రేచెన్=త్రేన్చెను; పికశిశువున్=కోయిలపిల్లను; దాది = పెంపుడు తల్లియైన కాకి; వెడలందోలెన్ = వెడలగొట్టెను.

తా : కోకిలలు వసంత ఋతువునందు పంచమ స్వరమున పాడును. ఆ పాట వినుటతోడనే దానిని పెంచెడి కాకి అది తనపిల్ల కాదనుకొని వెడలగొట్టును. అప్పటి

వరకు భేదము తెలియసందున అది తన పిల్లయే యనుకొను నా కోకి. 'శిశిరస్యవసంత స్యసంఘాహిందోళరాగకః' అని శిశిరవసంతఋతువుల సంధిలో హిందోళరాగ మాలాపించవలెను. దేవతాస్త్రీలు హిందోళరాగమున పాటలు పాడిరి. అలం. స్వభావోక్తి.

సీ. చలిగాలి బొండుమ ♦ ల్లెలపరాగము రేఁచి
నిబిడంబు సేసె వె ♦ న్నెలరసంబు
వెన్నెలరస ముబ్బి ♦ వెడలించె దీర్ఘికా
మందసౌగంధిక ♦ మధునదంబు
మధునదం బెగఁ బోసె ♦ మాకందమాలికా
క్రీడానుషంగిభృం ♦ గీరవంబు
భృంగీరవం బహం ♦ కృతిఁ దీఁగె సాగించెఁ
బ్రోషితభర్తృకా ♦ రోదనముల

గీ. విపినవీథుల వీ తెంచెఁ ♦ గుపితమదన
సమదభుజనత సుమధను ♦ ష్టాంకృతములు
సరసమధుపాన నిధువనో ♦ త్సవవిలీన
యువతియువకోటి కోరికల్ ♦ చివురు లెత్త. 29

టీ : చలిగాలి=చల్లని పైరుగాలి; బొండుమల్లెల పరాగమున్ = బొండుమల్లెపూల పరాగమును; రేఁచి=రేఁగఁగొట్టి; వెన్నెల రసంబున్=వెన్నెలయను నీటిని; నిబిడంబు చేసెన్=చిక్కపడునట్లు చేసెను; వెన్నెలరసము=వెన్నెల నీరు; ఉబ్బి=పైకుబికి; దీర్ఘికా=దిగుడు బావులందలి; అమంద=ఎక్కువైన; సౌగంధిక=సువాసనకల యెఱ్ఱకలువల వలని; మధునదంబున్=తేనె ప్రవాహమును; వెడలించెన్=ప్రవహించునట్లు చేసెను; మధునదంబు = పూదేనె నదులు; మాకంద మాలిక=తియ్యని మామిడిచెట్ల వరుసలందలి; క్రీడా+అనుషంగి=ఆటలతో కలిసిన; భృంగీ=ఆడుతుమ్మెదలయొక్క; రవంబు=ధ్వనిని: ఎగఁబోసెన్=ఎక్కువ చేసెను; భృంగీరవంబు=ఆడుతుమ్మెదల ఝుంకారము; అహంకృతిన్=గర్వముతో; ప్రోషితభర్తృకారోదనములన్ = పొరుగూరు వెళ్ళిన భర్తలుకల స్త్రీలయొక్క యేడుపులను; తీఁగెసాగించెన్=వృద్ధిపొందించెను; కుపిత=కోపించిన; మదన=మన్మథునియొక్క; సమద=మదముతో కూడిన; భుజ=బాహువుచే; నత=వంచబడిన; సుమధనుః=పువ్వులనెడి వింటియొక్క; టాంకృతములు=టంకారములు; సరస=రుచియైన; మధుపాన=మద్యపానము చేసి; నిధువన=మైథునమను; ఉత్సవ=వేడుకయందు; విలీన=మునిగిన; యువతి = పడుచుదనము కల స్త్రీలయొక్క; యువ=యువకులయొక్క; కోటి=సముదాయముయొక్క; కోరికలు; చివురులెత్తన్=ఎక్కువగునట్లు; విపినవీథులన్ = ఉద్యానవనములలో; వీతెంచెన్ = వ్యాపించెను.

తా : వసంతఋతువున చల్లనిగాలి కెరలి వచ్చిన మల్లెపూపరాగముతో వెన్నెల చిక్కబడినది. వెన్నెల నీటి ప్రవాహములచే దిగుడు బావులలోని యెఱ్ఱ కలువల పూదేనె ఏరులై పారదొడగినది. ఆ పుష్పరసముతో తియ్యమామిళ్ళ మీద నుండు తుమ్మెదల ధ్వని హెచ్చినది. ఆ తుమ్మెదల రొదలతో ప్రోషిత భర్తృకల విచారము హెచ్చినది. దానితో మన్మథుని పూ బాణముల ప్రోత ఉద్యోగము లందు హెచ్చినది. ఆ ధ్వనులు హెచ్చగా మద్యము త్రావి రతి క్రీడసల్పుకొను యువతీయువకుల కోరిక లీంకెత్తినవి. అలం. కారణమాల, కావ్యలింగము.

క. అత్తఱి ముఱిపపునడఁ జెలి
కత్తియగమి గొలువ మృదుల ♦ కలభాషలఁ ద
ళ్కొత్తెడు వెడనగవులతోఁ
జిత్తభవుం డార్వ ననలు ♦ చిదుమునెపమునన్. 30

టీ : ఆ+తఱిన్=అప్పుడు; ముఱిపపునడన్=ఒయ్యారమైన నడకతో; చెలి కత్తియగమి=చెలికత్తెలగుంపు; కొలువన్=తన్ను చుట్టుకొనిరాగా; మృదులకల భాషలన్=మృదువైన మధురమైన పలుకులతో; తళ్కొత్తెడు వెడనగవులతోన్= వెలుగుచున్న చిన్నచిన్న నవ్వులతో; చిత్తభవుండు = మన్మథుడు; ఆర్వన్=అర వగా; ననలు=పువ్వులు; చిదుము నెపమునన్=త్రుంచెడి వంకతో......(మన్మ థుడరచుట తన బాణములగు పూలు కోయవలదని కోపించునట్లని యెరుగునది.)

తా : ఆ వసంతర్తువులో ఒయ్యారమైన నడకతో చెలికత్తెలు సేవించు చుండగా ముద్దులు గులుకెడి పలుకులతో అందగించు చిరునగవులతో మన్మథుడు కేకలు వెట్టునట్లు పూలను కోసెడి వంకతో.........

చ. అలకనిజీబులోఁ గుసుమ ♦ మద్దినపావడదోఁపఁ గొప్పు చెం
గలువలవల్పుఁ జన్నుఁగవ ♦ కస్తురితావియుఁ బ్రస్తరింప నం
దెలరొద మీఱఁ బెన్నిధి గ ♦ తిన్ బ్రతికిం బొడకట్టె వేల్పుఁ దొ
య్యలి చిఱుసానఁ బట్టిన య ♦ నంగుని మోహనబాణమో యనన్.

టీ వేల్పుఁదొయ్యలి=అప్సరసయను పుంజికస్థల; అలకనిజీబులోన్=పల్చని చీరలో; కుసుమ మద్దిన = కుసుంబారంగు వేసిన; పావడ = లోపల కట్టిన చీర; తోఁపన్+పైకి కన్పడగా; కొప్పు చెంగలువలవల్పున్ = కొప్పులో పెట్టుకొన్న ఎఱ్ఱకలువల పరిమళమును; చన్నుఁగవకస్తూరి తావియున్=చంటిజంటకు పూసికొన్న కస్తూరి పరిమళమును; ప్రస్తరింపన్=నలుదిక్కులకు వ్యాపించగా; అందెలరొద= అందెలమ్రోత; మీఱన్=ఎక్కువకాగా; పెన్నిధిగతిన్=పెద్దనిధివలెను; చిఱు సానన్=చిన్నమెరుగు సానయందు; పట్టిన=పదనుపట్టిన; అనంగుని = మన్మథుని యొక్క; మోహనబాణమో యనన్ = సమ్మోహనముచేయు బాణమా అన్నట్లు; ప్రతికిన్=మహర్షికి; పొడకట్టెన్=కన్పడెను.

మన్మథుని పంచబాణములలో నొకటి మోహన మనుటకు 'ఉన్మాదనస్తాపన శ్చైవశోషణః స్తంభనస్తథా । సమ్మోహనశ్చ కామస్య పంచబాణాః ప్రకీర్తితాః ।' అని.

తా : ఆ యప్సరస ఎఱ్ఱని పావడ కట్టుకొని దాని అంచును పల్చని చీరలో నుండి సైకగ పడుచుండగా, పరిమళించు నెఱ్ఱకలువలను కొప్పున తుఱిమి, చంటికి కస్తూరి పూసికొని మన్మథుని మోహనకరమైన బాణమా అనునట్లు కాలియందెలు చప్పుడు చేయుచుండగా నొయ్యారముగా నడచుచు పార్శ్వవద్దకు వెళ్ళి కన్పడెను.

తే. అ త్తెఱంగున నదిరి పా ♦ టారజంపు
వన్నెఁ బొడగట్టి తాఁ బాడు ♦ సన్నరవళి
పాట లళిఝుంకృతి శ్రుతిఁ ♦ బాదుకొనఁగఁ
జూడకయ చూచుచూపుతో ♦ సుడియుటయును. 32

టీ : ఆ+తెఱఁగునన్ = ఆ రీతిగా; అదిరిపాటు = హఠాత్తుగా; ఆరజంపు వన్నెన్ = అందమైన కాంతితో; పొడకట్టి = కన్పించి; తాన్ = ఆమె; పాడు = పాడెడి; సన్నరవళి = సన్నని ధ్వని; అళిఝుంకృతిశ్రుతిన్ = తుమ్మెదల ఝుంకార మనెడి శ్రుతిలో; పాదుకొనంగన్ = కలియగా; చూడకయ = చూడనట్లుండియు; చూచుచూపుతోన్ = చూచెడి చూపుతో; సుడియుటయును = తారాడగా...

తా : ఆమె యట్లు హఠాత్తుగా కన్పడి సన్నని యెలుగుతో పాటను తుమ్మెద ఝుంకారమను శ్రుతితో మేళవించి చూచియు చూడనట్లు చూచెడి యోర చూపులతో చూచుచు అతని చుట్టుప్రక్కల తచ్చాడుచుండెను.

చ. తలకొని దానితమ్ములపుఁ ♦ దావియు మోవియుఁ గోను మేను న
గ్గలపు మెఱుంగు లీను తెలి ♦ గన్నులుఁ జన్నులు భృంగమాలికన్
గెలిచిన యారుతీరుఁ దగు ♦ నెన్నడలుం దొడలున్ వివేకముం
గలఁపఁగఁగాంచి పంచశర ♦ కాండవిఖండిత ధైర్యసారుఁడై. 33

టీ : దాని తమ్ములపుఁదావియున్ = ఆమె వేసికొన్న తాంబూలపు సువాసనయు; మోవియున్ = అధరోష్ఠమును; గోనున్ = నఖమును; మేనున్ = శరీరమును; అగ్గలపు మెఱుంగులు = ఎక్కువ కాంతులను; ఈను తెలిగన్నులున్ = వెదజల్లెడి తెల్లని కన్నులును; చన్నులున్; భృంగమాలికన్ = తుమ్మెదల పంక్తిని; గెలిచిన యారు తీరున్ = గెలువదగిన నూగారుటందమును; తగు నెన్నడలున్ = తగిన అందమైన నడకలును; తొడలున్; తలకొని = ఆరంభించి; వివేకమున్ = కార్యాకార్య జ్ఞానమును; కలఁపఁగన్ = కలచివేయగా; గాంచి = చూచి; పంచశరకాండ = మన్మథ బాణములచే; విఖండిత = ఖండింపబడిన; ధైర్యసారుడై = ధైర్యబలము కలవాడై......

తా : ఆ యప్సరసయొక్క శరీరసౌష్ఠవము, తాంబూలపు సువాసన, ఒయ్యారంపు నడక మున్నగువాటిని చూచి అవి యొకదాని కొకటి బలమై తన ధైర్యమును

సడలింపగా పారుసు మదన వేదనచే తూలినవాడై.........అలం. కావ్యలింగము, ఉపమయు.

క. మేను గరుపాఱఁ దమి న
మ్మౌని జపముఁ దపముఁ దన్ను ♦మఱచి యనంగ
గ్లానిఁ బడి కదిసి వడఁకుచు
హీనస్వర మెసఁగఁ బ్రోవ ♦ వే నన్ననుచున్. 34

టీ : ఆ+మౌని=ఆ ఋషియు; మేను=శరీరము; గరుపాఱన్=పులకరింపగా; తమిన్=ఎక్కువ కోరికచే; జపమున్=మంత్రోచ్చారణను; తపమున్ = నియమముగా నుండుటను; తన్నున్=తన కృత్యమును; మఱచి; అనంగగ్లానిన్=మన్మథ వేదనను; పడి; కదిసి=ఆమెను సమీపించి; వడఁకుచున్ = కంపముకొందుచు; హీనస్వరము=తగ్గినకంఠధ్వని; ఎసగన్=ఎక్కువకాగా; నన్నున్; ప్రోవవే=రక్షింపవే; అనుచున్......

తా : ఆ బాలర్షి శరీరము పులకరింపగా జపతపోనుష్ఠానములు మరచిపోయి, ఆమె వద్దకేగి వణకుచు 'నన్ను చేరదీసి బ్రతికించు మ'ని ప్రార్థించుమ...

తే. చెయ్యి పట్టిన మాత్రాన ♦ శిరము వంచి
యవశచందానఁ బైఁ ద్రవాలు ♦ నవ్వధూటిఁ
బర్ణశాలాంతరముఁ జేర్చి ♦ బ్రాహ్మణుండు
కెరలు కోర్కులఁ గందర్ప ♦ కేళిఁ దేలె. 35

టీ : చెయ్యిపట్టిన మాత్రానన్=చేతిని పట్టుకోగానే; శిరసువంచి=తలవంచి; అవశచందానన్ = పరవశమైనట్లుగా; పైద్రవాలు+ఆ+వధూటిన్ = మీదపడెడి ఆమెను; పర్ణశాలా+అంతరమున్=పర్ణశాలలోనికి; చేర్చి; బ్రాహ్మణుండు= ముని; కెరలుకోర్కులన్ = పెల్లుబికెడి కోరికలతో; కందర్పకేళిన్=రతితో; తేలెన్=ఆనందించెను.

తా : చేయి పట్టుకోగానే యొడలు పరవశమైనట్లుగా అతనిమీద పడగా ఆమెను పర్ణశాలలోనికి తీసికొనివెళ్ళి యథేచ్ఛముగా రతికేళి భోగించెను.

* క. తప మంతయుఁ బొలివోవఁగ
నపు డన్నియు నుజ్జగించి ♦ యయ్యంగనతోఁ
దపసి మనోజక్రీడా
విపులైశ్వర్యంబు లనుభ ♦ వించుచు నుండెన్. 36

టీ : తపసి=ముని; తపమంతయున్=తాజేసిన తపస్సంతయును; పొలివో వగన్=వృథాకాగా; అపుడు; అన్నియున్=నిత్యకర్మలన్నియును; ఉజ్జగించి= విడిచి; ఆ+అంగనతోన్=ఆ యప్సరసతో; మనోజక్రీడా=రతివలని; విపుల=

ఎక్కువైన; ఐశ్వర్యంబులు=సుఖములను; అనుభవించుచునుండెన్=అనుభవించుచుండెను.

తా : ఆ ముని తపస్సు విడిచి ఆమెతో సంభోగించుచు కాలము గడపుచుండెను.

క. ఈరీతిఁ గొంతకాలం
బారామ మహామహీధ ♦ రారణ్యములం
దా రామవలలఁ దగిలి వి
హారము సలుపంగ గర్భ ♦ మై తఱియగుడున్. 37

టీ : ఈ రీతిన్=ఇట్లు; కొంతకాలము=కొన్నాళ్ళు; ఆ రామవలలన్=ఆ యప్సరసయొక్క ప్రేమయను వలలో; తగిలి; ఆరామ=ఉద్యానములు; మహామహీధర=పెద్దకొండలు; అరణ్యములందున్=వనములందును; విహారము సలుపంగన్=విహరించగా; గర్భమై=ఆమెకు గర్భమువచ్చి; తఱియగుడున్=ప్రసవించు సమయము రాగా......

తా : ఇట్లు కొంతకాల మా ముని యామె వలలో చిక్కుకొని కొండలు, వనములలో విహరింపగా ఆమె గర్భవతియై ప్రసవసమయము రాగా......

క. అంత ననుఁగాంచి యది విపి
నాంతరమునఁ బాఱవైచి ♦ యరిగెఁ గృపార్ద్ర
స్వాంతుఁ డగుసంయమీంద్రుఁడుఁ
జింతింపకపోయె నేమి ♦ సెప్పుదు నధిపా. 38

* పాఠాంతరము

తపనోదయాస్తమయము
లిపుడని కాలప్రమాణ మెఱుఁగని తమి న
చ్చపలాక్షిఁ గూడి రతిసుఖ
విపులైశ్వర్యంబు లనుభవించుచునుండెన్.

టీ : ఇపుడు; తపన=సూర్యునియొక్క; ఉదయ+అస్తమయములు; అని; కాలప్రమాణము=కాలముయొక్క నడకను; ఎఱుగని తమిన్ = తెలియని యొక్క తెలియని కోరికతో; ఆ+చపలాక్షిన్+కూడి=ఆ యప్సరసతో కలిసి; రతిసుఖ=రతిసుఖముయొక్క; విపుల = ఎక్కువైన; ఐశ్వర్యంబులు; అనుభవించుచునుండెను.

తా : సూర్యోదయాస్తమయము లెరుగని రీతిగా నామెతో కలిసి సంభోగసుఖము లనుభవించుచుండెను. [ఈ పద్యము ప్రక్షిప్తమని కొన్నిట నున్నది.]

టీ : అధిపా=రాజా ! అంతన్=పిమ్మటగా; అది=ఆ యప్సరస; ననున్=నన్ను; కాంచి=కని; విపిన+అంతరమునన్=అడవిమధ్యలో; పాఱవైచి=దిగవిడిచి; అరిగెన్=స్వర్గమునకు పోయెను; కృపా+ఆర్ద్ర+స్వాంతుఁడగు=దయచే చల్లని మనస్సు కలిగిన; సంయమి+ఇంద్రుఁడు=మునిశ్రేష్ఠుఁడు; చింతింపకపోయెన్ =నా విషయమై ఆలోచనయే చేయలేదు; ఏమి చెప్పఁగలన్ = ఏమని చెప్పఁగలను నా కష్టదశను ?

తా : అంతట నామె నన్ను కని నట్టడవిలో పారవేసి స్వర్గమునకు పోయినది. దయార్ద్రహృదయుఁడైన మునియు నా యోగక్షేమము నరయలేదు. ఏమని చెప్పను?

వ. అట్లు వైచి చనుటయు నాఁకటం గటకటంబడుచుండి తీండ్రించు శశిమండలంబున వెడలు శిశిరకిరణప్రణాళికామిళ దమృత రసగ్రాసంబునం జేసి కొన్ని పూఁటలం బుటపుటనైన నన్నుం గనుంగొని మునీంద్రుండు ప్రియం బంది నిజాశ్రమంబునకుం గొని చని శశికళాసంవర్ధిత నగుటం జేసి నాకుం గళావతియను నామం బిడి పెనుచుచుండ నేనును జనకసేవాపరతం బ్రవర్తిల్లుచుండు నంత. 39

టీ : అట్లు=ఆ రీతిగా; వైచిచనుటయున్=పారవైచిపోగా; ఆఁకటన్=ఆకలిచే; కటకటంబడుచుండి=బాధపడుచు; తీండ్రించు శశిమండలంబునన్=ఎక్కువగా ప్రకాశించెడి చంద్రమండలము నుండి; వెడలు=పుట్టెడి; శిశిరకిరణ=చల్లని కిరణములయొక్క; ప్రణాళికా=సముదాయములతో; మిళత్=కలిసిన; అమృత రస=అమృతముయొక్క; గ్రాసముచేతన్=తినుటచే; కొన్నిపూఁటలన్=కొన్ని రోజులలో; పుటపుటనైన=పెరుగుచున్న; నన్నున్; కనుంగొని=చూచి; మునీంద్రుండు=పాపఁడు; ప్రియంబంది=సంతోషించి; నిజ+ఆశ్రమంబునకున్ = తన యాశ్రమంబునకు; కొనిచని=తీసికొనివెళ్ళి; శశికళాసంవర్ధిత నగుటంజేసి=చంద్రకళలచే పెంచబడిన దాననగుటచే; నాకున్; కళావతి; అను నామంబు = అనెడి పేరును; ఇడి=పెట్టి; పెనుచుచుండన్=పెంచుచుండగా; నేనును; జనకసేవాపరతన్=తండ్రియొక్క సేవయందలి ఆసక్తిచే; ప్రవర్తిల్లుచుండునంతన్ = మెలగుచుండగా......

తా : అట్లు నన్ను వదలిపోగా నేను చంద్రకిరణముల నుండి వచ్చిన నమృతము ద్రాగి పెరిగితిని. అట్టి నన్ను చూచి పారర్షి సంతోషించి నన్ను తీసికొని వెళ్ళి చంద్రకళలచే పెరిగినందున 'కళావతి' అను పేరు పెట్టి పెంచుచుండెను. నేను తండ్రిని సేవించుచుంటిని. అంత......

ఉ. ఆ సమయంబునం బొగులు ♦ చాఁకటిపెల్లున నంతకంతకున్
గాసిలి పైపయిన్ వదన ♦ గహ్వర మెండఁగ నేడ్చి యేడ్చి యే

మాసయుఁ గాన కంతఁ దుహి • నాంశుఁడు దోఁచినఁ దత్కళారస
గ్రాసవిధిన్ శరీర మమ • రంగ భజించితి దైవికంబునన్. 40

(క్రింది రెండు పద్యములును పై వచనములోని యర్థమునే చెప్పుచున్నందున ప్రక్షిప్తము లనియు, గద్యయే పెద్దసదనియు కొందరి మతము.)

టీ: ఆ సమయంబునన్=తల్లి విడిచిపోగా; ఆఁకటిపెల్లునన్ = ఎక్కువ యాకలిచే; పొగులుచున్=దుఃఖించుచు; అంతకంతకున్=కొంత సేపయినకొలది; గాసిలి=కష్టపడి; పైపయిన్=ఎక్కువగా; వదనగహ్వరము=నోరు; ఎండగన్; ఏడ్చియేడ్చి=ఎక్కువగా నేడ్చి; ఏమి+ఆసయున్ = ఏ విధమైన ప్రాణముమీఁద ఆశయును, కానక=లేక; అంతన్=అంతలో; దైవికంబుగన్=అదృష్టమువలన; తుహినాంశుడు=చంద్రుడు; తోఁచినన్ = ఉదయించగా; తత్కళారస గ్రాస విధిన్=ఆతని కళలను తినుటతో; శరీరము; అమరగన్=వృద్ధిపొందగా; భజించితిన్=కాచుకొంటిని.

తా: తల్లి అట్లు కని పారవేసి పోగా ఆకలి బాధచే విచారించుచు ఇక బ్రతుకుపై ఆశలేక పోగా నా అదృష్టవశమున చంద్రోదయము కాగా చంద్రకిరణములలోని అమృతరసపానముచేసి శరీరమును రక్షించుకొంటిని.

సీ. ఏ నవ్విధంబున • మేను పెంచుచునుండ
నాచంద మంతయు • నాత్మ నెఱిఁగి
కడుసంభ్రమమున న • క్కడికి నే తెంచి యిం
పెసఁగ మైనిండిన • కసటు దుడిచి
తనయురంబునఁ జేర్చి • కొని పోయి యాశ్రమ
స్థలమున నిజపర్ణ • శాల నునిచి
విధుకళాంశాహార • విధి వసించితిఁ గాన
నాకుఁ గళావతీ • నామ మొసఁగి
గీ. నయము మీఱంగఁ బెనుప నా • నాఁటఁ బెరిఁగి
శైశవము మాని యౌవనో • త్సవముఁ జెంది
జనకు నేమైన నడుగుచు • సంతతంబు
నోపి శుశ్రూష చేయుచు • నున్నచోట. 41

టీ: ఏను=నేను; ఆ+విధంబునన్=ఆ రీతిగా; మేను=శరీరము; పెంచుచునుండన్=నిలబెట్టుకొనుచుండగా; ఆ చందము=ఆ నా పోషణరీతిని; అంతయును; ఆత్మన్=మనస్సులో; ఎఱిఁగి=తెలిసికొని; కడుసంభ్రమమునన్=ఎక్కువతొందరతో; అక్కడకున్=నేనున్న చోటికి; ఏతెంచి=వచ్చి; ఇంపు+ఎసఁగన్ = ఆనంద మెక్కువకాగా; మైన్=నా శరీరమున; నిండినకసటు=నిండుగానున్న

మంటిని; తుడిచి; తనయురంబునన్=తన రొమ్ముపై; చేర్చుకొనిపోయి=అంటనెత్తుకొని వెళ్ళి; ఆశ్రమస్థలమునన్ = తపోవనమున; నిజపర్ణశాలన్ = తన పర్ణశాలలో; ఉంచి; విధుకళా+అంశ+ఆహారవిధిన్=చంద్రకళల నాహారముగాచేసికొనుటచే; వసించితిన్=ఉంటిని; కావన్=కాబట్టి; నాకున్; కళావతియను పేరును; ఒసగి=పెట్టి; నయము=ముద్దు; మీఱంగన్=ఎక్కువకాగా; పెనుపన్=పెంచగా; నానాఁటన్=ఆ రోజున కా రోజు; పెరిగి; శైశవము=బాల్యము; మాని=వెళ్ళి; యౌవన+ఉత్సవమున్=పడుచుదనము వలని సంతోషమును; చెంది=పొంది; జనకున్=తండ్రిని; ఏమైన నడుగుచున్=కావలసిన వడుగుచు; సంతతంబు=ఎల్లపుడును; ఓపి=ఓపికతో; శుశ్రూష=సేవ; చేయుచున్న చోటన్ చేయుచుండగా......

క. ఎవ్వరు చూచినఁ జూపులఁ
జివ్వకుఁ బద నడఁగి నడచు ♦ సిగ్గున నొఱపై
రవ్వకు మొదలగు పాపపు
జవ్వన మెదిరించె జిగి యె ♦ సఁగ నామేనన్. 42

టీ : ఎవ్వరు చూచినన్=ఎవరు నన్ను తేరిపార చూచినను; చూపులన్=తిరిగి వారిని చూచుటతో; చివ్వకున్=పోరాటమునకు; పదను=వాడి; అడఁగి=తగ్గి; నడచు సిగ్గునన్=నడచెడి సిగ్గుచే; ఒఱపై=అందమై; రవ్వకున్=తిట్టుటకు; మొదలగు=కారణమైన; పాపపు జవ్వనము=పాడు యౌవనము; నా మేనన్=నా శరీరమున; జిగి=కాంతిని; ఎసగన్=ఎక్కువకాగా; ఎదిరించెన్=వచ్చి మీదపడినది.

తా : నన్ను చూచిన వారిని తిరిగి చూచుటకు సందేహము కల్గించెడి సిగ్గు కల్గగా, ఈమె అట్లున్నది—ఇట్లున్నది అని నల్గురును తిట్టుటకు వీలైన యౌవనము వచ్చిపడినది.

శా. ఆవేళం బొడగాంచి ఖేచరుఁ డొకం ♦ డాసక్తి దేవాపి సం
జ్ఞావంతుండు సబాంధవుం డగుచు ని ♦ శ్శంకన్ ననున్ వేడువాఁ
డై వాచంయముఁ డగ్నికార్యనిరతుం ♦ డై యున్నచోఁ బర్ణశా
లావాసంబున కేగుదెంచి నిజభా ♦ వాకాంక్ష సూచించినన్. 43

టీ : ఆ వేళన్=అట్టియౌవనము వచ్చినపుడు; ఒకండు=ఒక; ఖేచరుండు=గంధర్వుడు; దేవాపిసంజ్ఞావంతుండు=దేవాపియను పేరు కలవాడు; పొడగాంచి=చూచి; ఆ సక్తిన్=నన్ను పెండ్లాడవలెనను కోరికతో; సబాంధవుండగుచున్=బంధువులతో కూడినవాడై; నిశ్శంకన్=సందేహములేకుండ; ననున్; వేడువాడై=తనకిమ్మని కోరువాడై; వాచంయముడు=మహర్షి; అగ్నికార్య నిరతుండై=అగ్నిహోత్రము చేయుటలో నిష్ఠకలవాడై; ఉన్నచోన్=ఉండగా; పర్ణశాలా+ఆవాసంబునకున్=పర్ణశాలకు; ఏగుదెంచి=వచ్చి; నిజభావ+ఆకాంక్షన్ = తన మనసులోని కోరికను; సూచించినన్=తెలియజేయగా......

తా : నాకు యౌవనము రాగా దేవాప్రియను గంధర్వుడు నన్ను చూచి పెండ్లి చేసికొన గోరి తపోవనమునకు బంధువులతో కలిసివచ్చి నిశ్శంకముగా నా తండ్రి అగ్నిహోత్రము చేసికొనుచుండగా తన కోరికను తెలుపగా........

సీ. శిఖిపింఛదళపరి ♦ ష్కృతములై సేమంతి
విరుల తీ రగుశిరో ♦ వేష్టనములు
నెఱగంటి చూడ్కిఁ దా ♦ యెతులబాహులు వంచి
నా రాజు లల్లార్చు ♦ నాగరజములుఁ
గాదంబరీగంధ ♦ గర్భంబులై వల్చు
ఘనసారమిళదాస్య ♦ గంధములును
దరహాసములఁ దోఁచు ♦ తాంబూల సేవాంధ
కారితాధర రద ♦ క్షతుల మొఱపుఁ

తే. చిటులు గంధంపుఁ బూఁతలు ♦ జిహ్వికలకు
ననుపు నెఱవాది బంటు పం ♦ తపుఁ బదరులు
ఘనమగుజుగుప్స పెనుప త ♦ జ్జనముఁ జూచి
ఋషి మనంబునఁ గడు నస ♦ హ్యించుకొనుచు. 44

టీ : శిఖిపింఛదళ=నెమలిపింఛపు టేకలచే; పరిష్కృతములై=అలంకరింపబడినవై; సేమంతి విరులతీరగు=చేమంతి పూలవలె నున్న; శిరోవేష్టనములున్=తలపాగలును; ఎఱగంటి చూడ్కిన్=ఎఱ్ఱని కంటిచూపులతో; తాయెతులబాహులు తాయెత్తులు కట్టుకొన్న చేతులను; వంచి; నారాజులు=కత్తులను; అల్లార్చునారజములున్ = త్రిప్పెడి అందములును; కాదంబరీ గంధగర్భంబులై=కల్లువాసనతో కూడినవై; వల్చు=వాసనవేసెడి; ఘనసారమిళత్=పచ్చకర్పూరముతో కలిసిన; ఆస్యగంధములును=ముఖవాసనలును; దరహాసములన్=చిఱునవ్వులతో; తోఁచు=కనిపించెడి; తాంబూలసేవా=నిత్యము తాంబూలమును వేసికొనుచుండుటచేత; అంధకారిత=గారకట్టి కన్పడని; అధర=అధరోష్ఠముపైది; రదక్షతులమొఱపు=పంటికాటుల గాటులును; చిటులు గంధంపుఁబూతలున్=చిటలు తీసెడి గంధపు పూతలును; జిహ్వికలకున్=నాలుకలకు; ననుపు=అలవాటైన; నెఱవాది=నేర్పుకల; బంటుపంతపు బదరులును=శౌర్యము తెల్పు మాటలును; ఘనమగుజుగుప్స = ఎక్కువైన అసహ్యమును; పెనుపన్=వృద్ధిచేయగా; తత్+జనమున్=ఆ గంధర్వులను; ఋషి; చూచి; మనంబునన్=మనసులో; కడున్=మిక్కిలి; అసహ్యించుకొనుచున్=చీదరించుకొనుచు......

తా : నెమలి యీకలు గ్రుచ్చిన తలపాగలు, కల్లుత్రాగుటచే నెఱ్ఱనైన కన్నులు; దండలతో త్రిప్పబడుచున్న కత్తులును, కల్లువాసన పోవుటకై వేసి

కొన్న తాంబూలపు గారచే కప్పడని పంటికొటుకులును, చిరునవ్వులు; ఓటలుతీయు నంతగా పూసికొన్న గంధపుపూతలు, తమ ప్రతాపము తెలిపెడి గర్వోక్తులు కలిగిన ఆ గంధర్వులను చూచి ముని అసహ్యించుకొనుచు......

(తాను నియమ నిష్ఠాపరుడైనందున, తనపద్ధతికి వ్యతిరేకముగా నున్న వారి ఆకార వేషభాషలను చూచునరికి మహర్షి కసహ్యము వేసినది.) అలం. స్వభావోక్తి.

శా. ఆహో ధన్యుఁడనైతి మద్విమలవం ♦ శాచార విద్యా తప
శ్శ్రీహోమాదులు నేఁడుగా తుది ఫలిం ♦ చెన్ నాగవాసంబు మ
ద్గేహక్షోణికి బిడ్డ వేఁడుటకు నే ♦ తేఁ గాంచుటన్ బ్రాహ్మ్యమిం
కోహో! చాలు బొకాలి పోయెదరొ పో ♦ రో నోటిక్రొవ్వేటికిన్.

టీ : ఆహో ! నాగవాసంబు=భోగపు మేళము; మత్+గేహక్షోణికిన్= నా యింటివాకిటికి; బిడ్డన్=నా కన్యను; వేఁడుటకున్=కోరుటకై; ఏతేన్+కాంచు టన్=వచ్చునంతటి అదృష్టము కల్గుటచే; ధన్యుఁడనైతిన్ = అదృష్టవంతుఁడనైతిని; మత్=నా యొక్క; విమల=స్వచ్ఛమైన; వంశ=వంశము; ఆచార=నడవడిక; తపశ్శ్రీ=తపస్సంపద; హోమాదులు=హోమము మొదలైనవి; నేఁడుగా=ఇప్ప టికి కదా; తుది=చిట్టచివరికి; ఫలించెన్=పండినవి; ఓహో ! ఇకన్=ఇంక; బ్రాహ్మ్యము=బ్రాహ్మణత్వము; చాలున్; నోటిక్రొవ్వు=నోటిపొగరు; ఏటికిన్ =ఏల; బొకాలిపోయెదరో=వెళ్ళిపోదురా ? పోరా ?

తా : ఆహాహా ! నేను బ్రాహ్మణుడనై జపతపోనుష్ఠానములు చేయు చున్నందులకు ఈ భోగము మేళపురకమువారు పిల్ల నిమ్మని నా గుమ్మములోనికి వచ్చి నందులకు నా నియమము లన్నియు ఫలించినవి. నేటికి ధన్యుడనైతిని. ఛీ ఛీ ! పోయెదరా ? లేదా ? అలం. వ్యాజస్తుతి, విషమము.

క. మీ తరమువార లేతఱి
నేతరి తనమునఁ దపస్వి ♦ గృహకన్యకలన్
వీతభయవృత్తి వేఁడిరొ
కో తముఁ దర్కింప కౌర ♦ క్రొవ్వులటంచున్. 46

టీ : మీ తరమువారలు=మీ కులమువారు; ఏతఱిన్=ఎప్పుడైనను; ఏతరి తనమునన్=దుడుకుతనముతో; తపస్వికన్యకలన్=మహర్షుల కూతుండ్రను; వీతభయ వృత్తిన్=భయములేని రీతిగా; తమున్=మీ తాహతును; తర్కింపక=ఆలోచించు కొనక; వేఁడిరొకో=కోరిరా ? ఔరా ! క్రొవ్వులు=పొగరు ? అటంచున్ అనుచు......

తా : మీ వంశములోని వా రెవరైన నెప్పుడైనను మా వంటి మహర్షుల కన్య లను తమ తాహతు చూడక, కోరిరా ? అంత పొగరా ? అనుచు......

క. వసుధేశ ముక్కుఁ డుస్సిన
పసరముక్రియఁ గెరలి తిట్టెఁ ♦ బక్కున బుషి వా
రుసురు మని వెడలిపోయిరి
ముసలిగదా పుట్టినిల్లు ♦ ముఖ్యోష్ణతకున్. 47

టీ : వసుధేశ=రాజా ! బుషి=నా తండ్రి; ముక్కుడుస్సిన=ముక్కు త్రాడూడిన, పసరము క్రియన్=ఎద్దువలె; కెరలి=కోపించి; పక్కునన్=హఠాత్తుగా; తిట్టెన్; వారు=ఆ గంధర్వులు; ఉసురుసుని=కష్టపెట్టుకొని; వెడలి పోయిరి; ముఖ్య+ఉష్ణతకున్=ఎక్కువ కోపమునకు; ముసలితనము; పుట్టినిల్లు కదా !

తా : ముసలితనమున కోపము హెచ్చుగా నుండును గదా ! నా తండ్రి ముక్కు త్రాడూడిన యాబోతువలె ముందు వెనుక లాలోచింపక తిట్టెను. గంధర్వులు కష్టముతో వెళ్ళిపోయిరి. అలం. అర్థాన్తరన్యాసము.

వ. అట్టియెడం దనమనోరథంబు విఫలం బగుటకుఁ గ్రోధాంధుండై నన్నభిలషించు గంధర్వుం డిట్లనియె. 38

టీ : అట్టియెడన్=అప్పుడు; తనమనోరథంబు= తనకోరిక; విఫలంబగుటకున్=వ్యర్థమైనందులకు; క్రోధ+అంధుండై=కోపముచే నొడలు తెలియనివాడై; నన్ను+అభిలషించు=నన్ను కోరిన; గంధర్వుండు; ఇట్లనియెన్.

శా. నీవైశిష్ట్యము తిట్టుల న్మెఱయునే ♦ నీకంటె నేఁ దక్కు.వే
యీవే కన్యక నీవుగాక మఱి మ ♦ ద్వృత్తాన్వయాచారముల్
నీవా పేర్కొనుపాటివాఁడ విలఁ గా ♦ నీ నిల్తుగా కేమి ఛీ
ఛీ విప్రాధమ నిన్నుఁ బోల నిఁక న ♦ ల్పుల్ లేరు దంభవ్రతా. 49

టీ : నీవైశిష్ట్యము=నీ గొప్పదనము; తిట్టులన్=తిట్టుటలో; మెఱయునే= ఎక్కువగునా ? నీకంటెన్; నేన్; తక్కువే ? నీవు; కన్యకన్; ఈవే కాక= ఇయ్యవా ? మఱి; మత్=నా యొక్క; వృత్త=నడవడిని; అన్వయ+ఆచారముల్=వంశమును, ఆచారమును; నీవా ? పేర్కొను పాటివాడవు = పేరెత్తు వాడవు ? ఇలన్=భూమిలో; నిల్తుగాకేమి=నిలువగలవా ? ఛీఛీ=ఛీ ఛీ ! విప్ర+అధమ=విప్రులలో నీచుడా ! దంభవ్రతా=డాంబికమైన వ్రతము కలవాడా ! ఇకన్=ఇంక; నిన్నుబోలన్=నీవంటి; అల్పుల్=నీచులు; లేరు= ఉండరు.

తా : డాంబికుడా ! విప్రాధమా ! మమ్ము తిట్టినంతలో నీవు గొప్పవాడవగుదువా? నీ కన్న నేను తక్కువా? నీవు నాకు పిల్ల నియ్యవేమి? నా వంశము నడవడి నెత్తుదువే? నీ వెన్నాళ్ళు భూమిమీద నుందువో చూచెదగాక ! ఛీఛీ ! నీచుడా ! నీకన్న నీచులు పృథివిలో లేరు.

తే. అనుచుఁ బగచాటి పోయి నాఁ ♦ డర్ధరాత్ర
సమయమున శస్త్రనిహతి మ ♦ జ్జనకుఁ జంపె
నట్ల యగుఁగాక పుడమిఁ గా మాంధచిత్తుఁ
డెవ్వరి వధింపఁ డెటు సేయఁ ♦ డేమి గాఁడు. 50

టీ : అనుచున్=అని తిట్టుచు; పగచాటిపోయి=విరోధమున్నట్లు స్పష్టము చేసి వెళ్ళి; నాఁడు=ఆనాడే; అర్ధరాత్రసమయమునన్=అర్ధరాత్రి వేళ; శస్త్రనిహతిన్=కత్తిదెబ్బతో; మత్+జనకున్=నా తండ్రిని; చంపెన్. అట్లయగుగాక=అంతే అగును; పుడమిన్=భూమిలో; కామ+అంధచిత్తుడు=కామముచే వివేకములేని మనస్సుకలవాడు; ఎవ్వరిన్=ఎంతపూజ్యులనైనను; వధింపడు=చంపకుండునా ? ఎటుసేయడు=ఏ రీతిగా చేయడు ? ఏమిగాడు=ఎంత పాపికాడు.

తా : ఇట్లు గంధర్వుడు కోపమును ప్రకటించి వెళ్ళి ఆ నాటి రాత్రివేళ వచ్చి కత్తితో నా తండ్రిని చంపెను. కామాంధుడు చేయలేని దుష్కార్యమే ముండును ? అలం. అర్థాంతరన్యాసము.

తే. అప్పుడు మెడఁ గోయ ముని రోజు ♦ టాలకించి
మేలుకొని దివ్వె యిడి సంభ్ర ♦ మించి యేడ్చు
నన్నుఁ బొదివిరి పొరుగిండ్ల ♦ నున్నతపసు
లా దురాచారుఁడును పాఱె ♦ నటకు మునుప. 51

టీ : అపుడు=ఆ రాత్రివేళ; మెడగోయన్=మెడను కోయగా; ముని=నా తండ్రి; రోజుట=ఏడ్చుట; ఆలకించి=విని; మేలుకొని; దివ్వెయిడి=దీపము పెట్టి; సంభ్రమించి=కంగారుపడి; ఏడ్చునన్నున్=ఏడ్చెడి నన్ను; పొరుగిండ్లనున్న తపసులు=ఇరుగుపొరుగున నున్న మునులు; పొదివిరి=దగ్గరగా తీసికొనిరి; అటకు మునుప=అంతకుముందే; ఆ దురాచారుడును=ఆ పాపాత్ముడుకూడ; పాఱెన్=పారిపోయెను.

తా : అతడు కంఠము కోయునపుడు నా తండ్రి యేడ్చుటను విని నేను మేల్కాంచి దీపము పెట్టి చూచి కంగారు పడి ఏడ్చితిని. అంతలో ఇరుగుపొరుగు మునులువచ్చి నన్ను బుజ్జగించిరి. అంతకుముందే ఆ దుర్మార్గుడు పారిపోయెను.

వ. అంతం దెలతెల వేగుటయుఁ బ్రభాతసమయంబున 52

టీ : అంతన్; తెలతెలవేగుటయును=బాగుగా తెల్లవారగా; ప్రభాతసమయంబునన్=ప్రాతఃకాలమునందు...

క. ధారాళక్షతజోక్షిత
ఘోరజరాధవళితోరు ♦ కూర్చముఁగ గరా

చూరికిని మెడ దెగి యుటజా
గారంబునఁ బడిన మూఁడు గాళ్ళ ♦ ముసలికిన్. 53

టీ: ధారాళ=ధారగా కారుచున్న; క్షతజ+ఉక్షిత = రక్తముచే తడుప బడిన; ఘోర=భయంకరమైన; జరా=ముసలితనముచే; ధవళిత=తెల్లనైన; ఉరు కూర్చముగన్ = పెద్దదైన గడ్డము మీసములు కల్గునట్లుగా; కరాచూరిన్=పదునగు కత్తిచే; మెడతెగి; ఉటజ+అగారంబునన్=పర్ణశాలలో; పడిన మూడుగాళ్ళ ముసలికిన్=పడిపోయియున్న ముసలి వగ్గునకు...

తా: కత్తితో కోయుటతో అవిచ్ఛిన్నముగా కారుచున్న రక్తముచే తడిసిన గడ్డము మీసములు గలిగి పర్ణశాలలో పడియున్న ఆ ముసలివగ్గునకు...

ఆ. అగ్ని యిచ్చి యకట ♦ 'యాబాల్యముగ నన్ను
బెనిచెఁ దల్లి వైచి ♦ చనిన పిదపఁ
దానె తల్లిమాఱు ♦ నై నెమ్మి నట్టి మ
జ్జనకుఁ డీల్గె నేటి ♦ మనికి' యనుచు. 54

టీ: అగ్ని యిచ్చి=దహనముచేసి; అకట=అయ్యో! తల్లి; వైచి చనిన పిదపన్=పారవేసి వెళ్ళిన తర్వాత; తానె; ఆబాల్యముగన్=చిన్నతనము నుండియు; తల్లిమాఱునై=తల్లికి బదులు రక్షకుడై; నెమ్మిన్=ముద్దుగా; నన్నున్; పెనిచెన్=పెంచెను; అట్టి; మత్+జనకుడు=నా తండ్రి; ఈల్గెన్=చనిపోయెను; ఏటి మనికి=బ్రతుకుట ఏటికి? అనుచున్...

య: నా తండ్రికి దహన సంస్కారము చేసి, పుట్టగానే తల్లి వదలిపోగా తానే తల్లివలె నన్ను గారాబముతో పెంచిన తండ్రి చనిపోయినాడని...

క. వందురి వగలన్ దేహము
పొం దెడలఁగఁ జూచు నన్నుఁ ♦ బొడగని దివిఁ దా
నెందుల కేఁగుచునో గిరి
నందన దిగి వచ్చి కరుణ ♦ నా కిట్లనియెన్. 55

టీ: వగలన్=కష్టములతో; వందురి=పరితపించి; దేహముపొందు=శరీరము తోడి సంబంధమును; ఎడలగన్=వదలుటకై; చూచుచున్నన్=ఆలోచించుచున్న నన్ను; పొడగని=చూచి; దివిన్=ఆకాశమున; తాను; ఎందులకున్=ఎక్కడికో; ఏగుచునో=వెళ్ళుచుండెనో; గిరినందన=పార్వతి; దిగివచ్చి=భూమిమీదికి నా వద్దకువచ్చి; నాకున్=నాతో; కరుణన్=దయతో; ఇట్లనియెన్.

తా: కష్టము లనుభవించుటకన్న చావే మేలని చావబోవుచున్న నన్నుచూచి ఆకాశముపై నెక్కడికో వెళ్ళుచున్న పార్వతి నా వద్దకు దిగివచ్చి నాతో దయతో నిట్లన్నది.

మ. అతిసౌందర్యనిశాంత మీతను వల ♦ భ్యం బిట్లు శోకాతురా
న్వితవై దీనిఁ దొఱంగఁ గాఁ దగునె త ♦ న్వీ చాలు నీసాహసం
బతిలోకుండు స్వరోచి నీకుఁ బతియౌ ♦ నారాజుఁ జేపట్టి య
ప్రతిమశ్రీవిభవంబుఁ గాంచెదవు నా ♦ పల్కొండుగా నేర్చునే?

టీ : తన్వీ=పడుచుదానా! ఈ తనువు=ఈ శరీరము; అతిసౌందర్యనిశాంతము=ఎక్కువ సౌందర్యము కలది; అలభ్యంబు=తిరిగి దొరకుట కష్టమైనది; ఇట్లు=ఈ రీతిగా; శోక=ఆతుర+అన్వితవై=విచారముతో కూడినదానవై; దీనిన్=ఇంత చక్కని దేహమును; తొఱంగగాన్=విడువగా; తగునె=ఒప్పునా? ఈ సాహసంబు=ఈ చొరవ; చాలున్; అతిలోకుండు=జనులను మించినవాడు; స్వరోచి; నీకున్; పతి=భర్తగా; ఔన్=అగును; ఆ రాజున్; చేపట్టి=పెండ్లాడి; అప్రతిమశ్రీ=సాటిలేని సంపదయొక్క; విభవంబును=వైభవమును; కాంచెదవు=పొందెదవు; నా పల్కు=నా మాట; ఒండు=మఱొకరీతిగా; కానేర్చునే=అగునా?

తా : ఓ తరుణీ! నీ శరీరమెంతో యందమైనది. ఇట్టిసౌందర్యము దుర్లభమైనది. ఇట్టి దేహమును విడుచుట మంచిపనికాదు. ఈ చొరవ చాలును. నిన్ను స్వరోచి యను లోకాతీతుడగు రాజు పెండ్లాడును. నీ వెన్నో వైభవముల ననుభవింతువు. నా మాట అన్యథా కానేరదు. అలం. కావ్యలింగము.

క. విను మదియుఁగాక పద్మిని
యనఁ బరఁగిన విద్య నేఁ బ్రి ♦ యంబున నిత్తుం
గొను నీవు తత్ప్రసాదం
బున నీకు నభీష్టసౌఖ్య ♦ ములు సిద్ధించున్. 67

టీ : వినుము; అదియుఁగాక=మరియును; నేన్=నేను; ప్రియంబునన్=ఇష్టముతో; పద్మినియనఁబరఁగిన విద్యన్=పద్మిని యనబడు మంత్రమును; ఇత్తున్=ఇచ్చెదను; నీవు; కొను=స్వీకరింపుము; తత్+ప్రసాదంబునన్=దానిమహిమ వలన; నీకున్; అభీష్టసౌఖ్యములు=కోరిన సౌఖ్యములు; సిద్ధించున్=కల్గును.

తా : నీకు స్వరోచిని పెండ్లాడు నదృష్టమే కాక, నేను పద్మినియను మంత్రము నిత్తును. దాని మహిమవలన కోరిన కోరికలు పొందగలవు.

వ. అని రహస్యంబుగా నవ్విద్య నాకు నుపదేశించి ముక్కంటి వాల్గంటి మింటిచొప్పునం జనియె. నేనును తద్వచనామృతాస్వాదనంబ యూఁతగాఁ బ్రాణంబులు వట్టుకొని యున్నదాన. నా స్వరోచి నీవకాఁ దలంచెద. వంచనాలాపంబు లుడిగి యప్పద్మినీ విద్యారత్నంబుతోఁ గూడ నన్నుఁ బరిగ్రహింపు మనిన నంగీకరించి
యమ్మహీవిభుండు. 58

టీ : అని; రహస్యంబుగాన్; ఆ విద్య=ఆ మంత్రమును; సాకున్; ఉపదేశించి=చెప్పి; చుక్కలంటి వాల్గంటి=భవాని; మింటిచొప్పునవన్=ఆకాశమార్గము వెంట; చనియెన్=వెళ్ళెను; నేనును; తత్=వంచనా+అమృత+ఆస్వాదంబు+ఆ = ఆమె మాటలనెడి అమృతమును త్రాగుటయే; ఊతగన్ = ఆధారముగా; ప్రాణంబులు+పట్టుకొని=ప్రాణాలు నిల్పుకొని; ఉన్నదానన్; ఆ స్వరోచి=ఆమె చెప్పిన స్వరోచి యను రాజవు; నీవకాన్=నీవే అయినట్లు; తలంచెదన్ = అనుకొందును; వంచనా+ఆలాపంబులు=అడ్డుమాటలు; ఉడిగి=మాని; ఆ+పద్మినీ విద్యా రత్నంబుతోడన్=విద్యలలో శ్రేష్ఠమైన పద్మినీ మంత్రముతోకూడ; నన్నున్; పరిగ్రహింపుము=పెండ్లాడుము; అనినన్; అంగీకరించి; ఆ+మహీశాభుంకు = ఆ రాజు...

క. ఏకాగ్రత నవ్విద్యలు
గైకొని పుణ్యాహపూర్వ ♦ కంబుగ గుణర
త్నాకరుఁ డయ్యిద్దఱ న
స్తోకోన్నతిఁ బెండ్లి యయ్యె ♦ సుముహూర్తమునన్, 59

టీ : గుణరత్నాకరుడు=మంచి గుణములకు సముద్రమువంటి స్వరోచి, ఏకాగ్రతన్=శ్రద్ధతో; ఆ+విద్యలు=ఆ యిద్దరివద్దనున్న మంత్రములను; కైకొని=తీసికొని; పుణ్యాహపూర్వకంబుగన్=పుణ్యాహ వాచనము మంత్రపూర్వకముగా; సుముహూర్తంబునన్=శుభలగ్నమున; అస్తోక+ఉన్నతిన్=ఎక్కువ గౌరవముతో; ఆ+ఇద్దరన్=ఆ యిద్దరికన్యలను; పెండ్లియయ్యెన్=పెండ్లాడెను.

తా : అతడా యిద్దరినుండి రెండు విద్యలను పరిగ్రహించి వేదోక్తవిధితో వారిద్దరిని శుభలగ్నమున పెండ్లాడెను.

ఉ. ఆ సమయంబునన్ మొరసె ♦ నభ్రపథంబున దేవదుందుభుల్
సేసలు చల్లి రచ్చరలు ♦ సిద్ధనికాయము చేరి సన్నుతుల్
సేసెఁ బ్రసూనవృష్టి గురి ♦ సెన్ జనరంజనకారి వాసనో
ల్లాసములై చెలంగె శుభ ♦ లక్షణదక్షిణ గంధవాహముల్. 60

టీ : ఆ సమయంబునన్=ఆ పెండ్లివేళ; అభ్రపథంబునన్=ఆకాశమున; దేవదుందుభులు; మొరసెన్=చప్పుడయ్యెను; అచ్చరలు=అప్సరసలు; సేసలు=అక్షతలు; చల్లిరి; సిద్ధనికాయము=సిద్ధులు; చేరి; సన్నుతుల్సేసెన్ = పొగడెను; ప్రసూనవృష్టి=పూలవాన; కురిసెన్; శుభలక్షణ=శుభసూచకములైన; దక్షిణగంధవాహముల్=పైరుగాలులు; జనరంజనకారి=జనుల కానందము నిచ్చు; వాసనా+ఉల్లాసములై=ఎక్కువ సువాసనకలవై; చెలంగెన్=వీచినవి.

తా : ఆ పెండ్లివేళ దేవదుందుభులు మ్రోగినవి. అప్సరసలు అక్షతలు చల్లిరి. సిద్ధులు పొగడిరి. చల్లని పైరుగాలులు పరిమళించుచు వీచినవి.

క. ఈ విధమున నుద్వాహం
బై వేలుపు వెలఁదిపట్టి ♦ యంచితమతి న
ప్పూవుంబోఁడులు మూవుర
తో వివిధవిహారసంగ ♦ తులఁ దత్పరుఁడై. 61

టీ : వేలుపువెలఁదిపట్టి=స్వరోచి; ఈ విధమునన్=ఇట్లు; ఉద్వాహంబై=పెండ్లియై; అంచితమతిన్ = సమానమైన ప్రేమతో; మూవురతోన్ = ముగ్గురు భార్యలతోను; వివిధ విహారసంగతులన్=పలురకముల విహారములు చేయుటలో; తత్పరుండై=ఆసక్తికలవాడై......

తా : ఇట్లా యిద్దరినికూడ పెండ్లాడి ముగ్గురు భార్యలతోను సమబుద్ధితో విహారించుట యందాసక్తి కలిగినవాడై......

సీ. గంగాతరంగిణీ ♦ రంగత్తరంగ శీ
కరశీతసైకతో ♦ త్కరములందు
మందారమాకంద ♦ మకరందతుందిలేం
దిందిరానంద కృ ♦ న్నందనములఁ
గాంతనిశాకాంత ♦ కాంతపితర్ది కా
క్రాంతభూభృద్బృంద ♦ కందరముల
మసృణబిసాహార ♦ మాంసలహంసికా
సంసదాసారకా ♦ సారతటులఁ

గీ. దమక తమకప్రియుం డని ♦ తమక మెసఁగఁ
బడఁతు లుప్పొంగఁ గ్రీడించెఁ ♦ బద్మినీ ప్ర
భావఘటితాన్నపాన భూ ♦ షావిశేష
మాల్యవస్త్రానులేప సా ♦ మగ్రిఁ జెంది. 62

టీ : గంగాతరంగిణీ=గంగానది యందు; రంగత్+తరంగ=కదలెడి కెరటములయొక్క; శీకరశీత=నీటి బిందువులచే చల్లనైన; సైకత+ఉత్కరములందున్=ఇసుక తిన్నెలందును; మందార=మందారపు చెట్లయొక్క; మాకంద=తియ్యమామిడిచెట్లయొక్క; మకరందతుందిల=పూదేనెచే మదించిన; ఇందిందిర=తుమ్మెదలతో; ఆనందకృత్=ఆనందము నిచ్చు; నందనములన్ = ఉద్యానములందును; కాంత=సుందరమైన; నిశాకాంత కాంతవితర్దికా+ఆక్రాంత=చంద్రకాంతపురాల అరుగులచే ఆక్రమింపబడిన; భూభృత్+బృంద=పర్వతములయొక్క; కందరములన్=గుహలలోను; మసృణ=స్నిగ్ధములైన; బిస+ఆహారమాంసల=తామరకాడల తినుటచే బలిసిన; హంసికాసంసత్ = ఆడురాజహంసలచే; ఆసారకాసార

తటులన్=వ్యాప్తమైన సరస్సుల గట్టులందును; తమకతమక=తమకే తమకే. (ఎవరికి వారికే); ప్రియుండని=ఇష్టుడని; తమక మెసఁగగన్=కాంక్ష పెరుగునట్లు; పడఁతులు=భార్యలు; ఉపొప్పంగన్=ఆనందించగా; పద్మినీప్రభావఘటిత = పద్మినీ విద్యామహిమచే సమకూర్చబడిన; అన్నపానభూషాః శేష=భోజనము, పానద్రవ్యములు, నగలును; మాల్యవస్త్ర+అనులేప సామగ్రిన్=పూలమాలికలు, వస్త్రములు, మైపూతద్రవ్యములను, చెంది=పొంది; క్రీడించెన్=విహరించెను.

తా : స్వారోచి ఆ ముగ్గురు భార్యలతో కూడి పద్మినీ విద్యా ప్రభావము వలన లభించిన అన్నపానములు, నగలు—వస్త్రములు కలిగినవాడై యథేచ్ఛముగా గంగానదీతరంగమునుండి వచ్చు నీటిబిందువులతో చల్లనైన ఇసుక తిన్నెలందును, మందార పుష్పరసముచే బలిసిన తుమ్మెదలచే నందమునిచ్చు నందనవనములందును, చంద్రకాంతపు రాలతిన్నెలుకల పర్వతగుహలందును, హంసలతో నందమైన సరస్సులలోను విహరించెను. అలం. ఉదాత్తము.

మ. అరవిందాక్షులుఁ దాను ని ట్లభిమత ♦ వ్యాపారముల్ సల్పుచున్
ధరణీశుం డొకచోటఁ గాంచె లఘు శీ ♦ తస్వచ్ఛవాఃపూరమున్
వర కీరవ్రజ చంచుపాటిత తట ♦ వ్యాకీర్ణ మందారకే
సర మాకంద వినిస్సర త్ఫలరసా ♦ సారంబుఁ గాసారమున్. 63

టి : ఇట్లు; ధరణీశుండు=రాజు; అరవింద+అక్షులున్ = తామరలవంటి కన్నులుకల భార్యలును; తాను; అభిమత వ్యాపారములు=ఇష్టమైన క్రీడలను; సల్పుచున్=చేయుచు; ఒకచోటన్; లఘుశీత=కొద్దిచల్లనైన; స్వచ్ఛవాఃపూరమున్=స్వచ్ఛమైన నీరు కలిగినదియు; వరకీరవ్రజ = శ్రేష్ఠమైన చిలుకలయొక్క; చంచుపాటిత=ముక్కులచే బ్రద్దలు కొట్టబడిన; తటవ్యాకీర్ణ = గట్టునవ్యాప్తమై యున్న; మందార కేసర=మందార పుష్పకింజల్కములును; మాకందవినిస్సరత్= తియ్యనిమామిడి పడ్లనుండి బయటికి కారెడి; ఫలరస+ఆ సారంబున్=రసమువలె వర్షముకల; కాసారమున్=సరస్సును; కాంచెన్=చూచెను.

తా : భార్యలతో కలిసి క్రీడించుచు గట్టుననున్న తియ్యమామిడి చెట్లపైనున్న చిలుకలచే కొట్టబడిన పళ్ళనుండి వర్షముగా కారెడి రసముకలదియు; మందార కింజల్కములు కలదియు, చల్లని, స్వచ్ఛమైన నీరుకల సరస్సును చూచెను.

క. కని తత్తటస్థలంబున
ననుమతి విహరించె సవిధ ♦ హరిహయ వర నం
దననందన హరిచందన
వనపవనార్భక వినోద ♦ వశగతుఁ డగుచున్. 64

టీ : కని=చూచి; తత్=తటస్థలంబులన్=ఆ గట్టుమీద; సవిధ=దగ్గరలోనున్న; హరిహయ=ఇంద్రునియొక్క; వర=శ్రేష్ఠమైన; నందన = నందనవనమందున్న; నందన=తన యుద్యానమునందున; హరిచందనవన = కల్పవృక్షముల

నుండి వచ్చు; పవన+అర్భక=పిల్లగాలులచే; వినోదవశగతుడగుచున్=క్రీడించు నాసక్తి కలిగినవాడై; అనుమతిన్=ఇష్టముగా; విహరించెన్=క్రీడించెను.

తా : స్వరోచి ఆ సరస్సును చూచి దాని సమీపమున నున్న నందన వనము వలె నున్న తన యుద్యానములోని కల్పవృక్షముల నుండి వీచు పిల్లగాలులతో యథేష్టముగా క్రీడించెను.

ఉ. అందొకయంచలేమ గహ ♦ నానిలసంచలదూర్మిమాలికా
మందవిహారసౌఖ్యమున ♦ మత్తిలి దవ్వుల నున్న చక్రవా
కిం దగఁ జేరఁ బిల్చి పరి ♦ కించితె యెంతతపం బొనర్చి రీ
యిందునిభాస్యలుం బతియు ♦ నేకమతిం గవగూడి యుండఁగాన్.

టీ : అందున్=ఆ సరస్సులో; ఒకయంచలేమ=ఒక యాడుహంస; గహన=ఉద్యానముమీదినుండి వచ్చు అనిలసంచలత్ = గాలిచే కదలెడి; ఊర్మికా మాలికా=కెరటముల సంగతులయందు; మందవిహార సౌఖ్యమునన్ = మెల్లని విహారముపలని సుఖముచే; మత్తిలి=మత్తెక్కి; దవ్వులనున్న=దూరమునందున్న; చక్రవాకిన్=ఆడుచక్రవాక పక్షిని; తగన్=మెల్లగా; చేరన్+పిల్చి=దగ్గరకు పిలిచి; ఈ+ఇందుని భాస్యలున్=ఈ స్త్రీలును; పతియును=భర్తయును; ఏకమతిన్=ఐకమత్యముతో; కవగూడియుండిగాన్=జంటగా కూడియుండుటకు; ఎంతతపం బొనర్చిరి=ఎంత తపస్సు చేసిరోకదా ; పరికించితె=చూచితివా ?

తా : అందులోనున్న ఒక ఆడుహంస దూరాననున్న ఆడు చక్రవాకమును పిల్చి ఈ వనితలు ముగ్గురును భర్తయు నింత కలిసి—మెలసియుండుట కెంతపుణ్యము చేసిరో చూచితివా ?

క. మెలఁతకుఁ బతిపై నైనను
మెలఁతుకపైఁ బతికి నైన ♦ మే లగు టెందుం
గలయది మెలఁతకుఁ బతికిన్
వలపు సమం బగుట జన్మ ♦ వాసన చెలియా. 66

టీ : చెలియా ! మెలఁతకున్=స్త్రీకి; పతిపైనన్=భర్తమీద; మెలతుకపైనన్=భార్యపై; పతికినైనన్=భర్తకుగాని; మేలు=మంచిప్రేమ; అగుట=కల్గుట; ఎందున్=ఎక్కడైనను; కలయది=ఉన్నదే; మెలతకున్=భార్యకును; పతికిన్=భర్తకును; వలపు=ప్రేమ; సమంబగుట=సమముగా నుండుట; జన్మవాసన=పూర్వజన్మలోని సంస్కారము వలననే సుమా !

తా : భార్యపై భర్తకుగాని, భర్తపై భార్యకుగాని ఎక్కువ మక్కువ యుండుట సహజము గాని ఇట్లొకరిపై నొకరికి సమముగా ప్రేమ యుండుట మాత్రము పూర్వజన్మ సుకృతమే సుమా !

ఉ. కావున వీరియందు నధి ♦ కం బగుకూరిమి గల్గియుండు నీ
భూవలయాధినాధునకుఁ ♦ బొల్పుగ నీ విభునందు నగ్గలం

బీవనజాయతాక్షులకు ♦ నిచ్చఁ బ్రియం బది గాన పూవునుం
దావియుఁ బోలెఁ జాలఁ బ్రమ ♦ దం బొనరించిరి నాకు నెచ్చెలీ. 67

టీ : నెచ్చెలీ ! కావునన్ ! నీరియందున్=ఈ స్త్రీలపై; ఈభూవలయాధినాధునకున్=ఈ రాజునకు; అధికంబగుకూరిమి=ఎక్కువప్రేమ; పొల్పుగన్=బాగుగా; కల్గియుంకున్=ఉన్నది; ఈ విభునందున్=ఈ రాజుపై; ఈవనజాత+ఆయత+అక్షులకున్=ఈ స్త్రీలకు; ఇచ్చన్=మనస్సులో; అగ్గలంబు=ఎక్కువ; ప్రియంబు=ప్రేమ; అదిగానన్=అందుచే; పూవునున్=పువ్వును; తావియుఁ బోలెన్=వాసనయువలె; నాకున్; చాలన్=మిక్కిలి; ప్రమదంబు=సంతోషమును; ఒనరించిరి=చేసిరి.

తా : చెలీ ! కావున వీరికి పరస్పరము ప్రేమ మిక్కుటము. కావనే పూవు, తావివలె నాకెంతో ఆనందము కలిగించిరి.

వ. అని పలుకు నమ్మరాళలోలనయనపలుకు లాలంబు చేసి చక్రవాకి యిట్లనియె. 68

టీ : అని; పలుకు+ఆ+మరాళలోలనయన పలుకులు = ఆ సెప్ హంసవనిత మాటలను; ఆలంబుచేసి=పరిహాసనుచేసి; చక్రవాకి; ఇట్లనియెన్.

చ. ముదమున నిమ్మహీశుఁ డొక ♦ ముద్దియచూడఁగ నొక్కకాంతతో
సదమదమై కడంగి రతి ♦ సల్పుట తెల్లమిగా నెఱింగియున్
మది వివరించి రోయ కభి ♦మానము దక్కిన వీరికూరుముల్
వదలక పెద్ద సేసెదవు ♦ వందిగతిం దగ వీవిచారముల్. 69

టీ : ముదమునన్=సంతోషముతో; ఈ మహీశుడు=ఈ రాజు; ఒకముద్దియ=ఒకభార్య; చూడగన్=చూచుచుండగా; ఒక్క కాంతతోన్=మరొక భార్యతో; సదమదమై=పెనవేసికొని; కడంగి=ప్రయత్నించి; రతిసల్పుట=సంభోగించుట; తెల్లమిగాన్=స్పష్టముగా; ఎఱిగియున్=తెలిసికూడ; మదిన్=మనస్సులో; వివరించి = అన్యస్త్రీలోలుడని తెలిసి; రోయక=అసహ్యించుకొనక; అభిమానము తక్కిన=అభిమానములేని; కూరుముల్=వీరి ప్రేమలను; వదలక; వందిగతిన్=భట్టువలె; పెద్దచేసెదవు=ఎక్కువగా పొగడెదవే; ఈ విచారముల్=ఈయాలోచనలు; తగవు=పనికిరావు.

తా : ఈ రాజొక స్త్రీతో భోగించుట తెలిసికొనియు అసహ్యించుకొనక అభిమానములేని వీరి ప్రేమలను పెద్దగా పొగడుచుంటివే. ఈ మాటలు చాలింపుము. అలం. ఉపమ.

చ. పలువురయందు నొక్కనికి ♦ బ్రాఁతియు నొక్కనియందుఁ జూడ న
గ్గల మగుప్రేమ పల్వురకుఁ ♦ గల్గుట యద్భుత మట్లుగాన యి

వ్వేలందములయందుఁ గూర్మిపస ♦ వీనికి నేమియు లేదు వీనియం
దలవడఁ గల్గ దీజలరు ♦ హాక్షులకుం బ్రియ మెవ్విధంబునన్. 70

టీ : చూడన్=ఆలోచించగా; పలువురయందున్ = చాలమంది స్త్రీలపై; ఒక్కనికి=ఒక్కడగువానికి; ప్రీతియున్ = ప్రేమయు; ఒక్కనియందున్= ఒక్క పురుషునిపై; పల్వురకున్=చాలమంది స్త్రీలకు; అగ్గలమగు ప్రేమ కల్గుట= ఎక్కువ ప్రేమ యుండుటయు; అద్భుతము=విచిత్రము; అట్లుకానన్; ఈ+వెలదులయందున్ = ఈ స్త్రీలపై; వీనికిన్ = ఈ రాజునకు; కూర్మిపస=మంచి ప్రేమ; ఏమియున్; లేదు. వీనియందున్=వీనిపై; ఈ జలరుహాక్షులకున్ = ఈ స్త్రీలకును; ప్రియము=ప్రేమ; ఎవ్విధంబునన్=ఏ రీతిగానైనను; అలవడన్=అనుభవించుట; కల్గదు=సంభవింపదు.

తా : ఒకనికి చాలమంది స్త్రీలపైగాని, చాలమంది స్త్రీలకు ఒక్క పురుషునిపైగాని ప్రేమ మిక్కుటముగా నుండుట యసంభవము. కాన ఇతనికి వీరిపైగాని, వీరికి ఇతనిపైగాని మంచి ప్రేమ అసంభవము.

'ఏకత్రైవానురాగశ్చేత్, తిర్యఙ్మ్లేచ్ఛగతోపివా ।
యోషితాం బహుసక్తిశ్చేత్ రసాభాస స్త్రిధామత'

అన్నట్లిది రసాభాసము కూడనగును.

క, మనుజేశుఁడు కొలిచిన పరి
జనములతో నిష్టగోష్ఠి ♦ సలిపెడిచో నె
ట్లనురాగ మట్ల కూరిమి
వనితలు పెక్కండ్రయందు ♦ వశ్యము పతికిన్. 71

టీ : మనుజేశుడు=రాజు; కొలిచిన పరిజనములతోన్=తన్ను సేవించెడి పరివారముతో; ఇష్టగోష్ఠి=ఇష్టమైన మాటలాడుట; సలిపెడిచోన్ = చేయువేళ; అనురాగము=వారలపై ప్రేమ; ఎట్లు; అట్ల=అట్లే; వనితలు పెక్కండ్రయందున్ =ఎక్కువమంది భార్యలపైకూడ; పతికిన్=భర్తకు; అవశ్యము=తప్పక; కూరిమి =ప్రేమ (ఉండును.)

తా : రాజు పరిజనులతో ఇష్టాలాపము లాడువేళ వారిపై రాజున కెట్లు ప్రేమ యుండునో అట్లే చాలమంది భార్యలున్నప్పుడు వారిపై ప్రేమ యుండును. అలం. ఉపమ.

క. ఈ నెలఁత లీమహీశు న
హీనగతిం దగిలిరేని ♦ నిత. డొక లేమం
దా నెలమిఁ గూడునెడ నే
మానిని ప్రాణేశుమీఁది ♦ మమత మెలంగున్. 72

టీ : ఈ నెలఁతలు=ఈ స్త్రీలు; ఈ మహీశున్=ఈ రాజును; అహీనగతిన్= ఎక్కువ ప్రేమతో; తగిలిరేనిన్=ఆసక్తలై యున్నచో; ఇతడు; తాను; ఒక లేమన్

=ఒక స్త్రీని; కూడునెడన్=సంభోగించువేళ; ఏమానిని=అభిమానము కలయే స్త్రీ; ప్రాణేశునిమీది మమతన్=భర్తమీది మమకారముతో; మెలంగున్=ప్రవర్తించును.

తా : ఈ స్త్రీ లందరికి రాజుపై ఎక్కువగా ఆసక్తి కల్గియున్నచో ఒక స్త్రీని కూడినపుడు రెండవ స్త్రీ సహింపగలదా ? ప్రేమలో తారతమ్యముండి తీరును.

క. కావున దాసీనికరము
కైవసమై సంచరించు ♦ క్రమమున విద్యా
ప్రావీణ్యవై భవోన్నతి
చే వచ్చినవారి వీరిఁ ♦ జెప్పకు మింకన్. 73

టీ : కావునన్; దాసీనికరము=దాసీజనము; కైవసమై=స్వాధీనమై; సంచరించు క్రమమునన్=ఉండునట్లు; విద్యాప్రావీణ్య = విద్యలందలి నేర్పుయొక్క; వైభవ+ఉన్నతిచేన్=ఎక్కువగా నుండుట వలని యతిశయముచే; వచ్చినవారిన్=వారకస్త్రీ; వీరిన్; ఇంకన్; చెప్పకుము.

తా : దాసీ జనము స్వాధీనమైనట్లుగా ఇతని విద్యాప్రాభవముచే లభ్యులైన వీరిని గూర్చి ఇక నా ముందు పొగడకుము.

ఆ. తగులు నెవ్వఁడొక్క ♦ తరుణికి నొకనికి
మెలఁత వలచు నదియ ♦ మే లనంగ
వచ్చుఁగాని పెక్కు ♦ వనితలపైఁ గూర్మి
గలుగు ననుట బొంకు ♦ గాదె తరుణి. 74

తా : తరుణి=ఓ చెలీ ! ఎవ్వడు= ఏ పురుషుడు; ఒకతరుణికిన్=ఒకే స్త్రీని; తగులున్=ప్రేమించియుండునో; మెలఁత= స్త్రీని; ఒకనికిన్=ఒక్కని; వలచున్=ప్రేమించునో; అదియు=అదే; మేలు=మంచిది; అనంగవచ్చున్; కాని; పెక్కువనితలపై=చాలమంది స్త్రీలపై; కూర్మిగలుగుననుట=ప్రేమయుండు నన్నది; బొంకుగాదె=అబద్ధము కదా !

తా : ఒక స్త్రీ కొక పురుషునిపై గాని, ఒక పురుషున కొక్క స్త్రీపైగాని ప్రేమ యుండుట సహజము కాని చాలమంది స్త్రీలపై ఒక్క పురుషునకు ప్రేమ యుండుట అసంభవము కదా !

చ. పలుకులు వేయు నేమిటికి ♦ భాగ్యసమన్విత నేన మద్విభుం
డిలఁ గలధన్యుఁ డంచు నెలుఁ ♦ గెత్తి వరూథిని పట్టి ముందటం
బలుకు రథాంగమానవతి ♦ పల్కు లతం డిల జంతుమండలీ
విలసదశేషభాషలఁ బ్ర ♦ వీణుఁడు గాన నెఱింగి సిగ్గునన్. 75

టీ : పలుకులు=మాటలు; వేయును=వేయి; ఏమిటికి=ఎందుకు ? భాగ్యసమన్వితన్=అదృష్టవంతురాలిని; నేన=నేనే; ఇలన్=భూమిలో; కలధన్యుడు=ఉన్న అదృష్టశాలి; మద్విభుండు=నా భర్తయే; అంచున్=అని; వరూథినిపట్టి

ముందటన్=స్వరోచి ముందు; ఎలుఁగెత్తి=గట్టిగా కంఠమెత్తి; పలుకురథాంగమానవతి పల్కులు=పల్కెడి ఆడుచక్రవాక పక్షి మాటలను; అతండు=స్వరోచి; ఇలన్=భూమిలోని; జంతుసందోహవిలసత్=జంతువులలో నున్న; అశేషభాషలన్ = అన్ని భాషలందును; ప్రవీణుఁడుగానన్ = నేర్పరికాన; ఎఱిఁగి = తెలిసి; సిగ్గునన్...

తా : పదిమాటలెందుకు ? ఈ పృథివిలో నేను, నా భర్తయే అదృష్టవంతులము. అని స్వరోచిముందు గట్టిగా ఆనెడి చక్రవాకము మాటలను స్వరోచి అన్ని జంతుభాషల నెరిగినవాఁడు కనుక తెలిసికొని సిగ్గుపడి...

క. తల వాంచి యుస్సురని మదిఁ
దలపోయుచు మానరాని ♦ తమకంబున నా
నెలఁతలతో నూఱేఁడులు
విలసితగతిసౌఖ్య మనుభ ♦ వించుచు నెలమిన్. 76

టీ : తలవాంచి=తలవంచుకొని; ఉస్సురని=నిట్టూర్చి; మదిన్=మనస్సులో; తలపోయుచున్ = అదే ఆలోచించుచు; మానరానితమకంబునన్ = తగ్గింపలేని ప్రేమతో; ఆ నెలఁతలతోన్=ఆ భార్యలతో; విలసితగతిన్=సంతోషమైనట్లుగా; నూఱేఁడులు=వందేళ్ళు; ఎలమిన్=ఆనందముతో; సౌఖ్యము; అనుభవించుచున్......

తా : అదివిని తలవాల్చుకొని నిట్టూర్చి అదే మననము చేయుచు విడువరాని ప్రేమాతిరేకముతో వారి ముగ్గురతో కలిసి నూరేండ్లు యథేష్టక్రీడల వెళ్ళించెను.

శా. కాంచెన్ భూవిభుఁ డొక్కనాఁడు కనకా ♦ ఖర్వప్రభామంజులా
స్యాంచన్మేచకరత్న విభ్రమ సనా ♦ థానూన దృగ్రోచులన్
మించుం బ్రాయపులేటిపిండు తనుఁ గూ ♦ ర్మిం జుట్టి రాఁ దద్వనో
దంచద్భూమిఁ జరించునొక్కహరిణో ♦ త్తంసంబు నిం పారఁగాన్.

టీ : భూవిభుఁడు=స్వరోచి; ఒక్కనాఁడు; కనక=బంగారముయొక్క; ఆఖర్వ=ఎక్కువైన; ప్రభామంజుల=కాంతిచే సంతోషకరమైన; ఆస్య=ముఖమందు; అంచత్=ఒప్పెడి; మేచకరత్న=ఇంద్రనీలమణులయొక్క; విభ్రమ సనాథ=కాంతివంటి కాంతితో కూడిన; అనూనదృగ్రోచులన్ = ఎక్కువైన కను కాంతులతో; మించుంబ్రాయపు=యౌవనములోనున్న; లేటిపిండు=లేళ్ళగుంపు; తనున్న్; కూర్మిన్=ప్రేమతో; చుట్టిరాన్=చుట్టును కొల్చిరాగా; తద్వన+ఉందచద్భూమిన్=ఆ యరణ్య ప్రదేశమున; చరించు=సంచరించెడి; ఒక్కహరిణ+ఉత్తంసంబు = ఒక మగలేడిని; ఇంపారగాన్ = ఎక్కువ సంతోషముతో; కాంచెన్=చూచెను.

తా : ఒకనాడు స్వరోచి బంగారు రంగుకల ముఖముగలను; నల్లని చూపులు కల పడుచు నాసువేళ్ళగుంపుతో చుట్టుకొన్న మగలేడిని చూచెను.

క. కని సతులకుఁ జూపెడు తఱి
ఘనముగఁ దమచెవుల వాలు ♦ గన్నులు సోలన్
మొనసెలవి యెత్తి ప్రియునా
ననమున్ మూర్కొనుచు నట్టు ♦ నాకెడు వేళన్. 78

టీ : కని=చూచి; సతులకున్=తన భార్యలకు; చూపెడుతఱిన్=చూపించుచుండగా; ఘనముగన్=గట్టిగా; తమ చెవులన్=తమ చెవులవరకు; వాలుఁగన్నులు = విశాలమైన నేత్రములు; సోలన్ = వ్రాలగా, మొనసెలవి= పెదవి మొదటిని; ఎత్తి = పైకెత్తి; ప్రియునాననమున్ = భర్తయొక్క ముఖమును; మూర్కొనుచున్ = వాసన చూచుచు; అట్టునాకెడు వేళన్ = మెడను నాకు చున్నప్పుడు...

తా : ఆ లేళ్ళను స్వరోచి తనభార్యలకు చూపుచున్నప్పుడు ఆడులేళ్ళు కన్నులు చెవులవరకు వ్యాపించగా తమ మూతులెత్తి మగదాని మూతి నాకుచు, మెడ నాకు చున్నప్పుడు...అలం. స్వభావోక్తి.

శా. హుంకారం బొనరించి వే తలఁగుఁ డో ♦ హో నేను స్వారోచినే ?
పంకేజాక్షులతోడ నెల్లపుడు ద ♦ ర్పస్ఫూర్తి. క్రీడింప ల
జ్జాంకూరం బడఁగించినారు దలపో ♦ యన్ నాకు రోఁతయ్యె మీ
రింకం బోయి వరింపుఁ డొక్కరుని భో ♦ గేచ్ఛన్ నివారించితిన్. 79

టీ : హుంకారంబొనరించి = (ఆ మగలేడి) హుమ్మని; ఓ హో=ఓ వనితలారా ! వే=వెంటనే; తలఁగుడు=తొలగిపొండు; నేను; స్వారోచినే=స్వరోచి యను రాజు ననుకొన్నారా ? ఎల్లపుడున్; దర్పస్ఫూర్తిన్=ఎక్కువ మదముతో; పంకేజాక్షుల తోడన్=స్త్రీలతో; క్రీడింపన్=భోగించను; లజ్జా+అంకూరంబు=కొంచెము సిగ్గునైనను; అడగించినారు=తగ్గించుకొన్నారు; తలపోయన్ = ఆలోచించగా; నాకున్; రోఁత+అయ్యెన్=అసహ్యము వేయుచున్నది; మీరు; ఇంకన్; పోయి=మరొకచోటకేగి; ఒక్కరుని = మరొక మగలేడిని; భోగ+ఇచ్ఛన్ = సంభోగించు కోరికతో; వరింపుడు=కోరుకొనుడు; నివారించితిన్ = ఇంద్రియ నిగ్రహము కల్గియుంటిని గదా !

తా : అప్పుడు మగలేడి హుమ్మని వాంరించి 'ఓ ఆడులేడులారా ! తొలగి పొండి. నేను స్వరోచిని కాను. ఎప్పుడును భార్యలనుకూడి క్రీడింపను. బొత్తుగా సిగ్గు వదలినారు. నాకసహ్యము వేయుచున్నది. మీరు క్రీడించుటకై మరొక మగలేడిని కోరుకొనుడు. ఇక నేను క్రీడింపను.

చ. బరువన కింతులం దనకుఁ ♦ బల్వురఁ గూర్చుట భోగవాంఛఁగా
కరయఁగ నొండుగాదు ధన ♦ మన్న ధ్రువంబుగ నంగనాజనో
త్కరసముపార్జితం బటులు ♦ గావున వీనికి లే దిహంబునుం
బరమును నన్ను నట్లుపఱు ♦ పం బని లే దిది చెప్ప నేటికిన్. 80

టీ : బరువనక=కష్టమనియైన తలంపక; తనకున్; ఇంతులన్=భార్యలను; కూర్చుట=సమకూర్చుకొనుట; భోగవాంఛన్+కాక=సంభోగింపవలెనని యే కాని; అరయఁగన్=ఆలోచింపగా; ఒండుగాదు=మఱొకటిగాదు; ధనమన్నన్=ధనము; ధ్రువంబుగన్ = నిశ్చయముగా; అంగనాజన+ఉత్కరసముపార్జితంబు = స్త్రీలచే సంపాదింపబడినదే; అటులుగావునన్=అట్లుకాన; వీనికిన్=ఈ స్వారోచికి; ఇహంబున్=ఈ లోకసౌఖ్యము కాని; పరమును=పరలోక సుఖమును; లేదు; నన్నున్; అట్ల=అతనివలెనే; పఱుపన్=పాడుచేయుటకు; పని లేదు=అంత అవసరము లేదు.

తా : బరువనినైన తలపక ఇంతమందిని పెళ్లాడుట భోగించుటకే కదా ! ఇతని వైభవమంతయు స్త్రీల వలన సంపాదింప బడినదే. ఇతనికి ఇహ—పరములు లేవు. నన్నుకూడ అతనివలె చేయనవసరము లేదు. పొండు, నాకే సుఖమును గూర్చి చెప్పకుడు.

క. వీనివిధంబున వనితా
ధీనుఁడనై పెంపు దక్కి ♦ తిరుగుచు నుండం
గా నే వెఱ్ఱినె తమకము
మాని చనుం డన్న నవియు ♦ మసలక చనియెన్. 81

టీ : వీని విధంబునన్=ఇతడువలె; వనితా+అధీనుడనై=స్త్రీలకు వశుడనై; పెంపుతక్కి=అభివృద్ధి తగ్గి; తిరుగుచున్=క్రీడించుచు; ఉండగాన్=ఉండుటకు; నేన్; వెఱ్ఱినె=వెఱ్ఱిదాననా ! తమకము=మోహము; మాని; చనుండు=పొండు; అనన్=అనగా; అవియున్=ఆ యాడులేళ్ళుకూడ; మసలక=ఆలసించక; చనియెన్=వెడలినవి.

తా : ఈ స్వారోచివలె స్త్రీలోలుడనై తిరుగుటకు నేను వెఱ్రివాడను గాను. నామీది మోహము మానుకొని వెళ్ళిపొండు. అని మగలేడి కసరగా ఆడులేళ్ళు వెళ్ళిపోయినవి.

క. ఈ కరణి దూఱ నాఁడి
యాకృష్ణమృగంబు పల్కు ♦ లట మున్నుగ న
క్కోకసతి యన్నమాటలు
నేకంబై తనమనంబు ♦ నెరియం జేయన్. 82

టీ: ఈ కరణిన్ = ఇట్లు; మోదమునన్ = సంతసించునట్లుగా; ఆడిన = పల్కిన; ఆకృష్ణసృగంబు పల్కులు = ఆ లేడిమాటలను; అటుమున్నుగన్ = అంతకుముందు; ఆ+కోకసతి = ఆ ఆడుచక్రవాకము; అన్నమాటలును; ఏకంబై = ఒక్కటై; తన మనంబు = తనమనస్సును; నెరియం జేయన్ = బాధింపగా......

తా: ఇట్లన్న లేడిమాటలను; ఆ నాడన్న చక్రవాకి మాటలును కలిసి తన మనస్సును వేధింపగా......

ఉ. ఆరయ నిట్టిరోఁతలకు ♦ నాలయముల్ జలజాక్షు లేటికిన్
వీరలతోడి సంగ మిఁక ♦ వీడెద నంచుఁ దలంచి తోన దు
ర్వారములైన కోరికల ♦ వంకఁ వివేకము చొప్పు దక్కి యిం
పారఁగ నాఱునూఱు సుర ♦ హాయనముల్ చరియించెఁ
గ్రమ్మఱన్. ౧౩

టీ: ఆరయన్ = ఆలోచింపగా; ఇట్టిరోఁతలకున్ = ఇట్టి అసహ్యములు కన్నిటకు; జలజాక్షులు + స్త్రీలు; ఆలయములు = స్థానములు; వీరలతోడిసంగము = వీరితో సంబంధము; ఏటికిన్ = ఎందుకు? ఇకన్ = ఇకమీద; వీడెదన్ = వదలుదును; అంచున్ = అని. తలంచి = అనుకొని; తోన = వెంటనే; దుర్వారములైన = నివారింపలేని; కోరికలవంకన్ = కోరికలపై; వివేకము చొప్పు = వివేకము కల్గినరీతిని; తక్కి = వదలి; క్రమ్మఱన్ = మరల; ఇంపారగన్ = ఎక్కువ ప్రేమతో; ఆఱునూఱు సురహాయనముల్ = ఆరువందల దివ్యవత్సరములు; చరించెన్ = క్రీడించెను.

తా: 'ఇట్టి అసహ్యముల కన్నిటికి స్త్రీలే కారణమైనవారు, కాన వీరితోడి సంబంధము నింక మానుదు'ననుకొని, వెంటనే మరల్పరాని ప్రేమాతిరేకములతో కోరికల ననుభవించుచు ఆరువందల దివ్యసంవత్సరములు వెళ్ళించెను. మానవమానమున ఏడాదియైనచో దేవమానమున ఒక్కరోజు అగును. అట్టి ఏడాదికి 360 దినము లుండును.

వ. తదనంతరంబ క్రమక్రమంబున మనోరమయందు విజయుండును విభావసియందు మేరునందనుండును కళావతియందు విభాసుండు నను నందనులం గాంచి పద్మినీ విద్యాప్రభావంబునం బాకశాసన దిశాముఖంబున విజయునకు విజయాఖ్యపురంబును గిన్నరేశ్వర హరిదంతంబున మేరునందనునకు గంధవతి యను పుటభేదనంబును దక్షిణంబున విభాసునకు ధారాహ్వయోదారమహానగరంబునుం గల్పించి యనల్పవిభవంబున నక్కుమారుల నప్పట్టణంబులకుఁ బట్టంబు కట్టి కృతార్థుండై యొక్కనాఁడు.

టీ : తదనంతరంబ=తర్వాత; క్రమక్రమంబునన్=క్రమముగా; మనోరమ యందు విజయుండును=మనోరమకు విజయుడను కొడుకును; విభావసియందు మేరు నందనుండును=విభావసికి మేరునందను డనెడి కొడుకును; కళావతియందు విభావసుండును=కళావతికి విభావసుడనెడి కొడుకును; అనునందనులన్=అనెడి కొడుకులను; కాంచి=కని; పద్మినీవిద్యాప్రభావంబునన్=పద్మిని మహిమచే; పాకశాసనదిశాముఖంబునన్=తూర్పుదిక్కున; విజయునకున్; విజయాఖ్యపురంబును=విజయమను పేరుగల పట్టణమును; కిన్నరేశ్వరహరిత్+అంతంబునన్=ఉత్తరపుదిక్కు చివర, మేరునందనునకున్; గంధవతియను పుటభేదనంబును = గంధవతి యనెడి పట్టణమును; దక్షిణంబునన్=దక్షిణదిక్కున; విభావసునకున్; ధారా+ఆహ్వయ+ఉదారమహానగరంబును = ధారానగరమును; కల్పించి=ఏర్పాటుచేసి; అనల్పవిభవంబునన్=ఎక్కువ సంపత్తితో; ఆ+కుమారులన్, ఆ+పట్టణంబులకున్; పట్టంబుకట్టి = పట్టాభిషేకముచేసి; కృతార్థుండై = చేయవలసిన పనిచేసినవాడై; ఒక్కనాడు......

ఉ. శాసితశత్రుఁడా నృపతి ♦ చంద్రుఁడు తూణధరుండు సజ్యబా
ణాసనపాణిపంకజుఁడు ♦ నై మృగసంఘము లెల్లఁ బెల్లు సం
త్రాసము నొందఁ గ్రూరత న ♦ రణ్యమునన్ మృగయాకుతూహలో
ల్లాసమునం జరించెఁ జల ♦ లక్ష్యవిభేదవిధావధానుఁడై. 85

టీ : శాసితశత్రుడు = శిక్షింపబడిన శత్రువులుకల; ఆ నృపతిచంద్రుడు= ఆ స్వరోచి; తూణధరుండు = అమ్ములపొదిని ధరించినవాడు; సజ్య=నారితో కూడిన; బాణాసనపాణి పంకజుడునై; ధనువుచేతియందు కలవాడునై; మృగసంఘములు=జంతువుల గుంపులు; పెల్లు=ఎక్కువగా; సంత్రాసమున్=భయమును; ఒందన్=పొందగా; క్రూరతన్=క్రౌర్యముగా; మృగయా=వేటమీది; కుతూహల=వేడుకతోడి; ఉల్లాసమునన్=ఉత్సాహముతో; అరణ్యమునన్=అడవిలో; చల=కదలెడి; లక్ష్య=గురియైన జంతువులను; విభేదవిధా=కొట్టెడి విధానమున; అవధానుండై=ఏకాగ్రతకలవాడై; చరించెన్=ప్రవర్తించెను.

తా : ఒకనాడు స్వరోచి విల్లు, అమ్ములపొది పుచ్చుకొని అడవికి వేటకేగి కదలెడి మృగములను గురితప్పక కొట్టుచుండెను.

వ. ఆ సమయంబున. 86

టీ : ఆ సమయంబునన్=అప్పుడు.

క. కుటిలకృశసాంధ్యరజనీ
విటకోరకకోమలచ్ఛ ♦ వి స్ఫుటదంష్ట్రో
ద్భటపోత్రిఖనిత్రాగ్ర
స్ఫుటితవనీధాత్రి నొక్క ♦ పోత్రిం గనియెన్. 87

టీ : కుటిల=వంకరయైన; సాంధ్య=సంధ్య వేళయందలి; రజనీవిటకోరక =చంద్రరేఖవలె; కోమలచ్ఛవిన్=మృదువైన కాంతితో; స్ఫుట=స్పష్టమైన;

దంష్ట్రా=కోరలచే; ఉద్భట=పైకెత్తిన; పోత్ర=ముట్టెయనెడి; ఖనిత్ర+అగ్ర=త్రవ్వుకోలయొక్క చివరచే; స్ఫుటిల=త్రవ్వబడిన; వనీధాత్రిన్ = అడవి ప్రదేశముకల; ఒక్కపోత్రిన్=ఒక అడవిపందిని; కనియెన్.

తా : వంకరయై సంధ్యాకాలమందలి చంద్రరేఖవంటి కాంతికల కోరలుకల ముట్టెతో పైకెత్తి త్రవ్వబడిన అడవి ప్రదేశముకల అడవిపందిని చూచెను. అలం. నిదర్శన రూపకములు.

సీ. జంభారిభిదుర సం ♦ రంభంబు వీక్షించి
జరుగు నంజనమహా ♦ శైలమనఁగ
ఝంఝాప్రభంజనా ♦ స్ఫాలనంబున కుల్కి
యరుగు సంవర్త కా ♦ లాభ్ర మనఁగఁ
గఠినకంఠేకాల ♦ కంఠమూలము వాసి
వెసవచ్చు నుజ్జ్వల ♦ క్ష్వేళ మనఁగఁ
గలుషధూర్వహ ఖలో ♦ త్కరముపైఁ బఱతెంచు
దండధరక్రూర ♦ దండ మనఁగ

తే. ఘుర్ఘురారావసంఘాత ♦ ఘూర్ణమాన
సప్తపాథోధిపాథః ప్ర ♦ చండ నక్ర
తిమితిమింగల మగుచు న ♦ భ్రమును మహియు
గ్రమ్ముకొని వచ్చు నొకయేక ♦ లమ్ముఁ గనియె. 88

టీ : జంభారిభిదురసంరంభంబున్ = దేవేంద్రుని వజ్రముయొక్క అట్టహాసమును; వీక్షించి=చూచి; జరుగు=ముందుకుపోవు; అంజనమహాశైలమనంగన్=కాటుకకొండయో యన్నట్లుగా; ఝంఝాప్రభంజన=వర్షముతో కూడిన పెనుగాలియొక్క; ఆస్ఫాలనంబునకున్=దెబ్బకు; ఉల్కి=భయపడి; అరుగు=వెళ్ళెడి; సంవర్తకాలాభ్రమనంగన్=ప్రలయకాలమేఘమా అన్నట్లును; కఠిన కంఠేకాల=కఠినమైన శివునియొక్క; కంఠమూలమున్=మెడ మొదటిని; వాసి=వదలి; వెసన్=వేగముగా; వచ్చు నుజ్జ్వలక్ష్వేళమనగన్=వచ్చెడి మండెడి గరళమోఅన్నట్లును; కలుషధూర్వహ = పాపపుబరువు మోయునట్టి; ఖల+ఉత్కరముపైన్ = దుష్టుల గుంపుపైకి; పఱతెంచు=వేగముగా వచ్చు; దండధర=యమునియొక్క; క్రూర దండమనగను = భయంకరమైన దండమా అన్నట్లును; ఘుర్ఘుర = గురగురమను; ఆరావ=చప్పుడుయొక్క; ఘాత=దెబ్బచే; ఘూర్ణమాన=కదలుచున్న; సప్తపాథోధి=సప్తసముద్రములయొక్క; పాథః=నీటినుండి బయల్దేరిన; ప్రచండ=భయంకరమైన; నక్ర=మొసళ్ళు; తిమి; తిమింగిల మగుచున్=పెద్దచేపలుకలదై; అభ్రమును = ఆకాశమును; మహియున్=భూమిని; క్రమ్ముకొని = ఆవరించు; వచ్చు నొకయేకలమ్మున్=వచ్చెడి పందిని; కనియెన్=చూచెను.

తా : ఇంద్రుని వజ్రపు దెబ్బకు భయపడి పరుగెత్తు కాటుక కొండవలెను, పెనుగాలివానకు పారిపోవు మేఘమువలెను, శివుని కంఠమునుండి వచ్చు కాలకూటమువలెను, పాపులను శిక్షించుటకై వచ్చు యమదండమువలెను, తన గురగుర ధ్వనిచే సప్తసముద్రములలోని జలచరములను కలతపెట్టుచు, భూమ్యాకాశముల నాక్రమించి వచ్చెడి పందిని చూచెను. అలం. ఉపమ, అతిశయోక్తియు.

మ. కని మార్వ్యోనినదంబు సేయుచు భుజం ♦ గ క్రూరనారాచముం
దనదోర్దండకృతాంతదండనిభ కో ♦ దండంబునం గూర్చి బో
రన నేయం దమకించుచుండ నొక సా ♦ రంగాంగనారత్న మ
జ్జననాథాగ్రణిఁ జేరి పంచజనభా ♦ షాప్రౌఢిమై నిట్లనున్. 89

టీ : కని=చూచి; మార్వ్యోనినదంబు=నారచప్పుడు; చేయుచున్; భుజంగక్రూరనారాచమున్=పామువలె భయంకరమైన బాణమును; తన దోర్దండ=తన చేతిలోని; కృతాంతదండనిభ=యమదండమువంటి; కోదండంబునన్=వింటిని; కూర్చి=సంధించి; బోరనన్=వేగముగా; ఏయన్=కొట్టుటకు; తమకించుచుండన్=ప్రయత్నించుచుండగా; ఒక సారంగాంగనారత్నము=ఒక యాడులేడి; ఆ+జననాథ+అగ్రణిన్=ఆ రాజునుగూర్చి; పంచజన=మానవుల; భాషాప్రౌఢిమన్=మాటలనేర్పుతో; ఇట్లనున్=ఇట్లనెను.

తా : స్వరోచి ఆ పందిని చూచి వాడియైన బాణమును వింటిని సంధించి వదలబోవుచుండగా ఒక యాడులేడి యెదుట నిలబడి మనుష్యభాషలో నిట్లన్నది.

క. నృప యీ క్రోడము నీ కే
యపకారము సేసె దీని ♦ కలుగఁగ నేలా
కృప మదిఁ జొనుపక నాపై
నిపు డీశర మేసి నిగ్ర ♦ హించుట యొప్పున్. 90

టీ : నృప=రాజా ! ఈ క్రోడము=ఈ అడవిపంది; నీకున్; ఏ యపకారము చేసెన్=ఏమి కీడు చేసినది ? దీనికిన్=దీనిపై; కృప=దయను; మదిన్=మనస్సులో; చొనుపక=పెట్టక; అలుగఁగన్=కోపించుట; ఏలా=ఎందుకు ? ఇపుడు; ఈ శరమునన్=ఈ బాణమును; నాపైన్=నామీద; ఏసి=వేసి; నిగ్రహించుట=చంపుట; ఒప్పున్=తగును.

తా : రాజా ! ఈ పంది నీకే మపకారము చేసినది ? దానిపై దయచూపక కోపపడనేల ! ఆ బాణముతో నన్ను కొట్టి చంపిన మంచిది.

క. అని పలుక నతఁడు నీ వీ
తనువుపయిన్ రోయ నేల ♦ తద్దయుఁ గృశమై
యునికియుఁ గాదుఁ గదా చెపు
మనవుఁడు నా హరిణి వల్కె ♦ నవనీపతికిన్. 91

టీ : అని పలుకన్=అని లేడి అనగా; అతడు=స్వారోచి; నీవు; ఈ తనువు పైన్=ఈ శరీరముమీద; రోయనేల = అసహ్యం మెందుకు ? తద్దయున్= మిక్కిలి; కృశమై=చిక్కి; ఉనికియున్=ఉంచుటయును కాదుకదా ! చెపుము; అనవుడున్=అనగా; ఆ హరిణి = ఆ యాడులేడి; అవనీపతికిన్ = రాజుతో; పల్కెన్=అన్నది.

తా : స్వారోచి ఆ లేడిని చూచి 'నీ శరీరము చిక్కి బక్కనై పోదుకదా ! అంత అసహ్యం మేల కల్గినదో చెప్పు'మనగా అదిట్లన్నది.

తే. అన్యసతులయందు ♦ నాసక్తుఁ డగువానిఁ
దమక మొదవి కూడఁ ♦ దలఁచుకంటె
మరణమైన మేలు ♦ మఱి వితర్కింపంగ
ననుచుఁ బలుకుటయును ♦ నవనివిభుఁడు. 92

టీ : అన్యసతులయందున్ = ఇతర స్త్రీలపై; ఆసక్తుఁడగువానిన్=ప్రేమ కల వాని; తమక మొదవి=ప్రేమపుట్టి; కూడన్=అతని కూడుటకు; తలచుకంటెన్= అనుకొనుటకన్న; వితర్కింపగన్+ఆలోచింపగా; మరణమైనన్ = చావైనను; మేలు+అనుచున్=మంచిదే అని; పలుకుటయున్ = పల్కగా; అవనివిభుడు= స్వారోచి......

తా : అన్య స్త్రీలపై నాసక్తికల పురుషునిపై ప్రేమ కలిగి అతనిని కలియదల చుటకన్న మరణమే మేలు' అని లేడి పల్కగా స్వారోచి......

క. తావకహృదయం బెవ్వని
పై వదలక నిలిచె నీదు ♦ భావము తెలియం
గా వలయుఁ జెప్పుమన్న ధ
రావల్లభుతోడ హరిణి ♦ క్రమ్మఱ ననియెన్. 93

టీ : తావక హృదయంబు=నీ మనస్సు; ఎవ్వనిపైన్=ఏ పురుషునిపై; వద లక; నిలిచెన్=తగిలియున్నది ? నీదు భావము=నీ అభిప్రాయము; తెలియంగా వలయున్=తెలిసికోవలెను. చెప్పుము; అన్నన్=అనగా; హరిణి=ఆడులేడి; ధరావల్లభుతోడన్=రాజుతో; క్రమ్మఱన్=మరల; అనియెన్.

తా : నీ మనస్సే పురుషునిపై లగ్నమైనచో తెలియజెప్పుము. అనగా మరల నా స్వారోచితో నిట్లన్నది.

చ. చెదరక నామనంబు నృప ♦ శేఖర నీయెడ నిల్చి మన్మథ
ప్రదరపరంపరానిహతి ♦ పాల్పడి వ్రేఁగెడు నట్లు గాన నా
యద టడఁగింపు మన్న హరి ♦ ణాంగన నీవు నరుండ నేమృగం
బౌదవఁగ నీకు నాకు మిథు ♦ నోచితకృత్యము లెట్లు చేకురున్. 94

టీ : నృపశేఖర=రాజా; నా మనంబు; నీ మొదన్=నీపై; చెదరక=నిశ్చలముగా; నిల్చి=లగ్నమై; మన్మథ ప్రదరపరంపరా=మన్మథ బాణములయొక్క; నిహతి=దెబ్బలకు; పాల్పడి=అధీనమై; ప్రేగుడున్=పరితాపము నొందుచున్నది; అట్లుగానన్=కావున; నా యదటు = నా బాధను; అడంచుము=తగ్గించుము; అన్నన్; ఈవు=నీవు; హరిణాంగనవు=ఆడులేడివి; నేన్; నరుండను=మనుష్యుడను; నీకున్ నాకున్=మన ఇద్దరికిని; ముదంబొదవఁగన్=వేడుక కల్గునట్లు; మిథునోచితకృత్యములు=సంభోగములు; ఎట్లు చేకుఱున్=ఎట్లుగా చేకూడును.

తా : రాజా ! నీపై నా మనస్సు లగ్నమై పరితాపము నొందుచున్నది. నా తాపము తగ్గించుము. అనుటతో స్వామి 'నీవు లేడివి. నేను మనుష్యుడను, మనిద్దరకు సంయోగమెట్లు కుదురును.

క. నావుడు నను నాలింగన
మీవనురాగమునఁ జేయు ♦ మింతియ చాలున్
భూవర యన్నఁ గృపార్ద్రుఁడు
గావున నానృపతి హరిణిఁ గౌఁగిటఁ జేర్చెన్. 95

టీ : నావుడున్=అనగా; భూవర=రాజా ! ఈవు=నీవు; ననున్; అనురాగమునన్=ప్రేమతో; ఆలింగనము చేయుము=కౌగిలించుకొనుము; ఇంతియ=కౌగిలించుకొనుటయే; చాలున్. అన్నన్=అనగా; ఆ నృపతి; కృపా+ఆర్ద్రుడు=దయచే మెత్తనైనవాడు; కావునన్; హరిణిన్=ఆడులేడిని; కౌగిటన్+చేర్చెన్=కౌగిలించుకొనెను.

తా : అనగానే లేడి 'నీవు నన్ను ప్రేమగా కౌగిలించుకొన్నచో అదే చాలు' అన్నది. రాజు ప్రేమచే మెత్తబడి దానిని కౌగిలించుకొనెను.

సీ. వల్లీమతల్లి లా ♦ వణ్యసర్వస్వంబు
విమలాంగ రేఖ నా ♦ విర్భవింప
మంజులమంజరీ ♦ మహిత సౌభాగ్యంబు
పరివృత్తకుచవృత్తిఁ ♦ బరిణమింపఁ
బల్లవచ్ఛదచారు ♦ భావానుభావంబు
మృదుహస్తలీల మూ ♦ ర్తీభవింప
రమణీయముకుళవి ♦ భ్రమభాగధేయంబు
కరరుహస్ఫూర్తి సాక్షాత్కరింపఁ
తే. జేసి మృగియై వహించు న ♦ శ్రీద్వయంబు
భాసురంబుగఁ దనయంక ♦ పాళిలోన

మించు క్రొమ్మెఱుంగు నుపమించు ♦ మెలంత యగుచు
నిలుచు నవ్వనదేవత ♦ నృపతి సూచి. 96

టీ : వల్లీమతల్లి=మంచితీగలయొక్క; లావణ్యసర్వస్వంబు = అందమంతయును, విమల+అంగరేఖన్ = స్వచ్ఛమైన శరీరమున; ఆవిర్భవింపన్ = కల్గగా; మంజుల=అందమైన; మంజరీ=పూగుత్తులయొక్క; మహితసౌభాగ్యంబు=గొప్పదైన అందము; పరివృత్తినుచవృత్తిన్ = గుండ్రని స్తనములుగా; పరిణమింపన్=కాగా; పల్లవ+ఛద=చిగురుటాకులయొక్క; చాయభావ+అనుభావంబు=అందము యొక్క గొప్పదనము; మృదుహస్తశీలన్=మెత్తని చేతులుగా; మూర్తీభవింపన్=మారగా; రమణీయ = అందమైన; ముకుళ = మొగ్గలయొక్క; విభ్రమభాగధేయంబు=విలాసలసంపద; కరరుహస్ఫూర్తిన్=గోళ్ళకాంతులుగా; సాక్షాత్కరింపన్=కన్పడగా; చేసి=మార్చి; (వనదేవత) మృగియై=ఆడలేడియై; వహించు నక్షిద్వయంబు=కల్గియున్న రెండుకన్నులును; భాసురంబుగన్ = ప్రకాశింపగా; తనయంకపాళిలోనన్=తన కౌగిలిలో; మించుక్రొమ్మెఱుంగున్=ప్రకాశించెడి క్రొత్త మెఱుపును; ఉపమించు మెలతయగుచున్ = పోలిన స్త్రీయై; నిలుచు+ఆ+వనదేవతన్=నిలిచిన ఆ వనదేవతను; నృపతి=స్వారోచి; చూచి......

తా : అదివరలో ఆడులేడిగా వచ్చిన వనదేవత వనములోని లతలే శరీరము, పూలగుత్తులే స్తనద్వయము, చిగుళ్లే చేతులు, మొగ్గలే గోళ్ళు, లేడికన్నులే కన్నులుగా మార్చి, తళుకుమను క్రొత్త మెరుపువంటి శరీరముతో స్త్రీయై కౌగిటిలో నిలువగా చూచి స్వారోచి......

క. పూనిన విస్మయరసమున
మానిని మృగివై చరించి ♦ మఱి యంగనవై .
కానంబడితివి చిత్రం
బే నెన్నఁడు నెఱుఁగఁ జెప్ప ♦ వే తెలియంగన్. 97

టీ : పూనినవిస్మయ రసమునన్=కల్గిన ఆశ్చర్యముతో; మానిని=ఓ వనితా! మృగివై=ఆడులేడివై; చరించి=ఉండి; మఱి = తర్వాత; అంగనవై = స్త్రీవై; కానంబడితివి=కనపడితివే; చిత్రంబు=ఇది ఆశ్చర్యముగా నున్నది; ఏన్ = నేను; ఎన్నడున్; ఎఱుగన్; తెలియంగన్=దీని కారణము తెలియునట్లుగా; చెప్పవే=చెప్పుము ?

తా : ఆమెను చూచి స్వారోచి ఆశ్చర్యమంది 'ఓతరుణీ ! నీ వాడులేడివై కొంతసేపుండి మరిప్పుడు స్త్రీ వేలనైతివో కారణమును నాకు తెలియజెప్పుము ?

సీ. నావుడు నమరకాం ♦ తా తనూభవుఁ జూచి
యివ్వనదేవత ♦ నే నరేంద్ర
సకలభూభువన ర ♦ క్షాదక్షు మనువర్యు
నీయందుఁ బడయ నె ♦ న్నిక సమస్త

దివిజులు నన్నుఁ బ్రా ♦ ర్థించిన వచ్చితి
ననురాగవతి నైన ♦ నను వరించి
పడయుము నాయంద ♦ పత్యంబు దీన నీ
కగుఁ బుణ్యలోకసం ♦ ప్రాప్తి యనిన
గీ. నట్లకాకని యయ్యంబు ♦ జాయతాక్షి
నేకచిత్తంబుతోడ నం ♦ గీకరించె
బాల యిట్లు సుఖాంబుధిఁ ♦ దేలుచుండి
యంత గర్భిణియై శుభం ♦ బగుదినమున. 98

టీ : నావుడున్=అనగా; అమరకాంతాతనూభవున్=స్వారోచిని; చూచి; నరేంద్ర=రాజా ; ఏన్=నేను; ఈ+వనదేవతన్; సకలభూభువన=అన్నిలోకములయొక్క; రక్షాదక్షున్=రక్షింప సమర్థుడైన వానిని; మనువర్యున్=మనువులలో శ్రేష్ఠుని; నీవలనన్= నీ ద్వారా; పడయు+ఎన్నికన్=పొందెడి కోర్కెతో; నన్నున్; సమస్తదివిజులు=దేవతలందరును; ప్రార్థించినన్=కోరగా; వచ్చితిన్; అనురాగవతినైన ననున్=ప్రేమకలనన్ను; వరించి=ప్రేమించి; నా యందున్; అపత్యంబు=సంతానమును; పడయుము=పొందుము; దీనన్=దీనివలన; నీకున్; పుణ్యలోకప్రాప్తి=పుణ్యలోకములు కల్గును; అగున్. అనినన్=అనగా; అట్లకాక=అట్లేయగుగాక; అని; ఆ+అంబుజాతాయతాక్షిన్=ఆవనదేవతను; ఏకచిత్తంబుతోడన్=సమమైన ప్రేమతో; అంగీకరించెన్=పరిగ్రహించెను; బాల=ఆ పడుచు; ఇట్లు; సుఖ+అంబుధిన్=సుఖసముద్రములో; తేలుచున్=ఈదులాడుచు; ఉండి; అంతన్=తర్వాత; గర్భిణియై=గర్భము కలదై; శుభంబగు దినంబునన్ = మంచి రోజున......

తా : అట్లు స్వారోచి యడుగగా నా పడుచు 'నే నీ వనదేవతను. దేవతలు లోకములను రక్షింప సమర్థుడైన మనువు కాదగిన పుత్రుని నీ వలన పొందుమని నన్ను కోరగా నీ వద్దకు వచ్చితిని. నీపై ప్రేమకల దానను నన్ను వరించి పుత్రుని పొందుము. దానివలన నీకు స్వర్గలోక సుఖములు కల్గునని చెప్పగా అతడు ప్రేమతో అంగీకరించెను. ఆమె అతనితో సౌఖ్యములందేలి ఒక్క శుభదినమునందు......

శా. కాంచెం బుత్రు విశాలనేత్రుఁ బృథువ ♦ క్షఃపీఠ విభ్రాజితుం
బంచాస్యోద్భట శౌర్యధుర్యఘనశుం ♦ భద్బాహుఁ దేజోనిధిం
బంచాస్త్రప్రతిమాను మానఘను సా ♦ మ్రాజ్యైక హేతుప్రభా
తాంచల్లక్షణలక్షితున్ సుగుణర ♦ త్నానీక రత్నాకరున్. 99

టీ : విశాలనేత్రున్=విశాలమైన కన్నులుకల్గి నట్టియు; పృథు=విశాలమైన వక్షఃపీఠ విభ్రాజితున్=పీఠమువంటి రొమ్ముతో ప్రకాశించునట్టియు; పంచాస్య=సింహముయొక్క; ఉద్భటశౌర్యధుర్య=గొప్పపరాక్రమముకల; ఘనశుంభద్బా

హాన్ = గొప్పవైన బాహువులు కలిగినట్టియు; తేజోనిధిన్ = తేజస్సునకు నిధివంటిదియు; పంచాస్త్రప్రతిమానున్ = మన్మథునితో సమమైనట్టియు; మహానఘునున్ = ఎక్కువ అభిమానముకలట్టియు; సామ్రాజ్య = మహామండలాధిపత్యమే; ఏకహేతు = ముఖ్య కారణముగా; ప్రభూత = ప్రచురమైన; అంచత్ = మంచి; లక్షణ = చిహ్నము లతో; లక్షితున్ = చిహ్నములైనట్టియు; సుగుణరత్న+అనీక = మంచిగుణములనెడి రత్నముల ప్రోవునకు; రత్నాకరున్ = సముద్రమువంటివాడైన; పుత్రున్ = కొడుకును; కాంచెన్ = కనెను.

తా : విశాలమైన నేత్రములు, గొప్పభుజములు, సింహబలమును, గొప్పతేజస్సు, మన్మథునివంటి యందమును, చక్రవర్తి లక్షణములు కలిగిన కుమారుని కన్నది. అలం. రూపకము.

క. వేడుక నయ్యవసరమున
నాడిరి సురసతులు కిన్న ♦ రాంగన లర్థిం
పాడిరి గంధర్వులు గొని
యాడిరి సురతూర్యనినద ♦ మగ్గల మయ్యెన్. 100

టీ : అయ్యవసరమునన్ = ఆ పుత్రుడు పుట్టినపుడు; వేడుకన్ = సంతోష ముతో; సురసతులు = దేవతాస్త్రీలు; ఆడిరి = నాట్యము చేసిరి; అర్థిన్ = ప్రేమతో; కిన్నరాంగనలు = కిన్నరస్త్రీలు; పాడిరి. గంధర్వులు; కొనియాడిరి = స్తుతులను చేసిరి; సురతూర్యనినదము = దేవదుందుభులధ్వని; అగ్గలమయ్యెన్ = ఎక్కు వయ్యెను.

తా : ఆ పుత్రుడు జన్మించినపుడు దేవతలాడిరి, కిన్నరులు పాడిరి. గంధర్వులు పొగడిరి. దేవదుందుభులు మ్రోగినవి.

తే. అట్లు జనియించి స్వారోచి ♦ షాఖ్య నతఁడు
శాంతి దాంతి దయాసత్య ♦ శౌచనిరతుఁ
డై యకామతఁ జిర తపం ♦ బాచరించె
నచ్యుతునిఁ గూర్చి యంతఁ గృ ♦ పార్ద్రుఁ డగుచు. 101

టీ : అట్లు = ఆ రీతిగా; జనియించి = పుట్టి; అతఁడు = ఆ బాలుడు; స్వారోచిషాఖ్యన్ = స్వారోచిషుడను పేరుతో; శాంతి = అంతరింద్రియ నిగ్రహము; దాంతి = బహిరింద్రియ నిగ్రహము; దయా, సత్య, శౌచ్య = శుచిగానుండుటయందు; నిరతుడై = ఆసక్తికలవాడై అకామతన్ = కోరికలు లేకుండ; అచ్యుతుని గూర్చి = విష్ణుమూర్తినిగురించి; చిరతపంబు = చాలకాలము తపస్సును; ఆచరించెన్ = చేసెను; అంతన్ = అట్లుచేయగా; కృపార్ద్రుడగుచున్ = దయతో కరగినవాడై......

తా : అట్లు పుట్టిన బాలుడు స్వారోచిషుడను పేరుతో ప్రసిద్ధుడై, దయా సత్యశౌర్యములందాసక్తి కలవాడై అంతరింద్రియ బహిరింద్రియ నిగ్రహముకలవాడై నిష్కామముగా విష్ణువునుగూర్చి చిరకాలము తపస్సు చేసెను. అంతట నాతడు దయతో కరగినవాడై......

సీ. నీలమేఘముడాలు ♦ డీలుసేయఁగఁ జాలు
మెఱుఁగుఁ జామనచాయ ♦ మేనితోడ
నరవిందముల కచ్చు ♦ లడగించు జిగి హెచ్చు
నాయతంబగుకన్ను ♦ దోయితోడఁ
బులుఁగురాయని చట్టు ♦ పలవన్నె నొరవెట్టు
హొంబట్టు జిలుఁగు గెం ♦ టెంబుతోడ
నుదయార్క బింబంబు ♦ నొఱపు విడంబంబు
దొరలంగనాడు కౌ ♦ స్తుభముతోడ

గీ. జయజయధ్వని మౌళి నం ♦ జలులు సేర్చు
శర్వ శతధృతి శతమన్యు ♦ శమన శరధి
పాల కైలబిలాది దే ♦ వాలితోడ
నెదుటఁ బ్రత్యక్షమయ్యెల ♦ క్ష్మీశ్వరుండు 102

టీ: లక్ష్మీ+ఈశ్వరుండు=విష్ణుమూర్తి; నీలమేఘముడాలు=నీలమేఘపు కాంతిని; డీలుసేయగజాలు మెఱుఁగున్=జయింపగల్గి ప్రకాశించెడి; చామనచాయ =నీలమైన రంగుతోడి; మేనితోడన్=శరీరముతోను; అరవిందముల కచ్చులు= పద్మపురేకులను; అడగించుజిగన్=అణగజేయు కాంతితో; హెచ్చునాయతంబగు= అతిశయము కల్గిన; విశాలమైన; కన్నుదోయితోడన్=రెండుకన్నులతోను; పులుగురాయని=గరుత్మంతునియొక్క; చట్టుపలవన్నెన్=రెక్కలరంగును; ఒరవెట్టు =తక్కువచేయు; హొంబట్టు=బంగారురంగు పట్టువైన; జిలుగు గెంటెంబుతోడన్ =సన్నని జములు నేతబట్టతోను; ఉదయార్క బింబంబు మెఱపు = లేతసూర్యుని కాంతియొక్క; విడంబంబు=పోలికను; దొరలంగనాడు=పోద్రోసెడి; కౌస్తుభముతోడన్=కౌస్తుభమను మణితోను, (కౌస్తుభము పద్మరాగముకాన ఎఱ్ఱనిది.) జయజయధ్వనిన్=జయజయ అనుటతో; మౌళిన్=కిరీటమందు; అంజలులు=దోసిళ్లు, చేర్చు=చేర్చెడి; శర్వ=శివుడు; శతధృతి=బ్రహ్మ; శతమన్యు = ఇంద్రుడు; శమన=యముడు; శరధిపాలక=వరుణుడు; ఐలబిలాది = కుబేరుడు మొదలైన; దేవ+ఆలితోడన్=దేవతల సముదాయముతోను; ఎదుటన్=స్వారోచిషునిముందట ప్రత్యక్షమయ్యెను.

క. ఈ తెఱఁగునఁ దోఁచిన హరి
కాతఁడు సాష్టాంగ మెరఁగి ♦ యంగము పులకా
న్వితంబుగ హర్షాశ్రువు
లే తేరఁగఁ జూచి భక్తి ♦ నిట్లని పొగడెన్. 103

టీ : అతఁడు=ఆ స్వారోచిషుఁడు; ఈ తెఱఁగునన్=ఇట్లు; తోఁచినహరికిన్=ప్రత్యక్షమైన విష్ణువునకు; సాష్టాంగము=ఎనిమిదవయవములతోఁ గూడినట్లు; ఎరఁగి=నమస్కరించి; అంగము=శరీరము; పులక+అంకురితం బగన్=గగుర్పాటుతోఁ గూడికొన్నట్లుగా; హర్షాశ్రువులు = సంతోషముచే వచ్చు కన్నీళ్లు; ఏతేరన్=రాగా; చూచి = విష్ణుని చూచి; భక్తిన్ = భక్తితో; ఇట్లని = చెప్పబోవురీతిగా; పొగడెన్.

తా : ఇట్లు ప్రత్యక్షమైన విష్ణునిచూచి స్వారోచిషుడు శరీరము గగుర్పొడుచుచుండగా, ఆనందబాష్పములు రాగా ఇట్లు స్తుతించెను.

కవిరాజవిరాజితము

జయజయ దానవదారణకారణ ♦ శార్ఙ్గరథాంగగదాసిధరా
జయజయ చంద్రదినేంద్రశతాయుత ♦ సాంద్రశరీరమహఃప్రసరా
జయజయ తామరసోదరసోదర ♦ చారుపదోజ్ఝితగాంగఝరా
జయజయ కేశవ కేశినిషూదన ♦ శౌరి హరీ దురితాపహరా. 104

టీ : దానవ=రాక్షసులయొక్క; దారణకారణ = చంపుటకు సాధనమైన; శార్ఙ్గ=విల్లు; రథాంగ=చక్రము; గదా=కౌమోదకి; అసి=నందకము; ధరా=ధరించినవాఁడా; చంద్ర=చంద్రులయొక్క; దినేంద్ర=సూర్యులయొక్క; శత+అయుత=పందవేలుకంటె; సాంద్ర=ఎక్కువైన; శరీరమహః=శరీరకాంతియొక్క; ప్రసరా=ప్రసారము కలవాఁడా! తామరస+ఉదర = తామరపువ్వులోని లోపలి భాగమునకు, సోదర = సమమైన; చారుపద = సుందరమైన కాలిచే; ఉజ్ఝిత=విడువబడిన; గాంగఝరా=గంగాప్రవాహము కలవాఁడా! కేశవ=మంచి జుట్టు కలవాఁడా! కేశినిషూదన=కేశియను రాక్షసుని చంపినవాఁడా! శౌరి=శూరుని యాదవుల వంశములోనివాఁడా! దురితాపహరా=పాపములను పోఁగొట్టువాఁడా! 'నజజజజజజలగ' ములు గణములు 14 వ అక్షరము యతి కలది కవిరాజ విరాజిత వృత్తము. అలం. ఉపమ.

సీ. అవ్యయానంత వి ♦ శ్వాత్మక విశ్వేశ
బ్రహ్మవు నీవు క ♦ పర్ది నీవ
యింద్రుండ వీవ వ ♦ హ్నివి యనిలుఁడ వీవ
వరుణుండ వీవ భా ♦ స్కరుఁడ వీవ
యముఁడ వీవ వసూత్క ♦ రము నీవ రుద్రులు
నీవ యాదిత్యులు ♦ నీవ విశ్వు
లీవ మరుత్తులు ♦ నీవ మంత్రములు నోం
కృతి వషట్కృతి శ్రుతి ♦ స్మృతులు నీవ

తే. వేద్య మీవ యీ వచ్చిన ♦ విబుధగణము
సర్వమును నీవ యెట్లన్న ♦ సర్వగతుఁడ
వగుట మఱి నీవు గానివాఁ ♦ డనఁగ నెవ్వఁ
డరయఁగను శేషభూత స ♦ మస్తశేషి. 105

టీ : అవ్యయ=నాశనము లేనివాఁడా ! అనంత=అంతము లేనివాఁడా ! విశ్వాత్మక=ప్రపంచ స్వరూపమైనవాఁడా: విశ్వేశ=జగత్తునకు ప్రభువా ! నీవ=నీవే; బ్రహ్మవు; ఈవ, కపర్దివి=శివుడవు; ఇంద్రుడవు; వహ్నివి; అనిలుడవు=గాలివి; వరుణుండవు; భాస్కరుడవు; యముడవు; వసు+ఉత్కరము=వసువుల సమూహము; రుద్రులు=రుద్రులనెడి గణములు; ఆదిత్యులు = ఆదిత్యులను దేవతలు; విశ్వులు=విశ్వేదేవతలు; మరుత్తులు=మరుద్గణములు; మంత్రములు; ఓంకృతి=ఓంకారము; వషట్కృతి=వషట్కారము; శ్రుతిస్మృతులు=వేదములు; ధర్మశాస్త్రములు; వేద్యము=తెలియదగినవాడవు; ఈ వచ్చిన = ఇక్కడకు వచ్చియున్న; విబుధగణము=దేవతాసమూహము; సర్వమును=అంతయు; నీవ=నీవే; ఎట్లన్నన్ =ఇదంతయు నెట్లుకుసుమనగా; సర్వగతుడవగుటన్=అంతను పొందినవాడ వగుటచే; నీవుకానివాడనగన్=నీ స్వరూపము కానివాడనువాడు; ఎవ్వడు ? అరయగను=ఆలోచించగా; శేషభూతసమస్త = శేషమైన సర్వప్రపంచము కలవాఁడా ! శేషి=లోకమున ముఖ్యమైనవాఁడా! అంతయు నీ స్వరూపమే కనుక నీ స్వరూపము కానివాఁడే లేడు.

మ. పరతత్వంబగు నీకు మ్రొక్కుఁ గరముల్ ♦ పద్మాక్ష కీర్తించెదం
బురుషార్థస్థితి నొప్పు నిన్నుఁ గరుణాం ♦ భోధిన్ భవార్తున్ జడున్
శరణార్థిన్ ననుఁ గావఁగాఁ దగుఁ బ్రధా ♦ నవ్యక్త కాలాత్మ యీ
శ్వర భూతంబుల కీవె కర్తవును బ్రో ♦ వన్ భర్తవున్ హర్తవున్.

టీ : పద్మాక్ష=పద్మములవంటి కన్నులుకలవాఁడా : పరతత్వంబగు నీకున్ =పరబ్రహ్మవైన నీకు; మ్రొక్కుగరముల్ = నమస్కారము; పురుషార్థస్థితిన్= ధర్మార్థకామమోక్షముల ఉనికిచే; ఒప్పునిన్నున్=ప్రకాశించు నిన్ను; కరుణ+అంభోధిన్=దయాసముద్రుని; కీర్తించెదన్=పొగడుదును; భవార్తున్=పుట్టుకచే పీడింపబడిన; జడున్=మూఢుడైన; శరణార్థిన్=శరణుకోరిన; ననున్; కావగా దగున్=రక్షింపవలెను; ప్రధానవ్యక్త=ప్రధానముగా వ్యక్తమైనవాఁడా ! కాలాత్మ =త్రికాలస్వరూపమైనవాఁడా ! ఈశ్వర=ప్రభువా ! భూతంబులకున్=జీవులకు కర్తవు=సృష్టించువాడవు; ప్రోవన్=రక్షించుటకు; భర్తవున్=భారము వహించిన వాడవు; హర్తవున్=నాశనము చేయువాడవును; ఈవ=నీవే.

చ. విలయతమిస్రవేళ నతి ♦ వేలమహాంబుధి నూర్ధ్వలోకవా
సులు నతులై కనుంగొనెదు ♦ మూడుకాలల కౌర్వహుతాశనక్రియా

కలితగతిన్ వెలుంగు ఘన ♦ కాయవిజృంభణఁ జొఁబమీనమై
కలయఁగఁ గ్రాలు నీ వెడఁద ♦ కన్నులు ప్రోచు మమున్
మురాంతకా. 107

టీ : మురాంతకా=మురుడను రాక్షసుని చంపినవాడా! విలయతమిస్రవేళ=ప్రళయకాలమందలి రాత్రియందు; అతివేలమహాంబుధిన్=హద్దుమీరిన మహాసముద్రమున; ఊర్ధ్వలోకవాసులు=స్వర్గలోకమున నివసించువారు; నగుత్రై=ప్రకాశించువారలై; కనుంగొనెడు చూడ్కులకున్ = చూచెడి చూపులకు; ఔర్వహుతాశన=బడబాగ్నియొక్క; క్రియాకలితగతిన్ = పనివలె; వెలుంగు=ప్రకాశించెడి; ఘన=పెద్దదైన; కాయవిజృంభణన్=శరీరము పెంచుటచే; జొఁబమీనమై=సొరచేపవై; కలయగన్=అంతట; క్రాలునీవెడఁదకన్నులు=వెలుగునీ కన్నులు; మమున్; ప్రోచున్=రక్షించుగాత !

తా : హరీ! ప్రళయకాలపు రాత్రివేళ జలములు ప్రసరించునపుడు బడబాగ్నులవలె వెలిగెడి మీనాకారమైన నీ విశాల నేత్రములు మమ్ము రక్షించుఁగాక ! అలం. రూపకము,

చ. చటులకృపీటసంస్థితర ♦ సాస్థలి వ్రీలక యుండ గారయు
చ్చుటకును బోలె శంఖమణి ♦ శుక్తికదంబము నుగ్గుగా విశం
కటచరమాంగమంథగిరి ఘట్టనఁ జేసి ఘురట్టమై కృపా
పటిమ జగంబుఁ బ్రోచు నల ♦ ప్రాక్కమఠంబు నినున్ భజించెదన్.

టీ : చటుల=కదలెడి; కృపీటసంస్థిత=నీటిలోనున్న; రసాస్థలి=భూమి; వ్రీలకయుండన్=పగులకుండుటకై; గారయుచ్చుటకును బోలెన్ = సున్నపుపట్టు వేయుటకువలె; శంఖ; మణి; శుక్తి=ముత్యపుచిప్పలయొక్క; కదంబము=సముదాయము; నుగ్గుగాన్=చూర్ణమగునట్లు; విశంకట=విశాలమైన; చరమాంగ=వీపుయొక్కయు; మంథగిరి=మందరపర్వతము యొక్కయు; ఘట్టనజేసి=రాపిడివలన; ఘురట్టమై=తిరుగలియై; కృపాపటిమన్=ఎక్కువదయచే; జగంబున్=లోకములను; ప్రోచు=రక్షించెడి; అలప్రాక్కమఠంబున్=ఆ ఆదికూర్మమైన; నినున్; భజించెదన్= సేవింతును.

తా : కదలెడి నీటిలోనున్న భూమిపగులకుండ సున్నపుపట్టు వేయుటకో అన్నట్లు తన వీపును మందరపర్వతమును తిరుగలిగా జేసి మణులను, శంఖములను, ముత్తెపుచిప్పలను పిండిచేసి లోకముల రక్షించిన యాదికూర్మావతారుడవైన నిన్ను సేవింతును. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

చ. ఉరుతరవిగ్రహస్ఫురణ ♦ నుబ్బిన నీదు పరిచ్ఛదాముఖాం
తరమునఁ బోరమై యెగయు ♦ ధార నంజాండము గాజుకుప్పెతో
సరియనఁగాఁ దలాతలర ♦ సాతలసీమలు నిండి ధాత్రి ను
ద్ధరణ మొనర్చినట్టి నిను ♦ నాదివరాహము నాశ్రయించెదన్. 109

టీ : ఉరుతర=మిక్కిలి గొప్పదైన; విగ్రహస్ఫురణన్ = శరీరపు కదలికచే; ఉబ్బిననీరు=పైకుబికిన నీరు; ఉపరి+భిన్న=పైన కోయబడిన; ముఖ+అంతరమునన్=ద్వారమధ్యమునుండి; తోరమై=ఎక్కువగా; ఎగయు ధారన్=పైకివచ్చు ధారచే; అజాండము=బ్రహ్మాండము; గాజుకుప్పెతోన్=గాజుబుడ్డితో; సరియనగాన్=సమానమనునట్లుగా; తలాతల రసాతలసీమలు=తలాతలము; రసాతలము అను లోకముల ప్రదేశములు; చించి=చీలికలుచేసి; ధాత్రిన్=భూమిని; ఉద్ధరణ మొనర్చినట్టి నినున్=ఎత్తిన నిన్ను; ఆదివరాహమున్=మొదటి అవతారమైన వరాహావతారమును; ఆశ్రయించెదన్=కొల్తును.

తా : ఆదివరాహమూర్తి బ్రహ్మాండమును నిండియున్న నీటిలోనికి ప్రవేశింపగా దాని దేహము పెద్దదగుటచే నీరుబికి అది వచ్చినత్రోవనే పైకెగయగా లోకములు గాజుబుడ్డివలెను, ఆ నీటిధార ఆ బుడ్డి మెడవలె కన్పడగా తలాతలాదులగు అధోలోకములను చీల్చుకొని క్రిందికి బోయి భూమి నుద్ధరించిన యజ్ఞవరాహమూర్తివగు నిన్ను కొల్తును. అలం. ఉపమ.

మ. కరుణించున్ మము నట్టినీదు భుజ యు ♦ గ్మం బెద్ది పూనెన్ నభోం
తరసీమన్ దితిజాంత్రసక్త నఖ సం ♦ తానంబుతో నో నృకే
సరి రాత్రించరభీతికై త్రిభువనా ♦ స్థానీయవీథిన్ వికస్
స్వరశోణస్రగలంకృతక్రకచ భా ♦ స్వత్తోరణస్తంభతన్. 110

టీ : నృకేసరి=నరసింహమూర్తీ ! ఎద్ది=ఏది; నభః+అంతరసీమన్+ఆకాశ మధ్యప్రదేశమున; దితిజ=హిరణ్యకశిపునియొక్క, ఆంత్రసక్త=ప్రేవులతో కలిసిన; నఖసంతానంబుతోన్=గోళ్ళ సముదాయముతో; రాత్రించర భీతికై=రాక్షసుల భయమునకై; త్రిభువన+ఆస్థానీయవీథిన్=ముల్లోకముల సభామండపమున; వికస్వర = వికసించిన; శోణస్రక్+అలంకృత = ఎర్రని పూలమాలలచే నలంకరింపబడిన; క్రకచ=రంపములతో; భాస్వత్=ప్రకాశించెడి; తోరణస్తంభతన్=బహిర్ద్వారపు స్తంభములగుటను; పూనెన్ = వహించెనో; అట్టి నీదు భుజయుగ్మంబు = అట్టి నీ రెండు భుజములు; మమ్మున్; కరుణించున్=దయజూచునుగాక !

తా : ఓ నరసింహమూర్తీ! నీవు హిరణ్యకశిపుని ప్రేవులను గోళ్ళకు తగిలించుకొని రాక్షసులకు భయము కల్గించుటకై స్వర్గ సభాద్వారమున నిలుచుండగా నవి సభా స్తంభములవలెనుండెనో అట్టి నీ రెండు భుజములు మమ్ము దయ జూచును. అలం. నిదర్శనము.

చ. దనుజకులేంద్రదత్త కర ♦ తామరస స్థిత దానధారచే
ననిమిషదైన్యదుఃఖిత మ ♦ హామునిమండల దృశ్యకశ్యపాం
గన నయనాంబువుల్ గడిగి ♦ కంజభవాండము మోవ లీలమైం
బెనిచినదంభవామను ను ♦ పేంద్రుని నిన్ను సమాశ్రయించెదన్.

టీ : దనుజకులేంద్రదత్త=బలిచక్రవర్తిచే నియ్యబడిన; కరతామరసస్థిత = హస్తపద్మములందున్న; దానధారచేన్=దానముచేసిన నీటిధారచే; అనిమిష=దేవతల

యొక్క; దైన్యసంక్షిత=దైన్యముచే విచారించుచున్న; మహామునిమండల దృశ్య=సప్తర్షి మండలముచే చూడదగిన; కశ్యపాంగన=అదితియొక్క; నయనాంబువుల్=కన్నీటిని; కడిగి; కంజభవాండము=బ్రహ్మాండమును; మోవన్=అనునట్లు; లీలన్=విలాసముగా; మైన్=శరీరమును; పెంచినదంభవామనున్=పెంచిన మాయావామన మూర్తిని; ఉపేంద్రున్=ఇంద్రుని తమ్ముడైనవానిని; నిన్నున్; సంస్మరించెదన్.

తా : బలిచక్రవర్తి మూడడుగుల నేలను దానముచేసిన సటితో విచారించెడి తన తల్లియగు నదితి కన్నులు తుడిచి చూచుచుండగా బ్రహ్మాండము లాక్రమించిన పెరిగిన మాయావామనమూర్తివైన నిన్ను సేవింతును. అలం. పర్యాయోక్తము.

చ. తనదగు సంతతిం గనలి ♦ తానె వధించిన పాపముల్ చెడన్
మునిఁగెడు నా గుణోగ్రకిణ ♦ ముల్ మొనయంగ శమంతపంచక
మ్మునఁ బితృతర్పణచ్ఛలన ♦ మున్కలు వెట్టు భవద్భుజాయుగం
బున కిదె వందనంబు భృగు ♦ పుంగవరూప విహంగవాహనా.

టీ : భృగుపుంగవరూప=భార్గవరాముని యాకారముకల; విహంగవాహనా=విష్ణుమూర్తీ! తనదగు సంతతిన్=తనదైన సంతానమును; క్షత్రియజాతిని; కనలి=కోపించి; తానె; వధించిన పాపమున్=చంపిన పాపమును; చెడన్=పోవుటకై; మునిగెడునాన్=మునుగుచుండెనా యన్నట్లు; గుణ+ఉగ్రకిణముల్=వారిచే పెద్దవైన కాయలు; మొనయంగన్=మొగ్గగా; శమంతపంచకమ్మునన్=క్షత్రియుల నెత్తురులచే నింపిన యైదు చెరువులలో; పితృతర్పణ+ఛలనన్=పితృతర్పణము చేయు మిషతో; మున్కలువెట్టు=స్నానము చేసెడి; భవత్=నీయొక్క; భుజాయుగంబునకున్=రెండు భుజములకును; వందనంబు=నమస్కారము.

తా : భగవానుని బాహువులనుండి క్షత్రియులు పుట్టిరి. కనుక వారిని సృష్టించిన తానే వారిని చంపినందున వచ్చిన పాపమును పోగొట్టుకొనుటకై వారి రక్తములతో నింపిన శమంతపంచకమను నైదు చెరువులలో పితృతర్పణము చేయవలె నను వంకతో మునిగిన పరశురామావతారుడవైన నీ భుజద్వంద్వమున కిదే నా నమస్కారము. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

మ. పవిధారాపతనంబు లైకొనని య ♦ పౌలస్త్యుమై సప్త ధా
తువులం దూఱు పరిశ్రమంబునకు ను ♦ ద్యోగించె నా సప్త సా
లవిభేదం బొనరించి నిల్వక సలీ ♦ లం జన్న యుష్మన్మరు
జ్జవనాస్త్రం బొసఁగున్ సిరుల్ రఘుకుల ♦ స్వామీ! రమావల్లభా!

టీ : రఘుకులస్వామీ=రఘువుయొక్క కులములోని ప్రభువా! రమావల్లభా=లక్ష్మీదేవికి ప్రియుడైనవాడా! పవిధారాపతనంబు=వజ్రపుదెబ్బను; లైకొనని=లెక్కసేయని; ఆ+పౌలస్త్యుమైన్=ఆ రావణుని శరీరమునందున్న; సప్తధాతువులన్=ఏడురకముల ధాతువులను; తూఱు పరిశ్రమంబునకున్=దూరెడి అభ్యాసమునకై; ఉద్యోగించెనాన్=ప్రయత్నించెనా అన్నట్లు; సప్తసాల=ఏడు మద్దిచెట్ల

యొక్క; విభేదంబు=తెగగొట్టుటను; ఒనరించి=చేసి; నిల్వక=ఆగక; సలీలన్=విలాసముగా; చన్న=భూమిలోనికిపోయిన; యుష్మత్=మీయొక్క; మరుత్+జవన+అస్త్రంబు=వాయువేగముకల బాణము; సిరుల్=సంపదలను; ఒసంగున్=ఇచ్చుగాక!

సప్తధాతువులనగా 'రోమములు, త్వక్కు, మాంసము, అస్థి, స్నాయువు, మజ్జ, ప్రాణములు' అని కొందరును; 'వస, రక్తము, మాంసము, మేదస్సు, అస్థి, మజ్జా, శుక్లములు' అని కొందరును చెప్పుచున్నారు

తా: వజ్రాయుధము దూరని రావణుని శరీరమున గల సప్తధాతువులలో దూరుటకై అభ్యాసము చేయుచున్నట్లు సప్తసాలములను నరుకగా అంతటితో ఆగక భూమిలోనికి పోయిన వాయువేగముగల నీ బాణము మాకు సిరి-సంపదల నిచ్చుగాక! అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

క. పెరుగు ప్రలంబుని వీఁపునఁ
గరిపైఁ హరివోలె విశద ♦ కాంతి నిలిచి త
త్కరణం బారాటముగాఁ
బరిమార్చిన నీదుబలిమిఁ ♦ బ్రణుతింతు హరీ 114

టీ: హరీ! పెరుగు ప్రలంబునివీపునన్=వృద్ధిపొందెడి ప్రలంబాసురునివీపునందు; కరిపైన్=ఏనుగుమీదికి; హరివోలెన్ = సింహమువలె; విశదకాంతిన్=స్వచ్ఛమైన కాంతితో; నిలిచి; తత్కరణంబు=వానిదేహమును; ఆరాటము కాన్=బాధపడునట్లుగా; పరిమార్చిన నీదు బలిమిన్=చంపిన నీ బలమును; ప్రణుతింతున్=పొగడెదను.

తా: పై కెగురుచున్న ప్రలంబాసురుని వీపుమీదికి ఏనుగుమీదికి దూకు సింహమువలె దూకి వాని దేహము బాధపడునట్లుగా గొట్టిన బలరామమూర్తి వగు నీ బలమును స్తుతింతును. బలరాముడు ప్రలంబాసురుని చంపెను. అలం. ఉపమ.

తే. కొలుతుఁ దాదృగ్భవద్బాహు ♦ కులిశయష్టి
నెద్ది గిరివోలెఁ గడుపులో వృద్ధిపొందఁ
బగిలి రాకాసిదేహంబు ♦ మొగపుముత్య
మయ్యె ముంగామురారి రం ♦ గై మురారి. 115

టీ: మురారి! ఎద్ది=ఏచేయి; కడుపులోన్=పొట్టలో; వృద్ధిచెందన్=ఎదుగగా; రాకాసిదేహంబు=కేశియను రాక్షసుని దేహము; గిరివోలెన్=కొండవలె; పగిలి; ముంగామురారిరంగై; ముంజేతికంకణమువలె; (పా.ముంగైమురారి) మొగపుముత్యమయ్యెన్=ముఖమున నున్న ముత్యమయ్యెనో; తాదృక్=అట్టి; భవత్=నీదైన; బాహుకులిశ యష్టిన్=చేయియను వజ్రమును; కొలుతున్=సేవింతును.

తా: ఓ బుద్ధమూర్తీ! నీవు కేశియను రాక్షసుని నోట చేతిని చొనిపి పొట్టలోనికి పోగానే దానిని పెద్దదిగా పెంచి వానిని చంపితివి. అట్టి వజ్రాయుధమువంటి నీ భుజమును నే సేవింతును. అలం. రూపకము.

క. కృతయుగ మేతేర నలం
కృతికై కాశ్మీరపంక ♦ మిడి యలుకు క్రియన్
క్షితి యెల్ల మ్లేచ్ఛరక్త
ప్లుతముగఁ గావించు రౌతుఁ ♦ బొగడెద నిన్నున్. 116

టీ : కృతయుగము; ఏతేరన్=రాగా; అలంకృతికై=పుడమి కలంకార ముగా; కాశ్మీరపంకము=కుంకుమపువ్వుతో కలిపిన పల్చని గంధము; ఇడి=వేసి; అలుకుక్రియన్=అలుకునట్లు; క్షితియెల్లన్=భూమినంతను; మ్లేచ్ఛరక్తప్లుతముగన్=సంకరుల రక్తముతో తడియునట్లుగా; కావించురౌతున్ = చేసెడి గుఱ్ఱపురౌతైన; నిన్నున్; పొగడెదన్=స్తుతింతును.

తా : కలియుగాంతమై కృతయుగము రాగా ఆ శుభోదయమున భూమిని కుంకుమపువ్వు కలిపిన గంధపు నీటితో అలుకునట్లుగా సంకరుల రక్తముతో తడియునట్లు చేయునట్టి గుఱ్ఱపు రౌతైన కల్కిమూర్తివైన నిన్ను పొగడుదును. అలం. ఉపమ.

వ. అని ప్రస్తుతించినం బ్రసన్నుండయి పాంచజన్యధరుండు వాత్సల్యంబున 'వత్సా వరంబు వేఁడు' మనుటయు బ్రసాదం బని స్వారోచిషుం డిట్లనియె. 117

టీ : అని=ఇట్లు; ప్రస్తుతించినన్=పొగడగా; పాంచజన్యధరుండు=విష్ణువు; వాత్సల్యంబునన్=భక్తునిమీది ప్రేమతో; వత్సా ? వరంబు వేఁడుము=వరమును కోరుకొనుము; అనుటయున్=అనగానే ప్రసాదంబు=అని=మీ అనుగ్రహమని; స్వారోచిషుండు; ఇట్లనియెన్.

క. దేవ భవద్దాస్యసుఖం
బే వేఁడెద దయకుఁదగుదు ♦ నే సాలోక్యం
బీవే యితరము లొల్లన్
నావుడు నాతనికిఁ బద్మ ♦ నాభుం డనియెన్. 118

టీ : దేవ! భవత్+దాస్యసుఖంబు=నీ సేవవలని సుఖము; ఏన్=నేను; వేడెదన్; దయకున్=నీ దయకు; తగుదునేన్=తగినవాడనైనచో; సాలోక్యంబు=నీవున్న లోకమున నుండుటను; ఈవే=ఇమ్ము; ఇతరములు=మరొక కోరిక; ఒల్లన్=అంగీకరింపను; నావుడున్=అనగా; ఆతనికిన్=ఆ స్వారోచిషునకు; పద్మనాభుండు=విష్ణువు; అనియెన్.

తా : 'దేవా ! ఎల్లపుడు నీకు సేవచేయుటయే నాకు సుఖము నిచ్చును. కాన నీ దయకు నేను పాత్రుడనేని నీ వున్న లోకమున నుండునట్టుల (సాలోక్యము చతుర్విధ ముక్తులలో నొకటి) కరుణింపుము. అంతకన్న నా కేమియు నక్కరలేదు' అనగా నతనితో విష్ణు విట్లనెను.

క. సాలోక్యముఁ దుది నిచ్చెద
నేలు మిల ద్వితీయమనువ ♦ వీ వై నయధ
ర్మాలోలబుద్ధిఁ దిరముగ
వేలుపులకుఁ దపసులకును ♦ విధికిఁ బ్రియముగాన్. 119

టీ : సాలోక్యము; తుదిన్=ఆఖరున; ఇచ్చెదన్=ఇత్తును; ఈవు=నీవు; ద్వితీయమనువవై=రెండవమనువైన వాడవై; నయ=నీతియందు; ధర్మ=ధర్మమునందును; ఆలోల=ఆసక్తికల; బుద్ధిన్=బుద్ధితో; తిరముగన్=స్థిరముగా; వేలుపులకున్=దేవతలకు; తపసులకున్=మునులకును; విధికిన్=బ్రహ్మకును; ప్రియముగాన్=ఇష్టమగునట్లు; ఇలన్=భూమిని; ఏలుము.

తా : నీవు రెండవమనువవై నీతి-ధర్మముల పాటించి బ్రహ్మాదుల కిష్టముగా భూరాజ్యమేలుము. తుదను సాలోక్యముక్తి నిత్తును.

చ. అని మహిమన్ మనుత్వమున ♦ కాతనిఁ బట్టముగట్టి పద్మలో
చనుఁడు విరించి శర్వముఖ ♦ సర్వసుపర్వులతో నదృశ్యుఁడై
చనియె నిజాలయంబునకు ♦ శాస్త్రవినిశ్చయయుక్తి దండపా
లనముల నవ్విభుండుఁ బ్రజ ♦ లం బ్రజలట్లరసెం గృపామతిన్. 120

టీ : అని; పద్మలోచనుడు=విష్ణువు; మహిమన్=మహిమతో; మనుత్వమునకున్=మనువుయొక్క పదవికి; అతనిన్=ఆ స్వారోచిషుని; పట్టముగట్టి=అభిషిక్తుని చేసి; విరించి=బ్రహ్మ; శర్వముఖ=శివుడు మున్నగు; సర్వసుపర్వులతోన్=అందరు దేవతలతోను; అదృశ్యుడై=అంతర్ధానమై; నిజ+ఆలయంబునకున్=తన సత్యలోకమునకు; చనియెన్=వెళ్ళెను; ఆ+విభుండును=ఆ స్వారోచిషమనువుకూడ; శాస్త్రవినిశ్చయయుక్తిన్=శాస్త్రములో చెప్పబడిన రీతిగా; దండపాలనములన్=దుష్టశిక్షణ, శిష్టరక్షణలతో; ప్రజలన్=మనుష్యులను; ప్రజలట్లు=తన సంతానమువలె; కృపామతిన్=దయకల బుద్ధితో; అరసెన్=పాలించెను.

తా : అని విష్ణువు అతనిని మనుపదవీ పట్టాభిషిక్తునిచేసి బ్రహ్మాది దేవతలతో అంతర్ధానమై వైకుంఠమునకేగెను. స్వారోచిషమనువు శాస్త్రములో చెప్పబడినరీతిగా దుష్టశిక్షణ, శిష్టరక్షణములజేయుచు ప్రజలను తన సంతానమువలె రక్షించుచుపాలించెను.

సీ. వానలు సరవితో ♦ వర్షించె సస్యముల్
వేళ్ళఁ గొల్చఁగ విఱ్ఱ ♦ వీఁగి పండె
నారోగ్యపుత్రపౌ ♦ త్రైశ్వర్యవంతులై
బ్రదికిరి నూఱేండ్లుఁ ♦ బంచజనులు
పూవుఁబోఁడులు పతి ♦ దేవతలై రగ్ని
భయతస్కరవ్యాధి ♦ భయము లడఁగె
ఫలపయఃకుసుమాది ♦ బహుపదార్థంబులు
రసగంధసామగ్రి ♦ నెసక మెసఁగె

తే. గీ. నీత్యుపద్రవమృత్యురా ♦ హిత్యయుక్తి
ధరఁ బ్రజావృద్ధి తామర ♦ తంపరయ్యె
న్యాయపథమున స్వారోచి ♦ షాఖ్య మనువు
శ్రీలఁ బెంపొంది పాలించు ♦ కాలమునను. 121

టీ : స్వారోచిషాఖ్యమనువు=స్వారోచిషుడను పేరుగల మనువు; సంపదలతో; పెంపు+ఒంది=అభివృద్ధిని పొంది; న్యాయపథమునన్=న్యాయమార్గమున; పాలించుకాలమునన్=పరిపాలించెడి రోజులలో; వానలు; సరవితోన్=క్రమముగా; వర్షించెను. సస్యముల్=పైరులు; వేళ్ళన్=వేరులంగూడ; కొల్చుగన్=ధాన్యము కల్గునట్లుగా; విఱ్ఱవీఁగి=చాలపొడవుగా పెరిగి; పండెన్; పంచజనులు=మనుష్యులు; ఆరోగ్య, పుత్రపౌత్ర, ఐశ్వర్యవంతులై; నూరేండ్లు; బ్రదికిరి. పూవుఁబోఁడులు=స్త్రీలు; పతిదేవతలైరి పతియే దేవతగాకల పతివ్రతలైరి; అగ్నిభయ=నిప్పువలని భయము; తస్కరవ్యాధి భయములు=దొంగలు, రోగములవలన భయములు; అడగెను=తగ్గెను; ఫల=పండ్లు; పయః=పాలు; కుసుమాది=పూలు మొదలైన; బహుపదార్థంబులు=చాలవస్తువులు; రసగంధసామగ్రిన్=రుచి, వాసనసమృద్ధితో; ఎసకమెసఁగెన్=వృద్ధి పొందెను; ఈతి=అతివృష్టి, అనావృష్టి ఎలుకలు మిడుతలు, చిలుకలు, మీదికి దండెత్తిన రాజులు అనువారు; ఉపద్రవ=బాధలును; మృత్యురాహిత్యయుక్తిన్=అపమృత్యువు లేకపోవుటతో; ధరన్=భూమిలో; ప్రజావృద్ధి=ప్రజల వృద్ధి; తామరతంపరయ్యెన్=తెగ పెరిగెను. (పా. తామరతంపమయ్యెన్.)

తా : స్వారోచిషమనువు పరిపాలించు రోజులలో సక్రమముగా వానలు కురిసెను. పంటలు బాగుగా పండెను. జనులు పుత్రపౌత్రాయురారోగ్యైశ్వర్యములు కల్గి నూరేండ్లు బ్రతికిరి. స్త్రీలు పతివ్రతలైరి. అగ్న్యాదిబాధలు లేవు. ఈతిబాధలు లేవు. ఫలకుసుమాది వస్తువులు రససమృద్ధి కల్గియున్నవి. అంతయు సర్వసమృద్ధముగా సుఖముగా నుండెడిది.

క. కోరిక నీస్వారోచిషు
చారిత్రము వినిన వ్రాయఁ ♦ జదివిన ధన ధా
న్యారోగ్యపుత్రవంతులు
నై రూఢిగఁ గంద్రు పిదప ♦ నమరత్వంబున్. 122

టీ : ఈ స్వారోచిషు చారిత్రము=ఈ స్వారోచిషమనువుయొక్క చరిత్రను; వినినన్; వ్రాయన్=వ్రాసినను; చదివినన్; ధన; ధాన్య, ఆరోగ్య, పుత్రవంతులునై=ధనాదులు కలవారై; పిదపన్=చనిన తర్వాత; రూఢిగన్=తప్పక; అమరత్వంబున్=దేవత్వమును; కంద్రు=పొందుదురు.

తా : ఫలశ్రుతి. ఈస్వారోచిషమను చరిత్రను వ్రాసినను, చదివినను, విన్నను జనులు పుత్రపౌత్రాయురారోగ్యవంతులై చనిపోయినాక దేవత్వమునందుదురు.

తే. అని మృకండుతనూభవుఁ ♦ డనుఁగు శిష్యుఁ
డైన క్రోష్టికి వినిపించి ♦ నట్టి యా క

థా సుధాధార నించిరి ♦ దయ దలిర్ప
జైమిని శ్రుతిపటముల ♦ శకునివరులు. 123

టీ : అని; మృకండుతనూభవుఁడు=మార్కండేయుఁడు; అనుగుశిష్యుఁడైన=యశిష్యుఁడైన; క్రోష్టికిన్=క్రోష్టియను నాతనికి; వినిపించినట్టి=చెప్పిన; ఈ కథాధారన్ = అమృతధారవంటి యీ కథను; శకునివరులు=పక్షిశ్రేష్ఠములైన పుత్రులు; దయదలిర్పన్=దయ ఎక్కువకాగా; జైమిని శ్రుతిపుటములన్=జైమిని చెవులను; నించిరి=నింపిరి.

తా : మార్కండేయుడు క్రోష్టికి చెప్పిన ఈ కథామృతమును తో పక్షులు జైమిని చెవులను నింపినవి.

వ్యాయామస్థిరసంధిబంధ కటకా ♦ ధ్యక్షానుగక్షోణిభృ
త్కాయగ్రావభిదావిధాభిదురదోః ♦ ఖడ్గాగ్ర యుగ్రాచల
జ్యాయఃకీర్తిభరప్రపంచ వరపం ♦ చారామరామామణీ
గేయామేయజయాంక పంకజదృగం ♦ గీకారధీరాకృతీ. 124

టీ : వ్యాయామ=సాముచేయుటవలన; స్థిర=గట్టిపడిన; సంధిబంధ=కీళ్ళు కలవాఁడా ! కటక+అధ్యక్ష = కటకపురాధీశ్వరుడైన గజపతిరాజును; అనుగక్షోణిభృత్=అనుసరించిన రాజులయొక్క; కాయగ్రావ=శరీరములనెడి పర్వతములయొక్క; భిదావిధా=భేదించుటయను విధానమున; భిదుర=వజ్రాయుధమైన; దోఃఖడ్గాగ్ర=చేతిలోని కత్తిమొనకలవాఁడా! ఉగ్రచల=కైలాసముకన్న; జ్యాయః పెద్దదైన; కీర్తిభరప్రపంచ=కీర్తితో నిండిన లోకముకలవాఁడా! వరశ్రేష్ఠమైన; పంచారామ=అమరారామ, కుమారారామ, భీమారామ, క్షీరారామ, దక్షారామము కూడిన దేశమండలి; సుందరీమణీ = స్త్రీలచే; గేయ=గానము చేయదగిన;

యుత=చంద్రకాంతమణిగా చేయబడిన; విమతనృపతి = శత్రురాజుల యొక్క; కాంతాహృదయా=కాంతాహృదయములు కలవాడా !

తా : మన్మథునివంటివాడును, విష్ణుమూర్తియందు నిశ్చలభక్తి కలవాడును, శత్రురాజపత్నుల హృదయవికాసమును పోగొట్టు ప్రతాపము కలవాడునగు శ్రీకృష్ణదేవరాయా ! అలం. రూపకము.

వనమయూరము

రాజపరమేశ ఫణి ♦ రాజబల ఫుల్లాం
భోజముఖ భోజముఖ ♦ భూపవిపులాంసో
త్తేజితధరాభరణ ♦ దీక్షితభుజా ని
ర్వ్యాజభయదాజివిజి ♦ తారి నృపరాజీ. 126

టీ : రాజపరమేశ='రాజపరమేశ్వర' బిరుదము కలవాడా ! ఫణిరాజబల=ఆదిశేషునివంటి బలము కలవాడా ! ఫుల్ల+అంభోజముఖ=వికసించిన పద్మమువంటి ముఖము కలవాడా ! భోజముఖ=భోజరాజు మొదలైన; భూప=రాజులయొక్క; విపుల+అంస = విశాలమైన భుజములచే; ఉత్తేజిత = మెరుగుపెట్టబడిన; ధరా=భూమిని; భరణ=భరించుటయందు; దీక్షిత=దీక్షకల; భుజా=భుజములు కలవాడా! నిర్వ్యాజ=నెపములేని భయద=భయమునిచ్చు, ఆజివిజిత=యుద్ధములో జయింపబడిన; అరినృపరాజీ=శత్రురాజుల సముదాయము కలవాడా !